

**Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Бизнес, құқық және технология факультеті**

**Карагандинский университет Казпотребсоюза
Факультет бизнеса, права и технологии**

**«XXI ҒАСЫР ЖАСТАРЫ: ҚАЗІРГІ ЗАМАННЫҢ КЕЛБЕТІ»
*халықаралық ғылыми-тәжірбиелік форум материалдары***

***Материалы*
международного научно-практического форума
«МОЛОДЕЖЬ XXI ВЕКА: ВЫЗОВЫ И СОВРЕМЕННОСТИ»**

***Materials*
International scientific and practical forum
«YOUTH OF THE XXI CENTURY: CHALLENGES AND
MODERNITY»**

Қарағанды 2022

УДК 316.3/4
ББК 60.54
М 75

Рецензенты:

Доктор исторических наук, профессор Абилов К.Ж.; доктор педагогических наук, профессор Минжанов Н.А.; кандидат юридических наук, доцент Какимжанов М.Т.; кандидат философских наук, доцент Сейфуллина Г.Р.

Ответственный редактор - PhD, доцент Ау Т.И.

Ответственный секретарь – магистр, старший преподаватель Аешова Н.Т.

Редакционная коллегия:

Старший преподаватель Мағдатов К.Ж., ст. преподаватель Джабаева Г.Н., магистр, преподаватель Елеубекова Н.Е., магистр, преподаватель Елдавлат А.М.; к.п.н. доцент Баймагамбетов Ю.Т.; магистр, преподаватель Құлибек А.Б., ст. преподаватель Абзалбек М.С., магистр Исаев А.А.

**«Молодежь XXI века: вызовы и современности»,
Материалы междунар. науч.-практ. форума.,
Республика Казахстан, г. Караганда, 6 апреля 2022 г.
/ Отв.ред. Т.И. Ау.– Караганда: Карагандинский
университет Казпотребсоюза, 2022. – 505 с.**

ISBN 978-601-235-572-7

Данное издание содержит материалы международной научно-практического форума по следующим направлениям: историко-культурное, духовное наследие и тенденции развития современного Казахстана; тренды развития профессиональной деятельности специалистов социальной сферы; проблемы развития права на современном этапе; технические и технологические науки: опыт и новаторство; образование, наука и туризм: проблемы и механизмы взаимодействия; актуальные вопросы развития физической культуры и спорта в молодежной среде.

УДК 316.3/4
ББК 60.54

ISBN 978-601-235-572-7

@ Коллектив авторов
@ Карагандинский университет Казпотребсоюза, 2022

1 СЕКЦИЯ. ҚАЗІРГІ КЕЗЕНДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 1.ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРАВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Ақпар Т.Е. Ю-21-1к ФП топ магистранты,
Ғылыми жетекші - PhD докторы, доцент Қаржасова Г.Б.
Казтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ. Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ АТҚАРУШЫ БИЛІК ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНЕ ҚАТЫСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасының Конституциясы адам және азамат құқығы туралы халықаралық құжаттардың негізгі идеяларымен қағидадарын қабылдады және оны мемлекеттің өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып нығайтты. «Адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, оларды ешкім айыра алмайды» ата занымыздың 12 бабының 3-тармақшасында айдай анық жазылған [1].

Ал атқарушы билік ұғымы мемлекеттік биліктің бөліну теориясымен тығыз байланысты болғандықтан, біз әуелі сол теорияның негізгі мәнін ашуымыз керек. Мемлекеттік билік дегеніміз – мемлекеттік органдардың атқаратын функциялары заңда көрсетілген әдістер мен нысандар арқылы жүзеге асырылатын және азаматтық қоғам құруға, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған қоғамдық қарым-қатынастар жүйесінің ерекше түрі. Мемлекеттік биліктің бөлінісі - құқықтық демократиялық мемлекеттің шынайы белгісі. Бұл қағидатты іс жүзінде пайдалану лауазымды тұлғалардың билікті асыра пайдалануынан, азаматтарды оның өктемдігінен қорғайды, мемлекеттік құрылымдардың қызметтерінің тиімділігіне алғышарт болады.

Атқарушы билік ұғымы мемлекеттік биліктің бөліну теориясымен тығыз байланысты болғандықтан, біз әуелі сол теорияның негізгі мәнін ашуымыз керек. Мемлекеттік билік дегеніміз – мемлекеттік органдардың атқаратын функциялары заңда көрсетілген әдістер мен нысандар арқылы жүзеге асырылатын және азаматтық қоғам құруға, адам мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруға бағытталған қоғамдық қарым-қатынастар жүйесінің ерекше түрі. Мемлекеттік биліктің бөлінісі - құқықтық демократиялық мемлекеттің шынайы белгісі. Бұл қағидатты іс жүзінде пайдалану лауазымды тұлғалардың билікті асыра пайдалануынан, азаматтарды оның өктемдігінен қорғайды, мемлекеттік құрылымдардың қызметтерінің тиімділігіне алғышарт болады.

Билік бір-бірін өзара толықтырып, қажетті байланыс пен келісімді сақтап, халықтың игілігі үшін жұмыс істейтін біртұтас "саяси ағзаны" құрап отыруы шарт [2, 876].

Қазіргі таңда конституциялық құқық ғылымында орталық мемлекеттік деңгейде атқарушы биліктің құрылымы даулы күйде беріліп келеді. Оның мәселесі мынада: үкіметтің атқарушы биліктің бөлінбейтін бөлшегі болып табылатыны айдан анық ақиқат, ал бұл биліктің құрамына мемлекет басшысы (президент не патша) кіреді ме кірмейді ме деген проблема туындайды.

Бұл проблема төңірегінде әртүрлі көзқарастар бар. Ғалымдардың бір тобы мемлекет басшысының атқарушы билікке кіруі болатын жағдай деп, оны толыққанды мәнін ашпай кетеді, ал басқа бір тобы мемлекет басшысының аралас немесе парламенттік республикалардағы атқарушы билік құрылымынан алшақтату идеяларын (іс жүзінде емес, заңдық негізде) алға тартады. Оның өзінде соңғы ойдың алға тартушылар президенттің мемлекеттік биліктің өзге институттарына деген арбитраждық қызметтері мен ерекше президенттік билікті ілгері жылжытуда [3, 78-946]. Жалпы заң ғылымында кейде мемлекет басшысын атқарушы билік тармағының құрамдас бөлігі деген ойды күмәнға

қалдырады, ал бұл лауазымның құқықтық мәртебесі туралы мәселе конституциялық құрылымның ерекшелігіне байланысты, қолданыстағы конституциядағы мемлекет басшысы туралы ережелердің реттілігіне байланысты, ұлттық заңнама және мемлекеттік институттардың жұмыс жасау тәжірибесіне қарап нақты түрде шешілуі тиіс. Мемлекет басшысының рөлі мен орнын қызметалды бағалау немесе оны белгілі бір биліктің тармағына жатқызу негізсіз болып есептелінеді [4, 141б].

Біздің пікірімізше, мемлекет басшысы атқарушы билік тармағының заңды түрде де іс жүзінде де құрамдас бөлігі болып саналды әрі санала береді.

Атқарушы билік органдары өздерінің субъектілері арқылы әкімшілік актілерді бекітіп, онымен қоса қоғамдағы қауіпсіздік пен тәртіпті, тұлғалардың бостандықтары мен құқықтарын қорғап, тұтас мемлекеттік билікті іске асырады. Жалпылама алғанда бұл субъектілерді (ҚР Үкіметі), орталық (министрліктер, комитеттер, агенттіктер) және жергілікті атқарушы билік органдары (түрлі деңгейдегі әкім аппараттары) деп иерархиялық түрде түсіндіреміз. Субъектілер тең құқықтық негізде өзара қоғамдық қатынасқа түседі. Атап шыққан мемлекеттік органдардың жалпы қызметтері мамандарсыз, яғни мемлекеттік қызметкерлерсіз ілегері жүрмейді. Мемлекеттік қызметкерлердің қызметі мен ұйымдастырылу тұрғысынан келесідең ерекшеліктер тән болады:

- атқарушы билік саласындағы мемлекеттік қызметшілер жеке және заңды тұлғалармен жиі әкімшілік-құқықтық қатынастарға түскендіктен, басқа мемлекеттік қызметтермен айналысатындармен салыстырғанда басым түседі;

- атқарушы-өкімдік қызметті жүзеге асырушылар заңдарды орындаумен шектелмей, әкімшілік нормашығармашылықпен шұғылданады, әкімшіліктік нормативтік құқықтық актілерді қабылдайды, кейбір сәттерде әкімшілік құқық бұзушылық туралы жағдайларды қарап, оған әкімшілік жазаларды үкіме етеді. Бір сөбен айтқанда құқыққолданушылық қызметті атқарады;

- мемлекеттік қызметкерлер мен лауазымды тұлғалар әртүрлі дәрежедегі биліктік өкілеттіктер арқылы мамандардың қалыптасуы мен көтерілуіне ықпал етеді, қаржылық, материалдық-техникалық, ұйымдастырушылық, кадрлық ресурстарды жетекші рөлінде басқарады;

- атқарушы билік органдары және олардың мемлекеттік қызметкерлердің мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын жүзеге асыру жөніндегі өз өкілеттіктеріне қарай юрисдикциялық (құқық қорғау) қызметті жүзеге асырады және олардың қолданылу аясы төтенше жағдайлар туындағанда немесе арнайы әкімшілік-құқықтық режимдер енгізілген жағдайда ұлғаяды. [5]. Атқарушы билік органдарының мемлекеттік қызметкерлері арнайы туындаған сәттерде басқару шараларының күрделілігі мен маңыздылығына қарай өз қалауы бойынша басқара алады. Алайда, мемлекеттік қызметкерлердің қызметі атқарушы биліктің заңдылығы ұстанымына негізделуі қажет. Мемлекеттік басқарудың негізгі міндеттерінің бірі кадрлық әлеуетті қалыптастыру болып табылады. Бұл мәселені мемлекеттік басқару жүйесінде мәселені шешуді мемлекеттік қызмет деп аталатын институт қамтамасыз етеді.

Атқарушы биліктің негізгі мақсаты - мемлекеттік басқарудың міндеттері мен функцияларын жоғары деңгейде орындау, бұл оның әлеуметтік мақсаты мен билікті бөлу жүйесіндегі ерекше жағдайына байланысты. Осылайша, атқарушы биліктің функциялары мемлекеттік басқарудың міндеттері мен функцияларымен анықталады.

Жоғарыда келтірілген түрлі ой-пікірлерді жалпылама түйінде келе негізгі қорытындыға келуге болады. Бір сөзбен айтқанда, атқарушы билік – заңнамалық реттеушілік, сыртқы саясаттағы өкілеттігі бар, әкімшілік басқаруды іске асыратын құзіреттіліктерге ие мемлекеттік биліктің бір түрі деуге толық негіз бар. Ал, атқарушы билік органдары дегеніміз – өзінің құрылымы, құзіреттіліктері әрі қызмет етудегі салалық аумақтары бар мемлекеттік аппараттің бір бөлігі. Ол заңнама негізінде құрылып, мемлекеттің тапсырмасы бойынша әрекет ететін құқыққа ие және атқарушы мен өкімдік

қызмет арқылы елдегі халық шаруашылығы, мәдени-әлеуметтік, саяси-әкімшілік салаларды, сонымен қатар салааралық басқаруларға жетекшілік ететін ұйымдар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамыз республикалық референдумда қабылданған (2019 жылғы 23 наурыздағы өзгерістер мен толықтырулармен қоса) // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Локк Дж. Два трактата о правлении / М.: Альпина паблишер, 2021ж. – 489б.
3. Филипенко М.Н. Әлем елдеріндегі басқарудың орталықсыздандырылуы/ РФ Үкіметі жанындағы заңнама және салыстырмалы құқықтану институты М.: Аксмо, 2009ж. –360б.
4. Ботова М.А. Қоғам мен билік: әрекеттесу мәселелері / М.: Омега-Б, 2001ж. –350б.
5. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызмет туралы (2015 жылғы 23 қарашадағы заңы) // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000416>).

СПД-20-1к тобының студенті Амиржанова С.Н.
Ғылыми жетекші - PhD докторы Балгожина М.Е.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қаласы, Қазақстан
Республикасы

ӨЗІН-ӨЗІ ӨЛТІРУГЕ ДЕЙІН ЖЕТКІЗУДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Өзіне-өзі қол жұмсау қазір әлем үшін өзекті проблемалардың бірі. Себебі өзіне-өзі қол жұмсау психологиялық тұрғыдан шарасыздықты, қорқынышты, үрейді білдіретін және адам бойында ертеңгі өмірге деген сенімнің жоқтығынан пайда болатын әлеуметтік жағымсыз құбылыс.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша Қазақстан 5 жастан 14 жасқа дейінгі балалар мен жасөспірімдер арасындағы суицид көрсеткіштері нашар елдердің ондығына кіреді. Сондықтан осындай жағымсыз құбылыстарды болдырмау мемлекет алдында тұрған негізгі міндеттердің бірі [1].

Елімізде кез-келген адамды өзіне-өзі қол жұмсауға жеткізгені үшін қылмыстық жауаптылық белгіленген. Бұл мәселе Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 105-бабымен реттеледі [2]. Қылмыстық құқық теориясында Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 105-бабы бойынша қылмыстың тікелей объектісі «өмір қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар» болып саналатындығы белгіленген.

Ал өзіне-өзі қол жұмсаудың объективті жағына келетін болсақ, ол кінәлінің жәбірленушіге қатысты қауіп-қатермен, қатыгездікпен немесе адамның қадір-қасиетін жүйелі түрде қорлаумен көрсетілген әрекеттерді жүзеге асыруынан тұрады. Яғни, объективтік жақтың үш белгісі бар: жәбірленушіні қорқыту, қатыгездікпен қарау және оның адами қадір-қасиетін үнемі қорлау.

Жәбірленушіні қорқыту дегеніміз оған психологиялық қысым жасау болмақ.

Қатыгездікпен қарауға жәбірленушіге өте қатал қараумен және жанашырлықтың болмауымен сипатталады [3]. Әлбетте, қатыгездік жәбірленушіге психологиялық ыңғайсыздық пен қысым жасау арқылы ғана емес, сонымен бірге физиологиялық азап шегу арқылы да көрінеді. Қатыгез қарым-қатынас жәбірленушіге қатысты жасалған және соңғысына физиологиялық ауырсыну мен азап әкелетін кінәлі адамның әрекетсіздігімен де, физиологиялық белсенді әрекеттерімен де байланысты болуы мүмкін.

Адамның қадір-қасиетін жүйелі түрде қорлау деп жәбірленушінің ар-намысына тию, жанына және тәніне бататын әрекеттерді екі немесе онан да көп рет жасауды жатқызамыз.

Өз-өзіне қол жұмсаудың объективті жағы, қауіп-қатермен, сондай-ақ жәбірленушінің адамдық қадір-қасиетін жүйелі түрде қорлау ретінде, ең алдымен, психологиялық сипаттың қысымы айқын көрінеді.

Бұл қылмыстық құқық бұзушылық құрамы құрылысы бойынша материалды құрамға жатады. Яғни, әрекет немесе әрекетсіздіктің болуын, оның зардаптарының туындауын және әрекет немесе әрекетсіздік пен зардап арасында себептік байланыстың болуын қажет етеді. Демек, өзіне-өзі қол жұмсаудың объективті жағына талдау жасай отырып, кінәлі жасаған әрекеттің (немесе әрекетсіздіктің) және осы қылмыстың салдарынан болатын зардаптардың арақатынасына жүгіну қажет. Бұл қылмыстық-құқықтық норманың бірегейлігі (ерекшелігі) - өмірге қол сұғушылықты жәбірленушінің өзі жасайды, ол өзін-өзі өлтіру туралы шешім қабылдайды және оны жүзеге асыру үшін шаралар қолданады. Осыған сүйене отырып, қауіп-қатер, қатыгездік және адамның қадір-қасиетін жүйелі түрде қорлау бізге жәбірленушінің өзін-өзі өлтіруге немесе оған қастандық жасауға бел буу тәсілдерімен ұсынылады.

Қылмыстың субъективті жағы қылмыс құрамының күрделі және өте маңызды элементі болып табылады, ол қылмыстық жаза жасалған кезде қылмыс субъектісінің ішкі жағдайын, оның санасында пайда болатын психикалық процестерді және сонымен бірге белгілі бір іс-әрекеттің нәтижесінде туындауы керек әлеуметтік қауіпті салдарға жеке көзқарасын анықтайды.

Кінә-бұл қылмыстың субъективті жағының міндетті белгісі. Оны дұрыс анықтау қылмыстық құқық бұзушылықты дұрыс саралауға, сондай-ақ бірдей объективті белгілері бар қылмыстардың құрамын ажыратуға ықпал етеді [4].

Субъективті жағынан өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуді саралау өте қиын болып көрінеді. Себебі, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 105-бабының диспозициясында кінәнің нысаны ашылмағандықтан бұл әлеуметтік қауіпті әрекетті қасақана да, абайсызда да жасауға болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Ал Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» №1 Нормативтік қаулысының 29-тармағында «ҚК-нің 105-бабының диспозициясына сәйкес, қорқытудың, адамдық қасиетін ұдайы кемсітудің, қатыгездікпен қараудың, кінәлінің жәбірленушіні қудалау немесе қорлаудың, кінәлінің осы әрекеттері және жәбірленушінің өзін-өзі өлтіруі арасындағы себепті байланыстың бар-жоғы өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізгені үшін жауапкершіліктің міндетті шарты болып табылады. Бұл ретте, егер жәбірленуші кінәлі адамға материалдық немесе өзге де тәуелділікте болған болса, әрекет ҚК-нің 105-бабының екінші бөлігі бойынша саралануға жатады. Егер жоғарыда көрсетілген әрекеттердің кәмілетке толмаған адамға қатысты жасалғаны анықталса, әрекет ҚК-нің 105-бабының үшінші бөлігі бойынша саралануға жатады» [5], -деп анық жазылған. Сондай-ақ, осы тармақта өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің субъективті жағы жоғарыда аталған әрекеттерді жасаған кездегі қасақаналықпен сипатталады және қылмыс нәтижесіне абайсыздық нысанын көрсетеді. Кінәлі жоғарыда аталған әрекеттерді жәбірленушіге өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу жолымен қаза келтіру ниетінде жасаса және ол осындай нәтиженің туындауын қаласа, әрекетті ҚК-нің 99-бабының тиісті бөліктері бойынша қасақана адам өлтіру ретінде саралау қажеттігі көрсетілген. Мұндай заңнамалық шешім өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу туралы қылмыстық-құқықтық норманың конструкциясы өзін-өзі өлтіру жәбірленушіге қатысты жүзеге асырылатын қатерлердің, қатыгездіктің және адамның қадір-қасиетін жүйелі түрде қорлаудың нәтижесі деп пайымдауға негіз болып табылады.

Ал қылмыс субъектісіне келетін болсақ, Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің 15-бабының 1-бөлігіне сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жататындығы

белгіленген. Қылмыс субъектісінің маңызды белгісі-қылмыстық заңмен белгіленген жасқа жету.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 15 - бабының 1-бөлігінде адам 16 жасқа толғаннан кейін қылмыстық жауапкершілікке тартылатындығын анықтайтын жалпы ереже бекітілген.

Осы айтылғандарға байланысты қылмыс субъектісінің негізгі белгілеріне мыналар жатады:

1. Жеке адам.
2. Есі дұрыстық.
3. Белгілі бір жасқа жету.

Қылмыстың барлық субъектілерінің неғұрлым ғылыми ұғымын құрастырады.

Қылмыстың жалпы субъектісінің белгілерінің бірі ретінде ҚР ҚК 15-бабы жеке адамды атайды. Бұл қылмыс субъектісі тек қана адам болатынын білдіреді. ҚР ҚК 15-бабының 1-бөлігінде айтылған жеке адамдар Қазақстан Республикасының азаматтары, азаматтығы жоқ және шетелдік азаматтар болып табылады. Бұл ҚР ҚК 6 және 7-баптарының мазмұнынан туындайды.

Сот-тергеу тәжірибесін зерделеу барысында әдетте, адамды өзін-өзі өлтіруге жеткізуде оның отбасының атқаратын рөлінің маңыздылығына көз жеткіздік. Бұл заңды да, себебі адамның жанын жаралайтын да, оған психологиялық-физиологиялық қорлық көрсетуге де бейім адамдардың өз жақындары екенін байқадық. Адамның жақындарының оның өзіне-өзі қол жұмсауына тигізер үлкен әсері барын негізге ала отырып, сот-тергеу тәжірибесін талдау көрсеткендей, өзін-өзі өлтіру отбасылық және тұрмыстық қатынастарда жиі кездесетіндігін ескеріп, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 105-бабының 2-бөлігінің қолданыстағы редакциясын толықтыра отырып, зардап шеккендердің шеңберін кеңейту қажет деп санаймыз. Сондықтан Қылмыстық Кодекстің 105-бабының 2-бөлігін «отбасы мүшелеріне немесе жақын туыстарына қатысты» деген 5-тармақпен толықтыруды ұсынамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Рауан Кенжеханұлы, руководитель общественного фонда "WikiBilim" // Каждый суицид – неслышанная мольба о помощи //www.kazpravda.kz/articles/view/kazhdii-suitsid--neuslishannaya-molba-o-pomoshchi
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2018.- 264 б.
3. Р.С.Джинджолия Преступления против личности с оценочными признаками: вопросы квалификации : монография. М.: Изд-тво «Русайнс», 2015. С. 53.
4. А.И.Парог Вина в советском уголовном праве: монография / науч. ред. Б. В. Здравомыслов. М.: Проспект, 2018. С. 88
5. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» №1 Нормативтік қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Асылханова Алия

11А сынып оқушысы 9 мектеп-гимназия, Қарағанды қаласы

Елеубекова Н.Е., з.ғ.м., оқытушы,

Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы.

КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТЕНДІРУ ОБЪЕКТІЛЕРІ, ТҮРЛЕРІ,
СУБЪЕКТІЛЕРІ МЕН НЫСАНДАРЫ

Сәйкестендіру процесіне тікелей немесе жанама қатысатын барлық объектілер сәйкестендірілетін (сәйкестендірілетін) және сәйкестендіретін (сәйкестендіретін) объектілерге бөлінеді.

- Сәйкестендірілетін объект-сәйкестендіру әрбір нақты жағдайда сәйкестендіру міндетін құрайтын объект.

- Сәйкестендіру объектісі-бұл мәселені шешуге болатын объект (яғни, анықталатын объектінің белгілерін көрсету).

«Анықталатын объектіде өзіне тән қасиеттер зерттеледі деп айта аламыз (мысалы, оның мөлшері, пішіні, бөліктердің қатынасы, бетінің рельефі және т.б.). Сәйкестендіретін объектіде зерттеу пәні онда көрсетілген басқа объектінің қасиеттері болып табылады», яғни сәйкестендірілетін объект.

Адамдар, жануарлар, сондай – ақ әртүрлі заттар (заттар), механизмдер мен құрылғылар, Үй-жайлар, жер учаскелері мен жиынтықтар (пышақ пен қабықтар, бәтеңке мен галош, тапанша және дүкен) сәйкестендірілетін объектілер, ал сәйкестендіретін объектілер-нақты сәйкестендірілетін объектіге тән сыртқы белгілердің белгілі бір жиынтығы бар объектілер болуы мүмкін.

Шығу сипаты бойынша сәйкестендіретін объектілер екі топқа жатқызылуы мүмкін. Бірінші топ белгісіз шыққан объектілерден тұрады. Бұл, мысалы, оқиға орнында табылған саусақтардың іздері. Оларды қалдырған адам белгісіз. Бұл адамды құру осы нақты жағдайда сәйкестендіру міндетін құрайды. Дәл осы мәселе Сәйкестендіру процесінде жолда көрсетілген папиллярлық өрнектің белгілерін күдіктінің папиллярлық үлгісінің белгілерімен салыстыру арқылы шешілетін болады.

Жеке басын анықтау үшін қажет сәйкестендіретін объектілердің екінші тобы-белгілі шыққан объектілер немесе басқаша айтқанда, сараптамалық зерттеуге арналған үлгілер. Бұл үлгілер тергеуші немесе сарапшы жеке басын анықтау мақсатында жүргізілген сараптамалық зерттеу үшін арнайы алынған объектілер деп аталады. Сәйкестендіру үшін тергеуші, жедел қызметкер немесе маман арнайы алған үлгілер эксперименталды деп аталады. Мысалы, тергеушінің тапсырмасы бойынша және оның қатысуымен күдіктілер қалаған көлемде жазылған анонимді хат орындаушысын анықтау үшін қажет қолжазба мәтіні. Оқиға орнында табылған жеңдермен салыстыру үшін тексерілген қарудан ату кезінде алынған жеңдер тәжірибелік болады.

Сәйкестендіру түрлері. Сот-тергеу және жедел-ізвестіру тәжірибесінде сәйкестендірудің төрт түрі бар.

1. Материалдық тіркелген дисплейлер бойынша сәйкестендіру.

Белгілердің материалдық тіркелген көріністері бойынша сәйкестендірудің мәні белгісіз шығу тегінің белгілерін бейнелеу (мысалы, оқиға орнында табылған саусақ іздері) тікелей сәйкестендірілетін (тексерілетін) объектінің белгілерімен немесе белгілердің ұқсас бейнелерімен, яғни сәйкестендіретін объект-үлгілермен салыстырылатындығында.

2. Жалпы шығу тегінің белгілері бойынша сәйкестендіру.

Криминалистикадағы сәйкестендірудің бұл түрі «бүтін бөліктерді белгілеу» деп те аталады. Ортақ шығу тегінің белгілері бойынша сәйкестендіру бөліктердің (бөлшектердің) қандай да бір бүтінге тиесілігін анықтау қажет болған жағдайларда қолданылады. Тұтас ретінде бір (тұтас) зат (мысалы, ағаш кесегі, фарлық шашыратқыш және т.б.), құрама зат (мысалы, патрон, құлып) немесе бірге сақталған немесе пайдаланылған заттар жиынтығы (жиынтығы) (мысалы, кобура мен тапанша, скрипка мен қорап және т. б.) болуы мүмкін. Бұл жағдайда сәйкестендірілетін объект оны бөліктерге бөлгенге дейін болған тұтас (зат, Жиынтық) болып табылады.

Сәйкестендіру объектілері-бүтіннің бөліктері. Осылайша, объектінің сәйкестігі оның материалдық белгіленген дисплейлерімен емес, объектілерді бөлу нәтижесінде пайда болған бөліктермен анықталады.

3. Идентификация по мысленному насихаттау.

Ақыл-ой бейнесіндегі сәйкестендірудің мәні сол немесе басқа объектінің белгілері адамның жадында сақталады, содан кейін бұл белгілер қазіргі уақытта байқалған объектімен (немесе бірнеше нысандармен) салыстырылады және бақыланатын объект сол объект болып табылатындығы туралы қорытынды жасалады. бейнесі жадында сақталған объект.

4. Белгілердің сипаттамасы бойынша сәйкестендіру.

Нысандардың көптеген белгілерін олардың ауызша сипаттамалары түрінде, яғни ауызша немесе жазбаша сипаттау арқылы толығымен түзетуге болады. Бұл жағдайда көбінесе белгілердің сипаттамасы ақыл-ой бейнесінің түрлендірілген түрі болып табылады. Сәйкестендіру анықталған объектіні сипатталған белгілермен салыстыру арқылы жүзеге асырылады.

Криминалистикалық сәйкестендірудің субъектілері мен нысандары.

Процесс криминалистикалық идентификация қалыптасады дәйекті сменяющих кезеңдерін, ең маңызды оның ішінде болып табылады:

- Сәйкестендіру объектілерін анықтау;
- Сәйкестендіруді жүргізуге дайындық;
- Тікелей салыстыру;
- Алынған нәтижелерді бағалау.

Осы кезеңдердің әрқайсысын тергеу әрекеттерін жүргізу арқылы әртүрлі адамдар жүзеге асырады. Алайда сәйкестендіру жедел-ізвестіру қызметі процесінде немесе есепке алу-тіркеу массивтері бойынша тексеру арқылы да жүргізілуі мүмкін. Сондықтан сәйкестендірудің екі түрі бар-процедуралық және процедуралық емес.

Процестік сәйкестендіру субъектілері жәбірленуші, куә, тергеуші, маман, сарапшы, сот болып табылады.

Тергеуші:

- тексеру, тінту және т. б. жүргізу кезінде сәйкестендіру объектілерін анықтайды.;
- материалдарды дайындайды және үлгілерді алады, көбінесе осы мақсат үшін маман тартады ;
- алынған нәтижелерді бағалайды.

Жәбірленуші мен куәгер адамдарды, жануарларды немесе заттарды тану үшін ұсыну процесінде біледі.

Маман тергеушіге сәйкестендіру объектілерін анықтауға және оларды зерттеуге дайындауға көмектеседі.

Сарапшы салыстырмалы зерттеу жүргізеді және тергеушінің бұл жағдайда жеке басы бар ма, жоқ па деген сұрақтарына жауап береді. Сот жүргізілген барлық іс-әрекеттерге түпкілікті баға береді және алынған нәтижелердің қылмыстық іс үшін маңыздылығын анықтайды.

Осылайша, сот-процестік сәйкестендірудің субъектісі бір емес, бірнеше адам болып табылады. әр сәйкестендіру субъектісінің құқықтары, міндеттері мен әрекеттері қылмыстық іс жүргізу заңында бекітілген. Процессуалдық емес сәйкестендірудің барлық кезеңдері-объектілерді анықтау, зерттеуге дайындық, нәтижелерді салыстыру және бағалау жедел қызметкерлермен жүзеге асырылады. Көрсетілген мақсаттарда мұндай сәйкестендіруді тергеуші де жүргізе алады. Бұл жағдайда тергеуші мен жедел қызметкерлердің әрекеттері қылмыстық іс жүргізу заңымен реттелмейді, сондықтан сәйкестендіру нәтижелері тәуелсіз дәлелді мәннен айырылады. Алайда, бұл сәйкестендіру субъектілерінің алдын-ала тұжырымдары мен пікірлері фактілерді логикалық талдау процесінде, жаңа дәлелдемелерді іздеу бағытын анықтауда, нұсқаларды құру мен тексеруде, жедел-ізвестіру шараларының мазмұнын анықтауда қолданыла алмайды дегенді білдірмейді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Аверьянова Т.В., Россинская Е.Р. Сот сараптамасы энциклопедиясы. М.: Заңгер, 2009 ж, 195 б.
2. Әубәкіров А.Ф. Машинкамен жазылған мәтіндердің сот -медициналық сараптамасы. Қарағанды, 1996 ж, 301 б.
3. Әубәкіров А.Ф. «Соттық цифрлық фотография», - Алматы: Глобус, 2001,175 б.
4. Аханов В.С. Атыс қаруына сот -медициналық сараптама - Волгоград, 2009 ж, 163 б.
5. Белкин Р.С. Тергеу, сот және сараптамалық тәжірибеде эксперимент. - М., «Юрист», 1997 ж, 248 б.

Ақпанбаев Д.Ю-19-1қ. тобының студенті
Амантай А.Ғылыми жетекші, аға оқытушы, з.ғ. магистрі
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті Қарағанды, Қазақстан

ВИНДИКАЦИЯЛЫҚ ТАЛАП ҚОЮДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Зерттеу тақырыбының өзектілігін түсіндірумен байланысты маңызды мәселелердің кең ауқымын меншік құқығын қорғауға бағытталған заң ережелерін қолданудың ерекшелігі жайлы сөз қозғаймыз. Бұл тұрғыда виндикация деген атаумен кең тараған ұғымды басшылыққа ала отырып меншік құқығын қорғау мәселелерін шешудің оңтайлы тепе-теңдігін сақтауда бір жағынан меншік иесінің және адал сатып алушының мүдделері болса, екінші жағынан, азаматтық айналым тұрақтылығы маңызды мәнге ие. Біздің елдің жағдайындағы заңнамада көзделген нормалар мен қазіргі заманғы әдебиеттерді негізге алып терең зерттеуді қажет ететін мәселе. Сонымен қатар, осы мәселе төңірегіндегі сұрақтарды қарастырғанда заң нормасы мен доктринада бірақатар келіспеушіліктер барын тілге тиек етеміз, сондықтан оы зерттеуді жалғастыру арқылы жоғары теориялық және практикалық маңыздылығын көрсету.

Құқықтық ұстанымды алға қоятын өркениетті мемлекеттерде меншік құқығының қорғалуын бойынша қатынастарды басты орынға қойып, маңызды мән береді. Өйткені, қандайда бір мемлекетте болмасын, тіпті әр отбасында болсада меншік деген адамзат баласының негізі өмір сүруінің қажетті шарт ыдеп айтсақ артық етпес. Мәселен, меншік деген ол экономикалық ұғым, ал оның әрекет жағдайын реттеу құқыққа тән болмақ. Қай елде де экономиканы ойлап, оны реттеу үшін заң шығарып, ал оны жүзеге асыру үшін саясат қолданатыны қисынға саяды. Ал мемлекеттегі әр азамат өз меншігін қалауынша пайдаланып, оны экономиканың көзі ретінде келетін зияннан қорғай алама? Меншіктің қорғалуы англосаксондық құқықтық жүйелі мемлекеттерде және діни мемлекеттерде әдет-ғұрып заңдарымен реттеліп отырса, біз сияқты романо-германдық құқықтық жүйені таңдаған мемлекеттерде негізгі заңымен, яғни Конституциясымен бекітіліп реттеледі.

Құқықтық мемлекет ретінде Конституциямыз елдің негізгі заңы, сондықтан басқа заңдардың қабылдануына бастау беретін акт болып табылады және оған бағынышты заңдар, кодекстер қайшы болмауға тиіс.

Еліміздің Конституциясының 26-бабының бірінші тармағында Қазақстан Республикасының заңдары заңды түрде алған мүлкін өз меншігінде ұстай алады деп өз еліміздің азаматтарының меншігін бекітіп берсе, ал меншікке заңмен кепілдік берілетіні және соттың шешімінсіз ешкімді де өз мүлкінен айыруға болмайдыны туралы баяндалып, шегелеп бекітілген [1].

Міне, осы ата заңымызға негізделіп қабылданған азаматтық заңнамасы бойынша меншік құқығын қорғауға байланысты мәселені бірнеше әдіс түрімен қорғауға болатынын көруге болады. Бірі ретінде меншік иесінің мүлкіті өзгенің заңсыз иеленуінен талап етуі (виндикациялық талап) Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 260-бабы және меншік иесі өз құқықтарының бұзылуы иеліктен айыруға байланысты болмағанымен,

оларды бұзудың қандайын болса да жоюды талап етуге құқығы Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 264-бабы (негаторлық талап). Негізінен кез келген меншік осы екі тәртіп, яғни екі түрлі талап қою арқылы қорғалады [2]. Доктриналық талдауда ғалымдар меншік құқығын қорғаудың тағы бір жолын мүлікке меншік құқығын тануды айтып жүр, бұл бірақ азаматтық заңнаманың 159 бабында көзделген. Бұл жерде кез келген адам сотқа жүгіну арқылы өзінің иелігіндегі мүлікке меншік құқығын тануды сұрай алады.

Біз мақалада меншік иесінің мүлікті өзгенің заңсыз иеленуінен талап етуіне байланысты бүгінгі таңдағы өзекті мәселелерге тоқталмақпыз. Дегенмен осы мәселеде виндикациялық талапқа тоқталмас бұрын мына мәселеге назар аударсақ.

Құқықтарды қорғау тұрғысынан «адалдық» категориясының маңызы деген түсінікке көңіл бөлсек. Әрине заң бойыша адал алушы бөлек норма ретінде қарастырылған. Дегенмен заң шығарушы адал алушы ұғымын енгізгенімен оның мәніне толық тоқталмайды. Шын мәнінде адал алушы деген кім? Адалдық деген не қасиет?

Адалдық (*bona fides*)- Ежелгі Рим дәуірінен бері белгілі аса маңызды азаматтық-құқықтық категорияның бірі. Осыған қарамастан римдік жеке құқықтың көздерінде оның жалпы анықтамасы болмасада азаматтық институт пен оның нормаларында маңызды рөл атқарды [3, 131-132б.].

Бүгінгі таңда «адалдық» ұғымының маңыздылығы артты, сондықтан заң шығарушы азаматтық кодекстің нормасына енгізді. Өйткені меншік құқығын қорғауда сот шешімінің маңыздылығы «адалдық» терминімен тікелей байланысты екенін көрсетті. Бірақ соған қарастан «адалдық» термині жалпы нормасына жазылғанымен, оған жеке түсінік берілмеген және оны көп ғалымдар көп мағыналы ұғым түрінде психология, лингвистика, логика, философия және т.б. салаларымен байланыстырып қарастырады.

Ал шын мәнінде «адалдық» категориясының заңнамалық көрінісі де әртүрлі. Ол Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің нормаларында, сондай-ақ, заң шығарушы тиісті терминге нақты анықтама бремені шығарған заң нормаларында әртүрлі көрініс табады. И.Д. Кузьминаның пікірі бойынша, «адалдық тұлғаның сыртқы объективті өлшемі немесе оның мінез-құлқының субъективті жағы болуы мүмкін», деген көрқарасты ұсатанады [4, 44б.].

Дегенмен адал алушы мен адалдық қасиеттерді айырған жөн шығар. Адал алушының арғы ойы не болған білу қиын, ал адалдық қасиет өзгеріп кетуі мүмкін. Адам баласының жүрегі соғады десек, онда соққан жүректе қасиеттерді ұстай алуда қиын болар, өйткені ол бірқалыпта еме ғой. Мәселен, Абай атамыздың елден бөлек болам десен ақыл, қайрат, жүрек үшеуін бірдей ұста сонда елден ерек, бөлек боласың дейді. Ал, жүрек амалдары мен ақыл амалдары кейде бір біріне бағынбай жатады. Адал алушы жағдай көп кездестін мәселе. Адал алушы меншіктегі мүлік құжаттарының дұрыс емес екенін білмей қалуы мүмкін ғой. Сондықтан адал алушы деп алып, оның жауапқа тартатын жағдай туындауы мүмкін екенін ескерген жөн.

Адалдық санаты Азаматтық кодексте әртүрлі мәнге ие бола отырып, істің шешілуіне өте себін тигізеді Азаматтық кодекс бойынша мәмілелердің жарамсыздығын, заттық және міндеттемелік құқық нормаларын белгілейді..

Қазақстан азаматтық құқық жүйесіндегі көптеген маңызды орындардың бірі – мүлікті басқа біреудің заңсыз иелігінен талап ету, яғни виндикациялық талап туралы ереже ойып орын алады. Виндикациятермині заңның өзінде осы қалпында қолданылмаған. «Виндикация» термині латын тілінен аударғанда «*vindicare*» «күш қолдану туралы жариялаймын (затты күшпен қайтаруды талап етемін), қорғаймын, наразылық білдіремін, талап етемін» дегенді білдіреді.

Қорғаудың бұл түрі ежелгі Римде пайда болды және сол кездегі меншік құқығын қорғаудың негізгі әдістерінің бірі болды. Виндикациялық талаптар олардың көлемі бойынша ең кең заңды талаптардың категориясын білдіреді.

Ел өркениетіндегі виндикациялық сот ісі деп затты иемденбейтін меншік иесінің оны заңсыз иеленушіге қатысты талабы түсініледі. Мұндай талап тұтастай алғанда меншік

құқығын қорғайды, меншік иесінің барлық үш құқығы – билік ету, пайдалану, иелік етуді сақтайды, өйткені ол барлық үш өкілеттік бір уақытта бұзылған кезде ұсынылады. Осы кезеңде меншік иесі иелік ету, пайдалану және билік ету мүмкіндігінен айырылған, бірақ солар үшін меншік құқығы сақталып тұр және виндикациялық талап қоюға негіз болып табылады.

Виндикациялық талаптың объектісі тек талап қою кезінде сақталған жеке анықталған зат бола алады. Егер мұндай нәрсе айналымнан шығып кетсе, мысалы, ол қайтыс болса, онда виндикациялық талаптың мақсатына қол жеткізу мүмкін емес. Егер талап қоюдың мәні біреудің заңсыз иелігінен затты талап ету туралы талап қойылғаннан кейін жойылса немесе тұлға қайтыс болса іс сотта қаралған кезде, виндикациялық талап та қанағаттандырылуға жатпайды.

Виндикациялық талапты қарау кезінде дәлелдеу нысанасы бойынша айқындалған виндикация түріндегі салдарларды қолдану келесі мән-жайлардың болуына немесе болмауына байланысты:

- мүлікті иеліктен шығару жөніндегі мәміле өтеулі немесе өтеусіз;
- сатып алушының адалдығына немесе теріс пиғылына байланысты;
- мүлікті меншік иесінің иелігінен шығару тәсіліт еркінен тыс немесе оның еркі бойынша.

Сот дауларын шешуде практикалық маңызды мәселе мүлікті меншік иесінің иелігінен шығару әдісін түсіндіру болып табылады. Егер мәміле ақылы түрде жасалса және мүлікті сатып алушы адал болса, мүлік иесінің еркінен тыс шығу деп нені түсіну керек? Мәселен, АҚ-нің 261-бабының 1-тармағында мүлік меншік иесінің иелігінен шығуы мүмкін бірнеше тәсіл көрсетілген.

- меншік иесі немесе меншік иесі мүлікті иеленуге берген адам жоғалтқан;
- не сол немесе басқасынан ұрланған;
- не олардың иелігінен олардың еркінен тыс өзге жолмен кеткен жағдайда мүлікті адал алушыдан талап етуге құқылы.

«Мәмілелер жарамсыздығының және олардың жарамсыздығының салдарларын соттардың қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 7 шілдедегі № 6 нормативтік қаулысында «мүлікті шығарудың өзге жолдарына, атап айтқанда, алдау, зорлық-зомбылық, қорқыту ықпалымен мәмілелер жасау, меншік иесі өкілінің басқа адаммен залым келісімі, жаңылыстырудың ықпалымен және басқалар сияқты жағдайлар жатады» деп көрсетілген (13-тармақ). Нормативтік қаулының 13-тармағы Азаматтық Кодекстің 261 – бабын түсіндіруге арналғандықтан, мұнда көрсетілген мүлікті иеліктен шығарудың барлық әдістері – алдау, зорлық-зомбылық, қорқыту, меншік иесінің өкілінің басқа адаммен құқыққа қайшы келісімі, алдау, мүліктің меншік иесінің иелігінен шығарылуына қатысты ойлардың және «Тұрғын үйге меншік құқығын қорғауға байланысты дауларды шешудің кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының қаулысы тұрғын үйдің меншік иесінің иелігінен оның еркінен тыс шығып кету жағдайлары, атап айтқанда, жаңылыстырудың, алдаудың, зорлық-зомбылықтың, қорқытудың және басқалардың ықпалымен мәміле жасау болып табылатынын түсіндіреді.

Егер біз азаматтық құқық теориясына жүгінетін болсақ, онда құқықтық ғылыми әдебиеттерде осы мәселелерді шешудің басқа тәсілдерінде көруге болады. Мәміленің қажетті элементі-қатысушының еркі, ол АҚ-нің 147-бабында берілген мәмілені бағытталған әрекет ретінде анықтаудан қисынды түрде алынады. Демек, ерік мәміленің нысанымен, мазмұнымен, мәмілеге қатысушы мәртебесімен, ерік білдіру еркіндігімен қатар оның жарамдылығын айқындайтын мәміленің міндетті элементі болып табылады (АҚ-нің 157-бабының 2-тармағы). Мүдделер қақтығысы туындаған жағдайда кімді қорғау керек деген мәселені шешу үшін ерік-жігерді есепке алуда меншік иесі немесе адал сатып алушының қайсысы? Олардың қайсысына аз зиян келтірілгеніне сүйене отырып шешу ұсынылады-контрагенттен шығындарды өндіріп алу кімге оңай болады. Сонымен, егер

мүлік меншік иесінің иелігінен өз еркімен кетсе, онда ол мүлікті беретін адамды білуі керек. Демек, ол мүлікті сатып алған адамды аз білетін, сондықтан оның шығындарын өтеу мүмкіндігі аз адал сатып алушыға қарағанда осы адамнан залалды өндіріп алу оңайырақ.

Жосықсыз сатып алушыдан мүлік барлық жағдайларда алынады, яғни шектеусіз виндикация принципі қолданылады. Алайда, соттың мүлікті сатып алушының адал екенін анықтауы соттың меншік иесі берген виндикациялық талапты қанағаттандырудан бас тартуы үшін әлі негіз болып табылмайды. Тұлға адал алушы болып табылатындығына қарамастан, меншік иесі өз мүлкін виндикациялық талап бойынша адал алушыдан талап етуге құқылы:

- егер меншік иесі мүлікті жоғалтса. Бұл жағдайда жоғалудың мән-жайлары мен себептері маңызды (иесінің ұмытып кетуі, ұқыпсыз сақтау нәтижесінде және т. б.);
- егер мүлікті меншік иесінің иелігіне берілген тұлға жоғалтса. Бұл ретте меншік иесінің мүлікті басқа тұлғаның иелігіне беру негізі (жалдау, өтеусіз пайдалану, сақтау шарттары бойынша және т.б.) ешқандай рөл атқармайды. Ең бастысы, бұл негіз заңды болды, яғни иесі заңды болуы керек;
- егер мүлік меншік иесінен не оның заңды иесінен ұрланса;
- егер мүлік олардың иелігінен өз еркінен тыс басқа жолмен кетсе [5, 310б.].

Шығудың өзге жолдарына, атап айтқанда, алдау, зорлық-зомбылық, қорқыту ықпалымен мәмілелер жасау, меншік иесі өкілінің басқа тұлғамен зиянды келісімі, жаңылысу ықпалымен мәмілелер жасау және т.б. сияқты жағдайлар жатады, осы жағдайлардың толық тізбесі ҚР АҚ 261-бабында көзделген.

Барлық осы жағдайларды біріктіретін ең бастысы, мүліктің меншік иесінің (заңды иесінің) еркінен тыс қалдырылғаны. Бұл ретте осы фактіні сот істің нақты мән-жайларын және тараптар ұсынған дәлелдемелерді негізге ала отырып, әрбір нақты іс бойынша жеке белгілеуге тиіс.

Осылайша, жоғарыда айтылғандардан ақылға қонымды сақтық, адалдық, сақтық танытқан адал сатып алушының мүдделері, егер меншік иесі сотта мүлікті меншік иесі немесе меншік иесі мүлікті иелікке берген адам жоғалтқанын немесе біреуінен немесе екіншісінен ұрланғанын немесе олардың иелігінен өз еркінен тыс басқа жолмен кеткендігін дәлелдемесе ғана қорғалуға жатады.

Ал, енді меншік иесінің иелігінен мүлік оның еркінен тыс шығарылған жағдайда мүлдем басқа мәселе туындайды. Мұнда адал сатып алушының жағдайы өзіне пайдалы болады, өйткені ол өзінің мүлкін иемденген адамның шын мәнінде кім екенін білмеуі мүмкін және меншік иесінен айырмашылығы шығындарды өндіріп алатын өзінің контрагентін білетін болады.

Дәл осы принцип арқылы меншік иесі мен адал сатып алушы мүдделерінің тепе-теңдігі орнатылады, азаматтық сауданың сенімділігі қорғалады және азаматтық қатынастардың тұрақтылығы қамтамасыз етіледі. Осы тәсілді қолдана отырып, мүлікті меншік иесінің иелігінен шығару негіздері туралы келесі қорытындыға келуге болады. Ерік-жігердің бұзылуынан туындаған жарамсыз мәмілелер тобына: алдау, арбау, зорлық-зомбылық, қауіп-қатер, бір тарап өкілінің екінші тарап өкілімен өзара құқыққа қайшы келісімі, сондай-ақ жалған мәмілелер жатады. Кейде бұған өтірік және жалған мәмілелер, өз әрекеттерінің мәнін түсіне алмайтын және оларды басқара алмайтын адам жасаған мәмілелер жатады. Егер мәміле жарамсыздығының көрсетілген негіздерін адамның еркін қалыптастыру, сондай-ақ жігер мен ерік білдіру арасындағы арақатынас тұрғысынан қарайтын болсақ, онда алдау салдарынан (АҚ-нің 159-бабының 8-тармағы) не алдаудың әсерінен (АҚ-нің 159-бабының 9-тармағы) жасалған мәмілелерде ерік-жігердің кемістігі (немесе әдепсіз ерік-жігер) орын алады деген қорытынды жасауға болады. Бірінші жағдайда, мәмілеге қатысушы мәміленің сипаты мен элементтерін қате елестетеді, екінші жағдайда екінші тарап кінәлі болатын шынайы ерік пен сыртқы ерік арасында алшақтық бар. Бірақ екі жағдайда да мәмілеге қатысушы, егер ол өз қатесінің нәтижесінде немесе

екінші тараптың саналы әрекеті немесе әрекетсіздігі нәтижесінде пайда болса да, мәміле жасауға өз еркін білдіреді және көмектеседі.

Егер адамның еркі болса, онда мүлік «оның еркінен тыс» адамның иелігінен шығарылды деп айтуға болмайды. Демек, егер мүлік алдау немесе арбау арқылы жасалған мәміле негізінде меншік иесінің иелігінен шығып кетсе, мүлік меншік иесінің еркінен тыс кетті деп санауға негіз жоқ және тіпті виндикациялық талапты қанағаттандыруға негіз жоқ – мүлікті адал сатып алушыдан басқа біреудің заңсыз иеленуінен талап ету туралы талапты қанағаттандырудан бас тарту керек. Сонымен бірге, меншік иесінің құқықтары өзі қатысушы болған бірінші мәмілені жарамсыз деп тану туралы талап қою арқылы қорғалуы мүмкін. Талап қанағаттандырылған кезде АҚ-нің 157-1-бабында көзделген мәміленің жарамсыздығының салдары қолданылады. Сол сияқты, мүлік иесінің иелігінен оның еркінен тыс және жалған мәміле кезінде шығарылды деп санауға болмайды (АҚ – нің 159-бабының 9-тармағы) адамның адал қасиетінің қалыптасуына әсер ететін және оны бұзатын жағдайлар бар, бірақ адамның мәміле жасауға деген еркі бар. Заң әдебиеттерінде бір тарап өкілінің екінші тарап өкілімен құқыққа қайшы келісімі (АҚ-нің 159-бабының 10-тармағы) мүліктің меншік иесінің өз еркінен тыс иелігінен шығу жағдайларына да қатысты емес екендігі айқын дәлелденген. Егер меншік иесі өкілге өкілеттік беріп, оған мүлікті иеленуге берсе, содан кейін осы мүлікті иеліктен шығару туралы мәміле жасалса, онда мүлік меншік иесінің иелігінен оның еркінен тыс кетті деп санауға негіз жоқ.

Қорытындылай келе, қысқаша шолу азаматтық құқық теориясының доктриналық ережелерінің Қазақстанда қалыптасқан заң практикасымен елеулі алшақтығын көрсетеді. Мақсат азаматтық құқықтағы меншік құқығының қорғалуын талдау және сот практикасын одан әрі жетілдіру үшін Азаматтық Кодекстің 261-бабын түсіндіру проблемаларына назар аудару. Біз виндикациялық талапты қарау кезінде мәмілелер жарамсыздығының барлық басқа көрсетілген негіздемелерін талдауды және оларды бағалауды қарастыратын боламыз. Азаматтық құқықтағы меншікті қорғау институтының және сот практикасын дамыту үшін азаматтық құқық ғылымының ізденістерін ескеру, иесі жоқ меншік иесі мен адал сатып алушының мүдделерін дұрыс теңестіру, мәмілелер жасау кезінде азаматтық тауар айналымына қатысушылардың тәуекелдерін азайту сияқты тиімді тұжырымдамаларды жасау үшін қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы Конституция 1995 жыл 30 тамыз. (10.03.2017 ж. өзгерістер мен толықтырулар)
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (жалып бөлім) 1994 жыл 27 желтоқсан № 268-ХІІІ (16.01.2021 ж. өзгерістер мен толықтырулар)
3. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / пер. с чешск. М.: Юрид. лит., 1989. С. 131-132.
4. Кузьмина И.Д. Правоприменительное значение требования добросовестности // Юридическая наука и практика. 2014. Т. 10. № 1. С. 44.
5. Гув А.Н. Гражданское право. Учебник. Т.1, М: Инфра-М, 2003, 457 с.

Акишева З.М., магистрантка гр.Ю-21нп
Научный руководитель - доктор PhD, доцент Акимжанова М.Т.
Карагандинский университет им.Е.А.Букетова, г.Караганда, Республика Казахстан

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПРОБЛЕМ СООТНОШЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО И
НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА

Проблеме соотношения международного и национального права наука международного права стала уделять внимание с конца XIX в.

Исторически в науке международного права в вопросе соотношения международного и внутригосударственного права существовало два основных направления: монистическое и дуалистическое. И то и другое внутренне неоднородны. Так, монистическое течение распадается на теории примата международного права и примата внутригосударственного права. В свою очередь, дуалистическому подходу также не свойственна гомогенность. Концепции, укладываемые в русло дуалистической теории, основывались на разграничении международного и национального права и их неподчиненности одного другому. Как явствует из вышеприведенных высказываний, русские дореволюционные авторы конца XIX — начала XX в. стояли на позициях дуализма, хотя формально это, возможно, и не было выражено подобным образом. Главным тезисом дуалистической школы была констатация различий в объектах регулирования, субъектах права, а также источниках права.

Именно дуалистическая теория прошлого во многом составила необходимую основу для современной доктрины соотношения международного и внутригосударственного права, сформировавшейся в отечественной науке международного права и отчетливо проявившейся в трудах В. Н. Дурденевского, Е. А. Коровина, Д. Б. Левина, И. И. Лукашука, Н. В. Миронова, Г. И. Тункина, Е. Т. Усенко, Н. А. Ушакова, С. В. Черниченко, В. М. Шуршалова и др.

Из аналогичных посылок исходит преимущественно и зарубежная доктрина международного права. В частности, американские международники утверждают: «Мы должны принять дуалистическую точку зрения. Международные суды применяют международное право, национальные суды национальное. При этом поддерживаются идеи взаимодействия систем международного и внутригосударственного права. Мнения противоположного толка, заключающиеся в изоляционистском подходе к явлению, достаточно редки, хотя и имеют место. Так, Р. Аго, отрицая взаимоотношения между двумя системами, полагает: «Принципиальный факт состоит в том, что каждая правовая система является исключительной и закрытой системой норм, из чего следует что между двумя правовыми системами... не могло бы возникнуть юридической лишне напомнить в этой связи, что концепции «замкнутости» одной правовой системы по отношению к другой отчасти ведут свое начало от тезиса Г. Кельзена об основных нормах в праве, согласно которому правовая система, будучи логическим развитием «основной нормы», не существует для другой правовой системы, которая является продуктом иной основной нормы» [1]

Современный дуализм не только предполагает существование двух равнозначных и самостоятельных систем права - международного и национального, но и характеризуется состоянием диалектического взаимодействия между ними, со свойственным его содержанию разнообразием элементов, последовательностью и их сочетанием друг с другом. «Каждая из правовых систем, присутствующих на международной арене, - справедливо замечает А. А. Рубанов, - призвана регулировать свой собственный круг отношений. Однако такое предназначение не ведет к замкнутости и самоизоляции. Уместно повторить, что все правовые системы в сегодняшнем мире взаимосвязаны. Национальное право каждой страны связано с правом других стран, а также с международным правом, международное право - с правом всех стран, существующих в мире» [2].

Конструкции умеренного дуализма, характерные для середины XX в. (Анцилотти, Вальц, Менцель), обосновывающие дуализм права и приоритет международного права, в частности, используют постулат Д. Анцилотти о том, что международное право «имеет в своем основании принцип, которому подчинена воля государства» [3]. Действительно, и внутригосударственное и международное право в той или иной степени (в зависимости от специфических особенностей каждого из них) порождается волей данного государства

или совокупности государств. Однако отмечаемая в связи с этим подчиненность воли государств в международных отношениях определенным императивам не должна смешиваться с гегелевским внутригосударственным монизмом, который также базировался на абсолютизации государственной воли, понимаемой как ничем не ограниченной категории, которая обеспечивает примат внутригосударственного права и несамостоятельность по отношению к нему международного права.

Несмотря на достаточно прочно укоренившиеся позиции дуалистического направления в решении проблем соотношения международного и внутригосударственного права в современном мире, было бы заблуждением, однако, полагать, что монистические концепции отвергнуты ныне навсегда. В свете этого в целях уяснения современных проявлений монизма и ориентирования в идейных основах взаимодействия международного и национального права знание исходных положений монистических концепций прошлого оказывается небесполезным.

Монистические концепции, пропагандирующие примат национального (внутригосударственного) права, исторически были первыми в теоретическом осмыслении вопроса о том, образует ли международное право автономный правовой порядок наряду с национальным правом. Одним из первых монистов — сторонников включенности во внутригосударственное право международного права — был немецкий исследователь Дж. Д. Мозер (1701—1785). В противовес дуалистам монисты исходят из идеи соединения международного и внутригосударственного права в одну правовую систему. Лишь в зависимости от того, какая часть преобладает — внутригосударственное право или международное, — различается примат (верховенство) внутреннего права государства или права международного. Теории примата внутригосударственного права получили распространение в конце XIX первой половине XX в. преимущественно в работах немецких авторов (К. Бергбома, Л. Цорна, М. Венцеля), которые основывались в принципе на «Философии права» (1821 г.) и взглядах Гегеля, считавшего международное право правом «внешнегосударственным». Отсюда и представление о международном праве как о сумме внешнегосударственного права различных государств, т.е. «внешнем государственном праве», что, по существу, означало нигилистический подход вообще к существованию международного права как таковому.

Особое значение эта теория обрела в периоды нарастания германского милитаризма, т. е. подготовки Первой и Второй мировых войн, для оправдания произвола в международных отношениях и нарушений международного права. Ныне в таком формальном выражении она не встречается. Тем не менее, нельзя не отметить в данной связи, что почва для рассматриваемой теории существует и в настоящее время. Например, объявление конкретным государством зоной действия своих интересов весь мир (или любую его часть, выходящую за пределы его государственной территории), по существу, означает возрождение именно этой концепции. Это подтверждают события, развернувшиеся в разных частях планеты (с весны 1999 г. — на Балканах, в 1991 г. и 2002—2003 гг. — на Ближнем Востоке вокруг Ирака или в Азии в связи с Северной Кореей), в результате чего мировой правовой порядок, сложившийся после Второй мировой войны на основе обязательности уважения каждым членом сообщества международного права в рамках ООН или вне ее, ощущается в некоторой степени поколебленным.

Истоки монистической концепции примата международного права над внутригосударственным коренятся в самом характере международного права, каким оно сложилось к началу XX в. Существовавшее тогда «старое» международное право с его правом на войну, захватом территорий и разделом мира, защитой колониализма и вмешательством во внутренние дела других государств, а следовательно, и попранием суверенитета государств составляло объективную материальную базу для провозглашения международного права высшим правовым порядком и устранения из него такой категории, как суверенитет. Главными проповедниками и приверженцами теории примата международного права выступили последователи «чистой» теории права — нормативисты

(Г. Кельзен), соли-даристы (Ж. Ссель) и некоторые другие (Ч. Руссо). Так, Г. Кельзен утверждал, что международное право вместе с внутригосударственными правовыми порядками, «которые находят в нем свое основание», образуют единую систему правовых порядков — «универсальную систему всего права»[1].

Возможность гипертрофирования некоторых сторон явления, заложенная в рассматриваемой теории, в условиях ядерного века делает ее опасной. Нередкие случаи противоречия ее реальной жизни и практике международного общения вызвали отход от нее и появление нового течения - умеренного монизма, который воздерживается от радикальных утверждений о примате международного права и признает, что во внутригосударственной сфере действует, прежде всего, внутригосударственное право независимо от его возможного противоречия международному праву.

Взаимодействие систем международного и внутригосударственного права складывается из исторической объективности первичного влияния внутригосударственного права на международное в процессе формирования его норм и последующего влияния уже существующих норм международного права на дальнейшее развитие национального законодательства и в целом на состояние права в конкретной стране. В данной связи следует отметить одно особое обстоятельство, характеризующее взаимодействие систем международного и внутригосударственного права. Оно состоит в том, что такое взаимодействие происходит на уровне и в форме взаимного влияния друг на друга источников права каждой из систем. Скажем, регламентация, содержащаяся в международном договоре, обязывающем конкретное государство), прежде всего, воздействует как на общие принципы регулирования, так и на конкретные положения национальных актов (законов, подзаконных актов), принимаемых (или уже введенных в действие, но подлежащих вследствие принятия государством на себя международно-правовых обязательств изменению после заключения договора) в определенной области регулирования общественных отношений. Такое изменение (дополнение) национально-правового акта выступает, собственно говоря, средством исполнения государством международного обязательства, вытекающего из договора.

Список литературы:

1. Kelsen Я Das Problem des Souverinitet und die Theorie des Völkerrecht. Tubingen, 1928. S. 114
2. Рубанов А. А. Вопросы теории международных межправовых отношений // Советское государство и право. 1991. № 10. С. 99
3. Анцилотти Д. Курс международного права. М., 1961. С. 31

А.М.Алибеков, магистрант гр.Ю-21нп
Научный руководитель-д.ю.н., профессор Ханов Т.А.
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда

ЕВРАЗИЙСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ - ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАШИХ СТРАН

Создание Евразийского экономического союза, углубление интеграционного взаимодействия наших стран станут важным фактором активизации торгово-экономического сотрудничества между ними, достижения устойчивых темпов экономического роста, предотвращения негативных тенденций, связанных с обострением кризисных явлений в мировой экономике.

В настоящее время в рамках ЕАЭС уже функционирует единый рынок товаров, предполагающий свободное их перемещение. Отмена таможенного, фитосанитарного,

ветеринарного и иных видов контроля (кроме пограничного) на внутренних границах способствует ускорению товародвижения, позволяет бизнесу экономить время, снижать издержки. Вместе с тем на сегодня пока сохраняются определенные секторы, где до сих пор нет единых рынков. Таких секторов немного, но это существенный объем нашей торговли.

Речь идет о рынках лекарств и медицинских изделий, алкоголя, табака, автомобилей, нефти и нефтепродуктов, газа, электроэнергии. Но по указанным товарам между нашими странами достигнуты конкретные договоренности. В частности, общий фармацевтический рынок заработал с 2016 года, рынок электроэнергии с 2019 года, нефти и газа - не позднее 2025 года.

Важнейшим направлением евразийской интеграции является формирование единого рынка услуг. Функционирование единого рынка услуг станет мощным импульсом для экономического, промышленного роста наших государств, повышения их конкурентоспособности, активизации деятельности бизнеса, создания дополнительных рабочих мест, сокращения безработицы. Таким образом, евразийская интеграция становится важнейшим фактором устойчивого развития наших стран.

В договоре о союзе определены основные принципы либерализации торговли услугами, главным из которых становится оптимизация внутреннего регулирования. Данный принцип предполагает поэтапное упрощение разрешительных требований и процедур для поставщиков и получателей услуг, что значительно расширяет возможности для деятельности бизнеса наших стран. При этом оптимизация внутреннего регулирования должна проходить с учетом наилучшей международной практики (соглашений и правил ВТО, ЮНКТАД, ЮНСИТРАЛ и т. д.).

Другим основным принципом функционирования единого рынка услуг является прозрачность. То есть каждое государство союза обеспечивает открытость и доступность своего законодательства, что является немаловажным фактором для активизации деловой активности и взаимодействия хозяйствующих субъектов. В рамках ЕАЭС создается единый рынок государственных закупок, доступ к которому на равных условиях получают бизнесмены всех трех стран. Это позволит расширить возможности доступа на рынки государственных закупок друг друга и повысит конкуренцию, что, соответственно, повлечет рост качества услуг и увеличит экономию государственных средств.

ЕАЭС предоставляет значительные преимущества для предпринимателей наших стран. В частности, вступивший в силу договор о союзе регулирует отношения в сфере государственных закупок. В соответствии с договором одним из основных принципов осуществления госзакупок является предоставление государствам - членам союза национального режима в сфере закупок. Такой режим предусматривает, что для целей закупок каждое государство союза обеспечивает товарам, работам и услугам, происходящим с территорий стран союза, режим не менее благоприятный, чем предоставляемый собственным товарам, работам, услугам и собственным потенциальным поставщикам и поставщикам таких товаров, работ и услуг.

Важнейшим приоритетом интеграционного взаимодействия государств союза является формирование общего финансового рынка. Для достижения этой цели наши страны будут поэтапно углублять экономическую интеграцию и осуществлять гармонизацию законодательств в сфере финансового рынка. Единые требования и общие подходы к надзору - необходимые ступеньки для достижения качественно нового уровня интеграции: взаимного признания лицензий участников финансового рынка, то есть возможность, получив лицензию в одной стране, осуществлять финансовую деятельность во всем ЕАЭС. Наконец, к 2025 году нам предстоит изучить вопрос о создании наднационального регулирующего органа на финансовых рынках. Несомненно, решение этого вопроса будет знаменовать начало нового этапа в построении общего рынка, его выведение на действительно наднациональный уровень.

Ақчекенов Қайсар Манарбекұлы
Ю-21-2к тобының студенті Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды, Қазақстан.
Балхаш қаласы КММ №16 11 «б» сыныбының
оқушысы Серікберлі Гульжан
Экономикалық қатынастарды құқықтық реттеу кафедрасы з.ғ.магистрі
Сейдығалиев Талғат Рахымберліұлы

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ.

Қазіргі заманғы халықаралық және ұлттық құқықтық доктриналар тұлғаны жоғары ұлттық құндылық ретінде қарастырады. Ал, адамның өмірінің барлық аясындағы оның құқықтары мен бостандықтарын түбегейлі қамтамасыз ету, сонымен қатар, және қылмыстық – іс-жүргізушілік қызметте де қамтамасыз ету мемлекеттің бірден-бір маңызды мақсаттары ретінде қарастырылады. Мемлекет тарапынан осы мақсатты жүзеге асырудың құқықтық негізі болып халықаралық шарттар, Конституциялар мен конституциялық заңдар танылады. Қазақстан Республикасы егемендігін алғаннан бастап, бейбітшілік саясатын, мемлекеттердің түрлі саяси және әлеуметтік құрылыста бейбіт өмір сүруін ұстануға ат салысады. Сыртқы және ішкі саясаттар қазіргі заман талаптарымен толығып келеді. Сонымен қатар, халықаралық қатынастардағы билік институттарының тәжірибелік қызметіндегі, соңғы жылдардың саяси және мемлекеттік құжаттарындағы бой көрсеткен дүниежүзілік жаңа саяси ой тұжырымдамасына сүйенеді. Қазіргі таңдағы әлемдік тәртіп жалпыадамзаттық ынтымақтастықты, тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын дұрыс жүзеге асырылуын реттейді.

Бұдан басқа, адам құқығын қорғау аясындағы халықаралық келісімдер негізінде бекітілген және қадағалау қызметі өкілеттігі берілген түрлі халықаралық органдар сол немесе өзге де халықаралық-құқықтық нормаларға көбінесе өз түсініктерін береді.

Демек, адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қамтамасыз ету бойынша халықаралық келісімдер – халықаралық-құқықтық құбылыс екендігіне маңызды қорытынды жасау қажет. Бірақ та осыған орай олардың ерекше сипаты туралы баяндайтындай бірнеше белгілерге ие. Бұл ең алдымен мемлекеттердің мынадай келісімдері бойынша міндеттемелерінің мәнісі: мемлекет өздері ғана емес, ал индивидтер мен индивидтердің топтары негізгі субъект болып орындайды.

Мемлекеттер осы сияқты келісімдерде нақтылы халықаралық құқық бойынша халықаралық-құқықтық реттеудің объектісі болып табылмайтын ішкі және ұлттық заңнама мәселелеріне қатысты шешімнің қабылдануының негізгі шеңбері мен принциптері туралы келіседі.

Осыған сәйкес, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау мәселелері бойынша дәл нақ халықаралық құқық пен ұлттық заңдардың нормаларының басымдылығы туралы айта отыра, біріншілердің екіншілерден басымдылығын таныған жөн.

Көпшілік озық заңгерлердің пікірлері бойынша адам құқықтарын сақтау бойынша халықаралық құқықтың басты мақсаты индивидтің қорғалуын жоғарлату және нығайту, жалпы адамзаттық құндылықтардың үстемдігін қамтамасыз ету үшін осы саладағы ұлттық күшті халықаралық күшпен толықтыру болып табылады. Қазақстандық халықаралық-құқықтық ойлардың қозғалысы соңғы жылдары Қазақстанның саясатындағы басты принциптердің бірі болып табылатын халықаралық құқықтың басымдығын бекітуге ұмтылудағы жаңа ойдың бекілуімен байланысты осы бағытта жұмыстар атқарылып жатыр.

Сонымен қатар, қылмыстық іс жүргізуде қамауға алу және өлім жазасын қолдану мәселелері бойынша 2019ж. 03 наурыздағы ҚР Конституциясындағы соңғы өзгерістеріне

байланысты Қазақстан халықаралық тәжірибені біртіндеп және әдістемелі енгізуде және де Халықаралық пактілер нормаларын, өзге де халықаралық құжаттарды ескереді.

Халықаралық пактілердің бекітілуін жүзеге асыру барысы бойынша адам құқығы аясындағы барлық ұлттық заңдарды негізгі халықаралық құжаттармен сәйкестендіру басталғандығы туралы ерекше жұмысты айта кетуге болады. [1]

Адам құқығы бойынша халықаралық шарттар «мемлекеттер тек өзге де мемлекеттер-қатысушылардың алдында ғана емес, сонымен бірге өз азаматтарының алдында да міндеттемелерді ұстанулары қажеттігі» туралы айтылғандарға мысал ретінде пікір беріліп отыр. [2]

Нормативтік базаның және де әсіресе халықаралық-құқықтық нормаларды қолдану тәжірибесінің дамуы уақыт өте келе индивидті қалыптасушы құқықтың субъектісі – адам құқығын халықаралық қорғауда негіз бола алады деген болжам айтуға болады.

Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактімен сәйкес құрылған адам құқығы бойынша Комитеттің құзыретін тануды кеңейту үрдісі де осыны айғақтап отыр.

Сондай-ақ жекелеген азаматтардың халықаралық соттарға және Қазақстандағы адам құқығы бойынша Уәкілетті органға шағымданғаны туралы нақты мысалдар да бар. [3]

Қорыта айтқанда, адам құқықтары мен бостандықтарына қатысты халықаралық құқықтағы және ұлттық заңдардағы, тіпті қылмыстық сот өндірісіндегі ең бастысы, бұл тап осындай мемлекет аралық дауларды реттеу ғана емес, ал құқықтар мен бостандықтардың өздерін бекіту болып саналады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Абайдельдинов Е.М. Теоретико – правовые аспекты приоритетности в соотношении международного и национального права Республики Казахстан// З.ғ.д., дисс., Алматы, 2005. 114 – 115 бет.; Ахпанов А.Н., Насыров Г.Х. Арест в качестве меры пресечения: проблемы судебного контроля и санкционирования: Монография. – Алматы, 2005. – 17 Б. – 183б.
2. Верещетин В.С., Мюллерсон Р.А. Примат международного права в мировой политике // Советское государство и право. - 1989. - №7. – 10 Б.
3. Қараңыз. Мифы Страсбургского суда.//Новый Вестник 2007ж. 25 шілде; Генпрокурор нашёл себе защитников// Новый Вестник 2007ж. 01 тамыз; Дело не в кодексе – дело в судьях...//Зеркало 2007ж. 06 маусым және т.б.

Балташева Д.Т., студентка группы Ю-20-4

Научный руководитель – ст. преподаватель Альбекова М.Г.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФРАНЧАЙЗИНГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Современный период развития казахстанской экономики характеризуется переходом к стратегическому устойчивому инновационному развитию, глубокими структурными и институциональными преобразованиями в экономике и обществе, призванными обеспечить высокую конкурентоспособность страны в глобальном пространстве. Именно поэтому в условиях глобализации экономических процессов, на фоне возросшего динамизма рыночной среды особо актуальным становится выбор успешных форм деятельности и развития отечественных предприятий. Одной из перспективных форм развития бизнеса в республике является франчайзинг, который характеризуется низким уровнем риска, обеспечивает стабильную доходность, а также дает возможность объединить достоинства малого и крупного бизнеса.

Франчайзинговые отношения в Республике Казахстан регулируются главой 45 «Комплексная предпринимательская лицензия (франчайзинг)» ГК РК. По договору

комплексной предпринимательской лицензии одна сторона (комплексный лицензиар) обязуется предоставить другой стороне (комплексному лицензиату) за вознаграждение комплекс исключительных прав (лицензионный комплекс), включающий, в частности, право использования фирменного наименования лицензиара и охраняемой коммерческой информации, а также других объектов исключительных прав (товарного знака, знака обслуживания, патента и т.п.), предусмотренных договором, для использования в предпринимательской деятельности лицензиата. [1]

В нашем законодательстве применен термин «комплексная предпринимательская лицензия», он использован законодателем условно для различения данной группы правоотношений. Но поскольку в большинстве стран мира используется термин франчайзинг, казахстанский законодатель, упомянув данный термин в скобках в названии комментируемой статьи, показал, что комплексной предпринимательской лицензией в Республике Казахстан называется франчайзинг. Тем самым проведена некоторая унификация с мировым законодательством. В то же время в тексте статей используется терминология, известная нашему законодательству. Таким образом, законодатель сохранил традиции отечественной правовой терминологии.

В настоящее время франчайзинг в Казахстане используется практически во всех отраслях экономики и наибольший удельный вес имеет в секторе торговли, услуг для населения и различных производственных сферах.

Региональными центрами франчайзинга в Казахстане являются города Алматы, Астана, Атырау, Караганда, Шымкент. Здесь сосредоточен малый и средний бизнес, в среде которого и развиваются технологии франчайзинга. Более 70% франчайзинговых проектов берут истоки из Алматы, именно здесь проходят первоначальную адаптацию иностранные франшизы, прежде чем получить развитие в других городах страны. В Казахстане 75% франшиз существует на рынке не более 5 лет. Доля франчайзинговых отношений в объеме МСБ в РК составляет 3,5%. [2, с.23]

Если основываться на данных казахстанской ассоциации франчайзинга «Kazfranch», в Казахстане действует от 300 до 360 франчайзинговых систем, из которых на долю отечественных франшиз приходится не больше 24%. В среднем каждая сеть насчитывает 4-5 франчайзинговых точек. Самое большое количество – 60, минимальное – 1. Общее число франчайзинговых точек по Казахстану – 1745. Что касается совокупного оборота франчайзингового рынка, то он составляет 120-173 млрд тенге, это если включить в статистику крупные сети. [3]

Основными проблемами развития франчайзинга в стране являются: отсутствие государственных льгот и преференций франчайзинговому сектору; недостаточная защита интеллектуальной собственности; непрозрачность отечественного предпринимательства; слабая информированность о франчайзинге, как о выгодной форме предпринимательской деятельности; ограниченность доступа предпринимателей к так называемым «длинным деньгам»; гиперинфляционный рост цен на недвижимость, что является существенным барьером для развития франчайзинга в целом; неразвитость фондового рынка не дает возможности использования его как источника инвестирования.

Международные франчайзеры не торопятся работать напрямую с Казахстаном. Причин такого положения очень много: единая языковая ментальность местных потребителей с российскими (не требует адаптации), недостаточная плотность населения и рынка сбыта, пассивность местных предпринимателей на международном рынке франчайзинга, очень мало случаев внутристрановой миграции франчайзинга. Нет связи между крупным бизнесом и малым предпринимательством. Крупные компании предпочитают не франчайзинговую, а филиальную форму регионального развития. В Республике Казахстан пока очень мало примеров взаимодействия крупных компаний и субъектов малого предпринимательства. Хотя в мире очень распространен как корпоративный, так и государственный франчайзинг.

Ситуация с пандемией коронавируса усугубила состояние всей мировой экономики, и за последний год Казахстан особенно ощутил на себе ее разрушительное влияние. Под ударом оказались практически все субъекты малого и среднего бизнеса. В их число вошли и предприятия, осуществляющие свою деятельность по франшизе.

Государственная поддержка франчайзинга согласно мировому опыту неотделима от поддержки предпринимательства в целом. Т.е. все программы по стимулированию франчайзинга являются аналогиями программ по развитию малого и среднего предпринимательства. Это логично, так как франчайзинг является неотъемлемым компонентом предпринимательства и должен действовать в предпринимательском поле.

Наиболее важным для развития отечественного франчайзинга является создание программы поддержки предпринимательства «Дорожной Карты-2025». Инструменты субсидирования и гарантирования будут доступны и для предпринимателей, желающих развивать бизнес по франшизе – как казахстанской, так и заграничной. Примеры кредитования через банки второго уровня уже есть: средства таким образом уже получали сети кофеен-кондитерских, заведения стрит-фуда, образовательные академии, медицинские компании, продавцы детской одежды.

Наряду с практикой работы иностранных франшиз в Казахстане представляет интерес становление отечественных франчайзинговых систем. В нашей стране на данный момент около 35 отечественных компаний заявили о предложении собственной франшизы. Также ожидается, что количество отечественных франшиз в 2022г. составит 550. Следующим этапом развития должно стать лоббирование интересов франчайзеров и франчайзи на законодательном уровне, а также перенимание опыта работы по франчайзинговой системе у зарубежных специалистов. 4 отечественные франшизы пользуются спросом за рубежом. В 2022г. по прогнозам экспертов, ожидается предоставление 15 отечественных франшиз за рубежом.

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная часть) от 1 июля 1999г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2022 г.) [Электронный ресурс] Информационная система «Параграф» Режим доступа URL: // <https://online.zakon.kz> (Дата обращения – 16.03.2022)
2. Б.Кисиков. Франчайзинг в Казахстане.-Алматы: BookinEast, 2017.
3. Международная Ассоциация Франчайзинга – <http://franchise.org>

Белошенко П., студентка группы Ю-20-3
Карагандинский университет Казпотребсоюза
Сукуров Д.Т., учащийся 11 «Б» класса
ОШ № 16 г. Караганды

Научный руководитель – к.ю.н., доцент Сидорова Н.В.
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

Согласно правовой доктрине термины «международный гражданский процесс» и термин «международный процесс» – это однопорядковые понятия и означают совокупность норм гражданского процессуального характера, связанные с защитой прав иностранных граждан и иностранных юридических лиц в суде и арбитраже.

В настоящий момент в юридической науке имеются различные точки зрения о месте международного гражданского процесса в системе права, при этом речь идет о соотношении норм национального и международного частного права.

К национальному гражданскому процессуальному праву международный гражданский процесс относят: И.А. Грингольц, В.П. Звекон, С.Н. Лебедев, Л.А. Лунц, И.С.

Перетерский, В.С. Поздняков, М.Г. Розенберг и др. [1]. Отдельные авторы (Г. Геймер) идут ещё дальше и говорят о международном гражданском процессе как о самостоятельной отрасли внутригосударственного права [2]. Х. Шак рассматривает международный гражданский процесс как самостоятельную отрасль права. Он полагает, что цель международного гражданского процесса скорее частно-правовая, в то время как средства, которыми он пользуется, скорее публично-правовые, в связи с чем он утверждает, что «с этой точки зрения вряд ли следует причислять международный гражданский процесс к той или другой отрасли; он должен акцептироваться как самостоятельная правовая материя» [3].

Другая часть авторов международный гражданский процесс относит к международному частному праву, так как отношения, регулируемые нормами международного гражданского процесса содержат иностранный элемент и возникают в условиях международной юрисдикции. Так такой позиции придерживаются: М.Н. Кузнецов, Л.П. Ануфриева, Т.Н. Нешатаева и др.

Сам термин «международный гражданский процесс» весьма условный с точки зрения этимологии, так как он не означает какого-либо рассмотрения конкретного дела в международной универсальной организации, призванной рассматривать споры между субъектами из различных государств. Иногда данное понятие подменяют термином «международное гражданское процессуальное право». Следует отметить, что раздел 4 ГПК РК называется «Международный процесс».

М.К. Сулейменов считает, что «международное частное право является внутригосударственной комплексной отраслью частного права, регулирующей отношения, осложненные иностранным элементом, включающей в себя институты основных отраслей права: международное гражданское право, международное семейное право, международное трудовое право, международное арбитражное право. В то же время совместно с международным гражданским процессом оно составляет еще одну комплексную отрасль права - «международное частное право и международный гражданский процесс», включающую в себя правовые образования публичного и частного права» [4].

Определение сущности международного гражданского процесса находится в тесной взаимосвязи с уяснением системы принципов международного процесса. В юридической науке нет однозначного подхода к пониманию принципов международного гражданского процесса, при этом в различных трактовках данного вопроса учитываются не только нормы внутригосударственного права, но и нормы международного частного права.

Имеются различные классификации принципов международного гражданского процесса, нами приводится следующая: принцип взаимности; принцип равенства; принцип *lex fori* (принцип закона суда).

Принцип взаимности связан с взаимным предоставлением определенного режима (национального, наибольшего благоприятствования или специального) иностранным гражданам и иностранным юридическим лицам. Другой аспект этого принципа – взаимное признание исполнения решений иностранных судов. В процессуальном значении взаимность предполагает равенство прав и обязанностей казахстанских и иностранных граждан и организаций, а также установление ответных ограничений, если таковые установлены законодательством иностранного государства.

Принцип равенства тоже имеет множество проявлений – это равенство правосудия различных государств (исходя из суверенного равенства государств), а также равенство сторон процесса. Первый аспект обусловлен положениями международного публичного права о юридической силе международных договоров, их признании и уважении. С национальным процессуальным законодательством связан второй аспект данного принципа и проявляется в обозначенных нами выше конституционных принципах (равенства иностранных граждан и граждан Республики Казахстан). Гражданский процессуальный кодекс РК устанавливает равенство участников процесса перед законом и

судом. Кроме того, большинство национальных процессуальных законодательств устанавливают правило о равенстве процессуальных прав иностранных граждан и организаций, лиц без гражданства наряду с гражданами данного государства. Из этого правила также есть отдельные исключения, связанные, например, с требованиями судебного залога.

Необходимость применения судом закона своей страны – это принцип *lex fori*. Применение процессуального законодательства иностранного государства возможно лишь в исключительных случаях, предусмотренных законодательством соответствующей страны.

Н.М. Юрова выделяет следующие принципы: независимость и беспристрастность суда; равенство судебных процессов государств; контролируемая множественность процессов; процессуальное равноправие и состязательность сторон; гласность судебного разбирательства; эффективность средств правовой защиты; диспозитивность.

Таким образом, исходя из изложенного, можно сделать вывод, что международный гражданский процесс является частью гражданского процессуального права Республики Казахстан, имеет систему правового регулирования как в рамках национального законодательства Республики Казахстан, так и в системе международного права.

Как уже было отмечено международный гражданский процесс – это рассмотрение судами Республики Казахстан дел с иностранным элементом, а именно иностранных граждан и юридических лиц. Производство с участием иностранных лиц регулируется главой 57 ГПК РК.

Правовое положение иностранных граждан в международном процессе основывается на правовом положении иностранцев в Республике Казахстан, который характеризуется, закрепленным в ст. 12 Конституции РК, национальным режимом. Согласно данной статьи «иностранцы пользуются в Республике Казахстан правами и свободами, а также несут обязанности, установленные для граждан, если иное не предусмотрено Конституцией, законами и международными договорами» [5]. Таким образом, сущность национального правового режима в международном процессе заключается в том, что иностранцы, обладая равными с гражданами Республики Казахстан, могут защищать свои законные интересы в судах Казахстана.

Исходя из принципа взаимности, Республика Казахстан может установить ответные ограничения в отношении граждан того государства, в котором такие ограничения процессуальных прав граждан и организаций Казахстана предусмотрены национальным законодательством, это же касается и объема юрисдикционного иммунитета. Применение этого принципа предусмотрено ст. 497 ГПК РК, а также ч. 1 ст. 501 ГПК РК.

Другой нормативный правовой акт, имеющий значение в определении правового положения иностранных граждан на территории Республики Казахстан – это Закон РК «О правовом положении иностранцев» [6].

Согласно законодательству Республики Казахстан право на судебную защиту обусловлено обладанием гражданской процессуальной дееспособностью, общие положения о которой предусмотрены ст. 45 ГПК РК.

Гражданская процессуальная правоспособность иностранцев и лиц без гражданства определяется гражданским процессуальным законодательством Республики Казахстан, в частности, согласно ст. 473 ГПК РК она определяется их личным законом, при этом закон поясняет, что таковым является право государства, гражданином которого он является. Здесь следует учесть, что при наличии множественного гражданства, личный закон определяется исходя из принципа «эффективного гражданства» сущность которого проявляется в постоянном месте жительства на территории одного из государств гражданской принадлежности. То есть, согласно ч. 2 ст. 473 ГПК РК «При наличии у гражданина нескольких иностранных гражданств его личным законом считается закон государства, с которым он наиболее тесно связан, в том числе в котором гражданин имеет

место жительства» [7]. Аналогичная норма действует и в отношении лица без гражданства (ч. 4 ст. 473 ГПК РК).

Следует отметить, положение ГПК РК о личном законе при множественном гражданстве не распространяется на лиц, имеющих в качестве одного из гражданства – гражданство Республики Казахстан. Это следует из конституционного императива, закрепленного в ст. 10 Конституции РК «За гражданином Республики Казахстан не признается гражданство другого государства» (п. 3 ст. 10 Конституции РК) [5]. Таким образом, личным законом такого гражданина – является закон Республики Казахстан.

Демократичность судебной системы Республики Казахстан отражена в ч. 5 ст. 473 ГПК РК. В соответствии данной нормой допускается судебная защита не по критерию, предъявляемому личным законом лица, а допускается ее осуществить по критериям процессуальной дееспособности гражданина Республики Казахстан. То есть, доказывая, что вправе получить судебную защиту в судах Республики Казахстан, иностранный гражданин обязан представить документ, свидетельствующий о его процессуальной недееспособности по личному закону. Такой документ оценивается судом с точки зрения наличия оснований, предусмотренных законодательством Республики Казахстан для признания лица процессуально дееспособным.

К примеру, возраст, с которого гражданин Японии вправе осуществлять судебную защиту самостоятельно – 20 лет (ст. 28 Гражданского процессуального кодекса Японии и ст. 4 Гражданского кодекса Японии), в Казахстане 19-летний японец будет вправе самостоятельно осуществлять судебную защиту, поскольку возраст дееспособности, в том числе процессуальной, в Казахстане – с 18-и лет [8].

Суды Республики Казахстан рассматривают дела не только с участием иностранных граждан, но и с участием иностранных организаций, процессуальная правоспособность которых определена в ст. 474 ГПК РК и определяется по закону иностранного государства, в соответствии с которым она создана. В свою очередь процессуальная правоспособность международной организации устанавливается на основе международного договора, в соответствии с которым она создана¹.

Таким образом, в соответствии со ст. 472 ГПК РК процессуальные права и обязанности иностранных лиц:

- во-первых, заключаются в гарантированном праве на обращение в суды Республики Казахстан для защиты своих нарушенных или оспариваемых прав, прав и законных интересов;

- во-вторых, если иное не предусмотрено международными договорами Республики Казахстан, иностранные лица уравниваются в процессуальных правах и обязанностях с гражданами и юридическими лицами Республики Казахстан;

- в-третьих, судопроизводство в казахстанских судах по делам с участием иностранных лиц осуществляется в соответствии с ГПК РК, а также законодательством республики и ратифицированными Казахстаном международными договорами;

- в-четвертых, отечественное законодательство предусматривает установление ответных ограничений (реторсий) в отношении иностранных лиц тех государств, в которых такие процессуальные ограничения прав граждан и организаций Республики Казахстан предусмотрены согласно национальному праву.

Список использованной литературы:

1. Богуславский М.М. Международное частное право. - М., 1998.

---

¹ Международная организация – это созданное на основе согласования добровольное объединение суверенных государств для сотрудничества между ними в определенной области международных отношений. Следует отметить, что в качестве субъектов международного публичного права выступают только международные межправительственные организации, международные неправительственные организации к субъектам международного права не относятся (такие организации будут относиться к юридическим лицам с иностранным элементом).

2. Geimer R. Internationales Zivilproze Brecht. - Koln, 1997.
3. Шак Х. Международное гражданское процессуальное право / Пер. с нем.: М., 2001.
4. Сулейменов М.К. Международное частное право в системе права. //Международное публичное и частное право: проблемы и перспективы. Liber amicorum в честь профессора Л.Н. Галенской / Под ред. С.В. Бахина. СПб.: Издательский Дом С.-Петербург. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербург. гос. ун-та, 2007.
5. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23 марта 2019 года). – Электронный ресурс. Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1005029 (дата обращения 10 марта 2022 г.).
6. Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года № 2337 «О правовом положении иностранцев» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2021 г.). Электронный ресурс. Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1003764 (дата обращения 10 марта 2022 г.).
7. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10 января 2022 года). Электронный ресурс. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053#pos=0;0 (дата обращения 10 марта 2022 г.).
8. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Республики Казахстан. – Астана. 2016. //Библиотека Верховного Суда Республики Казахстан. – Электронный ресурс. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32469410#pos=0;0 (дата обращения 10 марта 2022 г.).

Борисов А.А., студент группы Ю-19-4
Научный руководитель – д.ю.н., профессор Нурпеисова А.К.
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

РЕГУЛИРОВАНИЕ КРИПТОВАЛЮТНОГО РЫНКА: НОВЫЙ ВЕКТОР РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНОЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ

В 2017 году была утверждена государственная программа «Цифровой Казахстан», по сей день она активно развивается и улучшает соответствующую законодательную базу, однако много спектров цифровой деятельности остаются на задворках закона. Именно криптовалютное регулирование, такое важное, невероятно популярное и быстроразвивающееся явление, остается на данный момент за четкими рамками закона.

Казахстан в 2021 году находился на 2 месте в мире по майнингу биткоина, следовательно, эта сфера деятельности в нашей стране невероятно популярна и развита. Исходя из этого факта, я считаю, что тема усовершенствования регулирования законодательством криптовалютного рынка очень актуально.

Криптовалюта – это цифровая платежная система, при проверке транзакций в которой не участвуют банки. Это система с равноправными участниками, позволяющая любому пользователю, находящемуся в любом месте, отправлять и получать платежи. Криптовалютные платежи существуют исключительно в цифровом виде в онлайн-базе данных, описывающей конкретные транзакции. Они не подразумевают операций с физическими деньгами, имеющими хождение и возможности обмена обмен в реальном мире. При переводе средств в криптовалюте, транзакции записываются в публичный реестр. Криптовалюта хранится в цифровых кошельках.

Термин Криптовалюта вошел в обиход благодаря тому, что для проверки транзакций используется шифрование (криптография): для хранения и передачи данных о

криптовалюте между кошельками и в общедоступные реестры используется расширенное кодирование. Цель шифрования – обеспечить надежность и безопасность.

Первой криптовалютой стал биткойн, созданный в 2009 году и самый известный на сегодняшний день. Торговля криптовалютами интересна с точки зрения получения прибыли; в результате спекулятивных действий периодически наблюдаются скачки цен на криптовалюты [1].

Казахстан играет огромную роль в криптовалютном рынке. Как уже говорилось выше, наша Республика находится на втором месте в мире по майнингу биткойна. Во время «январских событий» курс биткойна сильно пошатнулся. Этот факт наглядно демонстрирует насколько Казахстан крупный игрок на рынке криптовалют.

Поэтому полагаю, что регулирование этого быстрорастущего рынка – важный вопрос, стоящий на повестке дня. Речь идет не только о налоговом регулировании. Тему налогообложения майнинга неоднократно поднималась Президентом Республики Казахстан Касым-Жомартом Кемелевичем Токаевым. Суть проблемы заключается даже не в регулировании самих транзакций, ведь сама суть криптовалют и блокчейна (системы криптовалютных транзакций) заключается в свободном регулировании, отчужденно от государства. Однако, на мой взгляд и на взгляд многих сведущих ученых, регулирование должно усилиться в сфере добычи криптовалют – майнинга.

На сегодняшний день криптовалюта отнесена к имуществу и определена термином «цифровой актив», под которым понимается имущество, созданное в электронно-цифровой форме с применением средств криптографии и компьютерных вычислений, не являющееся финансовым инструментом, а также электронно-цифровая форма удостоверения имущественных прав.

По действующему законодательству РК, цифровой актив не является средством платежа и подразделяется на два вида: обеспеченные и необеспеченные цифровые активы. К обеспеченным цифровым активам относятся цифровой токен и иные цифровые активы, являющиеся цифровым средством удостоверения имущественных прав на товары и (или) услуги, выпускаемые (предоставляемые) лицом, выпустившим обеспеченный цифровой актив [2].

Таким образом, нашим законодательством из криптовалюты-денег и криптовалюты-товара было выбрано второе, поскольку цифровой актив был признан как имущество. Можно сделать вывод на основе вышеизложенного, что криптовалюта должна будет регулироваться как вещь.

Что касается цифрового майнинга, то с ним дело обстоит иначе. Мы имеем налоговое законодательство, но по сути своей майнинг-фермы это своего рода «машинка для печати денег» в виде цифровых активов. Следовательно, майнинг-фермы в связи со своей природой и нынешней развитостью должны иметь особое регулирование законодательством.

В целом, отличный вариант – цифровой кодекс, который отлично впишется в политику «Цифрового Казахстана». Предложение о его создании выдвигалось уже неоднократно, как молодыми учеными, так специалистами и экспертами в цифровой области.

Помимо существования и деятельности предприятий по добыче криптовалют имеется и другой аспект «криптомира», тесно связанный с цифровыми транзакциями, которые не отслеживаются государством – даркнет. Поскольку принцип цифрового мира – анонимность, то покупатели и продавцы незаконной продукции на этих платформах деперсонифицированы. Важно усмотреть этот момент при создании Цифрового Кодекса.

На мой взгляд, крайне важно в этот кодекс, который я не сомневаюсь, будет создан, включить отдельную главу, связанную со всей сферой криптовалютного рынка. В ней, я считаю, должны содержаться следующие положения:

1. Гражданин РК может свободно осуществлять регистрацию криптовалютного кошелька на признанных государством платформах.

2. Криптовалютные транзакции могут осуществляться на платформах, которые прошли государственный учёт.
3. Платформы, которые не прошли государственный учёт, но при этом проводят деятельность в сфере криптовалют, будут рассмотрены как незаконные и будут нести ответственность согласно Уголовному Кодексу Республики Казахстан.
4. Лицо, осуществляющее цифровой майнинг, становится собственником цифровых активов, возникших в результате цифрового майнинга.
5. Майнинг-ферма должна быть зарегистрирована как частное предприятие, которые отвечает следующим стандартам:
  - 1) Отчёт о затрате электроэнергии
  - 2) Оборудование использующиеся в добычи криптовалюты должно быть занесено в отчете о «используемом оборудовании».
6. Сертифицированным предприятием по добыче криптовалюты будет являться предприятие, которое будет соблюдать всем нормам и стандартам, установленным законом.

Как мы понимаем, Казахстан идет в ногу со временем, за 30 лет Независимости мы успели многого достичь, развиваться во многих отраслях, а в криптовалюте, ныне модной и развивающейся технологии наша Республика занимает лидирующие позиции. Поводов создания комплексного цифрового законодательства достаточно много и каждый день их количество растет.

Цивилизованный мир пользуется цифровыми технологиями каждый день все больше и больше, цифровое пространство все быстрее и сильнее расширяется, словно Вселенная. Казахстан, как важный участник мирового сообщества должен идти вслед за тенденциями, демонстрируя миру свою передовую законодательную базу.

Список использованной литературы:

1. <https://www.kaspersky.ru/resource-center/definitions/what-is-cryptocurrency>
2. https://forbes.kz/process/expertise/ob_osobennostyah_raboty_kriptoalyutnyih_birj_na_territorii_kazahstana/

Бекмурзин Тимерлан студент группы Ю-20-4
Научный руководитель Весельская Н.Р
заведующая кафедрой ПРЭО к.ю.н. профессор

РЕОРГАНИЗАЦИЯ И ЛИКВИДАЦИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА

Определенная часть людей, пришедших в бизнес, не совсем хорошо представляют себе, что, учреждая новое юридическое лицо, они приобретают определенный официальный статус, обязывающий их вести учет своей хозяйственной деятельности, в том числе и для целей налогообложения, регулярно представлять статистическую и бухгалтерскую отчетность и вообще, постоянно иметь дело с множеством официальных (в том числе и контролирующих) организаций. Обнаружив, что им это не под силу, такие предприниматели фактически от деятельности отказываются. Созданные ими предприятия продолжают числиться на всех учетах, но реально не функционируют, отчетности не представляют, налоги не платят. У некоторых таких предприятий даже не сформирован уставный капитал. Существование таких "мертвых душ" с точки зрения закона не допустимо, и правовыми средствами ситуация может быть разрешена путем их реорганизации или ликвидации.

Реорганизация юридического лица – это его прекращение, влекущее возникновение новых организаций или значительное изменение характера юридической личности существующих организаций. Проще это можно сказать так: реорганизация – способ

прекращения деятельности юридического лица, характеризующийся переходом прав и обязанностей к другому юридическому лицу. В таких случаях ко вновь возникшим или ранее существующим организациям, помимо участников и имущества юридического лица, могут перейти особенности его организационной структуры, правоспособности, фирменного наименования и др.

. На сегодняшний день действующее законодательство Республики Казахстан (ст.45 ГК РК предусматривает пять видов реорганизации:

- 1)слияние
- 2)присоединение
- 3)разделение
- 4)выделение
- 5)преобразование

Проанализировав статьи Гражданского Кодекса РК, регулирующие процесс реорганизации, можно сделать следующие выводы:

- - реорганизация – это активная форма защиты и перемещения капиталов предпринимателем, применяемая, как правило, в добровольном порядке и в любой период экономической деятельности субъекта, т.е. при экономическом подъеме, и спада производства и спроса на продукцию, работы, услуги.
- - реорганизация проводится по решению собственника субъекта или уполномоченного собственником органа.
- - при любой форме реорганизации права и обязанности реорганизованного юридического лица переходят к правопреемнику в соответствии с отдельным балансом или передаточным актом.
- - отдельный баланс и передаточный акт должны содержать положение о правопреемстве по всем обязательствам реорганизованного субъекта и в отношении всех его должников и кредиторов.
- - правопреемство при реорганизации относится к числу универсальных, т.е. к правопреемнику в результате одного акта переходят в качестве единого целого все права и обязанности правообладателя, т.ч. которые не признаются сторонами, и те, которые на момент реорганизации не выявлены. Возможны споры по ним будут разрешаться правопреемником в установленном законном порядке.
- - не предоставление передаточного акта или отдельного баланса влечет отказ в государственной регистрации правопреемников.
- - права и обязанности переходят правопреемнику в момент его государственной регистрации, если иное не предусмотрено законодательными актами или решением о реорганизации.

Передаточный акт и отдельный баланс являются важнейшими документами, т.к. по ним определяется состав и объем прав и обязанностей, переходящих правопреемнику, однако они не относятся к право устанавливающим документам в силу универсального правопреемства

Главной задачей при проведении реорганизации, которое ставит гражданское законодательство РК, является максимальная защита интересов кредиторов, поэтому реорганизационная комиссия должна безукоризненно соблюдать процедурные правила и обеспечить качественную подготовку документов, т.к. кредиторам предъявлено право судебного оспаривания самой реорганизации и признание ее не состоявшейся.

Необходимо учитывать, что правопреемство при реорганизации включает перевод долгов реорганизованного юридического лица на правопреемника без согласия кредитора, что является исключением из общего правила ст. 48 ГК РК (перевод должником своего долга на другое лицо допускается лишь с согласия кредитора; новый должник в праве выдвигать против требования кредитора возражения, основанные на отношениях между кредитором и первоначальным должником) поэтому кредитор имеет право требовать

досрочного исполнения или прекращения обязательств иным удобным для него способом, а также возмещение причиненных этим убытков.

Если раздельный баланс не дает возможности определить правопреемника то все правопреемники в силу закона, созданы на базе реорганизованного правообладателя, несут солидарную ответственность по его долгам при этом различные споры, возникающие между правопреемниками по поводу имущества и неучтенных прав и обязанностей, разрешаются в установленном законном порядке.

Анализируя требования к оформлению правопреемства при реорганизации, нужно заострить внимание еще на одной важной черте. При реорганизации любого предприятия или организации в обязательном порядке должна проводиться инвентаризация его имущества и денежных обязательств.

Основными целями инвентаризации являются:

- а) выявление фактического наличия имущества;
- б) сопоставление фактического имущества с данными бухгалтерского учета;
- в) проверка полноты отражения в учете обязательств;
- г) установление действительности обязательств, права и обязанности, по которым в процессе реорганизации перешли к правопреемнику.

Таким образом, юридические лица считаются реорганизованными с момента государственной регистрации вновь возникших, в результате реорганизации юридического лица. И лишь при реорганизации юридических лиц и соблюдения всех требований закона, реорганизация считается совершенной с момента внесения в Единый государственный реестр юридических лиц записи о прекращении деятельности организации.

Ликвидация юридического лица является другой формой прекращения деятельности юридических лиц как субъектов гражданского права. №

Ликвидация юридического лица – это его прекращение, не влекущее возникновение новых юридических лиц без перехода прав и обязанностей в порядке правопреемства к другим лицам. В таких случаях к другим лицам переходит имущество, оставшееся после прекращаемого юридического лица, без изменения численности его участников и характера их юридической личности.

Основания для ликвидации юридического лица можно разделить на две группы:

- Добровольная ликвидация
- Принудительная ликвидация

Основания принудительной судебной ликвидации юридического лица регламентируются ст. 49 ГК РК.

Наиболее распространенным основанием является банкротство - признанная решением суда несостоятельность должника, являющаяся основанием для его ликвидации

В мировой практике существуют две разные концепции законодательства о банкротстве (несостоятельности): прокредиторская, призванная защищать интересы кредиторов (например, в Англии и Германии), и продебиторская, которая направлена на защиту интересов субъектов предпринимательской деятельности, а также предлагает социальную защиту рабочих предприятия (примером является США и Франция).

Наиболее распространенные факторы, способствующие возникновению несостоятельности, с привязкой к жизненному циклу приведены в таблице 1.

Таблица 1 – Факторы, способствующие возникновению несостоятельности предприятия

Этапы жизненного цикла организации	Факторы, способствующие возникновению несостоятельности	
	внутрифирменные	внешние

Возникновение	1. Неправильное определение миссии и производственного профиля 2. Низкая квалификация управленческого персонала 3. Неадекватный маркетинг 4. Высокая доля заемного капитала	1. Резкое снижение спроса 2. Развитие производства товаров-заменителей 3. Увеличение цен на ресурсы
Становление (рост)	1. Высокая доля заемного капитала	1. Резкое снижение спроса 2. Увеличение цен на ресурсы
Развитие	1. Создание сверхнормативных запасов 2. Потеря гибкости в управлении 3. Неадекватный маркетинг 5. Высокая доля заемного капитала	1. Резкое снижение спроса 2. Развитие производства товаров-заменителей 3. Увеличение цен на ресурсы 4. Появление мощных конкурентов 5. Понижение мощных конкурентов
Спад	1. Потеря управляемости 2. Неадекватные издержки	1. Снижение спроса 2. Понижение цен конкурентов

Вышеуказанные факторы показывают, что несостоятельность предприятия предопределяется не только внутрифирменными, но и внешними факторами.

Законодательство о банкротстве основывается на Конституции Республики Казахстан и состоит из Закона Республики Казахстан «О реабилитации и банкротстве» № 176-V от 07.03.2014г. и иных нормативных актов Республики Казахстана.

Специфика законодательства о банкротстве заключается в том, что его правовое применение позволяет:

- добиться урегулирования отношений между дебиторами и кредиторами. Там, где в критической ситуации должник не может справиться с бременем своих долгов, институт банкротства предоставляет возможность, привлекая кредиторов, третьих лиц, максимизировать активы и ресурсы должника, добиться как можно полного расчета по всем требованиям. И в этом плане современное законодательство о банкротстве основывается на принципе процессуального плюрализма.

- предоставляет неблагоприятным юридическим лицам определенное преимущество, которое выражается в виде возможного освобождения от долгов по окончании конкурсного производства (если должник не уличен в укрывательстве своих активов и т.д.). Таким образом, юридическое лицо, задействовавшее все свои резервы, пройдя через процедуру банкротства, может освободиться от бремени долгов, и в дальнейшем дать своему делу новый старт.

- является регулятором отношений между самими кредиторами. Это позволяет обеспечить равномерное соблюдение интересов всех взыскателей, предотвратить различные умышленные или случайные попытки каких-либо злоупотреблений или нарушений закона, таких как преимущественное или досрочное удовлетворение требований одних кредиторов в ущерб другим и т.д.

- предотвращает существование и деятельность неконкурентоспособных предпринимательских структур, и распространение кризиса на других субъектов.

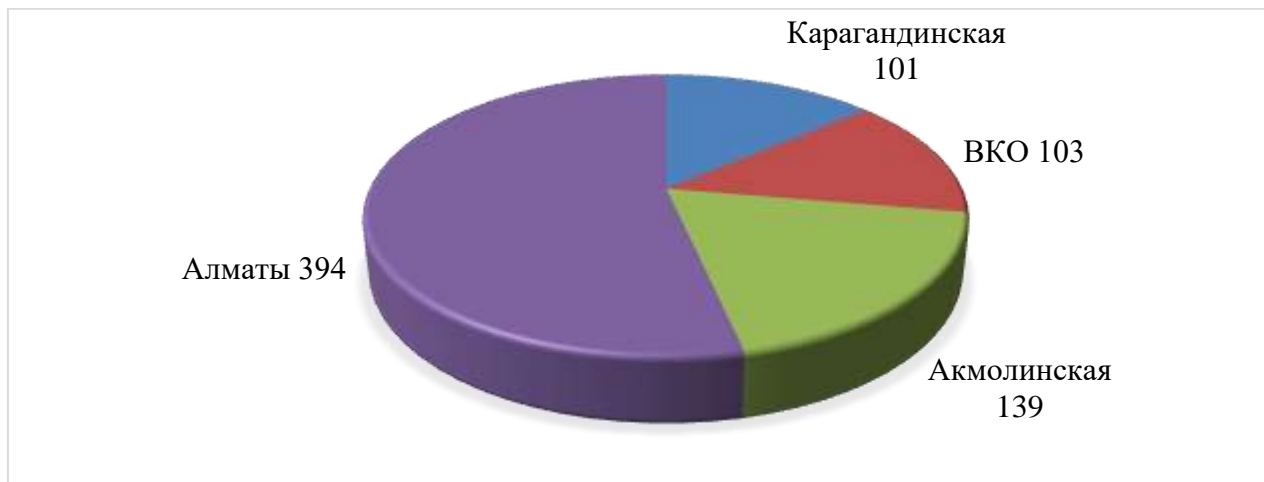
По данным Министерства финансов за 2020 год признаны банкротом с (без) возбуждения процедуры банкротства по Казахстану – 456 юридических лиц, из них по Карагандинской области – 68 (что составляет 15%).

Количество возбужденных дел о банкротстве и порядке заявления требований кредиторами временному управляющему по Казахстану составляет – 1064, из них по Карагандинской области – 75 (по 4 случаям отсутствовали должники) – это 7%.

Общее количество возбужденных дел о реабилитации – 21, из них по Карагандинской области – 5 (что составило 24%).

Количество применения реабилитационной процедуры и порядке приема требований кредиторов временным администратором – 59, по Карагандинской области – 4 (что составило 7%).

Количество проведенных собраний кредиторов в процедуре банкротства -2276, по Карагандинской области – 188 (что составило 8%).

Ликвидация банкрота считается завершенной, а банкрот – прекратившим существование после внесения об этом записи в государственные регистры юридических лиц и индивидуальных предпринимателей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) от 27 декабря 1994 года (Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994г., №23-24 (приложение); с изменениями и дополнениями на 12.02.2022)
2. Закон Республики Казахстан от 07.03.2014 N 176-V ЗРК "О реабилитации и банкротстве». <http://online.zakon.kz>.
3. Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 2 октября 2015 года № 5 «О практике применения законодательства о реабилитации и банкротстве» <http://online.zakon.kz>
4. Официальный интернет - ресурс специализированного межрайонного экономического суда Карагандинской области <http://krg.sud.kz>
5. Гражданское право РК (часть общая). Учебное пособие. Том I. – Алматы: Ғылым, 1998
6. Сейтимов Т.С. Развитие института банкротства в экономике Казахстана //Алматы. – 2018.

ГАЙВОРОНСКАЯ И.В. студентка группы СПД-21-3
САРБАСОВ Б.А. Научный руководитель, магистр юриспруденции, ст.
преподаватель
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА В СВЕТЕ НОВОЙ
КОНЦЕПЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ.

В последнее время Казахстан исследует разнообразные модели, которые отражают совершенно новую реальность, позволяющие наиболее объемно решать социально-экономические задачи. Казахстан адаптирует прогрессивный опыт стран с транзитной экономикой, усиливает свои позиции в Евразийском экономическом союзе[1].

Для создания высокотехнологичного информационного общества и национального развития, Республика Казахстан принимает ряд концепций, которые помогут наращивать эффективность государственного управления и улучшить правовую политику. В статье описано содержание основных концептов цифровизации государственного управления, цифрового общества в Казахстане и определить будущие направления дальнейшего развития всех отраслей национальной экономики, правоохранительной и судебной систем, а также правовых основ внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности. На сегодняшний день, цифровизация стала одним из ведущих трендов развития в экономической сфере. Развитие цифровых технологий позволит выйти на новую ступень улучшения жизни всего населения, а также поможет создать необходимых условий для перехода экономики на совершенно новую траекторию развития, которая обеспечит создание цифровой экономики будущего в долгосрочной перспективе.

Основные мероприятия программы:

-Создание нормативной правовой базы национальной информационной инфраструктуры Республики Казахстан.

-Совершенствование механизмов государственного регулирования в сфере информатизации.

-Внедрение новых информационных технологий и технических средств.

-Обеспечение доступа в сеть Интернет широким слоям населения страны.

-Создание системы управления государственными информационными ресурсами.

Ожидаемый конечный результат:

-Становление и развитие цивилизованного рынка информационных услуг.

-Создание единой нормативной правовой базы в области информатизации.

-Повышение эффективности государственного регулирования в сфере информатизации.

Обеспечение совместимости информационных систем и сетей с учетом международных стандартов развития.

Оптимизация бюджетных средств, выделяемых на создание и использование государственных информационных ресурсов.

Создание условий для повышения конкурентоспособности отечественных средств телекоммуникационной техники, информационных продуктов и услуг. Привлечение частных инвестиций в проекты и программы.

Постановление Правительства Республики Казахстан утвердило Государственную программу «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года, которая поможет стать основой интенсивного роста технологий в республике и переход на электронный формат оказания услуг.

Задачи данной программы:

1. Цифровизация внутренней деятельности государственных органов.

2. Цифровизация электроэнергетики и промышленности.

3. Цифровизация сельского хозяйства.

4. Государство - гражданам

5. Повышение цифровой грамотности населения и др. [2].

Что уже сделано в рамках данной концепции?

Согласно госпрограмме «Цифровой Казахстан», Казахстан не начинает свой путь полностью с нуля в создании новых информационных технологий.

Еще в 90-е годы начала свое развитие государственная программа по индустриально-инновационному развитию, программа международного образования «Болашак». А в 2005 году начато формирование «электронного правительства».

Также в Казахстане уже создано ряд составляющих инновационной экосистемы, работают СЭЗ «ПИТ «Алатау», АОО «Назарбаев университет», а так же уже запущен международный технопарк Astana hub. 3/4 взрослого населения страны имеет базовый уровень цифровой грамотности, более 3/4 имеют доступ в интернет.

Одним из шагов к созданию условий для перехода к информационному обществу стала государственная программа «Информационный Казахстан-2020», утвержденная в 2013 году. В качестве фундамента для цифровой трансформации экономики страны данная программа способствовала развитию следующих факторов: перехода к информационному обществу, совершенствованию государственного управления, созданию институтов «открытого и мобильного правительства», росту доступности информационной инфраструктуры не только для корпоративных структур, но и для граждан страны [3].

Цифровая концепция изменит на сегодняшний день способы производства, поставки и цепи создания добавленной стоимости. Комплексная цифровизация всех физических активов, а так же их интеграция повлекут за собой создания основу для перехода именно к массовой индивидуализации. Благодаря этому повысится гибкость производства и сократится время на освоение новой продукции, а это позволит реализовывать новые бизнес модели и применять индивидуальные подходы работы с клиентами. И все это повышает эффективность и конкурентоспособность промышленных предприятий.

Ожидаются довольно таки позитивные итоги отданной модели управления именно благодаря мобильности государственной власти в экстремальных ситуациях, когда национальные институты играют роль регуляторов, содействуют населению, поддерживают социально-экономическую устойчивость и занятость граждан.

Еще одна концепция для развития нашего государства была принята 26 октября 2021 - Президент Казахстана утвердил Концепцию правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Реализация настоящей концепции будет способствовать устойчивому экономическому и социальному развитию казахстанского общества, построению модели государственного управления на принципах результативности, прозрачности и ответственности власти, защищенности прав и свобод человека и гражданина, что является продолжением курса, обозначенного в стратегии Казахстан-2050 [4].

Главная задача — обеспечить поэтапную и планомерную реализацию положений Концепции в законодательстве и правоприменении. Как прописывается в документе, поэтапная реализация основных положений Концепции правовой политики послужит построению в Казахстане правового государства. Кроме того, определение для Казахстана глобальной цели — вхождение к 2050 году в число 30 самых развитых государств мира.

В данной концепции особое значение уделяется конституционной системе РК. Конституционное право является фундаментом национальной правовой системы, и основывается на принципах и нормах действующей Конституции. Соблюдение и реализация данных принципов, позволит обеспечивать устойчивое социально-экономическое и политико-правовое развитие страны:

Так, в рамках работы в данном направлении было поручено совершенствовать статус неправительственных организаций, нормативно-правовое регулирование вопросов информации, а также проводить не только разграничение функций государственного управления и местного самоуправления, но и широко привлекать органы местного самоуправления к участию в реализации государственных функций, имеющих местное значение[5].

Ожидаемые результаты реализации концепции:

Реализация настоящей концепции будет способствовать устойчивому экономическому и социальному развитию казахстанского общества, построению модели государственного управления на принципах результативности, прозрачности и ответственности власти, защищенности прав и свобод человека и гражданина, что является продолжением курса, обозначенного в стратегии «Казахстан-2050», - говорится в документе.

Подводя итог данной работы можно сказать то, что обе Концепции имеют точки соприкосновения, а именно:

1. Ведущее место занимает развитие национального права, потому что именно от него пойдет развитие в другие отрасли права.

2. Не осталось без внимания амбициозной цели Казахстана- вхождение к 2050 году в число 30 самых развитых государств мира, что предъявляет высокие требования к национальной правовой системе, которая должна эффективно обеспечить проводимый курс страны на повышение качества жизни человека, общества и укрепление государственности[6].

И в заключение, основополагающей целью Концепции должно стать развитие принципа **приоритета прав и свобод человека, означающий верховенствующее положение прав и свобод человека и гражданина; принцип гуманизма, то есть признание высшей ценности человеческой личности, ее прав на свободное развитие и проявление способностей, утверждение блага человека как критерия оценки качества общественных отношений.** Для достижения обозначенных целей необходимо использовать весь спектр правовых средств, способствующих построению правового государства с высоким уровнем законности и правопорядка.

Список использованной литературы:

1. Казахстан в новой реальности: время действий. Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года/ Электронный ресурс.

2. [Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» - ИПС «Әділет»/zan.kz](#)

3. ИПС «Әділет» / Реализация цифрового Шелкового пути.

4. Adilet.zan.kz./ Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года.

5. Senate.parlam.kz./ Текст выступления относительно проекта Концепции правовой политики (КПП презентован МинЮстом).

6. Senate.parlam.kz ./ Текст выступления относительно проекта Концепции правовой политики.

ҒАБДУЛЛИН Б.С. студент группы Ю-19-6С

САРБАСОВ Б.А. Научный руководитель, магистр юриспруденции

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ИНОСТРАННЫЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ЛИЦА КАК СУБЪЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА

Первый заместитель руководителя администрации президента Тимур Сулейменов уже заявил, что Казахстан готов принять европейские компании, уходящие из Российской Федерации. В связи с геополитической обстановкой в мире, санкционных ограничений для России, в нашей стране прогнозируются новые перспективы для экономики.

В гражданском обороте всегда принимали участия три основных субъекта – физические лица, юридические лица, государство. Правда, не стоит забывать и об иностранном участии в гражданских правоотношениях. Стоит вопрос какое правовое положение иностранных юридических лиц в нашей стране? Как они принимают участие в предпринимательских отношениях?

В международном частном праве (далее – МЧП) в отношении юридических лиц применяется понятие личного закона, или личного статута юридического лица (lex societatis). На основе этого закона можно установить, является ли то или иное образование юридическим лицом, какова его правоспособность и

дееспособность, как определяется ответственность по обязательствам юридического лица и т.д.

Закон какой страны будет рассматриваться в качестве личного определяется так называемой национальностью юридического лица. В Республике Казахстан действует доктрина инкорпорации, т.е. законом юридического лица считается право страны, где это юридическое лицо учреждено (ст.1100 ГК РК)[1].

В условиях развития рыночных отношений предпринимательская деятельность не может ограничиваться внутренним рынком. Для приобретения и реализации товаров, выполнения работ или оказания услуг предприниматели выходят на международный рынок, т.е. осуществляют внешнеэкономическую деятельность. Международное частное право регулирует отношения, возникающие в процессе осуществления внешнеэкономической деятельности физических или юридических лиц различной государственной принадлежности (национальности). Предпринимательское право регулирует отношения субъектов предпринимательской деятельности, складывающиеся в связи с осуществлением внешнеэкономической деятельности. Тут прослеживается взаимосвязь между МЧП и предпринимательским правом.

Следовательно, можно выделить два основных вида внешнеэкономической деятельности:

1) внешнеэкономическая деятельность государства (т.е. деятельность государства по развитию сотрудничества с другими государствами в области торговли, экономики, туризма и т.п.);

2) внешнеэкономическая деятельность юридических и физических лиц (которая также может быть двух видов - предпринимательская (коммерческая) и некоммерческая).

Иностранные юридические лица осуществляют в следующих формах:

1) заключение коммерческих договоров – осуществляется без каких-либо образований на территории государства, где осуществляется хозяйственная деятельность, и не имеет отношения к юр.лицам. В данной форме применяется договорное регулирование и законодательство об импортно-экспортных отношениях. Например: приобретение предприятий, долей участия (паев, акций), государственных ценных бумаг и т.п.;

2) через филиалы и представительства. Филиалом является обособленное подразделение юридического лица, расположенное вне места его нахождения и осуществляющее все или часть его функций, в том числе функции представительства[2].

Представительством является обособленное подразделение юридического лица, расположенное вне места его нахождения и осуществляющее защиту и представительство интересов юридического лица, совершающее от его имени сделки и иные правовые действия, за исключением случаев, предусмотренных законодательными актами Республики Казахстан. Регистрация филиалов и представительств осуществляется по общему порядку.

3) через создание юридических лиц на территории данного государства (в том числе, совместных предприятий, предприятий, полностью принадлежащих иностранному участнику, дочерних предприятий). Эта форма основная в осуществлении предпринимательской, хозяйственной деятельности.

Стоит отметить об различных понятиях юридического лица – резидента, нерезидента. По валютному законодательству резиденты - юридические лица, созданные в соответствии с законодательством РК, с местонахождением на территории РК, а также их филиалы и представительства с местонахождением в РК и за ее пределами. В данной норме применяются доктрины инкорпорации в сочетании с другими доктринами как доктрины оседлости и центра эксплуатации.

Аналогичный анализ можно сделать в налоговом законодательстве. К резидентам относятся юрлица РК (доктрина инкорпорации), так и иностранные юрлица, органы

управления находящихся на территории республики (доктрины оседлости и центра эксплуатации)

В соответствии с п.4 ст.1 Закона РК «О валютном регулировании и валютном контроле» нерезидентами признаются:

- юридические лица и организации, не образующие юридическое лицо, созданные в соответствии с законодательством иностранных государств, с местом нахождения за пределами Республики Казахстан, а также их филиалы (представительства) в Республике Казахстан, осуществляющие деятельность, которая не приводит к образованию постоянного учреждения нерезидента в соответствии с Налоговым кодексом;

- филиалы (представительства) иностранных нефинансовых организаций, для которых статус нерезидента по валютному законодательству Республики Казахстан установлен условиями соглашений, заключенных от имени Республики Казахстан с иностранными организациями и вступивших в силу до введения в действие Закона;

- международные организации, если международным договором об их учреждении не определено иное;

- дипломатические и иные официальные представительства иностранных государств[3].

Перечень филиалов (представительств) иностранных нефинансовых организаций, для которых статус нерезидента по валютному законодательству Республики Казахстан установлен условиями соглашений, заключенных от имени Республики Казахстан с иностранными организациями, устанавливается актом Правительства Республики Казахстан[4, с.111].

Допустим, для регистрации ТОО нерезиденту потребуется электронная цифровая подпись, а также индивидуальный идентификационный номер ИИН, который можно получить лично в ЦОНЕ или онлайн через электронное правительство – EGOV. Если учредителем ТОО будет физическое лицо, потребуется встать на миграционный учет

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-І

2. Закон Республики Казахстан от 21 июля 2007 года № 300 «Об экспортном контроле»

3. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2018 года № 167-VІ «О валютном регулировании и валютном контроле»

4. Международное частное право: Учебное пособие: - Караганда: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 2020. – 178с.

Джунусов Т.К., студент группы Юриспруденция, 2 курс.

Научный Руководитель - Мамырбаева З.А.

Кыргызско-Российская Академия Образования, г. Бишкек, Кыргызская Республика

КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Национальная безопасность понимается как способность нации удовлетворять потребности, необходимые для ее самосохранения, воспроизводства и самосовершенствования, с риском минимального ущерба основным ценностям ее нынешнего состояния.

Национальная безопасность, по определению российского политолога Н.А. Косолапова, - это стабильность, которая может продержаться на протяжении долгого времени, достаточно адекватная динамическая защита от основных реальных угроз и опасностей, а также способность выявлять такие вызовы и принимать необходимые меры

для их своевременной нейтрализации.

Структура национальной безопасности

Национальная безопасность включает в себя:

1. Государственную безопасность - это концепция, которая характеризует уровень безопасности государства от внешних и внутренних угроз
2. Общественную безопасность - это концепция, которая выражается с точки зрения защиты личности и общества, в основном от внутренних угроз общего характера
3. Техногенная безопасность - уровень защиты от техногенных угроз;
4. Защита окружающей среды и защита от стихийных бедствий;
5. Экономическая безопасность
6. Энергетическая безопасность
7. Информационная безопасность
8. Безопасность личности
9. Гражданско-процессуальная безопасность

Обеспечение национальной безопасности - это комплекс политических, экономических, социальных, медицинских, военных и правовых мер, направленных на обеспечение нормального функционирования нации и устранение возможных угроз.

Обеспечение национальной безопасности включает в себя:

- формирование улучшенного стабильного экономического положения гражданина по отношению к другим гражданам, проживающим на территории данного государства.
- защита государственной системы
- охрана общественного порядка;
- обеспечение территориальной целостности и суверенитета;
- обеспечение политической и экономической независимости нации;
- обеспечение здоровья нации;
- охрана общественного порядка;
- борьба с преступностью.
- обеспечение техногенной безопасности и защиты от стихийных бедствий.

Органами, обеспечивающими национальную безопасность, являются Территориальные органы национальной безопасности, Органы военной контрразведки, ГКНБ и т.д.

В качестве примера я хотел бы привести Национальную программу развития Кыргызской Республики до 2026 года. Глава 8 в пункте 8.1 посвящена совершенствованию методов обеспечения национальной безопасности и разработке современной системы взглядов, идей и принципов для защиты личности, общества и государства от внешних и внутренних угроз безопасности во всех сферах жизни.

Учитывая то, как быстро возникают новые виды преступлений в информационном поле, в сфере услуг, в политической сфере и т.д.

Необходимо, как говорится, "идти в ногу со временем". Разработка новых методов профилактики этих преступлений, путей решения современных проблем современным способом. Человек никогда не стоит на месте. Преступления становятся все более изощренными и сложными, а это означает, что люди все чаще находят способы обойти систему и легко зарабатывать деньги или удовлетворять свои потребности.

В программе развития Кыргызской Республики говорится, что органы безопасности, а также вооруженные силы Кыргызской Республики должны быть наделены соответствующими полномочиями. Основным и приоритетным направлением деятельности органов безопасности и правоохранительных органов является устранение угроз национальной безопасности страны.

Давайте поговорим о *киберпреступности*. Эта область включает в себя: мошенничество, онлайн-торговлю оружием, информационные атаки на услуги и веб-

сайты, торговлю запрещенными психотропными препаратами и наркотиками, подделку документов, распространение лжеинформации и многие другие

Киберпреступность сегодня является наиболее актуальным и сложным видом преступлений. Хакеры так тщательно обдумывают свои преступления, что службы безопасности иногда заходят в тупик и не могут предотвратить некоторые мошенничества. Проблема информационной безопасности занимает центральное место в стратегии государственной информационной политики современного государства. В краткосрочной, среднесрочной и долгосрочной перспективе можно ожидать, что угрозы и проблемы в этой области будут продолжать усиливаться во всем мировом сообществе. Недостаточная подготовка и небрежное обращение с этой проблемой могут привести к частичной или даже полной потере информационного суверенитета государства. Каждое государство должно быть в курсе всех событий в мире и уметь эффективно противостоять всем возможным угрозам, руководствуясь продуманной комплексной стратегией для эффективного скоординированного действия в различных областях, нацеленного на весь доступный арсенал сил и средств.

Изучим более внимательно виды киберпреступности в наши дни. Основной областью киберпреступности является *кибервойна*

Кибервойна - это противостояние или противоборство в кибернетическом пространстве (киберпространстве), в том числе компьютерное противостояние в Интернете, один из видов информационных войн..

Прежде всего, он направлен на дестабилизацию компьютерных систем и доступа в Интернет государственных учреждений, финансовых и деловых центров и создание беспорядка и хаоса в жизни стран и государств, которые полагаются на Интернет в повседневной жизни. Межгосударственные отношения и политическая конфронтация часто находят продолжение в Интернете в виде кибервойны и ее компонентов: вандализма, пропаганды, шпионажа, прямых атак на компьютерные системы, серверы и так далее.

- Вандализм - это использование Интернета хакерами для нанесения ущерба интернет-сайтам, замены контента оскорбительными или пропагандистскими изображениями
- Пропаганда - рассылка пропагандистских призывов или включение пропаганды в содержание других интернет-сайтов.
- Сбор информации - взлом личных страниц или серверов для сбора конфиденциальной информации и/или замены ее поддельной информацией, полезной для другого государства
- Сбой обслуживания - атаки с разных компьютеров, чтобы повлиять на работу веб-сайтов или компьютерных систем.
- Вмешательство в работу оборудования - атаки на компьютеры, которые контролируют работу гражданской или военной техники, что приводит к отключению или поломке оборудования
- Атаки на точки инфраструктуры - атаки на компьютеры, которые защищают жизнь городов и их инфраструктуру, такую как телефонные системы, водоснабжение, электроснабжение, противопожарная безопасность, транспорт и т.п.

Кибершпионаж или компьютерный шпионаж - обычно означает несанкционированный доступ к информации для достижения личного, экономического, политического или военного превосходства, осуществляемый путем обхода (взлома) систем компьютерной безопасности, использования вредоносного программного обеспечения, включая "трояны" и шпионские программы.

Кибершпионаж может осуществляться как удаленно, через Интернет, так и путем проникновения в компьютеры и компьютерные сети компаний обычных шпионов ("кротов"), а также хакеров.

С кибершпионажем борются разведывательные службы, которые анализируют поведение пользователей социальных сетей, таких как Facebook и Twitter, для выявления экстремистской, террористической или антиправительственной деятельности. Например, программа Athena позволяет сотрудникам ЦРУ удаленно изменять настройки операционной системы, вводить вирусы, а затем загружать файлы с зараженных устройств. Athena работает на компьютерах с программным обеспечением Windows. Программа была разработана ЦРУ в сотрудничестве с американской компанией Siegel Technologies, которая занимается вопросами кибербезопасности.

Как правило, операции кибершпионажа в стране жертв являются незаконными, в то время как они поддерживаются на самых высоких уровнях власти в атакующей стране. После обнаружения случаев кибершпионажа КНР против Соединенных Штатов, Амитаи Этциони, сотрудник Института общественных политических исследований, предложил Китаю и США разработать политику взаимного, гарантированного сдерживания в киберпространстве. Такая политика позволила бы обоим государствам принять меры, необходимые для их самообороны, одновременно соглашаясь воздерживаться от наступательных (кибератак) или организовывать кибершпионаж друг против друга, что должно быть обеспечено механизмом соответствующего контроля.

Методы предотвращения киберпреступности:

1) *Физические средства защиты информации.* К ним относятся полный запрет на доступ посторонних лиц на территорию организации, контрольно-пропускные пункты, оборудованные специальными системами. Широко используются карты HID для контроля доступа. Например, если вы реализуете эту систему, только люди, которым этот доступ предоставляется по протоколу, могут войти в систему на сервере или в другом важном подразделении компании.

2) *Основные средства защиты электронной информации.* Это неотъемлемая часть обеспечения информационной безопасности компании. К ним относятся многочисленные антивирусные программы, а также системы фильтрации электронной почты, которые защищают пользователя от нежелательной или подозрительной переписки.

3) *Создание резервной копии данных.* Это решение, которое требует хранения важной информации не только на определенном компьютере, но и на других устройствах: внешнем носителе или сервере. В последнее время особенно актуальной стала услуга удаленного хранения различной информации в облаке центров обработки данных. Именно такое копирование может защитить организацию в чрезвычайной ситуации. Вы можете создавать резервные копии и восстанавливать свои данные в любое время и в любом географическом месте.

4) *Шифрование данных при передаче информации в электронном формате (сквозная защита).* Для обеспечения конфиденциальности информации при передаче в электронном формате используются различные типы шифрования. Шифрование позволяет подтвердить подлинность передаваемой информации, защитить ее при хранении на открытых носителях и защитить программное обеспечение компании и другие источники информации от несанкционированного копирования и использования.

5) *План аварийного восстановления.* Крайняя мера для защиты информации после потери данных. Такой план необходим для любой компании, чтобы как можно скорее устранить риск простоев и обеспечить непрерывность бизнес-процессов. Если по какой-либо причине компания не может получить доступ к своим информационным ресурсам, такой план может сократить время на восстановление и подготовку информационной системы. Он обязательно должен предоставить возможность ввести аварийную работу на время сбоя, а также любые действия, которые необходимо предпринять после восстановления данных. Сам процесс восстановления должен выполняться как можно лучше с учетом всех изменений в системе.

Таким образом, защита информации должна осуществляться *комплексно в нескольких областях*. Чем больше методов используется, тем меньше вероятность возникновения угроз и утечек.

Из всего вышеперечисленного следует абсолютно логическое умозаключение - современные проблемы требуют современных решений. Человечество продолжает развиваться каждый день и с каждым днём становится всё больше и больше новых проблем. Нужно прорабатывать каждую из них и искать индивидуальный подход к каждой проблеме, задействуя весь арсенал знаний и умений. На данный момент проблема Киберпреступности является весьма актуальной. Появляются новые возможности, криптовалюты, интернет-заработки и многое другое. В свою очередь каждое государство должно быть готово защитить все сферы жизнедеятельности и быть готовым к любым угрозам из вне

Список использованной Литературы :

- 1) <https://searchinform.ru/informatsionnaya-bezopasnost/osnovy-ib/osnovnye-aspekty-informatsionnoj-bezopasnosti/osnovy-natsionalnoj-informatsionnoj-bezopasnosti/>
- 2) <https://litnet.com/reader/kiber-zveri-teriya-b125319?c=1281861>
- 3) <http://www.stat.kg/media/files/3d033353-7e05-42ec-a282-8722459f5c31.pdf>
- 4) https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33825

Джанаев Т.А., студент группы Ю 20-3

Научный руководитель – к.ю.н., профессор Балгимбеков Д.У.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ХАРАКТЕР ИСХОДНЫХ ДАННЫХ К МОМЕНТУ НАЧАЛА РАССЛЕДОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» указывает, что «моим главным приоритетом на посту Президента всегда было и будет проведение востребованных народом реформ» [1]. Кроме того, Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана – «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» указывает, на то, что бизнес «по-прежнему наталкивается на многочисленные проблемы, связанные с действиями правоохранительных и контролирующих органов. Участились случаи рейдерства в отношении малого и среднего бизнеса.»[2]. В Казахстане практика обеспечения правопорядка и борьбы с экономической преступностью ярко свидетельствует о том, что эффективность принимаемых государством мер прямо зависит от применяемых при этом научно-методических изысканий. Очевидно, что чем оптимальнее используемые передовые методы, чем на более передовых научно-тактических достижениях они основаны, тем эффективнее деятельность, направленная на выявление, раскрытие, расследование и предупреждение совершенных экономических преступлений. Поэтому одним из важных условий повышения результативности борьбы с такими преступлений является разработка и совершенствование применяемых уголовно-правовых и методических возможностей, основанных на обобщениях теоретических достижений и практического опыта.

Ректор Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза Е. Б. Аймагамбетов отмечает, что под влиянием возрастающей роли знаний в экономике стоимость возникает, главным образом, из преобразований и инноваций. В этих условиях компании вынуждены делать ставку на повышение качества человеческого капитала, и критерием успеха в современной экономике служат объем и качество знаний, которыми они обладают. Такая потребность привела к созданию «обучающихся организаций»,

отличающихся от традиционных систематическим формированием своих интеллектуальных ресурсов и управлением ими [3].

Поэтому важным средством усиления практической направленности преподавания юридических дисциплин является система подготовки учебно-методических работ, которые должны содействовать сознательному усвоению обучающимися знаний и формированию умений и навыков, в том числе и в области борьбы и с экономической преступностью в правоприменительной деятельности.

Неудовлетворительное состояние следственной практики по делам о рассматриваемых преступлениях в значительной мере определяется тем, что вопросы квалификации и проверки информации об этих преступлениях и особенности их расследования не нашли достаточного освещения в репрезентативном научном исследовании. Правоохранительные и специальные органы следствия и дознания не имеют в своём распоряжении научно обоснованных рекомендаций по расследованию экономических преступлений, отмечается большее количество ошибок при квалификации преступлений, проведения различных следственных действий. Необходимость всестороннего исследования данной проблемы диктуется потребностями следственной практики, задачами дальнейшего совершенствования уголовно-правовой и криминалистической теории и усиления его влияния на борьбу с экономической преступностью.

Общественная опасность преступлений в сфере экономической деятельности заключается в том, что в результате таких посягательств причиняется не только огромный ущерб экономическим интересам государства и иным субъектам, связанных с экономической деятельностью, но и ставится под угрозу экономическая безопасность нашей страны [4, с. 8].

Экономической преступности, ее распространенность, усилившаяся криминальная экспансия в экономику относятся к числу наиболее острых проблем в жизни общества и государства Республики Казахстан. Основными сферами деятельности профессиональной преступности продолжают оставаться доходы, получаемые от незаконных финансово-бюджетных операций, экономическая контрабанда, производства и сбыта неучтенной продукции, присвоения чужого имущества и рейдерство, нелегальной продажи нефтепродуктов, реализация незаконно фальсифицированной алкогольной продукции и другие уголовные правонарушения.

Успешное выявление, раскрытие, расследование и предупреждение этих преступлений во многом определяется научной разработанностью частной криминалистической методики и криминалистических понятий и категорий. Одним из таких понятий выступает криминалистическая характеристика преступления.

Криминалистическая характеристика экономических преступлений включает в себя такие типичные элементы, как:

- характеристика исходной информации;
- сведения о способе совершения (подготовке, времени, месте, обстановке) и сокрытия преступления;
- сведения о последствиях совершения преступления;
- сведения о предмете преступления;
- сведения о личности вероятной жертвы преступления;
- сведения о личности вероятного преступника;
- механизм слеодообразования.

Характер исходных данных может быть различным по своему содержанию, объему и источнику получения и служит для выдвижения версии и определения направлений расследования на первоначальном этапе.

В настоящее время существуют различные виды классификации уголовных дел на основе характера исходных данных. Применительно к расследованию экономических преступлений наиболее целесообразной является следующая классификация:

- выявлен факт экономического правонарушения, но нужно установить, действительно ли это было уголовный проступок или преступление;
- в первичных материалах содержится относительно полная информация и о преступлении, и о лицах совершивших экономическое уголовное правонарушение;
- исходные данные содержат сведения о событии экономического преступления, но не содержат данных о преступниках;
- в материалах нет полных данных о событии и механизме преступления и преступниках.

Характер исходных данных к моменту начала расследования указанных преступлений во многом определяется наличием у следователя различной оперативно-розыскной и следственной информации о преступнике.

Уголовные дела об экономических преступлениях начинаются: по факту выявленного экономического правонарушения, имеющие признаки преступления; по заявлению граждан или сообщениям должностных лиц о конкретных эпизодах противоправной деятельности в области экономике, если имеются достаточные основания предполагать возможность совершения экономического преступления; при явке с повинной лица, совершившего уголовное правонарушение, или его соучастников; в процессе расследования других уголовных дел, не связанных с рассматриваемым преступлением.

Вопрос о начале уголовного дела решается каждый раз в зависимости от наличия тех или иных данных, указывающих на признаки экономического уголовного правонарушения. При этом выявление, накопление, изучение и документирование материалов сосредоточивается в следующей информации:

- о наличии признаков рассматриваемых преступлений;
- о механизме совершения преступления;
- о корыстных мотивах совершения преступлений;
- о конкретном способе совершения и сокрытия конкретных эпизодов экономических уголовных проступков и преступлений;
- о возможном лице или лицах, совершивших уголовное правонарушение;
- об установлении направлении сбора первичных доказательств и ориентирующей информации;
- об установлении очевидцев преступления;
- о других данных, могущих существенно облегчить раскрытие и расследование рассматриваемых преступлений.

Практическая ценность указанной ориентирующей информации предполагает ее использование не только в начальный период расследования уголовного дела, но и в процессе последующего этапа расследования.

Список использованной литературы:

1. Касым-Жомарт Токаев. Послание Главы государства народу Казахстана от 16 марта 2022г. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // Официальный сайт Президента РК. <http://www.akorda.kz/>
2. Касым-Жомарт Токаев. Послание Главы государства народу Казахстана. «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» // Казахстанская правда. – 2019, 3 сентября. № 169 (29046) С.1-2.
3. Е.Б. Аймагамбетов. Критерии успеха в экономике революции // Казахстанская правда. 2017. № 26 (28405).
4. Колосовский В.В. Теоретические проблемы квалификации уголовно-правовых деяний. М., 2011. С. 129.

Дулатқызы Балғын., П-31к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі- Әбілдина Ақбәпе Сағындыққызы

Біліктілігі жоғары деңгейдегі жоғары санатты арнайы пәндер оқытушысы, Заңтану
магистрі
Қазтұтынұодағы Қарағанды Университеті
Экономика, бизнес және құқық колледжі
Қарағанды қаласы

МЕДИАЦИЯ- ЖАНЖАЛДАРДЫ ШЕШУДІҢ ҚОЛАЙЛЫ ӘДІСІ РЕТІНДЕ

28 қаңтар 2011жылы ҚР «Медиация туралы заңы» қабылданып, 6 тамыз 2011жылы заңды күшіне енді. «Медиация» 2011 жылы Қазақстан Республикасында ресми мәртебеге ие болды.

Елімізде «Медиация туралы» заңның қабылданып, бой алуы, медиацияның өрескел дамуы, өркениетке қарай бет түзеген қоғамымыздағы оң өзгерістердің бірі іске асырылып жатқандығының анық көрінісі екендігіне көз жеткізуге болады.

Қазақ халқы үшін бітімгершілік – биік адамгершілік көрінісі бар адамгершілік іс-әрекет, билік айтудың, жүргізудің ең озық өнегесі. Ұлы қазақ даласының билігінің әйгілі бір туар тұлғалары –Төле би, Қазыбек би, Әйтеке билер бастаған дана билердің ел арасындағы кез-келген дауды бітімгершілік арқылы шешіп, халқымыздың бірлігін, біртұтастығын, тыныштығын сақтауға үлкен көңіл аударғаны барлығымызға белгілі. Осыдан біз медиация туралы заңымыздың атауы өзгеше болғанымен қазақ халқы үшін жат, белгісіз дүние емес екенін көреміз. Халқымыздың әйгілі билерінің дәстүрлі билік жүргізу тәсілінің заңды жалғасы екендігін түсінгеніміз жөн болар.

Мысалы, сотта істер ұзақ айлап, кейде жылдап қаралатын болса, ал медиаторға 30 ақ күн ғана уақыт беріледі. Соттардан ең басты өзгешелігі – медиатор тараптарымен болатын келіссөздерге кез-келген уақытта, кез-келген жерде қатыса алады. Ал судьяға араласпаушылық принципі бойынша мұндай келіссөздерге қатысуға заң бойынша тиым салынған. Және де сот тәжірибесі арқылы сотта судьямен қаралатын істер тек бір жақтың көңілінен шығады. Істің талапкер мен жауапкердің бітімгершілік келісуімен аяқталуы сирек кездеседі сот тәжірибесінде.

Медиацияны жүргізудің қағидалары мыналар болып табылады: құпиялылық, еріктілік, тараптардың теңдігі, медиатордың тәуелсіздігі, медиация рәсіміне араласуына жол берілмеушілік. Негізі, бізге таныс қағидалар. Бірақ дегенмен медиация арқылы дауларды шешудің өзіне тән айырмашылығы, өзгешелігі бірталай. Солар туралы төменде анықтап, белгілеуге тырысамын.

Медиация арқылы істі жүргізу тараптарының өзара келісімі негізінде және олардың арасында медиация туралы шарт жасаған кезде жүзеге асырылады.

Медиацияны жүргізу тілін тараптар өз қалаулары бойынша тандауға құқылы. Егер тараптардың бірі медиацияға жүгіну туралы ұсынысты жазбаша түрде жіберсе және оны жіберген күннен бастап он күн ішінде немесе ұсыныста көрсетілген мерзімде медиация рәсімін қолдануға басқа тараптың келісімін алмаса, мұндай ұсыныс қабылданбайды деп есептеледі. Медиацияны жүргізу үшін талапкер мен жауапкер өзара келісімдері бойынша бір немесе бірнеше медиаторларды таңдайды. Ал медиаторлар ұйымы, өз тарапынан, егер тараптар аталған ұйымға тиісті өтініш жіберсе, медиатордың (медиаторлардың) кандидатурасын ұсына алады. Егер медиацияны жүргізу барысында тараптардың бірі кәмелетке толмаған адам болса, онда педагогтің немесе психологтің міндетті түрде қатысуы керек.

Медиацияның жүргізілу тәртібіне тоқтала кетсек, медиатор медиация барысында болатын іс-әрекеттерді, тәртіпті, медиацияның атқаратын рөлі, оның құқықтық әсері, қолайлығы, нәтижесі туралы екі жаққа да толық мәлімет беруі керек. Екі жақтың құқықтарының тең екенін және олардың бір-біріне сыйластықпен қарау керектігін түсіндірген жөн.

Медиацияны жүргізуден бұрын, медиатор тәртіп бойынша біріншіден дайындық шараларын жүргізеді. Даудың шығу себебін анықтау мақсатымен, тараптарды мұқият тыңдап, екі жақтың пікірін толық ескере отырып қажетті мәлімет жинауға тырысады.

Екіншіден, медиатор тараптардың әрқайсысынан даудың шығу себебін ескеріп, қандай сұрақтарды талқылау қажеттігін шешіп алады. Сондықтан да медиатор нақты-нақты сұрақтар қою арқылы, тараптарды мұқият қайта тыңдап, конструктивті мағынасын табу шарасын қолданады. Сонымен қатар медиатор екі жақтың талаптарын тыңдап, ол талаптың қайсысы келешекте тараптарды біріктіретінін жобалайды. Бұл жағдай орын алғанда медиатор нейтралитет қағидасын сақтауы керек.

Үшіншіден медиатор тараптарға дауды шешудің әр түрлі екі жаққа да ыңғайлы, тиімді, пайдалы шешімдерін ұсынады. Ол шешімдер міндетті альтернативті болуы қажет. Сонымен, медиатор екі жақты шығармашылық ізденіске итермелеуі мүмкін.

Қорыта келсек, екі тарап та шешімге өз еркімен келгеніне көзімізді жеткізу керек. Төртінші қадамда медиация шешімі дайындалады. екі тараптардың қатысуы арқылы медиатор болашақ шешімдегі талаптарды оқып, оның әр бабын талқылай отырып, шешімнің оны мен солын толығымен анықтап береді. Қажеттілік туындағанда, тіпті заң тілінде емес, қарапайым тілде анық –қаңғын ашады .

Медиацияның бесінші қадамында медиация шешіміне екі жақ, яғни тараптар өз қолдарын қояды. Бұнда ең маңыздысы -медиациялық шешім екі жақтың әр қайсысының көңілінен шығуы тиіс. Осы кезде медиаторға жүктелетін міндет өте ауыр десек артық етпес. Сотта қаралатын істе судьяға бұндай міндет жүктелмейді ғой. Негізінде, медиатор адамдармен өзара тіл табыса алатын психолог, әрі сабырлы, байыпты жан болуы тиіс. Бітімгершілік жасайтын тұлға- жүрегі таза, тоқтау айта алатын тұлға болуы керек. Осы қасиеттердің барлығы бір адамнан, яғни медиатордан табылуы керек. Тағы да айта кететін бір жайт, медиатордың қызметі кәсіпкерлік болып саналмайды, басқа да қызмет түрлерімен айналысуға жол беріледі. Медиатор судьяны алмастырмайды. Ол тек заңды және жеке тұлғалар үшін дауларды шешудің альтернативті, тандау құқығы бар әдісін ұсынады. Медиатор – ол сот жүйесіне қатысы жоқ кәсіби делдал. Судьяның көмекшісі емес!

Егер де татуласу келісімі заңға қайшы келсе немесе басқа да тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін бұзса, сот келісімді бекітпейді.

Азаматтарымызға медиацияны жүргізуге байланысты шығындар туралы айта кетсек, олар: медиатордың қызметіне сыйақы төлеу, медиацияны жүргізуге байланысты медиатор шеккен шығындар, оның ішінде дауды қарайтын жерге жол жүру ақысын төлеуге, қонақүйде тұруға және тамақтануға арналған шығындар.

Бірақ, кәсіби медиаторлар медиацияны ақылы да, тегін де жүзеге асырады. Кәсіпқой медиатор (медиаторлар) сыйақысының мөлшері медиация басталғанға дейін медиатормен (медиаторлармен) тараптардың келісімі бойынша айқындалады. Егер тараптардың келісімі белгіленбесе, медиацияны жүргізуге байланысты шығындарды тараптар бірлесіп тең үлестермен төлейді.

Егер медиатор медиацияны жүргізуден өздігінен бас тартса, онда тараптардың төлеген ақшалай сомасын қайтаруға міндетті.

Медиацияны қолдануға байланысты бір мысал келтіретін болсақ, ол некені жалғастыруға, ата-ана құқықтарын жүзеге асыруға қатысты келіспеушіліктер медиация арқылы шешуге жол беріледі.

Медиациялық жүйені елдегі болып жатқан құқықбұзушылықтарды сотқа дейінгі және соттан тыс тәсілдері ретінде істің бітімгершілікпен әділ шешілуінің алғы шарты болады деп болжалынған еді. Шетелдік тәжірибеге қарасақ, Ұлыбританияда медиация әдісі өте кең таралған екен. Онда медиаторға байланыс желісі арқылы кез-келген жерден қонырау соғып, жан-жалды сипаттап, өздерінің талаптарын білдіре береді екен. Ыңғайлы емес пе? Сотқа барып, сот процесін күткенше. Ал, Германияда болса, бітістірушілер тікелей соттардың жанында жұмыс істейді. Бұл мемлекетте медиация азаматтық істерді

ғана емес, әкімшілік істер бойынша да қолданылады. Қытайда даулардың шамамен 30 пайызы соттан тыс тәртіппен шешіледі. Венгрия мен Кореяда тараптар медиация шеңберінде келісімге келіп, оны аралық соттардың қарауы үшін заңда қарастырылған тәртіпте бекітіп береді. Америкада экономикалық даулардың 90 пайызы медиаторлардың көмегімен, бейбіт жолмен шешіледі екен.

Сот тәжірибесі бітімгершілік рәсімдерін қолданудың тиімді екендігін көрсетіп отыр. Жаңа заңнаманың тиімділігін түсінген адвокаттар, медиаторлар, басқа да құқық қорғаушылар дауды бітіммен бітіруге мүдделілік танытып, азаматтарға медиацияның тиімділігін түсіндіруге жаппай ат салысып жатыр. Мәселенің бітімгершілік жолымен тез шешілгені алдымен олардың өздеріне тиімді екенінің көпшілік те ұғына бастағандай. Қоғамда арасында дауларды медиация тәртібімен реттеу кең етек алып жатыр. Медиация кабинеттері мен медиаторлар әр ауылда бой көтере бастады. Қазақстандықтарда істі бітімгершілікпен шешу әдісі -медиация туралы ақпарат аздау, әрине үгіт-насихат шаралары жүргізілуде, бірақ сонда да көптеген адамдар даулы істерді «медиаторлар» арқылы шешуге болатындығын сотта ғана біледі.

Елдегі медиация институтының дамуына мемлекеттік билік органдары барынша қолдау көрсетуі қажет. Өйткені медиацияның біздің елімізде болашағы зор деп ойлаймын. Оны қолдасақ, медиация халқымызға игі әсерін тигізеді деп сенемін.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Бирюков П.Н. «Процедура медиации», 2011 жыл, 42-46 бет.
2. Паркинсон Лиза «Семейная медиация», 2010 жыл, 420 бет.
3. Медиация по экономическим спорам 2016/Александрова Е.А.
4. Қазақстан Республикасының Медиация туралы заңы 12.01.2011

Есенова А.Д., Әл-Фараби атындағы мектеп - гимназиясының 11 а сынып оқушысы,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы
Балғабекова Э., Ю-19-2к тобының студенті
Ғылыми жетекші – заңтану магистрі, аға оқытушы Шошаева Л.С.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ

Бала құқығын қорғауды қамтамасыз ету қазіргі уақытта бүкіләлемдік қауымдастық шешуін таппаған күрделі мәселе. Әр мемлекеттің ең қымбат қазынасы – балалар. Кез-келген ұлттың, халықтың, мемлекеттің болашағы – балаларға, олардың тәрбиесімен, тұлғалық және психологиялық денсаулығының сапасына байланысты. Сондықтан да республиканың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін көтерудегі басым міндеттердің бірі балаларды қорғаудың құқықтық жүйесін қалыптастыру болып отыр.

Нәсіліне, түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси және өзге де сенімдеріне, ұлттық, этникалық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік жағдайына, тұрғылықты жеріне, баланың тууы мен денсаулық жағдайына, оның ата-анасына немесе заңды өкілдеріне не кез келген өзге де мән-жайларға қарамастан барлық балалар тең құқықтарға ие.

Қазақстан Республикасының азаматы болып табылмайтын баланың құқықтары. Қазақстан Республикасының аумағында тұратын, азаматы болып табылмайтын бала Конституцияға сәйкес құқықтарды пайдаланады және Қазақстан Республикасы қатысушысы болып табылатын заңдармен немесе халықаралық шарттармен белгіленген жағдайларды қоспағанда, Республиканың азаматтарымен тең міндеттерді орындайды. Отбасының қайта қосылуы мақсатында Қазақстан Республикасынан кету туралы баланың немесе оның ата-анасының арызы, ізгілікті және

жедел түрде қаралуы тиіс. Мұндай өтінішті қарау арыз беруші мен оның отбасының мүшелері үшін қолайсыз жағдайларға әкеп соқтырмауы тиіс.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына арналған жаңажылдық үндеуінде 2022 жылды Балалар жылы деп жариялайтынын айтты.

«Мен Мемлекет басшысы ретінде өскелең ұрпақтың болашағына баса мән беремін. Жастарға зор үміт артамын. Жастарымыз атқарылып жатқан ауқымды жұмыстың, реформалардың игілігін міндетті түрде көреді. Олардың арасында көзі ашық, көкірегі ояу, ойы ұшқыр азаматтар аз емес. Біз өскелең ұрпаққа жол ашу үшін барлық жағдайды жасауымыз керек», – деді Президент.

Президент балаларға ерекше көңіл бөлу керек екенін жеткізді.

«Балалар – мемлекетіміздің жарқын болашағының кепілі. Сондықтан да алдағы жылды Балалар жылы деп жариялау керек деп есептеймін. Әңгіме жалаң ұран мен мерекелік шаралар туралы емес. Бірінші кезекте билік тарапынан балаларды қорғау үшін денсаулық сақтау, білім беру, әлеуметтік қолдау бағытында нақты шаралар қолға алынуы керек. Өскелең ұрпақтың үйлесімді дамуы мен бақытты балалық шағы – біздің жалпыұлттық міндетіміз», – деді Қасым-Жомарт Тоқаев [1].

ҚР Конституциясында Неке мен отбасы, әкелік, ана мен бала мемлекеттің қорғауында болады делінген [2].

Бүгінгі таңда кәмелетке толмаған балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау - Қазақстанның мемлекеттік әлеуметтік-құқықтық саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады.

Балалар мүддесін көздейтін мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаттары:

1) балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітушілікке жол бермеу;

2) бұзылған жағдайларда олардың құқықтарын қалпына келтіру;

3) бала құқықтары кепілдіктерінің құқықтық негіздерін қалыптастыру;

4) баланың дене, зияткерлік, рухани және адамгершілік дамуының ынтымақтастығы.

Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтарын қорғау жүйесі мынадай құзіретті органдар арқылы жүзеге асады:

- Қорғаншы және қамқоршы органдардың кәмелетке толмаған жетім балалар мен ата – анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтарын қорғау
- ҚР БҒМ Балалардың құқықтарын қорғау комитеті
- Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары жөніндегі уәкіл
- Кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі ведомствоаралық комиссия
- Ювеналды әділет [3].

Қазақстан Республикасында <http://www.bala-kkk.kz>. Және статистикалық мәліметтерге сәйкес, бала құқықтарының сотта, қамқоршы және қорғаншы органдармен және Бала құқығы жөніндегі Уәкіл арқылы қорғалуы жайлы мәліметтер жиі кездеседі. Осы мәліметтерге сәйкес, 2019-2020 жылдары бала құқығының қорғалуының мынадай көрінісін көруге болады: 2019 жылы сотта баланың құқықтарын қорғау туралы 5412 арыз қаралса, қамқоршы және қорғаншы органдарда 6217 іс, ал Бала құқығы жөніндегі уәкілмен 569 арыз қаралған, ал 2020 жылы бұл көрсеткіштер әлдеқайда артқан, тиісінше сотта баланың құқықтарын қорғау туралы 5872 арыз қаралса, қамқоршы және қорғаншы органдарда 6782 іс, ал Бала құқығы жөніндегі уәкілмен 618 арыз қаралған. [4].

Қазақстан Республикасындағы балалардың құқықтары туралы заңының 10-ншы бабында әрбір баланың өмір сүруге, жеке басының бостандығына, қадір қасиетіне және жеке өміріне қол сұғылмауға құқығы бар екендігін, сонымен қатар, мемлекет баланың жеке басына ешкімнің тиіспеуіне қамтамасыз ететіндігін, оның тәні мен жанын жәбірлеуден, адамдық қадір қасиетін қатыгездіктен, дөрекілік пен қорлаудан, кемсітуден және оны адам мен адамзаттың Қазақстан Республикасы Конституциясында бекітілген

құқықтары мен бостандықтарына қысым жасаудың өзге де түрлерінен қорғауды жүзеге асыратындығын көрсеткен [5].

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалары балалар мүддесі үшін ұлттық саясатты іске асыруға бағытталған. «Қазақстан-2050» Стратегиясы аясында балаларды қорғауға бағытталған ауқымды шаралар кешені жүзеге асырылуда.

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін «Балапан» бағдарламасын іске асыру мерзімі 2020 жылға дейін ұзартылды.

Көптілді білім беруді енгізу бойынша жоспарлы жұмыстар жүргізілуде. Электрондық оқыту жүйесін дамыту білім беру сапасын арттыру проблемаларын, оның ішінде ауылдық шағын жинақталған мектептерде шешуге ықпал етеді. Инклюзивті білім беруді дамыту бойынша жұмыс жалғасуда. Балалардың қоғамдық өмірде өзін-өзі жүзеге асыруы үшін жағдайлар жасалады. «Жас Ұлан» және «Жас Қыран» ұйымдарының қызметін жандандыруға үлкен рөл бөлінеді.

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың отбасылық формалары белсенді дамуда. Жыл сайын республикада баланы отбасына қабылдауға тілек білдірген азаматтарды қолдауға және тартуға бағытталған «Қуан, сәби», «Қамқоршы күні» қайырымдылық мерекелері өткізіледі.

БАҚ - та арнайы айдарлар мен бағдарламалар, «Біздің балалар», «Үйге жол», «әр балаға-отбасы», «әлемге Мен, маған отбасым керек» және басқа да әлеуметтік бейнероликтер ұйымдастырылды.

ҚР-да бала құқықтарын қорғау саласында қалыптасқан жағдайды зерделеп, талдап, мен мынадай ұсыныстар енгіземін:

1. ҚР-да балаларға есімдер беру тәртібін заңнамалық деңгейде қарастыру. Есімнің үйлесімділігін, моральдық-этикалық нормаларға сәйкестігін ескеру;

2. азаматтарды, әсіресе кәмелетке толмаған балалары бар азаматтарды құжаттандыруға көмек көрсету;

3. балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды қарау кезінде медиацияны кеңінен қолдану;

4. отбасылық құқықтағы өзгерістерді бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау;

5. НҚА-дағы коллизияларды көпшілік талқылау және келіп түскен ұсыныстарды одан әрі қарау жолымен жою.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың Қазақстан халқын жаңа жылмен құттықтау Үндеуі. // <https://aikyn.kz/177905/>

2. ҚР Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған. (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)// <https://online.zakon.kz>

3. <http://www.bala-kkk.kz>.

4. Қазақстан Республикасында Бала құқықтары жөніндегі уәкіл институтын құру туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 10 ақпандағы № 192 Жарлығы // <https://online.zakon.kz>

5. Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы N 345 Заңы // <https://online.zakon.kz>

Ердуллаева А.Б., СПД-20-1К тобының студенті

Ғылыми жетекші – заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушысы Абиев Е.С.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті Қарағанды қ.,

Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХЫНДАҒЫ БИЛЕР СОТЫ

Әрбір халықтың көпғасырлық тарихында кейінгі ұрпаққа құрмет көрсетіп, оларды мақтан тұтатын, өткен өмір жолының есте қаларлық және маңызды кезеңдерін, рухани шептерін еске алатын оқиғалар, даталар мен тұлғалар бар. Олар болашаққа және мұраға бағдарлану ретінде халықтың ой-санасында сақталып, өмір сүреді, бұл мызғымас мәнге ие. Әлемде тұңғыш рет Қазақ мемлекеттілігі пайда болған 1465 жыл Қазақстан тарихындағы осындай ұлы күн болып табылады. Қазақ хандығының негізін қалаушылар Керей хан мен Жәнібек хан біздің халқымыз үшін осындай көрнекті тұлғалар болған және болып қала береді.

Еліміз үшін айтулы мерейтойдың саяси және қоғамдық маңыздылығы, ең алдымен, Қазақ хандығы қазіргі қазақ этносымен құрылған Орталық Азиядағы алғашқы ұлттық мемлекет болды. "Керей мен Жәнібек 1465 жылы алғашқы хандықты құрды және қазақтардың мемлекеттілігі сол кезден бастау алады, – деп атап өтті Қазақстан Президенті Н. Ә.Назарбаев. - Мүмкін, ол осы терминнің қазіргі мағынасында, қазіргі шекарада, бүкіл әлемге осындай атақ пен беделге ие мемлекет болмаған шығар. Бірақ мұны сол дәуірдің барлық басқа мемлекеттері туралы айтуға болады. Сол кезде негіз қаланғаны маңызды, біз-ата-бабаларымыздың ұлы істерінің жалғастырушыларымыз".

1. Қазақ хандығы, әрине, орта ғасырлардағы көптеген мемлекеттер сияқты, нақты белгіленген мемлекеттік шекараларды білмеді. Бірақ оның сол кездегі саяси картада пайда болуы кейінірек қазақ этносын құрған түркі тайпалары мен руларының этникалық қоныстану шекарасын нақты көрсетті. Қазақ хандығында тарихи құжаттар, мемлекеттік идеология, заңдар, билер соттары және орта ғасыр мемлекеттеріне тән мемлекеттік құрылыстың басқа да элементтері бар, ол кең шетелдік байланыстарға ие бола отырып, Еуразия құрлығындағы халықаралық қатынастардың дербес субъектісі болған. Сонымен қатар, Қазақстанның қазіргі аумағында өткен этникалық және әлеуметтік-тарихи үдерістердің тамыры терең, олар мыңдаған жылдарға кетеді. Бұл тарихи үдерістердің жалғасы Қазақ хандығының қалыптасуы мен қалыптасуы болды. Осылайша, қазақ құқығы, қазақ халқының мәдени өмірінің және бүкіл көшпелі өркениеттің ұлы қазынасы төл Қазақ хандығының мемлекеттілігінің қалыптасуының жарқын мысалы болды. Қазақ құқығының мыңжылдық тарихы бар, оны зерттеушілердің бекіту шыңы шартты түрде XIV--XVIII ғғ. жатады. Бұл құбылыстың бір ғажабы, қыпшақтардың ұлы даласының ұлылығының ерте құлдырауы – көшпелі өркениеттің түп атасы – қазақ құқықтық мәдениетінің беделі мен рөлінің бір мезгілде құлдырауына әкеп соқпады. Ежелгі дәуірден бастап Қыпшақ хандығына дейінгі көшпелі қоғамдарда, ал кейінірек Қазақ хандығында, көрнекті қазақстандық ғалым, академик С.З. Зиманов атап өткендей, сабақтастықтың жоғары дәрежесіне байланысты құқық, заң және әділеттілік туралы дәстүрлі түсініктер дала өркениетінің мемлекеттік тұжырымдамасының ажырамас бөлігі болды. 2. Дала өркениетінің неғұрлым дамыған жүйесі бар Қыпшақ мемлекеттілігінің өзі (XI – XIII ғғ.басы) тамыры ғасырлар қойнауына кетеді. Қыпшақ мемлекеттілігінің аясында, осыған байланысты көрнекті отандық тарихшы Б.Көмеков дала құқығының жиынтығы мен оның ережелері мен өкімдерін атап өтті. Бұл туралы сұлтан Байбарс 1266 жылы ирандық Илхан Абага ханға жолдаған хатында " біздікі (қыпшақ. – Б. К.) Яса Шыңғыс ханнан жоғары". 3. Бірақ мемлекеттік-құқықтық жүйені түбегейлі жаңғырту, ең алдымен, өзінің тарихи негізінде оның ұзақ эволюциясы нәтижесінде қалыптасқан біздің еліміздің дамуының әртүрлі ұлттық факторларын (тарихи, мәдени, идеологиялық, саяси және т.б.) ескермеуі мүмкін емес екенін атап өткен жөн. Өйткені Қазақстан Республикасының қолданыстағы мемлекеттік-құқықтық жүйесі де Қазақстан халқының, бірінші кезекте, қазақ халқының мемлекет құрушы этнос ретіндегі құқықтық мұрасына негізделген оның тарихи дамуының салдары мен нәтижесі болып табылады. Мұның бәрі, сөзсіз, қазақ халқының құқықтық дамуының тарихи тамырына жүгінуді, жоғалған адамгершілік мұраттарын, заңға бағынуды, әділеттілікті және қазақ халқы өмірінің құқықтық саласына Тарихи Тән басқа

да әлеуметтік құндылықтарды іздеуді және қалпына келтіруді талап етеді. Мысалы, "қазақ билер соты-бірегей сот жүйесі" ғылыми тұжырымдамасының авторы С. З. Зимановтың әділ ескертуді бойынша: қазақ билер соты демократиялық массаға барынша жақындатылған сот билігі болды, оның қызметінің негізінде " қоғамдық-саяси жүйенің өзінің тұрақтылығы мен ұлтының табиғаты мен үрдісін білдіретін басым құндылықтық адамгершілік қағидаттары мен императивтік нормалар жатыр жүйелер". Сонымен қатар, "Қазақ құқығының бірегейлігі", – деп атап өтті Салық Зиманов, – ол көшпелі өркениет аясында дүниеге келген, осы дәуірдегі адами армандардың көптеген құнды белгілері мен оптимумдарын бейнелеген. Бұл тұрғыда ол тарихи маңызы бар құқықтық жүйелер әлемінде лайықты орын алады және алуы керек". Біздің елімізде 1990-шы жылдардың басынан бері жүріп жатқан тұрақты саяси-құқықтық реформалар жағдайында қазіргі қазақстандық қоғамның сөзсіз әлеуметтік-адамгершілік бағдарларын жоғалтуы – оның өзін-өзі сәйкестендіру дағдарысы. Сонымен қатар, тарихқа үндеу қоғамның құқықтық дамуында, әрине, оның тарихында құқықтық жүйенің қазіргі заманғы дамуына түсініктеме іздей отырып, өткен отандық құқықтық тәжірибенің тиімді үлгілеріне назар аудару маңызды екенін көрсетеді. "Храмдар болмаса, адам не үшін өмір сүретінін түсіне алмайды, сондықтан оның кім екендігі туралы мәселені шеше алмайды", – деп жазады атақты орыс философы Э.Ю. Соловьев. "Мақсат қоюдың бұзылуы пайда болады, және бұл саналы мақсаттарға жетудің жолын табудан гөрі қорқынышты".” 4. Мысалы, қазақтың әдеттегі құқығының тарихы, әдетте-құқықтық жүйе көшпелі қоғамның қоғамдық өмірін нормалау құралы ретінде, қазақ халқының құқықтық санасының ажырамас бөлігі және көшпелі қоғамның барлық топтарындағы адамдардың сенімдері мен пікірлерін білдіруге мүмкіндік беретін пластикалық құқықтық білім бола отырып, құқықтық ережелердің қарапайым жиынтығы болмағанын көрсетеді. Сонымен, көрнекті ресейлік зерттеушілер И. Л. Бабич пен Р. Ю. Почекаева, қазақ халқының құқықтық мәдениетін дамытудың маңызды кезеңі хандықтардың, ең алдымен Қазақ хандығының өмір сүру кезеңі болды, билер сотының өркендеуі орын алған кезде, олардың беделі тіпті Қазақ хандығының билеушілері ретінде танылған кезде, көптеген билер хандардың сенімді кеңесшілері, олардың заң шығару қызметінің қатысушылары болды (XVII-XVIII ғғ.). 5. Қазақ халқының халықтық құқықтық санасының дәстүрлері мен басқа да тереңдігінде өз күшін жинаған әдеттегі құқыққа бірлік пен жоғары құндылықтар тән болды, көшпелі қоғам өмірінің күнделікті оқиғаларының үстінде тұрған. Қазақ билерінің соты судьяның сатылмайтындығы, әділдік, билер қызметінің адамгершілік бағдары, би сотының қолжетімділігі мен жариялылығы, сот шешімін дәлелдеу және негіздеу құралы ретінде шешендік өнерді билердің меңгеруі сияқты оның мызғымас негіздерін құрайтын іргелі қағидаттарға негізделді және құрылды. Қазақ билер сотының маңызды белгілері, сондай-ақ би сотының ауыр тараптарды татуластыруға және кінәлі тұлғалардың олардың құқық бұзушылығымен келтірілген материалдық және моральдық залалды толық өтеуіне бағытталуы болды. Қазақ билері сотының жарқын ерекшеліктерінің бірі, өздеріңіз білетіндей, оның айрықша руханилығында болды: сот дауларын қарау кезінде билердің қызметіндегі рухани мазмұн әрқашан оның басқа жақтарынан басым болды. Өйткені, билер ең алдымен қазақ қоғамында қалыптасқан моральдық ұстанымдарды ұстануға тырысты. Билер соты жоғары мораль Соты ретінде бай рухани мұра қалдырды, ол ешқашан біздің халқымыз үшін өзектілігін жоғалтпайды. Сондықтан әдеттегі құқық, оның шеңберінде қызмет еткен және дәстүрлі адамгершілік-құқықтық құндылықтар жүйесін іске асырған қазақ қоғамының өзінің құрамдас бөлігі ретінде қоғамның өзіне де мән мен құндылық берді. Халықтық құқықтық санада нығайған және билердің Мінсіз сот қызметімен ынталандырылатын ата – бабалардың құқықтық әдет-ғұрыптарын құрметтеудің сөзсіз болуы қазақ көшпелі қоғамының дамуын және оның тиісті өзін-өзі ұйымдастыруын тұрақтандыратын және тұтастай алғанда-Қазақ хандығының өзін осындай кең кеңістікте ұстап тұруына ықпал ететін орталық фактор болды. "Қазақ құқығының және оның құрылымының, нормативтік жүйесінің негізінде ұлт пен адамның

еркін, табиғи бостандығы жатыр", – деп атап өтті академик С. Зиманов, яғни адамның мәңгілік ұмтылыстарына сәйкес келетін моральдық мұраттар мен принциптер. Бұл қазақ құқығының озурпаторлар мен олардың режимдерінің қылыштарынан күштірек болуының іргелі себептерінің бірі болды". Қатаң моральдық негізде жұмыс істейтін би сот төрелігінің Орталық негізгі идеясы әрқашан сот процесінің әділдігі және бидің шешімімен байланысты барлық кейінгі құқық қолдану идеясы болды. Дәл осы себептен "қазақ әдетте-құқықтық жүйесінде судья-бидің мәні мен мәртебесін айқындайтын, халықтың құқықтық санасына нық кірген және көп жағдайда оның дәстүрлі ділінің мазмұнын айқындаған қағидаттар мен нормалардың тұтас қабаты әзірленген болатын". Бидің сот ісін жүргізудің қоғамдық, ауызша сипатын атап өткен жөн, нәтижесінде бидің сот процесі ешқашан ресми сипатта болған емес, белгілі бір сот ісінің нәтижесіне қызығушылық танытқан барлық тараптарға қол жетімді болды. "Билер сотының басты артықшылығы, біздің ойымызша, ш.ш. Уәлиханов жазғандай, формальдылықтың және кез келген ресми тәртіптің жоқтығынан тұрады. Бияның мағынасы билікке негізделген және атағы сот практикасына патент сияқты. Ауыр қырғыздарға *genomée* сот билігін пайдаланатын адамдардың кез келгеніне, бізде науқастар медициналық авторитеттерге, ал сотталушылар – белгілі адвокаттарға қалай жүгінетіні туралы еркін құқық беріледі".⁶ Бидің сот шешімінің түпкі мақсаты жанжалдасушы тараптарды татуластыру болды. Нәтижесінде билердің міндеттері тараптардың бірі келтірген зұлымдықты жою және ру мен тайпаның өміріндегі үйлесімділікті қалпына келтіру болды. Сот істерін қарай отырып, билер көшпелі қоғамның бірлігін қолдай отырып, кейде қақтығыстардан арылып, келісілген, сенімді адамның өмір сүру нормаларын қарастырды және сұрады. Сондықтан қоғам өмірінің тұтастығын қалпына келтіретін би шешімдері еріктілікпен және жаппай орындалуымен ерекшеленді, өйткені адамдар ата-бабалар құқығының мінез-құлық ережелерінің тиісті сипатына сенді. Би Сотының нормативтік-құқықтық тірегі іс жүргізу Заңы болды, бірақ олардың тайпалары билерге жүгінген нақты өмірлік жағдайларды шешу негізінде билер барлығына ортақ жаңа мінез-құлық нормаларын, сондай-ақ заңды және әлеуметтік маңызды сот істерін қараудың жаңа принциптері мен тәсілдерін жасады. Көшпелі қоғамда үлкен беделге ие болған билер, өздеріне жүктелген сот функцияларын орын алған жағдайлармен орындай отырып, өздерінің жекелеген сот оқиғаларының қысқаша және нақты шешімдерінде өмірдің жаңа мәселелерін қанағаттандырды. Бұл да бийских шешімдер лежала күш құқық, *предопределенная объективті критерийлері* әділдік, және осының салдарынан *приобретавшая адамгершілік обязывающую күші*. Көшпелі қоғамның жаңа өмір жағдайларына бейімделу үдерісінде бидіктер халықтың құқықтық қатар өмір сүруінің бастапқы бастаулары ретінде әділдік, гуманизм, ашықтық, жариялылық қағидаттарына негізделген Дала өлкесі үшін іс жүзінде жаңа прецеденттік құқық құрды. Осыған байланысты ч. Ч Уәлиханов " сот реформасы туралы жазбада "былай деп атап көрсеткен:" сонымен қатар, қырғыздардың әдеттегі құқығы, жоғары дамудың төменгі даму ұқсастығына сәйкес, біз сілтеме жасағанды ұнатамыз, заңнамаға қарағанда адамгершілік жақтары көп, мысалы, мұсылман, Қытай және орыс. Қырғыз заңдарында жаңа еуропалық кодекстерге толы алдын алу және қорқыту шаралары жоқ. Қырғыздарда дене жазасы ешқашан болған емес". Сот процесінде делдалдық рөл атқаратын билер-судьялар іс бойынша түпкілікті шешім қабылдау қажеттілігін есте ұстауы керек еді. Сонымен қатар, мұндай шешім бидің формуласына сәйкес дәлелді және сенімді болуы керек еді: "Тілмен түйгенді, теспен шеше алмас" – сөзбе-сөз: "сөзбен белгіленген тістеріңізді шешпеңіз". Дәл осылай билер сотының қаулысы қаралды. Бидің сот шешімін шығаруы сот процесінің тараптарын татуластыру процесінің кезеңі болды. Демек, сот процесі тараптарының қайсысы дұрыс және кім кінәлі екендігі туралы мәселе бии сот ісін жүргізу кезінде бірінші орынға қойылған жоқ. "Бір қызығы, - деп жазды С. З. Зиманов-қазақтардың ортағасырлық көшпелі қоғамының басым идеологиясы бойынша билердің сот төрелігінің түпкі мақсаты сотқа қатысушы тараптардың өзара қарым-қатынасы қаншалықты күрделі және шиеленіссе де, татуласуы және бітуі болып табылады. "Даудың

түбі білу" – "Татуласу-мақсат пен сот процесінің соңы" деген анықтама нормасы болған. Дәл осындай прецеденттік бастаулардың арқасында қазақтың әдеттегі құқығы адамдарды біртұтас әлеуметтік қоғамдастық ретінде бірге ұстау құралы, оларды татуластыру құралы болды және делдалдық процесі, әлеуметтік даулар мен өзге де жанжалдарды шешу кезіндегі құқықтық қарым-қатынас тәсілі ретінде қабылданды. Билер институты көшпелі қоғамдағы әлеуметтік татуласудың орталық құралы ретінде адамзат қоғамының қалыпты жұмыс істеуіне алғышарттар жасай отырып, қоғамдық әділетсіздіктің көбеюіне кедергі келтіргенін атап өткен жөн. Билер институтының ең үлкен тарихи мәні-бұл бастапқыда қазақ қоғамының өзін-өзі сақтау мүмкіндігі болған. Шын мәнінде, билер соты өз шешімдерімен адамдарға олардың біртұтас, ажырамас бір-бірімен тығыз байланысты екенін, дау-дамайда дауласқандардың бәрі бір-бірімен тек қандас туыстар ретінде ғана емес, ұлы қазақ халқы ретінде де байланысты екенін ұмытпауды бұйырды! Билер соты үздіксіз моральдық дәстүр ретінде билердің құқықтық әрекеттерінде де, сот істеріндегі түпкілікті шешімдерінде де көрінетін моральдық принциптерді шоғырландырды. Мұның бәрі билер үшін абсолютті құндылық қазақ көшпенді қоғамының өмір сүруі, сондай-ақ әрбір қазақтың жеке өмірі болғандығын көрсетеді. Дәл осындай тәсіл билердің қызметінің арқасында қазақ халқын біртұтас тұтастық ретінде біріктіретінін түсінуді де көздеді. Сонымен қатар, билер институты Дала өлкесіндегі халықтың бірлігі, қоғамдық және жеке болмыстың гуманистік принциптері қауіп төнген кезде ең күрделі тарихи жағдайларда өзін көрсетті. Билердің қызметіндегі осындай сәтке де назар аудару керек: ең мұқият және жанжалды жағдайлар туралы жауапты және дана шешімдер қабылдай отырып, олар адамдарға өздерінің адамдық қадір-қасиетін сақтауға, тіпті ең қиын жағдайда да, адамның бастауын құтқаруға көмектесті. Сондықтан, ғасырлар бойы көріп отырғанымыздай, билердің шешімдері қазақ халқының тарихына ешқашан немқұрайлы қарамады. Өйткені, олардың шешімдері тек қазақ әдеттегі құқығының өткен және қазіргі нормаларымен ғана емес, сонымен бірге олар тудырған құқықтық қана емес, басқа да әлеуметтік салдарларды ескергенде, қазақ халқының болашағымен де детерминистік болып шықты. Мүмкін жоғарыда аталған факторларға байланысты, "көшпелі қазақтар қауымдастығында билер-судьялардың беделі", – деп атап өтті Көрнекті қазақ ғалымы, академик К. и. Сәтбаев, – әрқашан жоғарғы билеуші ханның беделінен әлдеқайда жоғары және жоғары болды".⁷ Мұның бәрі Қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша оқу курстары жас ұрпақты ата-бабаларымыздың құқық тарихына тарту мақсатында тек тарих факультеттері мен Заң жоғары оқу орындарында ғана емес, сонымен қатар гуманитарлық бейіндегі өзге де жоғары оқу орындарында міндетті түрде оқытылуы тиіс екендігін көрсетеді. Егер мұндай тартымдылық болмаса, онда кейінгі ұрпақтар да өткенді еске алмай, ол туралы қазақ халқының құқықтық дамуы туралы өте үстірт түсінік алатын болады. Бұл жағдайда біздің халқымыздың тарихы тек ақ дақтармен жабылады. Сонымен бірге, адамдар әлеуметтік сипатқа ие болғандықтан, тарихи тіршілік иелері болып табылады. Құқықтық мұра туралы білімді кейінгі ұрпаққа жеткізу үшін адамдар өз халқының құқықтық тарихын жақсы білуі керек. Сонымен қатар, тарихи білімнің мәні жоқ, егер ол жеке адамды түсінумен байланысты болмаса. Біздің кейінгі ұрпақтарымыздың қайғы-қасіретке толы халқымыздың тарихы кітабы жабылмауы үшін тарихтың түйіні берік болып қалуы тиіс. Ата-бабаларымыздың әдеттегі құқығын білудің әлеуметтік қажеттілігі қарапайым құқықтың шын мәнінде маңыздылығын біз оның нақты өмірде жоқтығын сезіне отырып түсіне бастайтындығымыздан да көрінеді. Сонымен бірге, егер ол өткен ұрпақтардың құқықтық тарихын білсе, оны әдеттегі құқық сияқты үлкен құндылыққа мұра етіп қалдырған болса және қазіргі кезде де болса, қазіргі қоғам үшін бұл өте оңай екеніне күмән жоқ. Демек, ұрпақтардың өмір сүру уақыты міндетті түрде бүкіл қоғамның дамуының белгілі бір сабақтастығымен байланысты болуы керек, оның өткенін, бүгінін және болашағын ажырамас тұтастықта біріктіріп, қамтуы керек. Дәл осындай тығыз байланыс өмірмен оның ажырағысыз тұтастығы және тарихқа, онда өткен ғасырларда болған оқиғаларға, қазақ халқының өткен ұрпақтарының дәстүрлі құндылықтарына

жүгінуді көздейді. Дәстүрлер уақыттың байланыстырушы буыны ретінде әрекет етеді, оларсыз тарих сабақтары көрсетіп отырғандай, халықтың өмірінде бірден проблемалар туындайды. Өйткені, өмір өзінің шынайы мағынасын, нақты салмағын жоғалтады, өйткені сабақтастық, біртұтас тұтас ретінде халық ұрпақтарының өмірінің үздіксіздігі жоғалады. Жалпы алғанда, дәстүрлер жай әдет-ғұрып емес, өйткені олар белгілі бір нормативтік сипатқа ие. Сонымен қатар, дәстүрлер халықты біріктіретін күш ретінде бізді тек өткенмен ғана байланыстырмайды. Шынында да, олардың арқасында болашақ болашақ ұрпақтарға қатысты әдет-ғұрыптарды одан әрі сақтау міндетін орындау қажеттілігі ретінде пайда болады. Без салт-шын мәнінде туындаған еді жай-күйі потерянности және соған байланысты сезімін сенімсіздік. Сондықтан, белгілі Венгр зерттеушісі Ева Анчел "тұрақты құндылықтардың тасымалдаушысы бола отырып, әдетте сақтауға болатын барлық нәрсені сақтау және қорғау қажет екенін мойындау керек" деп атап өтті. 8 осылайша, әдеттегі құқық қазақ қоғамының тыныс-тіршілігін әлеуметтік-нормативтік реттеудің аса маңызды құралы болды. Қазақтың әдеттегі құқығының жұмыс істеу тәжірибесі қоғамның дамуы жалпы адамзаттық гуманитарлық құндылықтарға ғана емес, сондай-ақ қазақ халқы мен қазақ мемлекеттілігіне Тарихи тән нысандарға да міндетті түрде негізделуге тиіс екенін көрсетеді. Сондықтан, қазақтың дәстүрлі құқығының бастауын, бидің сот төрелігінің құндылықтары мен мұраттарын қазақ құқықтық дәстүрінің пайда болу кезеңінде іргелі зерттеу өте маңызды, оны ұстану халқымыздың ұлттық рухының ең жақсы ерекшеліктерін және оның күрделі тарихының ең бетбұрысты жылдарында сақтап қалды

Пайдаланған әдебиеттер

1. 22 Қазан 2014 жыл. Назарбаев Н. Ә. Қазақ мемлекеттілігіне 2015 жылы 550 жыл толады.
2. Зиманов С.З. билердің қазақ соты – бірегей сот жүйесі. Алматы: Атамұра, 2008
3. Кумеков Б.Е. Қыпшақ мемлекеттілігі және дала құқығы. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер. Қазақтар құқығының ежелгі әлемі..
4. Соловьев Е. Адамгершілік пен құқықтың категориялық императиві. М.: Прогресс-дәстүр, 2005.
5. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер. Қазақтар құқығының ежелгі әлемі.
6. Ш.Ш. Уәлиханов сот реформасы туралы жазба.
7. Сатпаев к.и. "Биде қырық кеңесінің ары, білімі бар". Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер = Древний мир прав казахов. Материалдар, құжаттар және зерттеулер. 10 томдық. Бағдарлама жетілдірушісі: Зиманов С. З. Қазақша, орысша, түрікше, ағылшынша. Алматы: Жеті жарғы, 2004 ("зияткер-Парасат" заң компаниясы), 1-том, с.94.
8. Анчел Е. Этнос және тарих: Пер. М.А. Хевеши. М.: ой, 1988, 126 б.

Жумабаева Алия

11 А сынып оқушысы 9 мектеп- гимназия

Құлибек А.Б., з.ғ.м., оқытушы

Қазтұтынуодағы Қарағанды униерситеті, қ.Қарағанды, Қазақстан Республикасы.

КРИМИНАЛИСТИКАНЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Криминалистика әдістері. Криминалистика, кез-келген басқа ғылым сияқты, шартты түрде үш топқа бөлуге болатын белгілі бір ғылыми зерттеу әдістерін қолдана отырып, өз міндеттерін шешеді.

Криминалистиканың әмбебап әдісі-диалектикалық әдіс. Криминалистика, ғылым ретінде, объективті шындықты білу процесінің бір түрі, практика негізінде адамдардың

санасында материалдық әлем құбылыстарының объектілерін бейнелеудің диалектикалық процесі.

Криминалистиканың жалпы (жалпы ғылыми) әдістері – бұл нақты объектілерді, құбылыстарды, заттарды, фактілерді зерттеу бойынша белгілі бір әдістер, ережелер, ұсыныстар жүйесі.

Жалпы әдістер барлық ғылымдарда, практикалық қызметтің барлық салаларында қолданылады, алайда таным процесінің объектісі мен жағдайларына байланысты олар өзгертіліп, өзіндік ерекшеліктерін алады, олардың мәнін сақтайды.[1]

Жалпы әдістердің қатарына мыналар жатады:

- бақылау
- өлшеу
- сипаттамасы
- салыстыру
- эксперимент
- модельдеу
- математикалық әдістер.

3. Криминалистиканың арнайы әдістері.

Арнайы әдістерді ғылыми білімнің белгілі бір саласында немесе бірнеше салада қолданылатын әдістер деп түсіну керек (бірақ бәрі бірдей емес, яғни қолдану аясы шектеулі әдістер).

Қолдану салалары бойынша арнайы әдістер бөлінеді:

- техникалық-криминастикалық және
- құрылымдық-криминастикалық.

Осы топтардың әрқайсысының әдістері табиғаты бойынша бөлінеді

- меншікті және

- криминастика қолданатын басқа ғылымдардан алынған, бірақ одан сот-медициналық емес.

«Криминастикалық әдістер» және «криминастика әдістері» ұғымдарын шатастырмау керек. Екінші ұғым біріншіге қарағанда кеңірек. Криминастика әдістері-басқа ғылымдардың криминастикалық әдістері мен әдістері. Соңғысы сот-медициналық ғылымда өз табиғатын жоғалтпайды және сәйкесінше математикалық, физикалық, химиялық және т. б. болып қала береді.[2]

Іс жүзінде криминастикалық әдістер:

1)техникалық-криминастикалық әдістер, яғни криминастикалық техникада қолданылатын әдістер:

-зерттеудің фотографиялық әдістері (түстерді бөлу, контрасттарды зерттеу әдістері, спектрдің көрінбейтін сәулелерінде түсіру және т. б.);

- трасологиялық зерттеу әдістері (мысалы, қол іздерін анықтау әдістері (ұнтақтар, йод буы, көшіру);

- сот баллистикасының әдістері (орнын, жағын, қашықтығын, ату реттілігін анықтау, қаруды сәйкестендіру) және т. б.

Техникалық-криминастикалық әдістердің базасы жаратылыстану және техникалық ғылымдар болып табылады.

Басқа ғылымдардың қарызға алынған әдістерін модификациясыз қолдануға болады (мысалы, көптеген фотографиялық немесе микроскопиялық әдістер) немесе нақты сот-медициналық мәселелерді шешуге бейімделген.

Басқа ғылымдардың жиі қолданылатын арнайы әдістеріне мыналар жатады:

-заттар мен материалдардың морфологиясын (сыртқы құрылысын), құрамын (Элементарлық, молекулалық, фазалық-сапалық және сандық), құрылымын, физикалық және химиялық қасиеттерін талдауға арналған физикалық, химиялық және физика-химиялық әдістер;

- биологиялық шығу объектілерін (қан, эпидермис бөлшектері, секрециялар, шаш, өсімдік бөлшектері және т. б.) зерттеу үшін қолданылатын биологиялық әдістер.);

Әдістердің ешқайсысын жалғыз мүмкін, әмбебап етіп жасауға болмайды. Тек оларды бірге пайдалану шындықты білуді қамтамасыз етеді.

Ғылымда, әдістеме бойынша қабылдау жүйесін, зерттеу нысандарын білудің әдістері мен принциптері түсініледі. Бұл әдіс - зерттеу әдісі, шындықтың объектілерін білу. Криминалистика диалектиканың негізгі ережелерін материяның ойлау қабілетіне байланысты пайдаланады.[3]

Сот-медициналық әдістердің жіктелуі әртүрлі себептермен жүргізіледі. Жалпылық принципіне сәйкес Әдістер түбегейлі, жалпы және арнайы болып бөлінеді. Іргелі әдіс Барлық ғылымдарда қолданылған диалектикалық әдіс жоқ. Жалпы әдістер - Бұл ғылымның әртүрлі салаларында және практикалық қызмет салаларында қолданылатын әдістер. Бұл әдістерге мыналар кіреді:

1) сезімтал-рационалды, олар бойынша:

а) Бақылау - оны зерттеу үшін жүргізілген объектіні немесе құбылысты қабылдау. Мұндай нысандар адамдар болуы мүмкін, олардың әрекеттері, олардың әрекеттері, қылмыстық сахнадағы физикалық дәлелдер және т.б. ;

б) кез-келген объектінің белгілерінде көрсетілген сипаттама. Мұндай сипаттама қатаң орнатылған форма болуы мүмкін (мысалы, ауызша портрет әдісіне сәйкес сыртқы түрінің сипаттамасы) немесе еркін нысанда жүзеге асырылады;

в) салыстыру екі немесе бірнеше объектінің белгілерін салыстыру;

г) эксперимент - оны оқу үшін феноменнің немесе оқиғалардың демалуы. Қылмыстарды тергеудегі эксперименттің ең көп таралған түрі - тергеу эксперименті;

д) модельдеу - объектінің оның моделі, яғни жасанды жасалынған аналогты ауыстыру. Осындай модельмен қажетті әрекеттер мен зерттеулер шығарылады, содан кейін алынған қорытындылар түпнұсқа объектіге беріледі;

2) талдау, синтез, шегерім, индукция, сондай-ақ аналогтар кіретін логикалық әдістер;

3) Математикалық - өлшеу, есептеу.

Арнайы әдістер криминалистика екі топқа бөлінеді:

1) басқа ғылымдарда қолданылатын әдістер - физикалық, химиялық, биологиялық, биологиялық, антропометриялық, антропометриялық, социологиялық және басқалардың саны;

2) тікелей ғылыммен жасалған әдістер тікелей криминалистикалық сәйкестендіру әдісі - криминалистикалық әдістер, криминалистикалық әдістер, тергеу әдістері, дактилокопия әдістері және т.б.[4]

Ұқсату бұл объектінің дисплейіне тағайындалған белгілер жиынтығымен объектінің жеке басын құру тәртібі болып табылады. Идентификация, ең алдымен, әр объектінің даралығы позициясына негізделеді, оған сәйкес әр объект оған тек оған тән белгілердің жиынтығы бар. Нысандарда сонымен қатар салыстырмалы тұрақтылықтың қасиеті бар, олардың қасиеттерін ұзақ уақыт сақтау мүмкіндігі.

Тергеушіге қылмысты тергеу барысында, көрсетілген трекке нысанды құру міндеті жиі пайда болады, мысалы, сахнада қалған саусақтардың немесе аяқ киімнің аяқтарына қылмыскерді құру. Алайда, сәйкестендіру фактісі күдіктінің кінәлі екенін білдірмейді, сонымен бірге зерттелмеген оқиғалармен байланысты, сонымен қатар зерттелмеген оқиғалармен байланысты дәлелдейді (қолдың саусақтарының ізімен анықтау фактісі) Құрбандық кілті құрбандыққа шалу тек осы пәтерде болғандықтан ғана болған).

Барлық сәйкестендіру нысандары сіз келесідей жерлерде таныса аласыз:

1) сәйкестендіру процесінде рөлі үшін олар бөлінеді:

а) сәйкестендірілетін - жеке басы құрылған объектілер (адамдар, үй-жайлар, қару-жарақ, зеңбіректер және т.б.);

б) сәйкестендіру - жеке басын куәландыратын объектілер (жеңдер, қолдар, аяқтар, аяғы, мылтықтар, қолжазбалар үлгілері және т.б.).

Сәйкестендіру зерттеулерінде салыстырмалы үлгілер қолданылады - қылмыстық іс-шараларға тікелей қатысы жоқ және сәйкестендірілетін және анықтайтын нысандарды салыстыру қиын болған кезде пайдаланылады. Бұл, мысалы, қолжазба, қан үлгілері, сперматозоидтар, сперматозоидтар, эксперименттік оқтар, сыналған қарудан түсірілген және т.б.

2) тергеу іс-шарасына қатыстыюлар бөлінеді:

а) қалаған - сол жақ іздер;

б) тексерілген - іздерін қалдыруы мүмкін;

3) зерттеу объектісіне сәйкесолар адамдарды, жануарларды, заттарды, жер учаскелерін анықтауы мүмкін.[5]

Пайдаланған әдбиеттер тізімі:

1. Шәкіров Қ.Н. Сот сараптамасы: теория мен практиканың мәселелері. Алматы, 2002ж, 212 б.

2. Салаев Б.А. Төтенше жағдайларда зардап шеккендерді анықтау. - Алматы, ЖШС «Аян Едет», 1997 ж, 197 б.

3. Нұрғалиев Б.М. Оқиға болған жерді қарау ерекшеліктері және автокөліктер соқтығысқан кездегі сот -медициналық сараптамалардың мүмкіндігі. КСРО Ішкі істер министрлігінің ҚВШ. - Қарағанды 1992 ж, 192 б.

4. Борчашвили И.Ш. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсініктеме. Арнайы бөлім (2-том). Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2015 ж, 195 б.

5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі. № 226-V САМ. //http://adilet.zan.kz.

Иванов Н. К. – студент 444 группы

Научный руководитель – к.э.н., доцент Меженская С. И..

Государственное учреждение ЛНР «Луганская академия внутренних дел имени Э.А.Дидоренко»

Луганская Народная Республика, г. Луганск

ПРАВОВАЯ БАЗА ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В ЛУГАНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕЁ РАЗВИТИЯ

Господствующее положение финансовой составляющей современной глобальной экономики позволяет охарактеризовать ее как экономику, управляемую финансовыми механизмами, с помощью финансовых рычагов, финансовых стимулов и в финансовых целях.

Вопросы организации эффективной системы органов финансовой безопасности неразрывно связаны с организационным обеспечением формирования системы финансового контроля.

И наука и практика безусловно признают решающее значение правовой составляющей в организации государственного контроля. «Наличие добротных законов, регламентирующих осуществление контрольной функции, является нормативным правовым фундаментом законности при осуществлении контроля». [4].

В нынешних условиях экономического развития Луганской Народной Республики очень важно рационально подходить к использованию бюджетных средств. Иначе будет непросто добиться сбалансированного бюджета страны.

Главной задачей является использование всех существующих мер для того чтобы стабилизировать экономику Республики, усовершенствовать систему финансового контроля в государстве. В этой связи изучение дальнейшего развития и правового

регулирования финансового контроля вместе с национальной экономикой и финансовой системой является весьма актуальным.

В настоящее время в Луганской Народной Республике особо важным является вопрос, связанный с обеспечением финансовой стабильности экономики. В этой ситуации особо значимой становится проблема обеспечения высокой эффективности функционирования системы государственного финансового контроля.

Финансовый контроль понятие многогранное. Он является одной из важнейших составляющих государственной финансовой системы. Значительная часть ученых, проводя исследования в данной области отмечают, что во многом состояние финансовой системы в государстве зависит от того, достаточно ли эффективно функционирует финансовый контроль. Стоит сказать, что смысл существования такого контроля заключается в том, что он содействует реализации финансовой политики в государстве, обеспечивает наиболее эффективное использование финансовых ресурсов во всех сферах жизнедеятельности.

Финансовый контроль следует рассматривать и как значимый элемент системы экономической безопасности, поскольку проверка соответствия фактического потребления естественно-природных, материально-производственных, трудовых, денежных ресурсов ранее запланированным показателям позволяет своевременно выявить возможные противоречия и зарождающиеся угрозы в реальном секторе экономики [6, с. 168].

Нельзя не согласиться с мнением В.В. Бурцева, который утверждает, что финансовый контроль – это деятельность государственных органов, направленных на выявление и пресечение:

- злоупотреблений в управлении государственными денежными и иными материальными ресурсами;
- несоблюдения финансово-хозяйственного законодательства;
- недостатков в осуществлении систем управления государственных органов в данной области. [2].

Финансовый контроль можно рассматривать и как часть процесса управления государством. Он призван способствовать успешному разрешению таких задач, как: составление бюджетов на всех уровнях; соблюдение всеми гражданами, органами, уполномоченными лицами законодательства в сфере финансов; выявление резервов роста бюджетных доходов; предотвращение правонарушений в финансовой сфере [5].

В Луганской Народной Республике правовой основой осуществления финансового контроля является Конституция. В ней определены принципы, основные права и обязанности государственных органов в области контроля.

Помимо Конституции правовые основы контроля закреплены в Законах ЛНР («О государственном банке ЛНР»), постановлениях Правительства («Об утверждении Положения о Министерстве финансов Луганской Народной Республики» и др.), Государственного банка, инструкциях и приказах Министерств и других актах.

Важные контролирующие функции имеет Глава Луганской Народной Республики. В первую очередь, он осуществляет контроль при подписании законов в данной сфере. На основании Указа Главы была создана Государственная служба финансово-бюджетного надзора Луганской Народной Республики.

В компетенцию Государственной службы финансово-бюджетного надзора ЛНР переданы экспертно-аналитическая работа по вопросам финансов, которые связаны с расходами и доходами бюджета, проведение финансового контроля для повышения эффективности использования государственных средств, за соблюдением законности.

Финансовое обеспечение контрольных органов, осуществляемое за счет соответствующих бюджетов, должно предусматриваться в объеме, позволяющем им осуществлять возложенные на них полномочия.

Основными проблемами государственного финансового контроля в ЛНР на сегодняшний день остается отсутствие соответствующих стандартов и методологии при осуществлении контрольных мероприятий; отсутствие единого правового акта, который бы регламентировал именно процесс осуществления финансового контроля; отсутствие и единой концепции модернизации финансового контроля; дублирование полномочий органов, осуществляющих финансовый контроль. Поэтому нельзя однозначно сказать, что система финансового контроля на сегодняшний день является достаточно эффективной.

Данная система состоит из ведомств, служб, органов, на которые возложены определенные функции контроля. Но все они действуют зачастую несогласованно и недостаточно взаимодействуют друг с другом. Контрольную деятельность вышеуказанных органов регулируют разнообразные законы, постановления и указы. Это не позволяет с исключительной точностью определить порядок работы в узких сферах финансового контроля. Как итог – это отсутствие скоординированности в действиях органов. Таким образом, можно сказать, что отсутствует целостность системы, и она является не до конца сформированной для того, что наиболее эффективно регулировать возникающие в этой связи отношения [5].

Отсутствие четкого разграничения функций, полномочий и сфер ответственности органов финансового контроля способствует тому, что возникают ситуации, при которых предметы проверки таких органов являются схожими, что сужает степень охвата финансовых потоков контрольными мероприятиями.

Работу по совершенствованию системы важно начать с того чтобы выявить проблемы и недостатки, которые уже существуют и из-за которых сложно достичь поставленных задач. Также необходимо выявить факторы, которые вызывают данные проблемы [1].

Ознакомившись с правовой базой, регулирующей финансовый контроль в Луганской Народной Республике, можно прийти к выводу, что существует несколько проблем. Они не в полной мере способствуют развитию системы финансового контроля.

Во-первых, это проблема того, что в Луганской Народной Республике только формируется законодательная база. Нет достаточного количества нормативных правовых актов, которые бы затронули все сферы финансового контроля, нет определенности круга объектов финансового контроля, отсутствует алгоритм и порядок реагирования на нарушения, которые были выявлены [5].

Во-вторых, изучая вопрос работы органов финансового контроля в центре и на местах отметим, что некоторые руководители всерьез озабочены проблемой подготовки кадров для указанных контрольных органов. Поскольку действующая нормативно-правовая база подвергается постоянным изменениям, эта проблема является наиболее актуальной сегодня.

В-третьих, следует отметить, что еще одним недостатком является неполная информационная открытость контрольных органов.

В настоящий момент предоставление актуальной и своевременной информации играет важную роль в механизме осуществления финансового контроля. В ее достоверности заинтересованы все участники финансовых отношений, т. е. и контрольные органы, и хозяйствующие субъекты [3]. Полагаем, что все субъекты финансового контроля должны иметь доступ к информации, касающейся планирования и результатов проведения контрольных мероприятий, для чего необходимо внедрение новейших информационных технологий в работу контрольно-финансовых органов и в центре, и на местах.

Для того чтобы повысить эффективность финансового контроля важно обеспечить функционирование системы так называемого внутреннего контроля, призванного минимизировать управленческие риски. Как известно, система внутреннего финансового контроля властей также на сегодняшний день является не достаточно развитой. В случае если работа по внутреннему контролю стала бы налаженной, то отпала бы необходимость

в проведении контрольных мероприятий в большом объеме. Здесь наиболее важна разработка методов оценки и критериев эффективности бюджетных расходов [2].

Для устранения обозначенных проблем считаем возможным рекомендовать продолжить формирование и развитие единых концептуальных основ системы государственного финансового контроля через создание правовых основ развития системы государственного финансового контроля, оптимизацию организационной структуры государственного финансового контроля и общее развитие в направлениях стандартизации, оптимальности и сбалансированности.

Список использованной литературы

1. Арабян К.К. Исследование классификационных признаков финансового контроля // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. №1/2013. С. 21-24.
2. Бурцев В.В. Государственный финансовый контроль: методология и организация. – М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 2000. – 392 с.
3. Даниленко Н.И. Перспективы развития финансового контроля // Корпоративная экономика. – 2016. – № 1 (5). – С. 85-89
4. Тарасов А. М. Государственный контроль в России. — М.: ЗАО «Издательство «Континент», 2008. — С. 58
5. Щуплецова Ю. И. Финансовое право. – М.: Юрайт, 2012. – 145 с.
6. Экономическая и национальная безопасность: учебник / Под ред. Е.А. Олейникова. -М.: Издательство «Экзамен», 2014. - 768 с.
- 7.

Калиев А.Н., студент группы СПД-21-3;

Балгина К.Т. СОШ №63, класс 11 «Б»

Филин В.В. к.ю.н., доцент кафедры

общеправовых и специальных дисциплин

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОХРАНЫ ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

На сегодняшний день, со дня вступления Трудового кодекса Республики Казахстан в законную силу, порядка тридцати законов внесли изменения в его содержание [1]. Главными изменениями последней оптимизации трудового законодательства можно выделить расширение сферы социального партнерства, механизма гарантирования трудовых прав работников, а также обеспечения правил безопасности и охраны труда в современных условиях (цифровизация государственных услуг, пандемия и др.).

Одним из таких наиболее важных и существенных изменений в трудовое законодательство по вопросам безопасности и охраны труда являются дополнения, внесенные законом от 4 мая 2020 года [2]. С учетом новелл в трудовом законодательстве оптимизирована система администрирования [3]. Закреплены нормативные общеобязательные требования по разработке и внедрению новой системы управления охраной труда. Обязательное внедрение работодателями электронного механизма аттестации производственных объектов по условиям труда, а также декларирования деятельности работодателя по обеспечению трудовых прав работников с использованием платформы единой информационной системы «Охрана труда». Это значительно усовершенствовало контрольно-надзорный механизм.

Кроме того, новые административно-правовые рычаги служба охраны труда получила в сфере профилактики несчастных случаев на производстве. В частности введена норма об обязательной координации генеральным подрядчиком соблюдения требований охраны труда в условиях проведения работ несколькими организациями.

Вместе с тем, вопрос об ответственности последнего пока остается открытым. Тем не менее, следует заметить, что в законодательство об административных правонарушениях (ч.4 ст.93) уже введена ответственность за неисполнение работодателем требований трудового законодательства Республики Казахстан по проведению обучения, проверок знаний по вопросам безопасности и охраны труда работников, руководителей и лиц, ответственных за обеспечение безопасности и охраны труда [4].

Правовой механизм обеспечения охраны труда в Казахстане очень сложный и разветвленный (не смотря на простоту государственного, административно-территориального устройства), имеет много структурных элементов, частей, институтов, инструментов и т.п. Вместе с этим, неоспоримым в важности и значении нам представляется институт административной ответственности в системе административно-правовых методов государственного управления сферы труда и социальной защиты. На примере предлагаемого научно-правового комментария выбранного нами состава административных правонарушений мы хотим показать, как в целом структурирован наш национальный правовой механизм в области обеспечения безопасности и охраны труда, каковы основные государственно-правовые требования и условия их реализации.

Так, в десятой главе Кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях объединены отдельные составы (ст.ст. 93, 94, 95 и 96) в области обеспечения охраны труда, охватывающие в целом основу правовых предписаний рассматриваемой сферы.

Согласно данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам [5] практика по делам об административных правонарушениях рассматриваемой категории, за период 9-ти месяцев 2020 года, складывается следующим образом: зарегистрировано 705 правонарушений по ст. 93 кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях, по ст.ст. 94, 95 и 96 – 38, 15 и 72 случаев соответственно. Из них рассмотрено по существу 694, 38, 14 и 71 соответственно. В судебном порядке рассмотрено 3, 0, 0 и 1 материалов. Количество лиц, привлеченных по данным составам к ответственности 695, 38, 14 и 71 соответственно, из них физических лиц 314, 2, 4 и 10, юридических лиц 381, 36, 10 и 61 по соответствующим четырем составам. Вынесено постановлений о прекращении производства 4, 1, 2 и 1. Наложено взысканий: по ст. 93 – 629 предупреждений, административных штрафов – 62; по ст.ст. 94, 95 и 96 – 21, 16; 12 и 70 соответственно. Общая сумма наложенных штрафов составила – порядка 25 млн. тенге, взыскаемость около 70% от общей суммы наложенных штрафов, из них по сокращенному производству уплачено порядка 30%.

Статистка показывает, что, в основном, к административной ответственности привлекали за нарушения правил обеспечения безопасности и охраны труда (ст. 93 кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях) или за нарушения требований законодательства по проведению аттестации производственных объектов по условиям труда (ст. 94 кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях), где было привлечено 116 должностных лиц, двое из которых иностранные граждане.

Ограничиваясь объемом нашей статьи мы выделяем в качестве особенности внесудебный порядок рассмотрения дел (практически все дела рассматривались в рамках специальной административно-юрисдикционной компетенции органов инспекции труда), а также снижением количества указанных совершенных правонарушений в связи со сложной эпидемиологической обстановкой (удаленность работников, мораторий на проверки и т.п.).

Проведем анализ состава одной из наиболее важных норм, устанавливающих административную ответственность за нарушение требований законодательства по проведению аттестации производственных объектов по условиям труда, предусмотренной статьей 94 кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях [4].

Родовым объектом правонарушения являются установленные и гарантированные государством права личности, общественные отношения регулируемые законодательством о труде.

Непосредственным объектом данного административного правонарушения является установленный трудовым законодательством порядок проведения аттестации производственных объектов по состоянию условий труда.

В соответствии с подпунктом 12) части 2 статьи 182 и статьи 183 Трудового кодекса Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V, работодатель обязан проводить с участием представителей работников периодическую, не реже чем один раз в пять лет, аттестацию производственных объектов по условиям труда в соответствии с правилами, утвержденными Правительством Республики Казахстан.

Аттестация производственных объектов по условиям труда проводится специализированными организациями по проведению аттестации производственных объектов или работодателем, имеющим в своей организации службу безопасности и охраны труда и лабораторию по лабораторным и инструментальным исследованиям факторов производственной среды периодически не реже чем один раз в пять лет.

Порядок проведения обязательной периодической аттестации производственных объектов по условиям труда определяется Приказом Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 28 декабря 2015 года № 1057 «Об утверждении Правил обязательной периодической аттестации производственных объектов по условиям труда».

Внеочередная аттестация производственных объектов по условиям труда проводится по требованию органа государственного надзора и контроля за безопасностью и охраной труда при выявлении нарушения порядка проведения аттестации производственных объектов по условиям труда.

Результаты внеочередной аттестации производственных объектов по условиям труда оформляются в виде приложения к материалам предшествующей аттестации производственного объекта по условиям труда.

Контроль над своевременностью и качеством проведения аттестации производственных объектов осуществляется государственными инспекторами труда.

Таким образом, исходя из вышеуказанных нормативных установлений, объективная сторона комментируемого состава определяется формой бездействия (или действия) и выражается в нарушении работодателем требований законодательства по проведению аттестации производственных объектов по состоянию условий труда (несоблюдение сроков, процедур и др.).

Субъективная сторона комментируемого состава может выражаться как в форме неосторожности, так и умысла.

Субъектами правонарушения являются юридические лица, являющихся субъектами малого предпринимательства или некоммерческие организации, а также юридические лица, являющиеся субъектами среднего или крупного предпринимательства.

Дела об административных правонарушениях, предусмотренных комментируемой статьей, согласно статьи 693 кодекса Республики Казахстан об административных правонарушениях рассматриваются государственными инспекторами труда.

Список использованной литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414 ЗРК «Трудовой кодекс Республики Казахстан» *Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК «Әділет»*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414> (дата обращения: 10 ноября 2021 года).

2. Закон Республики Казахстан от 04 мая 2020 года №321 «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам труда» *Доступ из Информационно-правовой системы нормативных правовых актов РК*

«Әділет». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2000000321> (дата обращения: 15 ноября 2021 года).

3. «Трудовой кодекс изменился в Казахстане». [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://uchet.kz/week/trudovoy-kodeks-izmenilsya-v-kazakhstan/> (дата обращения: 19 ноября 2021 года).

4. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 г. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения: 25 ноября 2021 года).

5. Данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=ru> (дата обращения: 30 ноября 2021 года).

Когтева А.Е., студентка группы СПД-20-2
Научный руководитель – к.ю.н., доцент Ахметова К.С.
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

Дудкина К., студентка группы НБД -1120
Научный руководитель - к.ю.н., доцент Беляева А.А.
Московский финансово-юридический университет, г. Москва, Российская Федерация

ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Несовершеннолетние являются особым субъектом правоотношений во всех отраслях права. Ювенальная юстиция является совокупностью всех аспектов правосудия в отношении несовершеннолетних лиц.

В административном законодательстве Республики Казахстан выделены особенности несения несовершеннолетними ответственности. К ним относятся особенности применения административных взысканий и меры воспитательного воздействия. В сравнении с административными взысканиями, применяемыми к совершеннолетним правонарушителям, относительно применения взысканий к лицам, не достигшим восемнадцатилетнего возраста, необходимо выделить следующее: при рассмотрении вопроса о наложении административного взыскания во внимание берутся условия жизни, воспитания, уровень психического развития, влияние старших по возрасту лиц на жизнедеятельность и личность несовершеннолетнего (п. 1 ст. 67 Кодекса Республики Казахстан "Об административных правонарушениях")[1].

Несовершеннолетний может быть освобожден от административной ответственности в случае если оно было совершено впервые. В данном случае административное взыскание заменяется применением к правонарушителю мер воспитательного воздействия. Несовершеннолетнему может быть назначено одновременно несколько видов мер воспитательного воздействия.

Особую озабоченность вызывает несформировавшаяся психика и личность несовершеннолетнего, но в тоже время должен последовать момент наказания, даже если несовершеннолетний в силу своих возрастных особенностей не может до конца самостоятельно осознавать содеянное и нести ответственность.

Немаловажным элементом являются особенности административного судопроизводства в отношении несовершеннолетних. Особенности судебного процесса в рамках ювенального суда можно обозначить те условия, которые создаются участниками процесса для несовершеннолетнего. Несовершеннолетнему оказывается психологическая и правовая помощь в ходе процесса со стороны всех его участников,

осуществляя тем самым поддержку и учитывая его психологическую и правовую незащищенность. Участниками процесса создаются благоприятные условия для несовершеннолетнего, дабы исключить давление и травму несформированной психики. При ювенальных судах действует штатный психолог, который осуществляет сопровождение несовершеннолетнего на протяжении всего процесса.

Функции суда по делам несовершеннолетних, выражающие его назначение, включают в себя, прежде всего два направления правового воздействия: на субъект, совершивший преступление, и на окружающую среду несовершеннолетнего.

Также стоит отметить и ещё один, немаловажный документ - Правила ООН, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы, и предусматривающие их право:

- на регулярные свидания и поддержание контактов с родителями или опекунами;
- медицинское и психосоциальное обследование в заведении;
- обращение с жалобой и получение помощи в её составлении;
- запрет телесных наказаний и изоляции в одиночном заключении. [2]

Исходя из вышеизложенного, можно заключить, что административная ответственность несовершеннолетних несёт своей целью более воспитательный характер, нежели карательный.

На мой взгляд, на сегодняшний день в Казахстане состояние прав ребёнка находится на достаточно низком уровне. Исходя из данных аналитического отчёта по результатам социологического исследования в рамках подготовки доклада о положении детей в Республике Казахстан, большинство родителей не достаточно проинформированы о правах ребёнка, об источниках этих прав и о возможной ответственности, в том числе со стороны родителей за их нарушение. [3]

Для изменения данного положения необходимо проводить более объёмную работу по разъяснению прав, как самим несовершеннолетним, так и их законным представителям. Информирование должно стать главным инструментом в преодолении пробелов относительно прав детей в современном мире. Причём, на мой взгляд, здесь необходимо не только обязать уполномоченные органы заниматься подобной разъяснительной работой, но и привлекать общественные объединения.

Исходя из вышеизложенного, ювенальная юстиция в Республике Казахстан не достаточно развита и является достаточно молодым институтом правосудия, чтобы конкурировать с развитыми странами, такими как США, Германия, Великобритания, Канада, где ювенальная юстиция действует уже не протяжении нескольких десятков лет. Необходимо более детальное научное и правовое исследование зарубежного опыта тех стран, которые значительно преуспели в судопроизводстве в отношении несовершеннолетних.

Список использованной литературы:

1. Об административных правонарушениях. Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02 марта 2022 г.). – Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения 12.03.2022 г.).
2. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы, приняты резолюцией 45/113 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года;
3. Аналитический отчёт по результатам социологического исследования в рамках подготовки Доклада о положении детей в Республике Казахстан - <https://www.gov.kz/memleket/entities/kostanai-bilim/press/news/details/122763?lang=ru>

Костина Е. А., студентка гр. 391901
Научный руководитель – старший преподаватель кафедры финансового права и
правоведения Черноудова М. Г.
Северный (Арктический) федеральный университет им. М. В. Ломоносова, г.
Архангельск, Российская Федерация

ДОЛЖНАЯ ОСМОТРИТЕЛЬНОСТЬ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКА ПРИ ОЦЕНКЕ ОБОСНОВАННОСТИ НАЛОГОВОЙ ВЫГОДЫ

Действующее налоговое законодательство Российской Федерации закрепляет ряд признаков, на основе которых налоговые органы или суд могут дать оценку обоснованности налоговой выгоды полученной субъектом предпринимательской деятельности. К таковым относятся - цель сделки или операции, возможность исполнить обязательства по сделке и исполняющий субъект². В то же время на практике обращают внимание еще на один признак – должную осмотрительность налогоплательщика при выборе контрагента.

Необходимо заметить, что юридическая категория «должная осмотрительность» не получила закрепления в Налоговом кодексе РФ и применяется судами и налоговыми органами на основании Постановления Пленума Высшего арбитражного суда РФ от 12.10.2006 № 53 «Об оценке арбитражными судами обоснованности получения налогоплательщиком налоговой выгоды»³. При этом однозначного перечня критериев оценки поведения налогоплательщика, позволяющих говорить о проявлении им такой осмотрительности, нет. На это обращала внимание и Федеральная налоговая служба, указывая, что перечень документов и действий, подтверждающих отсутствие должной осмотрительности не является исчерпывающим ввиду отсутствия законодательного урегулирования⁴.

В связи с этим в теории и на практике возникает много вопросов, касательно определения подхода налогоплательщика к выбору контрагентов. Например, ряд ученых под должной осмотрительностью предлагают понимать поведение налогоплательщика при построении договорных отношений с новым для него контрагентом, при котором налогоплательщик обоснованно учитывает риски, вытекающие из возможного невыполнения таким контрагентом своих договорных обязательств, и пытается минимизировать данные риски путем получения информации о своем контрагенте, которая может дать представление о возможности выполнения им принятых на себя обязательств⁵. При этом неясно какие риски должен оценивать предприниматель – те, что связаны с возможным неисполнением другой стороной обязательств по сделке или же те, что связаны с неисполнением контрагентом налоговой обязанности перед государством. Также, должную осмотрительность определяют как принятие комплекса мер и действий, направленных на получение необходимой и достоверной информации о потенциальном контрагенте с целью подтверждения того факта, что данный контрагент имеет возможность выполнить условия потенциальной сделки⁶.

Представляется, что с тем, чтобы снизить вероятность привлечения к налоговой ответственности в связи с получением необоснованной налоговой выгоды,

---

² Налоговый кодекс Российской Федерации. Часть первая 31 июля 1998 года N 146-ФЗ // Собрание законодательства Российской Федерации. № 38. 1998. Ст.3824

³ Постановление Пленума ВАС РФ от 12.10.2006 № 53 "Об оценке арбитражными судами обоснованности получения налогоплательщиком налоговой выгоды" // Вестник ВАС РФ. 2006. № 12

⁴ Письмо Федеральной налоговой службы от 12 мая 2017 г. № АС-4-2/8872// Доступ из СПС «КонсультантПлюс»(Дата обращения 31.03.2022)

⁵ Лихотина Ю. А. Критерий должной осмотрительности в концепции необоснованной налоговой выгоды с учетом изменений налогового законодательства // Финансовое право. 2020. № 5 – С.2

⁶ Кныш Р. Д. Перспективы развития законодательства по проведению контроля в отношении "незаконной налоговой оптимизации" // Доступ из СПС «КонсультантПлюс»(Дата обращения 28.03.2022)

предпринимателю следует обращать внимание на всю совокупность рисков, включая налоговые. В таком случае возникает сложность, связанная с тем, что налогоплательщик попросту не в состоянии проверить уплачивает ли его контрагент налоги. Узнать, исполняет ли контрагент свои налоговые обязательства, не поможет ни информация о наличии производственных мощностей, ни информация о нахождении контрагента по адресу, указанному в ЕГРЮЛ, ни удостоверение полномочий руководителя контрагента, ни даже его бухгалтерская отчетность.

Исходя из этого обстоятельства, что указанное толкование должной осмотрительности подвергалось обоснованной критике, поскольку фактически на предпринимателей перекладывались обязанности государства по осуществлению налогового контроля. Налоговое законодательство не наделяет налогоплательщика правами по проверке действительности платежей по налогам и сборам. В связи с этим логичным является вывод о том, что границы проявления должной осмотрительности находятся в зависимости от объективной доступности сведений, которые могут быть получены налогоплательщиком.

По мнению автора, должная осмотрительность имеет возможность исключать проверку исполнения налоговой обязанности контрагента, оставляя при этом проверку возможности исполнения гражданско-правовых обязательств. Мотивация подобного подхода определяется тем, что основной целью предпринимательской деятельности является извлечение прибыли и предприниматель, действуя на свой страх и риск, не может безразлично относиться к тому, будет ли выполнено обязательство или нет. Субъект предпринимательской деятельности должен быть заинтересован в том, чтобы узнать, что из себя представляет контрагент и какими ресурсами он располагает. Напротив, равнодушие налогоплательщика к судьбе исполняемого обязательства может вызывать подозрения и свидетельствовать о том, что налогоплательщик был осведомлен, что его контрагент фактически не намерен исполнять свои обязанности.

В то же время суды исключают выявление изъянов в эффективности и рациональности хозяйственных решений самого налогоплательщика при оценке должной осмотрительности⁷. По сути, это означает, что налоговые органы не могут делать вывод о не проявлении должной осмотрительности в виду сомнительных с точки зрения рациональности решений предпринимателя. Согласно правовой позиции Верховного Суда РФ, по общему правилу обоснованность получения налоговой выгоды не может быть поставлена в зависимость от способов привлечения капитала для осуществления экономической деятельности (использование собственных, заемных средств, эмиссия ценных бумаг, увеличение уставного капитала и т. п.) или от эффективности использования капитала⁸. Однако такое понимание полностью противоречит концепции должной осмотрительности. Поэтому следует полагать, что здесь имелись в виду ситуации, когда, например, предприниматель получал незначительную прибыль или не получал ее вовсе ввиду кризисных явлений в экономике, иных не зависящих от воли сторон обстоятельств.

«Освобождение» налогоплательщиков от проверки исполнения контрагентами налоговых обязанностей обусловлено еще и тем, что ч. 3 ст. 54.1 НК РФ прямо указывает, что нарушение контрагентом законодательства о налогах и сборах не является самостоятельным основанием для признания налоговой выгоды необоснованной. В связи с этим, на практике налоговые органы указывают на наличие условий, предусмотренных ст. 54.1 НК и на не проявление должной осмотрительности, ведь, если, к примеру, другая сторона сделки не имела возможности выполнить обязанность, то налогоплательщик

⁷ Определение Верховного суда РФ от 14.05.2020 № 307-ЭС19-27597 по делу № А42-7695/2017 // Доступ из КАД Арбитр Доступ из СПС «КонсультантПлюс»(Дата обращения 28.03.2022)

⁸ Определение Верховного суда РФ от 14.09.2020 № 309-ЭС20-7376 по делу № А60-29234/2019 // Доступ из КАД Арбитр Доступ из СПС «КонсультантПлюс»(Дата обращения 28.03.2022)

должен был знать об этом. В противном случае такой предприниматель не проверил своего контрагента, а значит не проявил должную осмотрительность.

В настоящее время на практике получил распространение институт налоговой оговорки как способа создания «добросовестности». В законодательстве о налогах и сборах данное понятие не определено. В науке под налоговой оговоркой как правило понимают условие в гражданско-правовом договоре, предусматривающее обязанность другой стороны по возмещению имущественных потерь в случае доначисления налоговыми органами сумм неуплаченного налога вследствие недобросовестных или неправомерных действий⁹. Представлена она может быть в виде обязанности возместить убытки, предусмотренные ст. 15 Гражданского кодекса РФ (далее – ГК РФ), возмещения имущественных потерь по смыслу ст. 406.1 ГК РФ или же путем использования института заверений (ст. 431.2 ГК РФ). Отсюда следует, что налоговая оговорка имеет двойственную природу и находится на стыке налогового и гражданского права.

В таком случае возникает вопрос – насколько обоснованно использовать гражданско-правовые нормы при регулировании налоговых правоотношений, которые основаны на властном методе регулирования, в то время как гражданское право основано на диспозитивном методе. На наш взгляд здесь важно разграничивать в каком случае отношения будут являться гражданско-правовыми, а в каких случаях – налоговыми. На этапе заключения договора стороны руководствуются нормами гражданского права, следовательно они вправе включать в договор любые условия, не противоречащие закону. Поэтому установление налоговой оговорки, посредством гражданско-правовых институтов видится вполне законным. Полномочия налоговых органов в данном случае не умаляются, поскольку обязательство не создает прав и обязанностей для третьих лиц. В случае если одна из сторон не уплатит налог по сделке, и другой стороне будут доначислены суммы налога, а также штрафы и пени, такая сторона вправе воспользоваться гражданско-правовыми способами защиты нарушенных прав и на основе налоговой оговорки потребовать возмещения вреда с нарушителя. Природа налоговых правоотношений в данном случае не меняется, поскольку налоговая обязанность, предусмотренная НК РФ остается прежней.

Правоприменительная практика на текущий момент начинает складываться таким образом, когда суды удовлетворяют требования о возмещении т. н. «налоговых убытков». Например, Верховный Суд РФ от 09.09.2021 по делу № А33-3832/2019 указал, что «возмещение убытков допустимо при любом негативном последствии для имущества участника оборота, в том числе при увеличении налогового бремени по обстоятельствам, которые не должны были возникнуть при надлежащем исполнении обязательств другой стороной»¹⁰. Таким образом, доначисление сумм неуплаченного налога признается судами в качестве убытков, а значит может быть обеспечено гражданско-правовыми способами защиты.

Рассмотренное в данной работе понимание должной осмотрительности очень тесно связано с определением реальности совершенных налогоплательщиком сделок и операций. Можно установить, что из обстоятельств, установленных на основании ст. 54.1 НК РФ вытекает несоблюдение налогоплательщиком должной осмотрительности при выборе контрагентов, что позволяет сроднить подход в судебной практике и подход законодателя. В то же время природа должной осмотрительности по смыслу Пленума ВАС РФ основывается на учете налоговых рисков при заключении договора, в то время как действующий НК РФ такую позицию отвергает. Однако, концепция должной осмотрительности продолжает жить в практике налоговых органов и судов несмотря на

---

⁹ Мунгалова М. С. Налоговая оговорка как способ защиты от финансовых потерь, возникающих вследствие недобросовестности контрагента по гражданско-правовой сделке // Проблемы реформирования российской государственности. Материалы XIV Всероссийской конференции по национальному и международному праву. 2019 - С.254

то, что действующее законодательство не знает такого термина. В связи с этим представляется необходимым разрешить коллизию правовых позиций и унифицировать критерии определения обоснованности налоговой выгоды.

Список использованной литературы:

1. Кныш Р. Д. Перспективы развития законодательства по проведению контроля в отношении "незаконной налоговой оптимизации" // Доступ из СПС «КонсультантПлюс» (Дата обращения 28.03.2022)
2. Лихотина Ю. А. Критерий должной осмотрительности в концепции необоснованной налоговой выгоды с учетом изменений налогового законодательства // Финансовое право. 2020. N 5 – с.43-46
3. Мунгалова М. С. Налоговая оговорка как способ защиты от финансовых потерь, возникающих вследствие недобросовестности контрагента по гражданско-правовой сделке // Проблемы реформирования российской государственности. Материалы XIV Всероссийской конференции по национальному и международному праву. 2019 – с. 253-257.

Куаныш А., студентка группы П-33

Научный руководитель – магистр юриспруденции, Альмухаметова А.Г.

Колледж экономики, бизнеса и права Карагандинского университета Казпотребсоюза,
г.Караганда, Республика Казахстан

МЕДИАЦИЯ КАК ДЕЙСТВЕННЫЙ ИНСТРУМЕНТ ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРАВОВЫХ ПРОЦЕДУР

Одним из наиболее динамично развивающихся в мире, в том числе и в странах СНГ, институтом является медиация - вид альтернативного урегулирования споров. На сегодняшний день институт медиации признан во всем мировом сообществе как эффективно и стремительно развивающийся инструмент разрешения споров (конфликтов).

Институт медиации в Казахстане появился сравнительно недавно. 28 января 2011 года был принят Закон Республики Казахстан «О медиации», который закрепил основополагающие начала для урегулирования споров и конфликтов во внесудебном порядке, вобрал в себя мировой опыт досудебного решения споров (конфликтов). Необходимо отметить, что заметное влияние на разработчиков Закона Республики Казахстан «О медиации» оказал Федеральный Закон Российской Федерации от 27 июля 2010 года «Об альтернативной процедуре урегулирования споров с участием посредника (процедуре медиации)», вступивший в силу с 1 января 2011 г. На сегодня в Казахстане отмечается высокий показатель применения института медиации в гражданских, семейных, трудовых и иных правоотношениях, а также в ходе уголовного судопроизводства по отдельным категориям дел.

Медиация – это особый метод разрешения спора, при котором распознается реальная, основная причина конфликта, а не только устраняются его последствия, как в случае с примирением. Медиация – это попытка добраться до сути проблемы.

Необходимо вспомнить, что в послании Первого Президента Республики Казахстан Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана – «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» уделяется особое внимание правовой реформе в стране. В данном документе Лидер нации дает указание на то, что «нужно предусмотреть такой механизм, при котором разрешение споров по незначительным вопросам будет проводиться во внесудебном порядке» [1].

Существуют законодательные гарантии, которые делают процедуру медиации более эффективным инструментом достижения взаимоприемлемого решения, нежели судебный

процесс и переговоры. Принципы медиации определяют суть и качество процедуры медиации. Несмотря на некоторые различия в принципах медиации, проводимых в различных сферах конфликтов, существуют общие для всех типов медиации базовые принципы.

1. Добровольность. Медиация является добровольным процессом, так как по своей природе основана на вовлечении всех конфликтующих сторон в совместный процесс поиска мирного разрешения их спора (конфликта). Добровольность является фундаментальным принципом медиации.

2. Принцип равноправия сторон. Данный принцип предполагает, что при проведении медиации стороны общаются друг с другом как партнеры, на равных - несмотря на то, что одна из сторон может находиться в подчинении у другой.

3. Независимость и беспристрастность медиатора. При проведении процедуры медиации медиатор должен сохранять нейтралитет в исходе процедуры, независимость в суждениях, беспристрастности и справедливости, в том числе по отношению к сторонам спора (конфликта).

4. Равноправие сторон. Стороны медиации имеют равные права и обязанности.

5. Недопустимость вмешательства в процедуру медиации. В процедуру медиации не имеют права вмешиваться государственные органы или иные третьи лица. В медиации могут участвовать и принимать решения только стороны конфликта, и иные лица с разрешения сторон.

6. Конфиденциальность. Конфиденциальность помогает создать доверительную атмосферу, необходимую для вовлечения сторон в открытую дискуссию по возможным вариантам выхода из спора (конфликта). Медиатор связан принципом конфиденциальности и может раскрывать информацию, относящуюся к процедуре медиации, только с согласия обеих сторон. Желательно зафиксировать в письменной форме любые конфиденциальные сведения, которые одна сторона конфликта готова передать через медиатора другой стороне либо третьим лицам, а также информацию, которую готовы передать кому-либо обе стороны.

В качестве посредника при разрешении конфликтов выступает медиатор. Медиатор, который не является ни судьей, ни адвокатом, ни следователем, ни прокурором, ни воспитателем или советчиком. Медиатор – нейтральный посредник, помогающий наладить конструктивный диалог между сторонами по поводу возможного разрешения конфликта и в равной степени поддерживающий их в этом. Медиатор не несет ответственности за примирение сторон или выработку ими решения, поскольку это – ответственность сторон. Медиатор отвечает за то, чтобы люди поняли предлагаемый им восстановительный способ выхода из ситуации и сделали осознанный выбор – воспользоваться им или нет. Медиатор также отвечает за то, чтобы на встрече были созданы максимальные условия для взаимопонимания и примирения. Медиатором может быть независимое, беспристрастное, не заинтересованное в исходе дела физическое лицо, выбранное по взаимному согласию сторон медиации, включенное в реестр медиаторов и давшее согласие на выполнение функции медиатора [2].

Пункт 2 статьи 9 Закона Республики Казахстан «О медиации» предусматривает, что деятельность медиатора может осуществляться как на профессиональной основе (профессиональный медиатор), так и на общественных началах (общественный медиатор).

Осуществлять деятельность медиатора на профессиональной основе могут:

1. лица, имеющие высшее образование,

2. достигшие двадцатипятилетнего возраста,

3. имеющие документ (сертификат), подтверждающий прохождение обучения по программе подготовки медиаторов, утверждаемой в порядке, определяемом Правительством РК, и состоящие в реестре профессиональных медиаторов.

4. судьи в отставке, состоящие в реестре судей в отставке, осуществляющих деятельность медиатора на профессиональной основе.

Казахстанский Закон предусматривает жесткие требования к медиаторам, осуществляющим деятельность на общественных началах – ими могут быть:

1. лица, избираемые собранием (сходом) местного сообщества, имеющие большой жизненный опыт (достигшие сорокалетнего возраста), авторитет и безупречную репутацию. Реестр общественных медиаторов, осуществляющих медиацию на общественных началах на соответствующей административно-территориальной единице, ведет аким города областного значения, района в городе, города районного значения, поселка, села, сельского округа. Для сравнения в Российской Федерации – медиатору нужно достигнуть восемнадцати лет, а норма о регистрации в реестре общественных медиаторов просто отсутствует.

2. судьи при проведении примирительных процедур в суде в соответствии с Гражданским процессуальным кодексом РК и Административным процессуальным кодексом РК.

На какие положительные стороны медиации можно рассчитывать:

1. Медиация - это попытка снизить нагрузку судов, уменьшить количество подсудимых, улучшить качество правосудия, обеспечить доступ к правовому разрешению особенно уязвимых слоев населения и тем самым уменьшить конфликтность в обществе;

2. Решения вырабатываются не медиаторами, а теми, кого это касается. В почти 90% случаев стороны находят обоюдное решение спора (конфликта);

3. Примирение экономит время и средства. При желании спор (конфликт) можно урегулировать за несколько часов;

4. Процедура медиации «не привязана» к суду. Медиатор и стороны конфликта могут решить все вопросы в любом удобном месте, любом населенном пункте. Ни один суд такой мобильностью не располагает;

5. Разбирательство спора и его урегулирование максимально упрощено. Стороны конфликта сами определяют условия работы и соблюдаемые формальности, а также выбирают медиатора, которому могут довериться;

6. Медиаторы помогают участникам уяснить себе свои чувства и интересы и понятно выразить их. Присутствует психологический комфорт и атмосфера доверия;

7. Процедура медиации не подконтрольна ни одному органу власти.

8. Примирение позволит снизить судебные издержки, связанные с судопроизводством. Размер оплаты услуг медиатора определяется сторонами с самим посредником.

Имеются и недостатки в процедуре медиации:

1) Если процедура пройдет успешно и конфликт удастся разрешить, то стороны должны будут подписать соглашение об урегулировании спора (конфликта), в котором следует указать согласованные обязательства и условия. Данное соглашение имеет статус гражданско-правовой сделки, а значит, как и любой договор, в перспективе оно может быть нарушено. И именно это является достаточно ощутимым недостатком процедуры медиации – стороны могут потратить время и определенные средства, но спор в итоге, возможно, все равно придется рассматривать в суде, если одна из сторон передумает выполнять условия соглашения;

2) Эффективность процедуры медиации очень зависима от степени сотрудничества сторон конфликта, их готовности пойти на разговор, на встречу друг другу, склониться к компромиссу;

3) Сложность выбора посредника, удовлетворяющего все стороны, связанная с осторожностью, щепетильностью;

4) Недоверие институту посредничества как альтернативе судопроизводству;

5) Результативность медиации во многом зависит от личности медиатора, его профессиональных навыков, опыта в разрешении конфликтов (споров), его авторитета;

6) Медиаторами проводится огромная работа, однако до сих пор в стране отсутствует единый уполномоченный орган, который бы координировал работу как профессиональных, так и общественных медиаторов;

7) Отсутствует единый централизованный обучающий центр подготовки сертификации (аттестации) медиаторов. Курсы повсеместно проводят образовательные центры за небольшую плату.

Исходя из вышесказанного, можно сделать вывод, что медиация – это переговоры, которые открывают новые возможности. Выбирать медиацию или нет – право каждого!

Список использованной литературы:

1. Послание Президента Республики Казахстан Лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана – «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» 14.12.2012г.

2. Закон Республики Казахстан «О медиации» от 28.01.2011г., №401-IV. Режим доступа URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000401>

Кадрбек Жанерке СПД-20-1к тобының студенті

Ғылыми жетекшісі: Заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы Исакова Ж.А.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ. Қазақстан Республикасы

ҚОҒАМДЫҚ ЖҰМЫС-ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІК РЕТІНДЕ

Қазақстан Республикасындағы қоғамдық қатынастардың даму серпіні ішкі істер органдарынан туындайтын қиындықтарға ден қою шаралары тиімділігінің тиісті мониторингін талап етеді. Әкімшілік құқықтық қатынастар саласы да ерекшелік емес.

Осы кезеңде әкімшілік заңнаманың әлеуметтік шарттылығы мен даму үрдісін ескере отырып, «әкімшілік қамаққа алу» жаза түрі қолданылған әкімшілік теріс қылықтар мен құқық бұзушылықтар жасаған адамдарға қоғамдық жұмыстарды кеңінен қолдану мүмкіндігін қарастыру қажеттігі туындады [1].

Қоғамдық жұмыстар ілеспе жаза ретінде тегін қоғамдық пайдалы жұмыстарды орындау болып табылады. Мұндай жұмыстарға, әдетте, мемлекет қомақты бюджет қаражатын жұмсайтын қоқыс жинау, аумақты қардан тазалау, ағаштарды кесу, әктеу және басқа да жұмыстар жатады.

Қазіргі уақытта құқық бұзушылар белгіленген тәртіп ережелерін бұза отырып, Әкімшілік құқық бұзушылықтар жасай отырып, әкімшілік қамауға тартылады, бұл шамадан тыс жұмсақтық немесе қатаңдық салдарынан оларды түзетуге толық ықпал етпейді. Мемлекет әкімшілік қамауға алынғандарды ұстауға және тамақтандыруға үлкен қаражат жұмсайды. Мысалы, 1-ші әкімшілік қамауға алынған адамның тәуліктік тамақтануына орташа есеппен 1000 теңге келеді, бұл оны ұстау жағдайларын, ПО қызметкерлерінің жалақысын қамтамасыз етуге арналған шығындарды есептегенде [2].

Әкімшілік жауапкершіліктің белгілері:

1. қоғамдық тәртіпті қорғау амалы болып табылады. Қоғамдық тәртіп - Азаматтың қадір-қасиеті мен басқа құқықтарын, меншіктің барлық нысандарын қорғау, қоғамдық орындарда тыныштықты қамтамасыз ету, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың, адамдардың өзара араласуының қалыпты қызметіне жағдай туғызу, адамның жеке басына тиіспеушілікті

қамтамасыз ету мақсатында, арнайы нормалармен реттелетін қоғамдық қатынастар жүйесі.

2. мәжбүрлеумен байланысты, яғни құқық бұзушы үшін жағымсыз салдармен;

3. іс-жүргізу нысанында жүзеге асырылады;

4. сотпен, сондай-ақ өзге де уәкілді органдармен қолданылады. Сот – сот төрелігін жүзеге асыру, құқық бұзушыларға мәжбүрлеу шараларын қолдану жолдарымен қоғамның және азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін заңсыз қол сұғушылықтан қорғайтын мемлекеттік орган.

5. соттауға болмайды және жұмыстан шығарылмайды;

6. жұмыс орнына қарамастан, барлық азаматтарға бағытталған. Азамат ұғымын мемл. деңгейде қарастырғанда, ол қоғамның тең құқықты мүшесі мәніне ие болады. Ғылыми-теориялық қырынан қарағанда бұл адам құқығы мен азамат құқығының аражігін ажырататын да ұғым. Өйткені азамат белгілі бір мемл-тің, саяси бірлестіктің тең құқықты мүшесі және оның барлық саяси құқықтарына ие тұлға ретінде әрекет етеді.

Әкімшілік жауапкершіліктің негізі ретінде әкімшілік құқық бұзушылықтың түсінігі мен белгілері

Әкімшілік құқық бұзушылық - әкімшілік жауаптылықтың негізі болып табылады. Мемлекеттік немесе қоғамдық тәртіпке, меншікке, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына, басқарудың белгіленген тәртібіне қиянат жасайтын сол үшін заңдармен әкімшілік жауаптылық көзделген құқыққа қарсы, кінәлі әрекет немесе әрекетсіздік әкімшілік құқық бұзушылық деп танылады.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың заңды белгілері:

а) құқыққа қарсылық – бұл құқық нормаларын бұзатын әрекеттер жасау болып табылады. Бұл нормалар тек қана әкімшілік құқықтікі емес, сонымен қатар құқықтың бірнеше басқа салаларына да болуы мүмкін.

Бірақ, белгіленген нормаларды сақтау әкімшілік жауаптылық шараларымен қорғалады.

б) кінәлілік, яғни құқыққа қарсылық әрекетті қасақана немесе абайсызда жасау. Заң бойынша егер құқыққа қарсы әрекет не әрекетсіздік жасаған адам оның сипатын біле тұра, өз қылығының зиянды зардаптарын болжай тұра, мұны тілеп істесе немесе бұл зардаптардың болуына саналы түрде жол берсе, әкімшілік құқық бұзушылық қасақана жасалған деп танылады.

Егер әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адам өз әрекетінің немесе әрекетсіздігінің зиянды зардаптары болуы мүмкін екенін біле тұрса да, біріақ жеңілтектікпен ондай зардаптар болмас деп ойланған болса, не болжауға тиіс және болжай алатын болса да, ондай зардаптар болуы мүмкін екенін болжамаған болса, әкімшілік құқық бұзушылық абайсыздықпен жасалған деп танылады.

Құқық теориясында әдейі және жанама болып бөлінеді, ал абайсыздықтың қылмыстық менмендік немесе қылмыстық салақтық түрлері бар. Мысалы, ұсақ бұзақылық, ұсақ ұрлық, тыйым салынған тәсілмен аң аулау тағы сол сияқтылар – осылардың бәрі және соларға ұқсас әрекеттер тек қана қасақана жаалуы мүмкін. Көптеген әкімшілік құқық бұзушылықтар абайсыздықтан жасалынады, мысалы, жол жүру, өрт қауіпсіздігі ережелерін бұзу, тағы сол сияқтылар.

Әкімшілік құқық бұзушылық түрлерін топтастырудың кешенді белгісі қол сұғудың бір тектес объектісін (мысалы, қоғамдық тәртіпті меншікті, басқару тәртібін) және теріс қылықтың салалық бағытын, яғни мемлекеттік

басқарудың нақты аумағын (мысалы, өнеркәсіпті, құрылысты, энергетиканы, ауыл шаруашылығын; көлікті, сауданы, экологияны, т.б.) қамтиды. осы белгінің негізінде әкімшілік құқық бұзушылықтың барлық түрлерін мынадай жіктелген топтарға біріктіруге болады.

1. жеке адамға және оның құқықтарына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар. оларға мысалы, мыналар жатады: ұрып-соғу; денгаулығына зиян келтіру; азаматтардың өздерінің сайлау құқықтарын немесе сайлау комиссиясының жұмысын жүзеге асыруға кедергі келтіру; азаматтардың ұждан бостандығы мен діни сенім бостандығын жүзеге асыруға кедергі жасау; еңбек туралы аңдарды және еңбекті қорғау ережелерін бұзу; азаматқа ақпарат беруден бас тарту; ереуілге қатысуға немесе оған қатысудан бас тартуға мәжбүрлеу, т.б.

2. қоғамдық қауіпсіздікке және халықтың деноаулығына қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар олар, мысалы, заңсыз емдеумен айналысу; санитариялық заңнаманы бұзу; жқтб-мен, соз аурупарымен, түберкүлезбен ауыратындармен қатынаста болып жүрген адамдардың медициналық тексеруден және емдеуден жалтаруы; дәрігердің тағайындауынсыз есірткі құралдарын пайдалану; есірткі құралдарымен заңсыз айналысу, т.б. меншікке қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықтар. оларға: жер учаскелсрін өз бетімен иелену немесе уақытша иеленген жерді дер кезінде қайтармау; жер қойнауына мемлекеттік меншік құқығын бұзу; бөтен біреудің мүлкін жою немесе бүлдіру. оның мүлкіп ұсақ-түйектег жатады. ау, т.б.

3. қоршаған ортаны қорғау, табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар. бұлар қоршаған ортаны қорғау жөніндегі экологиялық талаптарды бұзу; жерді бүлдіру; жер қойнауын пайдалану бойычша операциялар жүргізу ережелерін бузу; су ресуустарын қорғау ережелерін бұзу; орманда ортция widows қауіпсіздігі галаптары мен санитариялық ережелерді бұзу;тигра заңсыз аң аулау, балық аулау, жануарлар дүниесі січараметры пайдалану; жасыл желектерді күтіп ұстау мен қорғау Ережелерін бұзу, т.б:

4. өнеркәсіп, іп, жылу, элсктрэнергиясын пайдалану саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар. оларға мыналар жатады: жұмыстарды қауіпсіз жүргізу жөніндегі режимдерін бұзу; энергия тұтынудың белгіленген режимдерін бұзу; газды пайдаланудың ережелері мен нормаларын бұзу, т.б.

5. сәулет-құрылыс қызметі саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар. бұлар, мысалы, құрылыс ережелері мен нормаларын бұзу; заңсыз құрылыс салу; тұрғын үй-жайларды өз бетімен қайта жабдықтау және қайта жоспарлау және т б. карантиндік ережелер мен мал дәрігерлік қадағалауда әкімшілік құқық бұзушылықтар. бұлар, мысалы, рантиндік зиянкестермен, әсімдік ауруларымен және арамшөптермен күрес жоніндегі ережелерді бұзу; карантиндік тексеруден және тиісті өндеуден өтпеген материалдарды әкелу және әкету; мал дәрігерлік туралы заңдарды бұзу, т.б.

6. көлікте, жол шаруашылығында және байланыста әкімшілік құқық бұзушылықтар. оларға, мысалы, мыналар жатады: жүргізушілердің көлік құралдарын пайдалану ережелерін бұзуы; жүргізушінің мас күйінде көлік құралын басқаруы, сондай-ақ колік құралын басқаруды мас күйіндегі адамға беруі; жолдарды, темір жол өткелдерін және басқа жол құрылыстарын күтіп ұстау ережелерін бұзу; байланыс желілері мен байланыс құрылыстарын қорғау ережслерін бұзу байланыс құрылыстарын өз бетінше салу немесе пайдалану, т.б.

7. баспасөз және ақпарат саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар. бұлар, мысалы: бұқаралық ақпарат құралдары туралы заңдарды бұзу; теле радиохабарлары мен жарнамалық роликтерді эфирге шығару тәфтібін бұзу; журналистің заңды қызметін орындауына жедергі жасау, т.б,

8 . кәсіпкерлік қызмет саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар. бұларға: бөтен тауар таңбасын, қызмет көрсету таңбасын, тауар шығарылған жердің атауын немесе фирмалық атауын заңсыз пайдалану; кәсіпкерліктің қызметтің тыйым салынған түрлерімен айналысу; ва монополияға қарсы заңдарды бұзу; жалған кәсіпкерлік, т.б. жатады

Кінә – әкімшілік құқық бұзушылықтың міндетті белгісі; ол болмаса адамды әкімшілік жауаптылыққа тартуға негіз жоқ деп табылады.

в) қоғамға зиянды деп азаматтың, қоғамның, мемлекеттің мүдделеріне зиян келтірілетін әрекет танылады. әкімшілік жауаптылық институтының шеңберінде қандай әрекет қоғаға қарсы деп табылатыны заңдармен белгіленеді.

Қоғамдық жұмыстар жазаның мақсатын біріктіруге мүмкіндік беретін құралға айналады - тәртіп бұзушыны қоғамға пайда әкелетін және мемлекеттің бюджет қаражатын үнемдеуге ықпал ететін қоғамдық пайдалы еңбекпен түзеу.

Қоғамдық жұмыстар кез - келген жазаның негізгі мақсатын біріктіруге мүмкіндік беретін құқықтық институт болып табылады-заң бұзушыны қоғамға пайда әкелетін және бюджет қаражатын үнемдеуге ықпал ететін қоғамдық пайдалы еңбекпен түзету.

Қоғамдық жұмыстар жазаның жаңа түрі емес. Алғашқы ескертулердің бірі 1889 жылғы Италияның Қылмыстық кодексіне қатысты. Мұндай жұмыстар Ресейдің 1832 жылғы қылмыстық заңдарының жинағында да болды. Сонымен, 34 және 55-баптарда қалалық жұмыстар мен жеке тұлғалардың жұмыстары жазаның жеке түрі ретінде қарастырылған.

Қазіргі әлемде бұл жаза алғаш рет 1971 жылғы Швейцарияның Қылмыстық кодексіне енгізілді. Осы Кодекске сәйкес қоғамдық жұмыстар 7 жастан 18 жасқа дейінгі кәмелетке толмағандарға ғана қолданылды.

Сонымен бірге, кейбір елдерде қоғамдық жұмыстар қылмыстық жаза түрінде мүлдем ұсынылмаған. Бұл елдерге мыналар жатады: Австрия, Венесуэла, Үндістан, ҚХР, Колумбия, Куба және басқалар.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың ұғымын мынадай бірнеше белгілер сипаттайды. біріншіден, бұл іс-әрекет немесе әрекетсіздік, яғни әрекет екіншіден, қоғамның қызығарлық әрекет; үшіншіден, құқыққа қарсы әрекет; төртіншіден, кінәлі әрекет; төртін бесіншіден, жазаланатын әрекет. әкімшілік құқық бұзушылық - бұл заңдық патологияның қалыптан тыс ауа жайылудың), ауыт кететін мінез-құлықтың бір түрі ол не есть, не әрекетсіздік нысанында болады. міндет немесе заңды талап түрінде бола қтық нұсқаманы оршігіп орындамау, нақты тыйым ежені, норманы, стандартты бұзу (мысалы, жүргіштердің масан күйінде калік құралдарын жүргізуі, тұрғын жайларды пайдаланудың ережелерін бұзу, олшем брламтамасы туралы номативтік құжаттардың талаптарын бұзу). әрекетсіздік бұл тұлғаның өзіне жүктелген міндеттерге жасауға тисті және су алатын с-әрекеттерді тернтабатынар мнзекүлқы (мысалы, табыстары туралы декларация беруден жалтару, монопе органның нұсқамаларын орындамау, сс құқық бұзушылықтың мәні оның қоғамдық қауіп мен айқындалады, мемлекет құқық нормаларында мз құлықтың мтржелерін бекіте отырып, оларды бұзған үшін мемлекеттік мажбүрлеуді қолдану мүмкіндігін қарайды, құқық бұзушылықтың тап осы қоғамдың

қауіптілігі жасаған үшін жауаптылыққа себеп болады, бұл белгінің болмауы құқық бұзушылықтың да болуынан дәлелдейді.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілігі белгісінің заңдық кәрімісі құқыққа қарсылық балып табылады. қазақстан мен амлеке кандайда болмасын бір іс-врекатті немеса атсіадікті қоғамдық қауіпті деп, оларды жасауға құқы йым белгілейді. құқыққа қарсы деп белгілі бір тұлғаның құқық нормасымен тыйым салынған іс-әрекетті жасауы немесе құқықтық актімен міндеттелген іс-арекатті жасамауы түсініледі, әкімшілік құқық бұзушылық әкімшілік , құқық нормаларымен реттелінетін және қорғалатын қоғамдық қатынастарға қол сұғады. мәселен, құқық бұзушылар өрт қауіпсіздігі аясын реттейтін құқық нормаларын бұза отырып, сонымен бірге отпен күресудің мемлкеттік шаралары негізделетін өртке қарсы ережелермен қорғалатын қоғамдық қатынастарға қол сұғады. әншілік құқық бұзушылық тек қоғамдық қауіпті, құқы қарсы ғана емес, сонымен бірге кінәлі іс-әрекет немерекетсіздік, яғни іс-әрекет жасайтын (немесе іс- әрекет жасамайтын) тұлғаның еркі мен ақыл-парасатын білдіретін әрекет. әкімшілік құқық бұзушылықтың маңызды белгісі оның өкімшілік жазаланатындығы, нақты іс-әрекет немесе әрекетсіздік әкімшілік құқық бұзушылық болып тек сол жағдайда ғана танылады, егер оны жасаған үшін заңнам мн әкімшілік жауаптылық қаралған болса. заңда бекітілген өкмшілік құқық бұзушылық белгіле жиын қызушының өкімшілік жауаптылығына жа тан лып табылатын күрделі заңдық құрамын құра ды, сонь өкімшілік құқық бұзушылық белгілернің жиы және нақты құқыққа қарсы қол сұғудың заңдқ құрамы - ұқсас құбылыстар өкімшілік құқық бұзушылық белгілерінің көмегімен қандай да болмасын бір әрекетің жалпы әлеуметтік-психологиялық және заңдық масын блемз заңдық құрам әрекетті мес рекетсідікт құқықтық бағалаумен және бұзушыны жауаптылыққа тартумен байланысты міндетті шешед, оның міндеті осы жауаптылықтың негізі болу, айткені егер негізі болмаса онда жауаптылық жоқ

Қазақстанда қоғамдық жұмыстар жазаның дербес түрі ретінде 1998 жылы қолданыстағы Қылмыстық кодекстің қабылдануымен пайда болды. ҚР Қылмыстық кодексінің 42-бабының 1-бөлігіне сәйкес қоғамдық жұмыстар сотталған адамның негізгі жұмысынан немесе оқудан бос уақытында тегін қоғамдық пайдалы жұмыстарды орындауынан тұрады, олардың түрін жергілікті атқарушы органдар немесе жергілікті өзін-өзі басқару органдары айқындайды[3].

Қоғамдық жұмыстар тек сот үкімімен ауыр емес және орташа дәрежедегі қылмыстар жасағаны үшін ғана тағайындалады.

Қоғамдық жұмыстар 60-тан 240 сағатқа дейінгі мерзімге белгіленеді және күніне төрт сағаттан аспайтын мерзімде өтеледі. Егер сотталған адамның тұрақты жұмыс орны болмаса немесе күніне сегіз сағатқа дейін оқумен айналыспаса, онда аптасына 40 сағаттан аспайды.

Жазаның бұл түрі барлық азаматтарға қолданылмайды. Бұл жұмыстар белгілі бір физикалық белсенділікті қажет ететіндіктен, олар 50 жастан асқан әйелдерге, 60 жастан асқан еркектерге, жүкті әйелдерге, үш жасқа дейінгі балалары бар әйелдерге, бірінші және екінші топтағы мүгедектерге тағайындалмайды. Сонымен қатар, арнайы мәртебесіне байланысты бұл жұмыстар әскери қызметшілерге тағайындалмайды. Сонымен бірге қоғамдық жұмыстар кәмелетке толмағандарға тағайындалуы мүмкін.

Қоғамдық жұмыстар түріндегі жазаны құқық бұзушыларға да әкімшілік заңнама қолдану қажет.

Жүргізілген талдау көрсеткендей, 2020 жылы ішкі істер органдары әкімшілік құқық бұзушылық туралы 340 625 хаттама жасаған, осы хаттамалар бойынша 2 млрд. 430 млн.732 мың 019 теңге, оның ішінде 1 млрд. 639 млн. 838 мың 978 теңге өндіріп алынды, өндіріп алу 67,5% - ды құрады. Түрлі себептер бойынша мемлекеттік бюджетке 790 млн.теңгеден астам қаражат түскен.

Неғұрлым егжей-тегжейлі талдау "отбасы-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқыққа қарсы іс-әрекеттер" 73-бабы, "Денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру" 73-1-бабы, "ұсақ бұзақылық" 434-бабы, "ортақ пайдалану орындарын ластау" 434-2-бабы, "алкогольдік ішімдіктерді ішу немесе қоғамдық орындарға масаң күйде келу" 440-бабы, "қоғамдық орындарда тиісу" 449-бабы баптары бойынша айыппұлдардың ең төменгі өндірілуі 27% - ды көрсетіп отыр. Бұл құқық бұзушылықтар, негізінен, субъектілер-бұл қоғамға қарсы өмір салтын жүргізетін, тұрақты табысы жоқ және айыппұлдарды төлеуге мүмкіндігі жоқ адамдар. Сонымен қатар, жоғарыда аталған баптардың санкциясы айыппұлды да, әкімшілік қамауға алуды да қарастырады. Жоғарыда аталған санаттағы адамдарға қатысты кез-келген санкцияны қолданған кезде қоғам қажетті нәтижеге қол жеткізе алмайды, өйткені айыппұлды қолданған кезде ол төлей алмайды, ал әкімшілік қамауға алу оны түзетуге толық ықпал етпейді[4].

Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін, атап айтқанда, адамның құқық бұзушылық жасайтынын түсінуі үшін оның әрекеттерінің заңсыздығы, әкімшілік қамауға алынған адамдарға қатысты қоғамдық жұмыстарды қолдану қажет. Оларды көшелер мен қоғамдық орындарды тазалау, абаттандыру, көгалдандыру сияқты қоғамдық жұмыстарға тарту.

Әкімшілік құқықтық қатынастар саласында құқық бұзушыларды қоғамдық жұмыстарға тарту түріндегі жаза мүлдем жоқ. Мәселен, қолданыстағы ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде әкімшілік жазалар түрлерінің толық тізбесі көрсетілген, олардың арасында қоғамдық жұмыстар жоқ. Яғни әкімшілік теріс қылықтар (ұсақ бұзақылық, қоғамдық орындарда алкогольдік ішімдіктер ішу, мәдениет ескерткіштерін қорлау және т.б.) үшін кеңінен қолданылуы мүмкін пәрменді жазалау шарасы толығымен алып тасталды.

Әкімшілік қатынастар саласында жазаның осы түрін қолдану мүмкіндігі айтарлықтай. Осы мысалдардан басқа, оны әкімшілік айыппұлдарды төлемеген жағдайда қолдануға болады. Сонымен, Ресей Федерациясында айыппұл төлеуден жалтарған жүргізушілер үшін осы жазаны қарастыратын заң жобасы қарастырылуда. Жаңа ережелерге сәйкес, бұзушыларға айыппұл төлеу үшін бір ай беріледі. Көрсетілген мерзім өткеннен кейін тағайындалған жаза сот тәртібімен қоғамдық жұмыстарға ауыстырылуы мүмкін.

Қазақстанда осындай норма өте қажет болады. Егер қазіргі жағдайда әкімшілік айыппұлды қоғамдық жұмыстарға ауыстыруға болатын болса, онда ауданда тазаланбаған көшелер, ағартылмаған ағаштар, тазаланбаған көгалдар және т.б. болмайды.

Жүргізілген қысқаша зерттеудің қорытындысы бойынша заңнамаға мынадай өзгерістер енгізу қажет: қоғамдық жұмыстарды жұмыс берушілер үшін тегін жасау, жергілікті атқарушы органдарды тоқсан сайын құқық бұзушылардың еңбегін пайдаланатын ұйымдардың тізімдерін жасауды міндеттеу, қоғамдық жұмыстарды әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін дербес жаза ретінде енгізу, айыппұлды төлемегені үшін қоғамдық жұмыстарды тағайындауға мүмкіндік беру, қоғамдық жұмыстар қолданылатын құқық бұзушылықтардың түрлерін кеңейту.

Пайдаланылған әдебиеттер :

1. Шет елдердің әкімшілік құқығы. Козырин А. Н. //электронды басылым: <http://rukni.net/books/24496-administrativnoe-pravo-zarubezhnyih-stran>

2. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу Комитетінің сайты <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat>

3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V Заңы, "заңгер" анықтамалық құқықтық жүйесі, 2020 ж.

4. Қазақстан Республикасының "Әкімшілік құқық бұзушылық туралы" Кодексі, Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Заңы, "заңгер" анықтамалық құқықтық жүйесі, 2020 ж.

Кунан А.К., студент группы Ю-19-6с,

Курбанов Р.И., студент группы П-32 КЭБП

Научный руководитель – старший преподаватель Джантасова А.Д.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АРЕНДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Впервые нормы о договоре аренды имущества упоминаются в законе XII таблиц. Наем имущества имел широкое распространение еще в странах древнего периода, когда не имея в собственности того или иного имущества люди были вынуждены пользоваться временно чужим имуществом как на бесплатной, так и на платной основе. Этот договор очень популярен и в современном мире. В бывших социалистических странах, в том числе и в Казахской ССР, договор имущественного найма имел вполне определенное общественное значение. Все квартиры, начиная с барачного типа и коммуналок и, заканчивая нахождением их в многоэтажных домах, принадлежали государству. Жилые помещения и квартиры предоставлялись в определенном порядке, установленном законодательством. На законодательной основе устанавливался порядок пользования ими, а также предусматривались основания утраты прав аренды. В наследие от советского периода арендные отношения перекочевали во времена перестроечного периода. Постепенно имущество принадлежавшее государству в порядке приватизации и выкупа стало переходить в частные руки. Соответственно потребовалось на законодательном уровне перестраивать регулирование арендных отношений, поскольку в качестве собственников имущества, предоставляемого в аренду, выступали частные лица.

В перестроечный период в качестве важных законов переходного времени разрабатывались и действовали Законы СССР и Казахской ССР об аренде и арендных отношений. Перед разработчиками стояла задача найти оптимальное сочетание классических положений договора имущественного найма, апробированных в мировой практике в течение многих веков, и новых положений этого договора, появившихся в связи с развитием и усложнением отношений между участниками рынка.

В условиях рыночной экономики договор аренды получил весьма широкое распространение. Зачастую предприниматели, начиная свой бизнес, используют здания, сооружения, земельные участки, транспортные средства и другое имущество, принадлежащее на праве собственности другим лицам, поскольку у самих не всегда имеется достаточно средств, чтобы приобрести дорогостоящее имущество в собственность. В период становления рыночных отношений широкое применение

получил такой вид договора аренды как лизинг, не известный законодательству советского периода.

Исторически сложилось так, что применительно к договору имущественного найма очень часто применяется термин «аренда». При этом в законодательстве никогда не проводилось четкого разграничения между этими терминами. Различия между ними носят филологический характер, и применительно того или иного названия к одному и тому же, по юридической сути, договору определяется правовым обыкновением. Например, применительно к найму земли или предприятий устойчиво используется термин «аренда»; для нежилых зданий и сооружений - как аренда, так и наем; для жилых помещений – наем.

Кроме того, для того или иного вида договора имущественного найма при наличии традиций (как, например, для договора проката) или других особых причин (например, наличия международной конвенции о лизинге в отношении договора лизинга) было решено использовать видовые наименования договора имущественного найма, учитывающие видовые особенности этих договоров.

В законодательстве Республики Казахстан появились нормы регулирующие виды аренды, неизвестные ранее, такие как договор лизинга, аренды транспортных средств с экипажем, аренды предприятия. А нормы уже известных договоров получили новое содержание.

Конституцией Республики Казахстан предусмотрено право граждан на жилище [1]. Но не всегда у граждан имеется достаточно средств, чтобы приобрести в собственность дорогостоящую квартиру или дом. На практике довольно часто, особенно молодые семьи, обращаются к договору аренды жилища из частного жилого фонда.

Цель договора имущественного найма - обеспечить передачу имущества во временное пользование. В этом заинтересованы обе стороны договора. Арендатор, как правило, нуждается в имуществе временно либо не имеет возможности или желания в последствии приобрести его в собственность. Арендодателю же передаваемое имущество не нужно или же он преследует цель извлечения прибыли из его передачи во временное пользование другому лицу. В последнее время государство обращает особое внимание на регулирование арендных отношений.

«С этого года начинается реализация жилищной программы «Нұрлы Жер». Она направлена на решение важнейшей задачи – обеспечить жильем 1,5 миллиона семей в предстоящие 15 лет. В программе заложены комплексные меры развития рынка жилья. Для социально уязвимых слоев населения акиматы продолжают развивать арендное жилье без права выкупа», - отметил в своем Послании народу Казахстана Президент Республики Казахстан Н.А.Назарбаев [1].

С помощью договора найма можно разрешить не только бытовые, но и предпринимательские проблемы. Дальнейшее развитие договорных отношений по передаче имущества в пользование в качестве предпринимательской деятельности благоприятно скажется на развитии мелкого и среднего бизнеса. В связи с этим актуальным является создание такого правового поля, которое способствовало наиболее полному регулированию отношений в области аренды, эффективному использованию арендного имущества и разрешению всех возникающих при этом проблем.

Сегодня уже имеется ряд законов и подзаконных актов, которые детально регулируют отношения, возникающие при найме имущества. Это, прежде всего, Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) [2] и (Особенная часть) [2], Земельный кодекс Республики Казахстан [3], а также:

- Закон Республики Казахстан «О жилищных отношениях» ,
- Закон Республики Казахстан «О финансовом лизинге» и другие законы.

Правильное применение правовых норм субъектами арендных отношений, возложение на них предусмотренную законодательством ответственность предопределяет актуальность рассматриваемой темы.

При регулировании отношений аренды используется диспозитивный метод регулирования, который выражается в том, что субъекты строят свои взаимоотношения на договорной основе.

Проблемам аренды имущества посвящены работы ученых цивилистов Басина Ю.Г., Сулейменова М.К., Жайлина Г.А., Михайлова Н.И. и других.

Договор аренды является одним из классических видов договоров, чья история насчитывает многие тысячелетия. В историческом развитии изменились лишь некоторые детали правового регулирования аренды, в частности, за счет заимствования конструкций из вещного права, но основы остались без изменений. [4,с.121]

Целью заключения договора аренды является обеспечение передачи имущества во временное пользование. В этом заинтересованы обе стороны договора. Арендатор, как правило, нуждается в имуществе временно либо не имеет возможности или желания приобрести его в собственность (например, вследствие высокой продажной цены). Арендодателю же передаваемое в аренду имущество не нужно или он преследует цель извлечения прибыли из его передачи во временное пользование другому лицу. Цели обеспечить передачу имущества во временное пользование служат многие права, закрепленные гражданским законодательством, причем как вещные, так и обязательственные. Арендатору принадлежит право пользования арендованным имуществом. Это основное право арендатора, вытекающее из договора аренды. Соответственно договор аренды - одна из разновидностей договоров по передаче имущества в пользование.

С принятием Гражданского кодекса (Особенная часть) появились такие институты как лизинг, аренда предприятия, по-новому рассматривалось право арендатора на продление договора аренды на новый срок после истечения срока его действия. [5,с.59]

Исследуя правовое поле, регулирующее отношения по найму имущества можно сделать следующие выводы:

1) Договор лизинга получил широкое применение в предпринимательской практике. Начинаящие предприниматели, не имея средств, заключали договор лизинга с банками и лизинговыми компаниями на предоставление им в аренду приобретенное для них же имущество с последующим выкупом или без таковой. На первых порах договор лизинга успешно конкурировал с договором займа с тем преимуществом, что заем предоставлялся в девяностые годы прошлого столетия на незначительный срок, тогда как договор лизинга заключался на более длительный срок. Наряду с этим договор лизинга удобен не только для лизингополучателя, но и для лизингодателя, поскольку практически отсутствовал риск не оплаты платежа, так как лизинговое имущество является собственностью лизингодателя и в случае неисполнения обязательств лизингополучателем может быть истребовано из его владения и пользования.

2) Договор аренды транспортных средств с экипажем отличается от аренды транспорта тем, что наряду с передачей транспортного средства арендодатель оказывает услуги по управлению им и техническому обслуживанию. Для арендатора удобен тем, что ему нет необходимости обучать своих работников навыкам управления транспортными средствами и техническому обслуживанию транспорта, на что затраты могут быть значительно больше по сравнению с платой за коммерческое обслуживание, особенно если потребность в транспорте возникает периодически, а не постоянно.

3) Договор аренды предприятия на практике встречается редко, причиной тому финансовые и организационные моменты.

4) Аренда зданий и сооружений в предпринимательской деятельности встречается довольно часто, особенно в торговой деятельности, когда предприниматели зачастую арендуют лишь часть помещений. Это позволяет экономично расходовать полученную прибыль. Кроме того, арендатор имеет гарантию заключения именно с ним договора аренды на следующий срок в случае добросовестного соблюдения им своих обязанностей по договору аренды. Гражданский кодекс предоставляет сторонам использовать

различные формы арендной платы, что создает удобство для обеих сторон договора аренды.

5) В последнее время возникают отношения по передаче в пользование арендного жилья. Однако, Гражданский кодекс не содержит достаточного количества норм для урегулирования возникающих отношений и отсылает к жилищному законодательству.

Наряду с арендой имущества нормы об аренде предусматривают предоставление в пользование имущественных прав. Однако Гражданский кодекс не предусматривает в разделе аренды специальных норм об аренде имущественных прав. Относительно таких имущественных прав как исключительные права на объекты интеллектуальной собственности содержатся в институте комплексной предпринимательской лицензии, которые по своему характеру схожи с нормами договора аренды, и в то же время имеют свои особенности. Однако регулирование других имущественных прав специальными нормами договора аренды не предусматриваются. Поэтому на практике возникает ряд проблем, которые необходимо регулировать условиями договора аренды.

Договор аренды постоянно используется в бытовых целях и предпринимательской деятельности. Поскольку отношения по использованию чужого имущества на условиях договора аренды будут изменяться параллельно изменениям в экономических отношениях государства, то необходимо постоянно совершенствовать законодательство, регулирующее аренду имущества и имущественных прав.

Список использованной литературы

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 11.11.2014 г. ««Нұрлы жол – путь в будущее»»
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999г. №409-1
3. Земельный кодекс Республики Казахстан от 20.06.2003г. №442-П
4. Басин Ю.Г., Сулейменов М.Б. Гражданское право, учебник для вузов (академический курс), Т.2, Алматы, 2002
5. Витрянский В.В. Договор аренды и его виды. –М.: Статут, 2000

Калиева А.Н, студентка группы Ю 20-4

Научный руководитель – к.ю.н., профессор Балгимбеков Д.У.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

СПОСОБОМ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» указывает, что «Законотворческая работа – сложный и длительный процесс, к которому нужно подойти очень ответственно. Мы должны учитывать все внутренние и внешние вызовы. За годы Независимости мы достойно прошли через все трудности и достигли больших успехов. Начало кардинальной трансформации страны совпало с разразившимся в мире кризисом. Очевидно, что современная международная ситуация оказывает влияние и на Казахстан. Однако, какими бы тяжелыми ни были времена, мы будем твердо следовать своим курсом. Усвоив уроки прошлого, мы с уверенностью идем навстречу будущему. На этом пути нам, в первую очередь, необходимо единство, холодный разум и терпение, мудрость и выдержка. Мы должны тщательно взвешивать каждое решение, серьезно подходить к каждому делу» [1].

В области борьбы с преступностью заметную роль призвано сыграть криминалистическая наука. К числу важных вопросов, требующих к себе пристального внимания, относят криминалистическая характеристика преступления, в том числе ей

элемент - способом совершения преступления, который зачастую фиксируется в нормах Особенной части УК, выступая либо в качестве обязательного, либо факультативного признака того или иного конкретного состава преступления. Поэтому, система совершаемых преступниками действий, образует обязательный элемент криминалистической характеристики преступления, называемый в криминалистической науке способом совершения и сокрытия преступления.

Под способом совершения преступлений экономической направленности следует понимать систему действий по подготовке, совершению и сокрытию преступлений, детерминированных отраслью (сферой), а также видом хозяйственной деятельности, технологическими, правовыми, экономическими процессами определенного вида хозяйственной деятельности, связанных с документами, техническими и иными средствами, обусловленных целью и мотивами криминального поведения, психическим, физическим состоянием, должностным положением, функциональными возможностями лица, совершившего преступление [2, с. 163].

По единому замыслу, как правило, не только подготавливаются и совершаются рассматриваемые преступления, но и сокрытие фактов преступной деятельности в зависимости от способа совершаемого преступления. Категория способа совершения и сокрытия преступления называется в криминалистической литературе в качестве основания для выдвижения как общих, так и частных версий. Она влияет на определение направлений расследования и решение других вопросов раскрытия и расследования преступлений.

Способ совершения экономических правонарушений тесно связан с обстановкой совершения преступления. Обстановка совершения преступления различают производственно-хозяйственные и расчетно-финансовые операции, выполняемые предприятием при осуществлении экономической деятельности, поскольку, как указывалось выше, выбор виновными определенных операций для совершения противоправного деяния уже сам по себе предопределяет возможность использования им конкретных способов. И, наоборот, выбор виновными конкретного способа преступления может быть связан с определенной хозяйственно-финансовой операцией. Поэтому расследование данных преступлений практически невозможно без знания следователем характера производственно-хозяйственных и финансовых операций, их содержания, последовательности и оформляемых при этом документов [3, с. 163].

Так, обстановка складывается из совокупности условий на определенном объекте (предприятии, учреждении, организации), где совершается преступление, к каковым относятся: нормативно-правовое регулирование; имущество, находящееся в собственности, управлении и его виды; структура и профиль работы предприятия, его деловые, производственные и иные связи; технологический процесс, характер, вид выполняемых операций; документооборот, учет, отчетность, контроль, охрана (пропускная система); состав, служебное положение работников, их профессиональные и личные качества, деловые и личные связи между ними; отношение работников к ценностям и производственным операциям; 8) деятельность работников; наличие (отсутствие) различного рода недостатков в деятельности, контроле, учете, охране и т.д.

Наряду с указанными общими факторами, определяющими условия совершения преступления, выделяются частные факторы: процесс выполнения (невыполнения) хозяйственных, производственных, финансовых, технологических и иных операций, которые могут использоваться виновными; объемы таких операций; характеристика непосредственных исполнителей этих операций, их связи; состояние контроля за выполнением названных операций; наличие определенного имущества в ведении виновных и т.д. [4, с. 380].

Обстановка, в которой совершаются экономические правонарушения, характеризуется попустительством, безответственностью руководящих и контролирующих органов, бесхозяйственностью, приема, хранения и отпуска товаров

осуществляется с нарушением правил проведения инвентаризаций. Ревизии, как правило, проводятся формально. Все это способствует для осуществления преступных деяний, поскольку слабый контроль, отсутствие учета и контроля создают благоприятные условия в корыстной деятельности преступников. Экономические правонарушения, как правило, сопровождаются взятками, злоупотреблениями служебным положением, халатностью, обманом покупателей, выпуском недоброкачественной продукции, уклонением от уплаты налогов.

Способы совершения экономических уголовных проступков и преступлений многообразны, но, как правило, включают в себя подготовительный и основной этапы. Возможно и сокрытие следов этих преступлений в виде различного рода «легендирующих» (маскирующих) действий. Поэтому криминалистическая классификация таких преступлений с различными инсценировками осуществляется прежде всего по способу совершения и сокрытия (маскировки) преступления, а также по месту, времени, обстановке его совершения, т. е. по всем элементам, образующим механизм преступления.

Способ совершения преступлений образуют подготовительные действия и действия, направленные, как правило, на извлечение корыстных целей. В некоторых случаях преступники принимают меры по сокрытию нелегального производства или инсценируют преступления по различным обстоятельствам.

Подготовительные действия направлены на подыскание соучастников совершения преступления, орудий или средств производства совершения преступления, места сбыта продукции, налаживаются коррупционные связи и создание других условий для совершения тех или иных экономических правонарушений уголовно-правового характера. Основными мотивами приискания лиц для совершения преступления в соучастии являются:

- ложное понимание чувства делового товарищества;
- корыстная направленность;
- уговоры под угрозой расправы или сообщения компрометирующих сведений;
- непосредственное склонение преступниками своих знакомых, друзей и даже родственников посредством уговоров, демонстрации материального достатка и т. д.;
- добровольное вступление в сговор с преступниками под влиянием сильной, хорошо организованной преступной группы дельцов теневой экономики.

Кроме перечисленных выше приемов добровольной вербовки используют и приемы, основанные на принуждении, которые образуют самостоятельный состав преступления. Это различные методы физического воздействия: побои, истязания, причинение вреда здоровью, насильственное вступление в половой акт и т. п., а также психическое воздействие: угроза применения насилия, использование зависимого положения, шантаж, уничтожение или повреждение имущества и др. Встречаются факты обмана, когда вовлекаемому лицу сознательно сообщаются неверные сведения или умалчиваются некоторые факты действительности.

4. Способы приискания сфер криминального приложения сил для совершения экономических преступлений могут быть следующими. Сфера криминального бизнеса в некоторых случаях связаны и с орудиями совершения преступлений, которые могут быть изготовлены самим преступником в домашних, заводских или других условиях. Приискиваются соответствующе не только орудия и средства преступления, но и приемы создания излишков сырья, готовой продукции, резерва денежных средств и т. д.). Систематизируются способы совершения преступления (действия, приемы завладения имуществом, его изъятия, сбыта, реализации), и сокрытия преступления, маскировки преступных действий. Выявляются обстоятельства, обусловившие выбор преступниками определенных способов (общих для различных видов преступлений, характерных для данного вида и т. д.). [4, с. 390]. В некоторых ситуациях преступники похищают орудия и средства производства для совершения экономических преступлений.

В целях создания благоприятных условий для совершения преступлений преступники могут использовать финансово хозяйственные структуры тех или организаций, предприятий и учреждений. При этом владельцем хозяйствующего субъекта может принадлежать не только подозреваемому или его окружению; может использоваться юридические образования, посредством обмана или злоупотреблением доверием.

Список использованной литературы:

1. Касым-Жомарт Токаев. Послание Главы государства народу Казахстана от 16 марта 2022г. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // Официальный сайт Президента РК. <http://www.akorda.kz/>

2. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: Учебник. /Под ред. И.Ш. Борчашвили и С.М. Рахметова: в 2-х частях. Алматы: Институт «Данекер», 2000. Ч. 2. с. 405.

3. Уголовное право Казахстана (Особенная часть): Учебн. /Под ред. д-ра юрид. наук, проф. И.И. Рогова и канд. юрид. наук, проф. С.М. Рахметова. Алматы: Изд-во «Норма-К», 2002. с. 299.

4. Уголовное право. Особенная часть: Учебн. /Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. И.Я. Козаченко, д-р юрид. наук, проф. З.А. Незнамова, канд. юрид. наук, доцент Г.П. Новоселов. М.: Изд. группа «ИНФРА-М-НОРМА», 1998. с. 590.

KENESOVA M.A. Students of the 11th "A" class of KSU OSH № 65
SISABAEVA E.B. Deputy Director for Profile training of KSU OSH № 65
HAUIYA S. Scientific Supervisor, Master of Law,
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

THE VALIDITY PERIOD OF THE AUTHORSHIP RIGHT AND THE AUTHOR'S RIGHT TO THE NAME

One of the most important and difficult points in the legislative regulation of the institution of personal non-property rights of the author is the question of the validity period of these rights after the death of the author. The Berne Convention establishes that the author's personal non-property rights recognized by it remain valid after his death at least until the expiration of his property rights and are exercised by persons or institutions authorized to do so by the legislation of the country in which protection is claimed (paragraph 2 of Article 6 bis). The expression "at least" contained in the above rule of law emphasizes that the validity period of personal non-property rights established by the Berne Convention is the minimum standard that all parties to this agreement must ensure. Currently, there are three models in national copyright laws that determine the validity period of the author's personal non-property rights.

1. The validity period of these rights is not limited. This group of countries includes France and countries whose legislation follows the French model (Algeria, Benin, Senegal, etc.), as well as Colombia, Peru, Mexico, Costa Rica, etc. In France, according to Article L.121-1 of the Intellectual Property Code, moral rights are eternal, after the death of the author they pass to his heirs. In addition, their implementation may be transferred to a third party in accordance with testamentary orders.

2. The validity period of moral rights is the same as that of property rights. Germany, Luxembourg, the Netherlands, and Norway belong to this group of countries. In Germany, where the monistic model of copyright is legally embodied, the Law of September 9, 1965 establishes that copyright is valid for 70 years after the death of the author.

3. The author's personal non-property rights cease to apply after his death. This rule is typical for Anglo-American copyright. 355 Russian legislation until 2008 followed the French

model of the validity period of the author's personal non-property rights. The Law of the Russian Federation on Copyright established that the right of authorship, the right to a name and the right to protect the reputation of the author are protected indefinitely (paragraph 1 of Article 27). The author has the right to indicate the person on whom he assigns the protection of the right of authorship, the right to a name, the right to protect his reputation after his death (paragraph 2 of Article 27). In the absence of such instructions, the protection and protection of these rights is carried out by the heirs of the author, and in the case when there are none or their copyright has ceased, a specially authorized body of the Russian Federation (paragraph 2 of Article 27 and paragraph 3 of Article 29). At the same time, the Copyright Law contained a norm according to which the right of authorship, the right to the name and the right to protect the reputation of the author are not inherited (paragraph 2 of Article 29). This provision clearly contradicted the French model of the validity of moral rights, since in the latter these rights pass to the heirs of the author. In addition, the parallel existence of rules on the indefinite protection of the author's personal non-property rights and on the non-inheritability of these rights leads to the paradox of the existence of subjective rights without a subject. Theoretically, this paradox can be explained by the category of non-subjective subjective rights. However, this category is considered by the overwhelming majority of Russian jurists to be internally contradictory. It would seem that these circumstances could lead to the impossibility of protecting the author's personal non-property rights after his death during the period of the Copyright Law, but the few judicial practice in these cases indicates the opposite. As O. Pronina notes, the domestic courts did not have any problems that could take place in the protection of non-subject rights, since they preferred to adhere to the ratio legis rather than follow the letter of the law, the wording of which is not free from shortcomings [1, p.17].

When adopting Part 4 of the Civil Code of the Russian Federation, the noted shortcomings of the Copyright Law of the Russian Federation in regulating the validity of personal non-property rights could be corrected in several ways, such as: by establishing the transfer of these rights by inheritance while maintaining their indefinite nature (the French model) or by indicating that the rights in question cease to be valid at the time of the author's death and that the authorship and inviolability of the work are further protected (the Soviet model of the Civil Code of the RSFSR 1964). As a result, the Russian legislator returned to the Soviet model of the validity of the author's personal non-property rights, which does not meet the requirements of paragraph 2 of Article 6 bis of the Berne Convention. Part 4 of the Civil Code of the Russian Federation does not say that the author's personal non-property rights remain valid after his death, but states that the authorship, the author's name and the inviolability of the work are protected indefinitely (paragraph 1 of Article 1267).

As can be seen, the Russian legislator, when regulating the validity of the author's personal non-property rights, managed to avoid such constructions unloved by domestic jurisprudence as non-subject rights and the transfer of personal non-property rights to the author's heirs. Moreover, the Russian model of the validity of the rights in question, unlike any of the models common in the world, fits well into the Civil Code of the Russian Federation. Nevertheless, the provisions of the draft ch. 4 of the Civil Code of the Russian Federation concerning the validity of the author's personal non-property rights, in relation to their inconsistency with the norms of international law, were criticized by M. Fichor. To this remark of Dr. Fichor A.L. Makovsky replied as follows: "From the standpoint of the theory of subjective civil rights, this remark looks naive and a little ridiculous, since, with all the desire, personal non-property rights, inalienable and non-transferable, cannot exist after the death of their bearer (unlike exclusive and other property rights that pass to other persons), although the corresponding benefits (name, authorship) they can also be protected and protected in this case by virtue of the instructions of the law" [2, p.177].

Unfortunately, A.L. Makovsky did not indicate which theory of subjective civil rights he had in mind. A number of such authoritative Soviet scientists, as to be corrected by several B.B.Cherepakhin [3, p.408], B.S.Antimonov and E.A.Fleishits [4, p.142] believed that some of

the author's personal non-property rights were transferred to his heirs. M. M. Agarkov correctly noted: "One should not confuse inseparability from the person of such benefits as honor, authorship, etc., with the inseparability of personal rights from the person. Personal benefits are inseparable from a person's personality, but there is no need to talk about the inseparability of personal rights" [5, p.301].

In addition, when assessing the position of the developers of Part 4 of the Civil Code of the Russian Federation, it should be borne in mind that, for example, in France, the transfer of moral rights to the legal successors of the author does not look naive and ridiculous.

It seems that the contradiction between the Russian model of the validity of the author's personal non-property rights and the prescription of paragraph 2 of Article 6 bis of the Berne Convention is that Russia does not ensure the validity of moral rights at least until the expiration of the property copyright. This contradiction is not only terminological, but also essential. The Berne Convention requires that after the death of the author, it is his personal non-property rights that remain in force for a certain period of time, which most express the connection between the author and his work and reflect the social significance of authorship and creativity. On the contrary, Russian legislation establishes that after the death of the author, these rights do not apply, but certain legal constructions are protected – authorship, author's name and inviolability of the work – which are another legal mechanism not provided for by the Berne Convention. It is obvious that the right created by the Russian legislator to protect the authorship and the name of the author after the death of the latter is artificial. The possibilities that make up its content, by their nature, are elements of the right of authorship and the right of the author to the name.

The legislative regulation of the right of authorship and the author's right to a name in the world is represented by several models:

1) the French model, according to which the right to respect the author's name and the right to respect authorship (quality) are recognized. However, in doctrine and judicial practice, the powers inherent in the right of authorship and the right to a name are derived only from the right to respect the author's name;

2) the German model, characterized by the legislative recognition of only the right of authorship. The author's right to a name is considered here as an element of the right of authorship;

3) the Scandinavian model, according to which the right of authorship is not legally recognized and is included in the author's right to the name;

4) a model of developing countries that recognize both the right of authorship and the author's right to a name, each of which has its own content. According to the Civil Code of the Russian Federation, the right of authorship and the right of the author to the name have different contents. The first covers the scope of attribution of the work by the author's personality, and the second covers only the methods of such attribution. The right of authorship is a fundamental right, since it protects the interests that are basic for culture and art. The right to an author's name makes sense when the right of authorship is guaranteed, it develops this first right and protects the interests of the author specific to artistic creativity to decide how the work will be designated when it is publicly used.

One of the specific features of the right of authorship as an absolute civil right is that the content of the author's right to demand recognition of his authorship of the work is not limited to the passive obligation of third parties not to assign authorship. Third parties are also required to indicate the author's name when using the work. However, the cases of such mandatory indication of the author's name are not clearly defined. The optimal rule for Russian copyright is such a rule according to which the author has the right 359 to demand recognition of his authorship, including by specifying the author's name properly on copies of the work and in any public use of it in all cases when it is practically possible. The right to counteract the false indication of authorship is not included in the content of the right of authorship, it is an independent personal non-property right of a citizen. However, this right is not recognized by the Civil Code of the Russian Federation as an independent civil right. Essentially in 2013 . it was

included by the Russian legislator in the right to refute any untrue information about a citizen (clause 10 of Article 152 of the Civil Code of the Russian Federation). The contradiction between the Russian model of the validity of the author's personal non-property rights and paragraph 2 of Article 6 bis of the Berne Convention is that Russia does not comply with the requirement of this international agreement to ensure the validity of moral rights, at least until the expiration of property copyrights. The Berne Convention requires that after the death of the author, it is his personal non-property rights that remain in force for a certain period of time, which most express the connection between the author and his work and reflect the social significance of authorship and creativity.

References:

1. Pronina O. Moral rights after the death of the author // Intellectual property. Copyright and related rights. 2008. No. 12. p. 17 [in Russian]
2. Makovsky A. L. American history // Bulletin of Civil Law. 2007. No. 1 Volume 7. p. 177. [in Russian]
3. Cherepakhin B. B. Proceedings on Civil Law. Moscow, 2001. pp. 406-408. [in Russian]
4. Antimonov B. S. Fleishits E. A. Decree. op. p. 142. [in Russian]
5. Agarkov M. M. The subject and system of Soviet civil law // Selected Works on Civil Law. Vol. 2. M., 2002. p. 301. [in Russian]

Қасқан Ернат СПД-21-1к тобының студенті,
Ғылыми жетекші - Сыздыкова С.А., жалпықұқықтық және арнайы пәндер
кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы Қарағанды қаласы

ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАҒЫ ҚАТЫСТЫ ӨЗЕКТІ ОЙЛАР

Кез келген қоғамның құқықтық санасының жай-күйі нақты-тарихи құқықтық жүйенің даму деңгейінің негізгі көрсеткіші болып табылады. Қазіргі қазақ қоғамында болып жатқан жаңартулар мемлекет аумағының барлық жерінде заңдардың үстемдік етуін қамтамасыз етумен қатар, құқықтық тәртіптің қалыптасуына жағдай жасап, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына кепілдік беруі қажет. Осы тектес мәселелер тұрғысында жүргізілген жаңартулардың нәтижелілігі қоғамда қалыптасқан құқықтық сананың деңгейімен өзара байланысты болады, себебі қоғамдағы барлық әлеуметтік топтардың осы үрдісте қаншалықты дәрежеде, саналы және белсенді түрде қатысуы құқықтық сана деңгейіне байланысты болады. Сондықтан да, нақты уақытта экономикалық, әлеуметтік, саяси мәселелердің табысты шешілуі тұлғаның құқықтық санасын көтеру, әрбір азаматтың бойында заңға деген құрмет сезімін тәрбиелеу, олардың құқық нормаларының талаптарын күнделікті өмірлерінде пайдалануға дайындығын қалыптастыру мәселелері қоғамдағы құқықтық сана деңгейін көтерусіз мүмкін болмайтындығы айдан анық [1, 32б.]. Осы байланыста құқықтық сананы тұлғаның заңға сәйкес әрекет жасау дағдысының қалыптасуына қажетті шарт және маңызды алғышарттардың бірі ретінде қарастыруымызға болады. Жоғарыда аталған мәселелер тұрғысында табысты әрекеттер жүргізбейінше азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекеттің қалыптасуы, құқықтық жаңартылулардың жүзеге асырылуы мүмкін болмайды. Құқықтық сана құқықтың рухани бастауы бола отырып, қоғамдық қатынастарға, құқықтық тәртіпке мәнді әсер ете алады, сондай-ақ, тұлғаның құқықтық белсенділігінің дамуының бастаушы шарты болып табылады. Осылардан барып құқықтық сананың құқық пен мемлекет туралы ғылымдағы негізгі нормативті-ұйымдастырушылық категория ретіндегі қажеттілігі туындайды.

Құқықтық сананың қоғамдық өмірді ұйымдастыруға әсері өте зор деп түйіндесек қателеспейміз. Мұнымен құқықтық сананың қоғамдық қатынастарды реттеуге әсер ету құралы ретінде құқықтық реттеу механизміне кірігізілуі түсіндіріледі. Құқықтық сананың алатын орнының құқықтық әсер етудің бір ғана кезеңімен шектеліп қалмайтындығы, оның құқықтық реттеу механизмінің бір құрамдас бөлігі ретіндегі ерекшелігін құрайды. Ол құқықшығармашылық сатысының жұмысына қалай кірісетін болса, құқықты жүзеге асыру сатысында да сондай орын алады, құқықтық реттеу механизмінің барлық элементтерінде, яғни құқық нормаларында, құқықтық қатынастарда және құқықты жүзеге асырудың барлық актілерінде өз орнын алады. Құқықты жүзеге асыру, заңи құқықтар мен міндеттердің өмірге енгізілу сатысында да құқықтық сана зор мәнге ие болады. Сана, сезім, ерік сияқты қасиеттер адам қызметінің барлық салаларында, соның ішінде құқықтық саласындағы әрекеттерін басқарып, реттеп отыратындығын адамның өмір сүру барысы анық көрсетіп отыр. Сондықтан да, адамның қоғамдағы әрекетінің құқыққа сай, әлеуметтік пайдалы немесе құқыққа сай емес, қоғамға зиянды, қауіпті болуы қоғамдағы құқықтық сананың деңгейі, сапасы, сипаты және мазмұнына байланысты болады.

Құқықтық сана қоғамның құқықтық өмірін жетілдіру және дамыту кезінде де маңызды қызмет атқарады. Біріншіден, ол құқық нормаларын қалыптастыру кезінде қажетті шарт болып табылады, себебі құқықтық нормалар құқық шығарушы органдардың саналы, ерікті қызметінің жемісі. Адамдардың белгілі бір мүдделері мен қажеттіліктері заң нормаларында орын алмас бұрын құқық қалыптастырушы адамдардың еркі мен санасы арқылы өтеді. Сондықтан да, құқық нормаларының сапасы, олардың қоғам дамуының қажеттіліктеріне сәйкестігі құқық шығарушылардың құқықтық көзқарастарының, құқықтық саналарының деңгейімен тығыз байланысты болады. Екіншіден, құқықтық сана құқық нормаларының дәл және толық жүзеге асуының қажетті шарты болып табылады. Құқық нормаларының талаптары тікелей адамдарға бағытталғандықтан, солардың саналы және ерікті қызметі арқылы орындалады. Мемлекеттегі азаматтардың құқықтық санасы жоғары болған сайын құқық нормаларының талаптары да дәлірек орындалады. Дамыған құқықтық сана құқық талаптарының ерікті, саналы түрде жүзеге асырылуын, олардың дұрыстығын түсінуді қамтамасыз етеді. Ол адамдарда құқықтық тәртіптің бұзылған жағдайларын байқаған кезде белсенділік таныту сезімін тудырады. Сонымен, құқықтық сана мемлекеттегі құқықтық тәртіптің қалыптасуы, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының шынайылығы, заңдардың дамуы кезінде маңызды шарт болып табылады. Жетілген құқықтық сана қоғамдағы тұлғалардың жоғары дамыған жалпы және құқықтық мәдениетінің куәсі болып табылады, оларды қоғамда туындаған әр түрлі құқықтық қатынастардың толық саналы қатысушылары ретінде танытады.

Қоғамдық сананың бір түрі ретіндегі құқықтық сананың қалыптасуына қоғамдағы әлеуметтік, саяси, экономикалық, мәдени жағдайлар өз әсерлерін тигізеді [2, 83б.]. Сонымен, құқықтық сана дегеніміз - бұл адамдардың құқыққа деген қатынасын көрсететін түсініктер мен сезімдердің, көзқарастар мен бағалаулардың жиынтығы түріндегі қоғамдық сананың ерекше нысаны. Құқықтық сана - адамдардың жаңадан қабылданған заңдарға, нормативтік актілердің нақты жобаларына және т.б. деген оң немесе теріс көзқарастары.

Өмірдің өзі көрсеткендей қазіргі уақытта Қазақстан мемлекеті егеменді мемлекетке тән негізгі белгілерге шынайы түрде ие болуда. Еліміздің барлық азаматтарының құқықтары мен міндеттері бірдей. Сондықтан да, әрбір азаматтың бойында жоғарғы құқықтық сана мен азаматтық борышты қалыптастыру, құқықтық тәртіпке бағыну, яғни заң нормаларын қатаң сақтау сезімдерін тәрбиелеу мемлекеттің негізгі саяси және мемлекеттік міндеттерінің біріне жатады. Қазіргі уақытта адамдар өте күрделі, жан-жақты құқықтық ақпарат алуға ұмтылуда. Мемлекеттік органдар, қоғамдық бірлестіктер және лауазымды тұлғалар әрбір азаматқа өзінің құқықтары мен мүдделеріне қатысты құжаттармен, шешімдермен және өзге де актілермен танысу мүмкіндігін қамтамасыз етуге міндетті. Осындай қажеттілік, әсіресе құқықтық мемлекет құру,

қоғамдағы ескірген заңдарды қайта қарап, жаңа заңдар қабылдау кезеңінде арта түспек [3, 746.].

Құқықтық сана құқықтық нормалардың дұрыс дамуына, дұрыс орындалуына және оның болашағын дұрыс болжауға өте зор әсер етеді. Ол жаңа нормалардың қабылдану және олардың даму үрдісін де қамтиды. Саяси, ізгілік, ұлттық т.б. көзқарастар құқықтық санаға әсер етіп, құқық нормаларының дұрыс дамуына, орындалуына ықпал етеді. Құқықтық сананың мазмұны әр топтың, қоғамның экономикалық, саяси, мәдени, өмірінде алатын орнына байланысты. Құқықтық сана халықтың саяси және құқықтық жауапкершілігін арттырады, өздерінің заңдарда көрсетілген құқығы мен міндеттерін адал орындап отыруына, заң талаптарын қатаң сақтауға зор үлес қосады. Сондықтан, қоғамдағы құқықты дамыту, заңдылықты, тәртіпті қатаң сақтау үшін құқықтық сананың маңызы өте зор. Осы мәселелерді шешу үшін құқықтық сананы қоғам көлемінде дамыту керек, әсіресе заңгерлердің, мемлекеттік органдарда қызмет атқаратын азаматтардың білімін, тәрбиесін, санасын көтеру қажет. Сонда ғана қоғамда заңдылық, құқықтық тәртіп өз дәрежесінде орнайды. Сондықтан да, қазіргі қоғамдағы құқық нормаларының сапасы олардың қоғамдық даму қажеттілігіне сәйкес келіп, ол нормаларды құратын органның құқықтық көзқарасы халықтың құқықтық санасының деңгейімен тығыз байланыста болатын болса нұр үстіне нұр болар еді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кузнецов Э.В. Кризис современного правосознания // Изв. Вузов. Правоведение. 1994, №3.
2. И. Е. Фарбер. Правосознание как форма общественного сознания. М., Изд. «Юридическая литература», 1963.
3. Баймаханов М., Вайсберг Л.М., Бейсенова А.А., Ибрагимов М.А., Котов А.А. Взаимодействие правового сознания с моралью и нравственностью в обществе переходного периода.- Алматы, 1995.

Мажитова Ж., Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің 3-курс студенті
Ғылыми жетекші – заңтану магистрі, аға оқытушы Шошаева Л.С.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНЕ АДВОКАТТЫҢ ҚАТЫСУЫ

Қазіргі уақытта Қазақстанда адам мен азамат құқықтарын қорғау жөніндегі міндеттерді атқаратын әр түрлі мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар, мекемелер мен қоғамдық ұйымдар бар. Оларды атап өтетін болсақ: соттар, прокуратура, ішкі істер, әділет органдары т.б. Яғни, бұл аталған органдар құқық қорғау міндеттерін бір-бірімен тығыз байланыста жүзеге асырады. Алайда осы міндеттерді табысты жүзеге асыру адвокатура сияқты қоғамдық- құқықтық институтсыз мүмкін емес.

Қазақстандық заңнамада адвокатура ешбір құқық қорғау органы ретінде көрсетілмесе де, ол іс жүзінде құқық қорғау қызметі мен міндетін атқарады. ҚР Конституциясында адам мен азамат құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі делінген. Азаматтардың конституцияда кепілдік берілген құқықтарының сақталуын заңнамада көрсетілген органдар, соның ішінде құқық қорғау органдары қамтамасыз етеді. Мемлекеттік органдардың азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауы және қорғауы белгілі бір дәрежеде азаматтар мен ұйымдарға кәсіби заң көмегін көрсетуді жүзеге асыратын тұлғалар қызметінің негізгі принциптерін анықтайтын адвокатура сияқты институтпен тығыз байланысты. Сөйтіп, азаматтардың білікті заң көмегін алу құқығын қамтамасыз етуге тиісті құқық қорғау жүйесінде адвокатура маңызды орынды алады. Себебі жеке адамның құқығын қандай да бір қол

сұғушылықтан қорғау, заңдылық үшін күрес және сот төрелігіне көмектесу – адвокаттық қызметке үлкен саяси-әлеуметтік маңыз береді. Әрбір адам бұзылған не даулы конституциялық құқықтарын, бостандықтарын мен заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау үшін сотқа жүгінуге құқылы. Әрбір адамның азаматтық процесс барысында білікті заң көмегін алуға құқығы бар. Осы тұрғыда, ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңның 31-бабына сәйкес Қазақстан Республикасындағы адвокатура - адамның өз құқықтарын, бостандықтарын сот арқылы қорғауға және заң көмегін алуға мемлекет кепілдік берген және Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықтарын іске асыруға жәрдемдесуге, сондай-ақ дауды бейбіт жолмен реттеуге жәрдемдесуге арналған [1].

ҚР АДЖК 18 – бабына сәйкес заңда көзделген жағдайларда заң көмегі тегін көрсетіледі. Азаматтық істерді қарау кезінде жеке және заңды тұлғаларға көмек көрсете, мүдделерін білдіре отыра адвокаттар істі дәл сәйкестікпен дұрыс шешуге жәрдемдеседі. Осы тұрғыда, адвокаттың білікті көмегі тұлғаға өз құқықтары мен мүдделерін қорғаудың өте тиімді жолдарын таңдауға мүмкіндік береді. Кез келген қолсұғушылықпен тәртіп бұзушылықтың кімнің тарапынан болғандығына қарамастан, азаматтардың құқығын қорғау жөніндегі өз міндетін адвокаттар заңда көзделген барлық құралдармен әдістермен жүзеге асырады. Бұл заңгерлік мәселелер бойынша консультация беру азаматтардың, заңды тұлғалардың тапсырмасы бойынша сотта өкілдік ету, талапкерлердің, жауапкерлердің, өзге де тұлғалардың өкілі ретінде азаматтық істерде сот талқылауларына қатысу т.б. Ақиқатты анықтау үшін соттық азаматтық істерді шешу кезінде тапсырылған материалдарымен және түсініктерімен шектелмей, процеске қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін қатаң сақтай отыра, істің мән-жайын толық объективті айқындау мақсатында заңда көзделген барлық шараларды қабылдайды [2].

Азаматтық істерді талқылау кезінде сотта өкілдік ету әрбір тараптың оның ішінде үшінші тұлғаның құқықтар мен заңды мүдделерін қорғау үшін заңда көзделген барлық іс жүргізу құралдары мен әдістерін пайдалануды өз мақсаты етеді. Ал сот өкілдері болса, сот ісіне олардың не үшінші тұлғалардың атынан қатыса отыра, өз мүддесін білдіріп отырған тараптың құқығын қалпына келтіретін не дауға түсіп отырған құқықты бұздан қорғайтын шешім шығару қажеттігі үшін соттың көзін жеткізуге тырысады.

Осы кезеңде өкіл бола алатындардың бірі-адвокаттар. Шарт бойынша өкілдік етуді азаматтар не ұйымдармен жасалған шарт негізінде адвокаттар не адвокаттық кеңселер жүзеге асырады. Адвокат азаматтық іс жүргізудетарап болып танылмаса да ол шарттан туындаған барлық міндеттемелерді орындауға, клиентке оның іс жүргізу құқықтар мен міндеттемелерін жүзеге асыруға көмектесу мақсатында оның өкілі ретінде іске қатысады. Ең әуелі ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңының 45-бабына сәйкес жалпы адвокаттар көрсететін заң көмегінің түрлеріне тоқталатын болсам:

- құқықтық мәселелер бойынша ауызша нысанда да, жазбаша нысанда да консультациялар және анықтамалар береді;
- арыздар, шағымдар, өтінішхаттар мен құқықтық сипаттағы басқа да құжаттар жасайды;
- азаматтық сот ісін жүргізуге клиенттің өкілі ретінде қатысады;
- мемлекеттік органдарда, қоғамдық бірлестіктер мен өзге де ұйымдарда клиенттің мүдделерін білдіреді.

Азаматтық сот ісін жүргізуде адвокат әрқашан сенім білдірген адамның атынан және оның мүддесі үшін іс-әрекет еткендіктен оның іс жүргізу әрекеттерінің салдары өз мүддесін білдіріп отырған адам үшін туындайды. Сөйтіп шарт бойынша адвокат жүзеге асыратын өкілдік етуде өзара қатынастың екі жағын ажыратқан жөн:

- өкіл мен оның клиенті арасындағы азаматтық құқықтық қатынас, оның негізін адвокаттың өз атынан жеке не заң консультациясының тапсырмасы бойынша жасалған тапсырмалық шарт құрайды;

- сотқа қатысты адвокат өкілеттілігінің көлемі анықталған іс жүргізу құқығы нормаларымен реттелетін сот өкілі мен соттың арасындағы азаматтық іс жүргізу қатынастары туындайды.

Сотта азаматтық істі қарау кезінде азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен мүдделерін білдіру – адвокаттың қызметінің маңызды жақтарының бірі. Өзіне өтініш тұлғаға азаматтық процесте олардың мүддесіне өкілдік ету жолымен білікті заң көмегін көрсету мүмкіндігі бірқатар шарттарға байланысты. Бұл шарттар азаматтың сотта іс жүргізуді өзіне қабылдауына не одан бас тартуына ықпал етеді. Азаматтық процестің қылмыстық сот ісінен айырмашылығы адвокаттың іс жүргізу құқығы тек құқықтық айқындама болғанда ғана ықтимал болып табылады. Құқықтық айқындама түсінігі бойынша адвокаттың азаматтық істі жүргізу тапсырмасын мына жағдайда ғана қабылдауы не бас тартуын білдіреді:

- егер оның клиент талаптарының ненаразылықтарының заңдылығына көзі жетсе;
- заңмен рұқсат етілген шын дәлелдемелер тапсырылған болса,
- істің заңи болашағы қолайлы шешілетін болса, даулы құқықтық мүдде мен оның қорғау құралдары ақталса және заңды болса ғана құқылы [3, 56б.].

ҚР «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» заңының 33-бабына сәйкес мемлекеттік орган немесе лауазымды адам адвокаттың заң көмегін сұрап өтініш жасаған тұлғаның мүдделерін білдіру құқығын танудан бас тарта алмайды. Адвокат тек өзіне заң көмегі үшін жүгінген тұлғаның заңды мүддесін ғана қорғайды. Сондықтан да адвокат клиент талабының заңдылығы мәселесін анықтап алуы тиіс. Бұл үшін даулы құқық қатынасының мәнін, талаптың құқықтық негізін зерттеу қажет. Іс бойынша құқықтық айқындаманың екінші элементі — клиент қорғанысында қажетті дәлелдемелердің болуы. Ең алдымен адвокат өтініш жасаған тұлға сүйінген дәлелдеменің іске қатысының бар жоғын зерттейді. Дәлелдеме егер тексеріс нәтижесінде оның ақиқатқа сәйкестігі анықталса, рас болып саналады. Даулы мүдденің заңдылығын, дәлелдемелердің жеткіліктілігін анықтай отырып оны қорғау және процесстің қолайлы болашағы үшін адвокат азаматтық істі жүргізуге тапсырма қабылдау үшін заңи негіздеменің бар екендігі туралы қорытындыға келеді. Адвокаттың кейбір жағдайларда іс жүргізуге қатысуға мына жағдайларда құқығы жоқ:

- осы іс бойынша іске судья, прокурор, сарапшы, маман, аудармашы, куәретінде қатысса;
- істің қарауға қатысты лауазымды адамдармен туыстық қатынастар болса.

Іс бойынша қалған барлық жағдайларда адвокаттық көмек үшін жүгінген адамға сотта азаматтық істі қарау кезінде оның мүддесіне өкілдік етуден бас тарта алмайды. Адвокаттың клиентпен құқықтық қатынасы негізіне клиент пен адвокат не болмаса заң консультациясы не адвокат кеңсесі арасында жасалған тапсырма шарты жатады. ҚР АҚ-нің 846-б. сәйкес, тапсырма – бұл азаматтық-құқықтық шарт, оның күшіне орай тараптар бірі басқа тұлғаатынан және есебінен белгілі бір заңдық әрекеттерді жасауға міндеттенеді [4].

Адвокат жасаған мәміле бойынша құқықтар мен міндеттемелер тікелей сенім білдірушіде пайда болады. Адвокат сенім білдірілген тұлға ретінде әрекет ете отыра:

- өзіне берілген тапсырманы жеке орындауға;
- сенім білдірушіге оның талабы бойынша тапсырманың орындалу барысы туралы барлық мәліметті хабарлауға;
- жасалынған мәміле бойынша барлық алынғандарды кешіктермей беруге;
- тапсырманы орындағаннан кейін сенім білдірушіге кешіктірмей мерзімі өтпеген сенімхатты қайтаруға, ақтау құжаттарымен бірге егер бұл тапсырма сипаты бойынша қажет болса, есеп тапсыруға міндетті.

Адвокат өзі өкілеттенген әрекеттерді жеке жасауға тиіс. Адвокат азаматтық істе тарап ретінде емес, тек тұлға өкілі ретінде әрекет етсе де ол қандай да бір іс жүргізу әрекетін жасағанда шешімді жеке қабылдайды және өз клиентімен процестің түпкі

мақсатында – сенім білдірушінің ақ екендігін дәлелдеу тұрғысында ғана байланысты. Егер адвокат өзінің әрбір ұйғарымы мен іс жүргізу әрекеттерін клиентпен келісетін болса, онда сенім білдірілген өкіл ретінде өз міндетін іс жүзінде атқаруы мүмкін болмас еді.

Адвокаттың азаматтық процестегі жағдайы қылмыстық істегі адвокат – қорғаушының жағдайынан өзгеше. Қылмыстық істе адвокат сезіктіні, айыпталушыны, сотталушыны қорғау туралы өзіне қабылдаған міндеттемеден бас тартуға құқығы жоқ. Қабылдаған тапсырмадан бас тарту – ең алдымен қатысушы тараптардың іс жүргізу жағдайы айтарлықтай өзгерісін білдіретін жауапты іс жүргізу әрекеті. Мәселе тек басқа тараптың да адвокат шақырғандығында және өкілдік етуді тоқтатудың клиентті заң көмегінен қалдыратындығында ғана емес, сенім білдірушінің мүддесін қорғау үшін қауіп пайда болады. Оның мәні адвокаттың істі одан әрі жүргізуден бас тартуы клиенттің құқықтық айқындамасының сенімсіздігі туралы көзқарасты тудыруы мүмкін. Сенім білдіруші үшін осы ықтимал жағымсыз салдарды ескеріп, адвокат өз клиентінің құқықтары мен материалдық құқықтық мүдделерінің сақталуы үшін барлық мүмкін құралдарды пайдалана отырып, бұл шараға өте сирек жүгінеді.

Жалпы қорытындылай келетін болсам, Қазақстан Республикасының Конституциясы білікті заң көмегін алу құқығын жариялайды және кепілдік береді [5].

Уақыт өткен сайын азаматтар мен ұйымдар тарабына заң көмегіне деген қажеттілік ұдайы өсіп келеді. Адвокаттың іс жүргізудегі дербестігі мен өз клиентінен тәуелсіздігінің маңызды элементі қабылдаған тапсырмадан бас тарту құқығы болып табылады. Адвокат сотта өкілдік ету туралы шартта тарап болып табылмайды. Сотта сенім білдірушінің барлық міндеттемесін орындайды. Көптеген мәселелерде нақтылықтың жоқ екендігін, адвокатура туралы қолданыстағы заңнаманы адвокаттық қызметтің саналуан және көп қырлы тұстарын толық тәртіптей алмайтындығын атап өткен жөн. Адвокат мамандығы белгілі бір табандылықты қажет ететін қызықты да қиын жұмыс, өйткені ол жекелеген азаматтармен және ұйымдармен қатар жалпы қоғамның мүддесін қорғайды. Адам құқығын қорғауға барынша мән берілетін біздің мемлекетімізде мұндай кемшіліктер сот тәжірибесінде көп кездеседі.

Адвокаттар туралы қазір айтылып, жазылып жүрген анықтаманы әлі де айқындап, толықтыра түсу керек сияқты. Менің ойымша, кәсіби құқықтық білім мен практикалық қызметте оны пайдалана білумен бірге, адвокаттарға анықтама берген кезде жалпы барлық заңгер мамандар үшін қажет сапалық қасиеттер көрініс табуы керек. Оның ішінде терең білім қалыптасқан дағды және дүниетанымы сияқты қасиеттер қажет. Құқықтық мемлекеттердің қазіргі кезеңдегі құрылымында адвокаттардың кәсіби және жеке өзінің білім сапасына қойылатын талап жоғары болып отыр. Сондықтан адвокаттардың өз қызметіне жоғары жауапкершілікпен қарауын қамтамасыз ету мақсатында олардың шеберлігін шындап, іскерлігін арттыра түсу қажет. Сонда ғана адвокаттық қызметке деген сенім арта түсері анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

6. Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы 2018 жылғы 5 шілдедегі Заңы (2022.23.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)// <https://online.zakon.kz>
7. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 2015 жылғы 31 қазан // (2022.23.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)// <https://online.zakon.kz>
8. Алауханов Е.О. Адвокатура және адвокаттық қызмет. – Алматы, 2010ж.
9. Азаматтық кодекс ерекше бөлім 1999 жылғы 1 шілдедегі №409 Кодексі (2022.23.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)// <https://online.zakon.kz>
10. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған. (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)// <https://online.zakon.kz>

Меркулова Янина, студентка 3 курса группы П-34
Студентка колледжа экономики, бизнеса и права КарУ Казпотребсоюза,
Научный руководитель – Макеева Ю.В.
Колледж экономики, бизнеса и права КарУ Казпотребсоюза г. Караганда, Республика
Казахстан

ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНОЕ ЗВЕНО В ИСПОЛНЕНИИ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ

Исполнение судебных актов в своем проявлении необходимый аспект доведения судебного акта до своего логического завершения. Исполнительное производство является важным фундаментальным звеном в исполнении судебных и других решений и представляет собой установленный законом порядок принудительной реализации актов юрисдикционных органов, имеющей своей целью обеспечение реальной защиты нарушенных или оспоренных субъективных материальных прав или охраняемых законом интересов. Поэтапность стадий исполнительного процесса является основной для практической работы, поскольку именно движение исполнительного процесса по стадиям позволяет правильно использовать средства принуждения, эффективно и экономично осуществить исполнительные действия.

Судебная система, включая в себя разноуровневость, всегда неотъемлемо связана с исполнительным производством. Судьи, рассматривающие и разрешающие судебные споры, направляют свои решения на исполнения, тем самым связывая непосредственно свою работу с работой судебного исполнителя.

В исполнительном производстве имеются стадии исполнения судебных актов и на каждой стадии имеют место определенные действия, которые являются частными по отношению к общей цели исполнительного производства. Стадии органично связаны между собой, и каждая последующая стадия начинается только после окончания предыдущей.

В соответствии с Законом РК «» первоочередной задачей исполнительного производства является обязательное и своевременное исполнение судебных решений, определений и постановлений, а также в предусмотренных законом случаях решений и постановлений иных органов.

Проблемам исполнения судебных решений в Казахстане на протяжении последних лет уделяется много внимания, приняты действенные меры по совершенствованию законодательства об исполнительном производстве, изменению структуры органов исполнительного производства. Большим шагом вперед в правовом русле стало введение нового института частных судебных исполнителей, что позволило улучшить материально-техническое обеспечение судебных исполнителей, это значительно облегчило их работу и дало ряд положительных результатов. Соответственно в исполнении судебных актов частный судебный исполнитель заинтересован лично, внутренняя конкуренция частного исполнительного производства дает возможность видеть существенный результат полностью и качественно исполненного решения в соответствующие сроки. Но даже реформирование исполнительной системы не является полностью эффективным средством и до настоящего времени является чрезвычайно актуальным, поскольку надлежащее и законное исполнение судебных решений является исключительно важным условием для укрепления и развития пользующейся доверием со стороны граждан судебной системы. От того, насколько быстро и качественно исполняются судебные решения, зависит степень доверия граждан и всего общества к судебной процедуре как способу защиты нарушенных прав и интересов.

Ненадлежащее исполнение судебных решений или же затягивания сроков их исполнения образует целый спектр причин и проблем, препятствующих реализации законных интересов взыскателей. На практике нередки случаи явного

воспрепятствования должниками исполнению судебного решения, что проявляется в отказе должников допустить судебного исполнителя в помещение, где находится имущество, а также в применении в отношении судебных исполнителей физического насилия и угроз. В связи с этим для придания судебным исполнителям полноты власти при исполнении необходимо наделить их соответствующими силовыми полномочиями, либо объединить их работу по исполнению с участковыми инспекторами.

Вопросы кадрового состава, недостаточного уровня квалификации судебных исполнителей и отсутствие их материальной заинтересованности являются ключевыми в формировании качественного исполнения судебных решений. Обязательное и своевременное исполнение требует грамотного совершения исполнительных действий и высокого профессионализма. В то время как на практике имеет место острая нехватка кадров и постоянное их обновление, что оказывает негативное влияние на функционирование всей системы исполнительного производства. Судебные исполнители несут колоссальную нагрузку, что является одной из причин, влияющих на своевременность исполнения судебных решений. Большинство из них, приобретая необходимые профессиональные навыки, меняют место работы в поисках лучших условий труда.

Помимо вышеперечисленных организационных проблем в деятельности судебных исполнителей существует ряд противоречий в нормативных актах, что приводит к затруднениям в практическом поле. Так, в соответствии с Законом судебный исполнитель наделен правом внесения соответствующих представлений в судебные и правоохранительные органы о привлечении виновных лиц к административной или уголовной ответственности за воспрепятствование законной деятельности судебного исполнителя и уклонение от исполнения решения суда. Однако подавляющее большинство таких представлений остается без удовлетворения по причине отсутствия доказательств уклонения должника от исполнения судебного решения и, соответственно, отсутствия состава правонарушения. В частности, дознаватели, рассматривающие материал о привлечении к уголовной ответственности уклоняющегося должника, руководствуясь действующими уголовно-процессуальными нормами, обосновывают отказ в возбуждении уголовного дела тем, что должник не имеет умысла на уклонение от исполнения, если у него нет средств на погашение суммы долга, либо принимаются определенные меры к исполнению. Либо возникают спорные ситуации с исками о взыскании суммы долга, где решение суда не исполняется по причине отсутствия у должника личного имущества, а в правоохранительных структурах отказывают в возбуждении уголовного дела по факту мошенничества.

Что касается объявления должника в розыск, то здесь тоже немало припонов к затруднению в исполнении. Исполнительное производство приостанавливается на момент розыска и в это время наложение ареста на имущество должника не может осуществляться до установления его местонахождения. Зачастую должник просто скрывается и исполнение стоит. Даже определения судов о розыске должников, как правило, органами внутренних дел исполняются в течение очень длительного времени либо по различным причинам не исполняются вообще.

Глава нашей страны неоднократно подчеркивает в своих выступлениях значимость исполнительного производства, поднятие его на высокий уровень, ведь исполнение судебных решений является одним из залогов доверия граждан государству в целом. Исходя из создающихся проблем, в перспективе будет поднят статус судебного исполнителя, на развитие частного судебного исполнительства будут затрачены силы и средства. В настоящее время прорабатываются вопросы ужесточения санкций в отношении лиц, уклоняющихся от исполнения решений. Исключение понятия «добровольное исполнение» уже позволило после возбуждения производства принимать принудительные меры по взысканию в отношении должника, решать проблемы ухода должника от оплаты исполнительской санкции. В настоящее время судебные исполнители

наделены правом применения к недобросовестным должникам такой меры принудительного исполнения, как временное ограничение выезда за пределы Республики Казахстан, что действительно работает. Должник, выезжающий за пределы Казахстана, просто вынужден выплатить образовавшиеся долги.

Эффективность и значимость работы судебных исполнителей, на мой взгляд, возрастет, если будут не просто иметь место на бумаге, а действовать такие направления как:

1. прозрачность деятельности судебных исполнителей
2. поднятие уровня статуса судебного исполнителя и возможность мер безопасности при исполнении решения
3. эффективность применения санкций в отношении должников
4. усовершенствование законодательства в части розыска должников и по вопросам алиментной категории.

Законодателям следует обратить внимание на фактическое отсутствие действенных мер ответственности за неисполнение судебных решений, что влечет за собой негативные последствия в правовом поле. Необходимо подходить к данному вопросу дифференцировано, грамотно и с реальной возможностью применять нормы ответственности для лиц, уклоняющихся от исполнения судебных актов.

Список использованной литературы:

1. Закон РК « Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» от 02.04.2010г (по состоянию на 10.01.2022г)
2. Учебник «Исполнительное производство», Гуреев В.А, Гущин В.В., 2014г

Мұқанова Н. Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті
Бизнес, құқық және технология факультеті Ю-19-2к тобының студенті
Ғылыми жетекші Мағдатова Қ.Ж. заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы

ШЕТЕЛ АЗАМАТТАРЫ МЕН АЗАМАТТЫҒЫ ЖОҚ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Адам құқығы мәселесі әрқашан актуалды тақырып. Қаншама жылдар мен ғасырлар бұрын адам өз құқықтарының бар екендігін түсінген, бірақ оның құқықтары әлі күнге дейін кейбір мемлекеттерде илеусіз қалуда, әсіресе шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың. Азамат аталған соң сенің өмірін жеңілірек, өйткені саған құқықтар мен міндеттер бірдей жүктеледі, бірақ сенің азаматтық алмауын немесе алып, басқа мемлекетте өмір сүруің неге саған қиындық туғызу керек?! Ол қандай қиындықтар деген сұрақ туады. Мені бұл мақаланы жазуға итермелеген Қытайдағы отандастарымыздың өз еліңе орала алмай жатқаны болатын. Олардың айыптары қаншалықты шын немесе неліктен олардың құқықтарың қорғау соншалық ұзаққа созылғаны туралы ойлар келеді. Бұл сұраққа тек бір жауап естідім, ол - «Қытай заңының солай болуы». Қашаннан бері заң адам құқықтарынан жоғары тұрады, заңның өзі құқықтарды қорғау үшін керек емес пе, керісінше емес?! Тұжырым-азаматтығы жоқ адамдар мен шетел азаматтарының құқықтарының қорғалуы мен сақталуы толық түрде емес және мақаламның басты мәселесі осы.

Әр елде мемлекет азаматтарының құқықтық жағдайы, онда тұрып жатқан шетел азаматтарының өзгеше екені барлығына мәлім. Бұл ерекшелікті белгілі бір мемлекет аумағына қатысты шетел азаматтары құқықтарының кейбір жағдайларда шектелгендігінен көре аламыз. Мысалы, кейбір мемлекеттерде жергілікті жұмыс күштерінің мүдделерін қорғау үшін шетелдіктердің заңды қызмет етуіне қатаң шектеулер қойылған. Ал, басқа мемлекеттерде этникалық тепе-теңдікті сақтау үшін азаматтық алу мен тұруға рұқсатнама алудың ерекше күрделі процедурасы белгіленген. Жалпы ереже

бойынша, заң шетел азаматтарына мемлекеттік қызметтермен айналысуға, сайлауға қатысуға, кейбір істермен айналысуға және т.б. тыйым салады. Ұлттық және мемлекеттік мүдделерді қорғаудың аталған шаралары кейбір адамдарға ұнамауы мүмкін, бірақ егер олар заң негізінде орындалатын болса, түсінікті әрі кең көлемде қолданылатын шаралар болып табылатыны даусыз. Жағдайлардың осылайша орын алуын Қазақстандағы шетелдіктерге берілетін құқықтар мен бостандықтарды талдау негізінде байқауға болады. Қазақстан Республикасында шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдар әкімшілік құқықтың субъектілері болып табылады және Қазақстан Республикасы азаматтарының құқығындай құқықты пайдаланады. Бірақ сонымен қатар, оларға қойылған белгілі бір шектеулер де бар. Шектеулерге нені жатқыза аламыз? Мысалы, шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдар мемлекеттік билік органдарын сайлай алмайды және оған сайлану құқығы да болмайды, олар әскери міндет атқармайды, саяси мақсаттарды көздейтін бірлестіктер құруға құқығы жоқ. Оларға да жүктелетін міндеттер бар, олар: Қазақстан Республикасының Конституциясын құрметтеуге міндетті, Қазақстан аумағында тұру үшін және орын ауыстыру үшін рұқсат алуға міндетті болып табылады. Егер бұл талаптарды бұзса жауапкершілікке (әкімшілік, қылмыстық) тартылуы мүмкін. Ал, дипломаттардың құқықтық жағдайы халықаралық ережелермен реттеліп отырады. [1]

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауындағы «Мәңгілік Ел» идеясы, әлемнің ең дамыған 30 елдің қатарына ену барысында шетел мемлекеттерімен тығыз байланыста болуы, шетелден Қазақстанға мамандардың келіп жұмыс істеуі орын алады және осы жағдайларды қарастыра отырып, шетел азаматтары мен азаматтығы жоқ адамдардың құқықтық жағдайының ескерілуі маңызды мәселе болып табылады. [2]

Қазақстан Республикасы, өз кезегінде, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бекітуде халықаралық құқықтың нормалары мен қағидаларына сүйенеді. Қазақстанның егемендік алып, тәуелсіз мемлекет аталып, мемлекет ретінде дамуы барысында көптеген мемлекеттермен дипломатиялық қатынастар орнатуына алып келеді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасына жылдан-жылға әртүрлі жағдайларға байланысты шетел азаматтарының келуі орын алуда. Осы тұста біздің мемлекет алдында оның аумағына келуші шетел азаматтары қандай құқықтар мен міндеттерге ие бола алады деген мәселелер кешені пайда болды. Бұл мәселе тек теориялық қана емес, тәжірибелік маңызға ие екендігі даусыз. Бұл мәселелерді шешуде, әрине, кез-келген мемлекет халықаралық-құқықтық нормаларға сүйенетіні сөзсіз, сондықтан да халықаралық құқық нормаларының шетел азаматтарының құқықтық жағдайын реттеуге бағытталған кез-келген ішкі заңнама нормаларынан басым күшке ие болатыны айқын.

Қазақстан Республикасында шетелдік азаматтардың әрекет қабілеттілігі қағидасын Қазақстан Республикасы Заңнамасымен анықтау:

Қазақстан Республикасы аумағында шетел азаматтарының зиян келтіру салдарынан туған жауапкершілігінің азаматтық әрекет қабілеттілігін Қазақстандық құқықпен анықтайды.

Қазақстан Республикасындағы шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ тұлғалардың әрекет қабілеттілігін шектеу, оларды хабар-ошарсыз кетті немесе қайтыс болды деп танудың Қазақстан Республикасының Заңнамасымен жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы аумағында шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Конституцияда, Заңдарда және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, Республика азаматтары үшін белгіленген құқықтар мен бостандықтарды пайдаланады, сондай-ақ міндеттер атқарады.

Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы Қазақстан Республикасының Заңдары Ел Конституциясына негізделеді, соған сәйкес Қазақстан Республикасындағы шетелдіктердің әкімшілік-құқықтық мәртебесіне жататын нормативтік ережелер «Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылы 19 маусымдағы Заңында қаралған.

Қазақстан Республикасындағы шетелдіктердің құқықтық жағдайы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Халықаралық шарттарымен де анықтала алады. Егер Қазақстан Республикасы ратификацияланған халықаралық шартта аталған заңнан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттын ережелері қолданылады.

«Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы» Қазақстан Республикасының Заңында шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға кімдер жататыны айқындалған. Қазақстан Республикасының азаматтары емес және өзінің басқа мемлекеттің азаматтығына қатысты екендігінің дәлелі бар адамдар Қазақстан Республикасындағы шетелдіктер болып танылады.

Тұрақты және уақытша тұратын жері бойынша Әділет органдарына тіркелуге міндетті. Қазақстан Республикасында өзгедей заңды негізде жүрген, сондай-ақ оларға қатысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес ауыр немесе аса ауыр қылмыстар деп танылатын әрекеттер жасалынуы салдарынан жәбірленуші деп танылған субъектілер Қазақстан Республикасында уақытша жүрген деп есептеледі. Олар Қазақстан Республикасы аумағынан келген сәттен бастап үш тәулік ішінде белгіленген тәртіппен төлқұжатын тіркеуге және өздеріне белгіленген болу мерзімі өткен соң Қазақстан Республикасынан кетуге міндетті.

Жоғарыда аталған Заңнамалық актілерде шетелдіктердің Қазақстан Республикасына келуі мен кетуінің шарттары мен тәртібі бекітілген. Шетелдіктер, егер Қазақстан Республикасының тиісті тараппен келісімді өзгеше тәртіп белгіленбесе, жарамды паспортымен немесе оны алмастыратын құжаттармен Қазақстан Республикасына келу визасы болған жағдайда Қазақстанға келе алады.

Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар Қазақстан азаматтары сияқты жалпыға бірдей заңдық міндеттер орындайды. Қазақстан Республикасында тұратын шетелдіктер заңдарда белгіленген тәртіппен тұрады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 19 маусымдағы N 2337 Заңы, http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U950002337_2. Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан жолы- 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» жолдауы, 21 қаңтар 2050 жыл, <http://akm.prokuror.gov.kz/kaz/baspasoz/makalalar/elbasynyn-kazakstan-zholy-2050-bir-maksat-bir-mudde-bir-bolashak-atty-kazakstan> (2019.27.12.берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

2. Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасына келу және Қазақстан Республикасынан кету құқығына Қазақстан Республикасының аумағында визаны беру, қалшына келтіру және ұзарту" мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандартын бекіту туралы

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2017 жылғы 13 наурыздағы № 180 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2017 жылғы 27 сәуірде № 15042 болып тіркелді.

Нурмуханова А., Ю-19-2к студенті

Ғылыми жетекші-аға оқытушы, заңтану магистрі Шошаева Л.С.

Қарағанды экономикалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

МҰРАГЕРЛІК ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША ӨНДІРІС

Мұрагерлік заңға көшпес бұрын, мұраға жалпы сипаттама берейік. Мұра дегеніміз – қайтыс болған адамның мұрагерлеріне мүліктік немесе басқа мүліктік емес құқықтар мен міндеттерді заңды түрде қалдыру. Ал, мұрагерлік құқық – бұл қайтыс болған адамның

мүлкін мұрагерге беру тәртібін белгілейтін құқықтық нормалардың жиынтығы. Мұра азаматтың қайтыс болуы немесе оны қайтыс болды деп жариялау салдарынан ашылады.

Өсиет дегеніміз жазбаша түрде немесе ауызша айтылып, қалдырылған ақыл-кеңес, талап-тілек. Осылайша, өсиет үшін заңда белгіленген өсиет түріне байланысты өсиеттің жарамдылығы мен жарамсыздығы туралы мәселе шешіледі. Мазмұнына байланысты өсиеттің жарамдылығы мен жарамсыздығы туралы мәселе өсиет кезінде емес, өсиет қалдырушы қайтыс болған кезде шешіледі. Сондай-ақ, мұра қалдырушының әрекетсіздігінің жарамсыздығы әрқашан өсиетті толығымен жарамсыз деп танытынын атап өткен жөн. Сондай-ақ заңда белгіленген нысанды сақтамауға байланысты өсиет жарамсыз деп танылады. Өсиеттің мазмұнына байланысты өсиеттің жарамсыздығы толығымен орындалмайды. Кейде мұрагердің жеке куәліктері жарамсыз деп танылып, қалған анықтамалар жарамды болып қала берді.

ҚР АҚ 1050-бабында көрсетілген жалпы тәртіпке сәйкес, өсиет оның жасалған жері мен уақыты көрсетіле отырып, жазбаша нысанда жасалып, нотариатта куәләндіру тиіс [1].

Өсиет біржақтық мәміле болғандықтан мәміле нысаны туралы ереже қолданылады, 151- баптың 1 тармағына сәйкес мәміле ауызша немесе жазбаша нысанда жасалады [2].

Нотариалды куәләндіру міндеттілігі өсиетке қатысты мәміленің ерекше түрі ретінде айрықша мағыналы және мәнді болып табылады. Бұндай өсиеттің мәміле ретіндегі ерекшелігі, осы мәмілеге бағытталған құқықтық салдар, тек осы мәмілені жасаған тұлғаның қайтыс болуынан кейін пайда болады. Сондықтан, осы мәміленің жарамдылығы туралы сұрақ туғанда, ондағы өсиет қалдырушының тілегі шындыққа сәйкестігі және осы тілектің мазмұнын дұрыс түсіну туралы сұрақ туғанда куәләр тартылмайды немесе басқа да құжаттарды қолданбайды. Мемлекеттік нотариустың қатысуы өсиеттің даусыз заңды актісінің сипатын айқындап береді. Алдымен, лауазымды тұлға өсиетті куәләндірмәс бұрын, қоғамдағы мораль нормаларына қайшы келетін бұйрықтар мен шарттар жоқ, өсиет қалдырушының өсиеті бар ма, өсиет қалдырушының өз мүлкіне билік етуге ниеті бар-жоғын білу керек [3].

Өсиет қалдырушыға жеке тілектер мен ықтимал заңды салдардың болуын түсіндіреді.

Біздің заң бойынша өсиеттің тек жазбаша нысаны танылады. ҚР «Тілдер туралы» заңның [4] 15-бабында және АЖК-нің 14- бабында көрсетілгендей, жазбаша нысанда жасайтын жеке және заңды тұлғалардың барлық мәмілелері мемлекеттік және қажетті жағдайларда басқа тілдерде, қосымша орыс тілдерінде көрініс табады. Шетел жеке және заңды тұлғаларымен жасалатын жазбаша мәміле, тараптарға түсінікті тілде және мемлекеттік тілде жасалады. Сот ісін жүргізу тілі сотқа талап қою арызы берілген тілге байланысты сот ұйғарымымен белгіленеді. Сол бір азаматтық іс бойынша іс жүргізу бастапқы белгіленген сот ісін жүргізу тілінде жүзеге асырылады. Істі сот талқылауына дайындау кезінде екі тараптың да жазбаша өтінішхаты бойынша сот ұйғарыммен сот ісін жүргізу тілін өзгертуге құқылы. Егер істі бірінші сатыдағы сотта қарауға дайындау барысында талап қоюшының өз өкілі талап қою арызы берген тілді білмейтіні анықталса, онда сот талап қоюшының жазбаша өтінішхаты бойынша сот ісін жүргізу тілін өзгерту туралы ұйғарым шығарады.

Өсиет екі тілде толтырылған жағдайда аудармашы қатысады. Өсиеттің бастапқы мәтіні, әдетте, өсиет қалдырушының тілінде толтырылады. Екінші мәтін алдыңғы толтырылған өсиеттің аудармасы деп танылады, осыған байланысты осы аударма куәләндырылуға, аудармашы туралы мәліметтерде көрсетілуге тиіс және оған өсиеттің құпиясын сақтау үшін жауапкершілік жүктейді. Нысанның ауырлығы қайтыс болғандардың жалған өсиетін жасауға кедергі келтіреді. Куәләндыру жүргізу мерзімдерінің дәлдігі өсиет қалдырушының өсиетті толтыру кезінде әрекетке қабілетті екендігін және егер өмірінің соңғы жылдарында психикалық аурулардан зардап шеккен немесе әрекетке қабілетсіз деп танылған болса, ол саналы түрде әрекет еткенін анықтауды қамтамасыз етеді.

Егер жылжымайтын мүлік объектілері әртүрлі елді мекендерде орналасқан болса, талап қою объектілерінің бірінің орналасқан жері бойынша сотқа беріледі. Егер жылжымайтын мүлік объектілері бір елді мекеннің аумағында орналасқан болса, талап қою объектілерінің бірінің орналасқан жері бойынша сотқа беріледі.

Мұра қалдырушының кредиторларының мұрагерлерге, өсиетті орындаушыға талап қоюлары АІЖК 31-баптың бірінші бөлігінде белгіленген қағидаларға сәйкес мұраға қалдырылған мүлік орналасқан жердегі соттың қарауына жатады [5].

Мұрагерді лайықсыз мұрагер деп тану, мұраны иесіз деп тану, мұраны қабылдау, мұрадан бас тарту үшін мерзімді ұзарту немесе қалпына келтіру туралы талап қоюлар мұраның ашылған жері бойынша беріледі.

Мұрагерлік туралы істер бойынша дауларды шешкен кезде соттар мұра ашылған күнде қолданыста болған заңнаманы басшылыққа алуы тиіс.

Мұрагерлік жөніндегі қатынастарды реттеудің бұрынғы тәртібіне қандай да бір өзгерістер мен толықтырулар енгізетін жаңа заң, ол қолданысқа енгізілгеннен кейін туындаған құқықтар мен міндеттерге қолданылады.

Мұра қалдырушының қайтыс болған күні, ал оны қайтыс болған деп жариялаған кезде азаматты қайтыс болды деп жариялау туралы сот шешімі күшіне енген күн не сот шешімінде қайтыс болған деп белгіленген күн мұраның ашылу уақыты болып танылады. Егер бірінен кейін бірі мұрагер болуы мүмкін азаматтар бір мезгілде немесе бір күнтізбелік тәулікте, бірақ түрлі сағатта қайтыс болса, онда олар бірінен кейін бірі мұрагер болмайды және мұрагерлікке олардың әрқайсысының мұрагерлері шақырылады. Мұра қалдырушының соңғы тұрған жері мұраның ашылу орны болып табылады.

Мұраны іс жүзінде қабылдау деп мұрагердің мұра қалдырушы қайтыс болғаннан кейін соңғының мүлкін иеленуін және пайдалануын кәуландыратын әрекеттері, оның мүлкін ұстау мен сақтау жөніндегі әрекеттерді жүзеге асыруы, мұрагерлік мүлікке байланысты оның қарыздары мен салықтарын төлеуі не мұрагерлік массаға енгізілуге жататын мүліктік сипаттағы мұра қалдырушыға тиесілі төлемдерді, құндылықтарды алуы түсіндіріледі.

Мұрагерлер көрсетілген әрекеттерді мұра ашылған кезден бастап алты ай ішінде жасауы тиіс.

Мұрагердің мұрадан бас тартуы, басқа мұрагердің мұраны қабылдамауы немесе АҚ-нің [1045-бабында](#) белгіленген негіздер бойынша мұрагерді мұраны қабылдаудан шеттету салдарынан мұрагерлік туындайтын басқа тұлғалар, олардың мұрагерлікке құқықтары туындаған күннен бастап алты ай ішінде мұраны қабылдауға құқылы.

Белгіленген тәртіппен қабылданған мұра, ол ашылған күннен бастап мұрагерге тиесілі деп танылады. Сондықтан мұра алу құқығы туралы куәлікті алу мұрагердің міндеті емес, құқығы болып табылады, көрсетілген куәліктің болмауы мұрагерлік құқықты жоғалтуға негіз бола алмайды.

Егер мұрагер мұраны іс жүзінде қабылдаса, бірақ нотариус қандай да бір себептермен мұра алу құқығы туралы куәлікті беруден бас тартса, онда мұрагер сотқа ерекше іс жүргізу тәртібімен нотариустың әрекеттеріне шағым келтіруге құқылы.

Мұрагер мұраны іс жүзінде қабылдаған, бірақ мұра алу құқығы туралы куәлікті алу үшін нотариусқа қажетті даусыз дәлелдемелерді келтіре алмаған және оларды өзге де жолмен алуға мүмкіндігі болмаған жағдайда мұрагер мұраны қабылдаудың заңдық фактісін белгілеу туралы арызбен сотқа жүгінуге құқылы, арыз ерекше іс жүргізу тәртібімен қаралады. Егер, бұл ретте құқық туралы дау туындаса, онда мұндай фактіні белгілеу талап қою тәртібімен жүргізіледі.

Жалпы алғанда, мұрагерлік институты нақты бірқатар міндеттердің шешімін табады деуге болады: біріншіден, жеке меншіктің дамуын ынталандырады; екіншіден, мұра қалдырушының жақын туысқандарына мұрагерлікке меншік құқығын өтуін реттейді; үшіншіден, еңбекке жарамсыз немесе асыраудағы тұлғалардың құқықтарына кепілдік

береді, яғни азамат, өзі қайтыс болған жағдайда өзінің отбасы мүшелеріне, туысқандарына, басқа да тұлғаларға материалдық көмек көрсету мүмкіндігіне ие болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Азаматтық Кодексі (ерекше бөлімі), 01.07.1999 ж. соңғы өзгерістер мен толықтырулар 2022 ж. 1 қаңтарында енгізілді) www.onlain.zakon.kz
2. ҚР Азаматтық Кодексі (жалпы бөлімі), 27.12.1994 ж. (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 2022 ж. 1 қаңтарында енгізілді) www.onlain.zakon.kz
3. ҚР «Нотариат туралы» Заң (2020.03.07. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) <https://online.zakon.kz/>
4. ҚР «Тіл туралы» Заңы 11.07.1997ж. (2019.26.12. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) <https://online.zakon.kz/>
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі 2015 жылғы 31 қазан // (2022.23.01. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // <https://online.zakon.kz>

Рысмендиева Мидина Айдосқызы

Ю-18-1к тобының студенті Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Қарағанды, Қазақстан

Есенов Д.Қ

Экономикалық қатынастарды құқықтық реттеу кафедрасы з.ғ.магистрі

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СУБЪЕКТИСІ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ТАЛУ ТӘРТІБІ

Қазақстан Республикасының халықаралық құқық субъектілігінің негізі оның мемлекеттік егемендігі мен тәуелсіздігін бекіту мен дамытудың күрделі процесінің жүріп жатқанына байланысты. Сондықтан мемлекеттік егемендік пен тәуелсіздік, халықаралық ынтымақтастық мәселелері гуманитарлық ғылымдардың түрлі салаларын білдіретін шетелдік және отандық ғалымдардың жіті назарында болатыны түсінікті. Сонымен қатар, уақыттың өзіндік ерекшелігі көзқарастардың өзгеруін талап етеді: егер жақында халықаралық құқықтық субъектінің теориясы мен практикасы негізінен мемлекет пен құқық, конституциялық құқық теориясы туралы еңбектерде қарастырылса, қазір халықаралық заңгерлер де оны дамытуға қосылды, ал құқықтанушылар, саясаттанушылар, тарихшылар үшін халықаралық ынтымақтастық мәселелері барған сайын маңызды зерттеу объектісіне айналууда.

Мәселенің өзектілігі егеменді Қазақстан үшін өте маңызды болып көрінеді, өйткені біздің мемлекет, бір жағынан, интеграциялық процестерге қатысуға үлкен қызығушылық танытады, ал екінші жағынан, Республика отыз жыл бұрын Тәуелсіз мемлекет ретінде өзінің даму жолын бастады. Демек, халықаралық құқық субъектісі ретінде басқа мемлекеттермен тең құқықты ынтымақтастық үшін өз әлеуетін өсіру міндеті алда тұр.

Қазақстанның шет мемлекеттермен екіжақты форматтағы қарым-қатынасы тұрақты дамуда, онда бейбіт диалогты дамыту, өзара мүдделерді ескере отырып, барлық маңызды мәселелерді шешу, ұлттық заңдарды жақындастыру мен үйлестіру, оларды қабылданатын халықаралық шарттық міндеттемелерге сәйкес келтіру үшін барлық қажетті жағдайлар жасалуда.

Кеңес Одағы құрылған соңғы жылдары одақтас республикаларда, соның ішінде Қазақ КСР-де нақты егемендік пен халықаралық құқық субъектілігі үрдісі байқалды. Халықаралық құқық субъектілігі Одақ пен одақтас республикалардың құзыретін ажырататын бірқатар нормативтік актілер мен заңдарды қабылдауда көрініс тапты. Дәл осы кезеңде одақтас республикалардың КСРО-дан шығуына байланысты мәселелерді

шешу тәртібі туралы 1990 жылғы 3 сәуірдегі Заң қабылданды. Біздің республикада бұл үрдіс мемлекеттің сыртқы экономикалық қызметін реттейтін бірқатар заңды актілерден көрініс тапты.

1990 жылғы 25 қазанда республиканың Жоғарғы Кеңесі қабылдаған Қазақ КСР-інің Мемлекеттік Егемендігі туралы Декларация Қазақстанның дербес және тәуелсіз мемлекет, халықаралық қатынастардың толыққанды субъектісі болу ниетін растады. Осындай актілер одақтың барлық дерлік субъектілерінде қабылданды. 1991 жылғы 16 желтоқсанда "Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы" Конституциялық заң қабылданып, іс жүзінде тәуелсіз, дербес мемлекет деп жарияланды.

Мемлекеттік егемендік туралы декларацияның түйінді идеяларын дамыта отырып, Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы Конституциялық Заң Қазақстан Республикасының бұдан былай тәуелсіз мемлекетке сәйкес барлық мемлекеттермен өзара қарым-қатынастарын халықаралық құқық қағидаттары негізінде құратынын біржақты баянды етті. Алғаш рет Бірыңғай Қазақстан азаматтығы орнатылды. Мемлекеттің қаржы-несие, салық және кеден саясатымен тәуелсіз экономикалық жүйеге бағытын белгілей отырып, меншіктің әр түрлі нысандары туралы Декларация жарияланды [1, б. 126].

Қазақстан Республикасының мемлекеттік егемендігін қалыптастырудың келесі кезеңі 1993 жылғы 28 қаңтарда Конституция қабылданғаннан басталады. Бұл Қазақстанның мемлекеттік және қоғамдық жүйесін жаңаша айқындаған тарихи құқықтық акт болды. Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекетінің өмір сүруін бекіткен басты құқықтық акт 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған және қазақстандық қоғамның негізгі құндылықтарын бекіткен Конституция болды. Қазақстанның жаңа тәуелсіз мемлекетінің іргелі параметрлерін 1995 жылғы Конституцияның 1-бабы айқындады: Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы-адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары.

Әлемдік қоғамдастыққа кіре отырып, Қазақстан Республикасы өзінің халықаралық құқық субъектілігін дамыта және іске асыра отырып, оның нақты мүшесі болуға тиіс болды. Халықаралық құқықта субъектінің объективті қасиеттері: 1) халықаралық құқықтың негізгі субъектілеріне тән егемендік; 2) дербес шарттық практика; 3) дипломатиялық және консулдық өкілдіктердің шет мемлекеттермен алмасуы; 4) егемен мемлекеттің халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысуы.

1991 жылғы желтоқсанда КСРО ыдырап Кеңес Одағы сайлаған ерекше бағытты қысқартты және бүкіл адамзаттың бағытын ұстануға шешім қабылданды, Қазақстан одақтас республикалардың бірі бола отырып, бұл процесстен тыс қалмады. Бұдан басқа, Қазақстан посткеңестік кеңістік мемлекеттерінің әлемдік қоғамдастыққа кіруінің және өз экономикасының әлемдік қоғамдастыққа кірігуінің бастамашыларының бірі болды.

1991 жылғы 16 желтоқсанда Қазақстан КСР Одағының жартылай тәуелсіз Республикасынан егеменді, тәуелсіз мемлекет болды. 1991 жылғы желтоқсаннан бастап Қазақстан Республикасы тәуелсіз, егемен мемлекеттің, халықаралық құқық субъектісінің нақты ерекшеліктеріне, атрибуттарына ие болды. Тәуелсіздікті жариялау Қазақстан Республикасына дербес халықаралық-құқықтық мәртебеге ие болуға, халықаралық құқық негізінде құқықтар мен міндеттерге ие болуға, халықаралық құқық шығармашылығының қатысушысы болуға мүмкіндік берді.

Егемендік, өзін-өзі анықтау құқығының көрінісі ретінде мемлекетке ішкі және сыртқы қатынастарда тәуелсіз саяси ұйым болуға мүмкіндік берді. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Республиканың егемендігі оның бүкіл аумағын қамтиды. Мемлекет өз аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін қамтамасыз етеді. Осы конституциялық нормаларды растау 1993 жылғы 13 қаңтарда қабылданған "Қазақстан Республикасының Мемлекеттік шекарасы туралы" заң, ТМД шеңберінде 1992 жылғы 9 қазандағы мемлекеттердің сыртқы шекараларында тұрақты

жағдайды қамтамасыз ету жөніндегі ынтымақтастық туралы келісімге қол қою; 1994 жылғы 15 сәуірдегі егемендікті, аумақтық тұтастықты және шекараларға қол сұғылмаушылықты сақтау туралы Декларация; 1994 жылғы 26 сәуірдегі Қазақстан-Қытай мемлекеттік шекарасы туралы; 1994 жылғы 21 қазандағы Ресей Федерациясымен ынтымақтастық және сыртқы шекараларды қорғау туралы шарттық ережелер болып табылады.

Кез келген бейбіт сүйгіш мемлекеттегідей Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік билік біртұтас және оны заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлу қағидаттарына сәйкес жүзеге асырылады. Осылайша, Қазақстанда тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалана отырып, биліктің барлық тармақтарының өзара бөлінуі мен өзара іс-қимылының маңызды қағидаты белгіленген. Бұл ретте жас, егемен мемлекет шетелдік құрылыс тәжірибесін белсенді пайдаланды. Мысалы, мемлекет басшысы лауазымын, Парламенттің қос палаталы құрылымын құру, Конституциялық Кеңестің мәртебесін айқындау, сот төрелігінің құқықтық негіздері секілді тәжірибелерді қолданды.

Қазақстан Республикасының халықаралық құқық субъектілігінің объективті қасиеттерінің бірі дербес шарттық практика болып табылады. Тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасы мемлекетке барлық елдермен шаруашылық байланыстарға кірігудің жеделдетілген процесін, сыртқы саяси қызметтің басым бағыттарына белсенді қатысуды қамтамасыз ететін ауқымды шарттық-құқықтық база құрды. Қазіргі кезеңде Қазақстан екіжақты және көпжақты халықаралық шарттар бойынша қол жеткізілген уағдаластықтарды іс жүзінде іске асырды. Халықаралық уағдаластықтар халықаралық құқық нормалары мен қағидаттарына негізделген; стратегиялық міндеттерді ескере отырып, ынтымақтастықтың әртүрлі салаларын нығайтуға арналған. Халықаралық құқықта шарт тек ерікті ғана емес, сонымен бірге шарттық процеске қатысушылардың балама жеңілдіктерінің нәтижесі екенін атап өткен жөн. Халықаралық шарт жасасу құқығы барлық мемлекеттерге тиесілі. 1969 жылғы 23 мамырдағы халықаралық шарттар құқығы туралы Вена Конвенциясы әр мемлекеттің халықаралық құқық субъектісі ретінде шарттар жасасуға құқықтық қабілеті бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, Қазақстан мен Франция арасындағы шарттың объектілері өзара түсіністік пен ынтымақтастық болып табылады, бұл 1992 жылғы 23 қыркүйекте Парижде қол қойылған Қазақстан Республикасы мен Француз Республикасы арасындағы достық, өзара түсіністік және ынтымақтастық туралы шартта өзінің заңды көрінісін тапты. Қазақстан қазірдің өзінде бірқатар көпжақты шарттар мен конвенцияларға қосылды, көптеген жүздеген екіжақты шарттардың қатысушысы болып табылады.

Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы, Украина, Белоруссия және басқа мемлекеттер арасындағы достық пен ынтымақтастық туралы шарттар, Қазақстан Республикасы мен Француз Республикасы арасындағы достық, өзара түсіністік және ынтымақтастық туралы шарт Қазақстанның саяси шарттарының мысалдары болып табылады. Қазақстан Республикасы мен Германия Федеративтік Республикасы арасындағы капитал салымдарын көтермелеу және өзара қорғау туралы шарт экономикалық шартқа жатады.

Халықаралық құқық тәуелсіз мемлекеттердің дамуында маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн. XV ғасырдың 60-шы жылдары құрылған Қазақ хандығы кезінде Қазақстан халықаралық құқықтың субъектісі болған. Ресейге, одан әрі Кеңес Одағына қосылғаннан кейін Қазақстан өзінің ішкі және сыртқы саясатын жүзеге асыруда тәуелсіздігін жоғалтады. Тек 1991 жылдан бастап, Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін алғаннан кейін, ол қайтадан халықаралық құқықтың толыққанды субъектісіне айналды.

Кеңес Одағынан бөлінген сәттен бастап Қазақстан Республикасы халықаралық құқыққа ерекше назар аудара бастады. Өз позицияларын халықаралық аренада бекіту қажет болды, осыған байланысты әлем елдерімен дипломатиялық байланыстар дами бастады. Осылайша, халықаралық құқықтың рөлі үнемі артып келеді және қажет болған

жағдайда ол бірінші орынға шығады. Қазіргі уақытта Халықаралық құқық жалпыға ортақ құндылыққа, мемлекеттердің қарым-қатынас тіліне айналды. Қазақстанның тәуелсіздік алуы оның мемлекеттік білім ретінде бүкіл тарихында оның барлық салаларында халықаралық құқықтың толыққанды субъектісі болғанын атап өтті [2, б. 74].

Сыртқы байланыстарды кеңейту, дипломатиялық қатынастарды орнату, басқа мемлекеттермен сауданы дамыту, экспорттық-импорттық және өзге де қатынастар жас мемлекеттің әлемде лайықты орын алу ниетін білдіреді. Бірақ бұл әлемдік аренаға өзін қалай ұстау керектігін білмей шығу мүмкін емес. Осындай мақсатқа жетудің кейбір құралдары, өздеріңіз білетіндей, басқа мемлекеттермен экономикалық байланыстарды нығайту, елдің сыртқы экономикалық қызметін дамыту және әлемдік нарық талаптарына сай болуға ұмтылу болып табылады. Бүкіл әлем мойындаған қуатты дамыған мемлекет ретінде табысты жұмыс істеу үшін Қазақстан қалған мемлекеттермен қатар барынша көп Халықаралық экономикалық ұйымдардың мүшесі болуы қажет, ұлттық экономикалық қатынастарды осындай құқықтық нысандарға, біздің елімізде отандық, сондай-ақ шетелдік компаниялардың табысты қызметі мен құқықтарын қорғауға кепілдік беретін осындай халықаралық-құқықтық құжаттардың өз аумағындағы іс-қимылдарын ретке келтіру қажет.

Қазіргі уақытта Қазақстан тасымалдау, сыртқы сауда дауларын халықаралық төрелік арқылы шешу, осындай төрелік шешімдерді орындау, халықаралық қаржылық міндеттемелер мәселелерін реттейтін әртүрлі көпжақты халықаралық конвенцияларды ратификациялады. Бұл Қазақстан өзінің жаһандық мақсаттарына қол жеткізу үшін жұмыс істеп жатқанын білдіреді. Бірақ бұл жеткіліксіз.

Дипломатия мен сыртқы саясаттың халықаралық құқықпен өзара іс-қимылы туралы мәселелер, менің ойымша, қазір неғұрлым өзекті. Соңғы онжылдықтарда Қазақстан Республикасы Еуропа мемлекеттерімен және Азия өңірінің елдерімен ынтымақтастық саясатын жүргізе отырып, өзінің халықаралық байланыстарын дамытып отыруына, Республиканың халықаралық аренадағы жағдайын нығайтуына, өзара көмек туралы халықаралық шарттар жасалуына байланысты болды. Бұл халықаралық құқықтың дамуына ықпал етеді [3, б. 215].

Қазақстан Республикасы дамуының қазіргі кезеңі, егемендіктің қалыптасуы, қоғам өмірінің барлық салаларын реформалау соңғы уақытқа дейін іс жүзінде зерттелмеген тақырыптарды зерттеуді ерекше өзектендіреді. Олардың қатарына Қазақстан Республикасының сыртқы саяси қызметін сипаттайтын мәселелер жатады. Сыртқы саясаттың негізгі принциптері мен бағыттары, сыртқы қатынастардың белгілі бір органының қалыптасуы мен жұмыс істеуі сияқты проблемаларды бөліп көрсету маңызды.

Қорытындылай айтатын болсам, Кеңес Одағының құрамында Қазақстан Республикасы дипломатиялық қатынастарға тікелей қатыспады және ғылым ретінде халықаралық құқық республика аумағында дамымады. Бірақ соңғы онжылдықтар ішінде халықаралық құқық үлкен дамуға ие болды. Қазақстанның жаңа ғасырдағы міндеті халықаралық алмасудағы экономикалық дамудың өсу қарқынына ықпалын күшейту, біздің шаруашылығымыздың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал ету мақсатында сыртқы экономикалық байланыстарды серпінді дамыту болып табылады. Әлемдік экономикадағы отандық экономиканың қазіргі жағдайы елдің сыртқы экономикалық саясатына қажетті түзетулер енгізу міндетін өзекті етеді. Жинақталған халықаралық тәжірибені ескере отырып, экспортты мемлекеттік қолдау мен ынталандыру жүйесін құру қажет: экспорттаушылар тартатын кредиттік ресурстарға кепілдіктер, экспорттық кредиттерді кепілдендіру мен сақтандыру, перспективалы инвестициялық экспортқа бағдарланған жобаларды іске асыруға мемлекеттің үлестік қатысуы, экспортты салықтық көтермелеу, экспорттаушыларға түрлі қызметтер көрсету, қазақстандық өндірушілердің халықаралық көрмелер мен жәрмеңкелерге қатысуына жәрдемдесу, экономикалық дипломатияның көмегімен өнімді сыртқы нарықтарға ілгерілету керек. Кез келген дамушы мемлекеттің даусыз басымдығы адам құқықтары мен бостандықтарын

қамтамасыз ету болып табылады. Қазақстан Республикасы басқа мемлекеттермен өзара тиімді шарттарда ынтымақтасуға дайын ашық еуразиялық мемлекет болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1.М.А. Сарсембаев. Международное право. Алматы - Данекер, 2001 г.

2.Ж.О. Құлжабаева. Халықаралық жария құқық-Алматы, 2002 ж.

3.Нарибаева Н.К. Казахстан как субъект права международной экономической интеграции. Алматы, 2000 г.

Сатбаева А.К., № 86 Жалпы білім беру мектебінің 11 «Ә» сынып оқушысы
Ғылыми жетекші – з.ғ.к., доцент Сатбаева Қ.

Қазақтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ КІШІ САЛАСЫ РЕТІНДЕГІ ПАРЛАМЕНТТІК ҚҰҚЫҚ

Қазақстанның демократиялық жолмен құқықтық және әлеуметтік мемлекет орнатуы – қазіргі өркениетті әлемдік тәжірибеде нық қалыптасқан билік бөлу принципіне негізделеді. Билік бөлу принципіне сәйкес Республикадағы біртұтас мемлекеттік билік Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлініп, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы өзара іс-қимыл жасау принципіне сәйкес жүзеге асырылады. Айтылған билік тармақтарының ішінде заң шығарушы билік негізгі орынды иемденеді. 1995-жылғы Республика Конституциясында заң шығарушы билікті жүзеге асырушы жаңа орган – қос палаталы Парламент бекітіліп, бүгінгі күні ол өз әрекетін жүзеге асыруда [1]. Қазақстандық парламентаризмнің қалыптасуы мен дамуы үшін, ең алдымен, оны оқытатын салаға, оның сүйенетін қайнар көздеріне қатысты мәселелерді анықтау керек.

Конституциялық құқық нормаларымен реттелетін қатынастар мемлекет пен қоғам өмірінің саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және басқа салаларын қамтиды. Конституциялық құқық аталған салаларды жан-жақты, түпкілікті, егжей-тегжейлі реттемейді. Ол тек ең негізгі, басқа салалардың бастауы болып табылатын қатынастарды қарастырады.

Құқық саласының тақырыбы туралы мәселені анықтау оның нормаларына тән ортақ мәндік сапаларды дұрыс түсінудің алғы шарты болып табылады. Құқықтық реттеуде құқықтық нормалардың белгілі бір салаға, нақты институтқа тиесілілігін ескермей осы нормалардың қызметі мен рөлін толық түрде ашу мүмкін емес.

А. К. Котов парламентаризмді «қоғамдағы тіршілік әрекетінің жалпыға бірдей міндетті ережелерін орнату бойынша ой мен тәжірибе» деп түсінеді. Сонымен бірге автор билік бөлу принципін парламентаризмнің басты белгісі ретінде тани отырып, «қай жерде және қай уақытта билік бөлу принципі конституциялық деңгейде бекітілетін болса, сол жерде және сол уақытта парламентаризм дамиды» – дейді [2, 23-24 б.б.].

Мемлекеттік билікті жүзеге асыруда конституциялық нормалармен реттелетін қоғамдық қатынастар пайда болады. Конституциялық құқық Қазақстан Республикасының конституциялық құрылыс негіздерін бекіте отырып, халық өз билігін тікелей және өз өкілдері арқылы жүзеге асыратынын, мемлекеттік билікті жүзеге асыру құқығын халықтың қандай да бір бөлігі не ұйым, немесе жекелеген адам иемдене алмайтынын, Қазақстанның бүкіл халқы атынан билік жүргізуге өздерінің конституциялық өкілеттілігі шегінде Республика Президенті мен Парламентінің ғана құқығы бар екенін анықтайды.

Конституциялық құқық халық билігінің негіздерін құрайтын қоғамдық қатынастар мен халықтың мемлекеттік билікті жүзеге асыруы барысында пайда болған қоғамдық қатынастарды, оның ішінде, мемлекеттік билікті жүзеге асырушы үш билік тармағының арасындағы негізгі – заң шығарушы билік тармағының негіздерін құрайтын қоғамдық

қатынастарды бекітеді және реттейді. Ал парламенттік құқық негізгі құқық саласындағы кіші сала ретінде Республиканың заң шығару қызметін жүзеге асырушы органның ұйымдастырылуы мен қызметінің тәртібін, заң шығару процесін, депутаттардың құқықтық мәртебесін өз нормаларымен егжей-тегжейлі, жан-жақты реттеп, бекітеді.

Егер конституциялық құқықта статуттық-институционалдық нормалар мен принциптер тобы негізгі орынды иемденсе, ал парламенттік құқықта негізгі орында іс жүргізу-ұйымдастырушы және технологиялық нормалар тұрады. Парламенттік құқық – конституциялық құқықтың динамикалық «мені». Сондықтан кез-келген демократиялық құқықтық жүйеде парламенттік құқық конституциялық құқық жүйесіндегі құқық саласы ретіндегі ерекше орнымен анықталуы қажет.

Парламенттік құқық конституциялық құқықтан шыққан, конституциялық құқықпен бірге конституционализм атты «түбірлік жүйеге» сүйенеді және конституциялық құқықтың да, парламенттік құқықтың да негізгі заңдық қайнар көзі Конституция болып табылады.

Егер тұтас конституциялық-құқықтық реттеу үшін билікті-бұйрықты бастауларға негізделген әдістер тән болса, ал парламенттік-құқықтық реттеу үшін, ең алдымен, үйлестіру және келісім әдістері тән. Егер конституциялық құқық механизмдерінде оның нормативтік құрамының материалдық жағы басым болса, ал парламенттік құқық механизмінде іс жүргізу-қамтамасыз ету жағы басым.

Бұдан шығатын қорытынды: парламенттік құқық қаншалықты ерекше сала ретінде көрінсе де, оны конституциялық құқықтың кіші саласы ретінде есептеуге негіздер жеткілікті. Парламенттік құқықтың конституциялық құқықпен қатарлас сала болып қалыптасуы мүмкін емес, себебі әр алуан түрлі және әр қилы деңгейлердегі қатынастар конституцияның өзімен іс жүргізу тәртібіне бағытталған. Парламенттік ішкі қатынастар және іс жүргізулер (заң шығару, бақылау, ұйымдастыру) – бұл бір мәселе; екінші – институт аралық (Президент – Парламент – Үкімет – сот билігі); үшінші – жария-құқықтық жауапкершілік қатынастар саласындағы іс жүргізулер (Парламент – сайлау корпусы – электорат).

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе парламенттік құқықты парламенттің ішкі құрылымы мен іс жүргізу-ұйымдастыру қызметін, оның мемлекеттік биліктің басқа органдарымен және сайлау корпусымен қарым-қатынастарын реттеуші нормалар мен ережелердің ерекше жүйесі ретінде анықтауға болады [3,12 б.].

Ал парламенттік құқықтың қайнар көздері жөнінде айтар болсақ, құқықтың жалпы теориясында – құқық қайнар көздерінің ұғымын заңдық мағынада материалдық және формалды деп ажырату қалыптасқан. Бірінші жағдайда құқықтың қайнар көзі деп осы құқықтың мазмұнын анықтайтын факторларды айтады. Әдетте оларға қоғам өмірінің материалдық жағдайын, қоғамға тән экономикалық қатынастарды жатқызады.

Формалар заңдық мағынада құқықтың қайнар көзі ретінде қаралып, құқықтық нормалар осы формалар арқылы қалыптасады және міндетті күшін алады. Осындай қызмет атқарушы формалар құқықтық актілер болып табылады.

Уақыттың қазіргі кезеңінде әрекет етуші құқықтық актілер ғана конституциялық құқықтың қайнар көздері бола алады.

Құқықтың қайнар көздері үшін, оларды қабылдауда ғана емес, жоюда да, өз күшін жойды деп тануда да ерекше тәртіп белгіленген. Акті жойылғаннан кейін әрекеттегі құқықтың қайнар көзі болып есептелмейді.

Парламенттік құқық қайнар көздерін үш топқа бөліп қарастыруға негіз бар. Олар: заңдық, ұсынымды-шаралық және ілімдік.

Бірінші, заңдық топта, тек жалпымемлекеттік деңгейдегі: Конституция, заңдар, Республика Президентінің жарлықтары, Үкімет қаулылары, Жоғарғы Сот шешімдері, Парламент және оның палаталарының регламенттері және басым бөлігінде немесе жекелеген бөліктерінде құқықтық іс жүргізу ережелері бар өзге де актілер. Осы орайда қазіргі қазақстандық құқықтық жүйе үшін жаңа актілер түрлерін арнай түрде атап өту

қажет. Олар: конституциялық заңдар, ішкі мемлекеттік шарттар мен келісімдер, халықаралық құқықтың принциптері мен нормалары.

Аталмыш қайнар көздер ішінде, әрине, мемлекет Конституциясы негізгі орынды иемденеді. Қазақстан Республикасы парламенттік құқығынын негізгі қайнар көзі Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады. Себебі, Конституцияның ең жоғары заңдық күші бар және Республиканың бүкіл аумағында ол тікелей қолданылады (Қ.Р.-ның Конституциясы, 4 бап, 2 тармақ). Басқа қайнар көздердің бәрі де Конституциядан туындайды және оған қайшы келмеу керек. Оған себеп келесі факторлар:

1. Конституцияда қазіргі кезеңдегі барлық конституциялық–құқықтық реттеудің негізі болып табылатын, жалпы сипаттағы құқықтық нормалар белгіленген.

2. Конституция құқықтың қайнар көзі ретінде өзінде белгіленген нормалар мазмұнының кеңдігімен сипатталады. Бұл нормалар өз әрекетімен қоғам өмірінің барлық саласын – саяси, экономикалық, әлеуметтік, рухани салаларын қамтиды.

3. Қазақстан Республикасы Конституцияның басқа қайнар көздермен салыстырғанда ең жоғарғы заңдық күші бар, Республиканың бүкіл аумағында тікелей қолданылады. Мемлекетіміз қабылдаған заңдар және басқа да құқықтық актілер Қазақстан Республикасы Конституциясына қайшы келмеу керек.

4. Конституцияда құқық саласының қайнар көздерінің көптеген басқа түрлері анықталған. Онда құқықтық актілердің аталуы, олардың заңдық күші, қабылдау тәртібі, жойылуы және жариялануы белгіленген.

5. Парламенттік құқық саласының негізгі қайнар көзі ретіндегі Конституция маңызды, ондағы белгіленген нормалар халықтың мемлекеттік еркін жүзеге асыру формасы ретінде көрінуімен де анықталады. Онда заңдық түрде қоғамның алға қойған мақсаттары, осы қоғамды ұйымдастыру принциптері және оның тіршілік әрекеттері, қоғамның ең жоғары өкілді органы ретіндегі Парламент құзыреті белгіленеді.

Конституция, басқа қайнар көздермен салыстырғанда, ең жоғары құқықтық маңызы бар акті ғана емес, ең жоғарғы қоғамдық маңызы бар акті. Оның нормалары әр азаматты, қоғамдық әрекеттің барлық субъектілерін қамтиды. Конституцияның төртінші бөлімі парламенттік құқықтың негізін салатын нормалардан тұрады. Үш тармаққа бөлінген мемлекеттік билік тармақтары арасындағы алғашқы орында заң шығарушы билік тұр. Сол себепті Республика Парламентіне қатысты негізгі мәселелер елдің Негізгі заңында жан-жақты қарастырылған. Республика Конституциясы Парламенттің заң шығару қызметін жүзеге асырушы ең жоғары өкілді орган ретіндегі ерекше мәртебесін бекітеді (Конституцияның 39-бабы). Сонымен қатар Конституцияда Парламенттің бірлескен және бөлек отырыстарында қарастырылатын мәселелер тобы, әуелі Мәжілісте, сонан соң Сенатта кезегімен қарау арқылы қабылданатын мәселелер тобы анықталған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы – Электрондық ресурс. Кіру режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (қаралған мерзім 18 наурыз 2022 жыл).

2 Котов А. К. Новая Конституция Казахстана и становления парламентаризма в республике с президентской формой правления // Вестник межпарламент-ской Ассамблеи. — СПб., 1996, № 3, 5б.

3 Парламентское право России: Учебное пособие /Под ред. И.М.Степанова, Т.Я. Хабриевой. – М.: Юрист,1999. -392с

Теміртай Н. Ю-19-2к тобының студенті, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

Ғылыми жетекші:МағдатоваҚ.Ж.

экономикалық қатынастарды құқықтық реттеу кафедрасының аға оқытушысы
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

КОНСТИТУЦИЯ – МЕМЛЕКЕТТІҢ НЕГІЗГІ ЗАҢЫ: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Демократиялық, өркениетті даму жолына түскен мемлекет пен қоғамның негізгі, басты нормативтік актісі Қазақстан Республикасының Конституциясы болып табылады. Конституция мемлекеттік және қоғамдық құрылысты, оның болашаққа бағытталған ұйымдастырылуы мен қызметі қағидаларын белгілейді.

ҚР Конституциясы туралы мәселені көтерудің басты себебі – ол еліміздің қоғамдық және мемлекеттік өмірдегі оң елеулі өзгерістердің ықпалы мен Республиканың қалыптасуы мен дамуының стратегиялық мақсаттарын баянды ету.

КСРО-ның күйреп, саяси аренадан кетуі, сөйтіп барлық бұрынғы социалистік республикалардың енді өз алдына тәуелсіз мемлекеттерге айналуы заңды процесс. Социализмнің қоғамдық құрылысы түбегейлі өзгерістерге ұшырады. Социалистік одақтас республикалардың орнына демократиялық, құқықтық, зайырлы, әлеуметтік өмірге аяқ басқан тәуелсіз, егеменді мемлекеттер келді.

Халық депутаттарының талқылауына ұсыну үшін Конституциясының жобасын жасайтын Конституциялық комиссияның, жұмысшы және сараптаушы топтардың қызметі. Бұл кезең төмендегі мәселелерді қарастырады:

А) басқа мемлекеттердің конституциялық дамуын, Қазақстандағы саяси және экономикалық жағдайларды, сонымен қатар бұрынғы одақтас республикаларды Конституцияны жасау процесін зерттеу жолымен бастаушы материалдарды жинақтау;

Б) Конституцияның конституциясы мен құрылымын анықтау, оларды сынақтан ғылыми сараптаудан өткізу;

В) Конституцияның жобасын жасау, оны талқылау жұмысшы сараптаушы топтар мүшелерінің жобаны талқылау кезінде, сонымен қатар Конституциялық комиссиясының отырысында талқылағанда айтылған пікірлерді қортындылау.

Конституцияның құрамын жасушылар әлемдік тәжірибиеге сүйенді. Дүниежүзілік тәжірибие Ата заңның конструкциясын құрудың екі бірдей жолын ұстанғаны белгілі. Солардың біріншісі – Конституцияға негізгі өкілеттіктері айқындалған мемлекеттік органдардың базалық жүйесін, олардың саяси институттары мен демократиялық принциптерін, қызметтері мен арақатынастарын бекіту. Екінші жолы – Конституцияға қоғамның экономикалық, әлеуметтік, идеологиялық, құқықтық негіздерінен бастап өкімет билігінің жоғарғы құрылымына дейінгі пирамидасын бүтіндей қамту. Қазақстан Республикасының тұңғыш Конституциясын жасау жұмысы екі жылдан астам уақытқа созылды.

Конституция мызғымас мемлекетіміздің алтын қазығы, бірлігі мен ынтымағы жарасқан елдігіміздің бұлжымас бағдары, кемел келешегіміздің кепілі! Ел жұрттың талқысынан өтіп, таңдауына айналған Басты құжатымыздың авторы- бұл біздің Қазақстан халқы!

Кеңес одағы тарап, Қазақстанның тәуелсіздігі жарияланғаннан кейін 1993 жылы Парламент қабылдаған бірінші Конституция Республиканың дамуындағы зор қадам болды. 1993 жылы 28 қаңтарда егеменді тәуелсіз қазақ мемлекетінің тұңғыш Конституциясын Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі бірауыздан қабылдады. Сөйтіп, Конституция – егеменді, ешбір мемлекетпен ортақтаспаған тәуелсіз мемлекеттің Ата Заңы болды. Ал, Конституция Қазақстан азаматтарының күнделікті өміріне қажетті сұрақтардан бастап, стратегиялық маңызы бар мәселелерді шешуге негізделген құжат болып табылды.

Қазіргі қолданыстағы Конституция құрылымы кіріспеден, 9 бөлімнен, 98 баптан, көптеген тармақтар мен тармақшалардан тұрады. Жаңа Конституцияның ең жоғары заңдық күші бар және ол ҚР-ның бүкіл аумағында тікелей қолданылады. Мұның өзі Конституциялық нормалар мен заңдардың басқа нормативтік құқықтық актілердің нормаларынан үстем екендігін көрсететіні анық. Негізінен Ата заңда құқықтық

мемлекеттің қалыптастырылу бағыттары, азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, соның ішінде жеке адамның жан-жақты еркіндігі, идеологиялық және саяси әр алуандығы (сөз бостандығы, саяси партиялар мен бұқаралық партиялар, сондай-ақ бұқаралық қозғалыстар бірлестігін құру еркіндігі), халық билігін жүзеге асыратын демократиялық амалдар, экономикалық қатынастардың қызмет етуі әлемдік талаптарға сәйкестендірілген. Оның нормалары тұрақты, жалпы мәнде ұзақ жылдарға бейімделіп тұжырымдалған.

ҚР алғашқы Президенті Н.Ә.Назарбаев «біздің Конституцияның бізге берген ең басты құндылығы – таңдау құқығы, басқаша айтқанда, өз өміріңнің басты бағыты болуы кез келген қазынадан бағалы» дей келе мемлекеттік биліктің қайнар көзі халықтың өзі екенін айқындады. Себебі, Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырды. Ал, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп айқындалды. Мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы – халық. Сондай-ақ, халық билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырып, өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді. Конституцияда Республика қызметінің түбегейлі принциптері ретінде қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық, бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму, қазақстандық патриотизм, мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу белгіленді. Осылайша, Ата Заң мемлекетіміздің қуатына айналды. Әрбір азаматы өзін тең сезінетін, татулығы жарасқан қазақ елінің, Қазақстан халқының қарымды істері бүгінде әлем жұртшылығы үшін үлгі - өнеге.

Қолданыстағы Конституция арқасында еліміз әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени және рухани даму бойынша жоғары биіктерге жетіп, құқығы бойынша дүниежүзілік бірлестікте лайықты орынға ие болып отыр. Конституция – жарқын келешек кепілі. Сондықтан оны дәріптеу баршамамыздың борышымыз болып табылады.

Қазіргі қол жеткен жетістіктеріміз елімізде тұрып жатқан барша халықтың татулығы, бірлігі, ынтымағы жарасқан салтанатты өмірінің жарқын көрінісін білдіреді. Елімізде жекеменшік құқығы, мұрагерлік құқығы, заң жолымен алынған кез келген мүлікке ие болу құқығы және басқа да меншіктік мәселелер конституциялық мәнге ие болып, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының аясы кеңіді. Әлемдік саясаттағы, экономика, мәдениет, құрылыс, білім және т.б. салалардағы алған асуларымыз, жүрген сара жолымыздың дұрыстығын айғақтайды. Мұның бәрі Мемлекет басшысының сындарлы саясатының арқасында, еліміздегі бірлік, келісім, татулық аясындағы ата-бабаларымыз аңсаған армандарға қол жеткізгеніміз болып табылады.

Біз Конституциямыздың заңдылық шеңберінде еліміздің саяси жағынан демократиялануының, әлеуметтік-экономикалық қуатын арттырудағы табыс көздерінің молаюның нәтижесінде, мемлекетіміздің дүниежүзілік аренаға шығып, үлкен беделге ие болғандығын мақтаныш тұтамыз. Конституциямыздың тағы бір жетістіктерінің бірі-бізде бұрын болмаған демократиялық қоғам ұстанымдарын бекітіп бергендігі. Бұл туралы Елбасының “Біз мүлдем жаңа экономикалық жүйенің, демократиялық құқықтық мемлекеттің іргетасын қалыптастырып, осы заманғы қоғамдық институттарды нығайттық, өмір сапасы мен ұстанымдарын елеулі түрде өзгерттік” деген сөзінде зор мән-мағына бар. Қоғамымыз тәуелсіздіктен туындаған демократия мен жариялылықтан ғана оқып үйреніп, соның үрдістерінен сабақ алды. Бұдан былай оны өркениетті елдердің үлгісімен үнемі дамытып, жетілдіріп отырудың жолына түсті.

Қазақстан қоғамының ұзақ жылдарға арналған өркенді дамуының бағытын нық айқындап берген Конституцияға біздің де айтар алғысымыз мол. Өйткені, біздің Ата Заңымыз — Қазақстан халқының саналы таңдауы, қарыштап дамуымыздың кепілі. Қарыштап дамуымыздың басты құжатына айналған, бүкіл халық болып қабылдаған Ата Заңды құрметтеу біздің міндетіміз әрі парызымыз.

Қорытындылай келе, мемлекеттің қызметінің сапасын көтеруге, азаматтық қоғам мен мемлекет арасындағы өзара ықпалдастығын нығайту, халықтың әлеуметтік және құқықтық қорғалуына бағытталған Қазақстандағы жүргізіліп жатқан реформалар қоғамдағы ішкі тұрақтылық пен келісімді сақтайды, бұған біздің Конституциямыз толық мүмкіндік туғызады. Конституциямызда Қазақстан азаматтарының міндеттері туралы жазылған бапта Қазақстан Республикасының Конституциясын құрметтеу және сақтау көрсетілген. Қазақстанның әрбір азаматы еліміздің негізгі заңының асқақ рухы мен маңызын, Конституцияны қалыптастыру тарихын жақсы білуі керек. Конституцияны құрметтеу және сақтау арқылы және оның тарихы мен маңызын білуімізбен ғана біз өз елімізді, Отанымызды, тарихымызды, құндылықтарымызды құрметтейміз және еліміздің дамуына, қоғамдық келісімге, бейбітшілік пен тыныштыққа қол жеткізе аламыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1.ҚР Конституциясы 1995ж 30тамыз.

2.ҚР Президентінің жолдауы «Жаңа Қазақстан. Жаңару мен жаңғыру жолы» 16.03.2022ж.

Тулеева А.А., студентка группы Ю 20-4

Научный руководитель – к.ю.н., профессор Балгимбеков Д.У.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

СВЕДЕНИЯ О ЛИЧНОСТИ ВЕРОЯТНОГО ПРЕСТУПНИКА ПО ДЕЛАМ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» указывает, что «Законотворческая работа – сложный и длительный процесс, к которому нужно подойти очень ответственно. Мы должны учитывать все внутренние и внешние вызовы. За годы Независимости мы достойно прошли через все трудности и достигли больших успехов. Начало кардинальной трансформации страны совпало с разразившимся в мире кризисом. Очевидно, что современная международная ситуация оказывает влияние и на Казахстан. Однако, какими бы тяжелыми ни были времена, мы будем твердо следовать своим курсом. Усвоив уроки прошлого, мы с уверенностью идем навстречу будущему. На этом пути нам, в первую очередь, необходимо единство, холодный разум и терпение, мудрость и выдержка. Мы должны тщательно взвешивать каждое решение, серьезно подходить к каждому делу» [1].

В настоящее время значение криминалистического изучения личности ни у кого сомнений не вызывает. Сведения о личности вероятного преступника данного вида преступлений в большинстве случаев являются лица, обладающие специальными познаниями в сфере экономической деятельности. Это обстоятельство и предопределяет использование виновными экономических методов с целью незаконного обогащения. В связи с этим при выдвижении версии об участниках преступления важное значение приобретают сведения об их общей и профессиональной подготовке, свойствах личности. Участие тех или иных лиц в совершении преступления определяется реальной возможностью выполнения ими определенных действий, конкретных финансово-хозяйственных операций. Поэтому устанавливается круг лиц, причастных к определенным направлениям деятельности организации, к конкретным операциям, выясняется их прошлая деятельность, выявляются личные и производственные связи с учетом предыдущих мест работы, положение в структуре данной организации, характер взаимоотношений с должностными лицами как организации, так и организаций-контрагентов, банком. Для успешного раскрытия и расследования данной категории преступлений немаловажное значение имеет использование закономерных связей личности преступника с обстановкой, способом, механизмом, мотивами совершения

преступления, поскольку оттого, кто совершает преступление, участвует в нем, зависит выбор соответствующей финансово-хозяйственной операции, того или иного способа и, следовательно, совокупность следов, которые оставляет преступник [2, с. 163].

В ходе расследования необходимо будет установить данные о личности подозреваемого лица: возраст, семейное положение, место работы, доходы, характеристика по месту жительства и работы (образ жизни, в том числе «жизнь не по средствам»), стремление к праздности, желание незаконно обогатиться, склонность к корыстолюбию, коррупционные и криминальные связи, стремление поднять свой материальный уровень любой ценой, желание приобрести какие-либо дорогостоящие вещи, иметь большие доходы без затраты значительного труда и т. д.). Кто входил в состав преступной группы (организатор, соисполнитель, подстрекатель, пособники, роль каждого в преступлении).

Преступники в ходе досудебного расследования будут выступать гражданским ответчиком. Так, гражданским ответчиком признается физическое или юридическое лицо, которому предъявлен иск в уголовном деле (74 УПК РК) [3]. Гражданский ответчик в целях защиты своих интересов в связи с предъявленным ему иском имеет право: знать сущность подозрения, обвинения и гражданского иска; возражать против иска, подавать встречный иск; давать объяснения и показания по существу предъявленного иска; иметь представителя; представлять материалы для приобщения к уголовному делу; заявлять ходатайства и отводы; выразить согласие на применение приказного производства по делу об уголовном проступке или о преступлении небольшой тяжести; знакомиться по окончании расследования с материалами, относящимися к гражданскому иску, и выписывать любые сведения и в любом объеме, за исключением сведений, составляющих государственные секреты; знать о принятых решениях, затрагивающих его интересы, и получать копии процессуальных решений, относящихся к заявленному гражданскому иску; участвовать в рассмотрении гражданского иска в любой судебной инстанции; выступать в судебных прениях, приносить жалобы на действия (бездействие) и решения органа, ведущего уголовный процесс; знакомиться с протоколом судебного заседания и подавать на него замечания; обжаловать приговор и постановления суда в части, касающейся гражданского иска; знать о принесенных по делу протестах, ходатайствах прокурора и жалобах в части гражданского иска и подавать на них возражения; участвовать в судебном рассмотрении заявленных жалоб, ходатайств прокурора и протестов; заявлять о принятии мер безопасности.

Выявление и последующее доказывание преступной деятельности лиц совершающих преступления в области экономической сфере не возможно без тех или иных следов преступления. Поэтому для успешного выявления и расследования подобного рода преступлений очень важное значение приобретает применение криминалистической, иной специальной техники, позволяющее установить и процессуально закрепить типичные материальные следы преступления и вероятные места их нахождения.

Одной из перспективных идей нашего исследования является идея криминалистической типологии личности преступника. Значимая типология личности преступника должна исходить из общей задачи криминалистической науки - оптимизации процесса расследования преступлений. Положив в основу криминалистической типологии личности преступника доминантное свойство, то есть относительно уникальную характерологическую особенности личности преступника мы пошли по пути выявления общих закономерностей, свойственных определенному типу преступников при совершении конкретных видов преступлений [4, с. 163]. Так, типологические признаки личности преступников, несомненно, переплетаются с криминологической характеристикой членов преступной группы, с её уголовно-правовыми, социально-демографическими, нравственно-психологическими и другими признаками. Но, вместе с

тем, существуют и чисто криминалистические особенности типов указанных преступников.

Так, в зависимости от степени устойчивости антиобщественной направленности, можно выделить следующие их виды:

– Случайные тип, то есть те лица, которые используют для удовлетворения своих корыстных целей в единичном случае.

– Ситуативные лица, использующие для удовлетворения корыстных целей удобный момент.

– Корыстный тип. Для данной категории лиц присуща активная и продолжительная преступная деятельность, которая наложила отпечаток на весь нравственно-психологический облик человека, где доминирует корыстные установки в использовании своего положения для извлечения преступных доходов.

– Лица, входящие в преступные группы, пользующиеся известностью в преступной и иной среде, обладающие криминальным профессионализмом и опытом общения со следственными и оперативными работниками правоохранительных органов.

Общим для всех этих типов преступников является их крайне стязательские наклонности. В качестве преступника выступают следующие лица: преимущество мужского пола (80,1%), совершеннолетний (98,2%), в возрасте от 22 до 55 лет (68%), гражданин Казахстана (99,9%), служащий (79%), местный житель региона (67%), имеющий определенное место жительства (69%), с высшим образованием и профессиональным опытом (79%), положительно характеризующийся по службе (79%), с постоянным источником дохода (99,9%), имеющий благополучную семью (79%), находящийся в трезвом состоянии (97%), ранее не совершавший преступление (99,9), получивший взятку преимущественно в городах и поселках городского типа (98%).

Список использованной литературы:

1. Касым-Жомарт Токаев. Послание Главы государства народу Казахстана от 16 марта 2022г. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // Официальный сайт Президента РК. <http://www.akorda.kz/>

2. Уголовное право Казахстана (Особенная часть): Учебн. /Под ред. д-ра юрид. наук, проф. И.И. Рогова и канд. юрид. наук, проф. С.М. Рахметова. Алматы: Изд-во «Норма-К», 2002. С. 380.

3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. // <https://adilet.zan.kz/rus/> (дата обращения 27 марта 2022 г.)

4. Ахмедшин Р.Л. . Криминалистическая характеристика личности преступника: Автореф. дис. доктора юрид. наук. — Томск, 2006. — 24 с.

ПРЕДМЕТ ПРЕСТУПНОГО ПОСЯГАТЕЛЬСТВА ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ УГОЛОВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ

Толепбергенов М.Е., слушатель группы СЭ- 5-1
Московский университет МВД России имени В.Я. Кикотя, г. Москва,
Российская Федерация
Балгимбекова Л.Д. учащаяся школа-лицей 101, к-10-1
Школа-лицей 101 имени Ыбрая Алтынсарина, г. Караганда, Республика Казахстан
Научный руководитель – к.ю.н., профессор Балгимбеков Д.У.
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» указывает, что «Законотворческая работа – сложный и длительный процесс, к которому нужно подойти очень ответственно. Мы должны учитывать все внутренние и внешние вызовы. За годы Независимости мы достойно прошли через все трудности и достигли больших успехов. Начало кардинальной трансформации страны совпало с разразившимся в мире кризисом. Очевидно, что современная международная ситуация оказывает влияние и на Казахстан. Однако, какими бы тяжелыми ни были времена, мы будем твердо следовать своим курсом. Усвоив уроки прошлого, мы с уверенностью идем навстречу будущему. На этом пути нам, в первую очередь, необходимо единство, холодный разум и терпение, мудрость и выдержка. Мы должны тщательно взвешивать каждое решение, серьезно подходить к каждому делу» [1].

На современном этапе развития криминалистики значение информации о предмете преступного посягательства общепризнанно. Поскольку предмет преступления указывается в уголовном законе, он имеет немаловажное значение и в криминалистике. В большинстве уголовно-правовых норм объект преступления является умозрительным, и его выявлению способствует описание в них предмета преступления. Предмета преступления, в отличие от неосязаемого объекта преступления, может быть при досудебном производстве выявлен, зафиксирован, осмотрен и приобщен к делу. Поэтому одним из существенных компонентов предмета экономических преступлений как элемента криминалистической характеристики является вещи или блага материального мира имеющие стоимостное значение или право на возможность последующего извлечения прибыли.

Предмет преступного посягательства, то есть это криминальный продукт незаконной экономической деятельности являющиеся материально фиксированный объект, который в обход закона создается и включается в народнохозяйственный оборот вопреки установленным уголовно-правовым запретам в целях извлечения прибыли нелегальным путем [2, с. 21].

Это предопределяет то, что все преступления экономического характера совершаются с корыстным мотивом и обуславливают и характер объекта материального мира, на что направлен умысел преступников. Предметом преступного посягательства можно отнести: одежда, обувь, автомашины, ковры, радио-видеоаппаратура, компьютерная и оргтехника, произведения искусства, антиквариат, хрусталь, фарфор, иконы, картины, гравюры, книги, строительные материалы, сельскохозяйственные и иные продукты питания и т.д. В правовом плане их можно обобщено свести к имущественным благам и правам (имуществу) относятся: вещи, деньги, в том числе иностранная валюта, финансовые инструменты, работы, услуги, объективированные результаты творческой интеллектуальной деятельности, фирменные наименования, товарные знаки и иные средства индивидуализации изделий, имущественные права и другое имущество.

Предметом посягательства экономических преступлений могут быть материальные ценности в виде природного сырья, материалов, полуфабрикатов, готовой продукции, товаров различных видов и назначения, предметы художественной и исторической ценности, предметы изъятые из свободного оборота, фальшивые денежные средства отечественные или иностранные, безналичные средства в банках и т.п.

Кроме того, в литературе отмечается что предметом преступного посягательства могут выступать без учетные излишки, создаваемые в при хозяйственной деятельности. Такие излишки могут создаваться посредством: прием и оприходование ценностей; их бухгалтерский учет; расчеты с поставщиками и посредниками; транспортировка ценностей (внутренняя, межграницная, транзитная); хранение ценностей, депозит денежных средств; подготовка к реализации товаров; сбыт и продажа товаров. Таким образом создается резерв неучтенных ценностей, которые составляют основной предмет преступного посягательства, осуществляемого различными способами [3, с. 422].

От предмета экономических преступлений следует отличать орудия и средства совершения иных общественно-опасных посягательств. Например, при убийстве - огнестрельное оружие, при кражах - инструменты для взлома двери. При этом необходимо иметь в виду, что один и тот же предмет в одних случаях может выполнять роль предмета преступления, а в других - орудия и средства преступления. Так, пистолет при его контрабанде выступает в качестве предмета преступления, а его использование при убийстве превращает его в орудие совершения преступления. Предметом хищения в настоящее время должны признаваться такие нематериальные блага, как электрическая, тепловая и другие виды энергии. Электроэнергия, другие виды энергии и сырьё обладают признаками товара и могут быть признаны вещью. Хищение электроэнергии причиняет не упущенную выгоду (как традиционно считается, в виде неполучения должного государством), а реальный (действительный) ущерб, так как данная энергия уже произведена и на ее производство затрачены определенные материальные ресурсы (сожжен уголь, мазут, выплачена зарплата энергетикам и т.п.) [4, с. 422]. Кроме того может быть и символы как предмет преступления. Символ-предмет преступления, являясь «суррогатом» двух сфер (социальной и уголовно-правовой), представляет собой условный материальный носитель (знак), в котором объективируется содержание предмета преступления. При этом он обладает такими отличительными чертами, по сравнению с правовым символом, как знаковая материальность (содержание символа-предмета преступления включает в себя только материальный знак, но не действие) и обособленность от субъекта, создавшего его (независимость от участников уголовно-правовых отношений) [5, с. 422].

С предметом экономических преступлений связан потерпевший. Так, потерпевшим в уголовном процессе признается лицо, в отношении которого есть основание полагать, что ему непосредственно уголовным правонарушением причинен моральный, физический или имущественный вред (71 КПК РК). Согласно ст. 73 УПК РК гражданским истцом признается физическое или юридическое лицо, предъявившее гражданский иск о возмещении имущественного или морального вреда, причиненного уголовным правонарушением или деянием невменяемого [6].

Гражданский истец в целях поддержания предъявленного им иска имеет право: знать сущность подозрения, обвинения; представлять доказательства; давать объяснения по предъявленному иску; представлять материалы для приобщения к уголовному делу; заявлять ходатайства и отводы, давать показания и объяснения на родном языке или языке, которым владеет; пользоваться бесплатной помощью переводчика, иметь представителя; знакомиться с протоколами следственных действий, произведенных с его участием; участвовать с разрешения прокурора, следователя или дознавателя в следственных действиях, проводимых по его ходатайству или ходатайству его представителя; выразить согласие на применение приказного производства по делу об уголовном проступке или о преступлении небольшой тяжести; знакомиться по окончании расследования с материалами дела, относящимися к гражданскому иску, и выписывать из него любые сведения и в любом объеме, за исключением сведений, составляющих государственные секреты; знать о принятых решениях, затрагивающих его интересы, и получать копии процессуальных решений, относящихся к заявленному гражданскому иску; участвовать в рассмотрении гражданского иска любой судебной инстанции; выступать в судебных прениях; знакомиться с протоколом судебного заседания и подавать на него замечания; приносить жалобы на действия (бездействие) и решения органа, ведущего уголовный процесс; обжаловать приговор и постановления суда в части, касающейся гражданского иска; знать о принесенных по делу жалобах, ходатайствах прокурора и протестах в части гражданского иска и подавать на них возражения; участвовать в судебном рассмотрении заявленных жалоб, ходатайств прокурора и протестов; заявлять о принятии мер безопасности и другие права.

Список использованной литературы:

1. Касым-Жомарт Токаев. Послание Главы государства народу Казахстана от 16 марта 2022г. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // Официальный сайт Президента РК. <http://www.akorda.kz/>
2. Борин Б.В. Способ совершения преступлений экономической направленности в теории оперативно-розыскной деятельности. // Бизнес в законе: экономико-юридический журнал. Издательский дом «Юр-ВАК», М., №1, 2014. С. 162-164.
3. Уголовное право. Особенная часть: Учебн. /Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. И.Я. Козаченко, д-р юрид. наук, проф. З.А. Незнамова, канд. юрид. наук, доцент Г.П. Новоселов. М.: Изд. группа «ИНФРА-М-НОРМА», 1998. С. 267.
4. Шульга А.В.. Объект и предмет преступлений против собственности в условиях рыночных отношений и информационного общества: Автореф. дис.доктора юрид.наук. — Волгоград, 2008. — 28 с.
5. Спиридонова О.Е. Символ как предмет преступления: Автореф. дис. канд. юрид. наук. — Ярославль, 2002. — 22 с.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. // <https://adilet.zan.kz/rus/> (дата обращения 27 марта 2022 г.)

Хожамердиев Е.С., студент группы Ю 20-3

Научный руководитель – к.ю.н., профессор Балгимбеков Д.У.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ТИПИЧНЫЕ МАТЕРИАЛЬНЫЕ СЛЕДЫ И ВЕРОЯТНЫЕ МЕСТА ИХ НАХОЖДЕНИЯ ПО ДЕЛАМ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» указывает, что «моим главным приоритетом на посту Президента всегда было и будет проведение востребованных народом реформ» [1].

Преступления, совершённые в области экономики, до сих пор остаются одной из самых сложных категорий уголовных дел. Их расследованию посвящено множество научных работ. Проблема борьбы с экономической преступностью активно обсуждается на различных конференциях, как в Казахстане, так и за рубежом. И это не случайно, в настоящее время количество преступных групп в области экономики возросло, а вместе с ним увеличилось количество совершаемых ими преступлений.

Однако, несмотря на это, до сих пор отсутствуют комплексные исследования, посвященные вопросам обнаружения материальных и иных следов, оставляемых преступниками, не только на месте совершения преступления, но и в процессе всей криминальной деятельности. Данные обстоятельства требуют для осмысливания таких особенностей самостоятельных научных исследований, в том числе дискуссионного характера. Это и предопределило выбор темы данной статьи и её актуальность. В качестве самостоятельного элемента криминалистической характеристики преступления типичные материальные следы преступления и вероятные места их нахождения. Анализ правоприменительной практики свидетельствует, что следственные и оперативные работники встречают определенные затруднения в получении обвинительных доказательств в показаниях свидетелей и тем более подозреваемых. Поэтому без соответствующих материальных источников доказательственной информации выявить и доказать преступную деятельность преступников практически невозможно.

Понятие следа имеет достаточно широкий диапазон значений в зависимости от контекста, объекта или явления, в отношении которого употребляется. Под следом может пониматься как материальное отображение особенностей одного объекта на поверхности другого, так и психофизический образ, запечатленный в памяти человека. Материальные следы преступления, в свою очередь, могут рассматриваться в широком смысле, как любое материальное изменение обстановки, произошедшее в результате расследуемого события. [2, с. 70]. Следовая информация экономических преступлений распределена по следующим типологическим рядам: субъектному, характеризующему личность преступника - мотив, цель. Операционному, характеризующему возможности, содержания действий, операций, движений. Орудийное, характеризующему содержание инструментов, материалов, знаний и умений [3, с. 18].

Носителей «невербальной» информации, свидетельствующей о посреднической деятельности в занятии преступной экономической деятельности, можно разделить на следующие группы:

- следы, зафиксированные на аудио-, видео-, фото-, киносъемке; средства электронного прослушивания и наблюдения и другие виды криминалистической и специальной техники. При этом фиксация интересующей следствие информации может быть осуществлена в рамках оперативного мероприятия или гласного и негласного следственного действия;

- следы химического характера, свидетельствующие о получении денежных средств от тех или иных лиц;

- следы пребывания преступников на месте происшествия, свидетельствующие о совершенном экономическом правонарушении или попытке его совершения. Это могут быть следы ног, рук, зубов, транспортных средств, волосы, моча, микрочастицы одежды и обуви, а также предметы и вещи принадлежащие преступникам;

- следы оставленные на цифровых носителях;

- следы документального характера;

- другие следы, имеющие значение для установления истины в процессе доказывания преступной деятельности группы.

Кроме перечисленных следов, могущих существенно облегчить процесс доказывания по делу, следственно-оперативным работникам необходимо «как можно шире и высокопрофессионально использовать данные информационно-справочных учетов, существующих автоматизированных информационно-поисковых систем и уже накопленный в отдельных следственно-оперативных подразделениях массив компьютерной информации о лицах и организациях, подозреваемых в причастности к организованной преступной деятельности, о совершенных, расследованных и находящихся в стадии расследования преступлениях». [4, с. 270]. Следующим обязательным элементом криминалистической характеристики преступления является место, время, обстановка и другие обстоятельства совершения преступления.

Место и время экономических правонарушений зависят от способа его совершения и сокрытия. Местом совершения преступления является тот участок местности или помещение, где было совершено преступление. Оно подразделяется на место, откуда было произведено первичное действие, и место обнаружения выявленного факта. Место обнаружения выявленного факта экономического преступления или уголовного проступка — это место нахождения последствий содеянного уголовного деяния в сфере экономических отношений, когда признаки оконченного преступного действия и обнаруженные материальные следы совпадают с диспозицией конкретного состава уголовного правонарушения. Временем совершения рассматриваемых преступлений традиционно является день. То есть рабочее время, но может быть и вечер или ночь.

Для установления признаков подделки необходимо выявить их признаки. Такими признаками, в частности, могут быть:

- несоответствие формы, цвета и реквизитов;

- противоречивость содержания, орфографические ошибки, нестандартный шрифт, использование вышедших из употребления бланков, печатей и т.д.;
- следы механического воздействия (при подчистке записей происходит разволокнение или отслоение бумаги, при травлении или смывании текста химическими реактивами бумага становится хрупкой, на ней появляются размывы, пятна);
- следы дописки или внесения записей на месте удаленного текста (неоправданно увеличенные или уменьшенные промежутки между словами, строками, необычное их расположение);
- следы подделки путем композиции (вклейка цифр, переклейка фотографий или частей и т.п.) в виде несовпадающих линий защитной сетки, элементов печатей, качества фотобумаги;
- следы подделки оттисков печатей и штампов, определяемые по неровности линий, штрихов букв, в их различной величине, по неодинаковому расположению осевых линий букв относительно направления радиуса в круглых печатях и несовпадению осевых линий букв перпендикулярно к линии строки в штампах;
- следы подделки подписей (извилистость линий, появляющаяся в результате замедления движения руки, наличие перерывов в штрихах, расплывов и точек на них, вызванных остановками руки при копировании и т.п.);
- следы при монтаже аудио- и видеоманитных лент (признаки склеивания, разное по тембру и силе звучания, посторонние шумы) . [3, с. 141].

Для многих экономических преступлений данный элемент связан с особенностями нормативно-правового регулирования сферы деятельности отрасли, вида производства либо другой; условий, определяемых технологическим процессом или операцией, системой учета и отчетности, хранения и движения денежных средств и материальных ценностей, документооборота (оформление и использование плановых, проектных, учетных, бухгалтерских, лабораторных, технических, технологических, производственно-хозяйственных, статистических и других документов); вида используемой, перерабатываемой, выпускаемой или реализуемой продукции; со временем (сезонность работ: посевной, уборочный, заготовительный периоды и т. д.) совершения преступления; каналами сбыта, реализации похищенного и др. [5, с. 238].

Проведенное исследование обозначило лишь некоторые вопросы и проблемы, связанные с особенностями выявления и использования материальных и идеальных следов при расследовании экономических преступлений.

Список использованной литературы:

1. Касым-Жомарт Токаев. Послание Главы государства народу Казахстана от 16 марта 2022г. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // Официальный сайт Президента РК. <http://www.akorda.kz/>
2. Умаров М.Н. Криминалистическая теория следообразования и применение ее выводов в практике раскрытия экономических преступлений: Автореф. дис. канд. юрид. наук. — Ижевск, 2001. — 22 с.
3. Шарипов С.Р., Балгимбеков Д.У. Криминалистика. Учебное пособие - Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза. Караганда, 2020. – 200 с.
4. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Б.М. Нургалиев. Караганда: КЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2008. 608 с.
5. Уголовное право Казахстана (Особенная часть): Учебн. /Под ред. д-ра юрид. наук, проф. И.И. Рогова и канд. юрид. наук, проф. С.М. Рахметова. Алматы: Изд-во «Норма-К», 2002. 411 с.

СПД-21-1к тобының студенті Хамитова Қ.
Ғылыми жетекші - Сыздыкова С.А., жалпықұқықтық және арнайы пәндер
кафедрасының аға оқытушысы, құқық магистрі
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қазақстан Республикасы Қарағанды қаласы

БАСҚАРУ НЫСАНЫ

Қазақстан Республикасының Конституциясының қабылдануы Қазақстан Республикасының көп ұлтты халқының ең үлкен жетістігі болып табылады.

Отандық тарих бұрын-соңды ерік-жігердің тікелей көрінісі сияқты көрнекті оқиғаны ешқашан білген емес. Халықтың өзі қоғамдық және мемлекеттік жүйені өзгертуге, ең демократиялық, ең тартымды мемлекет нысанын құруға серпін беруге шешім қабылдады.

Бұл – халық қабылдаған шешімге мемлекеттің ерекше жауапкершілігі, өзектілігі.

Қазақстандағы басқару нысаны туралы мәселе түсініксіз, кейде тіпті күрт ерекше сипатқа ие болады. Бұл тақырып ғылыми қауымдастықтар арасында тұрақты талқылау тақырыбы болып табылады. Геворкян «Қазақстан де биліктің бөлінуі мен өзара әрекеттесуінің оңтайлы нысандары әлі белгіленбегенін және одан әрі жетілдіруді талап ететінін» атап өтеді [1, 158б].

Қазақстан Республикасы Президентінің мемлекеттік органдар құрылымындағы ерекше орны бұл жағдайға ерекше өткірлік береді. Соңғы бірнеше жылда өзгерген сыртқы саяси орта мемлекеттік биліктің қайта құрылуына ықпал етуде. Ал бұл, өз кезегінде, басқару нысанында ашық реңктермен көрініс тауып, әртүрлі ғылыми жаңалықтарды тудырады және бұл мәселені зерттеудің жаңалығын құрайды.

Қазақстан құқықтық мемлекет құруға, демократияны орнатуға, конституционализмге ұмтылуы жағдайында бұл мәселе маңызды орын алады. Оның ғылыми тұрғыдан зерделеуі мен байыпты талдауы маған мемлекеттің нысанын ғана емес, қазіргі мемлекеттік жүйенің даму болашағын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

«Басқару нысаны деп - мемлекеттік құрылым және саяси (мемлекеттік) режим түрінде көрінетін мемлекеттік билікті ұйымдастыру түсініледі.

Басқару нысаны мемлекеттегі билік қандай принциптерде және қалай аумақтық түрде құрылады, мемлекеттің жоғарғы органдары қалай құрылады, олардың бір-бірімен және халықпен қарым-қатынасы, ол қандай әдістермен жүзеге асырылады деген сұрақтарға жауап береді»[2, 368б].

Басқару нысаны көп жағдайда елдегі, сол мемлекеттегі саяси күштердің тепе-теңдігіне байланысты, әсіресе оның пайда болу кезеңінде. Ертедегі буржуазиялық революциялар буржуазия мен феодалдардың ымыраға келуіне әкеліп соқты, нәтижесінде конституциялық монархия орнады.

Мемлекеттік құрылым нысаны мемлекеттің аумақтық құрылымын, жалпы мемлекет пен оны құрайтын аумақтық бірліктердің арасындағы қатынасты көрсетеді.

Құрылымының нысаны бойынша барлық мемлекеттер унитарлық, федеративтік және конфедералдық болып бөлінеді.

Мемлекеттік құқықтық режим (саяси) – мемлекеттік билікті жүзеге асырудың құралдары мен әдістерінің жүйесі.

Мемлекеттік басқарудың құралдары мен әдістерінің жиынтығының белгілеріне қарай демократиялық және авторитарлық мемлекеттік-құқықтық режимдер ажыратылады.

Антикалық дәуірдің ең ұлы ойшылдарының бірі Платон, мысалы, «идеалды мемлекеттің» басқарудың идеалды нысаны «ең жақсылар мен асылдар» мемлекеті ретінде «аз адамның заңды билігі» болып табылатындығынан шықты. ақсүйектер. Сонымен қатар, олар «заңды монархия» - корольдік билік пен «заңсыз» - олигархияны бөліп алып, қарастырды[3, 148б].

Ақсүйектер, жерге жеке меншіктің пайда болуына және азат адамдардың құлға айналуына әкеліп соқтыратын тимократия деп аталатынға азғындауы мүмкін. Соңғысы крит-спартандық типтегі мемлекетті, ең күшті жауынгерлердің үстемдігін білдіріп, бірте-бірте олигархияға айналуы мүмкін. Олигархия мүліктік квалификацияға және аздаған байлардың билігіне негізделген жүйе ретінде демократияға айналады. Ақырында, демократия халық билігі ретінде және халық үшін, соңғысының шектен тыс еркіндікке мас болуына байланысты «тазаланбаған түрде» оның қарама-қарсылығына - тиранияға дейін азып кетуі мүмкін. Бұл озбырлық, зорлық-зомбылық және қалың бұқараның құқықтарының жоқтығы үстемдік ететін мемлекеттің ең нашар түрі. Мемлекет басшысы, тиран, билікті халықтың атынан және «халық қорғаны» ретінде алады.

Басқару формасы тұрақты емес. Мемлекетте болып жатқан экономикалық, саяси, әлеуметтік және басқа процестер оның мазмұнына әсер етеді. Гумплович «Мемлекеттік формалар туралы ілім мемлекет ұғымының анықтамасы сияқты солқылдақ және тұрақсыз» деп жазды [4, 1476].

Мемлекеттің монархиялық формасы бар, онда жоғарғы билік бір адамға тиесілі және, әдетте, мұрагерлік жолмен өтеді. Бұл адам мемлекет басшысы болып саналады, оған басқа билік берілмейтін мемлекеттік билікті өз қалауы бойынша жүзеге асырады.

«Монархия» термині грек тілінен шыққан («monos» - бір, «arche» - билік) және «автократия», «автократия» дегенді білдіреді [5, 4236].

Ежелгі адамдардың басқару нысандарына үлкен көңіл бөлгеніне қарамастан, олар негізінен дамымаған күйінде қалды. Монархия тек әскери функцияларды орындаумен байланысты болды, кейінірек діни, сот. Ол кезде тұқым қуалаушылық монархияның маңызды атрибуты бола қойған жоқ, монархтың жеке қасиеттері маңыздырақ саналды.

Монархияның гүлденген кезі – Жаңа дәуірдің кезегі. Дәл сол кезде монархия мен республикалық басқару нысанының арасындағы айырмашылық айқын көрінді, оның ең маңызды сорттары дамыды: абсолютті монархия, шексіз және ұлттық өкілдікпен (парламентпен) шектелген конституциялық монархия.

Республиканың гибриді формалары белгілі бір жағымды қасиеттерге ие: олар үкіметтің тұрақтылығын қамтамасыз етеді, оны әртүрлі оппортунистік, партиялық пайымдауларға ауыстыруға қарсы тұрады.

Екінші жағынан, белгілі бір кемшіліктер бар: билікті бөлу, «тежемелік және тепе-теңдік» жүйесі бұзылған, президенттік билік күшейіп келеді, оның тасымалдаушылары кейде авторитаризмге бейімділік танытады [6, 3746].

Қазіргі әлемде республикалардың типтік емес түрлері де бар. Мысалы, теократиялық республика (Иран, Ауғанстан). Кейбір африкалық елдер үшін президенттік монархиялық республиканың өзіндік формасы тән: бірпартиялық саяси режим жағдайында партия жетекшісі өмір бойы президент болып жарияланды, ал парламентте нақты өкілеттіктер болмаған (Заир, Малави).

Өздеріңіз білетіндей, президенттік және парламенттік республикалардың бірнеше ерекше белгілері бар, бірақ олардың арасындағы негізгі айырмашылық үкіметтің (кеңес, министрлер кабинеті) саяси жауапкершілігі жолында. Барлық қалған белгілер, соның ішінде үкіметті тағайындау тәртібі де шешуші емес: заңды түрде, парламенттік республикада үкімет те президенттің актісімен тағайындалады (бірақ іс жүзінде президенттің министрлерді тағайындау туралы актісі тек парламенттік көпшіліктің еркі). Президенттік республикаға мысал ретінде АҚШ, Сирия, Зимбабве, парламенттік республика – Италия, Германия, Үндістан және т.б.

Мемлекеттік басқаруды құқықтық қамтамасыз етудегі түбегейлі маңыздылық еліміздегі ең жоғары заңды күшке ие нормативтік құқықтық акт ретінде мемлекеттің Конституциясына тиесілі. Конституция қоғамдық қатынастардың белгілі бір жүйесінің көрінісі болып табылады және қоғамның мақсатты және құндылық бағытын белгілейді, соған сәйкес даму керек.

Мемлекеттік басқару функцияларын жүзеге асыру кезінде кезектен тыс шешімдерді қажет ететін әртүрлі күтпеген жағдайлар туындауы мүмкін. Бұнымен қатар қиянат, билікті асыра пайдалану да бар. Құқық қорғау әдістері бойынша еліміздің заңнамасымен тиісті міндеттер жүктелген құзырлы органдар ең алдымен адамның және азаматтың, лауазымды тұлғаның конституциялық құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз етуі тиіс.

Басқару нысаны мемлекеттің басқа нысандарының ішінде жетекші және тірек болып табылады.

Басқарудың ең көп тараған формалары монархиялар мен республикалар. Монархия – билікті өмір бойы атқаратын және жауапкершіліксіз бір адамның ұйымдастыруы және жүзеге асыруы. Басқарудың бұл формасы шексіз және шектеулі болуы мүмкін. Шектеулі монархиялар заң шығару билігін өкілді орган жүзеге асыратын дуалистік, ал монархтың мемлекетті басқарудағы қызметі барлық салаларда шектелген конституциялық болып табылады. Мемлекеттік басқарудың дуалистік нысандары уақытша, өтпелі және конституциялық монархиялар қазіргі уақытта кең таралған және қалыптасқан деп танылады.

Республика – мемлекет басшысы белгілі бір мерзімге ауыстырылатын және сайланатын, халық сайлайтын тұлға бола отырып, басқа жоғары органдармен бірге мемлекеттік билікті жүзеге асыратын басқару нысаны.

Қазіргі заманда Қазақстан Республикасы аралас республика деп аталады. Қазақстан Республикасының Үкіметі өз қызметінде Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасы Президентінің актілерін де басшылыққа алады. Қазақстан Президенті мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарын айқындайды, Мемлекеттік Думамен бірге Қазақстан Республикасы Үкіметінің Төрағасын тағайындайды. Бұл ретте Қазақстан Республикасының Үкіметі жыл сайын Мемлекеттік Думаға бюджеттің атқарылуы туралы есеп береді, оның қойған сұрақтарына жауап береді және парламенттік бақылауды жүзеге асырады.

Осылайша, қазіргі уақытта Қазақстандағы басқару нысаны мемлекеттік биліктің барлық толықтығын Қазақстан Республикасының Президентінің қолында шоғырландыруға бейім, бұл жаңа президенттік басқару ретінде Қазақстандық басқарудың сапалы басқа нысанын белгілеуге негіз болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Бабаев, В.К. Мемлекет және құқық теориясы. [Мәтін] / В.К. Бабаев. - М.: Смайыл, 2017. -- 368 б.
2. Вишневский, А.Ф. Мемлекет және құқықтың жалпы теориясы: [Мәтін] Дәрістер курсы / А.Ф. Вишневский. - М.: Проспект, 2016. -- 341 б.
3. Геворкян, М.В. Билікті бөлу теориясының шығу тегі. [Мәтін] / М.В. Геворкян. - М.: Норма, 2015. -- 158 б.
4. Гумплович, Л.П. Мемлекет туралы жалпы ілім. [Мәтін] / Л.П. Гумплович. - СПб.: Инфра. 2014. -- 147 б.
5. Денисов, А.И. Мемлекеттің мәні мен формалары [Мәтін] / А.И. Денисов. - М.: Спектр, 2015. -- 148 б.
6. Краснов, Ю.К. Құқықтық техника: оқулық [Мәтін] / Ю.К. Краснов... - М.: Спектр, 2017 ж. - 374 б.

Цечоев К.С., студент группы Ю 20-4

Научный руководитель – к.ю.н., профессор Балгимбеков Д.У.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

СИТУАТИВНЫЙ ПОДХОД ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев в Послании народу Казахстана «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» указывает, что «моим главным приоритетом на посту Президента всегда было и будет проведение востребованных народом реформ» [1]. Расследование преступлений любой страны теоретически считается наиболее консервативной частью государственной деятельности. Это обосновано тем, что правосудие напрямую оперирует базовыми ценностями прав и свобод человека и гражданина. Однако консерватизм при досудебном расследовании и консерватизм при модернизации расследования – понятия нетождественные. Поэтому модернизация досудебного расследования должна идти в ногу с передовыми научными знаниями цивилизованного мира, в том числе и в криминалистической науке.

Направление расследования на установление обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу, при расследовании уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности во многом определяется сложившейся следственной ситуацией на различных этапах расследования.

В настоящее время роль и значение следственной ситуации признано всеми ведущими учеными-криминалистами и практическими работниками правоохранительных и специальных органов. Однако анализ литературы по данной проблеме показывает, что относительно понятия «следственная ситуация» существуют различные точки зрения, которые можно свести к двум концепциям.

Все следственные ситуации, возникающие по этим делам, можно разделить на ситуации, относящиеся к начальному, промежуточному и конечному этапу расследования. На начальном этапе расследования следственные ситуации можно разделить еще на типичные и специфические следственные ситуации. «Под типичной следственной ситуацией понимается ситуация, в структуре которой преобладают общие, повторяющиеся черты, свойственные всем ситуациям того же порядка» [2, с. 59].

С учетом специфики рассматриваемых преступлений и по результатам изучения нами массива уголовных дел по информационному компоненту возможно выделение ряда исходных типовых ситуаций:

- Имеются оперативно-розыскные данные о конкретных эпизодах преступной деятельности лица или группы преступников, которые объединены или «прикрыты» различного рода взаимоисключающими нормативно-правовыми актами, дающим им принять выгодное для них решения. Но неизвестны данные о способах, структуре и механизме преступной деятельности. (способах получения предмета преступления, методах «отмывания денег», о количестве участников, коррумпированных связях, месте дислокации, характере способа совершения преступления, наличии технических средств связи и транспорта и других данных);

- Имеются как оперативно-розыскные, так и процессуальные данные о преступной деятельности таких преступных формирований, но данные об отдельных обстоятельствах механизма преступных деяний, облегчающие выявление и дальнейшее расследование преступной деятельности, лица или группы преступников отсутствуют. Например, не выявлены (не полностью установлены) способы преступных акций, связанные с получением предмета преступления, не установлены оперативно-следственными работниками доверительные отношения с лицами склонными к сотрудничеству со следствием, не ясны методы конспирации, внутри преступной группы, используемые в ходе базовых операций преступной деятельности преступников;

- Активные исполнители застигнуты с поличным в момент совершения преступления, а также выявлены и задержаны все члены преступной группы. Такая следственная ситуация в настоящее время является исключительной, поскольку в деятельности

правоохранительных и специальных органов нет достаточно подробных и научно обоснованных криминалистических воззрений на такие ситуации, поскольку в массиве изученных уголовных дел практика расследования сворачивается на одном лишь выявленном эпизоде выявленного факта эпизода конкретного экономического уголовного правонарушения;

- Преступник или преступная группа задержаны в момент совершения преступления, однако некоторым членам преступной группы удалось скрыться. Такая ситуация тоже является типичной, поскольку факты преступления не всегда прорывается через оперативные источники и если все же они документированы и проводится оперативная операция по задержанию с поличным, то как правило привлекают к уголовной ответственности конкретных исполнителей «не раскручивая» всю цепочку групповой деятельности преступной группы;

- Лицо или некоторая часть преступной группы задержаны в момент передачи предмета преступления с поличным, однако нет достаточных данных для уголовного преследования и необходимо после физического захвата с поличным проводить комплекс следственных и оперативных мер для закрепления факта общественно-опасного деяния в сфере экономической деятельности. Такая следственная ситуация является в настоящий момент типичной, складывается она тогда, когда: лицо или группа легендирует свои действия под правомерное поведение; имеются документы «прикрытия» деятельности экономических преступников; имеется «утечка» информации о готовящихся оперативно-тактических операциях по задержанию с поличным; в группе культивируется атмосфера круговой поруки и преступной солидарности; механизм приема-передачи предмета преступления построен таким образом, что деятельность конкретного исполнителя не образует явных признаков состав преступления, связанного с получением предмета преступления или корыстного блага, но с учетом совместной деятельности с должностным лицом, возможно наступления общественно-опасного, то есть преступного результата; После задержания лица или преступной группы следственные органы располагают достаточным количеством доказательств о том, что преступление совершено выявленными лицами. Имеются данные, изобличающие как получателя и посредника, так и лидеров преступного формирования, а также членов среднего и нижнего звена. Но в процесс сбора источников первичной информации для начала расследования уголовного дела следствие испытывает противодействие расследованию, через подключения вышестоящих коррумпированных связей.

Специфические следственные ситуации складываются при расследовании конкретного преступления совершаемые преступниками в области экономической деятельности в научно-методическом плане представляют не большую значимость, поскольку эти данные не могут отображать те или иные тенденции в процессе борьбы с такими преступлениями. Расследования конкретного уголовного дела позволяет выявить специфические следственные ситуации. Такие ситуации должны обобщаться, и ложиться в один из оснований для анализа криминогенной экономической обстановки на обслуживаемой территории для принятия стратегических решений в борьбе с экономической преступностью в целом.

Для принятия тактико-криминалистических решений и определения путей и средств расследования по преодолению противодействия нами были проанализированы ситуации противодействия расследованию. Выявлены три специфические особенности таких ситуаций, где уголовные экономические правонарушения совершается в преступной группе.

Во-первых, преступная группа выдает выявленный эпизод преступной деятельности, как действия совершенные одним лицом «общеуголовной окраски» или в исключительных случаях как деятельность в соучастии низовых звеньев должностных лиц. Во-вторых, отсекаются разоблаченные звенья, преступных формирований при этом осуществляется моральная и материальная поддержка близких лиц разоблаченных лиц и

осуществляется контроль над ними и их близкими родственниками. В такой ситуации лидеры осуществляют действенный контроль как за теми лицами, которые содержатся в местах изоляции, так и за близкими родственниками в целях исключения разоблачения вышестоящих должностных лиц. В-третьих, подключаются различного рода специалисты, которые в силу статусного состояния осуществляют давление на следствие. Специалистами могут выступать как специалисты в области экономики, лица обладающие бухгалтерскими знаниями, специалисты в области налогового законодательства, защитники-адвокаты, коррумпированные должностные лица вышестоящих контролирующих органов, средства массовой информации и другие лица. По нашим данным такие лица могут включаться в преступные группы как полноправные члены формирования, и как лица, используемые только в конкретных случаях, которые используются в «темную», то есть не представляют всей полноты сложившейся криминальной ситуации по всей цепочке механизма экономического уголовного правонарушения.

Анализ и оценка сложившейся следственной ситуации, как уже отмечалось выше, имеют для следователя большое значение, т. к. позволяют: сориентироваться во всем многообразии фактов и явлений, характеризующих преступление; выдвинуть версии о местонахождении и виде следов, содержащих криминалистически значимую информацию о событии преступления или отдельных его элементах; выбрать наиболее эффективные технико-криминалистические средства и тактические приемы проведения следственных действий; использовать наиболее действенные формы применения специальных познаний и взаимодействия с органами дознания; оптимизировать процесс расследования по делу в целом [2, с. 226] .

Разрешение рассмотренных следственных ситуаций обеспечивается четкой организацией и качественным планированием отдельного следственного действия, оперативно-тактической комбинации, отдельного этапа или всего процесса расследования. Поскольку эти вопросы, по нашему мнению, существенно влияют на особенностях планирования первоначального, последующего и заключительного этапа расследования рассматриваемых преступлений.

Список использованной литературы:

1. Касым-Жомарт Токаев. Послание Главы государства народу Казахстана от 16 марта 2022г. «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» // Официальный сайт Президента РК. <http://www.akorda.kz/>
2. Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Б. М. Нургалиев — Караганда: КЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2008. — 608 с.

ЛИЧНОСТЬ КАК СУБЪЕКТ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Ученица 11 «Б» КГУ СОШ №65 Шамсутдинова А.Р.

Научный руководитель старший преподаватель кафедры ПРЭО Карагандинского университета «Казпотребсоюза» Пономарева В.П.

К числу субъектов гражданско-правовых отношений по нашему законодательству относятся в первую очередь люди - члены общества. Вместе с тем нередко говорят о гражданско-правовом положении личности, о правах человека и гражданина.

Человек - субъект множества прав и обязанностей, в том числе и гражданских. Однако гражданское законодательство для обозначения человека как субъекта гражданских прав и обязанностей употребляет другое понятие - "гражданин". Следовательно, гражданин - понятие юридическое.

Гражданство определяет постоянную политико-правовую связь лица и государства, находящую выражение в их взаимных правах и обязанностях. Но на территории государства всегда проживают люди, которые являются гражданами других государств, а также люди, не имеющие определенного гражданства, - апатриды. Они подчиняются правопорядку, существующему в данном государстве, имеют определенные права и обязанности. Однако гражданами данного государства они не являются и, следовательно, не подпадают под понятие "граждане".

В международных соглашениях, а также в законодательстве многих стран понятие "граждане" не употребляется, а используется понятие "физические лица", которое имеет более широкое содержание, поскольку охватывает всех людей как участников гражданских и других правоотношений на территории данной страны.

Гражданин (физическое лицо) как участник гражданских правоотношений обладает рядом общественных и естественных признаков и свойств, которые определенным образом индивидуализируют его и влияют на его правовое положение. К таким признакам и свойствам следует отнести: имя, гражданство, возраст, семейное положение, пол.

Имя гражданина (физического лица). Каждый человек участвует в гражданских правоотношениях под определенным именем и лишь в сравнительно редких случаях (например, в авторских отношениях) - под псевдонимом (вымышленным именем) или анонимно (без имени). Имя является одним из средств индивидуализации гражданина как участника гражданских правоотношений

В широком смысле понятием "имя" у большинства народов охватываются фамилия, собственно имя и отчество. Однако национальные обычаи некоторых народов не знают такого понятия, как отчество, и в официальных личных документах оно не указывается. В начале 90-х гг. в средствах массовой информации стал усиленно насаждаться принятый в западных странах обычай указывать только имя и фамилию физического лица. По имени и фамилии у нас стали называть и президента, и других государственных и общественных деятелей, и ученых, и других граждан. Представляется, что подобное желание воспринять западный образец не соответствует унашей традиции и вряд ли сможет укорениться в наших условиях; возможно, она останется лишь как некоторая "вольность", употребляемая в определенной среде.

В официальных же документах должно быть указано полное имя гражданина: фамилия, собственно имя и отчество.

Право на имя - важнейшее неимущественное право гражданина (физического лица), личности. Сведения об имени (фамилия, имя, отчество), полученном гражданином при рождении, а также перемена имени подлежат регистрации в порядке, установленном для регистрации актов гражданского состояния. Этот порядок предусматривается семейным законодательством.

Второе обстоятельство, которое необходимо учитывать при характеристике правового статуса гражданина (физического лица) как субъекта гражданского права, - это гражданство. Гражданство означает официальную принадлежность человека к народу определенной страны, вследствие чего он находится в сфере юрисдикции данного государства и под его защитой. Гражданство - это устойчивая правовая связь человека с государством, для которой характерно наличие у них взаимных прав, обязанностей и ответственности.

Третье обстоятельство, которому закон придает важное значение при определении статуса гражданина, - это возраст. Так, закон определяет возраст, с достижением которого наступает совершеннолетие, а также частичная дееспособность несовершеннолетних граждан. Возраст имеет определяющее значение при решении таких вопросов, как объявление несовершеннолетнего гражданина полностью дееспособным (эмансипация), при вступлении граждан в члены кооперативных организаций, при определении круга наследников, а также лиц, имеющих право на возмещение вреда, причиненного здоровью, и во многих других случаях.

Основным документом, подтверждающим возраст, является свидетельство о рождении гражданина, выданное на основании записи в книге регистрации рождений государственного органа записи актов гражданского состояния.

Правовой статус гражданина как участника гражданских правоотношений нередко зависит от его семейного положения. Так, жилищное законодательство важное значение придает состоянию лица в браке, его родственным связям. Большое значение семейным связям придает и наследственное право. Так, при наследовании по закону наследниками первой очереди являются в равных долях дети (в том числе усыновленные), супруг и родители (усыновители) умершего, а также ребенок умершего, родившийся после его смерти. Следовательно, правовое положение наследника лицо может приобрести лишь при наличии указанных семейно-правовых отношений с умершим.

Семейное положение гражданина влияет на его правовой статус и в ряде других случаев. Так, вред, возникший в связи со смертью кормильца, возмещается нетрудоспособным лицам, состоявшим на иждивении умершего или имевшим ко дню его смерти право на получение от него содержания.

Иногда для гражданско-правового положения человека определенное значение имеет пол и состояние здоровья. В первую очередь закон учитывает психическое здоровье. Гражданин, который вследствие психического расстройства не может понимать значение своих действий или руководить ими, может быть признан судом недееспособным. В этом случае гражданско-правовой статус такого гражданина существенно меняется: он не может лично совершать юридические действия и индивидуализируется как субъект гражданского права именно по этому признаку. Сделка, совершенная гражданином, признанным недееспособным вследствие психического расстройства, ничтожна.

Для индивидуализации физического лица как субъекта гражданского права также могут иметь значение и другие качества и признаки, если для этого имеются основания, предусмотренные законом.

Шалгинбаева Б.А., магистрантка гр.Ю-21нп

Научный руководитель - доктор PhD, доцент Акимжанова М.Т.

Карагандинский университет им.Е.А.Букетова, г.Караганда, Республика Казахстан

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Специальные экономические зоны (СЭЗ) - это территории, на которых компаниям предоставляются экономические преференции и льготы. Мировая практика показывает, что СЭЗ - хороший инструмент для стимулирования развития отдельных отраслей и экономики в целом.

Первые свободные экономические зоны в Казахстане появились в 1991 году: Жайрем-Атасуйская в Жезказганской области. Алакульская и Жаркентская в Талдыкорганской области, субзона на базе предприятия "Талдыкорганвнештранс" в Талдыкоргане, Лисаковская в Костанайской области и свободная торговая зона "Атакент" в г. Алматы. Еще ряд областей (Атырауская, Восточно-Казахстанская, Карагандинская и Мангистауская) были объявлены свободными экономическими зонами. Однако первый опыт образования СЭЗ не достиг задуманных целей из-за несовершенного правового и организационного механизма функционирования, не было достаточной самостоятельности в решении финансовых, налоговых и других вопросов. Вновь создаваемые специальные экономические зоны представляют собой ограниченные территории РК, на которых действует особый правовой режим.

СЭЗ создаются в целях ускоренного развития регионов для активизации вхождения экономики республики в систему мировых хозяйственных связей, создания высокоэффективных экспортоориентированных производств, освоения выпуска новых видов продукции, привлечения инвестиций, отработки правовых норм рыночных отношений, внедрения современных методов управления и хозяйствования, а также решения социальных проблем. Реформирование экономической системы привело в движение рыночные механизмы, что предполагает интеграцию в мировую экономику за счет разнообразных форм торгового и делового сотрудничества. СЭЗ, являясь инструментом ускорения регионального развития, оказывают положительное воздействие на экономику, что и показывает опыт других стран.

Правовой режим СЭЗ в РК предусматривает особые условия функционирования для финансовой и банковской деятельности, налогообложения, таможенного регулирования, государственной регистрации юридических лиц, лицензирования, пребывания иностранных граждан. Налогообложение на территории СЭЗ осуществляется в соответствии с Налоговым кодексом РК, который предусматривает для хозяйствующих субъектов льготный режим. Таможенное регулирование регламентируется соответствующими указами Президента РК. Территория СЭЗ рассматривается как находящаяся вне таможенной территории Республики Казахстан, и на ней действует режим свободной зоны. Он предусматривает освобождение от таможенных пошлин и налогов ввозимого оборудования, сырья, материалов, а также других товаров, необходимых для выполнения производственных операций. При вывозе товаров, произведенные или подвергнутые переработке на территории СЭЗ, тоже освобождаются от таможенных пошлин. Организовав предприятие в СЭЗ, можно беспошлинно ввозить оборудование и сырье и беспошлинно же вывозить готовую продукцию. Остальные товары при ввозе с территории СЭЗ на другие территории и вывозе за пределы РК облагаются таможенными пошлинами в зависимости от страны происхождения. Учитывая, что хозяйствующие субъекты имеют еще и налоговые льготы, можно отметить, что режим таможенного оформления СЭЗ стимулирует производство, выпуск экспортоориентированной продукции.

Наличие налоговых и таможенных льгот делает привлекательным климат СЭЗ для потенциальных инвесторов. Необходимо отметить, что специальные экономические зоны имеют принципиальное отличие от свободных таможенных зон, и если в последних не предусмотрено освобождение розничной продажи товаров от таможенных пошлин и налогов, то эта норма не может быть приемлемой для СЭЗ. Товары народного потребления ввозятся на территорию СЭЗ, как правило, для их реализации населению, поэтому целесообразно освободить там розничную продажу товаров от таможенных пошлин и налогов.

Банковская деятельность осуществляется в соответствии с банковским законодательством, для иностранных инвесторов на территории СЭЗ предусмотрено право открытия счетов в национальной или иностранной валюте.

Изучение опыта СЭЗ РК показало, что в целях эффективного государственного регулирования экономики, обеспечения их нормального функционирования необходимо совершенствование нормативно-правовой базы СЭЗ.

Шваб М., студентка группы Ю-20-4
Кусаинова Л.К., доцент кафедры ПРЭО

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

**ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕЗАКОННЫМ
ОБОРОТОМ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ И ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ**

Злоупотребление наркотическими средствами и психотропными веществами и их незаконный оборот стали в последние годы одной из наиболее серьезных глобальных проблем человечества и вызывают растущую тревогу всего мирового сообщества. На планете нет такого места, где бы эти опасные явления не проявляли себя с негативной стороны.

Проблема борьбы с наркотизмом на сегодняшний день актуальна во всем мире. Актуальность данной проблемы заключается в быстром прогрессирующем росте числа лиц, употребляющих наркотики, психотропные и токсические вещества, что подрывает здоровье населения и грозит деградацией человечества.

На фоне общего экономического кризиса во многих странах земного шара, в том числе во всех государствах постсоветской территории, где наблюдаются обнищание граждан, застой в промышленности, массовая безработица, вложение средств в незаконный оборот наркотических средств и психотропных веществ является для многих спасительной соломинкой, которая приносит быструю прибыль.

Прогрессирующее злоупотребление наркотиками и резкий рост цен на них создают благоприятные условия для проявления и разрастания организованных преступных структур, осуществляющих сбыт наркотических средств.

Особенности геополитического положения России и Казахстана, сложности в организации и обеспечении таможенного и пограничного контроля вызывают повышенный интерес международных наркодельцов, становится реальностью их слияние с внутренним наркобизнесом

До настоящего времени медициной и психиатрией не разработаны эффективные меры лечения и реабилитации больных наркоманией.

Отсутствуют необходимые средства выявления и ликвидации посевов наркосодержащих растений, нет экологически чистых препаратов для уничтожения дикорастущей конопли и опиумного мака.

Требуется совершенствование уголовного законодательства, возникает необходимость приведения его к международным стандартам.

Из года в год увеличивается число несовершеннолетних потребителей наркотиков. Потреблением наркотических средств охватываются группы населения с относительно лучшими социально-демографическими показателями.

Рост преступности, связанный с нелегальным оборотом наркотических средств и психотропных веществ отмечается в тех районах, где ранее этой проблемы не существовало.

Преступность, связанная с наркотическими средствами и психотропными веществами, за последние пять лет возросла в 6 раз.

Наркомания и связанная с ней преступность влияют на экономику, политику и правопорядок. Наркомания тесно связана с насильственной преступностью: убийствами, телесными повреждениями, хулиганскими действиями. Около 80% хулиганства в общественной месте совершают в состоянии наркотического или алкогольного опьянения.

В связи с увеличениями количества потребителей наркотиков (в том числе больных наркоманией) и токсикоманов, растет и количество лиц, стремящихся нажиться на наркобизнесе. Он становится более организованным, приобретает межрегиональный и межнациональный характер.

Наркомания тесно связана с организованной преступностью. Организованный наркобизнес — это воплощение корысти и насилия. Количество организованных групп за шесть лет выросло в 6 раз и достигло, по данным МВД, около 8 000 группировок. Организованная наркопреступность тесно связана с незаконным культивированием наркосодержащих растений, которые являются основными источниками получения марихуаны, гашиша, опия, эфедрона в Казахстане и России. Торговлей и контрабандой наркотиков обычно занимаются однородные по составу хорошо организованные межгосударственные преступные объединения. Преступления, связанные с незаконным

оборотом наркотических средств и психотропных веществ, относятся к преступлениям против общественной безопасности и общественного порядка, являющихся их родовым объектом. Видовым объектом этих преступлений является здоровье населения. В то же время рассматриваемые деяния могут в той или иной степени затрагивать и иные объекты, причинять ущерб другим общественным отношениям. Эти отношения являются дополнительными видовыми объектами рассматриваемых преступлений.

Общим для рассматриваемой группы преступлений является только им свойственный предмет посягательства - наркотические средства и психотропные вещества. Анализ предмета преступления привел к выводу о том, что простое перечисление наркотических средств и психотропных веществ в специальных списках для юридической квалификации связанных с ним деяний недостаточно, поскольку необходимо учитывать их количество, которое в совокупности с другими юридическими признаками влияет на вид и меру правовой ответственности.

На комиссии ООН по наркотическим средствам было одобрено решение о недопустимости легализации немедицинского использования наркотиков. Декриминализация потребления наркотических средств без предписания врача по существу провоцирует преступление. Незаконное потребление наркотических средств или психотропных веществ без назначения врача, если это деяние сопряжено с исполнением лицом, своих обязанностей по службе или работе, либо участием лица в спортивных соревнованиях, либо совершением в присутствии несовершеннолетнего и создало возможность наступления общественно опасных последствий, наказывается лишением свободы. В системе уголовно-правовых средств борьбы с наркотизмом важное место занимает принудительное лечение наркоманов, совершивших преступления. Оно выполняет функции специальной и общей превенции преступлений. Серьезная проблема, существующая на сегодняшний день в борьбе с наркопреступлениями, - уклонение наркоманов от назначенного судом принудительного лечения от наркомании, в том числе отказ наркоманов от принудительного лечения. В случае уклонения или отказа осужденного от прохождения принудительного лечения он не несет никакой уголовно-правовой ответственности за это.

По мнению некоторых юристов одним из направлений совершенствования уголовного законодательства должно быть направление уголовной репрессий против лиц, для которых занятие наркобизнесом есть основной источник существования и обогащения. Основной упор должен быть сделан на пресечение противоправной деятельности различных преступных организованных наркогруппировок и наркосообществ.

СЕКЦИЯ 2. ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР: ТӘЖІРБИЕ ЖӘНЕ ЖАҢАШЫЛДЫҚ

2. СЕКЦИЯ. ТЕХНИЧЕСКИЕ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ: ОПЫТ НОВАТОРСТВА

Аблаева А.А., магистрант 2 курса кафедры «Транспорт, транспортная техника и технологии»

Научный руководитель – доктор PhD, ассоциированный профессор Балабекова К.Г.
Евразийский национальный университет Л.Н.Гумилева

ТАСПАЛЫ КОНВЕЙЕРДІҢ БАРАБАН ЖҰМЫСЫН ЗЕРТТЕУ

Қысқа таспалы конвейерлер өнеркәсіптік және ауылшаруашылық салаларында әр түрлі салаларда кеңінен қолданылады, олар тәуелсіз жүк тиеу машиналары ретінде, күрделі жол-құрылыс кешендерінің құрамдас бөліктері, аралас ауылшаруашылық

қондырғылары және т. б. мұндай кешендердің құрылымында таспалы конвейерлер жүктерді кешеннен тыс жерде белгілі бір жерге жылжытатын немесе жүк тиейтін конвейерлер ретінде қызмет етеді [1, 2].

Зерттеу әдістемесі эксперименттік зерттеу мамандандырылған стендте жүргізілді (сурет. 1) [3, 4]. Бұл жағдайда стендтің жоғарғы контурын қолдану төменгі контурдың қозғалтқыш барабанының жылу көрінісін зерттеу кезінде қосымша жүктемені модельдеді. Зерттеу контурлардың өзара байланысы кезінде, сондай-ақ оларды тік реттеу бұрандалары арқылы сырғыту кезінде жүргізілді. Төменгі контурдың таспасының кернеуін өзгерту бұрандалы кернеу құрылғысының көмегімен жүзеге асырылды. Сынақтардың бірінші кезеңін өткізу кезінде мотор-барабанның астары болмады және қара эмальмен боялды. Екінші кезеңде мотор барабаны қалыңдығы 4 мм қара резеңке бойлық жолақтармен қапталған. Зерттеу ұсыныстарды ескере отырып жүргізілді [5].

Сурет 1 – Тәжірибелік стенд

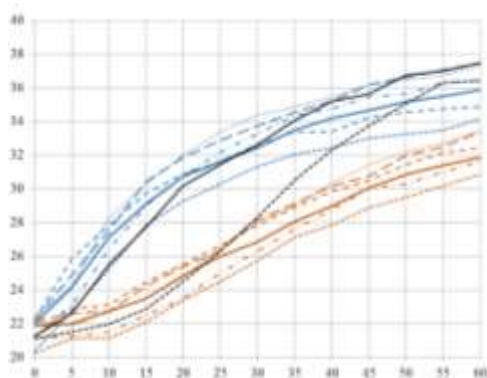
Ұсыныстар негізінде [5] жұмыста сипатталған шарттарға ұқсас жылу бақылау шарттары сақталды [6].

1. Жылу бақылауы зертхананың жылытылмайтын үй-жайының көлеңкелі бөлігінде (тікелей күн сәулесінің әсерінсіз) жазғы уақытта қоршаған ортаның бастапқы температурасы $20...24^{\circ}\text{C}$ кезінде 12 сағаттан артық ұсталуын ескере отырып, эксперименттік стендтің екі элементінің (төменгі контурдың лентасы және мотор-барабан) сыртқы беттері үшін жүргізілді.

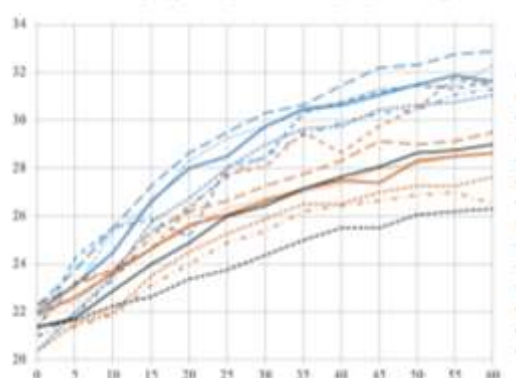
2. Шегенделген мотор-барабанның беті бетінің сәулелену коэффициенті 0,94 болатын қара түсті резеңке жабын болып табылады. Ішінара тозуды ескере отырып, төменгі контур таспасының беті бетінің сәулелену коэффициенті 0,77 болатын мақта матасы (тарту қаңқасының жоғарғы төсемі) болып табылады. Моторлы барабанның беті қара бояумен боялған болат, бетінің сәулелену коэффициенті 0,96 құрайды.

3. Жылулық бақылау жүргізу кезінде әрбір бақылау объектісі үшін жеке меншікті температуралық мәндерге салыстырмалы талдау жүргізілді, осыған ұқсас [6], осыған байланысты реперлік аймақтар ретінде оның мотор-барабаннан қашуы саласындағы төменгі контурдың таспасы және мотор-барабанның беті тікелей таңдалды. Бақылаудың басында реперлік аймақтардың температурасы қоршаған ортаның температурасына сәйкес келді және байланыссыз әдіспен анықталды [5].

Алынған температураны өлшеу деректерінің жиынтығын зерттеу объектілері бойынша топтастырылған графиктер түрінде ұсынуға болады (сурет. 2 – 3). Алынған деректерді талдай отырып, келесі қорытынды жасауға болады.

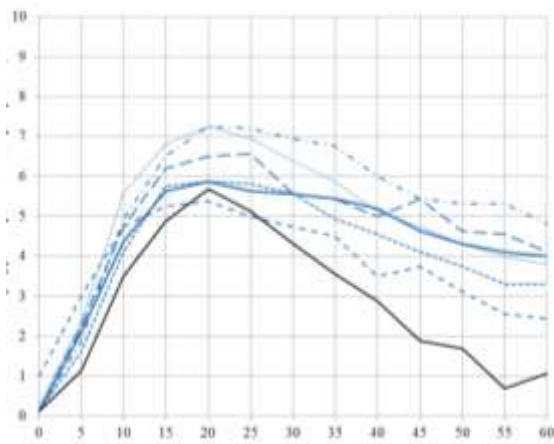
Сурет 2 - Әртүрлі сынақ сатыларындағы мотор-барабан бетінің температурасы

Сурет 3 - Әр түрлі сынақ сатыларындағы таспалар бұтақтарының беткі температурасы

Эксперименттік зерттеулердің барлық кезеңдерінің деректерін ескере отырып, мотор-барабан бетінің қыздыру температурасы орташа есеппен 20...22,5°C-тан 32...38°C-қа дейін өзгереді. сынақ кезеңдері жұмыс температурасының тұрақты мәніне шығуға жақындайды (температура қисықтары жұмсақ болады). Сонымен қатар, жұмыс температурасына шығудың Толық уақыты конвейердегі жүктеме деңгейіне, оның ішінде қозғалысқа жалпы кедергіге айтарлықтай әсер ететін таспаның алдын-ала созылу мөлшеріне байланысты болады. 3. Қаптау таспаның барабанға адгезия коэффициентінің жоғарылауына ғана емес, сонымен қатар таспаның температуралық режиміне де әсер етеді. Алынған мәліметтерге сүйене отырып, мотор-барабанда Футерлеуді қолданған кезде қашып кететін және жүгіретін таспа тармақтарының температурасы маршрутизацияланбаған мотор-барабанды қолданған жағдайда бұтақтардың тиісті температурасынан орташа есеппен 2...3°C төмен екенін атап өтуге болады. Бұл жағдай, әсіресе ыстық жүктерді тасымалдау контексінде (жол фрездерінің үйінді конвейерлері) футерленген жетек барабандарын қысқа конвейерлерде қолданудың қосымша артықшылығы болып табылады. Айта кету керек, қапталған мотор барабанының беткі температурасы жұмыс істемейтін мотор барабанының беткі температурасына сәйкес келеді, ал таспаның жүгіретін және қашып кететін бұтақтарының температурасы және беттердің салыстырмалы сәулелену коэффициенттері төмендейді. 4. Қозғалтқыш барабанының бетіндегі температураның таралуының максималды айырмашылығы 7,25°C-қа жетеді және барлық сатылардағы сынақ процесінің уақыт аралығының бірінші үштен бірінің соңында ең жоғары мәнмен сипатталады (сурет 4). Беткі температураның ең аз ауытқуы қапталған мотор катушкаларына тән, бұл таспаның бір жақты орналасуымен (бүйірлік сход) олардың қосымша артықшылығы болып табылады. Бұл ретте шегенделген мотор-барабандар конвейер жұмысының бастапқы кезеңдерінде ернеудің беті бойынша температураның біркелкі бөлінбеуіне де бейім.

Сурет 4 - Мотор-барабан бетінің температурасы айырмашылықтарының шамасы сынақтардың әртүрлі сатыларында

Осы жұмыста келтірілген қысқа таспалы конвейерлер құрылымындағы мотор барабандарының жылу режимдерін эксперименттік зерттеу нәтижелері жобалау кезеңінде мотор барабандарын жетек құрылғысы ретінде пайдалану мүмкіндігін бағалауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, қоршаған ортаның тұрақты температуралық жағдайында конвейер элементтерінің жұмыс режимінің температурасын 10...15°C-қа арттыру алдынала жоспарланғанға қатысты белгілі бір климаттық орындалымдағы конвейер компоненттерін таңдауды өзгерту қажеттілігіне әкелуі мүмкін. Мотор-барабан аймағындағы қапталған және өңделмеген мотор-барабандардың үстіңгі қабатының жылу режимінің алынған заңдылықтары қоршаған ортаның үнемі өзгеріп тұратын климаттық жағдайында жұмыс істейтін жылжымалы Құрылыс және жол машиналарының қысқа коқыс таспалы конвейерлерін жобалау процесінде өте маңызды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Волотковский В.С., Кармаев Г.Д., Соболев А.В. Эффективность работы различных роликкоопор на ленточных конвейерах при транспортировании скальной горной массы // Горный журнал. – 1978. – № 8. – С. 51 – 53.
2. Галкин В.И. Исследование динамических нагрузок и выбор конструктивных параметров роликкоопор шахтных ленточных конвейеров: Автореф. дис. ... канд. техн. наук. – М., 1975. – 24 с.

Айдабол Т. ТПП-21-1к тобының студенті
 Ғылыми жетекші: магистр оқытушы Успан Т.А.
 Қазтұтынуодағы қарағанды университеті,
 Қарағандық., Қазақстан Республикасы

СҮТ ЖӘНЕ СҮТ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУДІҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Сүт – қоректік қасиеті жоғары, адам өміріне қажетті барлық заттар мен витаминдері бар, бірақ тез бұзылатын өнім. Сүт - өте бағалы өнім. Оның құрамында су, май,белок, сүт қанты, минералдық заттар,витаминдер, ферменттер бар. Олай дейтініміз, адам ағзасына сүттің құрамдас бөлігінің 95-98 % пайдалы. Сүт сондай-ақ амин қышқылдарының, макро және микроэлементтердің, дәрумендердің таптырмайтын көзі болып табылады. Сиыр сүтінің құрамына 85 – 89% су , 2,8 -6,0 % май , 2,7 – 3,8 % белок ,

4,4 – 5,1 % сүт қанты , 0,6 – 0,9 % минералды заттар, ферменттер, витаминдер, гормондар, пигменттер, газдар кіреді. Білғалды жойғаннан кейін қалатын сүттегі құрғақ қалдық (май, белок, қант, минералды заттар) 11 – 15 % аралығында сүт ағзаға түсетін қоректік заттардың жалпы көлемін ғана арттырып қоймай, май, ақуыз, көмірсу, минералды тұздармен, сондай-ақ дәрумендермен біріге отырып, ағзаға сіңу үшін өте қолайлы жағдай туғызады. Сүтті ашытып – сусын, қайнатып – құрт, ірімшік, тағы басқа тағамдар дайындаған. Бұл баға жетпес тағамдар талай ғасырлардан бері өз мәнін жойғанын жоқ.

Қазіргі таңда осы сүт өнімінен жасалған тағамдардың сапасын мемлекеттік стандартқа сәйкес бақылау жүзеге асырылуда. Сүттің жоғары тағамдық құндылығы адам тамақтануына қажетті белоктардың, көмірсулардың, минералды тұздар мен витаминдердің оңтайлы мөлшеріне және толық сіңетін осы заттардың идеалды қатынасына негізделген[1].

Белоктар – сүттің ең құнды құрамдас бөлігі. Белоктардың жалпы мөлшері 2,40 тан 4,40 % дейін ауытқиды. Сүтте үш негізгі белок бар: казеин альбумин және глобулин, сонымен қатар май түйіршіктерінің қабығында болатын кішкене мөлшерде белоктар бар. Сүтте казеин мөлшері басым (82%), содан кейін альбумин (12%) алады, аз мөлшерде (6%) глобулин болады. Сүттің барлық белоктары жоғары сіңімділікпен ерекшеленеді өз құрамында барлық ауыстырылмайтын белоктардан тұратын толық құнды белоктар тобына жатады. Сүт белогы, әсіресе, нан, макарон, жармаларға қосқанда олардан жасалған тағамдардың қорытылу сапасы артады. Сондай-ақ сүт белогының толық бағалылығы оның құрамындағы амин қышқылдары мен алмастыруға келмейті амин қышқылдарының қажетті мөлшерде үндесуінде жатыр. Мысалы, метионин мен триптофан қанның құралуына, өттің жеке шығуына көмектесіп, бауырдың майлануына жол бермейді. Лизин, тистидин және триптофан жас нәрестенің дұрыс өсіп-жетілуіне қажет болса, лицин мен изолицин нерв жүйесін реттейді. Сүт қанты лактоза деп те аталады. Осы сүт қанты табиғатта тек сүттен басқа қосылыстардың болмайтын углеводтардың бір түрі. Сүт қанты глюкоза мен галактозадан тұрады. Ол қызылша қантынан тәтті болмайды. Лактозаның жас нәресте үшін маңызы өте зор. Организмде лактора глюкоза мен галактозаға ажырап, энергия ретінде қызмет атқарады.

Қазіргі нарық жағдайында сүт және сүт өнімдерінің халықты тиімді тамақтандыруда орны ерекше. Себебі сүт құрамындағы барлық дерлік заттар адам ағзасына сіңеді. Салыстырмалы түрде алатын болсақ, 1л сүт құрамындағы белок мөлшері – 150г сиыр еті немесе тауықтың 5 жұмыртқасы, немесе 1 кг қант құрамындағы белок мөлшеріне тең. Осыдан-ақ сүт және сүт өнімдерінің пайдалы екенін білеміз. Сүт өнімі туралы академик И.П.Павлов былай айтқан: «Табиғаттың өзі даярлаған таңғажайып тамақ» [2].

Жыл сайын біздің планетаның халық жылдам қарқынмен өсіп келеді. Барлық адамдарды тағаммен қамтамасыз ету үшін өнімді көп мөлшерде өндіру қажет. Қазіргі кезде өзімізге мәлім танымал технологиялар азық-түлік өнімдерін және тауарлардың алғашқы қалпын сақтауға кепілдік бере алмай отыр. Сонымен қатар барлығымыз дерлік балғын сүт ішіп, балғын сүт тағамдарымен қоректенгіміз келеді. Қазіргі таңда азық-түлік шикізатын сақталуы және қауіпсіздігі азық-түлік өнеркәсібінің басым бағыттарының бірі болып табылады. Сондықтанда сақтау кезіндегі азық-түлік шикізаты және азық-түлік өнімдерінің қауіпсіздігін сақтау өзекті мәселе болып отыр[3].

Азық-түлік шикізатын қайта келтіру жағдайында әртүрлі азық-түлік қоспаларын пайдалану арқылы шикізаттың табиғи қасиетін қалпына келтіру немесе азық-түлік шикізатын заманауи физикалық әдіспен өңдеу жолдарын қолдана аламыз. Екінші жол анағұлым дамыған, себебі азық-түлік тауарларына қоспаларды қосу адам денсаулығына зиян тигізеді. Бұл тарапта технологиялық өңдеулерді тек қана жаңартып қоймай, сонымен қатар қазіргі заманауи технологияларды енгізуіміз қажет. Шикізатты заманауи физикалық әдіспен өңдеуде кавитациондық технология қызығушылық туғызуда.

Кавитация тарапында сұйықтықтың бу және газ қуыстарындағы жарылу созылмалы кернеуге үздіксіз шыдай алмай қалуын түсіндіреді.

Егер де қысымның қаныққан қысым дәрежесіне түсетіндей жағдай жасаса, сұйықтықта бу және газды қуыстар немесе көпіршіктер пайда болады. Қуыстардағы бу немесе газдың болуы қатынасы әртүрлі. Бу немесе газ концентрациясына байланысты оларды газды немес булы деп атайды. Қалыптасқан микроскопиялық көпіршіктер жойылады. Көпіршіктер пайдала болып, сол сәтте жойылады. Бұл құбылыс «синпериодтық кавитация» деп аталады.

Сұйықтықтағы қысымды қаныққан бу қысымына түсіруге болады. Мысалы, қаныққан бу қысымы сұйық қысымын төмендету есебінен қатты толқынында сұйықтық ағынының жергілікті қысым төмендету (гидродинамикалық кавитация) немесе сұйық акустикалық тербеліс (акустикалық кавитация) арқылы өту кезін айтуға болады[5].

Кавитация көпіршіктердің қарқынды қарсы ағынының есебінен қалыптасқан, өйткені, толқындық сипаты бар. Көпіршіктердің жарылуы себебінен қарама-қарсы тарапта интенсивті ағындар пайда болады. Ол жоғары қуатты тербелмелі процесс туғызады. Жоғары жиілікті тербелмелі процесс генерациялау нәтижесінде өткір қоршаған сұйықтықтың қысым және температурасын нүктелік арттыру және энергетикалық деңгейлері сфералық соққы толқыны бөлінеді. Динамикалық әсер теріс және сұйық ортада оң әсерін әкелуі мүмкін. Сондықтан осы уақытқа дейін, кавитация құбылыстарына тек теріс тараптан қарады. Бұл кавитация эрозиясы қабілетіне байланысты болды. Содан кейін, ол кавитация өңдеуден кейін сұйық орта таңқаларлық қасиеттері ие болатыны байқалды. Сондықтан мұндай технологияны мұнай өндірісінде, қолданбалы химия және тағы басқа да өнеркәсіп саласында қолданады.

Біздің елімізде азық-түлік, шикізат және кавитация реакторлар кавитация өңдеу пайдалану ресми уәкілетті. Тиісті сертификаттары мен лицензиялары әзірленген. Ресейде патенттелген және шетелде патенттелген. Мамандандырылған ауыл шаруашылығы ғылымдарының институттарының, медицина ғылымдарының және Ресейдің жетекші жоғары оқу орындарының пайдалану кешенді зерттеу нәтижелері жүргізілді. Зерттеу нәтижесіне байланысты оң ресми қорытынды берілді.

Сұйықтық бойынша кавитациялық әсерлер қоректік, жоғары сапалы технологиялық және биологиялық белсенді қоспалар алуға мүмкіндік береді және эмульсиялар, суспензиялар, және өнеркәсіптік өндірісінде су және су тазартуды дайындауды қамтамасыз етеді[6].

Кавитация технологиясы қазір сүт өнеркәсібінде кеңінен қолданылады. Кавитацияны гомогенизациясы және пастерлеу үшін пайдаланылады. Сүт өндіруде пастерлеу процесін таңдау режимдері өнім қасиеттерін шарттары және алдын ала анықталған тауардың қасиетіне байланысты. Компоненттерінде жоғары термиялық тұрақтылық сипатталатын өнімді ұзақ пастерлеуді қолдану қажет болып табылады.

Пастерлеудің ұзақ процесі патогенді микробтардың сенімді бұзылуын және сүт физико-химиялық қасиеттеріне айтарлықтай өзгеруін қамтамасыз ететін болса да, бірақ өнімсіз жабдықтарды пайдалануға байланысты шығындарды көп қажет етеді. Кавитация әсері қысқа мерзімді болып табылады. Сонымен қатар, ол дисперстік эмульсиясын жақсартады, зиянды микроорганизмдер жояды. 70 °C температурада сүт өңдеу 103-105 есе жалпы микробтың санын азайтады. Ашытқы және зең вегетативтік нысандарын толық жоюды, сондай-ақ ішек таяқшасы және фосфотаза ауруларының қоздырғыштарын залалсыздандырады. Мұндай өңдеу сүтті асептикалық емес қаптамада 9-12 °C температурада жарамдылық мерзімін 5 күннен кем емес мерзімде қышқылданбай сақталуына әсер етеді[7].

Сүт және сүт өнімдерін қайта өңдеуде барлығының дерлік кавитация технологиясын пайдалану мүмкіндігі жоқ. Бүкіл сүт кавитациялық өңдеу барысында оның эмульсия ортасын құрайтын судың биологиялық активтендіру процесі жүреді. Нәтижесінде сүт ақуызын ылғалдандыру кезінде осындай өңдеу оның құрамын арттырады. Кавитациялық өңдеу сондай-ақ сүтте ақуыз мөлшерін құрғақ қаймағы алынған сүт қосу арқылы арттыруға мүмкіндік береді.

Кавитациялық өңдеу сүтті, сүт сарысуы және құрғақ сүт ұнтағын синтездеуге, сондай-ақ оған жасанды тамақ компоненттерін байытып кірістіру арқылы өндірісте оның көлемін арттырып және айтарлықтай өз бағасын төмендетуге мүмкіндік береді.

Кавитациялық өңдеу технологиясын одан әрі тиімді пайдалануға және сүт бактерицидтік өңдеу мерзімдерін ары қарай тасымалдау мақсатында арттыру үшін болады. Өндірістік циклда пайдаланылатын кавитация энергиясын әсерінен сүт биополимерлік құрылымын сипаттарын өзгерту, айтарлықтай олардың шығысын арттыруға және жаңа өнімдерін жасау, сүт өнімдері сапасын жақсартуыға мүмкін.

Осылайша, кавитация сүт өнімдерін қайта өңдеудің жоғары тиімді әдісі болып табылады және олардың тұтынушылық қасиеттерін жақсартады..

Кавитация технология әдісі параметрлері функционалды тамақ өнімдерін өндіру үшін негізгі алдын ала белгіленген қасиеттері бар бола алады. Кавитация арқылы жеңіл, медициналық-диеталық, жақсы қорытылатын, емдік және балалар тағамы үшін арналған азық-түлік алуға болады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі

1 .Есполов Т.И. Эффективность агропродовольственного комплекса Казахстана.- Алматы: НИЦ «Ғылым», 2002.-448с.

2.Нуртаева Ж.Ш. Повышение эффективности и экологизация производства и переработки молока. В кн.Научное обеспечение устойчивого развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан, Сибири, Монголии и Республики Белорус.- Алматы: Бастау, 2002.- с.293-294.

3.Ребезов, М. Б. Качество и безопасность молочного сырья / М. Б. Ребезов, Г. К. Альхамова., Н. Н. Максимюк, Б. Н. Талев // Современное состояние и перспективы развития пищевой промышленности и общественного питания: мат. IV междунар. научн.-практ. конф. — Челябинск: ИЦ ЮУрГУ, 2010. — С. 278–281.

4. Белокаменная, А. М. Оценка методов инверсионной вольтамперометрии, атомно-абсорбционного и фотометрического анализа токсичных элементов в продовольственном сырье и пищевых продуктах (монография) / Белокаменная А. М., Ребезов М. Б., Зинина О. В., Максимюк Н. Н., Наумова Н. Л. –Челябинск: издат. центр ЮУрГУ, 2012. — 128 с.

5. Ребезов, М.Б., Инновационные технологии / М. Б. Ребезов, Наумова Н. Л., Зайнутдинов Р. Р., Альхамова Г. К., Лукин А. А. и др. // Современное состояние и перспективы развития пищевой промышленности и общественного питания: мат. IV междунар. научн.-практ. конф. — Челябинск: ИЦ ЮУрГУ, 2010. — С. 282–285.

6.Прохасько, Л. С. Гидродинамическая кавитационная технология обработки пищевых сред / Л. С. Прохасько, В. А. Евдокимов // Наука. Образование. Молодежь: мат. научн.-практ. конференции, посв. 55-летию Алматинского технологического университета. — Алматы: АТУ, 2012. — С. 256–257.

7 Прохасько, Л. С. Расчет кавитационных устройств для обработки жидких пищевых сред / Л. С. Прохасько, Р. В. Залилов, Я. М. Ребезов // Техника и технология пищевых производств: мат IX междунар. науч.-технич. конференции. — Могилев: МГУП, 2013.

Баймырза А.М., студентка группы ТЕХ-41к
Научный руководитель – преподаватель колледжа Әуез Ж.К,
Карагандинский университет Казпотребсоюза, колледж экономики, бизнеса и права
г.Караганда, Республика Казахстан

ПЛОМБИР БАЛМУЗДАҒЫНЫҢ САПА КӨРСЕТКІШІНЕ САХАРОЗАНЫ ГЛЮКОЗА-ФРУКТОЗА СИРОПЫНА АЛМАСТЫРУДАҒЫ ӘСЕРІ

Бүкіл әлемде функционалды бағыттағы өнімнің сұранысы өсіп жатқанына карамастан, тұтынушыларда пломбир балмұздағы жоғары сұранысқа ие (шет елдерде – премиум класстағы балмұздақ). Балмұздақ түрлерінің тұтынушылық көрсеткіштерінің жоғары болуы химиялық құрамының мөлшерлігі мен майдың массалық үлесінің жоғары болуымен сипатталады. Балмұздақтың құрамына кіретін майлар, ақуыздар мен қант, технология мен сапа көрсеткіштерін құрудағы функционалды рөл атқарады.

Балмұздақтағы қант - құрғақ майсыздандырылған сүт қалдықтары құрамына кіретін лактоза және сахароза түрінде қосылған қант болып келеді. Пломбир балмұздағында сахарозаның үлесі 35%-дан алады. Ол балмұздақта құрғақ заттың рөлін ғана емес, май дәмін күшейтетін және тәттінің қайнар көзі болып табылады.

Балмұздақтың тұтынушылық шектеулі өнім, себебі, құрамында сахарозаның мөлшері көп болғандықтан, оның гликемиялық индексі орташа деңгейдегі өнімге жатады. Гликемиялық индекс дегеніміз – сол немесе басқа өнімді ішке қабылдағаннан кейінгі қандағы сахарозаның қанығу жылдамдығы. [6] Барлық өнімдерді ГИ-қа сәйкес 3 топқа бөлуге болады: төменгі – 55-тен аспайды, орташа – 56-дан 69-ға дейін, жоғары – 70-тен жоғары. Сахарозаны компоненттері төмен ГИ - мен алмастыру, сахарозаны тұтынушы шектеулі адамдар үшін дайындалатын балмұздаққа балама әдіс болуы мүмкін. Балмұздақ өндіруде сахарозаның орнына басқа қанттарды дәл сол деңгейде қолдануға TR CU 033/2013 мүмкіндік береді.

Дұрыс тамақтану мәселелерін шешкенде, тағы бір маңызды көрсеткіш, бұл гликемиялық жүктеме (GL). Бұл көрсеткіш тұтыну кезінде бір порцияға көмірсулардың нақты мөлшері және күнделікті ас рационы қабылдау кезінде гликемиялық жүктеме деңгейін нақты бағалауға мүмкіндік береді. Шетелде сахарозаның алмастырушы ретінде картоп, жүгері, бидай мен тапиокадан өңделген крахмал өнімдерін қолданады. Оған ГИ-і төмен глюкоза-фруктоза сиропын жатқызуға болады. Сонымен қатар, сахарозадағы құрғақ заттардың орнын алмастыру үшін аз мөлшерде мальтодекстриндер, құрғақ глюкоза сироптары және тағам талшықтар қолданады. (ГИ-і төмен (20)). Сахарозаның тәттілігі бойынша тиімді алмастырушысы фруктоза ГИ-імен төмен (20) болғанымен сипатталады.

Сахароза алмастырғыштарды тандағанда молекулалық массасы ескеріледі, себебі көмірсулардың ерігіштігі мен оның тәттілігі молекулалық массаға кері байланысты, ал ерітіндінің тұтқырлығы тікелей тәуелділікте болады. Балмұздақта қосылған қанттар шынайы ерігіштер (ерітінді) ретінде болады, сол себепті мұздатылған ылғалдық үлесіне әсер ететін криоскопиялық температураға әсер тигізеді.

Молекулалық массасы жоғары қанттарда сахароза мен салыстырғанда мұздату кезіндегі мұздатылған судың үлесі үлкеюі арқасында, ылғалдың кристалдану орталықтары көбейеді.

Молекулалық массасы сахарозаға қарағанда төмен қанттарды қолданғанда, балмұздақ қоспаларын өндіргенде оның криоскопиялық температурасы төмендейді. Демек, мұздату процессінде мұздатылған ылғалдың үлесі төмендейді. Кәзіргі кезде кәсіпорындарда әртүрлі қант алмастырғыштардың тағам өнімдерін өндіруде үлкен ассортименті қолданылады. Олардың көпшілігі тағамдық қоспалар, бұл тұтынушылар арасында сенімсіздік туғызады. Глюкоза фруктоза сиропы D- глюкозаның бір бөлігін D-фруктозаға изомерлеумен алады, фруктозаның нәтижелік құрамында құрғақ заттың үлесі 20-дан 50%-ға дейін. Өз құрамында 50%-дан артық гфс-а жоғары фруктоза деп аталады. Гфс-ы фруктозаның жоғары болуына байланысты сахарозадан сәл тәтті, олар аз кристалдануға бейім және суда жақсы ериді. Құрамында 55-60 % фруктоза бар гфс 10-15°C-тағы өзіндік кристаллизацияға төзімді.

Бұл оларды қосымша жылытусыз сақтауға мүмкіндік береді. Гфс-тарының дәмі, деңгейі ұқсас болуына байланысты және қызылша қантынан арзанырақ болуына байланысты оны сусындар, ұн және кондитерлік өнімдер мен басқа да бірқатар өнімдер өндірісінде кеңінен қолданады. Тағам өнімдеріне гфс еңгізу және өндіру 1960-ы жылдардың соңында АҚШ-да басталды, олар жүгері крахмалынан жасалды және олар жоғары фруктозалы жүгері сиропы деп аталады. Басқа Еуропа елдерінде сияқты Ресейде гфс шығару үшін жүгеріні бидайға ауыстырады.

Гфс түрі – фруктоза-бидай концентраты. Оны бидай крахмалынан ферментативті гидролиз жолымен алады. Құрғақ заттардың массалық үлесі 76% -дан кем емес. Оның ішінде фруктоза үлесі 73%-дан, глюкоза 22,0%-дан, басқа қанттар 5%-дан кем емес.

Фруктоза мен глюкоза моноқант болып есептеледі және сахарозаға қатысты тәттілігі бар 1,75 және 0,75 тиісінше. Есептелген салыстырмалы гфс тәттілігі 1,05 құрайды. Гфс сахарозаны тәттілігі мен құрғақ заттар бойынша толық алмастырады. Оларда сондай-ақ бірқатар артықшылықтары бар, мысалы ағзаға сіңіру және төмен баға.

Сахарозаның тәттілігіне жақын, бұл өнімдердің тәттілігіне байланысты, сахарозаның тәттілігі мен құрғақ заттарды толық және біркелкі алмастыру үшін балмұздақта қолданылуы туралы айтуға болады. Сахароза алмастырғыштарын қолдану молекулярлық массасы төмен құрылымды қалыптастыруы мен құрылымдық элементтердің дисперсиясына кері әсерін тигізеді. Майдың құрылымдық рөлін ескере отырып, майдың массалық үлесі жоғары балмұздақта сахарозаны төмен молекулярлық қантқа ауыстыру жөн деген қорытынды жасауға болады. Зерттеудің мақсаты сахарозаны гфс-на ауыстырғанда пломбир балмұздағының технологиялық маңызды сапа көрсеткіштеріне әсерін зерттеу: динамикалық тұтқырлық, термо және өлшем тұрақтылық, ги-і төмен өнімнің өндірісі үшін сироптарды қолдану жағдайында ауа фазасы мен мұз кристалдарының дисперсиясы.

Зерттеу объектілері мен әдістері. Пломбир балмұздағының үлгілері балмұздақ өндіру дәстүрлі схемасына сәйкес тәжірибелік стендінде, балмұздақ технологиясы зертханасында жасалды. ГИ мен ГЖ-ні сақтау анықтау үшін есептеу әдістері қолданылды. Балмұздақтың ГИ-н есептегенде әр көмірсулардың ГИ мен оның жалпы массалық үлесінің үлестері есепке алынады. Өнімнің ГЖ-сін есептегенде көмірсулардың ГИ-нің мағынасы мен оның үлесін ескереді.

Зерттеуді $4 \pm 0,5^{\circ}\text{C}$ тұрақты температурада жүргізді. Қоспаның қаті температурасын анықтау үшін – криоскоп ОСКР-1 құралын қолданды.

Балмұздақтың термотұрақтылығын $20 \pm 0,5^{\circ}\text{C}$ температурасы, 2 сағат көлемінде анықталды. 18°C -тағы балмұздақ үлгісін өлшеп, термостат елекке қойылады. Елек астындағы орнатылған ыдысқа 60 минут өткен соң ерітіндіні қойып өлшейді. Содан кейін 1 сағат көлемінде 10 минут сайын ерітіндіні анықтады. Бұл әдіс балмұздақтың $20 \pm 0,5^{\circ}\text{C}$ температурасында еруге қарсы тұру қабілетін анықтауға бейімделген.

Зерттелетін -18°C -тағы металдық сынама алдын ала -18°C 4 сағат ұсталғаннан кейін -18°C -қа дейін суытылған Петри ыдысына салып, содан кейін термостатқа апарады. Бұл әдіс $20 \pm 0,5^{\circ}\text{C}$ температурада балмұздақ үлгісінің пішінін сақтау қабілетіне негізделген. Үлгілер визуалды түрде бағаланады. Ол үшін 10 минут сайын 45° бұрышта оларды суретке түсіріп отқан. Ауа фазасы мен мұз кристалдарының жағдайын, Olympus микроскопының көмегімен, кірістірілген камерасы бар CX 41 және термиялық пен крио-үстел PE 120 көмегімен микроскопиялық әдіспен анықталды. Ауа фазасы мен мұз кристалдарының дисперсиясы бойынша сапалық және сандық бағалау жүргізді. Алынған суреттер Image Score M. Программалық қамтамасыз ету арқылы өңделеді. Алынған деректер MS Excel мен Table Curve 2D V5.01 көмегімен өңделді. Әрбір үлгіге 3 суреттен кем емес. Таралу қисығы мен детерминация коэффициенті 0,9 кем емес модель анықталды.

Нәтижелер мен оны талқылау.

Тәжірибелік пломбир балмұздағының композициялық құрамын негіздеу. Зерттеу барысында әртүрлі дәрежедегі сахарозаны ГФС-на ауыстырғанда оның ішінде майдың массалық үлесі мен құрғақ заттардың құрылымның қалыптасуы мен дәміне жағымды әсер ететін мүмкіндігін есепке алды. ГФС балмұздақтың сапалық көрсеткіштеріне әсерін зерттегенде, балмұздақтың тұрақтандыру жүйесінің массалық үлесі жоғарылату және моноқанттардың жоғарылауы әсерінен құрғақ заттардың жалпы массалық үлесі құрамында көрсетілмеген.

Тәжірибелік үлгілер жасалды:

№1 – құрамында 14% сахароза бар бақылау;

№2 - 11% сахароза және 3% ГФС;

№3 - 11% сахароза, 5% ГФС және 8% құрғақ майсыздандырылған сүт қалдығы;

№4 – сахарозаны ГФС-на толық ауыстырғандағы үлгі.

Барлық өнімнің үлгілерінде қанттың массалық үлесі 14% кем емес болғандықтан, бұл өнімдерді “пломбир балмұздағы” категориясына жатқызуға болады.

Тәжірибелік үлгідегі пломбир балмұздағының ГИ мен ГЖ анықтау.

100г балмұздақтың ГИ-н көмірсулардың массалық үлесін ескере отырып, есептеу жолымен анықтады. Сахарозаны ГФС-на біркелкі ауыстырғанда ГИ-і 1,1-ден есе кем емес төмендеді, толық ауыстырғанда 1,5 еседен көбірек төмендеді. Сонымен қатар, ГФС бар барлық үлгілерінде тәттілігі сахарозадан кем емес. 70г өнімнің ГЖ-н есептеу кезінде ГИ-ін және көмірсулардың үлесін ескерді. Балмұздақтың 1 порциясында (70г) сахарозаны толық ГФС-қа ауыстырғанда ГЖ-і 1,6 есе төмендейді. Ал сахарозасыз пломбир балмұздағының порциясының ГЖ-і 6,6% құрайды. Бұл ұсынылған көрсеткіштің төмен мән деңгейі.

Балмұздақтың физикалық ерекшеліктерін зерттеу.

Өндіріс процессінде технологиялық параметрлерді анықтау үшін тәжірибелік үлгілерде анықталды:

Балмұздақ қоспасының криоскопиялық температурасын;

Фризерден шыққанда балмұздақтың температурасы;

Фризерден шыққанда балмұздақтың температурасы

Балмұздақ қоспасының динамикалық тұтқырлығын анықтау.

Балмұздақ қоспасының тұтқырлығын жоғарылату құрылымдық элементтерге жағымды әсерін тигізеді.

Сахарозаны ГФС-на ауыстырғанда динамикалық тұтқырлық 3-17 %-ға жоғарылауын зерттеу көрсетті. Сонымен қатар, сахароза мен ГФС-ның ең үлкен синергизм көрсеткіші сахарозаны 3%-ға ауыстырғанда байқалды.

ГФС-70 қоспалардың криоскопиялық температурасына, фризерден түсіру температурасына және балмұздақтың шайқалуына әсерін зерттеу.

Қоспалардың криоскопиялық температурасын анықтау нәтижелері **2-суретте** көрсетілген. Өнімдегі моносахаридтер (фруктоза және глюкоза) мөлшерінің ұлғаюына байланысты және сахарозаны ГФС-70-ке ауыстыру үлесінің артуына қарай криоскопиялық температура төмендеді. Сахарозаны гфс-70-ке (№4) толық ауыстыру үлгісіндегі бұл көрсеткіш бақылау үлгісімен (№1)салыстырғанда 1,5 есе төмен болды.

Фризерден шығатын балмұздақтың температурасы қоспалардың криоскопиялық температурасын және фризерде мұздатылған судың кемінде 50% үлесіне қол жеткізу қажеттілігін ескере отырып анықталды (1-кесте).

Кесте 1. Фризерлеу кезіндегі үлгілердің физикалық көрсеткіштері

Көрсеткіші	№1 (бақылау)	№2	№3	№4
Температура, қоспалар, °С	5,4	5,7	5,5	5,0

Фризерден түсіру кезіндегі балмұздақтың температурасы, °С	-4,6	-5,0	-5,4	-7,0
көпіргіштілігі %	76	68	68	62

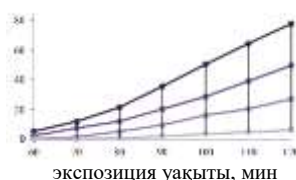
Қоспа мен балмұздақтың физикалық көрсеткіштері 1-кестеде келтірілген.

1-кестеде келтірілген деректерден көрініп тұрғандай, сахарозаны ГФС-70-ке толық ауыстырумен және бақылау үлгісімен балмұздақтың температурасы, сондай-ақ криоскопиялық температура 1,5 есе ерекшеленді.

ГФС - 70 пайдалана отырып балмұздақтың шайқалуы сахарозаны толық және ішінара ауыстыру үшін бақылау қамытынан сәл өзгеше болды үлгідегі. Алайда, қабілеттің төмендеу тенденциясы жоғарылаған сайын ауамен қанықтыруға арналған қоспалар ГФС-70 мазмұны байқалды.

ГФС -70-тің термо-және балмұздақтың тұрақтылығы. Пломбир балмұздағына ГФС-ның термо төзімділігіне әсері анықталды. Зерттелетін балмұздақ үлгілердің еру динамикасы 1-суретте көрсетілген.

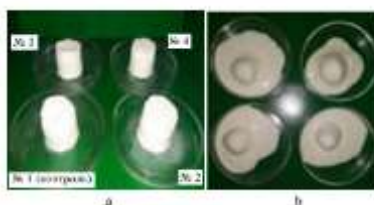
Массалық долясы

1-сурет

1-суретте келтірілген деректерден көрініп тұрғандай, балмұздақтың барлық үлгілері ыстыққа төзімді. ГФС-рымен үлгілерінде моноқанттардың көп болғанына қарамастан, олардағы ерітінді саны бақылау үлгісіне қарағанда аз болды. 90 мин өткеннен кейін бақылау үлгісінде ерітіндінің үлесі 35% құрады, ал сахарозаны толығымен ауыстырған кезде тек 2%.

2-суретте түрлі сахарозаның массалық үлесімен пломбир балмұздағы және ГФС-ның процесі кезіндегі күйі көрсетілген. Пішінге төзімділік бойынша сахарозаны біртекті (№2, 3) және толық (№4) сиропқа ауыстыру үлгісі бақылау үлгісінен сәл өзгеше болды (№1).

2-сурет

Функционалды бағыт бойынша соңғы жылдарда өнім құрамында сахарозаны азайту немесе мүлдем алып тастау арқылы өнімнің гликемиялық индексін төмендету көбейіп жатыр. Ғылыми жаңалықты динамикалық тұтқырлыққа майдың массалық үлесі мен глюкоза-фруктоза сиропының әсері, өнімнің жылулық және өлшемдік тұрақтылығы

мен сахарозаны ауыстырғандағы криоскопиялық температураның төмендеуі туралы тәжірибелік растаумен анықтады.

Жұмыстың мақсаты: пломбир балмұздағында сахарозаны гфс-қа ауыстырғанда сапа көрсеткіштеріне әсерін зерттеу болып табылады.

Зерттеудің объекті мен әдісі. Сахарозаның массалық үлесі 14% және 3,5ауыстыру мен 14% пломбир балмұздағы. Реологиялық, термометриологиялық және есептеу әдістерімен зерттеу қолданылды.

Қорыта келе балмұздақ үлгісінің сахарозаны гфс-на ауыстырғандағы гликемиялық индексмен гликемиялық жүктемесі анықталды; Сахарозаны гфс-на ауыстырғанда пломбир балмұздағының сапасына кері әсері жоқ екенін дәлелдейтін тәжірибелік мәліметтер алынды. Балмұздақ қоспаларының динамикалық тұтқырлығы 580-640 мПА * с(байқау 563мПА*с) болды. Қатқаннан кейін ауа көпіршіктерінің диаметрі 30 мкм-нан асқан жоқ, мұз кристалдарының орташа мөлшері 30-34 мкм болды. Гфс-н қолданғанда пломбир балмұздағын фризерден түсіру температурасының -4,6 °С-тан -5-7°С дейін төмендеу қажеттілігі негізделді.

Гфс-рын пломбир балмұздағын шығаруда қолдану тұрғылықты өнімнің сапасын көрсеткіштерін сақтау арқылы сахарозаны толық және біркелкі ауыстыруға мүмкіндік береді. (динамикалық тұтқырлық, термо және пішін тұрақтылығы, ауа фазасын дисперсиясы, мұз кристалдары). Сахарозаның толық гфс-на ауыстырғанда гликемиялық индекстің 1,6 есе төмендетуге болады. Зерттеу пломбир балмұздағының сахарозаны гликемиялық индексі төмен өнімдерге ауыстырудың болашақтағы нақтылығын көрсетті.

Джолдаспаев А.А., студент группы Д-20/2

Научный руководитель – м.т.н Корманбекова А.Т.

КГУ «Карагандинский профессионально-технический колледж», г. Караганда,
Республика Казахстан

ОБЗОР РЫНКА ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ ПО АВТОМАТИЗАЦИИ ЗАДАЧ ПРОЕКТИРУЕМОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ

Аннотация. Использование информационных систем повысит эффективность центра обслуживания компьютеров, производительность персонала Центра обслуживания, качество и скорость обслуживания клиентов путем оперативного анализа дефектов и сокращения времени на их устранение.

Ключевые слова: информационная система, компьютер, обслуживание, дефекты, оборудование, техника, клиент.

В настоящее время многие предприятия нашей страны по-прежнему находятся в сложной ситуации, вызванной "резким" переходом экономики от административно-командной экономики к рыночной, что оказало сильное влияние на производство и производственные мощности. Это, в частности, оказало огромное влияние на сферу технического обслуживания и ремонта оборудования (ТОР) на предприятиях в целом, так как система регламентного обслуживания оборудования, оставшегося без прежнего финансирования, теперь не имела больших затрат на ремонт. При планово - профилактических работах предприятия не предупреждают будущих дефектов, а устраняют имеющиеся средства. Все это приводит к снижению объемов производства и качества продукции. По некоторым независимым оценкам износ оборудования на многих российских предприятиях составляет 40-60%.

На сегодняшний день накоплен значительный опыт в области экспертной оценки технического состояния оборудования для поддержки принятия управленческих решений,

технического обслуживания и ремонта. Исследованием этих проблем занимались многие отечественные и зарубежные ученые: А.А. Овсянникова, С.В. Микони, В. В. Дудкина, Ю.В. Кандырин, н. Ф. Ревенко, А. Келли, П. Контри, т. Вайрмен и др.

Имеются отечественные и зарубежные системы программно-информационной поддержки технического обслуживания и ремонта оборудования. К ним относятся: "Галактика", TRJM-PMS, 1С, Global-EAM, IBS и SAP. Однако они организованы по методике использования метрических интегральных методов поддержки принятия решений, результаты, полученные с помощью этих систем, считаются недостаточными.

Таким образом, актуальной задачей является разработка методов и средств информационной поддержки принятия решений при планировании ремонта и технического обслуживания оборудования, обеспечивающих объективность и достоверность получаемых результатов.

Центры по ремонту и обслуживанию компьютерной техники принимают от юридических и физических лиц устройства, требующие ремонта, модернизации или каких-либо других действий, требующих вмешательства специалистов. При этом, во многом специалисты сервисных центров опираются на свой опыт по ремонту и обслуживанию компьютерного оборудования.

Учет информации о состоянии каждого изделия в реальном времени для предприятий, профилируемых к обслуживанию по ремонту и обслуживанию, является одним из наиболее вероятных источников проблем. Залогом успеха организации производственно-технического процесса является осведомленность всех участников в реальном времени.

На текущий момент учет работ по ремонту и обслуживанию компьютерной техники ведется вручную. С увеличением количества клиентов и увеличением спектра обслуживания, принимающая техника может потерять акт приемки по ремонту, в результате чего она может упустить сроки исполнения заказов. Также такая схема увеличивает время обслуживания клиентов, так как техника асинхронно поступает, что приводит к путанице при перегрузке.

В случае выезда из компании опытного специалиста, вместе с ним уйдет накопленный опыт по ремонту оборудования. Деньги, принадлежащие, также уходят. Эти затраты можно сократить при использовании базы знаний по дефектам компьютерного оборудования и методам их устранения. Решение по устранению неисправности документируется в базе знаний. По оценкам экспертов, развитая база знаний и опыт персонала позволяют в последующем типично решать многие задачи (так как на основе большого разнообразия типов устройств лежат четкие технологии, имеющие общие и определенные преимущества, недостатки, рекомендации по эксплуатации и обслуживанию однотипных устройств).

В настоящее время на рынке программного обеспечения для 1С: Предприятия 8 предоставляются программные продукты "управление сервисным центром", "система управления техническим обслуживанием и ремонтом оборудования Global-EAM", позволяющие учитывать работу сервисного центра на всех этапах ремонтных работ.

Еще одним продуктом является "Центр компьютерного обслуживания" компании Inlinesoft. Позволяет учитывать клиентов, оборудование, приглашения на обслуживание, заказанные детали. В систему включены справочники моделей оборудования и деталей.

Данные продукты не имеют полезного функционала в виде интегрированной базы знаний по дефектам компьютерного оборудования и методам их устранения.

Информационная система "Центр компьютерных услуг" должна решать следующие задачи:

- ввод и хранение информации по компьютерному оборудованию, поступающей в ремонт в данную организацию;

- редактирование информации о компьютерном оборудовании;

- поиск информации по определенным критериям;

добавление и редактирование данных о клиентах и сотрудниках организации;
расчеты по оборудованию конкретного заказчика в ремонте.

При регистрации сведений о компьютерном оборудовании используется набор справок и информация по специалистам и клиентам.

Информационная система обеспечивает регистрацию заказов на ремонт компьютерной техники, оперативный контроль за ходом выполнения ремонтных работ, формирует аналитические отчеты по запросу. Разработана база знаний неисправностей компьютерного оборудования, включающая предложения по устранению наиболее часто встречающихся неисправностей.

Использование информационной системы "Центр компьютерного обслуживания" повысит качество и скорость обслуживания клиентов за счет сокращения производительности труда работников сервисного центра, времени оперативного анализа дефектов и выбора варианта их устранения.

Эта информационная система позволяет снизить требования к техническому и программному обеспечению на стороне клиента.

Для целей управления высокая потребность в информации и интенсивное развитие информационных процессов поставлены на первый план в создании компонентов информационной инфраструктуры. Информационная инфраструктура включает в себя IT-технологии, средства связи, методическое и программное обеспечение, технологии, вспомогательные виды деятельности. Для эффективной работы в соответствующих сферах человеческой деятельности рост научной, технической, экономической и другой информации требует широкого применения информационных технологий в управлении. Соответственно, возрастает потребность в развитии автоматизированных систем различного характера и в научной, технической и экономической сферах. Создание современных информационных систем и сетей основано на средствах телекоммуникаций.

На сегодняшний день необходима возможность применения экономических и математических методов и моделей для оперативного принятия решений, степени соответствия аналитических данных конкретным процессам, анализа конкретных условий центра обслуживания персональных компьютеров.

Список использованной литературы:

1. Вендров А.М. Практикум по проектированию программного обеспечения экономических информационных систем: Учеб. пособие. - М.: Финансы и статистика, 2002.- 192 с.: ил.
2. Евсюков К.Н., Колин К.К. Основы проектирования информационно-вычислительных систем. - М.: Статистика, 2000.
3. Лазуткина Е.А. Методические указания по выполнению курсового проекта. Астрахань: АГУ, 2008
4. Мельник, В.Ю. Задачи прогнозирования и планирования для программно-информационной поддержки технического обслуживания и ремонта оборудования / А.В. Кизим, Е.В. Чиков, В.Ю. Мельник // Открытое образование. - 2011. - № 2. - С. 224-227.
5. Программно-информационная поддержка технического обслуживания и ремонта оборудования с учётом интересов субъектов процесса / А.В. Кизим, Е.В. Чиков, В.Ю. Мельник, В.А. Камаев // Информатизация и связь. - 2011. - № 3. - С. 57-59.

Duysenbek A. A., student of the Mech-20-1 group
Scientific supervisor – Cand Ph. and M.S., associate professor Yessenbayeva G.A.
Buketov Karaganda University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

ON THE MOTION OF A SEMI-BOUNDED ROD IN THE PRESENCE OF AN EXTERNAL FORCE

In many cases, waves (wave processes) are the process of vibrations propagation in space over time. The study of various types of waves (elastic, sound, electromagnetic), as well as other oscillatory phenomena of technical systems lead to the wave equation.

The wave equation is a hyperbolic partial differential equation that causes vibrations of a membrane, rod and other bodies and systems (vibration theory), as well as other oscillatory processes in continuous media (acoustics: sound in gases, liquids and solids). The wave equation also finds application in many other fields of mechanics, physics, technology and engineering, for example, in the description of gravitational waves.

Analytical calculations of oscillatory processes and vibrations are necessary in the production of material goods in all sectors of the national economy: from the production of household goods, cars, airplanes, ships and unique equipment to a wide variety of structures and space rockets.

The modern development of natural science and technical directions is unthinkable without the use of analytical calculations and their applications, since such problems are very relevant not only for modeling mechanical, technical and applied processes, but also in experimental research conducted in a wide variety of fields of sciences.

We consider the boundary value problem for the wave equation. We will find the law of motion of a semi-bounded rod if a force is applied to the end of the rod, and the initial shape of the rod and the initial velocity distribution of the rod are given. We assume that the rod displacements lie in the plane (x, u) . Function $u(x, t)$ characterizing the displacement of the rod at a point x at time t must satisfy the following problem

$$\begin{aligned} u_{tt} &= a^2 u_{xx} + f(x, t), \quad x > 0, \quad t > 0, \\ u_x(0, t) &= v(t), \quad t > 0, \\ u(x, 0) &= \varphi(x), \quad u_t(x, 0) = g(x), \quad x > 0. \end{aligned}$$

Applying the Fourier cosine transform [1] to the original problem,

$$U_p(t) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^{\infty} u(x, t) \cos px dx,$$

we obtain a differential problem in images

$$\begin{aligned} U_p''(t) + a^2 p^2 U_p(t) &= F_p(t) - a^2 \sqrt{\frac{2}{\pi}} v(t), \quad U_p(0) = \Phi_p, \quad U_p'(0) = G_p, \\ F_p(t) &= \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^{\infty} f(x, t) \cos px dx, \quad \Phi_p = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^{\infty} \varphi(x) \cos px dx, \quad G_p = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^{\infty} g(x) \cos px dx. \end{aligned}$$

We find the general solution of the differential equation for the problem in images, taking into account the initial conditions

$$\begin{aligned} U_p(t) &= \Phi_p \cos apt + \frac{1}{ap} G_p \sin apt + \\ &+ \frac{1}{ap} \int_0^t F_p(\tau) \sin ap(t-\tau) d\tau - \frac{a}{p} \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^t v(\tau) \sin ap(t-\tau) d\tau. \end{aligned}$$

To find the original $u(x, t)$, we use the inverse Fourier cosine transform [1]

$$u(x, t) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^{\infty} U_p(t) \cos px dp$$

and receive

$$\begin{aligned}
u(x,t) &= \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^\infty \Phi_p \cos apt \cos px dp + \frac{1}{a} \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^\infty G_p \frac{\sin apt \cos px}{p} dp + \\
&+ \frac{1}{a} \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^t d\tau \int_0^\infty F_p(\tau) \frac{\sin ap(t-\tau) \cos px}{p} dp - \frac{2a}{\pi} \cdot \int_0^t v(\tau) d\tau \int_0^\infty \frac{\sin ap(t-\tau) \cos px}{p} dp, \\
u(x,t) &= I_1 + \frac{1}{a}(I_2 + I_3) - a \cdot I_4, \tag{1}
\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
I_1 &= \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^\infty \Phi_p \cos apt \cos px dp = \frac{1}{2} \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^\infty \Phi_p (\cos p(x+at) + \cos p(x-at)) dp = \\
&= \frac{1}{2} [\varphi(x+at) + \varphi(|x-at|)]. \tag{2}
\end{aligned}$$

$$\frac{2 \sin apt \cos px}{p} = \begin{cases} \frac{\sin pz}{p} \Big|_0^{x+at}, & x \geq at, \\ \frac{\sin pz}{p} \Big|_0^{x-at} + \frac{\sin pz}{p} \Big|_0^{at-x}, & x < at \end{cases} =$$

$$= \begin{cases} \int_0^{x+at} \cos pzd z - \int_0^{x-at} \cos pzd z, & x \geq at, \\ \int_0^{x+at} \cos pzd z + \int_0^{at-x} \cos pzd z, & x < at \end{cases} = \int_0^{x+at} \cos pzd z - \text{sign}(x-at) \int_0^{|x-at|} \cos pzd z,$$

therefore

$$\begin{aligned}
I_2 &= \sqrt{\frac{2}{\pi}} \cdot \int_0^\infty G_p \frac{\sin apt \cos px}{p} dp = \frac{1}{2} \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^\infty G_p dp \left(\int_0^{x+at} \cos pzd z - \text{sign}(x-at) \int_0^{|x-at|} \cos zdz \right) = \\
&= \frac{1}{2} \left(\int_0^{x+at} g(z) dz - \text{sign}(x-at) \int_0^{|x-at|} g(z) dz \right), \tag{3}
\end{aligned}$$

Similarly, we calculate I_3

$$I_3 = \frac{1}{2} \int_0^t d\tau \left(\int_0^{x+a(t-\tau)} f(z, \tau) dz - \text{sign}(x-a(t-\tau)) \int_0^{|x-a(t-\tau)|} f(z, \tau) dz \right). \tag{4}$$

$$I_4 = \frac{2}{\pi} \cdot \int_0^t v(\tau) d\tau \int_0^\infty \frac{\sin ap(t-\tau) \cos px}{p} dp,$$

$$\frac{2 \sin ap(t-\tau) \cos px}{p} = \begin{cases} \int_0^{x+a(t-\tau)} \cos pzd z, & x \geq a(t-\tau), \\ \int_0^{x+a(t-\tau)} \cos pzd z + \int_0^{a(t-\tau)-x} \cos pzd z, & x < a(t-\tau). \end{cases}$$

For $x \geq a(t-\tau)$ we have the following relation

$$I_4 = \frac{1}{\pi} \cdot \int_0^t v(\tau) d\tau \int_0^\infty \left(\int_{x-a(t-\tau)}^{x+a(t-\tau)} \cos pzd z \right) dp = \int_0^t v(\tau) d\tau \int_{x-a(t-\tau)}^{x+a(t-\tau)} \left(\frac{1}{\pi} \int_0^\infty \cos pzd p \right) dz =$$

$$\begin{aligned}
&= \int_0^t v(\tau) d\tau \int_{x-a(t-\tau)}^{x+a(t-\tau)} \delta(z) dz = \int_0^t v(\tau) d\tau \int_{-a(t-\tau)}^{a(t-\tau)} \delta(x-s) ds = \\
&= \int_{-at}^0 \left(\int_0^{t+\frac{s}{a}} v(\tau) d\tau \right) \delta(x-s) ds + \int_0^{at} \left(\int_0^{t-\frac{s}{a}} v(\tau) d\tau \right) \delta(x-s) ds.
\end{aligned}$$

Since in the first integral of the last relation we have $-at \leq s \leq 0$, then $\delta(x-s) \equiv 0$ for $x > 0$ [2]. Taking into account this fact and the properties of the δ -function [2], we obtain

$$I_4 = \int_0^{at} \left(\int_0^{t-\frac{s}{a}} v(\tau) d\tau \right) \delta(x-s) ds = \begin{cases} 0, & x > at, \\ \int_0^{t-\frac{x}{a}} v(\tau) d\tau, & x < at. \end{cases}$$

The function $v(t)$ is defined for $t > 0$, hence, in the last integral the inequality $t - \frac{x}{a} > 0$ holds, whence $x < at$ follows, and the case $x > at$ does not take place, therefore, we receive

$$I_4 = \int_0^{at} \left(\int_0^{t-\frac{s}{a}} v(\tau) d\tau \right) \delta(x-s) ds = \int_0^{t-\frac{x}{a}} v(\tau) d\tau. \quad (5)$$

We note that case $x < a(t-\tau)$ can be omitted, since for $\tau > 0$ we have $x < a(t-\tau) < at$, that is, we immediately obtain (5). So, using (1) - (5), we finally get the solution of the problem

$$\begin{aligned}
u(x,t) &= \frac{1}{2} [\varphi(x+at) + \varphi(|x-at|)] + \frac{1}{2a} \left(\int_0^{x+at} g(z) dz - \text{sign}(x-at) \int_0^{|x-at|} g(z) dz \right) + \\
&+ \frac{1}{2a} \int_0^t d\tau \left(\int_0^{x+a(t-\tau)} f(z,\tau) dz - \text{sign}(x-a(t-\tau)) \int_0^{|x-a(t-\tau)|} f(z,\tau) dz \right) - a \int_0^{t-\frac{x}{a}} v(\tau) d\tau. \quad (6)
\end{aligned}$$

Thus, the function $u(x,t)$ is defined in analytical form. This function $u(x,t)$ characterizes the law of motion of the semi-bounded rod in the presence of an external force.

Obviously, to solve this problem, you can use various numerical methods that give approximate solutions [3], [4]. However, finding an analytical expression for the function $u(x,t)$ makes it possible to obtain an exact solution of the problem under study in the form (6).

List of used literature:

1. Volkov I.K., Kanatnikov A.N. Integral transformations and operational calculus. - M.: Publishing house of BMSTU, 2002. - 228 p.
2. Bronstein I.N., Semendyaev K.A. Handbook of Mathematics for engineers and students of higher education institutions. - St. Petersburg: Publishing House "Lan", 2010. - 608 p.
3. Kholodov A.S. Numerical methods for solving hyperbolic equations. - M.: Publishing house of BMSTU, 2007. - 112 p.
4. Gusev A.S. Probabilistic methods in mechanics of machines and structures. - M.: Publishing house of BMSTU, 2009. - 224 p.

Иванова Е., студентка группы ЭК(ЭО)1-О/Бп/ЧБ21
Петрова В., студентка группы ЭК(ЭО)1- О/Бп/ЧБ21

научный руководитель – к.э.н., доцент Лебединцева Т.М.
Чебоксарский кооперативный институт (филиал) Российского университета
кооперации, г. Чебоксары, Россия

РОЛЬ И МЕСТО РОССИИ НА МИРОВОМ РЫНКЕ УСЛУГ

Россия всегда занимала одну из ключевых позиций в мировой экономике, поэтому от того в какой динамике и направлении будет развиваться ее экономика будет зависеть очень многое: может поменяться соотношение сил на мировых рынках и пропорции мирового хозяйства; возможно перераспределение выгод от международных хозяйственных связей. Такие изменения являются небезразличными для участников мирового рынка.

Значение внешнеторговых связей России растет год от года, так в настоящее время объем внешнеторгового оборота товаров и услуг составляет около 60 % от размера ВВП страны, а доходы внешнеэкономической деятельности формируют значительный удельный вес доходов федерального бюджета (около 40 %).

Однако, нужно отметить, что активное участие в международном разделении труда Россия принимает в основном в топливно-энергетическом секторе, а остальные сферы вовлечены в международные экономические отношения не так активно.

Россия является ведущим международным поставщиком таких товаров, как нефть, природный газ, цветные металлы, алмазы. Доля минерального сырья и материалов в российском экспорте составила в 2020 году - 37,8%, тогда как машин и оборудования, включая военную технику, 17,9 %. Доля России в мировом обороте товаров и услуг снизилась по сравнению с дореформенным периодом с 2,5% до 1,8 %.

И хотя введенные западными странами по политическим мотивам против России в 2014 году секторальные санкции явились запуском процесса импортозамещения и оживили сельскохозяйственный сектор, увеличив экспорт ряда сельскохозяйственных культур, тем не менее, присутствие России во многих отраслях мировой экономики является не достаточно заметным.

Те возможности, которые возникают в результате научно – технологических достижений и преобразований в мире Россией используются не полной мере, где исключением является сфера информационно – коммуникационных услуг. Однако, если проводить сравнение по странам, строящим инновационную экономику, то объемам экспорта и импорта лицензий, патентов и иной научно – технической документации Россия отстает.

Тем не менее, нужно отметить положительную динамику научно – технического обмена России с зарубежными странами: экспорт услуг, связанных с интеллектуальной собственностью в 2020 г. вырос в 3,4 раза в сравнении с 2005 г., а доля экспорта этих услуг в общем их объеме возросла с 0,9 % в 2005 г. до 1,4 % в 2020 г.

Таблица 1 - Структура экспорта услуг Российской Федерации по основным видам за 2005-2020 гг., %

Виды услуг	Всего экспорт услуг				
	2005	2010	2015	2018	2020
Все услуги	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в том числе:					
по переработке товаров, принадлежащих другим сторонам	4,9	4,7	3,2	2,7	2,5
по техническому обслуживанию и ремонту товаров	3,2	3,7	3,1	3,1	2,5
транспортные	31,6	30,3	33,9	34,5	34,3

Туристические и деловые поездки	20,3	17,9	15,4	17,8	14,3
строительство	11,5	7,1	7,3	8,3	8,4
страхование и услуги негосударственных пенсионных фондов	1,1	0,9	0,75	0,6	0,8
финансовые	1,4	2,4	2,3	2,0	2,1
телекоммуникационные, компьютерные и информационные	3,6	5,3	7,8	8,1	8,1
плата за пользование интеллектуальной собственностью	0,9	0,8	1,1	1,3	1,4
прочие деловые	21,5	27,1	25,5	21,7	19,6

*по данным Росстата

Динамика экспорта услуг Российской федерацией имела положительную тенденцию с 2005 по 2020 гг., снизившись в период 2014-2015 гг. из-за влияния внешнеполитических и внешнеэкономических факторов, таких как обострение международной политической обстановки в 2014 году в результате Крымского референдума. Положительную динамику в 2020 году сохранили все виды услуг, кроме по переработке товаров, принадлежащих другим сторонами туристических и деловых поездок.

Структурно экспорт российских услуг на мировой рынок показывает, что более трети его составляют транспортные услуги, доля которых составляет около 30-34 % от общего объема. Предоставление на экспорт транспортных услуг предполагает оказание всех видов транспортного обслуживания водным, воздушным и прочими видами транспорта (железнодорожным, автомобильным, трубопроводным и космическим), осуществляемого Россией для резидентов другой страны. В состав транспортных услуг включаются пассажирские и грузовые перевозки, почтовые и курьерские услуги.

Около 1/5 части экспорта услуг России до 2010 года составляли туристические поездки, то есть услуги, включающие как деловой туризм так и личные поездки, к 2018 году объем туристических услуг на экспорт в стоимостном выражении увеличился, а в относительном – сократился до 15 %. Это совокупность расходов на приобретение товаров и услуг физическими лицами на России для собственных нужд или для безвозмездной передачи другим лицам. Туристические поездки подразделяются на две группы: деловые и личные (занимающие большую часть экспортных услуг по данной группе). В 2018 году относительно предыдущего года объем туристических услуг и деловых поездок возрос почти на треть. Этому росту во многом способствовало проведение в России Мундиаля -2018 (Чемпионата мира по футболу). К 2020 году доля этого сектора услуг «просела» по причине пандемии COVID-19.

Структура импорта услуг из стран Дальнего Зарубежья выглядит следующим образом: на первом месте стоит импорт туристических и деловых поездок, второе место по объему импорта занимают транспортные услуги, третье место - плата за пользование интеллектуальной собственностью и замыкает четверку лидеров – импорт телекоммуникационных, информационных и компьютерных услуг.

Рейтинг востребованности услуг из стран СНГ имеют следующую картину: туристические и деловые поездки; транспортные; телекоммуникационные, компьютерные и информационные; строительство.

Таким образом, обобщив рейтинг потребности России в импорте услуг и возможности России по экспорту услуг по видам и в географическом разрезе получим следующую картину:

Таблица 2- - Лидеры экспорта и импорта услуг России по видам и в географическом разрезе по данным Росстата за 2015-2020 гг.

Рейтинг по экспорту услуг	Рейтинг по импорту услуг
----------------------------------	---------------------------------

<i>Дальнее Зарубежье</i>	<i>Страны СНГ</i>	<i>Дальнее Зарубежье</i>	<i>Страны СНГ</i>
1.транспортные услуги	1.туристические и деловые поездки	1.туристические и деловые поездки	1. транспортные услуги
2.туристические и деловые поездки	2.транспортные услуги	2.транспортные услуги	2. туристические и деловые поездки
3.строительство	3.строительство	3.плата за пользование интеллектуальной собственностью	3.телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги
4.телекоммуникационные, информационные и компьютерные услуги	4.телекоммуникационные, информационные и компьютерные услуги	4.телекоммуникационные, информационные и компьютерные услуги	4.строительство

*по данным Росстата

Состав экспорта услуг в страны СНГ и в страны Дальнего Зарубежья по видам практически идентичен с разницей лишь в объемах их предоставления. Россия заинтересована в импорте на право использования интеллектуальной собственности из стран Дальнего Зарубежья, тогда как сама Россия экспортирует туда услуги строительства. В отношении стран СНГ по экспорту и импорту услуг наблюдается практически полный паритет.

Таким образом, Россия на мировом рынке услуг занимает достойное место и имеет огромный потенциал для роста и развития, особенно на рынке услуг интеллектуальной собственности, культурных и телекоммуникационных. Негативное влияние на место России на мировом рынке услуг оказали введенные против нее западными странами незаконные секторальные санкции, которые ограничили нашу страну в доступе к технологиям (в особенности касающихся нефтедобычи и нефтепереработки), финансовым услугам (ограничен доступ к «длинным» кредитам), а также введение ограничений, связанных с пандемией COVID-19. Введенные ограничения оказали негативное влияние на внутриаقتصاديное и внешнеэкономическое развитие рынка услуг в целом.

Список использованной литературы:

1. Лебединцева Т.М. Внешнеторговая деятельность Российской Федерации на современном этапе развития экономики / Лебединцева Т.М., Савинов Д.Л. Проблемы практической экономики России в условиях глобальных рисков. Сборник материалов Международной заочной научно – практической конференции . - 2019.- с. 244-248

2. Официальный сайт Федеральной службы государственной статистики <https://www.gks.ru>

Иванова Е., студентка группы ЭК(ЭО)1-О/Бп/ЧБ21
Петрова В., студентка группы ЭК(ЭО)1- О/Бп/ЧБ21

Романова А., студентка группы ЭК (ЭО)1-О/Бп/ЧБ21

научный руководитель – к.э.н., доцент Лебединцева Т.М.
Чебоксарский кооперативный институт (филиал) Российского университета кооперации, г. Чебоксары, Россия

Международная торговля регулируется на трех уровнях: национальном, двустороннем и многостороннем. Наиболее разнообразными мерами регулирования являются национальные - могут использоваться как прямые, так и косвенные ограничения в отношении стран – импортеров.

Наиболее часто применимые барьеры, которые государства имеют возможность устанавливать в процессе осуществления международной торговой деятельности это:

- допущение на рынок страны строго оговоренной доли импортных услуг, в целях поддержания конкуренции рынка национальных услуг;
- установление тарифов определенной постоянной величины;
- введение монополии на услуги, которые по оценке национальных экспертов пользуются наибольшим спросом на национальном рынке.

Основное отличие от ограничений на рынке услуг, которые вводятся прямо (непосредственно), ограничения, вводящиеся косвенно, как правило не имеют никакого отношения к процессам производства или реализации услуг. Они накладываются через ввод правил, норм или государственных стандартов. Например, установление правил эмиграции в страну, вложений в инвестиции, и т.п.

Характер барьеров в мировой торговле может быть дискриминационным и недискриминационным. В первом случае предполагается использование различных мер регулирования по отношению к одинаковым услугам или поставщикам, которые импортируются из разных стран. Возможности стран, занимающиеся импортом разного рода услуг могут сильно отличаться друг от друга. То есть ряд стран может подвергаться откровенной дискриминации на рынке услуг, или иметь урезанные права в отличии, например, от национальных производителей или стран, более дружественных принимающей стране.

Любое государство будет преследовать цели добиться более либеральных условий для торговли в том секторе своей экономики, где возможности конкуренции национальных производителей наиболее высоки и защитить более слабые отечественные сектора услуг от конкуренции со странами – импортерами. Торговые препятствия в приведенных выше ситуациях составляют основное препятствие, замедляющее процесс формирования рынка услуг в масштабах всего мира. Наибольшие проблемы в подобных ситуациях испытывают те страны, экономики которых находятся на разных ступенях своего развития.

Конкурентоспособные секторы услуг как правило имеют те страны, экономика которых является развитой и передовой, именно эти страны в большинстве своем заинтересованы в открытии национальных границ, в либерализации рынков. В тоже время, страны, экономика которых находится в развивающейся стадии пытаются защитить национальные отрасли, используют политику протекционизма.

Но в то же время развитые страны, имеющие значительные финансовые возможности, замечены в применении их с целью содействия внутренним производителям услуг через такие инструменты, как субсидии, льготные инвестиции в таких отраслях экономики, которые отличаются повышенным уровнем конкурентоспособности. Это могут быть такие сферы, как строительство, транспортная инфраструктура или сам транспорт, система образования.

Препятствием экспорту услуг из стран с развивающейся экономикой могут препятствовать особые технические требования и стандарты, которые устанавливаются странскими с передовыми экономиками. То есть, если развивающаяся страна не подписывала какие либо соглашения, регулирующие ту или иную сферу рынка услуг, то ее услуги не признаются соответствующими требованиям качества и стандартам квалификации. Например, Болонское соглашение, подписанное Россией, обязывало ее перейти на иную образовательную систему высшего образования в целях того, чтобы дипломы о высшем образовании, выдаваемые российскими вузами были признанными в

странах Европы. Хотя, сегодня все больше экспертов устоялось во мнении, что подписание этого соглашения подорвало системы высшего образования России

Кроме того, импортеры из развивающихся стран могут подвергаться дискриминации, что часто и происходит, в отношении доступа к глобальной распределительной системе. Причиной этого является низкий уровень переговорной силы развивающихся стран. Отсутствие достаточной переговорной практики и опыта в заключении сделок снижает изначальный потенциал того, чего эти страны могли бы добиться от стран с более развитыми экономиками, (например, снижения уровня ограничений или полной их отмены). Естественно, что такая ситуация не может позитивно сказываться на развитии и без того недостаточно крепких секторов экономики, и сектора услуг в том числе развивающихся стран.

Также следует учитывать, что устранение границ различных сфер услуг является неравномерным процессом. Исследования показывают, что обязательства, которые принимают на себя страны – члены ВТО в основном касаются секторов туризма, финансов, телекоммуникаций и деловых услуг. Но в таких секторах, как морские перевозки, здравоохранение, образование размеры уступок всегда минимальны, что вызвано той ролью, которую эти сферы услуги играют в культурной и социальной жизни и обеспечением экономической безопасности государства.

Сектор туризма и сектор транспорта являются двумя крупнейшими сегментами мирового рынка услуг и имеют существенную разницу в степени либерализации. Конечно, есть страны, которые вводят определенные ограничения в сфере туризма, целью которых является поддержка социальной стабильности, охрана окружающей среды, культурного наследия, но несмотря на это международная торговля туристическими услугами развивается очень быстрыми темпами - новые участники глобального туристического рынка занимают свое место в этом секторе услуг и количество торговых преград в этом отрасли уменьшается.

Чего нельзя сказать о глобальном рынке международных перевозок (как морских, так и воздушных) - в этом секторе сохраняется множество ограничений, так как проявляется стратегический характер данного сектора услуг. Любое государство будет иметь интерес и выражать стремление защитить своих поставщиков от иностранной конкуренции. Эти причины не позволяют достичь согласования по целому спектру вопросов, которые затрагивают тему распределения сектора услуг в сфере перевозок в масштабах мира. Это явилось главной причиной, почему данный вопрос сегодня в полномочия ГАТС не входит и им не регулируется.

Вышерассмотренная причина объясняет тот факт, что режим наибольшего благоприятствования, который установлен ГАТС, в форме основного принципа работы используется фактически только для услуг в сфере ремонта и обслуживания летного оборудования, маркетинг и ряд других.

Страны, осуществляющие перевозки в мировом масштабе (морские, воздушные, железнодорожные), обсуждают основные контуры своих взаимоотношений и прав используя только двусторонние соглашения, но никак не многосторонние, поэтому вести речь о либерализации рынка транспортных услуг является преждевременным.

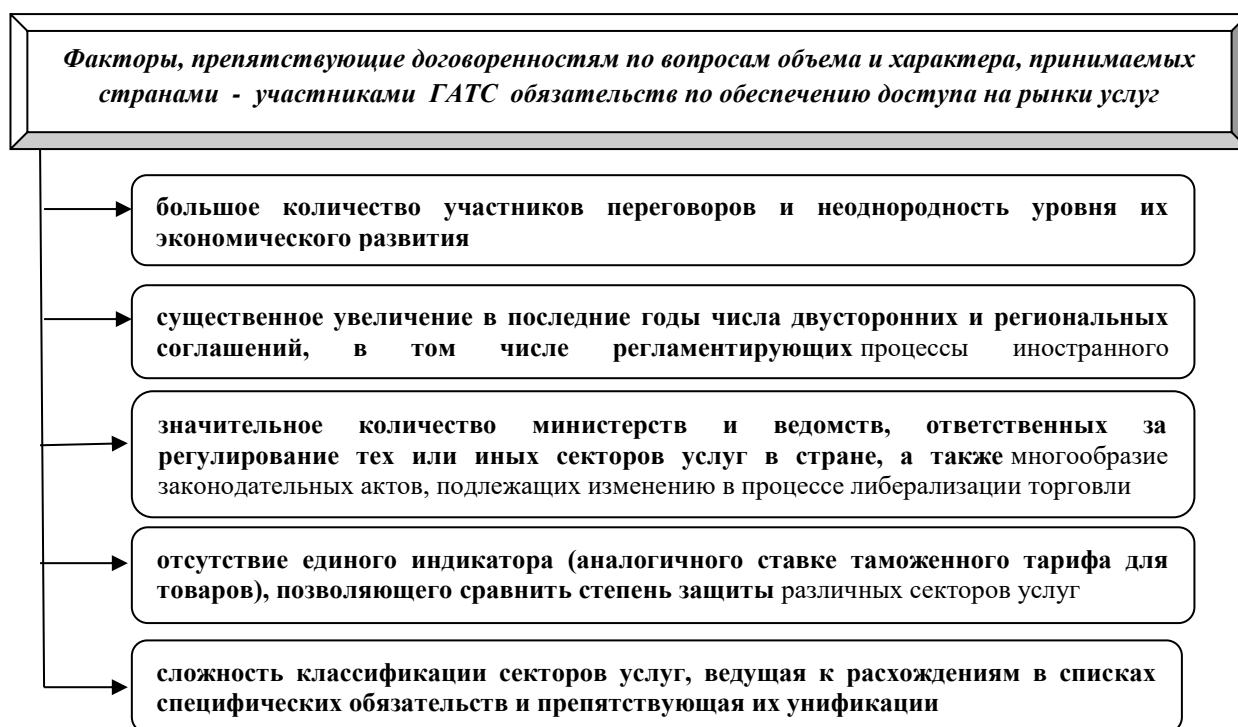
Дохийский раунд переговоров, начавшийся еще в 2001 году, включил в себя обсуждение в том числе и таких тем, как продолжение процесса либерализации сектора услуг.

Результатом стали предложения многих стран – участниц по устранению барьеров в торговле услугами, однако эти предложения затрагивали те сектора, которые и так уже достаточно высоко либерализованы, такие как, сектор деловых услуг, финансовые услуги, туризм, телекоммуникационные услуги. В рамках уже состоявшихся переговоров сектору услуг достаточного внимания уделено не было. Достижение договоренности в вопросах объема и характера принимаемых обязательств затрудняет ряд факторов (рис. 17).

В целях повышения уровня открытости международного рынка услуг ГАТС, с целью достичь соглашения, необходимо поднять следующие вопросы:

1. Повышение информационной прозрачности, ясности, то есть достижение более высокого уровня транспарентности. Несмотря на то, что все члены Всемирной торговой организации должны в обязательном порядке предоставлять информацию в Совет по торговле услугами, в случае, если в стране произошли изменения нормативно – правовой базы, которые могут оказать негативное влияние на международную торговлю услугами в данной стране, на практике не все страны и далеко не всегда выполняют это требование.

Не лишним будет отметить, что своевременное предоставление подобной информации окажет значительную помощь производителям услуг, снизит их временные затраты, связанные с выходом на мировой рынок.

Рисунок 1 - Факторы, препятствующие договоренностям по вопросам объема и характера, принимаемых странами - участниками ГАТС обязательств по обеспечению доступа на рынки услуг

2. Важным вопросом, требующим обсуждения, является вопрос перечня специфических обязательств. Темпы научно – технического прогресса, ускорение информационного развития экономик стран мира привело к тому, что на рынке мировых услуг появились новые их виды, которые никак не учтены в действующей классификации. В такой ситуации не всегда бывает понятно, чем руководствоваться странам, предоставляющим свои рынки для оказания услуг – какие легальные барьеры применимы, а какие нет. Аналогичные вопросы могут возникнуть со стороны стран импортеров услуг.

Кроме того, назрел вопрос, который требует подробного разъяснения, касающийся некоторых ограничений, которые были введены рядом стран – участниц ВТО и сохраняющихся по сей день. Например, нет четкого описания того, как получить лицензию или сертификат на право торговли услугами на территории некоторых стран. Часто, вместо того, чтобы ясно описать имеющиеся ограничения, страны – участники рынка приводят только нормативно – правовые документы или ссылки на них.

Еще одной специфической особенностью сектора услуг в последние годы стал тот факт, что некоторые услуги находятся в тесной взаимосвязи между собой, например связка «здравоохранение – медицинское страхование», но в тоже время две этих услуги относятся к разным секторам. Важно проработать эту особенность, чтобы те обязательства, которые принимают на себя страны участницы ВТО по одному сектору услуг не противоречили другому сектору.

3. Назрела необходимость в уточнении той сферы услуг, где действует ГАТС, и как следствие, расширения сферы применения данного соглашения. Можно привести такой пример: статья 5 указанного соглашения предполагает, что страны-участницы ВТО имеют возможность подписывать торговые договора, содержащие преференции между интегрированными друг с другом объединениями. Но должно быть выполнено условие, что эти договора (соглашения) будут включать не один сектор, а несколько. Но в той же статье полностью отсутствуют какие – либо критерии, относительно того, сколько таких секторов должно быть.

Важным вопросом является ситуация с предоставлением субсидий национальным производителям, что является ограничивающим фактором в либерализации торговли услугами. Содержание ГАТС сегодня никак не затрагивает этот вопрос, имеется лишь упоминание о том, что необходимы новые переговоры для обсуждения темы субсидий.

Кроме того, остро стоит вопрос - как должны действовать компенсационные и чрезвычайные защитные меры, которые дают возможность стране – члену ВТО временно отказываться от выполнения взятых на себя обязательств по линии ГАТС, чтобы защитить национальный рынок. Также необходимо обсуждение и решение по вопросу осуществления государственных закупок услуг, а именно включение этой сферы в режим наибольшего благоприятствования.

Наиболее сложным вопросом для обсуждения и вынесения решения является вопрос расширения применения Генерального соглашения по торговле услугами, решение данного вопроса будет иметь перспективу только в том случае, если в этом будут заинтересованы все страны - участницы ВТО, то есть предполагается активное их участие в переговорах по этому вопросу.

Список использованной литературы:

1. Лебединцева Т.М. Внешнеторговая деятельность Российской Федерации на современном этапе развития экономики / Лебединцева Т.М., Савинов Д.Л. Проблемы практической экономики России в условиях глобальных рисков. Сборник материалов Международной заочной научно – практической конференции . - 2019.- с. 244-248

2. Сайт. «Россия и Всемирная торговая организация»: документы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: www.wto.ru.

Имамбаева Ж.Н., студентка группы С-19-1скз

Ғылыми жетекшісі: п. ғ. д., профессор Есенбаева Г. А.

Қазтұтынуодағы қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан республикасы

СҮТ ТАУАРЛАРЫН БҰРМАЛАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасы Сауда және интеграция министрлігінің Техникалық реттеу және метрология комитетінің мәліметтері бойынша, бүгінгі күні нарыққа сапасы жоғары емес импорттық өнімдер келіп түседі. Соның бірі - сүт және сүт өнімдері, бірақ табиғи

ауыз емес, қалпына келтірілген. Бұл арзандату үшін алмастырғыштар пайдаланылатын тауар. Өнім қауіпсіз, бірақ сапасы төмен. Яғни, сіз одан уланып қалуыңыз мүмкін, себебі денсаулығыңызға тиімсіз. Біз сүт және сүт өнімдерінің ассортименттік бұрмалануы, сапалы бұрмалануы, сандық бұрмалануы, ақпараттық бұрмалауы болатынын жақсы білеміз. Сондықтан бұл жерде өндірушілерден сапаның жаңа деңгейін талап ету, ал тұтынушылар да қауіпсіз өнімге деген өз құқықтарын қорғауға және оның сапасы туралы ақпарат алуға қатысты белсенділік танытуы тиіс.

Қарапайым тұтынушыда көптеген мәселелер туындауы мүмкін: бұл не? Өз денсаулығына зиян келтірмей жеуге болатын немесе сүт деп санауға болатын өнімба? Тіпті, кей жағдайларда өнімнің сүт өнімінен айырмашылығы жоқпа? Алайда айырмашылық бар. Ең алдымен, бұл айырмашылықты дайын өнімнің құны, оның жарамдылық мерзімі және әрине, органолептикалық көрсеткіштері бойынша көруге болады. Менің ойымша, бұл айырмашылық сүт – сүт өнімдерін өндіретін кәсіпорындарда ұйым стандарттарын қолдану салдарынан туындайды, мұндай кәсіпорында өндірілген өнімнің сапасы көбінесе теріс пиғылды болып табылатын өндірушінің жауапкершілігіне жатады. "Сүт және сүт өнімдерінің қауіпсіздігі туралы" Кеден одағының техникалық регламентіне (КО ТР 033/2013) енгізілген өзгерістерімен, 2019 жылдың қаңтарынан бастап тең мәнді өнімдер бола алмайтын, құрамында сүт бар өнімдерге жатқызылуы мүмкін. Орта жастағы адамдар "бұрын дәмді болды..." деп бекер айтпайды және шындықтың белгілі бір үлесі болуы мүмкін, өйткені барлық өндірілетін өнімдер бұрын ГОСТ бойынша шығарылған. Сондықтан бұл сүт өнімдері дегеніміз не, бұл ұғымның мәні неде? КО ТР 033/2013 сәйкес құрамында сүт бар өнім ұғымы – сүттен және (немесе) оның құрамдас бөліктерінен және (немесе) сүт өнімдерінен және (немесе) сүтті және сүт емес компоненттерді қайта өндеудің жанама өнімдерінен өндірілген азық-түлік өнімі [1]. Қазіргі уақытта тауарлар сапасының өзекті проблемасын егжей-тегжейлі зерттеу кезінде тамақ өнімдерін өндіру жүйесіне және өндірілген өнімдердің сапасына әсер етуі мүмкін бірқатар маңызды себептерді анықтады.

Біріншіден, қазіргі нарықтық экономиканың шарты бойынша табыстың жоғары болуы маңызды. Бұл қорқынышты емес, бірақ өндіруші үшін өндірілетін өнімнің сапасы бәрінен жоғары еместіндігінде. Яғни, тауар өндірушілер нарыққа жылдам шығуға, өнімді сатуға тырысады. Әсіресе бұл импорттық өнімге қатысты болады. Алқа отырысында сауда және интеграция министрі Бақыт Сұлтанов 6 мыңнан астам өтініш тұтынушылар тарапынан тіркелгендігін, оның 80% - ы импорттық өнімге қатысты екенін атап өтті. Сондықтан Сауда және интеграция министрлігінің Техникалық реттеу және метрология комитеті өнімді нарыққа жылжытудың тиімді тетігін құруға бағытталған заңдарға бастама жасады. Бұл, мысалы, "Техникалық реттеу туралы" ҚР жаңа Заңы. Мұнда біздің зертханалар жұмысының жоғары сапасы, сынақтың шынайылығы қажет. Бүгінде өнімнің 60% - ға жуығы күмән тудыратын құжаттармен бірге жүреді. Дегенмен, Тамақ өнеркәсібінде, Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметінше, осындай қауіпті жағдайлар айтарлықтай төмендеуде. Ең бастысы-Заңда мемлекеттік бақылаудың тиімді механизмі жазылады. Сөрелерде қауіпті тауарды "аулау" емес, оның елге әкелінуін шектеу үшін. Әңгіме жаңа айдаһар шаралары туралы емес, бөлшек саудамен айналысатын шағын және орта бизнеске, оның өнімдерінің қауіпсіздігі мен сапасына сенімділік беру.

Екіншіден, тауар-ақша қатынастары жүйесін толық экономикалық бостандықпен қатаң регламенттеу ауысуы орын алды, бұл тұтынушыны алдау фактілеріне, соның ішінде

тауарды бұрмалау есебінен де әкеп соққан мемлекеттік бақылау және қадағалау органдарының қызметін әлсіретті.

Үшінші себеп қолданыстағы заңдар мен стандарттау жөніндегі құжаттардың жетілмегендігін айтуға болады, онда тауарды бұрмалағаны үшін тікелей қылмыстық, әкімшілік жауапкершілік белгіленбейді.

Төртіншіден, өңдеуші субъектілердің шикізат әлеуетімен толыққанды қамтамасыз ететін шаруашылықтардың жеткіліксіз саны. Ақырында, қайта өңдеу субъектілерінің қолданыстағы заңдарды жеткіліксіз орындауы. Өнімнің сапасына бірыңғай талаптардың, сондай-ақ қажетті өндірістік қажеттілікті толық көлемде қанағаттандыратын стандарттау жөніндегі бірыңғай құжаттардың болмауы.

Өндірілген және тұтынылатын тек қана сүт емес басқа да өнімдердің сапасы проблемасының аса маңыздылығына байланысты, мемлекеттің сауатты араласуы, бірінші кезекті, қадағалау өкілеттіктерін қайтару, мемлекеттік органдардың тараптары. Уақыт пен практикалық бақылау, нарықтық жағдайларда, бірінші орында кіріс болғандықтан, бақылау міндетті түрде қажет және бүгінгі күні ұлттықтан жоғары заңнамаға сәйкес қауіпті өнімнің тізілімі жүргізілуі тиіс. Сонымен қатар біз қауіпті тауарларды дүкендерден емес, шекарада тосқауыл қоюымыз қажет. Сол кезде халықымыздың сапалы өнім қолдануына мүмкіндік қана беріп қоймай, зиян келтіретін түрлі тағам қоспаларынан сақтаймыз. Себебі көбінесе сырттан келетін сүт өнімдерінің қолдану мерзімі отандық өнімдерден ұзағырақ.

Күнделікті күнде пайдаланатын сүт және сүт өнімдерін бұрмаланбауын қамтамасыз ету үшін тұтынушы жағынан да кері байланыс болу қажет. Егерде бұрмаланудың куәгері болса, тұтынушы құқығын қорғау ұйымдарының көмегіне жүгінсе болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Кеден одағының 033/2013 "Сүт және сүт өнімдерінің қауіпсіздігі туралы" техникалық регламенті"
2. Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 30 желтоқсандағы № 396-VI "Техникалық реттеу туралы" Заңы - URL: <http://www.online.zakon.kz>
3. Шаккалиев А.А. «Ловить» опасный товар не в магазине, а на границе //Новости Госстандарта. – 2020 - №1. – Б.8-9.

Көшербаева І.Ж. СС-21-1к НП тобының магистранты
Ғылыми жетекші: т.ғ.к., профессор Какенов Қ.С.
Қазтұтынуодағы қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

КӘСІПОРЫНДА ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САПАСЫН БАСҚАРУ АРҚЫЛЫ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІ АРТТЫРУ

Өнімдер мен қызметтердің жоғары сапасы олардың бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын ең маңызды компонент болып табылады. Тұтынушылардың талаптарына сәйкес келетін тұрақты сапаны қамтамасыз етпестен, бизнес әлемінде лайықты орын алу мүмкін емес. Көрсетілетін қызметтер сапасының жеткіліксіз деңгейі кәсіпорында да, тұтынушыларда да кейбір жағымсыз салдарға әкеледі. Мұндай салдарға әкелмеу үшін қызмет бәсекеге қабілетті болуы керек, ол үшін сапаны жақсарту жөніндегі менеджер,

жүйелі түрде жүзеге асырылатын сапаны бақылау қажет, басқаша айтқанда, қатаң бәсекелестікте өз позициясын нығайтқысы келетін және пайдасын барынша арттырғысы келетін кез-келген кәсіпорын сапаны басқару процесіне көп көңіл бөлуі керек.

Сапа сәйкестігін растау әдістерінің көпшілігі сынақтарға және олардың нәтижелерін талдауға негізделген. Осыған байланысты көптеген кәсіпорындар өздерінің практикалық қызметінде сынақ зертханаларының (бұдан әрі –СЗ) қызметтерін пайдаланады.

СЗ алуан түрлілігіне (зауытшілік, тәуелсіз, техникалық құзыретті және т.б.) қарамастан, барынша шынайылықты ГОСТ ISO/IEC 17025-2019 және/ немесе ИСО 9001-2015 талаптарына сәйкес келетін сапа менеджменті жүйесі (бұдан әрі – СМЖ) енгізілген және жұмыс істейтін СЗ ұсынады. Сонымен қатар, барған сайын күрделі және динамикалық ортада тұрақты жұмыс істеуді қамтамасыз ету үшін СМЖ-ге үнемі талдау жүргізу, оны өзгертін талаптарға сәйкес келтіру, сондай-ақ СМЖ процестерінің жұмысын жақсарту бойынша жұмыс жүргізу қажет.

СМЖ жетілдіру өзекті тақырып болып табылады, өйткені қызметтердің сапасын жақсартуға бағытталған сәтті жүзеге асырылған іс-шаралар ұйымға бәсекеге қабілетті және табысты болуға мүмкіндік береді [1].

Сертификатталған СМЖ - нің болуы кәсіпорынға бәсекеге қабілеттілікті арттыру тұрғысынан мынадай артықшылықтарды қамтамасыз етеді:

– Тауарлар мен қызметтер сапасының тұрақты өсуі. Өнім неғұрлым жақсы болса және ол соңғы тұтынушыны қаншалықты қанағаттандырса, соғұрлым оған сұраныс артады. Сондықтан СМЖ енгізу және оның талаптарына сәйкес жұмыс істеу, тауарлар мен қызметтердің сапасын үздіксіз жақсартуға алып келеді, компанияны бәсекелестерімен салыстырғанда әрқашан тиімді түрде ажыратады.

– Инвестициялық тартымдылықты арттыру. СМЖ-нің халықаралық және ұлттық стандарттарға сәйкестігі туралы сертификаттың болуы кәсіпорынды әлеуетті инвесторлар үшін перспективалы етеді. Қаржыландырудың жаңа көздерін алу өнімнің тізімін кеңейтуге, өндірісті жаңартуға, жарнамаға көп ақша жұмсауға мүмкіндік береді, бұл компанияның бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

– Бақылаушы органдар тарапынан шағымдар санының азаюы. Өнімдер мен қызметтердің сапасын жақсарту, экологиялық менеджменттің талаптарын сақтау, еңбекті қорғау және өндіріс қауіпсіздігі туралы қамқорлық және СМЖ енгізуге әкелетін басқа да жақсартулар кәсіпорынға әртүрлі инстанциялардың тексерулерінен оңай өтуге мүмкіндік береді. Айыппұлдар мен дау-жанжалдармен бітіспес бедел-бәсекедегі маңызды күнқағар [2].

ГОСТ ISO/IEC 17025-2019 стандартының жаңа нұсқасының шығуына байланысты СЗ үшін тәуекелдерді басқару саласындағы мәселе өткір болды. Процесс пен тәуекелге бағытталған тәсілдердің күшеюі зертханалардағы СМЖ үшін қажетті жағдайға айналады. ГОСТ ISO / IEC 17025-2019 стандартының талаптарына сәйкес, СЗ тәуекелдер мен мүмкіндіктерді басқару бойынша әрекеттерді жоспарлап, жүзеге асыруы керек [3]. Сонымен қатар, осы стандарттың талаптары СМЖ СЗ құрылысында таңдауды ұсынады: а нұсқасы (пп сәйкес. 8.2-8.9 ГОСТ ISO/IEC 17025-2019) немесе В нұсқасы (ИСО 9001-2015 сәйкес). Осылайша, енгізілген өзгерістер (СМЖ құрудың қандай нұсқасы таңдалмаса да) терең талдау зертханаларынан және қолданыстағы СМЖ-ге немесе жаңаларын жобалау кезінде өзгерістер енгізу қажеттілігі туралы шешімдерді талап етеді.

Кестеде қарастырылып отырған объектіге және оның пайда болу себептеріне байланысты өлшеудің дұрыс емес нәтижелерін алу қаупін басқару мысалдары келтірілген.

Кесте -1. Өлшеудің дұрыс емес нәтижелерін алу қатерін басқару мысалдары

Объект	Тәуекелдің себептері	Тәуекелдің пайда болу себептерін жою тәсілдері, әдістері және
--------	----------------------	---

		құралдары
Персонал	Қызметкерлердің біліксіздігі	Лауазымдық нұсқаулықтарда біліміне, бейіні бойынша кемінде 3 жыл жұмыс өтіліне қойылатын талаптарды белгілеу
	Орындаушының кездейсоқ қателері	Сынақтардың орындалуын мерзімді бақылау
Құрал-жабдықтар	Техникалық қызмет көрсету жөніндегі талаптарды орындамау	Растайтын жазбаларды сақтай отырып, техникалық қызмет көрсету кестесін жасау
	Жабдықты тексеру кестелерінің сақталмауы	СЗ-да метрологиялық қамтамасыз етуге жауаптыларды тағайындау
Сынақ өтетін орын	Сынақ өтетін орындардың талаптарға сәйкес келмеуі	– Есеп беру түріндегі жазбаларды сақтай отырып, еңбек жағдайларына арнайы бағалау жүргізу. – Белгіленген нысандағы журналдарда жазбаларды сақтай отырып және талап етілетін кезеңділікпен үй-жайлардың микроклиматын (температура, ылғалдылық, қысым және т.б.) бақылау.
Құжаттама	Құжаттарды сапасыз пысықтау (өтінімдерді, шарттарды, ішкі құжаттарды дұрыс ресімдемеу)	Құжаттаманы басқару бойынша ішкі жергілікті құжатты әзірлеу
	Қолданыстағы нормативтік құқықтық актілер, стандарттар, ішкі құжаттар	Жауапты тұлғаларды тағайындау, құжаттарды өзектендіру, келісу

Сәйкестікті растау саласындағы қызметтер көрсету саласындағы бәсекелестіктің жоғары деңгейі, сондай-ақ реттеуші және бақылаушы органдардың талаптары аккредиттеуі жоқ ұйымдарға барлық өкілеттіктерді іске асыру үшін толық көлемде жұмыс істеуге мүмкіндік бермейді. Аккредиттеу зертханаларға өз жұмысының дұрыстығы мен сапа деңгейін бағалауға және құзыреттілік деңгейін сақтауға көмектеседі. Көптеген зертханалар қызмет саласындағы ұқсас зертханалардан оқшау жұмыс істейді және сирек жағдайда олардың тиімділік деңгейіне тәуелсіз техникалық баға алады. Аккредиттеу органының үнемі қайта бағалауы зертхананың барлық аспектілерін оның нақты және сенімді мәліметтерді жасау дәйектілігімен тексеруден тұрады. Аккредиттеу – бұл зертхананың әкімшілік іс-әрекеттерді қабылдауға негіз болатын дәл, сапалы нәтижелер беретіндігінің кепілі.

Бәсекеге қабілеттілік – бұл бизнестің сәтті жұмыс істеуінің басты кепілі, өйткені егер кәсіпорынның өнімдері мен қызметтері нарықтағы әріптестерінен айрылса, ұйым пайда көрмейді. Компанияның бәсекелестікте жеңіске жету мүмкіндігін арттырудың бір жолы-Сапа менеджменті жүйесін енгізу және сертификаттау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зекунов А. Г., Иванов В. Н., Мишин В. М. Управление качеством : учебник для бакалавров / под ред. А. Г. Зекунов. М. : Юрайт, 2013. 475 с.

2. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.nice-consulting.ru/knowledge-base/articles/smk-kak-faktor-povysheniya-konkurentosposobnosti/>

Қанағат Р.Н., ТПП-18-1к тобының студенті
Ғылыми жетекші: аға оқытушы, магистр Жар Ж.Ж.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазасқтан республикасы

НАН САПАСЫН ЖАҚСARTУ БОЙЫНША ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЕНГІЗУ, ОНЫҢ ҚОРЕКТІК ҚАСИЕТТЕРІ

Бұл тақырыптың өзектілігі қазіргі уақытта халық оның үстеліне түсетін өнімдердің сапасына таңданатындығымен байланысты. Барлығы сау болғысы келеді және диетаны мұқият бақылауға тырысады. Өкінішке орай, бүгінгі таңда кейбір өндірушілер үнемдеу үшін сапаға сәйкес келмейтін және адамға пайда әкелмейтін өнімдер шығарады. Азаматтардың денсаулығын қамтамасыз ету мен өмір сүру ұзақтығын арттырудың маңызды құрамдас бөлігі-халықтың тағамдық құндылығын арттыру арқылы сапалы тамақ өнімдерімен қамтамасыз ету. Сонымен, жалған өнімдердің айналымына қарсы тұру керек.

Қазіргі уақытта қолданыстағы заңнамамен үйлестіру мақсатында тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігі мониторингі жүйесін жетілдіруге ерекше назар аударылуда [1].

Өнімнің сапасы-органолептикалық, физика-химиялық, микробиологиялық көрсеткіштер, оның ішінде тағамдық және энергетикалық құндылығы, сондай-ақ денсаулығын сақтау мақсатында қалыпты жағдайда тамақ тұтынушыларын қанағаттандыру мүмкіндігі ұсынатын барлық талаптардың жиынтығы. Жалған өнімдердің айналымына қарсы тұру қажеттілігі әр тұтынушы мен билік органдарының қызығушылығы болып табылады. Қаптамада сатып алушыны қызықтыратын жазуларды жиі көруге болады. Бірақ көбінесе біз шынымен жоғары сапалы өнімді сатып алмауымыз керек, бірақ маркетингтік техникамен жабылған төмен сапалы өнімдер. Тұтынушыларға неғұрлым қолжетімді ақпарат үшін-азық-түлік өнімдерінің түстік таңбалануын белгілеу және енгізу бөлігінде ТРТС өзгерістер жобасы құрылады ("бағдаршам"жүйесі). "Бағдаршам" жүйесіне сәйкес, ең алдымен жаппай және күнделікті сұранысқа ие өнімдер ондағы артық қанттың, тұздың, қаныққан және трансизомерлі май қышқылдарының және т.б. мөлшеріне байланысты түстермен белгіленеді. мұндай жобаның бастамашысы Роспотребнадзор болды, ол алдымен балмұздақта осындай белгіні көргісі келді. бұл балалардың сүйікті емі. "Бағдаршамның" арқасында ата-аналарға, ең алдымен, оның құрамы туралы маңызды ақпарат қол жетімді болады. Бірақ бүгінгі таңда бұл жүйе ерікті болып қала береді. Халықтың сәнді және өте пайдалы үрдісіне байланысты сапалы өнімді жасау мәселесі өндіруші үшін өзекті болып табылады. Күн сайын есептегіште жаңа немесе жетілдірілген өнімдердің пайда болуын байқауға болады. Қазір Сатып алушы жоғары сапалы өнімді алу үшін көбірек төлеуге дайын, сондықтан төмен сапалы тауарлар өндіруші үшін қолайсыз. Қазіргі уақытта әр отбасында үстел үстінде тұрған тамақ өнімдерін жақсартатын технологтар жасаған көптеген әдістер бар. Нан өнімдерінің сапасы өнімнің тұтынушылық құндылығын көрсетеді. Әлеуметтік топтың нан өнімдерін, мысалы, балалар, медициналық және басқа да мекемелердің нан сапасын жақсартуға ықпал ететін витаминдеуге және минералдануға баса назар аударылады. Бұл бағыт өте маңызды, өйткені ол тұтынушыға таблетка түрінде дәрумендерді үнемі қабылдау туралы ойламауға мүмкіндік береді. [2].

Өндірушілер үнемі нан сапасын жақсартудың жаңа жолдарын іздеуде. Өйткені тұтынушылармен бірге бұл мәселе алаңдатады. Sensus B. V.-даму қарқыны өте жоғары компания инновациялық тамақ ингредиенттерін шығарады: инулин және олигофруктоза. Бүкіл әлемде сұранысқа ие тағамдық ингредиенттер үшін табиғи көздер: цикорий

талшықтары және компанияның өзі шығаратын цикорий тамырының сығындысы. Нан өнімдерінде инулин және олигофруктоза асқазан - ішек жолдарының мүшелеріне оң әсер ететін биологиялық қоспалар болып табылады. Көптеген басқа елдермен салыстырғанда, Ресейде басқа Тамақ өнімдеріне қатысты нан тұтыну басым орын алады. Сондықтан нанның қоректік қасиеттері және оның адам ағзасына сіңімділігі туралы мәселе өте маңызды. Содан кейін нан адам ағзасына жақсы сіңіп, барлық қажетті қоректік қасиеттерге ие болуы керек.

Нан жұқа кеуекті, жұқа тері тесігі бар және борпылдақ ас қорыту шырындарына – сілекейге, асқазан сөліне, панкреатиялық бездің шырынына, ішек сөліне оңай түседі. Нанның орташа қышқылдығымен (Леман бойынша) оның сіңуі жақсарады, әсіресе оның құрамындағы ақуыз заттарға қатысты. Пісіргеннен кейін бірнеше сағат өткен соң жейтін нан жақсы сіңеді. Тіпті жылы нан, тартымды иісі бар болса да, нан сияқты крекер түрінде сіңіріледі – әлдеқайда нашар. Сондай-ақ, бидай, күріш және жүгері нандары қара бидай нанына қарағанда жақсы сіңірілетіні анықталды. Нан өнімдерінің сіңімділігіне әсер ететін тағы бір критерий – ұнтақтау. Қарағанда қаттылау ұнтақтау астық төмен сіңімділігін. 1-кестеде бидай нанының сіңірілмейтін құрамдас бөліктерінің саны көрсетілген.

Кесте-1 Бидай нанының сіңірілмейтін құрамдас бөліктерінің саны

	Құрамы(%)			
	Құрғақ қалдық	ақуыз	крахмал	тұз
Нан жұқа ұннан жасалған	4	20	1,6	19,3
Нан орташа ұннан	6,7	24,6	2,57	30,2
Нан тұтас астықтан	12,3	30,5	7,37	44

Жоғарыда келтірілген кестеден дәнді нанның жоғары ақуыздық екендігі байқалады, яғни асқазан-ішек жолына түсіп, ас қорытуға ұшырайды және ферменттердің әсерінен организм энергия көзі ретінде пайдаланатын қоректік қосылыстарға айналады. [3]

Дәмді ғана емес, сонымен қатар пайдалы нан өнімдерін алу шетелдік технологтарды да қызықтырады. Қазір рустикалық нан дайындау технологиялары танымал болып келеді. Бұл нан неміс тілінен шыққан, атауы оның қарапайымдылығы мен әмбебаптығын көрсетеді. Рустикалық нан ескі дәстүр бойынша дайындалады, бұл рустикалық нанның нағыз дәмі мен хош иісі. Кеуекті, серпімді үгінділер мен қытырлақ қыртысы бар нан. Оның құрамы ашытқының аз құрамымен және ферменттің болуымен сипатталады. Фермент-бұл органикалық таза ұн түрлерінің түйіршікті қоспасы болып табылатын нәзік ашытқының ерекше түрі үшін негіз. Түрлі ферменттік препараттар ұзақ уақыт бойы тамақ өнеркәсібінде кеңінен қолданыла бастады. Крекер, печенье және вафли өндірісінде олардың көмегімен жоғары сапалы және дәмді өнімдер алынады. Ұнның қасиеттерін оңтайландыруға мүмкіндік береді. Бұл ингредиенттер пайдаланылатын ұнның сапасына да, технологиялық процеске де, дайын өнімде де өнімнің дәміне, құрылымына және сыртқы түріне әсер ете алады. Ұнның құрамына ақуыздар, көмірсулар және аз мөлшерде майлар кіреді. Кешенді тағамдық ферменттер оның ақуыз-көмірсулар кешеніне әсер етеді. Ферменттер глютен құрылымын жұмсартуға, қамырдың үйлесуіне, пісірілген өнімнің қыртысының түсін жақсартуға әсер етуі мүмкін.

Нан пісірер алдында иленген қамыр тағы бір кезеңнен өтуі керек. Өндірістің ерекше және маңызды бөлігі - қамырды ұзақ уақыт тексеру-шамамен бір күн. Пісірер алдында қамырдың осындай бақыланатын ашыту процесі шығарылатын көмірқышқыл газына қамырды босатып, оның мөлшерін көбейтуге мүмкіндік береді. Бұл нанның тағы бір ерекшелігі-оның пішіні. Рустикалық нан бір-біріне егіз бауырлар бола алмайды, олардың формалары біз көргендей бірдей емес - бұл тағы бір маңызды мәселе, бұл нан өндіруші "қолдан-қолға" сатып алушыға нақты және пайдалы болып көрінетінін көрсетеді.ол үшін арнайы дайындалған. Өнімді дайындауға арналған жаңа және жетілдірілген рецепттерді

іздеу өндірушіні сатып алушымен бірдей дәрежеде пайдалы және сапалы өнімдерді іздеуге қызықтырады. [4].

Сонымен, бәрі бір мақсатқа - жоғары сапалы тамақ алуға барады. Өндіруші оған ұмтыла отырып, нарыққа сол өнімнің көптеген технологияларын қосады. Олардың кейбіреулері соншалықты жас, олар тұтынушылар арасында аз танымал. Мақаланың негізінде жаңа технологтар халыққа пайдалы тамақ өнімдерін жасауға мүмкіндік беретін таныс және көптеген ұмытылған рецепттер болуы мүмкін деген қорытынды жасауға болады. Мұндай үрдісті рустикалық нан алып жүреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. MEMCT 1364-р 29.06.2016 [Электрондық ресурс]. Қатынау режимі: <http://base.garant.ru/71435844/>.
2. Егоров г.а. ұн технологиясы. Жарма технологиясы. М, 2014.
3. Нан пісірудің биотехнологиялық негіздері. М.: Дели баспасы, 2001.
4. Цыганова т. б. Нан пісіру өндірісінің технологиясы. М.: ПрофОбрИздат, 2001.- 428 б.

Malikova T.T., student of the Mech-20-1 group
 Scientific supervisor – Cand Ph. and M.S., associate professor Yessenbayeva G.A.
 Buketov Karaganda University, Karaganda, Republic of Kazakhstan

INVESTIGATION OF NATURAL VIBRATIONS OF THIN-WALLED STRUCTURES

Thin-walled structures (films, membranes, coatings, etc.) are used in all branches of production and life [1].

To create new films, membranes and coatings with specified performance characteristics and strength, we need to investigate how temperature-time, mechanical, vibrational, physical, chemical and other influences can cause destructive processes in the structure of the material, therefore, the necessary qualities of films, membranes and coatings are usually provided by analytical calculation of the influence of such impacts on the strength and the characteristics of the material necessary for operation [2].

We consider a flat homogeneous rectangular membrane fixed at the edges, with sides b and c in the plane XOY , $0 \leq x \leq b$, $0 \leq y \leq c$. The vibration process of a flat homogeneous membrane is described by the following equation

$$u_{tt} = a^2(u_{xx} + u_{yy}). \quad (1)$$

where $a^2 = \frac{T}{\rho}$, T is the membrane tension; ρ is the density of the membrane.

The membrane deflection function, that is, its deviation from the equilibrium position at point (x, y) at time t , we denote by $u(x, y, t)$. We consider the process when the membrane vibration is caused by a given initial deviation and a given initial velocity.

To find the function $u(x, y, t)$, we have the following boundary value problem: to find a solution to the vibration equation (1) in the domain $0 < x < b$, $0 < y < c$, $t > 0$ under initial conditions

$$u(x, y, 0) = \varphi(x, y), \quad (2)$$

$$u_t(x, y, 0) = \psi(x, y). \quad (3)$$

and boundary conditions

$$\alpha_1 u(0, y, t) + \beta_1 u_x(0, y, t) = 0, \quad \alpha_2 u(b, y, t) + \beta_2 u_x(b, y, t) = 0, \quad (4)$$

$$\gamma_1 u(x, 0, t) + \theta_1 u_y(x, 0, t) = 0, \quad \gamma_2 u(x, c, t) + \theta_2 u_y(x, c, t) = 0, \quad (5)$$

where φ and ψ are given functions; α_i , β_i , γ_i , θ_i are given numbers, and besides $\alpha_i^2 + \beta_i^2 \neq 0$, $\gamma_i^2 + \theta_i^2 \neq 0$; $i = 1, 2$.

The solution of the problem (1) – (5) is sought by the method of separation of variables or by the Fourier method in the form of a function

$$u(x, y, t) = v(x, y) \cdot T(t), \quad (6)$$

The function $u(x, y, t)$ is not identically equal to zero. We substitute (6) into (1) and divide the variables

$$\frac{T''}{a^2 T} = \frac{v_{xx} + v_{yy}}{v} = -\sigma, \quad (7)$$

where σ is a constant of separation of variables, which, for the convenience of calculations, we take with a minus sign, without assuming anything about its sign.

From relation (7) we obtain the equation for the function $T(t)$

$$T'' + a^2 \sigma T = 0, \quad (8)$$

and for the function $v(x, y)$, we get the following boundary value problem

$$v_{xx} + v_{yy} + \sigma v = 0, \quad (9)$$

$$\alpha_1 v(0, y) + \beta_1 v_x(0, y) = 0, \quad \alpha_2 v(b, y) + \beta_2 v_x(b, y) = 0, \quad (10)$$

$$\gamma_1 v(x, 0) + \theta_1 v_y(x, 0) = 0, \quad \gamma_2 v(x, c) + \theta_2 v_y(x, c) = 0, \quad (11)$$

where the boundary conditions (10), (11) are obtained by substituting (6) into (4) and (5).

To solve the problem (9) – (11), we again apply the method of separating variables. We are looking for a solution to this problem in the form of a function

$$v(x, y) = X(x) \cdot Y(y). \quad (12)$$

Substituting (12) into (9), we divide the variables

$$\frac{X''}{X} = -\frac{Y''}{Y} - \sigma = -\eta, \quad (13)$$

where η is the variable separation constant. The boundary conditions for functions $X(x)$ and $Y(y)$ follow from the boundary conditions (10), (11).

We introduce the notations $\eta = \lambda^2$, $\tau = \mu^2$, where $\tau = \sigma - \eta$. To determine the functions $X(x)$ and $Y(y)$ we have from (13) and the obtained boundary conditions the following one-dimensional spectral problems (Sturm-Liouville problems)

$$\begin{cases} X'' + \lambda^2 X = 0, \\ \alpha_1 X(0) + \beta_1 X'(0) = 0, \\ \alpha_2 X(b) + \beta_2 X'(b) = 0, \end{cases} \quad (14)$$

$$\begin{cases} Y'' + \mu^2 Y = 0, \\ \gamma_1 Y(0) + \theta_1 Y'(0) = 0, \\ \gamma_2 Y(c) + \theta_2 Y'(c) = 0. \end{cases} \quad (15)$$

We solve the spectral problem (14). As a result, we get that the eigenvalues of problem (14) are the roots $\lambda_1, \dots, \lambda_n, \dots$ of the equation

$$tg \lambda b = \frac{(\alpha_2 \beta_1 - \alpha_1 \beta_2) \lambda}{\alpha_1 \alpha_2 + \beta_1 \beta_2 \lambda^2}.$$

and the eigenfunctions are functions of the form

$$X_n(x) = A_n (\beta_1 \lambda_n \cos \lambda_n x - \alpha_1 \sin \lambda_n x). \quad (16)$$

For problem (15), we similarly obtain that the eigenvalues are the roots $\mu_1, \dots, \mu_m, \dots$ of the equation

$$tg \mu c = \frac{(\gamma_2 \theta_1 - \gamma_1 \theta_2) \mu}{\gamma_1 \gamma_2 + \theta_1 \theta_2 \mu^2},$$

and the eigenfunctions have the form

$$Y_m(y) = B_m (\theta_1 \mu_m \cos \mu_m y - \gamma_1 \sin \mu_m y). \quad (17)$$

Since $\tau = \sigma - \eta$, then $\sigma = \tau + \eta = \lambda^2 + \mu^2$. Thus, we obtain that according to (12), (16), (17) the eigenvalues $\sigma_{n,m} = \lambda_n^2 + \mu_m^2$ correspond to the eigenfunctions in the form

$$v_{nm}(x, y) = X_n(x)Y_m(y) = A_{nm}(\beta_1\lambda_n \cos \lambda_n x - \alpha_1 \cos \lambda_n x)(\theta_1\mu_m \cos \mu_m y - \gamma_1 \sin \mu_m y), \quad (18)$$

where $A_{nm} = A_n \cdot B_m$ is a constant. We choose A_{nm} so that the norm of the function v_{nm} is equal to one. As a result, we get

$$A_{nm} = \frac{1}{\sqrt{\int_0^b (\beta_1\lambda_n \cos \lambda_n x - \alpha_1 \sin \lambda_n x)^2 dx \cdot \int_0^c (\theta_1\mu_m \cos \mu_m y - \gamma_1 \sin \mu_m y) dy}}. \quad (19)$$

The calculation of coefficients A_{nm} in the general case by the formula (19) is laborious and impractical. It is much more convenient and rational to calculate the coefficients A_{nm} in each particular case of the boundary conditions of the spectral problem.

We find the general solution of the equation (8) for $\sigma_{mn} = \lambda_n^2 + \mu_m^2$

$$T_{nm}(t) = C_{nm} \cos a\sqrt{\sigma_{nm}}t + D_{nm} \sin a\sqrt{\sigma_{nm}}t,$$

where C_{nm} , D_{nm} are arbitrary constants. Returning to the original problem (1) - (5), we obtain that the partial solutions according to (6) have the form

$$u_{nm}(x, y, t) = v_{nm}(x, y) \cdot T_{nm}(t) = v_{nm}(x, y)(C_{nm} \cos a\sqrt{\sigma_{nm}}t + D_{nm} \sin a\sqrt{\sigma_{nm}}t).$$

According to the superposition principle, the general solution of equation (1) has the form

$$u(x, y, t) = \sum_{n=1}^{\infty} \sum_{m=1}^{\infty} v_{nm}(x, y)T_{nm}(t) = \sum_{n=1}^{\infty} \sum_{m=1}^{\infty} (C_{nm} \cos a\sqrt{\sigma_{nm}}t + D_{nm} \sin a\sqrt{\sigma_{nm}}t) \cdot v_{nm}(x, y). \quad (20)$$

Using the initial conditions (2), (3), relation (20) and the property of orthonormality of the functions v_{nm} , we find the values of the constants C_{nm} and D_{nm}

$$u(x, y, 0) = \sum_{n=1}^{\infty} \sum_{m=1}^{\infty} C_{nm} v_{nm}(x, y) = \varphi(x, y). \quad (21)$$

Multiplying (21) by $v_{kl}(x, y)$, integrating the resulting relation over x from 0 to b and over y from 0 to c , then replacing k, l by n, m , we obtain

$$C_{nm} = \iint_{00}^{bc} \varphi(x, y) v_{nm}(x, y) dx dy.$$

Similarly, we calculate D_{nm}

$$u_t(x, y, 0) = \sum_{n=1}^{\infty} \sum_{m=1}^{\infty} D_{nm} a\sqrt{\sigma_{nm}} v_{nm}(x, y) = \psi(x, y), \Rightarrow D_{nm} = \frac{1}{a\sqrt{\delta_{nm}}} \iint_{00}^{bc} \psi(x, y) v_{nm}(x, y) dx dy.$$

So, we get the solution of the problem (1) - (5) in an analytical form

$$u(x, y, t) = \sum_{n=1}^{\infty} \sum_{m=1}^{\infty} (C_{nm} \cos a\sqrt{\sigma_{nm}}t + D_{nm} \sin a\sqrt{\sigma_{nm}}t) \cdot v_{nm}(x, y),$$

where

$$v_{nm}(x, y) = A_{nm}(\beta_1\lambda_n \cos \lambda_n x - \alpha_1 \cos \lambda_n x)(\theta_1\mu_m \cos \mu_m y - \gamma_1 \sin \mu_m y),$$

$$\lambda_1, \dots, \lambda_n, \dots \text{ are roots of the equation } tg\lambda b = \frac{(\alpha_2\beta_1 - \alpha_1\beta_2)\lambda}{\alpha_1\alpha_2 + \beta_1\beta_2\lambda^2},$$

$$\mu_1, \dots, \mu_m, \dots \text{ are roots of the equation } tg\mu c = \frac{(\gamma_2\theta_1 - \gamma_1\theta_2)\mu}{\gamma_1\gamma_2 + \theta_1\theta_2\mu^2},$$

$$A_{nm} = \frac{1}{\sqrt{\int_0^b (\beta_1 \lambda_n \cos \lambda_n x - \alpha_1 \sin \lambda_n x)^2 dx \cdot \int_0^c (\theta_1 \mu_m \cos \mu_m y - \gamma_1 \sin \mu_m y) dy}},$$

$$C_{nm} = \int_0^b \int_0^c \varphi(x, y) v_{nm}(x, y) dx dy, \quad D_{nm} = \frac{1}{a \sqrt{\delta_{nm}}} \int_0^b \int_0^c \psi(x, y) v_{nm}(x, y) dx dy.$$

The exact analytical solution of the problem under study is obtained for the general case of boundary conditions.

List of used literature:

1. Yakupov N.M., Yakupov S.N. Films of inhomogeneous structure // Construction mechanics of engineering constructions and structures. - №1. - 2009. - P. 60-70.
2. Yakupov N.M., Yakupov S.N. Methods for calculation of film structural elements: Textbook. – Kazan: KSUASE, 2007. - 117 p.

Мусаева М.М., ТПП-20-2к тобының студенті
 Ғылыми жетекші, магистр, аға оқытушы Ерубәева Д.Ш.
 Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
 Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

НАН ЖӘНЕ НАН ӨНІМДЕРІНІҢ ҚЫШҚЫЛДЫҒЫН АНЫҚТАУ

Төмен қышқылдығы бар нан өнімдері гастрит пен асқазан жарасына шалдыққан адамдарға арналған. Бұл топқа төмен қышқылдығы бар тоқаштар мен нан кіреді (қышқылдығы 2,5 градустан аспайды.), қышқылдығы төмен крекер.

Ұнның қышқылдығы нанның сапасына айтарлықтай әсер етеді. Ұнның қышқылдық деңгейі оның алуан түріне және сақтау мерзіміне байланысты. Сақтау мерзімі неғұрлым қысқа және ұзақ болса, қышқылдық соғұрлым жоғары болады. Жоғары қышқылдығы бар ұнды қолдану қамыр мен нанның қышқылдығын арттырады. Ұнның қышқылдығының жоғарылауы қамырдың жоғары бастапқы қышқылдығын және ашыту процесінде қышқылдардың тез жиналуын тудырады.

Жоғары қышқылдығы бар ұннан жасалған нан қышқыл болады, кеуектілігі аз және нақты көлемі азаяды. Өнімнің төменгі бөлігіндегі үгінділер жиі тығыздалады. Жер қыртысының пайда болуы нашарлайды: қыртыс түтікшеге айналады, қыртыстың түсі қоңыр болады.

Дайын өнімнің қышқылдығы ГОСТ 5670 сәйкес нан өнімдерінің үгінділерінен алынған филтратты арбитраж немесе жеделдетілген әдіспен титрлеу арқылы анықталады және қышқылдық дәрежесінде көрінеді.

ГОСТ 5670 нанға және нан-тоқаш өнімдеріне, ылғалдылығы төмен нан-тоқаш өнімдеріне (кептіру, таңғыштар, сабан, нан таяқшалары, крекер, қытырлақ нан) қолданылады және үгінділердің қышқылдығын анықтау әдістерін белгілейді.

Қышқылдық дәрежесі деп 100 г өнімдегі қышқылдарды бейтараптандыру үшін қажет 1 моль/дм³ (1Н⁰) натрий гидроксиді немесе калий гидроксиді дәл молярлық концентрациясының см³ ерітіндісінің көлемін түсінеді. Талдау үшін сынамаларды іріктеу МЕМСТ 5667 бойынша жүргізіледі.

Салмағы 0,5 кг-нан асатын салмақтар мен бөлшектерді талдауға дайындық мыналарды қамтиды: бүкіл өнімнен тұратын үлгілер ені бойынша жартысына кесіліп, бір жартысынан шамамен 70 г кесек (кесек) кесіледі, оның қыртыстары мен жалпы

қалыңдығы шамамен 1 см болатын қабаты кесіледі; өнімнің бір бөлігінен алынған үлгі үшін қалыңдығы шамамен 0,5 см болатын қатты кесек жасалады. Содан кейін салмағы шамамен 70 г бөлік кесіледі, оның қыртыстары мен жалпы қалыңдығы шамамен 1 см болатын қабат кесіледі [1].

Анализ жүргізу үшін 25,0 г нан ұнтағын өлшеп, сыйымдылығы 500 мл құрғақ бөтелкеге жақсы бекітілген тығынмен салдық. Сыйымдылығы 250 мл өлшеуіш колбаны 18-25 °С температурадағы дистилденген сумен белгіге дейін толтырып, алынған дистилденген судың жанында үгіндісі бар бөтелкеге құйылады, тез арада ағаш шпательмен немесе резеңке ұшы бар шыны таяқшамен біркелкі масса алынғанша, елеулі кесектерінсіз үгіттік. Алынған қоспаға барлық қалған дистилденген су өлшеуіш ыдыстан құйылады. Бөтелкені тығынмен жауып, қоспаны 2 мин бойы қатты сілкіп, бөлме температурасында 10 мин бойы қалдырдық, содан кейін қоспаны 2 мин бойы қайтадан қатты сілкіп, 8 мин бойы қалдырдық. Стаканнан әрқайсысы 100-150 мл сыйымдылығы бар екі конустық колбаға 50 мл ерітінді пипеткамен алынады және 0,1 молярлық концентрация ерітіндісімен титрленеді, колбаның тыныш күйінде 1 минут ішінде жоғалмайтын, молярлық концентрация 0,1 моль/л натрий гидроксиді 2-3 тамшы фенолфталеин әлсіз қызғылт түске боялғанға дейін титрлейміз, егер 1 минуттан кейін түс жоғалып кетсе және фенолфталеиннің 2-3 тамшысын қосқаннан кейін пайда болмаса, титрлеу жалғасады [2].

Қышқылдығы, градус, келесі формула (1) бойынша есептеледі

$$X = \frac{V \cdot V_1 \cdot a}{10m \cdot V_2} \cdot K \quad (1)$$

Мұнда: V зерттелетін ерітіндіні титрлеу кезінде жұмсалған натрий гидроксиді 0,1 молярлық концентрациялы ерітіндісінің көлемі, мл;

V1 - зерттелетін өнімнен қышқыл алу үшін алынған дистильденген судың көлемі, мл;

a - 100 г аспаға қайта есептеу коэффициенті;

K- пайдаланылатын натрий гидроксиді ерітіндісін дәл молярлық концентрация ерітіндісіне келтірудің түзету коэффициенті 0,1 моль/л;

$\frac{1}{10}$ - молярлық концентрациядағы натрий гидроксиді ерітіндісінің келтіру коэффициенті 0,1 моль/л 1,0-ге моль/л;

m - аспа массасы, г;

V2- титрлеу үшін алынған зерттелетін ерітіндінің көлемі, мл.

Әр түрлі өндірушілердің нан және нан өнімдерінің қышқылдығын анықтау үшін келесі түрлері алынды: нан «Домашний» (Қарағанды-нан Корпорациясы), нан «Астана» («Журавлев» ЖК), нан «Домашний» («Сарыарқа Нан Қарағанды» ЖШС), нан «Белый» («Жанар Тур» ЖШС), нан «Бородинский» (Қарағанды-нан Корпорациясы).

Титрлеу нәтижелері 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Нан өнімдерінің қышқылдығын анықтаудағы титрлеу нәтижелері

№	Нан өнімдерінің түрлері	Зерттелетін ерітіндіні титрлеу кезінде жұмсалған натрий гидроксидінің орташа көлемі, мл
1	Нан «Домашний» (Қарағанды-нан Корпорациясы)	1,4
2	Нан «Астана» («Журавлев Н.А.» ЖК)	1,3
3	Нан «Домашний» («Сарыарқа Нан Қарағанды» ЖШС)	1,7
4	Нан «Белый» («Жанар Тур» ЖШС)	1,45

5	Нан «Бородинский» (Қарағанды-нан Корпорациясы)	4,5
---	--	-----

Пісірілген нан, әсіресе қара бидай, қышқыл дәмге ие, бұл нанда негізінен қамыр мен қамырды ашыту кезінде пайда болатын сүт қышқылының болуымен түсіндіріледі.

Қара бидай наны қышқыл дәмге ие, өйткені ол сүт қышқылы бактерияларының едәуір мөлшері бар ашытқыларда дайындалады. Егер ашыту режимі бұзылса, қара бидай мен бидай наны күрт қышқыл және жағымсыз дәмге айналуы мүмкін. Сондықтан нанға градуспен көрсетілген қышқылдықтың шекті нормалары берілген. **Нанның қышқылдығы (ұн сияқты) Нейман градусымен өлшенеді және бидай сұрыпты ұннан жасалған бұйымдарда қышқылдық 2-5 градусқа тең; қара биайдан жасалған бұйымдарда қышқылдық 6-12 градусқа тең**

Зерттеу нәтижесінде нан өнімдерінің есептелген қышқылдықтары 2-кестеде көрсетілген.

Кесте 2. Әр түрлі өндірушілердің нан өнімдерінің қышқылдығы

№	Нан өнімдерінің түрлері	Зерттелген нан өнімдерінің қышқылдығы, градус	Нан өнімдерінің қышқылдығы нормасы, градус, осы мәннен артық емес
1	Нан «Домашний» (Қарағанды-нан Корпорациясы)	2,8	2,5 - 3,5
2	Нан «Астана» («Журавлев Н.А.» ЖК)	2,6	2,5 - 3,5
3	Нан «Домашний» («Сарыарқа Нан Қарағанды» ЖШС)	3,4	2,5 - 3,5
4	Нан «Белый» («Жанар Тур» ЖШС)	2,9	2,5 - 3,5
5	Нан «Бородинский» (Қарағанды-нан Корпорациясы)	9,0	10

Зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтер бойынша қарастырылып отырылған нан өнімдері қышқылдықтарының мәні бойынша қойылған талаптарға сәйкес келеді.

Нан-тоқаш өнімдері-бұл жаппай, үнемі тұтынылатын тағам, сондықтан олардың химиялық құрамы реттеу арқылы диета мен адам денсаулығына әсер етуі мүмкін. Нанның көптеген түрлерінің химиялық құрамы көмірсулардың көптігімен, ақуыздардың, минералдар мен дәрумендердің теңгерімсіздігімен сипатталады.

Сапаның физика-химиялық көрсеткіштері пісіру кәсіпорындарының рецептурасын қатаң сақтауды және технологиялық процесті жүргізуін сипаттайды. Көптеген өнімдер үшін мұндай көрсеткіштер ылғалдылық, қышқылдық және кеуектілік болып табылады. Қышқылдық белгілі бір дәрежеде нанның дәмдік қасиеттерін сипаттайды. Жеткіліксіз және тым қышқыл нан дәмі жағымсыз [3].

Нан және нан-тоқаш өнімдерінде адамға тамақтану және қалыпты өмір сүру үшін қажет барлық нәрсе бар. Өмір бойы адам жалпы 15 тонна нан жейді, оның негізгі бөлігі бөлек тұтынылмайды, сонымен бірге басқа тағамдармен бірге, яғни нан кез-келген тағамға қажетті қосымша ретінде әрекет етеді.

Нан және нан-тоқаш өнімдерін тұтыну арқылы адам өзінің энергетикалық қажеттілігін 40-50%, ақуызға деген қажеттілікті 30-40%, В тобындағы дәрумендерге 50-60% және Е дәруменіне 80% дейін қанағаттандырады [4].

Қышқылдық - бұл дайындықтың ең объективті көрсеткіші ғана емес, сонымен қатар сапа, өйткені қышқылдардың құрамы мен мөлшері шикізатта немесе нан

массасында болатын маңызды процестердің жүруіне әсер етеді, сондықтан дайын өнімдердің дәміне де әсер етеді.

Сонымен зерттеліп отырған нан өнімдерін қышқылдығы нормаға сәйкес келетін сапалы өнім деп айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ГОСТ 5670-96 Хлебобулочные изделия. Методы определения кислотности
2. Амерханова Ш. Аналитикалық химия. ЖОО химия мамандықтарының студ. арналған оқулық. - Астана: Фолиант, 2015. - 208 б.
3. <https://bvallejo.livejournal.com>
4. Современное состояние хлебопекарной промышленности – Режим доступа: *URL*. - https://vuzlit.ru/419368/sovremennoe_sostoyanie_hlebopekarnoy_promyshlennosti

Саидова М., студентка группы ТПП-20-1к
Научный руководитель: магистр, ст. преподаватель Шохина А.М.
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

ТЕХНОЛОГИЯ ПРИГОТОВЛЕНИЯ СЛИВОЧНОГО МАСЛА

Сливочное масло – ценный, высококалорийный пищевой продукт, в котором сконцентрирован молочный жир, с приятным вкусом и ароматом. Вырабатывают его из сливок молока коров или буйволиц. Сливочное масло должно удовлетворять определенным требованиям в отношении вкусовых свойств, структуры, консистенции и стойкости.

Существует великое множество наименований сливочного масла, похожих внешне, но различных по вкусовым и питательным качествам. Основные виды этого продукта различаются по жирности, влажности и на вкус. Своеобразный рейтинг по вышеперечисленным параметрам выглядит следующим образом:

1. Топленое масло должно содержать не менее 99% жира и не более 0,7% влаги;
2. Вологодское — 82,5% жира, 16% влаги;
3. Любительское — 78% жира, 20% влаги;
4. Крестьянское — 72,5% жира, 25% влаги;
5. Бутербродное — 61,5% жира, 35% влаги;
6. Шоколадное — 62% жира, 16% влаги, не менее 18% сахара, 2,5% какао.

Основные операции производства сливочного масла:

1. Приемка молока;
2. Сепарирование цельного молока, получение сливок;
3. Нормализация сливок по жиру. Исправление пороков – удаление привкусов и запахов (промывка, дезодорация);
4. Пастеризация сливок при $t\ 85\ ^\circ\text{C}$ без выдержки;
5. Низкотемпературная подготовка сливок (физическое созревание). Сразу после пастеризации сливки быстро охлаждают до температуры $4-6\ ^\circ\text{C}$ и выдерживают в течение 7-15 час;
6. Сбивание сливок;
7. Промывка масляного зерна;
8. Посолка масла;
9. Механическая обработка масляного зерна;
10. Расфасовка продукта.

Поступившее в организацию молоко сепарируют с целью получения сливок. Сливки сортируют по органолептическим показателям и кислотности, нормализуют по жирности

и пастеризуют при температуре +85...95 °С. После пастеризации сливки немедленно охлаждаются. При температуре сливок +1...3 °С – продолжительность созревания летом – 2 ч, зимой – 1 ч, при температуре сливок +4...8 °С – продолжительность созревания летом – 4 ч, зимой – 2 ч. Согласно заданному режиму производства часть сливок идёт на сбивание (для получения сладко-сливочного масла), часть на созревание, т.е. охлаждение сливок с внесенными заквасками до температуры сквашивания (для кисло-сливочного масла). Сквашивание сливок в зависимости от температуры продолжается 14–16 ч. Впервые 3 ч производится перемешивание сливок через каждый час, а затем их оставляют в покое. Конец сквашивания определяют по нарастанию кислотности до 65 °Т в летнее время и 80–85 °Т в зимнее.

Для охлаждения и созревания используют также ванны длительной пастеризации. При быстром охлаждении заквашенных сливок до +5...6 °С процесс созревания можно сократить до 6–8 ч. В процессе созревания отвердевает 40–50% молочного жира. Для получения масла применяют маслоизготовители различных конструкций, где производится сбивание сливок, промывка масляного зерна, посолка и механическая обработка масла. Перед подачей в маслоизготовитель сливки фильтруют. Маслобойку заполняют сливками на 50% от общего геометрического объема емкости. Скорость вращения барабана обычно составляет 30-40 об/мин. Начальная *t* сбивания составляет 8-14 °С. Продолжительность сбивания составляет 40-60 мин. В процессе сбивания происходит агломерация жировых шариков. Сбивание заканчивается при получении масляного зерна размером 3-5 мм и пахты.

Промывка масляного зерна. Промывка масляного зерна повышает его стойкость в хранении. В процессе промывки удаляются остатки пахты, которая является питательной средой для микроорганизмов. Кроме того, промывка позволяет регулировать массовую долю влаги в готовом продукте. Промывочная вода должна быть питьевого качества. Холодная вода заливается в маслобойку после слива пахты, при этом маслобойку работает на скорости в 10 об/мин. Промывку осуществляют дважды

Посолка масла. Посолка масла повышает стойкость масла при хранении. Содержание соли 0,8-1,2%. Поваренную соль просеивают и прокаливают. Сухую соль вносят в масляное зерно.

Механическая обработка масляного зерна. Проводится с целью объединения разрозненных зерен в пласт масла, имеющий однородную консистенцию и требуемое содержание влаги. Механическая обработка масла осуществляется при помощи вальцов или шнеков в маслоизготовителях непрерывного действия или при помощи лопастей в безвальцовых маслоизготовителях.

Расфасовка продукта производится в гофрокороба, пергамент или кэшированную фольгу и другую тару.

Существует два **способа производства масла:**

1. Сбивание сливок средней жирности (35–38%) в маслоизготовителях;
2. Преобразование высокожирных сливок (82,5–83%) в масло.

Метод сбивания используется для производства небольших объемов традиционного вида сливочного масла на городских молочных заводах.

Технологическая схема производства масла методом сбивания следующая: сортировка и подготовка сливок → пастеризация → охлаждение и созревание сливок → сбивание сливок в масляное зерно → промывка и механическая обработка масляного зерна → упаковка и расфасовка масла.

Технология производства сливочного масла методом сбивания.

Продукт на входе: сливки МДЖ 35%. Продукт на выходе: масло сливочное МДЖ 61...82,5%. Сбивание при правильно выбранных условиях должно продолжаться в маслоизготовителях 50–70 мин и заканчиваться при получении масляного зерна 3–5 мм. От величины масляного зерна зависит его способность удерживать пахту.

Производство сливочного масла методом преобразования - для всех остальных видов сливочных масел, включая сорта с наполнителями, в любом объеме. Начиная с 50-х годов и до наших дней метод преобразования ВЖС на 90% вытеснил все остальные способы производства масла.

Технология производства сливочного масла методом преобразования высокожирных сливок. Для **получения масла** применяют маслоизготовители периодического действия, в которых происходит сбивание сливок, т.е. получение масляного зерна и пахты, обработка полученного масла.

Оборудование и сырье для производства сливочного масла. Линия для производства сливочного масла состоит следующих станков и машин:

1. Сепараторы и вакуум-дезодорационные установки;
2. Нормализационные ванны и ванна длительной пастеризации;
3. Маслообразователи непрерывного действия;
4. Гомогенизатор-пластификатор;
5. Насос и резервуар объемом 10 м³.

В целях повышения стойкости и удлинения сроков хранения масла полученное масляное зерно подвергают двойной промывке водой, предварительно удалив из маслоизготовителя пахту. Температура промывной воды должна быть равной температуре пахты, а при второй промывке на 1–2 °С ниже.

Сливочное масло хранится при температуре не выше 3°С, влажность — не выше 80%. При таких условиях срок реализации составляет не больше 10 суток после упаковки в пергамент, 20 — в алюминиевую фольгу, 8 — в тот же материал при весе нетто 15-30 грамм, 15 — в полимерные стаканчики. 90 суток можно хранить сливочное масло в металлической таре.

Качество вырабатываемого масла зависит от качества сырья, от выполнения технологических требований, соблюдения высокого санитарного режима производства и условий хранения.

Список использованной литературы:

1. Назаров Н.И. учебник «Общая технология пищевых производств», Москва, 2000, 322с.;
2. Урусов С.П., Богомолова Б.Ф., журнал «Молочная промышленность», Алматы, 2005, №7, 23с.;
3. Нестеренко П.Г., Санников М.Ю., Новопашина С.И., Вобликова Т.В., Жданов Е.Г. «Перспективы расширения сырьевой базы»\«Сыроделие маслоделие»\«Маслоделие» Москва, 2005, 2 изд., 54с., 396с.;

Сатыбалды Т., ТПП-19-1к тобының студенті
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті

Закирова Н.А., ст.преподаватель, «Казахстанский центр обучения и консалтинга» ЖШС
директоры

АЗЫҚ–ТҮЛІК НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН КЕЛЕШЕКТЕ ДАМУЫ

Қазіргі әлемнің сипатты ерекшелігіне интеграциялану мен жаһандану, өзара әркет пен өзара тәуелділік үрдістері жатады. Ешбір мемлекет жеке дара өзге елдермен байланыссыз, әлемдік шаруашылық бірліктерінен оқшауланған күйде дами алмайды.

Жаһандану жағдайындағы әлемдік шаруашылық жүйесінде халықаралық сауда алдыңғы қатарлы маңыздылыққа ие болып отыр. Елдің халықаралық саудаға қатысуы,

сыртқы сауда операцияларын және дербес сыртқы сауда саясатын жүргізуі – елдер арасындағы халықаралық экономикалық қатынастардың маңызды бөлігі болып табылады.

Кеден одағы мүше болуға байланысты ауыл шаруашылық нарығына ену мен отандық өнімдерді қорғау мәселелері Қазақстан үшін анағұрлым өзекті болып табылады. Қазақстандық тауарлардың бәсекеге қабілеттілігі мен сапасы төмен, ал елдің ауыл шаруашылығы көртеген себептерге байланысты дағдарысты жағдайды бастан кешуде: ауыл шаруашылығына жеткілікті көлемде инвестициялар тартылмайды, материалдық-техникалық базаның ескіруі, отын-жанармай өнімдерінің қымбаттылығы.

Кеден одағының артықшылықтарын атап өтетін болсақ, біріншіден, бірыңғай кедендік аумақ құру арқылы түрлі бағыттағы ынтымақтастыққа жол ашылады, ең бастысы бірлескен өндіріс орындарын ашу арқылы одаққа мүше елдердің индустрияландыру саясатына ықпал етуге болады. Сыртқы тауарлар экспанциясынан бірлесіп қорғануға мүмкіндік туады. Сонымен қатар, Кеден одағына мүше елдер бір-бірімен сауда-саттық жасасқанда шекарадан кесіп өтер кезде төленетін кедендік алым-төлемдерден босатылып, қағазбастылықтан құтылады. Үш елдің бүгінгі таңда 2 трлн. долларға бағаланып отырған бірыңғай нарығы бұдан да кеңейе түседі. Бұл өз кезегінде инвестициялық тартымдылығымызды арттыратын көрінеді. Ең бастысы, үш елдің халқы үшін тұтынатын өнімдер ассортименті кеңейеді. Үш елдің арасында бәсекелестік орнайды, бұл өз кезегінде сапаның артуына, тауар мен өнімнің қолжетімділігіне жол ашады. Үш мемлекеттің транзиттік әлеуетін тиімді пайдалануға мүмкіндік туып, кірісімізді арттырады. Ал кәсіпкерлеріміз өз өнімдерін халықаралық нарыққа шығаруда жаңа мүмкіндіктер мен жеңілдіктерге ие болады [1].

Ұлттық экономиканың дамуының қазіргі кезеңінде Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мен елдің азық-түлік тәуелсіздігін сақтау өзекті мәселеге айналып отыр. Осы мәселелерді шешу тек азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз ету мүмкін болатындай АӨК-нің даму деңгейіне қол жеткізу қажет.

Елдің азық-түлік қауіпсіздігінің жүйесіне үнемі оның жалпы тұрақтылығын төмендететін әр түрлі факторлар әсер етеді.

Азық-түлік қауіпсіздігінің қауіп-қатерлері дегеніміз – өмірдің ең басты ресурстары болып табылатын тамақ өнімдерінің төмендеуі, болмауы немесе бұзылуы, сондай-ақ оның сапасының яғни оның энергетикалық қасиеттерінің нашарлауын білдіреді.

Аграрлық нарықтың қазіргі жай-күйін бағалай келе Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігіне ішкі және сыртқы қауіптердің әсер ететінін анықтауға болады [2].

Осыған сәйкес, әлеуетті мүмкіндіктер мен ауыл шаруашылығы өндірісін мемлекеттік қолдаудың артуына қарамастан, елдің азық-түлік тәуелсіздігі күрделі және әлеуметтік қысымдағы сипаттағы мәселе болуы мүмкін.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесі қазіргі орын алған экономикалық дағдарыс кезінде одан әрі шиеленісе түсуі мүмкін. Сондықтан да алда шешуін күтіп тұрған ең күрделі мәселе – бұл агроөнеркәсіп кешенінің бүгінгі даму деңгейін төмендетпей, одан әрі тұрақты даму үдерісін қамтамасыз ету үшін мемлекет тарапынан қолдауды күшейту.

Соңғы жылдары Қазақстанға құрамында ГМО бар азық-түлік пен азық-түліктік шикізаттар келе бастады. Қолданыстағы заңнамаға сай біздің еліміздегі саудаға құрамында ГМО бар азық-түліктерді реттейтін нормалардың барлығына қарамай, ГМО айналысына бүгінгі күнге дейін ешқандай бақылау жасалмай келеді.

Қазақстанда ел аумағында гендік модификацияға ұшыраған азық-түлікті бақылайтын «Гендік инженерия қызметін мемлекеттік бақылау» жөнінде заң жобасы құрылды және қазіргі таңда бұл заң жобасын қабылдау қарастырылу үстінде. Заң жобасын Білім және ғылым министрлігі құрды. Мемлекеттік реттеу, қауіпке сараптама жасау, ГМО-ның мемлекеттік тізілімін құру, гендік-инженерлік жұмысқа және мемлекеттік бақылауға рұқсат беру арқылы жүргізіледі [3].

Заңнама аясында үйлестіру орталығын құру қарастырылған. Оның құрамына мүдделі мемлекеттік органдар мен ғылыми мекемелер кіреді. Үйлестіру орталығы ГМО-ны тіркегенде тәуекелді сараптамадан өткізіп отырады. Генетикалық модификацияланған

нысандардың экспорты, импорты, тасымалдануы, зертханалық сынақтары гендік-инженерлік зерттеулері мемлекеттік бақылауға алынады.

Азық-түлік қорабында ГМО қоспасы жөнінде ақпарат берілмегендіктен қазақстандықтар гендік өзгеріске ұшыраған өнімді шамадан тыс пайдаланады. Бұған елімізде трансгендік организмдерді анықтайтын арнайы лабораторияның жоқтығы себеп болып отыр. Егер жоғарыда аталған заң жобасы қабылданса, елімізде құрамында ГМО-сы бар балалар тағамы, өндіріске қажетті қоспаларды дайындауға, импорт пен экспортқа түбгейлі тыйым салынады. Қазақстанға тек мемлекеттік тіркеуден өткен ГМО-сы бар азық-түліктер ғана кіргізіледі. Мемлекеттік тіркеуден өту үшін ғылыми дәйегі бар дәлелдемелер келтіріліп, ГМО қауіптілігі жан-жақты сарапқа салынуы тиіс. Дәлелдемелер мен арнайы сараптамалық құжатты импорттаушы немесе өндіруші ұсынуы тиіс.

Сыртқы азық-түлік нарығымен байланысты реттеу мәселесіне келетін болсақ, азық-түлік қауіпсіздігін сақтауда ұлттық азық-түлік нарығын тиімді қоғаудың маңызы жоғары, себебі, қазіргі таңда импорттық жеткізулердің өсуі байқалып отыр.

Сондықтан, отандық АӨК жан-жақты дамуы үшін қолайлы сыртқы жағдайларын құру мен қолдау ел саясатының негізгі мақсаты болуы тиіс. Бұл мәселе әсіресе республиканың алдағы уақытта БСҰ-ға кіруіне байланысты ерекше өзекті болып отыр. Осының салдарынан елдің азық-түлік қауіпсіздігі үшін осы қадамның зияндарын минималдандыру және экспорттық әлеуеттің өсуін ынталандыру, халықаралық еңбек бөлінісінің мүмкіндіктерін ұтымды қолдану қажет. Алайда қалыптасқан жағдайда импорттық өнімдерден толық бас тартуға боламайды – бұл кейбір тауарлар бойынша нарық тапшылығын тудырады және бағалардың өсуіне алып келеді.

Экспортер елдердің субсидияларын қолдану арқылы тауарды импорттау кезінде өтеу баждарын өндіру қажет және түскен қаражатты отандық өндірістің дамуына жұмсау керек. Бірінші кезекте, аталмыш шараны құс еті мен жұмсақ сортты майларды импорттауда қолдануға болады.

Кесте 1 - Азық-түлік қауіпсіздігінің ішкі және сыртқы қауіп қатерлері

Қауіп-қатерледі тудырушы факторлар	Мүмкін болатын Салдары
<i>Ішкі факторлар</i>	
<p>Ел халқының көпшілік бөлігінің өмір сүру минимумынан төмен деңгейде өмір сүруі;</p> <p>Тағам өнімдеріне сұранысқа халықтың төлем қабілетінің жоғары болмауы;</p> <p>Жеке құрамы бойынша (ақуыз, майлар, көмірсулар, дәремендер) тағам өнімдерінің баланстылығының сақталмауы;</p> <p>Тағам өнімдерінің қауіпсіздігі және сапасының жеткілікті дәрежеде бақыланбауы;</p> <p>Отандық өндірістің жеткілікті жәрежеде дамымауы, оның төмен техникалық және технологиялық жабдықталуы;</p> <p>Табиғи және өнеркәсіп ресурстарының тиімсіз қолданылуы;</p>	<p>Адам әлеуетінің дамуын тежейді, елде әлеуметтік қысым тудырады;</p> <p>Азық-түлік нарығының толуына алып келеді және өндірістің дамуын тежейді;</p> <p>Адам әлеуетінің дамуын тежейді.</p> <p>Ұлттың немесе халықтың жекелеген топтарының денсаулығына қауіп тудырады;</p> <p>Сыртқы нарыққа тәуелділікті арттырады, тәуелсіздікті жоғалту қауіпі туады;</p>

<p>Экономиканың аграрлық секторында бағалық пропорциялардың бұзылуы;</p> <p>Азық-түлік нарығы конъюктурасының мүмкін өзгерістерінің мониторингісі мен оларды болжау жүйесінің жеткіліксіз дамуы;</p> <p>Заңнамалық, құқықтық және нормативтік базаның жетілмеуі;</p>	<p>Ұлттық нарықтың импорттық тауарлармен толуына және ішкі нарықтан отандық тауарлардың шығып қалуына алып келеді;</p> <p>Азық-түлік тауарлараның бағасының өсу қарқынының жоғарылауы, салаларалық баға диспаратеті орын алуы және ауыл шаруашылығында кеңейтілген ұдайы өндіріс қарқынының төмендеуі;</p> <p>Сұраныс пен ұсыныс балансының сәйкессіздігі, шаруалардың шығынғымұшфрауы, нарықта бағаның өсуі:</p> <p>Азық-түлік тауарларын өндіру мен тұтыну құрылымының бұзылуын күшейтеді;</p>
<i>Сыртқы факторлар</i>	
<p>Әлемдік нарық конъюктурасының қолайсыз өзгеруі;</p> <p>Ипортталатын азық-түлік тауарларының сапасының нашарлауы, гендік-модификацияланған өнім көлемінің артуы;</p> <p>Дамыған елдердің экспортты дамыту мақсатында әртүрлі бағдарламалар мен субсидияларды қолдануы және олардың агрессивті экспорттық саясатты құруы;</p> <p>Азық-түлікті сыртқы экономикалық және саяси қысым құралы ретінде пайдалану;</p> <p>Мемлекетаралық қарым-қатынастағы саяси тәуекелдер.</p>	<p>Шикізат пен азық-түліктің елден шамадан тыс сыртқа шығарылуын тудырады және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету қаупін тудырады;</p> <p>Экологиялық қысымды күшейтеді және ел халықының денсаулығына қауіп туғызады;</p> <p>Әділетсіз бәсекелестік жағдайын қалыптастырады, отандық тауар өндірушілердің нарықта бәсекелесу мүмкіндігін төмендетеді, импорттық өсуін туғызады;</p> <p>Ұлттық нарықтың импорттық тауарлармен толуының жоғары деңгейіне алып келеді және ұлттық тәуелсіздігін жоғалту қаупі туады;</p> <p>Отандық өнімдердің экспортына қолдан жасалған кедергілерді қалыптастыру, бұл өз кезегінде республиканың имиджін төмендетеді және азық-түлік балансының сәйкессіздігінне алып келеді.</p>

Дерек көзі: * [2] әдебиетті қолдана отырып автормен құрастырылған

Импорттық операцияларды жүргізетін субъектілер өздерінің қызметіне еш жауапкершілікпен қарамайды, сондықтан нарық төмен сортты, жалған, кей жағдайларда денсаулыққа зиянды тауарлармен толығыш отыр.

Азық-түліктің сапалылығын сақтау үшін отандық тағам өнімдері мен азық-түлік шикізаттарын өндірушілер мен өзге де жеткізушілердің орындауы міндетті болатын мемлекеттік қауіпсіздік стандарттары түрінде қазақстан нарығына сапасыз импорттардың әкелінуіне тосқауылдар қою қажет.

Базарларда бақылау жүргізу үшін санитарлы-экологиялық пунктер мен әрбір кеден пунктерінде импорттық азық-түлікті тескеру үшін экспресс-лабораториялар ұйымдастыру арқылы азық-түліктің сапасы мен қауіпсіздігін бақылау жүйесін құру қажет. Сатушыға тек бақылау зерттеуінен және тауардың әрбір партиясына сәйкес сертификаттар алғаннан кейін ғана импорттық өнімді сатуға құқық беріледі. Осылайша, импорттың орнын басу және нарық сыйымдылығының отандық өнімдерге толуының өсуіне жағдай туады және отандық тауар өндірушілер дамуға қосымша серпін алады.

Ауыл шаруашылық өнімінің экспортын ынталандыру мақсатында экспорттық субсидияларды қолдану қажет. Экспорттық субсидияларды оған әлемдік бағаның құбылу жиілігі мен деңгейіне және транспорттық қызметтің құнына байланысты кезең-кезеңмен белгілену тиіс. Олар тауарды жөнелткеннен кейін және барлық кедендік нысандарды (экспортта қолданылады, бірінші кезекті бидай және бидай өнімдеріне) орындағаннан кейін төленеді. Бұл өткізу нарығын кеңейтуге мүмкіндік береді және қазақстандық бидайдың бәсекеге қабілеттілігін көтереді.

Әдебиеттер:

1. Сейдахметов А. Азық-түлік қауіпсіздігі де бір асқар бел// Егемен Қазақстан 27 мамыр, 2014.

2. А.Б. Молдашев, Г.А. Никиина, Л.И. Луецкий, Г.Я. Гусева. Концептуальные основы продовольственной безопасности Казахстана. – Алматы, 2009. 28 б.

3. aikyn.kz / Әлем ГМО-ға қарсы - Әйгерім БАҚЫТҚЫЗЫ – Айқын Республикалық қоғамдық-саяси газеті / 25.08.11.

4. А.М. Мырзахметова. ВТО и внешняя торговля Казахстана. – Алматы: Қазақ университеті. 2009.

Сахилаева Д., студентка группы С-21-1к

Научный руководитель: преподаватель, магистр Успан Т.А.

Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Республика Казахстан

ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА СФЕРУ СТАНДАРТИЗАЦИЮ И СЕРТИФИКАЦИЮ

Объединенный исследовательский центр (JRC) Европейской комиссии в сотрудничестве с Европейскими органами по стандартизации CEN и CENELEC начал исследование потребностей в стандартизации в ответ на COVID-19 и будущие пандемии. Цель этого упражнения состояла в том, чтобы определить текущие инициативы по гармонизации, а также дальнейшие потребности в стандартизации в соответствующих секторах, таких как кустарные многоразовые маски для лица (CWA 17553), медицинские маски для лица и социальное дистанцирование в закрытых общественных или коммерческих помещениях. Обзор уже осуществляемых мероприятий по стандартизации, имеющих отношение к COVID-19 в Испании и Италии, иллюстрирует – хотя и фрагментарно и частично завершено – важность стандартизации в ключевых секторах для борьбы с пандемиями, таких как здравоохранение, социальная сфера, охрана и безопасность. Результаты внутреннего исследования подчеркивают, где стандартизация

потенциально может помочь исследованиям и инновациям быть более ориентированными на политические цели и лучше поддерживать вклад Европы в глобальные усилия по борьбе с пандемией путем повышения согласованности и гармонизации. Этот отчет информирует коллег в европейских институтах и государствах-членах о решающей роли стандартизации в общих усилиях по преодолению COVID-19. Примеры включают потенциальные вклады в разработку руководящих принципов, методов и / или стандартов совместимости. Наконец, в докладе также приводятся практические примеры гибких мероприятий по стандартизации и результатов, которые могут позволить ЕС более эффективно и многосторонне реагировать на будущие кризисы. С помощью этого отчета мы стремимся повысить осведомленность о возможностях, которые стандартизация и гармонизация могут принести в контексте COVID-19.

Примеры областей, в которых существующие стандарты могут быть актуальны:

- Медицинские приборы и средства защиты

Стандарты в таких областях, как медицинские перчатки, медицинские маски для лица, средства индивидуальной защиты глаз и т.д., особенно важны для обеспечения того, чтобы оборудование, необходимое для борьбы с COVID-19, соответствовало требованиям и было надежным. В качестве примера можно привести документ Технического комитета по защитным барьерам Ассоциации по продвижению медицинского оборудования (ААМІ). Мы говорим о стандарте ААМІ РВ70: 2012 "Показатели эффективности жидкостного барьера, классификация защитной одежды и занавесок в медицинских учреждениях". Документ устанавливает систему классификации и связанные с ней минимальные требования к защитным свойствам жидкостного барьера и защитной одежды, включая хирургическую и изолирующую одежду для использования в медицинских учреждениях. Стандарт основан на общепринятых методах тестирования. Еще один добровольный стандарт, который можно использовать при выборе одежды для защиты от микроорганизмов, был создан ISO. Мы говорим о документе ISO 13997 "Защитная одежда - механические свойства - определение прочности на разрыв острыми предметами". Стандарт ISO 13997 для защитной одежды, который может использоваться, среди прочего, для срочных карантинных процедур, устанавливает минимальные требования к документации, дизайну, характеристикам, испытаниям и сертификации новой одноразовой и многоразовой одежды для служб экстренной помощи. Требования, изложенные в документе, способствуют защите людей от инфекционных жидких патогенов. Эксперты также ссылаются на документы организации ASTM International, которая до сих пор разработала ряд стандартов, касающихся перчаток для обследования пациентов. Список этих стандартов включает следующие документы:

1. ASTM D6319 "Стандартные спецификации для диагностических перчаток с уплотнительным материалом на основе нитрила для медицинских целей".
2. ASTM D3578 "Стандартные спецификации для диагностических резиновых перчаток".
3. ASTM D5250 "Стандартные спецификации для перчаток из поли (винилхлорида) для медицинских целей".
4. ASTM D6977 "Стандартные характеристики поли хлоропреновых диагностических перчаток для медицинских целей".

Лабораторные стандарты

Стандарты гарантируют, что медицинские тесты дают точные и надежные результаты. Лабораторные стандарты обеспечивают высокие качественные возможности тестирования в больших объемах приводят к сопоставимым результатам и позволяют эффективно реагировать на пандемию COVID-19. Для лабораторий по тестированию на COVID-19 крайне важно обеспечить обеспечение качества посредством аккредитации. Аккредитация для тестирования на COVID-19 в соответствии с ISO 15189 (медицинские лаборатории) и

17025 (общие требования к тестированию) демонстрирует компетентность в проведении тестирования и гарантирует точную и надежные результаты испытаний. Центры, которые управляют биологическими рисками, такими как испытания, хранение, транспортировка, работа с опасными биологическими материалами или их утилизация, используют стандарт ISO 35001 для защиты своих сотрудников.

Экологические стандарты и стандарты обращения с отходами. Эти стандарты помогают управлять увеличением количества отходов, вызванных использованием одноразового защитного оборудования (защитная одежда, одноразовые перчатки, медицинские маски и т.д.). Помимо управления охраной труда и безопасностью, в стандарте также отражены аспекты охраны окружающей среды и управления отходами.

Письменные стандарты для вакцин против COVID-19. Секретариат ВОЗ рассмотрел и опубликовал перечень существующих руководящих документов ВОЗ, принятых Комитетом экспертов ВОЗ по биологической стандартизации (ЕКБС) и опубликованных в Серии технических отчетов которые имеют отношение к разработке, производству и оценке вакцин против COVID-19. В перечне объясняется, каким образом действующие письменные стандарты ВОЗ могут служить полезным руководством и информацией для разработки, производства и оценки вакцин-кандидатов против COVID-19. Перечень не является исчерпывающим, но фокусируется на оценке качества, безопасности и эффективности вакцин. Некоторые руководящие принципы ВОЗ могут также применяться для других вмешательств по борьбе с COVID-19, таких, как биологические терапевтические продукты (например, антитела). Подробная информация о применимости существующих документов ВОЗ для различных типов вакцин, таких как Эбола, РСВ и т.д., предоставляется для оказания помощи национальным регулирующим органам и производителям вакцин и других биологических препаратов. В частности, ЕЦБС принял пересмотренные Руководящие принципы ВОЗ по обеспечению качества, безопасности и эффективности плазменных ДНК-вакцин на своем 71^{-м} заседании 24-28 августа 2020 года, которые будут полезны для разработки и оценки вакцин против COVID-19 на основе СВЧ-технологии.

В настоящее время наблюдается рост числа некоммерческих организаций и компаний в различных отраслях, которые ограничивают передвижение сотрудников и переводят специалистов на удаленную работу. Кроме того, конференции и аналогичные мероприятия будут отменены, отложены или переведены в онлайн-формат. Не исключение и организации, занимающиеся стандартизацией. Например, в 2020 году ASTM International провела совещание по разработке стандартов в Бостоне, США (29 марта - 3 апреля), и была приостановлена в Праге, Чехия (27-30 апреля). ASTM International отметила, что, учитывая распространение коронавируса COVID-19, а также растущую обеспокоенность по поводу безопасности членов технических комитетов организации и других сотрудников, в марте-апреле было принято решение отменить запланированные ранее мероприятия. Представители ASTM International не исключили отмены или отсрочки следующих заседаний по разработке стандартов, которые должны состояться в мае (с 10 по 15 мая) и июне-июле (с 28 по 3 июля). Американский Национальный институт стандартов (American National Standards Institute; ANSI), в свою очередь, перевел все встречи и конференции в онлайн-формат для большинства участников. Это решение осуществляется с помощью систем видеоконференции и виртуального присутствия. К ним относятся контакты с людьми, которые находятся в странах и регионах с высоким уровнем риска (Китай, Иран, Италия, Япония и Южная Корея). Руководство Международной организации по стандартизации (ИСО) также приняло решение не уходить в сторону. Учитывая обеспокоенность по поводу здоровья своих специалистов в связи с пандемией Covid-19, эта организация приняла решение перенести все управленческие и технические совещания, запланированные до 30 июня 2020 года, в виртуальный формат или отложить их.

Во время вспышки коронавируса несколько организаций по стандартизации, в том числе Международная ассоциация сантехников и механиков (IAPMO), Американское общество инженеров по теплу, охлаждению и кондиционированию воздуха (или ASHRAE) и BOMA International, выпустили сборник тематических рекомендаций. В частности, документ ASHRAE содержит рекомендации по решению проблем эксплуатации и технического обслуживания систем отопления, вентиляции и кондиционирования воздуха с точки зрения возможности распространения вирусной инфекции через такое отопительное и охлаждающее оборудование. BOMA International опубликовали руководство для владельцев зданий по борьбе с коронавирусом. В документе говорится, что уже можно предпринять шаги по подготовке зданий и защите их жителей. Такие шаги включают консультирование коммерческих сотрудников, которые арендуют помещения в зданиях, о необходимости оставаться дома, если они заболеют, и разработку гибкой политики отпусков, а также распространение литературы по профилактике коронавируса от Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ).

Список использованной литературы:

1. <https://www.icqc.eu/ru/certifikacija-ce/mezhdunarodnaya-standartizaciya/standardization-standardization-process>
2. <https://www.iso.org/ru/standards.html>
3. <https://www.who.int/groups/expert-committee-on-biological-standardization>
4. https://www.researchgate.net/publication/352018810_Standardisation_needs_for_improved_management_of_COVID-19_-_A_JRC_scoping_exercise_on_potential_standardisation_gaps
5. <https://www.novotest.ru/news/world/coronavirus-covid-19-and-standardization-facts-implications-and-recommendations/>

Сембеков Ерлан Муздыбекович
студент 5 курса специалитета «Ветеринария»
Белгородский государственный аграрный университет
имени В.Я. Горина, г. Белгород, Российская Федерация
Научный руководитель: магистр, ст. преподаватель Абзалбек М.С
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РК

В Республике Казахстан имеются все условия, необходимые для развития сельского хозяйства. Площадь сельхозугодий в РК составляет 215 миллионов гектаров, что составляет более 4% мировых ресурсов. Наряду с Австралией и Канадой, Казахстан занимает ведущее место в мире по наличию пахотных земель в расчете на одного жителя.

За первые три месяца 2021 года в Казахстане были зарегистрированы 563 новые организации в области сельского хозяйства (без лесного и рыбного хозяйств).

Количество новых сельскохозяйственных организаций по отраслям деятельности:

- Смешанное сельское хозяйство — 211 новых организаций.
- Животноводство — 165 предприятий.
- Выращивание сезонных культур — 133 компании.
- Вспомогательные виды деятельности — 39 организаций.
- Выращивание многолетних культур — 8 предприятий.

Для сравнения нужно отметить, что за весь 2020 год в Казахстане было зарегистрировано 1626 новых компаний, работающих на сельскохозяйственном рынке (без лесного и рыбного хозяйств).

Являясь государством с сырьевой направленностью экономики РК старается ограничивать вывоз сырья и стимулировать глубокую переработку сырья.

Ограничениями вывоза сырья являются методы квотирования и лицензирования, введение запрета на вывоз, увеличенные таможенных пошлин.

Так, на данный момент действует запрет на вывоз гречки, сахара белого, картофеля, лука, чеснока, семян и масла подсолнечника. На морковь, репу, свеклу, капусту, а также на муку и пшеницу введены квоты.

Методами стимулирования экспорта является снижение налогов и таможенных пошлин на вывозимую продукцию глубокой переработки. Кроме этого, государство оказывает консультационную поддержку экспортеров, компенсирует затраты на участие в выставках.

Мощную экономическую поддержку получают экспортеры в виде преференций и субсидий. Так на 2020 год запланировано выделение субсидий агропромышленному сектору в объеме 200 млрд. тенге.

Почти одна четверть всей территории страны характеризуется как степные земли, половина как полупустынные и пустынные территории, остальная четверть территории являются предгорными. 80% территории страны характеризуются как сельскохозяйственные земли, что составляет более 200 млн. га. Однако, из этой территории только 40% или 96 млн. га. используются в сельскохозяйственном обороте, согласно официальной статистике.

Большие колебания в урожайности в отдельные годы наблюдаются не только из-за неблагоприятных погодных условий, но и из-за довольно низкой технологической оснащенности отрасли почти во всех производственных этапах, включая послеуборочные процессы. Процессы переработки и реализации продукции как на местном, так и зарубежных рынках также требуют улучшения. К примеру, в РК перерабатываются всего 2-3% от всего объема произведенной продукции овощеводства и плодоводства. Тем не менее, несмотря на довольно низкую долю переработки сельскохозяйственной продукции, Казахстан входит в число крупнейших производителей и экспортеров зерновых культур и муки. По экспорту муки страна занимает лидирующую позицию на мировом рынке.

В соответствии со стратегией «Казахстан 2050» в АПК основными направлениями в отрасли стали повышение обеспечения продовольственной безопасности страны, формирование аграрного бизнеса, повышение конкурентоспособности отечественной продукции и наращивание объемов продаж, как на внутреннем, так и на внешнем рынке, снижение уровня импорта продовольствия, внедрение эффективной системы государственной поддержки сельхозпроизводства.

Преференции и субсидии в сельском хозяйстве Республики Казахстан.

В целях повышения производительности труда в сельском хозяйстве, для использования экспортного потенциала аграрного сектора правительством РК поставлена цель внедрения современных технологий посредством привлечения иностранных инвестиций, предоставления преференций инвесторам в виде гарантирования возврата инвестиций, освобождения от некоторых видов налогов, софинансирования. Казахстаном внедряются формы страхования для поддержки сельскохозяйственного товаропроизводителя в случае неблагоприятных погодных условий.

Основные направления поддерживаемые государством:

- Животноводство (разведение КРС, МРС, молочное животноводство, коневодство, верблюдоводство, птицеводство);
- Растениеводство зерновое, бахчевое, техническое, фрукты, овощи;

• Переработка сельскохозяйственной продукции (мясоперерабатывающие предприятия, убойные пункты; птицефабрики; молоко (молокоперерабатывающие предприятия, предприятия по сбору молока); зерно, овощи-фрукты (переработка, очистка, хранение, отгрузка).

Три вида преференций, осуществляемых Правительством РК в отношении инвесторов:

1. при реализации инвестиционного проекта;
2. при реализации инвестиционного приоритетного проекта;
3. инвестиционный специальный проект может быть реализован при производстве моторной техники, в том числе для сельскохозяйственного машиностроения.

Сельскохозяйственные товаропроизводители могут рассчитывать на государственные субсидии при приобретении, содержании и разведении племенного мясного скота, племенного мясо-молочного скота. При этом субсидируется приобретение и содержание как производительного поголовья, так и маточного поголовья. Данные субсидии распространяются на крупный рогатый скот, мелкий рогатый скот, свиное поголовье.

Субсидируется производство и переработка мяса, молока, шерсти.

В растениеводстве субсидируется производство и переработка зерна, свеклы, хлопчатника, подсолнечника. В целях повышения урожайности государством также субсидируется использование удобрений, веществ используемых для борьбы с вредителями посевов.

Для стимулирования интенсивного обновления машинно-тракторного парка государством субсидируется приобретение сельскохозяйственной техники, предоставляются льготные кредиты.

Список литературы:

1. Программа по развитию агропромышленного комплекса в Республике Казахстан на 2013-2020 годы «Агробизнес - 2020», Астана, 2012 г.
2. Fred C. White, Rod F. Ziemer - Efficiency and equity considerations in financing agricultural research and extension // The Annals of Regional Science.- 2013. - №3. - P. 64-78.

Серикова М., ТПП-19-1к тобының студенті
Ғылыми жетекші: магистр аға оқытушы Малдыбаева М.Н.
Қазтұтынуодағы қарағанды университеті,
Қарағандық., Қазақстан Республикасы

ҰН ҚАСИЕТІН ЖАҚСARTУ ЖОЛДАРЫ

Біздің бүгінгі өмір сүріп отырған ғасырымыз – ХХІ ғасыр. Ғылымның, техника мен технологияның шарықтай даму жолына бет алған ғасыр. Ғылымның көптеген салалары дамудың жаңа баспалдағына көтеріліп, күн сайын көптеген жаңалықтар ашылуда. Сонымен қатар қазіргі кезде тағам өнімдерін жай ғана өндіріп қана қоймай, сапасын жоғарылата отырып өндіру ісі қолға алынып отыр [1].

Күнделікті өмірде қолданатын тағам түрлерінің сапасы мен қауіпсіздігі өте маңызды. Соның ішінде ұнның алатын орны ерекше. Себебі ұн өнімінен пісірілетін нан негізгі азық-түлік болып саналады. Нан, кондитер өндірісінің, макарон өндірісінің негізгі шикізат көзі де – ұн. Ұнды әртүрлі дәнді-дақылдарды ұнтақтау нәтижесінде аламыз. Қазіргі таңда базар мен дүкен сөрелерінде ұндардың түрлері көп-ақ. Түрлі өндірушілер мен сұрыптар арасында таңдау жасау қиынға соғады. Көбіміз ұн сұрпы жоғары болған сайын оның сапасы да жақсы болады деп ойлап үйреніп қалғанбыз. Бұл пікір қате екен. Қазірде дүкен

мен базарларда сұранысқа ең көп ұн – бидай ұны. Бидай ұнының жоғары, бірінші және екінші сұрыптары бар сұрыпты бидай ұны. Бұл ұнның түсі ақ-сарғылт келеді. Ұн біркелкі, алақанға алып ұстағанда бөтен заттар сезілмейді. Ұнның осы түрі түрлі нан өнімдерін пісіруде ең көп қолданылады. Бұл ұннан пісірілген өнімдер жақсы көтеріліп, біркелкі піседі. Мамандардың айтуынша, жоғары сұрыпты бидай ұнын қатпарланған, ашытқан не құмды қамырға қолданған дұрыс. Бірінші сұрыпты бидай ұны ұстағанда жұмсақ, майда қылып тартылған, ақшылдау келеді. Бірінші сұрыпты ұнның жабысу қасиеті жақсы, сондықтан одан иілгіш қамыр жасауға болады. Ерекше пішінді, үлкен көлемді нан өнімдерін дәл осы ұннан пісірген дұрыс. Бәліштер, нандар, құймақтар, кеспе, жайма осы ұннан жақсы шығады. Екінші сұрыпты бидай ұны - ұн арасындағы дәрумендер мен микроэлементтерге бай болады. Бұл ұннан нанның түр-түрлері, печеньелер пісіріледі. В1, В2, РР, Е.

Ұнның қасиетін жақсарту жолдары: қарапайым нан пісіруге арналған жоғары, бірінші сортты ұн, бірақ құрамында ақуыз мөлшерін жоғарылату, ұнның дәрумендендірілуі, Дәнді ұнтақтауға дайындаудың эффективтілігі, ұнның нан пісіру қасиетін жақсартудың жолдары.

Ұн өндірісіндегі ақуыз мөлшерінің әртүрлі болуы мына қажеттіліктерден көрінеді:

1) Әртүрлі белокты құрамдағы ұнды диетикалық және емдік мақсатта қолдануға болады.

2) Арнайы бисквитті қамыр үшін өндірісте белокты құрамы төмен және крахмал құрамы жоғары ұнды қолдану керек.

3) Жоғарғы ақуызды ұн нан пісіру қасиетін жақсартқыш ретінде қолданылады. Себебі оның құрамында желімтік аз болады.

4) Жоғарғы ақуызды ұн ұнның жаңа түрлерін (сорттарын) шығаруда қолданылады.

Жоғарғы ақуызды ұнның технологиясы ұн ірілігінің әртүрлі жылдамдығына негізделген. Жоғарғы ақуызды ұн алудың негізгі базасы бидай дәнінің эндоспермінің микро құрылымын зерттеу болып табылады [2].

Ұн ірілігі ақуызды құрамының әртүрлі болуына байланысты бірнеше топтарға бөлінеді: Эндоспермнің микроқұрылымында крахмал бөлшектерімен байланысты болатын ұн бөлшектері 45 мкм болу керек; Құрамында бөлек ақуызға біріккен крахмал бөлшектері 18-45 мкм болатын ұн топтары. Бос ақуызды бөлшектерден және ұсақ крахмалды бөлшектерден тұратын өлшемі 18 мкм болатын ұн топтары.

Сортты диірмендерде дәннің перифериялық бөлігі мен эндоспермнің бөлінуі технологиялық процестің қабылданған шарттары бойынша жүреді. Дән перифериясы-қабықша, зародыш және алейрондық қабат технологияның негізгі өнімін құрайды, ал эндосперм-жоғары сортты ұнды. Дәннің биологиялық табиғаты сондай, ондағы биологиялық активті заттар-витаминдер, микроэлементтердің көп бөлігі дән перифериясында, ол жоғары сортты ұнды құрамындағы витаминдерге қарай азқұнды тағамдық өнім жасайды. В1(тиамин) және В2(рибофлавин) және РР(никотин қышқылы) дәрумендері дән өнімдерінің негізгі көзі негізгі көзі екенін ескерсек, онда жоғары сортты ұнға жасанды жолмен дәрумен енгізу керектігі анық болады. Ұннан жасалатын және алынатын тағамдар өнімдер негізгі тағамдық өнім болғандықтан жағдай қиындау болуы мүмкін. Сондықтан жоғары сортты ұнның дәрумендендірілуі маңызды болып табылады [3].

Дәрумендендірілу технологиясы арнайы инструкция бойынша жүзеге асырылады. Жоғары және бірінші сортты ұндардың дәрумендендірілуі В1, В2 және РР сияқты синтетикалық витаминдердің енгізілуімен жүзеге асырылады (1-кестеге сәйкес).

Кесте 1. Жоғары және бірінші сортты бидай ұнына В1, В2 және РР витаминдерінің енгізілу нормалары

Витамин атауы	Енгізудің минималды нормасы	Енгізілетін витаминдердің мөлшері, $\times 10^{-3}\%$
---------------	-----------------------------	---

	мг/1 00г	x10 ⁻³ %	Салмақт ық мөлшерлеу	Көлемді к мөлшерлеу
Тиамин(B1)	0,4	0,4	0,5-0,1	0,5-0,2
Рибофлавин(B2)	0,4	0,4	0,5-0,1	0,5-0,2
Никотин қышқылы(PP)	2,0	2,0	2,5-0,5	2,5-1,0

Технологиясы бойынша алдымен дәруменді концентрат дайындайды. Ол үшін витамин араластырғышқа бір уақытта B1, B2 және PP витаминдерінің белгілі бір мөлшерін салады және белгілі бір уақыт ішінде араластыру жүргізеді.

Одан кейін дайындалған дәрумен концентратын ұнмен араластырады. Үшінші этапта алдын ала дайындалған витаминдер қоспасы және ұн көлемдік немесе салмақтық тәсіл бойынша мөлшерленеді және порциялы араластырғышта ұнмен араластырылады. Ереже бойынша алдын ала дайындалған дәрумендер қоспасының мөлшерленуі ұнның мөлшерленуіне қарағанда 0,1-2,0% құрайды [4].

Технологиялық процестің дән тазалау бөлімінде дәнді ұнтақтауға сапалық дайындалуы қамтамасыз етілуі керек. Гидротермиялық өңдеу нәтижесінде алынған дән ылғалдылығы дән түріне және сапасына, сонымен қоса ұнтақтау типіне сәйкес болуы керек: жұмсақ бидайды нан пісіру ұнына сорттық ұнтақтау кезінде 14,0-6,5%; қатты және жоғары шынылы жұмсақ бидайды макарон өнімдерін дайындау ұнына ұнтақтау кезінде 15,5-17%; қара бидайды сорттық ұнтақтау кезінде 14,0-15,0%; бидай және қара бидайды обойлы ұнтақтау кезінде дән ылғалдылығы ұнның стандартты ылғалдылықта алынуын қамтамасыз етуі керек.

Дәндегі қоспа мөлшері 2-кестеде көрсетілгендей шекті нормаға сәйкес болуы керек.

Кесте 2. Дәндегі жіберілетін қоспаның шекті мөлшері

Қоспа түрі	Ұн түрі	
	макарондық	нан пісіру
Арамшөпті қоспа	0,3	0,4
Соның ішінде қуыршақты	0,05	0,1
Барлық зиянды қоспалар (қарақүйе, кекір, т.б.)	0,05	0,05
Соның ішінде кекір	0,04	0,04
Рузаривных зерен	0,6	0,3

Гелиотроп опушенноплодный, триходесма седая және минералды қоспалар бидай дәніне жіберілмеуі тиіс. Нан пісіру ұнтақтарының макарондық жармасының құрамы макарондық ұнтаққа арналған бидай қоспасының құрамына сәйкес келуі керек.

Дән клейковинасының саны мен сапасы осы стандартқа сәйкес ұнның алынуын қамтамасыз етуі керек. Дәннің эндоспермінде микро және макро сызаттар болуы керек, сол арқылы белгілі дәрежеде ылғалданады.

Эндосперм мен қабыршақтың байланысуы минималды болуы керек, сол арқылы олардың ұн зауыттарының үгіту бөліміндегі үгітілуі жақсы болады [5].

Елеуіштің үгіту бөліміндегі технологиялық процестердің бірінші жүйесіне апарылатын дәндік қоспалардың минималды құрамы әрбір бөлу сатыларында тиімді қамтамасыз етілген. Қажетті бөлу тиімділігі құрал дайындау зауытының құжаттарына сәйкес одан төмен қабылданбауы керек.

Дән бетіндегі минералды және басқа да түрлі қоспалар, кесілген қабыршақтары, сақалшасы және қылдары алынып тасталуы керек. Қолданылатын құралдың түріне байланысты дән күлділігінің төмендеу дәрежесі 0,02 – 0,05 % аралығында ауытқымауы керек. Сонымен қатар дәннің бөлінуі 1 – 2 % аспауы керек.

Негізінен ауыл шаруашылығында орындалатын түрлі шаруалармен және дәнді сақтау және ұнға айналдыруға дайындау мәселелерімен қара бидай және бидай ұнының нан пісіру қасиетін жақсарту мәселесі шешілуі керек.

Бірінші ретте өнімділігі жоғары болатын, ауруға төзімді келетін, тыңайтқышты жақсы сіңіретін және басқа да агротехникалық қасиетке және жақсы нан пісіру қасиетіне ие болатын қатты бидайдың жаңа сорттарының егісін көбейту керек [6].

Осыған қатысты топырақты өңдейтін, ондағы әртүрлі жәндіктер және ауруларды жою үшін сәйкес тыңайтқыштарды қолдану керек.

Көптеген жұмыстар нан қабылдау пунктінде элеваторлардың жұмысына байланысты болады, қолданылатын дәннің нан пісіру қасиетін дұрыс бағалау жуу мен кептірудің рационалды тәсілдерін қолдану, дұрыс орналастырып сақтау және тағы басқа.

Ұнның нан пісіру қасиеті ұн зауыттарындағы жүргізілетін шараларға байланысты: технологиялық қасиетіне байланысты дәннің үгінді қоспаларын құрастыру, дәннің желдетудің оптимальді режимін қолдану болып табылады.

Барлық жоғарыда аталған шаралар ауыл шаруашылығында және дайындау жүйесінде, дәнді сақтау және бірінші өңдеу кезінде жүзеге асырылады.

Ұнның қасиетін жақсарту жолдары ұнның сапасы мен қауіпсіздігіне айтарлықтай әсер етеді. Сондықтан әрбір өнімді жай ғана өндіріп қана қоймай, қасиетін, сапасын, дәруменділігін арттыра арқылы өндірімізге болады. Себебі мұндай әдістер қолданылып өндірілген ұн өнімін диеталық тағам ретінде, емдік тағам ретінде және басқа да ұн сорттарын сапасын жақсарту үшін араластыру арқылы сапасы жоғарырақ өнім ала аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. «100 нақты қадам» - Қазақстан Республикасының дамыған мемлекеттердің отыздығына кіру жөніндегі жоспары, 2015- <http://el.kz>
2. Закон РК от 9 ноября 2004 года №603-ІІ «О техническом регулировании» – Астана, 2004.- www.online.zakon.kz
3. ГОСТ 13586-1-68. Зерно. Методы определения количества и качества
4. Криштафович В.И. Товароведение и экспертиза продовольственных товаров. Лабораторный практикум.-М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2008.- 592с.
5. Нұрпейісова М.М. Сапаны басқару негіздері. Оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2010. - 260б.
6. Егоров Г.А. «Технология муки. Технология крупы». Учебное пособие. -Изд-во «КолосС», 2005. -296с.

3 СЕКЦИЯ. БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ТУРИЗМ: ӘСЕР ЕТУ МӘСЕЛЕСІ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ

СЕКЦИЯ 3. ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ТУРИЗМ: ПРОБЛЕМЫ И МЕХАНИЗМЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ

Айқазы Ж.Н., Тур-21-1к тобының студенті

Ғылыми жетекшісі – э.ғ.к., профессор Досқалиева Б.Б.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАНДА ТУРИЗМДІ ДАМУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Туризм қазіргі заманғы демалыстың ең танымал түрлерінің бірі ретінде адам өмірінің маңызды бөлігі болып табылады, оның табиғи ортаға жаңа және кем дегенде

уақытша оралуды білдіреді. Қазіргі әлемде Туризм халыққа қызмет көрсетудің ірі саласына айналды.[1, с. 37]

Қазақстанда нарықтық экономиканың қалыптасуы халыққа туристік қызмет көрсетудің нысандары мен әдістеріне қызығушылықты арттырды. Бұл саланың жедел қарқынмен дамуы және бәсекелестік рөлінің және туристік қызметті коммерцияландыру дәрежесінің өсуі туристік бизнесті мемлекеттік реттеу қажеттілігін түсінуге әкелді. Бірнеше ұрпақ бойы Қазақстан халқының едәуір бөлігі туристік қызметтерді пайдаланды, соның нәтижесінде оларға деген қажеттілік жаппай болды, яғни өмір нормасына енді, ұлттық мәдениеттің бір бөлігіне айналды.

Соңғы жылдары ҚР туризмді дамытуға көп көңіл бөле бастады. Туристік кешенді дамыту перспективалары көп жағдайда туристік саланы жалпыұлттық деңгейде мемлекеттік реттеуді күшейтуге байланысты, ол өңірлік туристік өнімдерді ілгерілетудің қазіргі заманғы стратегиясымен ұштастырылуға тиіс.

Туризм теориясы мен практикасында "әлеуметтік туризм" және "экономикалық туризм" ұғымдары ерекшеленетіні белгілі. Тиісінше, туризмнің тиімділігін әлемдік әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде бағалау критерийлері де ерекшеленеді.

Қазіргі әлемде туризм әр түрлі елдер арасындағы мәдени алмасу ісінде ғана емес, оң рөл атқарады. Туризмді дамыту адамдардың рекреациялық қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ете алады және индустриалды дамыған және дамушы елдердегі маңызды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге ықпал етеді.

Әлемдегі туризмнің даму серпінін бақылай отырып, сондай-ақ еліміздің туристік әлеуетін ескере отырып, туризмді Қазақстан экономикасының қазіргі заманғы инфрақұрылымды құруға, сондай-ақ тұтастай алғанда өңірдің дамуына ықпал ететін басым саласы ретінде айқындаған жөн.

Қазіргі уақытта туризм-бизнестің ең тиімді түрлерінің бірі болып табылады. Әлемдегі туризмнің маңызы үнемі өсіп келеді, бұл туризмнің жеке елдің экономикасына әсерінің артуына байланысты.

Жеке елдің экономикасында халықаралық туризм бірқатар маңызды функцияларды орындайды:

- ел үшін валюталық түсімдердің көзі және жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету құралы;
- елдің салымдары мен төлем балансын және ЖҰӨ кеңейтеді;
- туризм саласына қызмет көрсететін салаларды құра отырып, экономиканы әртараптандыруға ықпал етеді.

Туризм әлемдік экономиканың жоғары табысты және ең серпінді салаларының бірі болып табылады. Туризм саласында 250 миллионнан астам адам жұмыс істейді, яғни әлемдегі әрбір оныншы қызметкер. Туризмді дамытудың жаһандық тенденцияларын белгілейтін танымал талдаушы М. Рисидің айтуынша: «Дүниежүзілік Туристік Ұйымның (ЮНВТО) болжамына сәйкес, туристік индустрияның өсуі жиырма бірінші ғасырда қайтымсыз болады және 2025 жылға қарай халықаралық туристік сапарлардың саны 2.0 миллиард бірлікті құрайды. Өздеріңіз білетіндей, экономиканың бұл саласы әлемнің көптеген дамыған және дамушы елдерінің іргелі негізі болып табылады. ДСҰ мәліметтері бойынша, оның әлемдік экономикаға қосқан үлесі (қызметтердің жалпы өндірісі) әлемдік жалпы ішкі өнімнің 10,9% - ына бағаланады. Саяхат және туризм халықаралық инвестициялардың 11% - дан астамын қамтамасыз етеді" [1, 3-бет]. Қазақстан - көлемі жағынан әлемдегі тоғызыншы ел. Біздің елімізде табиғи ландшафттардың ерекше спектрі бар. Ол керемет әртүрлілікпен, ашық ауада және туризмді дамыту үшін таусылмайтын мүмкіндіктермен ерекшеленеді. Туризм саласындағы халықаралық сарапшылардың айтуынша, Қазақстандағы туризм саласының соңғы жылдардағы даму жағдайы оның үдемелі және тұрақты дамуымен сипатталады. Қазір біздің еліміз шетелдік туристердің келуі бойынша әлемде 53-ші орынға ие болса да, алдағы жылдары елдің әлемдік туристік рейтингте жоғары деңгейге шығу мүмкіндігі бар. Біздің еліміз туризмнің барлық түрлерін

– мәдени-танымдық, сауықтыру, экологиялық, экстремалды, спорттық және басқаларды дамытудың бірегей мүмкіндігіне ие екенін атап өткен жөн. Біз жыл сайын 4,5 миллионнан астам шетел азаматтарын қабылдаймыз. Біз бұл санның жылдан жылға өсуін күтеміз. Дегенмен, отандық туризм саласындағы айқын проблемаларды да мойындау керек. Қазіргі уақытта туристік инфрақұрылымның дамымауы, сервис сапасының төмендігі, Қазақстан туралы тәуекелдің жоғары елі ретінде стереотиптік және жеткілікті орнықты түсінік біздің елімізге әлемдік туристік ағынның 1% - дан азы келетіндігіне алып келді. Сондай-ақ, Қазақстан халқының туристік ұтқырлығының көрсеткіші жоғары емес екенін мойындау керек. Турфирмалардың басым бөлігі өз отандастарын шетелге жіберумен айналысуды жөн көреді және аз ғана фирмалар Қазақстанға туристерді тарту үшін жұмыс істейді. Негізінен туристер Алматы мен Астанаға келеді. Туризм Агенттігінің талдамалық баяндамасында атап өтілгендей: «Туристік фирмалардың келу туризмі саласындағы кәсіпкерліктен бас тартуы қажетті қаржы қаражатының, тиісті инфрақұрылымның болмауымен түсіндіріледі» [3]. Қазақстанда туризмді дамыту үшін, оның барлық ерекшеліктерін ескере отырып, туризм менеджментін дамыту қажет. Туризмді басқарудың міндеттері әртүрлі: олар сұраныстың дамуының жалпы тенденциялары мен заңдылықтарын анықтаудан және оның өзіндік ерекшеліктерін анықтаудан тұрады. Әрбір туристік кәсіпорын өз қызметін әртүрлі мүдделі тұлғалар мен клиенттердің ортасында жүзеге асырады. Туристік ұйымдар ұйымға айтарлықтай әсер ететін көптеген мүдделі тұлғалармен жұмыс істейді. Сонымен қатар, жеке мүдделі топтардың өз мүдделері бар. Туризмді басқарудың ерекшелігі туристік өнімге деген сұраныстың ерекшелігіне байланысты. Туризм сұранысы мен нарығын анықтаудың соңғы әдістері демалушыларды өмір салты, табысы, мүдделері және басқалары бойынша топтарға бөледі. Туристік қызметтерді өндірушілер демалушылардың белгілі бір түрлерін басшылыққа алады. Олардың қажеттіліктерін олар жақсы біледі және сол қажеттіліктерді қанағаттандыру оларға үлкен табыс әкеледі. Туристік сұранысқа табыс, отбасы құрылымы, оның мүшелерінің жасы, білімі мен кәсібі сияқты факторлар қатты әсер етеді. Туристік сұранысқа әсер ететін маңызды фактор-бұл табыс немесе сатып алу қабілеті. Бұл үшін қаражаты бар адам ғана саяхаттай алады. Басқаша айтқанда, тек туристік қажеттілік туристік сұранысқа айналады, оны қанағаттандыру үшін ақша болуы керек.

Қазақстандағы туристік саланың жай-күйі мен даму үрдістерін ескере отырып, туризм менеджментінің сапасы мен тиімділігін арттыру үшін мынадай бағыттар бойынша қызметті жандандыру орынды болып табылады: -бейінді ғылыми құрылымдарда қолданылатын іс-қимылдардың практикалық маңыздылығын күшейту және аумақтық даму мәселелерін кешенді болжаумен айналысатын туризм ұйымдары туристік және рекреациялық ресурстарды бағалау жұмыстарын жүргізді, туризмді ұйымдастырудың, оның жекелеген түрлерін қоса алғанда, оларды басқарудың ғылыми қағидаттары;

- демалу үшін жағдай жасау және рентабельділік есебінен экономиканы көтеру туристік нысандар. Бұл жұмыспен қамтудың және халық табысының тұрақты өсуін қамтамасыз етеді, туризммен сабақтас салалардың дамуын ынталандыру;

- мемлекеттік реттеу және туристік қызметті қолдау жүйесін дамыту;

- дамыту мәселелері бойынша заңнаманы жетілдіру арқылы және ішкі туризмді дамыту, тіркеу рәсімдерін оңайлату;

- ішкі туризмді дамыту саласында түрлі министрліктердің өзара іс-қимылын жолға қою, өйткені бұл міндетті шешу ғылым, мәдениет, білім беру, денсаулық сақтау тұрғысынан кешенді тәсілді талап етеді;

- техникалық реттеу жүйесінде белгіленген талаптарға сәйкес көлік және қонақ үй қызметтерінің сапасын арттыру;

- демалушылар мен жергілікті тұрғындардың экологиясы мен қауіпсіздігіне үлкен зиян келтірмеу үшін мәдениет деңгейін және халықтың қоршаған ортаға зиян келтіргені үшін жауапкершілігін арттыру;

- туризмді кеңінен насихаттау және танымал ету мақсатында туристік фирмалар туралы ақпаратты теледидарда, интернетте, БАҚ-та кеңінен жариялау; әрбір өңірдің туристік қызметтері туралы толық ақпараты бар бірыңғай интернет-журнал құру. Белсенді ақпарат алмасу турагенттер арасында ұсыныстар алмасуға мүмкіндік береді [4].

Туризм менеджментінің тиімділігін арттыру жөніндегі осы іс-шаралардың барлығы ішкі, сондай-ақ шығу туризмін одан әрі дамытуға ықпал ететін болады, бұл, сайып келгенде, әртүрлі негізгі және қосымша қызметтерге қаныққан ұлттық туристік өнімнің тартымдылығын едәуір арттыруға, еліміздің әлемдік туристік нарық жүйесіне интеграциялануына және Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға алып келеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Риси М. Халықаралық туризм статистикасы // UNWTO NEWS. – 2009. – № -3-9 бет.
2. Қазақстан туризмнің барлық түрлерін дамытуға ниетті // http://www.kt.kz/rus/state/kazahstan_nameren_razvivatj_vse_vidi_turizma_prezident_rk_1153499145.htm
3. ТМД елдері мен Қазақстандағы туризмді дамытудың қазіргі жағдайы мен проблемалары // <http://www.kazatur.narod.ru/mut/3.HTML>
4. «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (29.12.2014 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz/Document/doc_id=1023618

Благодарных Т.О., студент группы Тур 19-2

Научный руководитель – магистр, ст. преподаватель Гарипова А.А.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ИНТЕГРАЦИИ СИСТЕМ БРОНИРОВАНИЯ В ИНДУСТРИЮ ГОСТЕПРИИМСТВА

Системы бронирования начали появляться ещё в середине XX века. Турагентствам они стали доступны с 70-х годов и тем самым позволили туристкой отрасли развиваться уже с совсем иного уровня темпами. С тех пор прошло уже почти половина столетия, что является более чем достаточным промежутком времени для изучения всех преимуществ и недостатков данной инновации [1].

Преимущества

Первое - это повышение качества услуг

С появлением систем бронирования стало возможно собирать, хранить и использовать информацию о покупательских предпочтениях клиентов для улучшения уровня предоставляемых услуг. Например, анализируя частые запросы клиента, система чаще может предлагать направления соответствующие его желаниям, а также делать процесс резервации проще автозаполняя все необходимые формы, если он бронирует не впервые.

Второе - это упрощение работы с большими объемами информации

В прошлом, постоянно заниматься бронированием приходилось сотрудникам отеля вручную. Когда постоялец заселялся или выезжал, специальные сотрудники следили и обновляли список доступных номеров. Часто ручной контроль больших объемов информации в течении продолжительного времени приводил к множеству ошибок при регистрации и массе недовольных клиентов вследствие. С появлением систем бронирования проблемы подобного рода, если и не полностью разрешились, то значительно уменьшились. Глобальные системы бронирования собирают, хранят и делают доступными данные о свободных номерах, тарифах, погоде текущем курсе валюты и

многим другим. Информация обновляется в реальном времени и для доступа к ней нужен лишь компьютер либо же смартфон и стабильное подключение к интернету.

Третье - это увеличение эластичности и эффективности.

Отели и турагентства всегда должны адаптироваться к постоянно меняющимся условиям рынка, соответственно налаживая свою ценовую политику. На сегодняшний день, многие глобальные системы бронирования позволяют следить за актуальными расценками в реальном времени, в непосредственном соответствии текущей рыночной ситуацией.

Четвертое - это экономия денег и времени

До повсеместного интегрирования систем бронирования отелям приходилось нанимать персонал, который занимался бронированием, связываясь с клиентами по телефонной линии и обработкой информации вручную, а в период пикового спроса персонала требовалось больше обычного. Внедрение систем бронирования позволило значительно упростить менеджмент персонала в отеле, сократив штат или же просто перенаправить старых сотрудников на выполнение других задач.

Пятое - это удобство в отслеживании резерваций.

Иногда посетители бронируют номер заранее за несколько месяцев. Следить за подобными резервациями вручную может быть довольно проблематично. С появлением систем бронирования эта задача очень сильно упростилась.

Недостатки

Первый - в обязательном наличии интернета

Современные системы бронирования требуют наличия постоянного бесперебойного подключения к интернету для функционирования. Это может оказаться проблемой для тех турагентств, которые расположены в отдаленных регионах, где хороший интернет часто является роскошью [2].

Второй - в том, что ГДС требуют обучения

В идеале система бронирования должна быть максимально проста в использовании и если к альтернативным системам по данному поводу вопросов возникает немного, так как они в первую очередь рассчитаны на потребителей и имеют максимально дружелюбный интерфейс, то вот глобальные же зачастую требуют обязательного обучения персонала для полноценного пользования ими [3].

После тщательного анализа всех преимуществ и недостатков можно сказать, что постепенное развитие и внедрение систем бронирования, положительное влияние на увеличение скорости и удобства бронирования оказали весьма значительное влияние на индустрию туризма и гостеприимства. Внедрение систем бронирования это лишь один из показателей развития технологий. Да, небольшие турфирмы зачастую не могут позволить себе использование подобных систем, здесь может играть роль ценовой фактор, отсутствие доступа к качественному интернету или же другие причины, но для большинства более крупных предприятий, наличие системы бронирования является жизненно важной необходимостью. Высокая стоимость же выступает здесь платой за прогресс и выживание в конкурентной борьбе.

Список использованной литературы:

1. Чудновский А.Д. Информационные технологии управления в туризме: Учебное пособие. 2-е издание. -- М.: КНОРУС, 2017. -- 104 с.
2. Савельев В. Системы бронирования «Натали-Турс» // Туризм. -- №01 -- 2013.
3. Плотникова А. Новости GALILEO // Туризм. -- №08 -- 2012.

Ботова В.А. – ученица 10 «А» класса

Научный руководитель – магистр., преподаватель - Ахметов А.С.

КГУ Гимназия № 45

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА

Туризм крайне чувствителен к разнообразным политическим и социально-экономическим изменениям. Имея тенденцию к постоянному росту, согласно ежегодным докладам Всемирной туристской организации UNWTO, сфера туризма требует внедрения постоянных инновационных решений на международном, государственном, региональном, а также отраслевом уровнях. Процесс разработки инноваций близок к понятию творчества. Творчество относится к производству новых идей, подходов и изобретений, в то время как инновация соответствует применению новых и творческих идей и реализации изобретений. Большая роль в разработке инноваций отведена потребностям туристов. С течением времени туристские предпочтения меняются, появляются новые потребности в качестве туристских услуг, их наполняемости и доступности.

Например, с развитием социальных сетей, все большую популярность набирают аккаунты инстаграмм-путешественников, которые формируют мнения туристов о той или иной дестинации, на смену классическим турагентствам постепенно приходят on-line агентства.

В инновационной деятельности туристский бизнес опирается на современные научные разработки и технологические решения. Индустрия туризма выступает в качестве инициатора инновационных процессов, поиска и освоения новых рынков. Благодаря достаточной гибкости туристских услуг, непрерывно изменяются формы и способы предоставления туристских услуг, открываются и разрабатываются новые возможности для путешествий, повсеместно внедряются современные передовые технологии [1].

Туризм как социальное явление отражает стремление к познанию исторического и культурного наследия стран и народов, сохранению окружающей среды и в целом улучшение качества жизни людей, что приводит к повышению устойчивости туристских дестинаций.

Инновации в туризме имеют несколько характерных черт:

- Изменяющиеся потребности людей в расширении кругозора, познании новых дестинаций, культур стран и народов, получении нового опыта и знаний формируют новые пути реализации туристских решений;

- Рост конкуренции на туристском рынке как на международном, региональном и местном уровнях;

- Пресыщенность традиционных туристских маршрутов; Сочетание привлекательных условий отдыха для полного удовлетворения потребностей самых взыскательных туристов;

- Переход от экономики предложения к экономике спроса;

- Возможность регулировать внутренние и выездные потоки туристов [1].

Некоторые инновации в сфере туризма:

Тач-фри: бесконтактные технологии

Сенсорные экраны «пробрались» в тревел-индустрию в прошлом десятилетии. С тех пор киоски самостоятельной регистрации с тачскрином постепенно заменяли традиционные стойки в аэропорту, а экраны с сенсорным меню появились на спинках кресел на всех дальних рейсах. Но все эти тачскрины - форменные рассадники вирусов, если их правильно не дезинфицировать после каждого использования.

Добро пожаловать в эру «бескасательных» технологий в туризме, где личность и бронирования подтверждаются биометрическими данными. Это значит, что мобильных посадочных билетов станет больше, чаще будет применяться искусственный интеллект для распознавания лиц, а вместо паспортов будут сканировать радужку глаза. Технологию распознавания лиц при посадке на рейс уже практикует авиакомпания Delta Air Lines и

тестирует United Airlines. Биометрию также проверяют в аэропортах Канады, Исландии, Италии, Японии, Сингапура и Испании — и все идет к тому, что в будущем это будет повсеместная процедура.

Бронирование досмотра

Никогда больше не стоять в очереди в аэропорту — кто об этом не мечтал? Тем более соблюдать социальную дистанцию в очередях, где все выстраиваются друг за другом и используют общие контейнеры для вещей, почти невозможно. Похоже, очередям в аэропортах пришел конец, а на смену им уже спешат умные технологии.

«Санитэги» для багажа

Фирма Simplifying, которая занимается маркетинговыми стратегиями для авиакомпаний, предсказывает появление такого феномена, как «санитированные путешествия». Багаж будут дезинфицировать с помощью специального спрея, а затем наклеивать на него «санитэги» — бирки, подтверждающие, что чемодан прошел санацию. Ручную кладь будут дезинфицировать ультрафиолетовыми лучами или дезинфицирующим облаком прямо в сканере при досмотре.

Чтобы снизить риск распространения инфекции, в аэропорту Сингапура Чанги уже дезинфицируют тележки и киоски самостоятельной регистрации с помощью антимикробного покрытия длительного действия. В большинстве аэропортов не только усилили обычные меры поддержания гигиены, но и расставили автоматы с санитайзером для рук по всем терминалам.

Киоски здоровья

Представляете, если бы вирусы можно было находить прямо во время путешествия? С новыми процедурами проверки здоровья, встроенными в разные этапы контроля безопасности в аэропорту, это вполне может сбыться. В большинстве международных аэропортов уже меряют температуру всем пассажирам и сотрудникам. Как тревел-технологии могут упростить этот процесс и сделать его более эффективным?

В южнокорейском международном аэропорту Инчхон поставили киоски на одного, в которых роботы измеряют людям температуру. В международном аэропорту Хамад в Катаре термометрию проводят с помощью робототехники и специальных шлемов. Развитие автоматизированных технологий для путешественников сводит к минимуму необходимость контактов между людьми на протяжении всего процесса проверки безопасности и здоровья при перелетах.

Дезинфицирующие роботы

Нынешний уровень санитарно-эпидемической безопасности в аэропорту могут ощутимо повысить роботы-клинеры. Международный аэропорт Гонконга первым ввел кабинки для дезинфекции в полный рост и умные устройства Intelligent Sanitisation Robots, которые способны уничтожить 99,99 % бактерий и вирусов в воздухе. Роботы-клинеры работают по всему сингапурскому аэропорту Чанги и распыляют дезинфицирующие средства после уборки ковров пылесосом [2].

Дезинфицирующие роботы, прошедшие клиническое тестирование, все чаще появляются в больницах и лабораториях по всему миру — в аэропортах их тоже вряд ли придется долго ждать.

Контроль безопасности на основе искусственного интеллекта

После того как пандемия COVID-19 прогремела на всю планету, в тревел-технологиях стал все чаще применяться искусственный интеллект (ИИ). Методы машинного обучения могут помочь в обнаружении угроз вроде взрывчатки и огнестрельного оружия при продвинутом сканировании тела в аэропорту. Министерство финансов Японии уже инвестирует в эту технологию. В ближайшие десять лет японцы хотят внедрить систему на основе ИИ, которая будет выявлять контрабанду с помощью автоматического анализа данных сканирования.

Какая от этого польза простым туристам? Как минимум эти технологии здорово сэкономят время досмотра перед вылетом. В международном аэропорту Окленда в Калифорнии (США) с помощью ИИ-платформы Evolv Edge сканируют 900 человек в час.

Инновации в сфере индустрии гостеприимства:

Социальное дистанцирование в ресторанах и кафе

Исследования показывают, что по кафе, барам и ресторанам на карантине люди скучали больше всего. На эту сферу жизни COVID-19 повлиял драматически: летний туристический сезон в 2020 году приносит гостиницам одни убытки из-за закрытых границ, да и местные пока сторонятся общепитов.

Один отель в шведском городке Лидчёпинг придумал оригинальное решение для обеих проблем. Владелец гостиницы Stadshotellet посмотрел, что прибыль упала на 70 %, и предложил устраивать в пустующих номерах частные ужины. Свежеиспеченный ресторан 67 Pop Up прокачал привычное обслуживание в номерах за счет красивых скатертей и изысканных столовых приборов и теперь принимает бронирования от групп до 12 человек. Классная идея, которую могут перенять другие гостиницы, если меры социального дистанцирования останутся в нашей жизни надолго.

Приложения для телевизора в отеле

Какого предмета в гостиничном номере точно коснется практически каждый постоялец? Конечно, это пульт от телевизора. Пандемия коронавируса жестко прошла по индустрии гостеприимства, и владельцы отелей активно ищут новые технологии в туризме, которые помогут минимизировать риски распространения бактерий и вирусов.

Компания Otium, которая занимается интерактивными сервисами Smart TV и облачными технологиями, разработала виртуальный пульт дистанционного управления для гостиничных телевизоров. Работает это так: под экраном в номере находите QR-код, сканируете его смартфоном и таким образом разблокируете мобильное приложение с пультом. А когда выезжаете из номера, этот апп автоматически отключается. Очень просто!

Тревел-технологии, которые определяют будущее путешествий в посткоронавирусную эпоху

Авторазблокировка машин

Сразу после прилета в пункт назначения все мы пускаемся в следующую поездку — на автобусе, поезде или на арендованной машине. Автопрокатная индустрия изо всех сил старается сделать свой сервис максимально безопасным и простым. Например, инвестируют в разработку машин, которые разблокируются сами, без ключей, передаваемых из рук в руки.

Компания по прокату автомобилей Sixt устроила так, что машину можно заказать, забрать и вернуть без личного контакта с менеджерами и агентами. Ключи оставляют в локере, доступ — через приложение на телефоне. Другая автопрокатная контора — Zipcar — уже всю пользуется мобильной системой разблокировки машин: вместо ключей - приложение. По мере того как мы акклиматизируемся к новой реальности, бесконтактных технологий в путешествиях будет становиться только больше.

Инновационная деятельность в сфере туризма и гостеприимства направлена на создание нового или изменение существующего туристского продукта, поиск новых ниш, освоение новых рынков, на модернизацию комплекса туристских услуг, внедрение передовых информационных, телекоммуникационных и мобильных технологий, а также современных форм организационно - управленческой деятельности [2].

Список использованной литературы:

1. Электронный ресурс. – URL: https://spravochnick.ru/turizm/innovacii_v_turizme/ (Дата обращения 28.03.2022)
2. Электронный ресурс. – URL: <https://www.skyscanner.ru/news/travel-tech-post-coronavirus> (Дата обращения 28.03.2022)

Елубай Б.Д., Тур-19-1к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – магистр, оқытушы Ердаулат А.М.
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ИВЕНТ-МЕНЕДЖМЕНТ ПЕН БИЗНЕС ТУРИЗМІНІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Ивент (ағылш. event-оқиға) - түрлі сюжеттік қозғалыстарды, бейнелеу тәсілдерін, жарық техникасын, компьютерлік графиканы және т. б. пайдалана отырып, театр сахнасында, кино немесе телеэкранда, спорт немесе цирк аренасында жүзеге асырылатын ойын-сауық немесе жарнамалық ұсыну.

Арнайы іс-шара жоспарланатын, дайындалатын және құрылатын процесс болып табылады. Ұйымның кез-келген нысаны сияқты, ол уақытты, қаржыны, қызметкерлерді, қызметтерді және басқа ресурстар мен объектілерді бағалауды, деректерді жинауды, локализацияны, басқаруды, бақылауды және талдауды қамтиды. "Ивент" сөзі қазақ тіліндегі сөздіктерде әлі жазылмаған, өйткені ол жақында пайда болды. Көбінесе оның орнына "мәдени-бұқаралық оқиға" ұғымын қолданады. Ивент ұғымына оқиға, ісшара, рәсім және шоу кіреді.

Бизнес туризм-бұл іскерлік (коммерциялық) мақсаттары бар компаниялар/ұйымдар өкілдері жасайтын немесе корпоративтік іс-шараларды ұйымдастыратын туризм түрі.

Туризмнің бұл түрі корпоративтік саяхат индустриясын және кездесулер индустриясын, соның ішінде бизнесмендер мен кәсіпкерлердің іскерлік сапарларын (іссапарларын), конгресс-көрме және ынталандыру туризмін, іс-шараларды өткізуді біріктіреді.

Бір қызығы, тек бизнес саласында ғана емес, сонымен қатар туризмнің халықаралық тілі болып табылатын ағылшын тілінде Іскерлік туризм термині қолданылмайды. Бұл үшін жеке ұғым бар- business travel. Мамандар "Бизнес-туризм" ұғымының орнына туризмнің осы түрінің құрылымын дәл көрсететін ағылшын тіліндегі аббревиатураны және МІСЕ терминін жиі қолданады: Meetings / Incentives / Conferences / Exhibitions – іскерлік кездесулер / ынталандыру / конференциялар / көрмелер.

Іскерлік туризм өте жан-жақты: жеке іссапарлар, оқу мақсатындағы сапарлар, қаржылық, өнеркәсіптік және сауда корпорациялары өткізетін іс-шараларға қатысу, конференциялар. Бұған сондай-ақ ынталандыру турлары (ағылшынша incentive – ынталандыру сөзінен) – негізінен осы компания өндіретін тауарларды жылжыту және сатумен айналысатын қызметкерлерді ынталандыру мақсатында компаниялар ұйымдастыратын сапарлар кіреді. Саяси, экономикалық, ғылыми, мәдени, діни және басқа да ұйымдардың қолдауымен съездерге, конференцияларға, семинарларға қатысуға байланысты сапарлар. Іскерлік туризмнің бір бөлігін сауда-өнеркәсіптік көрмелерге, жәрмеңкелерге бару және олардың жұмысына қатысу мақсатында сапарлар алады.

Іскерлік саяхат жасаудың негізгі мақсаттарына мыналар жатады:

Серіктестермен кездесулер мен келіссөздер өткізу;

Басшылықпен және әріптестермен, филиалдар мен еншілес құрылымдар өкілдерімен кеңестер өткізу;

Өкілдіктер мен филиалдардың жұмыс инспекциясы;

Іскерлік байланыстарды орнату және жолға қою;

Кәсіби іс-шараларға қатысу (көрмелер, конференциялар және т. б.);

Қызметкерлерді оқыту;

Сертификаттар, лицензиялар, рұқсаттар және т. б. алу мақсатында әртүрлі елдердің мемлекеттік құрылымдарына жүгіну.

Жыл сайын аймақтар мен елдер арасындағы іскерлік, мәдени және ғылыми байланыстар күшейе түсуде. Мұнда іскерлік туризм маңызды рөл атқарады. Ұлттық экономиканың дамуы және оның әлемдік нарыққа интеграциялануы Іскерлік туризм

саласын дамытпайынша мүмкін емес. Іскерлік байланыс, технологиялар мен ақпарат алмасу, жаңа нарықтарды іздеу, инвестициялар мен бірлескен жобалар үшін серіктестер іздеу, реакциялар арқылы компанияларды жылжыту, қызметкерлерді оқыту және корпоративтік мәдениетті енгізу – мұның бәрі күтпеген жағдай сияқты Іскерлік туризм. Сонымен қатар, Іскерлік туризм – бұл көрмелер мен Конгрестерге қатысу, бизнес-білім беру арқылы компанияларды дамыту ресурстарының бірі.

Бизнес туризм - табысты бизнестің маңызды шарттарының бірі және ол қазіргі іскер адам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Ивент менеджмент – бұл тез дамып келе жатқан кәсіби сала, онда туристер жоспарланған іс-шаралардың әлеуетті нарығында тұтынушылар болып табылады, ал Туризм индустриясы олардың сәттілігі мен тартымдылығына қызығушылық танытты. Бірақ барлық оқиғалар туризмге бағытталуы керек емес, өйткені кейбір алаңдаушылық маркетингтік бағдарлауды қабылдауға байланысты жағымсыз әсер етеді. Сондай-ақ, эвенттердің басқа да мақсаттары мен міндеттері бар, соның ішінде қоғамды қалыптастыру, қалаларды жандандыру, мәдени даму, ұлттық ерекшеліктерді ынталандыру.

1 кесте. Ивенттің жіктелуі

Ивенттің жіктелуі		
PR Event Жарнамалық іс-шара	Consumer Event Тұтынушылық іс-шара	Bussines Event Бизнестік іс-шара
Пресс-конференция Пресс-тур Презентация	Концерт Фестиваль Роуд шоу Сауық кеші	Корпоративтік іс-шаралар Конференциялар Кездесулер Семинарлар Тренингтер Тимбилдинг

Ивенттерді жіктеудің сараланған көпөлшемді жүйесі әзірленді. Жіктеудің негізі келесі белгілер болып табылады: мақсатты аудитория, іс-шара тұжырымдамасы, іс-шараны ұйымдастыру. Бірінші белгі мақсатты аудиторияны саралауға бағытталған. Осылайша, іс-шараның кімге бағытталғанына байланысты корпоративтік (іскерлік), әлеуметтік іс-шаралар ерекшеленеді.

Ивенттің аралас түрі де бар-оған барлық адамдар қатыса алатын көрмелер, жәрмеңкелер кіреді. Жіктеудің екінші белгісі-оқиға тақырыбы немесе сапар мақсаты. Бұл жерде біз іскерлік (бизнес) ивенттерді бизнеске бағдарлай отырып, демалуға және рекреацияға бағытталған ивенттерді ажыратамыз. Бұл санатта аралас түрі де бар-бұл демалыс, ойын-сауық және ақпараттық компонентті біріктіретін іс-шаралар.

Ивент менеджмент пен бизнес туризмінің байланысы туристік бағытты дамыту үшін көптеген қатысушыларды тартатын жаппай арнайы іс-шараларды ұйымдастырған кезде жүреді. Бизнес туризм-бұл іскерлік (коммерциялық) мақсаттары бар компаниялар/ұйымдар өкілдері жасайтын немесе корпоративтік іс-шараларды ұйымдастыратын туризм түрі. Ивенттерді әзірлеумен, жоспарлаумен және жүргізумен ивент-менеджмент сияқты сала айналысады. Туристердің қажеттіліктерін зерттеу, туристік бағытты дамыту туризм менеджментімен айналысады. Осы екі білім саласын біріктіре отырып, біз іскерлік туризмді аламыз, ол өз кезегінде туристік бағытты өткізілетін іс-шаралар немесе іс-шаралар арқылы алға жылжытады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Авшаров А.Г., Боровик А.С. Социально-экономическое развитие региона: методологический аспект // Научные труды SWorld. 2011. Т. 10. № 2. С. 93-99.

2. Кольчугина Т.А. Территориальный маркетинг, его роль в продвижении курортных дестинаций // Университетские чтения – 2015. Материалы научно-методических чтений ПГЛУ. Пятигорск, 2015. С. 58-65.

3. Гончарова Е.Н. Тенденции развития культурного туризма между городами-побратимами в условиях современной социокультурной коммуникации // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Социология. Политология. 2016. Т. 16. № 2. С. 138-141.

4. Алексеева О.В. Событийный туризм и ивент-менеджмент // Российское предпринимательство. 2011. № 6. Вып. 2(186). С. 167-172.

Ербатырова Д.М., Тур-19-1к тобының студенті

Ғылыми жетекшісі – э.ғ.м., аға оқытушы Бялова А.К.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАНДА ЭТНОТУРИЗМДІ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Туристік бизнес-бұл өндірістік емес сала экономикасының бір саласы, оның кәсіпорындары мен ұйымдары туристердің материалдық және материалдық емес қызметтерге қажеттіліктерін қанағаттандырады, оның негізгі функциясы адамды толық және ұтымды демалыспен қамтамасыз ету болып табылады. Туристік бизнес әлемнің кейбір дамушы және дамыған елдері экономикасының басым бағыты болып табылады.

Қазақстанның көптеген облыстарында этникалық туризм элементтері қалыптасқан кешенді туристік өнімнің құрамында болады, бірақ дербес түр ретінде дамымаған. Этникалық туризмді қосымша қызмет ретінде емес, туризмдегі жеке, дербес бағыт ретінде дамыту қажет.

Этникалық туризм-белгілі этникалық, тілдік және мәдени компоненттері бар туризм бағыттарының бірі. Этникалық туризм ішкі және сыртқы болуы мүмкін. Сыртқы-бұл салт-дәстүрлерді, әдет-ғұрыптарды, өмірді, тілдерді және т.б. зерттеу басқа елдердің халықтарының болып табылады. Ішкі-тек өз еліне қатысты болып табылады. Ішкі этнотуризм болашақта тиімді және стратегиялық бағытқа айналуы мүмкін[1,3б.].

Этникалық туризм туристердің халықтардың шынайы өміріне деген қызығушылығына, халықтардың дәстүрлерімен, салт-дәстүрлерімен, мәдениеті мен шығармашылығымен танысуға негізделген.

Аумақта этникалық туризмнің дамуына ықпал ететін факторлар:

-этнотуризм үшін негізгі ресурс болып табылатын дәстүрлі мәдениеттің жоғары сақталуы;

-табиғи ескерткіштердің болуы;

-жергілікті тұрғындардың қонақтарды қабылдауда тәжірибесінің болуы және тағы басқалары болып табылады.

Этнотуризмнің дамуын тежейтін факторлар: мүдделі субъектілердің күш-жігерін нашар үйлестіру; маусымдық сипат; бастапқы капиталдың болмауы; келу туризмінің шектеулі түрлі құрылымы; көлік инфрақұрылымының, орналастыру құралдарының, тамақтанудың нашар дамуы; туристік бару объектісі ретінде кең туристік қоғамдастыққа аз мәлім болуы; туризм индустриясын қалыптастыруды басқару процесін басқару немесе реттеу нашар дамыған, инновациялық, инвестициялық, ақпараттық, кадрлық, ғылыми, нормативтік-құқықтық компоненттерді қамтитын тиімді ұйымдастырушылық-экономикалық механизмдерге негізделген.

Осылайша, соңғы уақытта этникалық туризм жетекші отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып, танымал бола бастады. Осы туристік индустрияны дамыту айтарлықтай инвестициялық салымдарды талап етеді.

Kazakh Tourism ұлттық компаниясы Қазақстандағы кейбір туристік жобалардың бірлескен инвесторы болуға ниетті. 2023 жылға қарай компания қазақстандық турбрендті

тиімді ілгерілететін және салаға инвестициялар тартуға ықпал ететін туризм индустриясының негізгі ойыншысына айналады деп жоспарлануда. Инвестицияларды тарту бойынша нақты кластерлер үшін үлкен маңызға ие түйінді жобаларға баса назар аударылатын болады. Белгілі бір жобаларда Kazakh Tourism тең инвестор ретінде әрекет ететін болады. Жақын арада іске асырылатын бірқатар зәкірлік жобалар анықталды, олардың қатарына үлкен және кіші Щебачье және Текекөл көлдерінің жағалау маңындағы аймағын дамыту жобасын, Щучинск-Бурабай курорттық аймағын дамытуды жатқызуға болады [2, 55б.].

Бүгінгі таңда Қазақстан туризмнің алуан түрлерін - экологиялық, шытырман оқиғалы, медициналық, тарихи-мәдени, тау шаңғысы, жағажай және туристік өсудің түрлі нүктелерінде басқа да түрлерін ұсынады. Сонымен қатар, бүгінгі күнге дейін ұлттық туристік өнім қандай болу керектігін түсіну болған жоқ. Ұлттық түрөнімді қалыптастыру үшін туризм түрлеріне шоғырландырылды: қазақстандық түрөнімнің бірегей табиғаты мен өзіндік мәдениеті бар негізгі бөлігін құрайтын эко - және этнотуризм, сондай-ақ фестивальдерді, түрлі ойын-сауық іс-шараларын, шытырман оқиғалы турларды және т.б. өткізуге шоғырланды.

Эко немесе этнотуризм Щучинск-Бурабай курорттық аймағында осы саладағы үздік әлемдік және ұлттық тәжірибелер негізінде өңірдің табиғи рекреациялық және этномәдени ресурстарын ескере отырып қолданылуы мүмкін.

Қазіргі уақытта жалпы құны 61 миллиард теңгеден асатын Щучинск-Бурабай курорттық аймағын дамытудың 2025 жылға дейінгі жоспарының үшінші кезеңі іске асырылуда, оның жартысы - жеке инвестициялар. Негізгі мақсат - курорттық аймақтың мүмкіндігін Four Seasons деп аталатын төрт жұмыс істейтін туристік маусыммен кеңейту. Егер өткен жылы курорттан түскен табыс Ақмола облысының бюджетіне бір миллиард теңгені құраса, биыл жергілікті билік екі есе көп соманы күтуде.

Сондықтан этнотуризмді дамыту жоспарына ұлттық стильде, киіз үй түрінде қонақ үй салу, тамақтану орындарын барлық қолайлы жағдайлармен жабдықтау жөніндегі іс-шаралар кіруі тиіс. Дүниежүзілік туристік ұйымның болжамдары бойынша алдағы онжылдықта эко - және этнотуризмді, сондай-ақ туризмнің тарихи, мәдени, ауылдық және әлеуметтік түрлерін қамтитын «эмпирикалық» туризмде үлкен өсу жалғасады. ХХІ ғасырдың трендтері қазіргі заманғы турист басқа смартфонды, жаңа автокөлікті немесе қымбат сарайды сатып алып, оған жаңа әсер, тәжірибе мен эмоциялар беретін жаңа бағытқа саяхат жасауды жөн көретінін көрсетеді[3].

Этнотуризм белгілі бір аймақта өмір сүрген адамдардың өмір салты мен дәстүрлерімен танысу ретінде туристік индустрияның салыстырмалы түрде жаңа, бірақ белсенді дамып келе жатқан бағыты болып табылады. Адамдар көбінесе жайлылықпен саяхаттап қана қоймай, ерекше тәжірибеден өтіп, жаңа нәрсені үйреніп, көргісі келеді.

Этнотуризмде осы немесе басқа облыста, республикада тұратын халықтардың материалдық (тұрғын үй, тамақ, киім) және рухани (салт-жоралар, мерекелер, отбасы және отбасылық тұрмыс және т.б.) мәдениетімен танысу маңызды болып табылады.

Мысалы, соңғы кездері салауатты өмір салтын қалыптастыруға ықпал ететін жолдар іздестірілуде, онда негізгі рөл тарихи оқиғалардың, қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің, салт-дәстүрлердің нәтижесінде әр этнос үшін ерекше болатын тағамға тиісті болып табылады. Қазіргі уақытта ұлттық тағам өте сирек кездеседі. Олардың басым бөлігі отбасылық тұрмыста сақталуда. Ұлттық тағам, ол дәріптеледі да қоғамдық тамақтандыруда, жиі әсеріне ұшырайды заманауи аспаздық. Нәтижесінде олар белгілі бір адамдардың дәстүрлі тағамдарына, олардың тамақтану жүйелеріне және интеграцияланған қалалық тағамдарға тән белгілердің тығыз байланысын білдіреді. Туристерге мейрамханалар мәзірінде өңір халықтарының дәстүрлі тамағын қосуға болады, оны дайындау үшін облыс және республика кәсіпорындары экологиялық таза ауыл шаруашылығы өнімдерін жеткізіп, қамтамасыз ете алады.

Ұлттық асүйлердің мәзірін пайдалана отырып, туристік маршруттар аймақтарында қоғамдық тамақтандыру жүйесін құру тағамды жаңа нысандармен байытады; қазіргі кафелер мен мейрамханалардың интерьерлері мен декорларын өзгерту мүмкіндіктері пайда болады. Ұлттық мерекелерді қайта жаңғырту қандай да бір этностың жинақы тұратын республиканың және облыстың ауылдары мен аудан орталықтарында кафе ашуға бағытталған.

Тур өтетін жерлерде облыстың немесе республиканың сыртқы экономикалық және аймақаралық қызметі туралы көрме-жәрмеңкелік іс-шаралар өткізілуі мүмкін, бұл оның тауар өндірушілерінің имидждік саясат пен аймақтық брендинг арқылы қамтамасыз етілетін әлемдік және ресейлік нарықтарда танымалдылығының артуына ықпал етеді.

Дәстүрлі тағамның жаңаруы мен дамуын бастау үшін аймақтың мейрамханаларының мәзіріне, соның ішінде қонақ үйлерде осы аумақта тұратын халықтардың дәстүрлі тамағын қосу керек; халықтардың ұлттық тағамдарының күндерін өткізу; белгілі бір жерде халықтардың ықшам өмір сүруімен тағамдар ассортиментін қолдана отырып, «Ұлттық тағам» кафесін салу; бағдарламаны біріктіру басқа этнотурлармен немесе экскурсиялармен бірлесіп, «Ұлттық ас үйі» жобасының негізін құру керек[4].

Әлемдік тәжірибеде этникалық ерекшеліктер, орын мен мәдениеттің өзіндік ерекшелігі жергілікті туристік брендке айналуға. Демалыстың бұл түрі жергілікті көрікті жерлерді, ұлттық дәстүрлермен танысуды, өзіндік атмосфера мен ерекше дәм тудыратын сауықтыру шараларын қамтиды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Риси М. Халықаралық туризм статистикасы // UNWTO NEWS. – 2019. – № 1. -3-9 бет.

2. Қазақстан туризмнің барлық түрлерін дамытуға ниетті/<https://tengrinews.kz/kazakhstan>

3. ТМД елдері мен Қазақстандағы туризмді дамытудың қазіргі жағдайы мен проблемалары <http://www.inform.kz/ru/>

4. «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (29.12.2014 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // http://online.zakon.kz/Document/doc_id=102361

Задорожная Е.В., студентка группы РД-18-2

Научный руководитель - магистр, доцент Алексеенко Т.Н.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕСТОРАННОГО МАРКЕТИНГА

Ресторанный маркетинг в современной высококонкурентной среде требует точных, надежных и исчерпывающих данных о клиентах. Онлайн - и офлайн - маркетинговые кампании могут даже использовать данные, собранные о реальных клиентах. По мере развития технологий и изменения потребительских предпочтений успешные маркетинговые стратегии необходимо тестировать и корректировать. В то время как проверенные традиционные маркетинговые стратегии все еще актуальны, стратегии цифрового маркетинга постоянно развиваются. Эта эволюция заставляет маркетологов придумывать новые умные кампании, привлекающие клиентов.

Методы цифрового маркетинга связаны не только с вашим веб-сайтом и тем, что вы можете с ним делать. Методы цифрового маркетинга включают другие каналы, такие как страницы в социальных сетях, страницы веб-сайтов, результаты поисковых систем и мобильные приложения. Даже можно использовать гостевой Wi - Fi в качестве мощного инструмента ресторанный маркетинга. Вот почему ресторанный маркетинг так важен: он помогает находить новых клиентов, расширять сообщество и превращать завсегдатаев в

постоянных клиентов. А пандемия COVID-19 сделала это еще более важным. Ожидания гостей изменились, что усложнило конкуренцию ресторанам, которые успешно изменили и адаптировали свою деятельность для повышения безопасности, бесконтактного обслуживания и онлайн-заказов.

Создание прочных отношений с клиентами и обеспечение непревзойденного гастрономического опыта позволяет выделиться на фоне конкурентов, и лучше всего начать с разработки маркетинговых цифровых стратегий ресторана. Эффективный маркетинг через цифровые каналы, кампании по электронной почте, рекламу и многое другое имеет большое значение для того, чтобы возвращать гостей снова и снова.

Маркетинг ресторана в ресторанной индустрии сегодня как никогда конкурентен. В условиях жесткой конкуренции крайне важно всегда быть на вершине своей маркетинговой игры. Можно получить преимущество перед конкурентами. Профессионалы должны научиться продавать ресторан, чтобы добиться успеха в новом году.

По мере того, как расширяются различные маркетинговые каналы, крайне важно сохранять единый голос и индивидуальность бренда. Так же надо учитывать, чтобы внешний вид и ощущения были как можно более последовательными, включая образы.

Ресторанный маркетинг начинается с веб-сайта. Веб-сайт компании - это виртуальный эпицентр бренда ресторана. Клиенты выходят в интернет, чтобы посмотреть ваше меню, заказать еду на вынос, узнать о предстоящих специальных предложениях и событиях и многое другое. Веб-сайт также должен быть источником идентичности бренда с точки зрения внешнего вида, ощущений и индивидуальности. Можно максимизировать посещаемость веб-сайта и привлечь новых клиентов, сосредоточившись на рейтинге веб-сайта. Процесс повышения рейтинга веб-сайта известен как поисковая оптимизация (SEO). Предоставление оригинального, образовательного, развлекательного и привлекательного контента для клиентов имеет решающее значение.

Нельзя забыть включить ключевые фразы, которые будут искать клиенты, например, итальянский ресторан в Караганде. При этом надо убедиться, что ключевая фраза естественно вписывается в предложение и не звучит натянуто. Также важно, чтобы другие сайты ссылались на ваш.

Умный способ думать о построении ссылок SEO заключается в том, что если публикуется развлекательный, образовательный, привлекательный контент, другие, естественно, будут ссылаться на него.

Google Мой бизнес – это бесплатный и простой в использовании инструмент для компаний и организаций, позволяющий управлять своим присутствием в Интернете в Google, включая Поиск и Карты.

Это позволяет управлять своей информацией, которая будет появляться, когда кто-то ищет название бренда ресторана или местоположение на Google Maps. Данный инструмент практически не используется в Казахстане, хотя на это стоит обратить внимание. Кроме того, компании, которые проверяют свою информацию с помощью Google My Business, в два раза чаще считаются уважаемыми потребителями.

Все, что нужно сделать, это создать бесплатную учетную запись Google (если ее еще нет), войти в систему и заявить о своем бизнесе. Также можно опубликовать свое меню, воспользоваться бесплатным онлайн-заказом Google для самовывоза или доставки или даже запланировать бронирование.

Если надо продавать ресторан, это неотъемлемая часть вашей маркетинговой стратегии. Эта стратегия также отлично подходит для привлечения новых клиентов. Если не создан список клиентов с контактной информацией, то это большое упущение. Размещение на веб-сайте формы, позволяющую клиентам и потенциальным клиентам, подписаться на рассылку новостей даст хороший результат. Затем надо отправить им информационный бюллетень по электронной почте с релевантным и убедительным содержанием.

Некоторые рестораторы будут включать в информационный бюллетень купоны или специальные предложения, чтобы побудить читателей посетить их. Информационные бюллетени являются эффективной формой электронного маркетинга.

Крайне важно оставаться последовательным: отправлять электронные письма ежемесячно, в один и тот же день каждого месяца.

Итак, есть возможность добавления поощрения, например бесплатного десерта, для всех новых подписчиков. Кроме того, форма регистрации должна отображаться на видном месте на каждой странице веб-сайта, если это возможно.

Социальные сети сегодня являются необходимой частью ведения любого бизнеса. Даже если нет страниц ни в одном из популярных социальных сетей, таких как Facebook, Instagram, VK, то это не значит, что клиенты публикуют, твитят и инстаграмят что-то о ресторане, который посетили, а потенциальные клиенты читают его. Чем активнее взаимодействие с клиентами, тем более лояльными они становятся и тем больше они распространяют информацию о ресторане. Хорошо разработанный план маркетинга в социальных сетях может принести большой процент клиентов.

От внесения улучшений до стимулирования продаж, вовлечение клиентов необходимо, когда вы продвигаете ресторан.

Что делать, если у вас нет аудитории в социальных сетях?

Есть много способов привлечь поклонников через социальные сети. Вот несколько советов, как увеличить количество подписчиков на Meta (Facebook):

Если нет группы в Meta, надо её создать. Это взаимодействие дает встроенную аудиторию, чтобы реагировать на контент, которым делитесь.

Когда нужно, чтобы люди лайкнули страницу ресторана или присоединились к группе, можно провести конкурс. Создайте графику, видео, сообщения в блогах и многое другое, чтобы люди могли делиться ими, чтобы распространять информацию. 35% фанатов на Meta лайкают страницу, чтобы участвовать в конкурсах.

Видео продолжительностью менее минуты может иметь значительные результаты. Лучшая продолжительность взаимодействия с Meta составляет около 1 минуты 30 секунд, а пользователи Facebook просматривают 100 миллионов часов видео каждый день. Видео могут быть о чем угодно: от рекламного контента до продуктов питания и напитков и закулисного взгляда на ресторан. Людям нравится делиться своим мнением, особенно если это легко и весело.

Фото и видео - беспроигрышный вариант для социальных сетей, особенно для Instagram. Очевидно, нужно использовать в социальных сетях, но это приемы и для дополнительного бонуса:

Можно привлечь клиентов с помощью фотографий и видео, которыми можно поделиться на целевой странице Wi-Fi. Это первое, что они видят, так что стоит войти в систему.

Сделать заставку удобной для общения с помощью кнопок «Мне нравится», «Поделиться», «Закрепить», попросив клиентов регистрироваться на социальных сайтах, когда они входят в ваш Wi-Fi. Лучше привлекать клиентов предложениями, которыми можно поделиться, индивидуально для каждой социальной сети, чтобы их друзья тоже могли поделиться.

Все эти возможности являются встроенными функциями платформы Meta и помогают наладить позитивные связи между клиентами и участниками их социальных сетей.

Twitter — еще одна отличная платформа для ресторанного маркетинга. Он позволяет публиковать изображения и текст, поэтому можно поделиться быстрым сообщением с любым изображением, которым хотите поделиться. Twitter дает возможность взаимодействовать с гостями с помощью быстрых и простых сообщений. Если у вас мало времени и вы хотите начать, Twitter — отличный вариант.

Изучение того, как продвигать ресторан, - это и искусство, и наука. Мы рассмотрели несколько компонентов успешной маркетинговой стратегии, которые рестораторы Казахстана уже используют, но не в достаточной мере. Это не исчерпывающие направления, но некоторые основные стратегические вопросы ресторанного маркетинга, как тренды современного этапа развития ресторанного бизнес должны быть внедрены в практику работы ресторанов.

Список использованной литературы:

1. <https://gosnauka.ru/100-novyh-professii-atlas-novyh-professii-professii-budushchego.html>
2. UNWTO.org; сайт Всемирной туристской организация ЮНВТО ООН
3. <https://inbusiness.kz/>

Карлова М, Тур-19-1к тобының студенті
Ғылыми жетекші – аға оқытушы Аешова Н.Т.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

ТУРИЗМ ДАМУДАҒЫ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Түйіндеме. Қазақстан Республикасының рекреациялық әлеуеті туризм дамуында маңызды рөл атқарады. Біздің жерлердің рекреациялық мүмкіндіктері тек ішкі туризмді ғана емес, келу туризміне де ықпал ете алады.

Маңызды сөздер: туризм, рекреация, табиғи ресурс.

Қазіргі уақыттағы туристік ресурстарға баға берудің түрлері оның мөлшер сандық сипаттамасының әр түрлі деңгейлерін көрсетеді, яғни үлкендер, ірілер, аса ірілер. Бұл сипаттамалар нарықтық қатынас жағдайында ресурстардың нақты бағасы туралы көріністі бермейді.

Туристік ресурстардың біртұтас кадастрдың болмауы баға беру аумағында мамандар әдетті бағалау базадан айрылады, сонымен қатар рентабельді қатынастар, туристік өнімнің баға құрылымының қалыптасуы, салық салу, туристік ресурстардың өндірілуі мен қорғалануы, олардың рационалды тұтынуы негіз болып табылатын экономикалық көрсеткіштерінің таңдауын қиындатады.

Бұл көрсеткіштер территорияның туристік аудандыруы үшін негіз болды және нарықтық қатынаста тауары ретінде туристік ресурстардың экономикалық мәнін жеткілікті деңгейде көрсеткен жоқ. Ол кезеңде, жоспарлы экономика жағдайында ондай міндеттер мақсатты түрде қойылған жоқ, ал оның шешілу нәтижелері талап етіленбеді.

Жылжымайтын мүлік, интеллектуалды меншік, бизнес және әр түрлі объектілерді бағалаудың құқықтық механизмнің пайда болуымен туристік ресурстарды бағалаудың (физикалық бағалау көрсеткіштері) параметрлерін өңдеу талап етілінді, яғни ресурстардың әр түрлі түрлері мен типологиялары үшін нарықтық құн орнатылуы керек болды.

Туристік ресурсті қолданудың қандай да бір құқықтық шектеулері болса, онда оның баға құны осы шектеулерді қоса есептегенде өндіріледі Басқа сөзбен айтқанда, егер ондай ресурс қолданудың ауыртпалық түсу мәртебесіне ие болса, онда жалдамадағы немесе оперативті басқармадағы болатын ресурспен салыстырғанда оның нарықтық құны жоғары.

Туристік территориялар мен аудандардың инвестициялық тартымдылығы нақты нарықтық құнға ие тұрақта туристік ресурстардың бар болуымен анықталынады. Онда туризм индустриясы мен туризм инфрақұрылымының капитал сыйымдылығының

жасалынуына шығындар ақталынады, ал туристік өнімнің рентабельдігі – бәсекелесуге қабілетті.

Туристік ресурстардың, сонымен қатар мәдени мұра объектілерінің экономикалық бағаланы оның мөлшер сандық сипаттамаларында негізделенеді. Экономикалық бағалау үшін мөлшер сандық өлшемі мен ресурс қоры берілген ресурспен және берілген ресурс ортасымен басқарылатын қызмет түрімен байланысты болуы керек. Мысалы, егер оның ортасы жер болып табылса, онда оның туристік ресурсі тау бола алады, берілген ресурс туристік қызметінің альпинизм, құзға шығу, спелео туризм, трекинг, экологиялық туризм сияқты түрлерін сипаттайды.

Ресурстарды қолданған кезде олардың құны нақты тұтынушыға, қызметтің түріне, ресурстің аттрактивіне, олардың пайдаланудың қарқындылығына, тұтынудың шектеулігіне, көліктің қолжетімділігіне, маусымға және көптеген басқа факторларға тәуелді.

Туристік рента өзінің экономикалық табиғаты бойынша – бұл туристік ресурстардан табыс, сондықтан осындай табыстың өлшемі сонымен қатар туристік ресурс құнының функциясына қызмет етеді.

Онда туристік ресурстардың құнын ренттік төлемдердің өлшемімен үйлестіруге болады:

- туристік ресурстарды тұтыну көлемінен төлемдер;
- пайдадан белгіленген төлемдер;
- рентабельді нормадан белгіленген төлемдер;

Ең нақты (практика жүзінде ең қиыны) ресурсті тұтынудың көлемінен тәуелді туристік ресурс құнын дифференциалды нарықтық бағалау болып табылады. Бұндай бағалау тек туристік ресурстарды тұтынуы регламенттелінген және нормасы бар болған жағдайда ғана мүмкін.

Егер бұндай норма бекітілмеген болса немесе ресурсті қолдану ешқандай шектеулермен лимиттелмеген болса, онда ресурстің жанама бағалаудың орнына пайда нормасынан белгіленген бірлікті немесе рентабельдің нормасын пайдалану дұрыс болады.

Егер берілген ауданда берілген ресурстарды тұтынуы үшін алымдар, төлемдер және салықтар белгіленген болса, онда олардың құндық бағасының жанама мінездемесіне осындай салық алымдарының белгіленген бірлік қызмет ете алады.

Белгіленген төлемдерді қолдануымен туристік ресурстар құнының бағалануы жеңіл, бірақ анық емес.

В.М. Козыревпен ұсынылған 10% өлшемінде туристік ресурстар үшін төлемнің пайыздық ставкаларының көлемі қабылдарлық, бірақ жергілікті дифференциясыны және катал экономикалықпен құқықтық негіздеуді талап етеді.

Туристік ресурстардың құнын бағалаудың басқа әдістері де (мендік, инвестициялық және т.б.) ескеріледі, бірақта берілген әдістер нақты жағдайға және берілген уақыт аралығына байланысты бір реттік (статистикалық) әдісті болжамдайды. Берілген әдістерді қолданумен туристік ресурстардың құндық бағасы альтернативті ретінде қарастырылады.

Туристік ресурстің құндық бағасының тура экономикалық формасы туристік рента бола алады, ал осындай бағалаудың әдісі – пайдаланудағы ресурстардың құны. Туристік ресурстардың жанама экономикалық формасы пайдалануы үшін алымдар, төлемдер және салықтар бола алады.

Туристік ресурстардың құндық бағалануы үшін шығу базасы Біртұтас туристік кадастрдің жасалану моделін ұсынылуы бола алады.

Туристік ресурстардың құндық бағасы оларды тұтынуы үшін төлемдер мен салықтарды анықтау үшін ғылыми база бола алады.

Осылайша, нарықтық экономика жағдайында туристік ресурстардың сапалы анықтамалары («бай», «ірі» және т.б.) нақты экономикалық негіздемеге және нақты бағалық құнға ие болу керек.

Табиғи ресурстарды тұтынуы ретінде туризмнен түсетін экономикалық зақымды бағалау білу керек. Осындай бағалаудың әдісі ең алдымен қоршаған ортаның деградациясынан экономикалық зақымды анықтауда негізделенеді. Қоршаған ортаның деградациясы мағынасында табиғи ресурстардың мөлшер сандық сипаттамалары мен сапаларының нашарлануы, оның ластрудың нәтижесінде қоршаған ортаның теріс өзгерілуінің ақшалай бағасы түсіндірілінеді. Экологиялық зақым және оның салдары әр түрлі түрлерде және аудандарда байқалана алынады.

Көрсеткіштердің құндық бағалау зардабы келесі негізгі факторлар есебімен есептеледі:

- ауыру нәтижесінде табыстың жоғалануы;
- медициналық қызмет көрсету үшін шығындар;
- ресурстардың өндірісі мен қорғалуы үшін шығындар;
- топырақ құнарлығын қалпына келтіру үшін, орман, су және басқа ресурстардың ластануынан тазарту үшін шығындар;
- мәдени мұра объектілердің бұрынғы қалпына келтіру үшін шығындар;
- флора мен фауна және т.б. объектілердің қалпына келтіру үшін шығындар.

Рекреациялық ресурстар – туризм, демалу, емделу мақсатында қолдана алатын табиғи және антропогендік объектілер немесе көріністер.

Олар рекреациялық аудандар мен орталықтардың қалыптасуына, олардың экономикалық тиімділігіне, рекреациялық қызметінің территориялық ұйымдастыруына әсер етеді. Ол рекреациялық қажеттіліктердің көлемімен және құрылымымен, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық факторлармен орталықтандырған.

Табиғи жағдайлар мен ресурстарды қолдану үшін олардың бағалануы керек. Бағалау рәсімі келесі негізгі кезеңдерден тұрады:

- бағалау объектілерін атап кету – табиғи кешендерін, олардың компоненттері мен қасиеттері;
- бағалау өтіп жатқан позициядан субъектті атап кету;
- субъекттің қасиеттерімен, зерттеудің мақсатымен және масштабымен анықталатын бағалау критерийлердің тұжырымдалуы;
- градацияның бағалау шкала параметрлерін өңдеу.

Шкалалар субъект және объект арасындағы бағалау қарым-қатынасын көрсетеді. Әр саты субъекттің жағдайымен берілген объекттің қасиетімен өзара әрекеттесу қарқынды көрсеткіші болып табылады. Рекреация үшін алғышарт бағалаудың бес сатылы шкаласы өзіне келесі градацияларды енгізеді: ең қолайлы, қолайлы, ұстамды қолайлы, аз қолайлы, қолайсыз.

Табиғи ресурстарды бағалаудың үш түрі бар. Медикалық-биологиялық, психологиялық-эстетикалық және технологиялық. Медико-биологиялық түрі табиғи факторлардың адам ағзасына әсер етуін, олардың жайлылығын көрсетеді. Соның ішінде басты рөлді рекреациялық климаттық ресурстардың бағалануы ойнайды. Климат мағынасында берілген тұрғылықты жерге сай көпжылдық ауа режімі түсіндіріледі. Оның адамға деген әсері метеорологиялық көріністердің өзара шарттасқан және өзара байланысқан кешендер, яғни нақты ауа райы арқылы байқалады (қазіргі уақыттағы белгілі территорияда тропосфераның астыңғы қабатының жағдайы). Климатологтар және курортологтар климатқа баға берген кезде үлкен мағынаны тек ауа райының физикалық жақтарына ғана емес, сонымен қатар оның эмоционалдық айналасына береді.

Кешенді бағалау әдісте шартты қызулардың (тиімді) жүйесі қолданылады. Олармен метеорологиялық элементтердің кешенді әсер етуі мінезделенеді: ауаның қызуы, ылғал жөнінде, жел жылдамдығы, күн радиациясы мен ұзақ толқынды сәулелену. Қызу мен ылғалдық әсер етуін мінездейтін кешенді көрсеткіш тиімді ылғал деп аталады; қызу, ылғал және жел жылдамдығы – эквивалентті тиімді қызу деп аталады, қызу, ылғал, жел жылдамдығы және күн радиациясы – радиационды – эквивалентті ылғал деп аталады.

Қазақстан Республикасының рекреациялық әлеуеті туризм дамуында маңызды рөл атқарады. Біздің жерлердің рекреациялық мүмкіндіктері тек ішкі туризмді ғана емес, келу туризміне де ықпал ете алады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Гуляев В.Г. Туризм: экономика и социальное развитие. Москва, «Финансы и статистика», 2003, 304 бет
2. Квартальнов В.А. Международный туризм: политика развития. Москва, Советский спорт, 2008.
3. Ғаламтор материалы <http://visitkazakhstan.kz>

Кишкентаева Т.С., студентка группы Тур-18-2
Научный руководитель – к.и.н. Бедельбаева М.В.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

ЗНАЧИМОСТЬ ИСТОРИКО-БИОГРАФИЧЕСКИХ ЭКСКУРСИЙ В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

В настоящее время Казахстан, как и большая часть мирового сообщества, переживает духовно-нравственный кризис. Это связано с переменами в стране, пандемией, изменениями в государственной политике республики, внедрением электронных и виртуальных технологий, многими другими аспектами, что негативно влияет на уровень образования молодежи, трансляцию духовно-нравственных ценностей, патриотическое воспитание.

Одна из важнейших проблем, стоящая перед нашим государством и современным миром – это духовно-нравственное воспитание молодежи. Для ее воспитания и становления необходимы положительные примеры жизни известных людей и их вклада в развитие нашей страны [1]. К сожалению, современную молодежь мало интересуют биографии известных людей. И это несмотря на государственную программу «Рухани жаңғыру» и ее актуальный проект «Сто новых лиц». Следовательно, необходимо использовать различные нестандартные формы знакомства с примерами жизненных судеб достойных подражанию.

Одной из таких форм являются экскурсии, которые традиционно используются в качестве дополнительного обучения с целью патриотического воспитания подрастающего поколения [2, с. 30]. Содержание экскурсии помогает формировать у молодежи мировоззрение, проявление интереса к фактам истории. Как показывает опыт, биография известных людей, которые внесли определенный вклад в развитие города или посещали какие-либо объекты вкуче с занимательными и нестандартными фактами из их жизни могут заинтриговать, тем самым вызывая отклик и запоминание.

Экскурсионная деятельность в городе Караганда развита недостаточно, а историко-биографические экскурсии являются редкостью. Городских тематических экскурсий, которые строятся на показе памятников истории и культуры, зданий и мест знаменательных событий в арсенале экскурсионной практики турфирм к сожалению практически нет.

В Караганде большое количество улиц названы именами выдающихся личностей, которые внесли определенный вклад в развитие города и области. Каждая биография – это непростая и своеобразная история, связанная с вехами становления областного центра. Поэтому интересна и содержательна тематическая городская экскурсии под названием «Их именами названы улицы города Караганды», технологическая карта проведения которой разработана автором этой статьи. Это автобусная экскурсия по Караганде, посвященная знакомству с улицами города и историей их названий. Продолжительность экскурсии 3 ч 30 мин. Протяженность - 13 км. По составу участников - групповая, рассчитана на студентов, школьников и гостей города.

Основные объекты показа: ул. Г. Алалыкина (старый корпус Медицинского университета), пл. Ю. Гагарина (памятник Космонавтики), ул. А. Алиханова (мемориал «Вечный огонь» в память погибших в Великой Отечественной войне), ул. С. Ерубасева, ул. В. Терешковой (гостиница «Чайка»), ул. Н. Тулепова, пр. Н. Абдирова (памятник Н. Абдирову).

Цель тематической экскурсии состоит в воспитании патриотизма и формировании чувства глубокого уважения и благодарности к поколениям, строившим наш город, отстаивавшим свободу и независимость Отечества, тем, кто внес свой вклад в развитие региона. Задачи состоят в том, чтобы посредством экскурсионного показа и рассказа познакомить экскурсантов с историей города через призму человеческих судеб, прочувствовать пульс времени через демонстрацию жизни известного человека, адекватно отражая его характер, индивидуальность и своеобразие исторического этапа. Биографии людей, чьими именами названы улицы города, позволяют раскрыть процесс формирования личности, а также расширить кругозор молодежи и потребности в познании исторического прошлого через краеведческие знания.

Экскурсия насыщена обилием фактического материала с широким хронологическим диапазоном. Сложность состоит в том, что визуальный контент не отличается особым разнообразием демонстрируемых объектов. Поэтому для усиления эмоциональной составляющей и активизации познавательной деятельности в ходе экскурсии используется методический прием вопросов-ответов с целью вызвать воспоминания участников экскурсии из истории, например, об участниках Великой Отечественной войны и тружениках тыла, шахтном строительстве или освоении космоса.

«Портфель экскурсовода» включает наглядные пособия, записи песен тех лет, стихотворение «Город в степи» Н. Заболоцкого, видеоматериалы. Среди них фильмы документальной серии «Моя Караганда», посвященные известным личностям города, архивные фото городских улиц в 40-ые-50-ые гг. XX века, фото Н. Абдирова, Г. Алалыкина, В. Терешковой, М. Мамраева, К. Нуржанова, А. Алиханова, Т. Кузембаева и др.

Контрольный текст экскурсии включает биографию Г.Н. Алалыкина, именем которого названа улица города Караганды. В 1967 году улица Индустриальная была переименована в честь Г.Н. Алалыкина, чтоб увековечить память о нем [3]. В фондах областного историко-краеведческого музея хранятся документы, фотографии, личные вещи семьи Алалыкиных. При осмотре улицы рекомендуется использовать прием зрительного сравнения с демонстрацией материалов из «портфеля экскурсовода» (старые фотографии улицы). Применяя прием персонификации, следует рассказать о жизни Г. Алалыкина и его семье. Рассказ необходимо вести эмоционально и выразительно.

Родился Г.Н. Алалыкин в 1886 г. в Кировской области. В начале 30-ых гг. XX в. семья врачей приехала на работу в наш город. Г. Н. Алалыкин был заведующим медпунктом и хирургом в больнице Караганды, а его жена - терапевтом. Вот ее воспоминания об этом периоде: «Началась разработка Карагандинских угольных копий. Первый начальник этих копий предложил нам работу в Караганде, и мы с мужем, закупив все необходимое для будущей нашей работы – медикаменты, инструментарий – отправились в неведомую Караганду. Нам дали единственное кирпичное здание, правда, требующее капитального ремонта, для медицинских целей. В этом помещении была открыта первая амбулатория, а затем стационар на 15 коек. В одной из комнат, рядом с больными, пришлось и нам устроиться... Среднего и младшего персонала не было, приходилось все делать самим...» [3]. Долгое время профессиональное мастерство Г.Н. Алалыкина спасало людей. Легендарный хирург, один из первых врачей Караганды, он стоял у истоков здравоохранения в Центральном Казахстане. Заслуженный врач и почетный хирург Казахской ССР, Г. Н. Алалыкин вложил много сил в улучшение жизни и условий труда карагандинцев. Скончался 6 мая 1960 года в возрасте 74 лет. После рассказа о биографии Г. Алалыкина следует дать экскурсионную справку о медицинском

университете, используя прием новизны материала, подчеркнуть значимость этого высшего учебного заведения для города и страны.

При осмотре улицы, названной в честь первой женщины-космонавта В. Терешковой, следует сказать о том, что улица сформировалась в 40-е гг. XX в. на окраине Нового города и называлась Зеленая, Институтская. Улица находится в северо-восточной части жилого массива Нового города. В 1964 г. этой улице присвоено имя В. Терешковой. Здесь расположены зональная гидрометеорологическая обсерватория, станция переливания крови.

Биография В. В. Терешковой является ярким примером жизненной стойкости и целеустремленности. Она родилась в 1937 году. В 1960 г. заочно окончила техникум легкой промышленности, в 1969 г. – Военно-воздушную инженерную академию им. Н.Е. Жуковского. Занималась парашютным спортом в Ярославском аэроклубе и совершила 163 прыжка. В 1962 была принята в отряд космонавтов. 16 июня 1963 г. первой из женщин в мире совершила полет в космос на космическом корабле «Восток-6» и была удостоена звания Герой Советского Союза.

Возвращение В.Терешковой после космического полета связано с Карагандой. После приземления корабля «Восток-6» ее доставили на отдых в гостиницу «Чайка». Валентина Терешкова встречалась с трудящимися Караганды. В память об этом событии установлена мемориальная доска на здании старого аэропорта. В. Терешкова является почетным гражданином нашего города [4].

Чтобы дополнить образы Караганды, необходимо показать гостиницу «Чайка», названную так в соответствии с позывным В. Терешковой, который придумал Ю. Гагарин. Следует использовать прием зрительного монтажа. Рассказ вести, опираясь на прием персонификации, чтобы полностью охарактеризовать личность первой женщины-космонавта.

Далее в содержание экскурсии входит рассказ о жизни и подвиге Н. Абдилова. Рассказ должен быть запоминающимся и выразительным, можно применить фоновую музыку. Необходимо использовать прием экскурсионной справки при характеристике памятника Н. Абдилову, его реконструкции летом 2021 г. и появлении тематического мурала на фасаде одного из зданий. Прием зрительного монтажа при демонстрации фотографии исторического вида памятника позволит сформировать у экскурсантов полный образ проспекта.

Каждая из этих жизненных историй позволяет проникнуться не только их биографией, но и дыханием времени. Интерес к названиям улиц прослеживается и в современной истории города. В 2020 г. в Караганде появились новые названия: Волочаевская и Кувская названы соответственно именами К. Дюсембекова и К. Нуржанова - ветеранов Великой Отечественной войны; Защитная будет носить имя общественного деятеля, этнографа, фольклориста Г. Потанина; Зональная названа в честь исследователя национальной казахской музыки А. Затаевича; Кривогуза - именем К. Аманжолова, видного казахского поэта; Ленина названа именем А. Кунанбаева, Олимпийская стала улицей Н. Тулепова, Почетного гражданина города Караганды [5].

Таким образом, можно сделать вывод, что тематическая экскурсия «Их именами названы улицы Караганды» является актуальной, познавательной и может стать востребованной при организации историко-культурного туризма. Помимо общего впечатления от города, она несет большой воспитательный и патриотический потенциал. Экскурсия, включающая в свое содержание биографии известных людей, обладает важными элементами для духовно-нравственного воспитания молодежи.

Список использованной литературы:

1. Нелепина Е. А. Биографические экскурсионные маршруты как форма духовно-нравственного воспитания современных подростков// Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2021. №1 (57). URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/biograficheskie-ekskursionnye-marshruty-kak-forma-duhovno-nravstvennogo-vospitaniya-sovremennyh-podrostkov/pdf> (дата обращения 11.03.2022)

2. Лютерович О.Г., Ягофаров Г.Ф. Экскурсионная деятельность в Республике Казахстан. Алматы, 2013. 205 с.

3. URL: https://assembly.kz/ru/proekty/vydajushhiesja_lichnosti_kazahstanskih_etnosov/view/alalykin_german_nikanorovich/ (дата обращения 10.03.2022)

4. История улиц Караганды. URL: <https://krgul.wordpress.com/author/samered/> (дата обращения 10.03.2022)

5. URL: https://www.inform.kz/ru/v-karagandinskoy-oblasti-pereimenovali-38-ulic_a3733090 (дата обращения 10.03.2022)

Кожамберлина А.Т., Тур-19-1к тобының студенті

Ғылыми жетекшісі – магистр, оқытушы Ердаулат А.М.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІНДЕ БЕДЕЛ ЖӘНЕ ІСКЕРЛІК БЕДЕЛ ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ ТҰТЫНУШЫЛАР МЕН ОЛАРДЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ

Кез-келген сәтті бизнесті дамыту үшін нәтиже беретін, жаңа клиенттерді тарта алатын және сәйкесінше кірісті арттыратын мақсатты жарнамалық ұсынысты құру үшін әлеуетті мақсатты аудиторияға талдау жүргізу қажет. Өйткені, мақсатты аудитория-бұл кез-келген өнімді немесе қызметті әлеуетті тұтынушылардың аудиториясы. Маркетингтің міндеті-сатып алуға ынталандыру мақсатында оған әсер ету. Басқаша айтқанда, бұл өнім жобаланған және қызықты болуы мүмкін тұтынушылар, жеке тұлғалар немесе компаниялар тобы. [5]

Алдымен аудиторияның егжей-тегжейлі портретін анықтау керек: мақсатты аудиторияның әлеуметтік-демографиялық сипаттамалары, оған жынысы, жасы, отбасылық жағдайы, табыс деңгейі кіреді, өйткені, мысалы, отбасында баланың болуы мейрамхана мәзіріне, орналасуына және залдың схемасына әсер етеді (балалар аймағының болуы). Сондай-ақ, аудиторияның өмір салтын, аудиторияның бос уақытын және бос уақытын қалай өткізетінін ескеру қажет. Мысал ретінде, бұл мекемеде жеке мәзір ұсыну керек пе, жоқ па, соны анықтайды тамақ контейнерлерде немесе бизнес-ланчтарда. Бұл зерттеулерді маркетинг бөлімдерінде немесе COMCON немесе Nielson сияқты ірі фирмалардан тапсырыс беруге болады. Жоғарыда аталған барлық факторлар мақсатты аудиторияға ақпараттың әсерін жоспарлауды қалыптастыруға, байланыс ауқымын және жиілігін арттыруға әсер етеді (бір адамға бірнеше рет жарнама/баннер көрсету). Адам көбінесе жарнамаға жауап бермейді, егер оны тек бір рет көрсе.

Белгілі бір жарнама құралын қолдана отырып, мақсатты аудиторияға ақпараттық әсерді жоспарлау кезінде аудиторияның мінез — құлық параметрлерін ескеру қажет-жеке Профильді, әлеуметтік мәртебені, жеке құндылықтарды, өмір салтын және тұтынушылардың қалауын білдіретін критерий. [5] осыған сүйене отырып, мейрамхана басшысы қай мәзірді құруға және қандай элементтерді қосуға шешім қабылдайды (балалар, вегетариандық және т.б.). Барлық осы факторлар тұрақты адал тұтынушылардың санасында іскерлік беделді нығайтуға және мейрамханаға алғаш рет келген аудиторияның имиджін қалыптастыруға көмектеседі. Тұтынушылық мінез-құлыққа келетін болсақ, тенденциялар мен әдеттерді бақылау қажет. Мысалы, егер ықтимал мақсатты аудитория жазбаларды ұстанса, онда сіз уақытша майсыз мәзір жасасаңыз — бұл сіздің мекемеңіздің имиджі мен беделін арттырады.

Жаңа клиенттерді тарту және мейрамханаға қызығушылықты сақтау үшін мақсатты аудиторияға әсер ету қажет:

1) импульсті, жыл мезгіліне (маусымдық мәзір) немесе қандай да бір мереке қарсаңында (8 наурыз, 23 ақпан және т. б.);

2) жарнаманы көбірек орналастыратын бәсекелестердің мінез-құлқына байланысты немесе егер, бір айда сату төмендесе;

3) үздіксіз, яғни, әдетте, мұндай қарқындылық жаңа мейрамханамен танысу деңгейін қолдау үшін немесе тұрақты тұтыну тауарлары үшін қолданылады.

Мақсаттарға сәйкес, мейрамхана бизнесін алға жылжыту және жоспарланған бюджет сандық немесе рейтингтік тұрғыдан қамту және жиілік сияқты міндеттерді шешеді. Әрі қарай, компания әртүрлі жарнама берушілерді, белгілі бір уақытты, орынды, жарнамалық баннердің мөлшерін таңдайды. Барлық жарнама құралдары әлеуетті аудиторияның санасында адалдықты, имиджді және іскерлік беделді қалыптастырады.

Қорытындылай келе, имиджді, танымалдылықты және іскерлік беделді арттыру үшін әр түрлі мақсатты топтардан тұратын және белгілі бір мейрамхананың ықтимал мақсатты аудиториясына жататын тар мақсатты аудиторияға бөлу маңызды; келушілердің күтуіне және өмір салтына сәйкес келетін оңтайлы мәзірді қалыптастыру; клиенттермен қарым-қатынас, сапалы қызмет көрсету, акциялар өткізу (жеңілдіктер бизнес-ланч, егер жақын жерде бизнес-орталық болса); тек сіздің мейрамхананыңда немесе мекеменің ерекше тақырыбымен залдың фирмалық дизайнында көруге болатын ерекше брендтік тағамдарды ұсыну. Сіздің аудиторияңыз бұл адамдардың кім екенін және нақты әдеттерді білсе, имиджі артады және тұрақты клиенттер базасы қалыптасады. Тұрақты клиенттер үшін адалдық бағдарламасы туралы ойлану керек: жеңілдіктер жүйесі, қол жетімді ұсыныстар, тек тұтынушылардың осы сегменті үшін.

Сондай-ақ, 2021 жылы мейрамхана саласындағы тенденциялар мен трендтерді қарастыру қызықты, оларға назар аудару керек. Өзін-өзі оқшаулау кезеңінде кафелер мен мейрамханалар мезгіл-мезгіл жабылды, өйткені халық үйде болуға мәжбүр болды. Мейрамхана бизнесіндегі жаңа тенденциялар мекемелерге бизнесті дамытуға көмектеседі.

1 тренд: бұл азық-түлік жеткізу немесе өзіңізбен бірге тамақтану, бұл тұтынушылар мен онлайн-тапсырыстардың өсуін, өз веб-сайтыңызды және мобильді қосымшаны құруды және дамытуды білдіреді;

2 тренд: түрлі салаттар мен үй тағамдарын қамтитын пайдалы және пайдалы тамақтану. Тренд сондай-ақ бір күнге немесе бір аптаға азық-түлік сатып алуды, яғни бір аптаға сатып алуға және тағамдардың калориясын таңдауға болатын контейнерлерге салынған күніне арналған рациондарды қалыптастырады;

3 тренд: мекемелер кең форматты болады, яғни мекемелердің мәзірінен әлемнің әртүрлі тағамдарынан кез келген тағамды табуға болады. Мейрамхананың мамандануы нақты белгіленсе де, негізгі мәзірге уақытша толықтырулар жасалады;

4 тренд: қосымшалардағы жекелендіру және адалдық бағдарламалары.

Қазіргі таңда телефондар күнделікті өмірдің бір бөлігіне айналды. Күн сайын оянған кезде адам хабарламаларды немесе қоңырауларды тексереді, ауа-райын бақылайды. Сондықтан мейрамхананың маркетингтік белсенділігі мен адалдық бағдарламалары қосымшаларға көбірек енеді.

2018 жылдың соңында McDonald's және Starbucks алғаш рет тек қосымшалар үшін жарнамалық науқандарды орналастырды, ал Burger King оларды геолокацияға байлады: желі өздерінің қосымшаларын жүктейтін кез — келген адамға тегін сэндвичтерді таратып, басты бәсекелесі-McDonald's-тен 200 метр қашықтықта тұрды. Науқан Burger King қосымшасын науқанның алғашқы күндерінде App Store-да ең көп жүктелген тегін қосымшаға айналдырды.

Қорытындылай келе, жарнаманы беру таңдалған мақсатты аудиторияға беру арқылы тікелей әсер етуге болады деп қорытынды жасай аламыз — бұл мейрамханаға максималды пайда әкелетін және барлық қажеттіліктерді қанағаттандыратын клиенттер. Жарнамалық науқан және жалпы бизнес дәл осындай аудиторияға бағытталған.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. ГОСТ 31985–2013 «Межгосударственный стандарт. Услуги общественного питания. Термины и определения» // [Электронный ресурс]: <https://docs.cntd.ru/document/1200103471> (дата обращения 19.11.2021)
2. Деловая репутация организации как фактор ее устойчивого развития и качества антикризисного управления.// [Электронный ресурс]: https://studme.org/48556/ekonomika/delovaya_reputatsiya_organizatsii_kak_faktor_ustoychivogo_razvitiya_kachestva_antikrizisnogo_upravleniya (дата обращения 14.11.2021)
3. Дручевская И. А. Особенности формирования имиджа организации // European Student Scientific Journal. — 2013. — № 2.
4. Маркетинг в отраслях и сферах деятельности. Учебник для бакалавров/ Под ред. А. Л. Абаева, В. А. Алексунина, М. Т. Гуриевой. — 3-е изд., перераб.- М.:Дашков и К, 2021. — 443с.
5. Теряева Е. Что такое целевая аудитория и как правильно ее определить// [Электронный ресурс]: <https://blog.calltouch.ru/chto-takoe-tselevaya-auditoriya-i-kak-pravilno-ee-opredelit/> (дата обращения 22.11.2021)
6. ТОП-13 трендов в ресторанном бизнесе в 2021 году// [Электронный ресурс]: <https://joinposter.com/post/restaurant-trends> (дата обращения 22.11.2021)

Мазанкова А.Е., студентка группы Тур-20-2
Научный руководитель - магистр, преподаватель Ахметов А.С.
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЛОВЫХ ВСТРЕЧ В ТУРИЗМЕ

Деловая встреча и деловые переговоры имеют одно общее определение - это деловое взаимное общение с целью достижения совместного решения. Мы можем рассматривать деловую встречу и как первый этап переговорного процесса или его составную часть, в процессе которого уточняется предмет дальнейших переговоров, решаются организационные вопросы. От результатов таких предварительных контактов, от впечатления, произведенного при «ознакомительной» деловой встрече, во многом зависит успех дальнейших бизнес контактов.

Для того чтобы вести переговоры, нам необходимо понять, что они из себя представляют. Переговоры - это вид совместной с партнером деятельности, как правило, направленной на решение проблемы.

Ведение переговоров сопровождает любую совместную деятельность. Их целью обычно является достижение договоренности об участии сторон в деятельности, результаты которой будут использованы для обоюдной выгоды. Деловые переговоры ведутся в рамках сферы ведения бизнеса участников и имеют более узкую задачу - достичь договоренности о взаимовыгодном обмене ресурсов, совместном инвестировании ресурсов, распределении прибыли, полученной от совместной деятельности.

Изучение техники ведения деловых переговоров является важным аспектом, так как каждому человеку приходится сталкиваться с деловым общением, которое непосредственно связано с технологией ведения деловых переговоров. Деловые коммуникации имеют особое значение для людей, занятых в сфере бизнеса.

В последние годы деловой туризм развивался ускоренными темпами. Так, в 2021 г. из 425 млн. путешествий, совершенных в мире, 63 млн. проводились с деловыми целями. Этот вид туризма является одним из наиболее прибыльных и имеет огромное значение для принимающей стороны [1].

Странами-лидерами на рынке делового туризма являются страны Европы. На их долю приходится более 51% всех МІСЕ-мероприятий. На втором месте расположились страны Северной Америки, прежде всего США, на долю которых приходится 17%. Третье место занимают страны Азиатско-Тихоокеанского региона, где рынок делового туризма в

последние годы развивается наиболее быстрыми темпами. На их долю приходится около 15% всех MICE-мероприятий. 10% рынка делового туризма принадлежит странам СНГ, 7% - странам Латинской Америки [2].

Деловой туризм является довольно широким понятием, объединяет сферу бизнес путешествий и сферу встреч. Термин MICE складывается из ключевых направлений таких как:

Встречи - meetings;

Поощрительные поездки - incentives;

Конференции, форумы, конвенции - conferences/conventions;

Выставки, события корпоративного характера - exhibitions/events [3].

Главной задачей индустрии является организация продвижения локации на всех уровнях (городской, региональный, межрегиональный и международный). Индустрия включает в себя широкий перечень различных видов деятельности, включая: распространение и продвижения информации, разработку развлекательной программы, техническое обеспечение встречи и многое другое.

Структура MICE индустрии подразделяется на две группы - обслуживающая и содержательная. В первой представлены компании, которые обслуживают встречи (отели, туристские, транспортные компании) и места проведения (выставочные комплексы, конференц-залы). Во второй включены компании, которые занимаются непосредственной разработкой встреч.

В мировой практике MICE среди профессиональных организаторов встреч, выделяют 4 основные группы компаний:

1. Профессиональные организаторы конгрессов, конференций (professional congress organizers - PCO);
2. Компании-организаторы по управлению встреч и событий (destination management companies - DMC), конгрессные бюро (convention visitors bureaus CVB);
3. Площадки проведения мероприятий;
4. Эксперты.

Стоит обратить внимание на тенденции в развитии технологий. Современные девайсы, WI-FI, GPS системы, мобильные, интернет приложения – эти достижения науки

определяют тенденции развития сферы технологий.

Эксперты MICE индустрии считают, что деловой туризм может эффективно функционировать, если «работают» следующие составляющие:

1. Профессиональные организаторы делового туризма
2. Специализированные печатные органы
3. Отраслевые конференции, ярмарки и выставки
4. Регулярная и объективная статистика
5. Целенаправленная совершенствующая подготовка кадров
6. Научно-практические исследования [4].

Предпосылки успешности деловых переговоров затрагивают ряд как объективных, так и субъективных факторов, и условий. Прежде всего партнеры по переговорам должны выполнить следующие условия:

- обе стороны должны иметь интерес к предмету переговоров;
- они должны иметь достаточные полномочия в принятии окончательных решений (соответствующее право на ведение переговоров);
- партнеры должны иметь достаточную компетентность, необходимые знания в отношении предмета переговоров;
- уметь максимально полно учитывать субъективные и объективные интересы другой стороны и идти на компромиссы;
- партнеры по переговорам должны в определенной мере доверять друг другу.

Для обеспечения эффективности переговоров следует соблюдать определенные правила. Основное правило состоит в том, чтобы обе стороны пришли к убеждению, что они что-то выиграли в результате переговоров. Самое главное на переговорах - это партнер. Его нужно убедить в принятии предложения. На него надо ориентировать весь ход переговоров, всю аргументацию. Переговоры - это сотрудничество. Редкие переговоры проходят без проблем, поэтому важна склонность к компромиссу. Любые переговоры должны быть диалогом, поэтому важно уметь задать правильно вопрос и уметь выслушать партнера. Позитивные результаты переговоров следует рассматривать как естественное их завершение, поэтому в заключение необходимо остановиться на содержании договора, в котором нашли отражение все интересы партнеров. Переговоры считаются завершенными, если их результаты подверглись тщательному анализу, на основе которого сделаны соответствующие выводы [5].

Умение вести общение с деловым партнером, понимание психологии другого человека, интересов другой организации можно считать одним из определяющих факторов в процессе ведения деловых переговоров. Рассматривая вопросы техники ведения деловых переговоров в организациях и учреждениях, можно сделать вывод, что успех любых переговоров во многом зависит от умения сторон наладить полноценное общение друг с другом. Для того, чтобы переговоры проходили конструктивно, нужен открытый диалог и двустороннее общение [6].

Список использованной литературы:

1. Дубинин Ю.В. Мастерство переговоров. Учебник для студентов, обучающихся по специальности «Международные отношения». Изд. третье, доп. - М.: Междунар. отношения, 2019.

2. Митрошенков О.А. Эффективные переговоры. Практическое пособие для деловых людей. - М.: Издательство «Юрайт», 2019.

3. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://allinsurance.kz/articles/market/4790-gynok-delovogo-turizma-kazakhstan> (Дата обращения 04.04.2022)

4. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://allinsurance.kz/articles/market/4790-gynok-delovogo-turizma-kazakhstan> (Дата обращения 04.04.2022)

5. Электронный ресурс. Режим доступа: https://studwood.net/531704/menedzhment/usloviya_effektivnosti_peregovorov (Дата обращения 04.04.2022)

6. Электронный ресурс. Режим доступа: https://studwood.net/800593/menedzhment/psihologiya_delovogo_obscheniya_ucheniyam_karnegi (Дата обращения 04.04.2022)

Мурат Л.Т., магистрант (*менеджмент*)

Научный руководитель – к.э.н., профессор Байгабулова К.К.

Евразийский национальный университет им Л.Н Гумилева, г.Нур-Султан, Республика Казахстан

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСОНАЛА В НЕФТЕГАЗОВОЙ СФЕРЕ

Понятия «компетентность» и «компетенция» трактуются в разных источниках по-разному, но все вкладывают туда похожий смысл компетенция это - способность человека быть гибким и эффективным в своей деятельности, сохранение своих интеллектуальных и эмоциональных навыков при изменении внешних условий, а компетентность – это соответствие качеств человека в определенном виде деятельности. Не стоит путать эти два понятия. Совокупность нескольких компетенций, которые присущи одному виду деятельности, называется «кластером компетенций». Обзор подходов к определению

«компетенции» приведен в таблице 1.

Таблица 1. Различные трактовки понятия «компетенция»

Сущность понятия «компетенция»	
Американский подход	
Компетенция – это основная характеристика сотрудника, обладая которой, он способен показывать правильное поведение и, как следствие, добиваться высоких результатов в работе.	
Европейский подход	
Компетенция – это способность сотрудника действовать в соответствии со стандартами, принятыми в организации (определение стандарта-минимума, который должен быть достигнут сотрудником).	
Практический подход	
Компетенция – это поведенческая характеристика, необходимая сотруднику для успешного выполнения рабочих функций, отражающая необходимые стандарты поведения.	
Примечание - составлено на основании материалов [1]	

С позиций компетентного подхода уровень образованности в современных условиях определяется не столько объемом знаний, их энциклопедичностью, сколько способностью решать профессиональные проблемы и задачи различной сложности на основе имеющихся знаний [2].

Согласно таблице 2 компетентность можно рассмотреть, как совокупность знаний, навыков и коммуникационных норм.

Таблица 2. Характеристика компетентности

Понятие	Составляющие компетентности
Совокупность знаний	Обладание информацией, требуемой для выполнения работы, и определение интеллектуального потенциал человека.
Навыки	Проявляются в широком диапазоне: от физической силы и сноровки до специализированного обучения (навыки – это владение средствами и методами выполнения определенных задач).
Коммуникационные нормы	Поведенческие характеристики, необходимые сотруднику для успешного выполнения рабочих функций, отражающие необходимые стандарты поведения.
Примечание - составлено на основании материалов [2]	

В рамках типологии, опирающейся на логику структуры и задач организации, выделяются следующие виды компетенций (Рисунок 1).

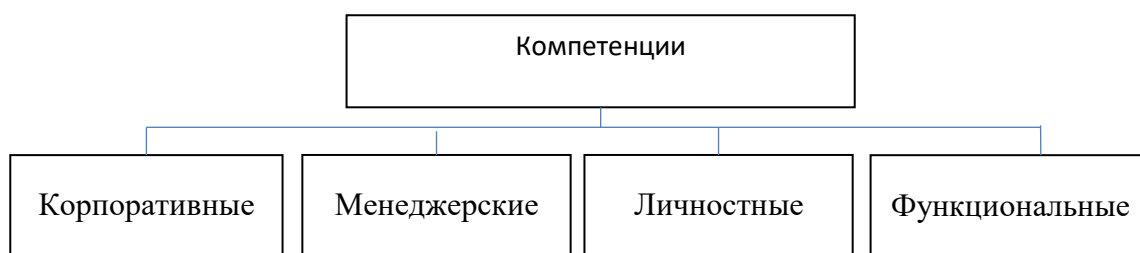

Рисунок 1. Классификация компетенций

Примечание - составлено на основании материалов [3]

Корпоративные компетенции определяют требования ко всем сотрудникам компании, потенциал сотрудника к карьерному росту и описывают личностные установки и мотивацию сотрудника. Менеджерские компетенции определяют возможность выполнять сотрудником менеджерские функции, формируют менеджерские навыки и умения. Личностные компетенции предполагают понимание себя и других людей, определение духовных ценностей, жизненных целей, умение понять глубинные мотивы поведения. Функциональные компетенции определяют готовность сотрудника эффективно работать в данной функции и описывают навыки и умения, необходимые для эффективной работы в данной функции.

Понятие компетентностного подхода лежит в основе стратегического управления человеческими ресурсами с целью достижения целей компании посредством использования труда компетентных сотрудников. Важным в организации является составление и точное определение компетенций, которыми должен обладать сотрудники разных уровней. Необходимо точно понимать, что компания хочет от сотрудника, который будет общаться с клиентами, обеспечивать работу технологической базы или менеджера, который должен грамотно управлять своими сотрудниками. Компетентностный подход можно применять во всех сферах организации, это позволит создавать целостность организации и обеспечить образ равенности.

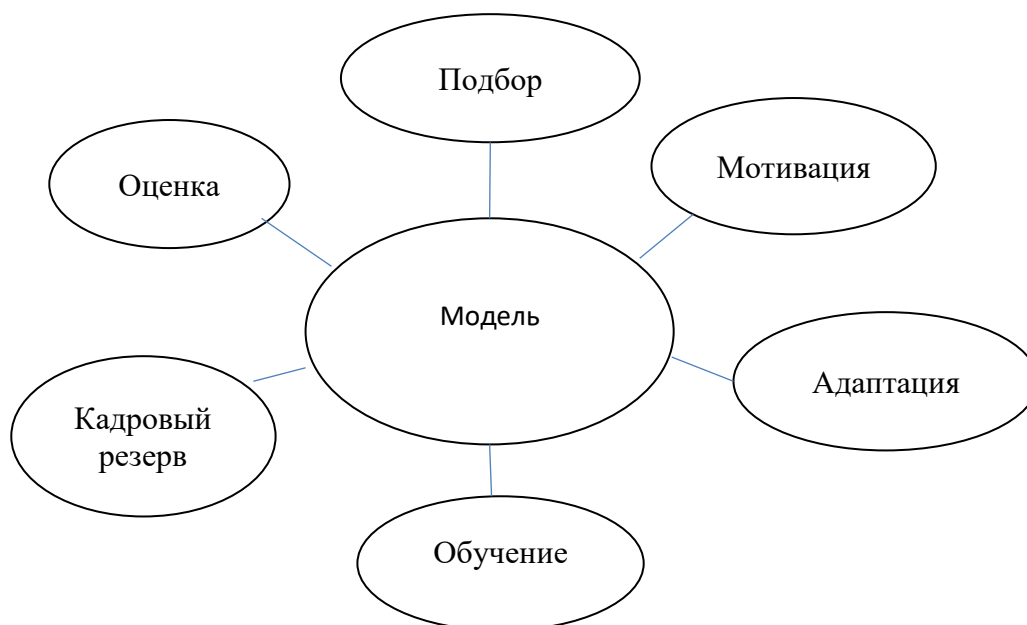

Рисунок 3. Сферы применения компетентностного подхода в организации

Примечание - составлено на основании материалов [4]

В оценке персонала компетентностный подход помогает HR-менеджерам

анализировать результаты, достигнутые сотрудниками за прошедший период и использованные способы их достижения. Сферы применения компетентностного подхода отражены в (рисунок 3).

Популяризация и эффективность данного метода заключается в том, что оцениваются качества и навыки личности, исходя из его поведения. Это значит, что объективность в работе с человеком обеспечивается именно возможностью наблюдения поведения. Компетентностный подход помогает связать поведение человека с конкретными результатами деятельности, определить сильные и слабые стороны человека, понять какие меры необходимо применить для усовершенствования деятельности. Поскольку компетенцию можно считать совокупностью навыков, качеств, знаний, проявляющихся в поведении человека, то можно определить наличие той или иной компетенции посредством помещения человека в заданную ситуацию.

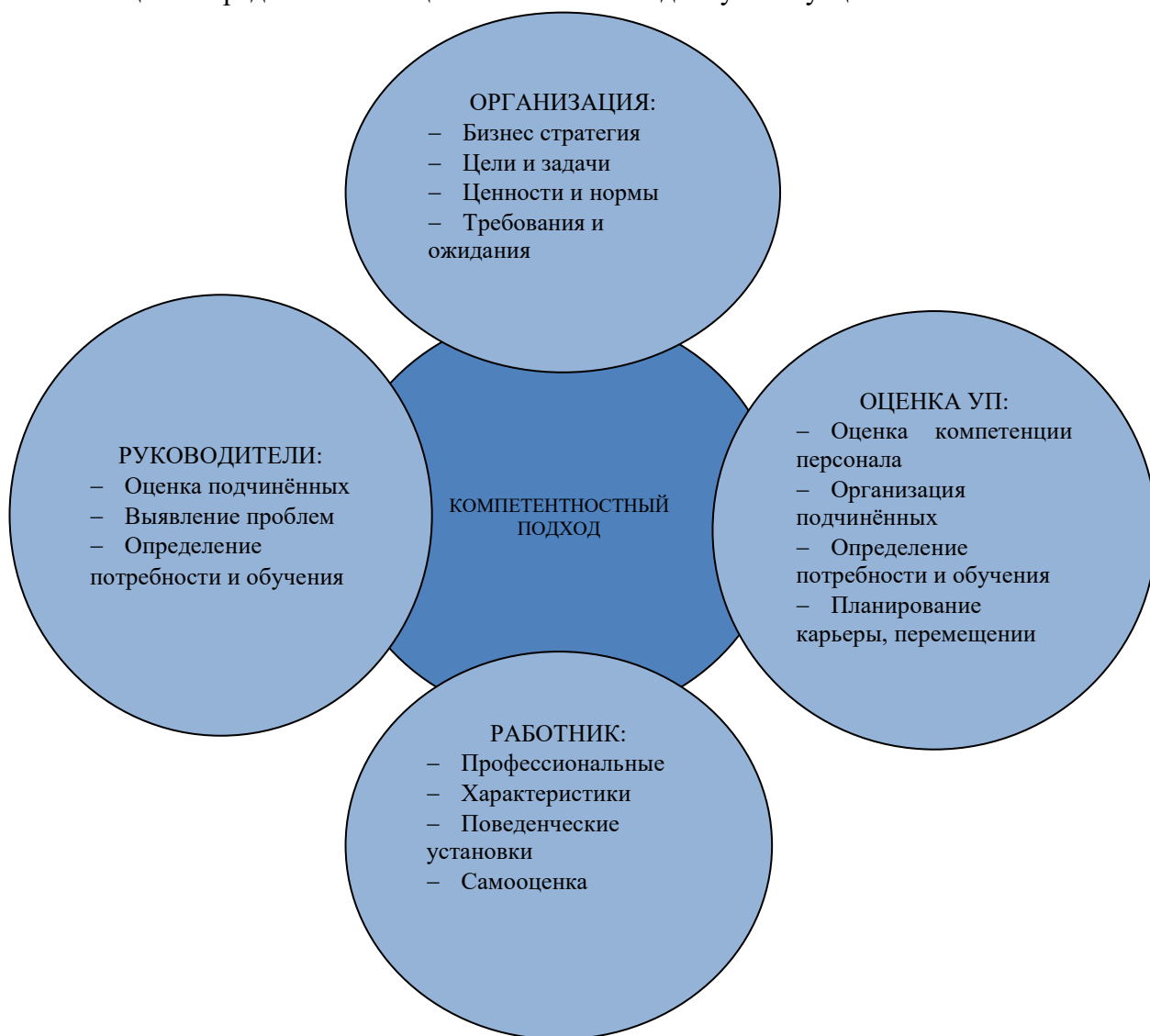

Рисунок 4. Роли участников в процессах использования компетентностного подхода в управлении персоналом

Примечание - составлено на основании материалов [4]

Практика показывает, что некоторые организации используют только ключевые компетенции. Другие используют для проведения оценки топ-менеджеров только управленческие компетенции, и лишь часть компаний разрабатывают свои собственные профессиональные компетенции. Надо понимать, что все компании по-своему уникальны

и не стоит применять стандартные модели компетенций, не адаптированные к стратегическим целям и специфике компании, иначе они просто не будут работать. Универсальность модели компетенций заключается в том, что она:

а) позволяет напрямую связать систему управления персоналом со стратегическими целями организации. Связь выстраивается через определение профессиональных и личностных качеств менеджеров и специалистов, ключевых компетенций будущего компании;

б) компетенции способствуют формированию корпоративной культуры компании и достижению общего видения миссии и целей организации как руководством компании, так и ее сотрудниками;

в) описывает реально наблюдаемое поведение людей на работе простым и доступным для менеджеров и специалистов языком, что повышает отдачу при использовании компетенций;

г) лежит в основе системы работы с персоналом:

– облегчается процедура найма персонала – появляется возможность сопоставить характеристики кандидата с требованиями к должности;

– сотрудникам дается четкое представление о предъявляемых к ним требованиях, о стандартах успешного выполнения работы;

– повышается эффективность обучения и развития сотрудников, так как программы обучения формируются на достижение корпоративных стандартов, указанных в компетенциях;

– руководитель получает критерии для оценки эффективности работы подчиненных и, как следствие, для оценки соответствия персонала стоящим перед компанией задачам;

– обеспечивается развитие персонала и планирование карьеры.

Таким образом, компетентностный подход может и должен являться основой управления персоналом в организации [4].

Сочетание компетенций, индикаторы и шкала измерений уникальны для каждой отдельной организации, т.к. разрабатываются, исходя из стратегических целей и особенностей организационной культуры, и формируются на основе анализа деятельности.

Итак, если управление персоналом в компании выстраивается на основе компетентностного подхода, то, к персоналу применительны следующие моменты.

1. Подбор персонала производится, как правило, при помощи профиля должности, включающего как формальные требования к сотруднику (пол, возраст, образование), и перечень компетенций, необходимых сотруднику для успешной реализации работы. При этом профиль должности вырабатывается HR-службой на основе анализа деятельности необходимого сотрудника, когда каждой задаче сотрудника соответствует компетенция. При проведении собеседований менеджер по персоналу опирается на профиль должности, и каждую компетенцию кандидата проверяет специально выработанными методами (открытыми вопросами, кейсами, деловыми играми и проч.).

2. Так как для каждой должности в компании выработан профиль, карьерный рост в компании становится подчиненным логике наличия либо отсутствия у кандидата необходимых для резервируемой позиции компетенций. Роль управления персоналом в таком случае сводится к оценке имеющихся компетенций у уже работающих сотрудников, выработке карьерной лестницы и плана повышения квалификации и развития компетенций, необходимых для занятия руководящей должности.

3. HR-служба принимает участие в формировании команд для проектной работы, так как обладает информацией о наличии у сотрудников компетенций. Более того, проектная работа может быть условием для развития у персонала необходимых для карьерного роста компетенций [4].

Компетентностный подход выделяет свои методы, для структуризации процесса сбора информации о работе, выделение эффективное поведение, качества достижения

успеха, работы с персоналом, путем проведения анализа работы.

Список использованной литературы

1. Меньшикова Е.В., Криницына З.В. Совершенствование системы мотивации персонала на примере нефтегазовой отрасли / Е.В. Меньшикова, З.В. Криницына // Вестник науки Сибири. – 2014. - №1 (11). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sjs.tpu.ru>

2. Юдина Н.В. Особенности применения нематериальной мотивации на предприятиях нефтегазовой отрасли / Н.В. Юдина // Экономика и социум. – 2016. - №4 (23). - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.iupr.ru.

3. Сихимбаев М.Р., Ергазина С.К. Совершенствование интегрированной системы менеджмента качества на базе стандартов ИСО 45001//Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2015. - № 5-2. - С. 195-199.

4. Седелников Г.Е. Компетенции и компетентность персонала в сфере охраны труда и промышленной безопасности. Оценка компетентности // Вестник Научного центра по безопасности работ в угольной промышленности. 2014. - № 2. - С. 138-143.

Нельде Д.Д., студентка группы Тур-41с
Научный руководитель – преподаватель Бондарева Н.А.
Колледж экономики, бизнеса и права
Карагандинского университета Казпотребсоюза

РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННЕГО И ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

Современное развитие экономики Казахстана направлено на развитие малого и среднего бизнеса, где одной из главных и приоритетных отраслей является туризм.

Туризм является не только крупнейшей, но и наиболее быстро развивающейся отраслью мирового хозяйства, темпы роста которой почти в 2 раза превосходят темпы роста других отраслей экономики. По ключевым показателям, в том числе по эффективности инвестиционных вложений, туризм сравним с нефтедобывающей промышленностью.

На сферу туризма приходится около 10 % мирового совокупного продукта, 30 % мирового экспорта услуг, 7 % мировых инвестиций, 10 % рабочих мест и 5 % всех налоговых поступлений.

В среднем для получения доходов, эквивалентных тем, которые дает один иностранный турист, надо вывозить на мировой рынок примерно 9 тонн каменного угля или 15 тонн нефти, или 2 тонны высокосортной пшеницы. При этом, продажа сырья истощает энергоносители страны, а туризм работает на возобновление ресурсов. Каждый турист, въезжающий в страну, расходует в среднем около 20 долларов США каждый час, 30 туристов генерируют 1 рабочее место.

Туризм, выступая важным сегментом внешней торговли, предполагающим экспортно-импортные операции с услугами, обладает спецификой "невидимого" экспорта. В отличие от других отраслей экономики, продукция которых транспортируется к потребителю, он вызывает миграцию людей к местам сосредоточения рекреационных ресурсов, а потребление этих ресурсов происходит в определенном месте.

В настоящее время туризм является одним из самых прибыльных видов бизнеса в мире. Используя примерно 7 % мирового капитала, туризм прочно занял третье место после экспорта нефти, нефтепродуктов и автомобилей.

К сожалению, на сегодняшний день, внутренний и въездной туризм Казахстана развит значительно меньше, нежели выездной. Одними из главных проблем развития туристской отрасли является: недостаточно высокий уровень сервиса обслуживания, недостаточное количество квалифицированного персонала, а также отсутствие конкуренции в данной области, в связи с чем происходит завышение цен на предлагаемые туристические услуги.

Что даст развитие данной отрасли экономики Казахстану и почему ее стоит развивать?

Развитие внутреннего и въездного туризма будет способствовать:

- повышению экономического уровня страны;
- улучшению уровня инфраструктуры: начнут ремонтироваться дороги, преображаться улицы, повысится культурный уровень населения;
- открытию новых рабочих мест, что приведет к сокращению безработицы в стране;
- увеличению дохода от импорта страны;
- повышению процента рекреационной деятельности населения и улучшения его работоспособности, за счет отдыха казахстанцев внутри страны.

В целом, можно сказать - Казахстан выйдет на новый уровень индустриального и экономического развития.

Огромный эффект в развитии внутреннего туризма дали ограничительные мероприятия в стране, связанные с коронавирусной инфекцией. В следствие жёстких карантинных ограничений и закрытия границ, снизился спрос на выездной туризм, а люди стали путешествовать внутри своей страны.

Так за 2020 год наблюдается рост въездного туризма на 76% , что составило 2034 тыс. человек и спад в выездном туризме на 73%- 2865 тыс. человек. Несмотря на все ранние ограничения, повысился спрос на туристические услуги внутри страны. Количество мест размещения в курортных зонах увеличилось почти на 40%, а номерной фонд – в 1,8 раза. Количество обслуженных посетителей в курортных зонах выросло с 1,2 до 1,7 млн человек – увеличение на 45%, а объем оказанных услуг местами размещения с 17 млрд до 24,5 млрд тенге – в 1,5 раза. Объем частных инвестиций в основной капитал в сфере туризма вырос на 30% и составил 614,7 млрд. тенге [4].

Так в 2020 году, местами размещения по въездному туризму было обслужено 252627 тыс. человек, из них; 2657 тыс. в Акмолинской области, 5817тыс. в Актюбинской области, 691 тыс. в Алматинской области, 16579 тыс. в Атырауской области, 4943 тыс. в Западно-Казахстанской области, 1557 тыс. в Жамбылской области, 6676 тыс. в Карагандинской области, 7299 тыс. в Костанайской области, 288 тыс. в Кызылординской области, 4120 тыс. в Павлодарской области, 2132 тыс. в Северо-Казахстанской области, 6256 тыс. в Восточно-Казахстанской области, 63758 тыс. в г.Нур-Султан, 112281 тыс. в г.Алматы, 1235 тыс.- в Туркестанской области, 8081 тыс. – г.Шымкент и 8356 в г.Мангыстау. Так например в [Туркестане, при 1,5 тыс. койко-мест в городе поток туристов доходит до 12 тыс. в день. Отдыхающий в Туркестане турист оставляет в сутки около 63 тыс. тенге](#)[5].

Многие думают, что же посетить в Казахстане, там же одни степи, но это далеко ошибочное мнение. Наша страна сочетает в себе абсолютно уникальные природные достопримечательности - от высоких гор и хребтов, до глубоких впадин и крутых ущелий. Наиболее известными и интересными достопримечательностями являются: Кольсайские озера, озеро Коинды, Чарынский каньон, озеро Балхаш, озеро Алаколь, Бухтарминское водохранилище, природные парки – «Бурабай», «Баян-аул», «Алтын- Эмель», «Каркаралинский национальный парк», город Нур-Султан и Алматы. Менее известны урочища « Бектау-Ата», «Кеин- Керии», Шаровые конкреции Мангыстау, горы Кент, городище Отрар, город Туркестан и многое другое.

В Казахстане развиты такие направления туризма, как деловой, культурно-исторический, лечебный и оздоровительный, горный, спортивный, экстремальный, паломнический и религиозный.

Во время пандемии активно развиваться стали компании, организующие туры выходного дня. Более известными и популярными стали «pangea.kz.», «hangout.tour», « созвездие», «x_tour», «demal.camp» и другие. Въездной туризм активно развивает туристическое агентство «nomadic.treval», оно занимается организацией туров по Казахстану, а также помогает иностранным туристам в оформлении документов и организации отдыха внутри нашей страны.

Согласно выборочному обследованию бюро нацстатистики, чуть меньше половины гостей Казахстана в 2021 году прибыли из России – 40,4%. Также по 19,1% пришлось на туристов из Узбекистана и Кыргызстана. Еще 8% прибыли из Турции и 2,4% – из Украины [6].

В Республике Казахстан разработана [Государственная программа](#) развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы. Целевыми индикаторами данной Программы являются следующие:

Достижение в 2025 году следующих показателей:

- увеличение количества въездных посетителей до 9 млн. человек, в том числе въездных туристов до 3 млн. человек;
- увеличение количества внутренних туристов до 8 млн. человек;
- рост числа занятых в туристской отрасли до 650000 человек;
- рост объема туристских услуг, оказанных местами размещения в 2,5 раза (до 270 млрд. тенге);
- рост объема инвестиций в основной капитал в 3 раза (до 600 млрд. тенге);
- эффективность маркетинга и брендинга для привлечения туристов 80-е место в рейтинге "Индекс конкурентоспособности путешествий и туризма ВЭФ" к 2025 году (в 2017 году 102-е место);
- развитие инфраструктуры воздушного транспорта - 60-е место в рейтинге "Индекс конкурентоспособности путешествий и туризма ВЭФ" к 2025 году (в 2017 году - 71-е место);
- развитие наземной и портовой инфраструктуры - 80-е место в рейтинге "Индекс конкурентоспособности путешествий и туризма ВЭФ" к 2025 году (в 2017 году - 91-е место);
- развитие инфраструктуры туристского сервиса -70-е место в рейтинге "Индекс конкурентоспособности путешествий и туризма ВЭФ" к 2025 году (в 2017 году - 97-е место);
- международная открытость - 70-е место в рейтинге "Индекс конкурентоспособности путешествий и туризма ВЭФ" к 2025 году (в 2017 году - 113-е место) [1].

В Казахстане на 2022 год запланирован запуск новых проектов в сфере туризма на 206,5 млрд тенге. [368 млн тенге направят в этом году на "продвижение туристского продукта внутри государства" в Алматы](#) [6].

В целом в стране сформирован пул из 191 инвестиционного предложения на 2,96 трлн тенге в сфере туризма. Согласно информации, в проработке находится 46 проектов на 1,5 трлн тенге [6].

Пройдет еще несколько лет и Казахстан выведет отрасль туризма на новый экономический уровень, что улучшит инфраструктуру и благосостояние нашей страны. Казахстан обладает бесконечным туристическим потенциалом и многовековой уникальной национальной традицией гостеприимства.

Список использованной литературы:

1. Государственная программа развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2019-2025 годы (Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2019 года № 360.
2. Исабеков С.Б Проблемы развития туризма в Республике Казахстан

3. <https://stat.gov.kz>
4. <https://inbusiness.kz/ru>
5. <https://qaztourism.kz/>
6. <https://newsline.kz/>

Нуртазин М.К., ученик 10 «Б» класса
Научный руководитель – учитель географии Манкеева Д.С.
«ОШ №23» г. Караганда, Республики Казахстан

АВИАПЕРЕЛЕТ ПО ПРИНЦИПУ KIDS GO FREE. ОСОБЕННОСТИ. ПЕРСПЕКТИВЫ И НЕДОСТАТКИ.

По данным глобального рейтинга туризма, составленными исследованиями Всемирного экономического форума, Казахстан занимает 81-е место из 136 стран. Но, несмотря на это, индустрия туризма в Республике Казахстан признана одной из приоритетных отраслей экономики. Потому в Республике на данный момент ставят в приоритет развитие внутреннего туризма, так как на его основе будет держаться большая часть роста экономики. Наибольшее развитие внутреннего туризма отмечается в городах Астане, Алматы, Восточно-Казахстанской, Карагандинской, Алматинской и Акмолинской областях. Но, чтобы достичь должного результата, соответствующему вкладываемым ресурсам, граждане Казахстана должны отдыхать на территории всего Казахстана, развивая тем самым отечественный туризм. По мнению советников нацкомпании, это единственный путь достижения доверия граждан к туристическому сектору страны, который только начинает развиваться.

Рассуждая о преимуществах отдыха внутри страны, в первую очередь, нужно отметить вопросы безопасности пребывания в ней, доступности на её территории медицинской помощи, отсутствия языкового барьера. Пребывающие на территории Республики должны быть оснащены всеми необходимыми средствами для комфортного проживания. Но главной целью в развитии туристического сектора является возможность изучения гражданами родной страны, приобщения к национальным, историко-культурным и природным ценностям государства, способствующим интеллектуальному, духовному и творческому развитию, а также патриотическому воспитанию подрастающего поколения. Чтобы добиться такого, государство оказывает гражданам всяческую поддержку. Например, субсидии, акции и льготы для всего населения.

Государство даёт поддержку своим гражданам во многих сферах деятельности. Туризм также принимает в этом активное участие. Для развития внутреннего туризма, в приоритетном порядке, Министерство культуры и спорта внедряют программу под названием «Kids Go Free» (с англ. – «Дети летят бесплатно»).

Сутью этой программы является полноценное и бесплатное путешествие детям определенного возраста. Для поддержки внутреннего туризма, нововведённая программа позволит многодетным семьям сократить затраты на поездках в различные туристические точки Казахстана. Такими методами Министерство намеревается поддержать туристический сектор Казахстана, что впоследствии окажет влияние на людей, оставшихся на её территории, не вывозя тем самым деньги в другие страны. Рассмотрим систему программы на примере: Полёт «Астана - Урджар – Астана», семья из 2 взрослых и 4 детей. Если один билет стоит 38 тысяч тенге, то значит, что сумма расходов составляет 152 тысяч тенге. И это только на авиабилеты. А теперь, к этой сумме прибавляем ещё 100 тысяч тенге на пятидневное проживание, и к ней и ещё 100 тысяч тенге на питание и развлечения. Семья из 6 человек должна потратить 352 тысячи тенге за короткий отпуск. В таком случае, лучшим вариантом будет доплатить и полететь в Турцию, ОАЭ или Египет, или и вовсе отказаться от поездки. Но теперь, тот же перелёт «Астана – Урджар – Астана» обойдётся семье в разы дешевле, благодаря программе системе программы «Kids

Go Free», ведь за детей платить не придётся, и так можно сэкономить 76 тысяч тенге. В пример также можно провести Туркестанский тур на праздник Наурыз, во время которого проживание в отеле обойдётся примерно в 400 тысяч тенге. Если вычесть сумму детских билетов «Kids Go Free», то тогда конечная стоимость тура составит 280 тысяч тенге. Если данным механизмом воспользуются 100 тысяч семей, государство потеряет из бюджета 7,6 млрд. тенге, но в экономике Казахстана останется 35,2 млрд. тенге, которые могли бы «утечь» за рубеж. Такой результат является наглядным примером того, что при выгодных условиях для граждан, всегда будет выгода и для государства.

Такая практика широко используется в Великобритании, Катаре, Скандинавских странах, Гаити. Наиболее активно программа реализуется в ОАЭ. Однако там она носит характер кратковременных акций, а право на бесплатные билеты обычно имеют дети не старше 15 лет. В кулуарах Правительства министр пояснил, что таким образом помогут отечественному туризму. «Что это нам даёт? Наши соотечественники не будут уезжать на отдых за рубеж, деньги остаются в Казахстане. То есть, мы субсидируем условно один тенге, государство выделяет детям, а экономим 6,5 тенге», – сказал он. Возрастная категория детей – до 15 лет. Также на заседании Правительства он сообщил, что в 2020 году будет запущен бесплатный детский туристический поезд. В приоритете будут дети из социально уязвимых семей, участники и победители образовательных конкурсов, отличники учебы и другие. Кроме того, будет применяться субсидирование содержания санитарно-гигиенических узлов; возмещение затрат при приобретении автобусов. То есть, туроператор, турагент и гид может приобрести автобус, и 25% от инвестиционных затрат будет возмещать само государство. При строительстве объектов туристской деятельности, как гостиниц, хостелов, кэмпингов и других объектов - государство будет возмещать 10% от инвестиционных затрат. Запущена программа по субсидированию инвестиционных затрат при строительстве объектов придорожного сервиса. Придорожный сервис является неотъемлемой частью отдыха любого туриста.

Авиационный транспорт в туризме, конечно, тоже играет очень важную роль. Так как услуги и надёжность иностранных перевозчиков являются более востребованными среди туристов, на авиарейсах отечественных авиалиний низкий поток туристов, которые прибывают по услугам отечественными перевозками. Они предпочитают иностранные сервисы, что является плохим показателем. Этому также способствует высокая стоимость авиабилетов, стоимость турпродукта Казахстана, что вредит его конкурентоспособности на международном рынке.

Ещё не менее важным фактором является сильный национальный бренд, национальный имидж страны. Имидж активно способствует развитию внутреннего туризма и является драйвером экономического сотрудничества на международном рынке. В Казахстане особое внимание уделено брендовым регионам туризма, способствующим улучшению репутации национального имиджа. Для создания комфортных условий для туристов, внедряются специальные программы, которые совершенствуют маршруты национальных парков, а также разрабатываются совсем новые маршруты в агротуризме и в детско-юношеском туризме. Помимо всего этого, реализуются проекты по развитию древних маршрутов Великого Шелкового пути. Одним из таковых примеров является инфраструктура развития столицы Республики Нур - Султана, а также и культурно - духовную столицу – Туркестана. Всё это привело к увеличению роста посетителей-туристов. По показателям «Городского центра развития инвестиций Astana Invest», в 2021 году, всего за 9 месяцев, поток туристов увеличился на 88%. По их данным, большая часть показателей роста произошло за счёт развития внутреннего туризма. Данные показателей составили более 5,2 млн. человек. По показателям за 2019 год, это на 100 тысяч человек больше, что является весомым показателем. К тому же, во время пандемии в Казахстане вырос спрос на внутренний туризм, что и стало причиной официального запуска системы «Kids Go Free», привлекая за собой субсидирование авиаперелёта детей в курортные зоны.

Если говорить про преимущества и недостатки программы, то перечисленные ниже будут самыми основными. Преимущества программы «Kids Go Free»:

- Доступность семейного отдыха, в том числе внутри страны;
- Возможность отдыха многодетных семей;
- Возможность путешествовать с одним взрослым. С одним взрослым могут лететь от одного и более детей, так как ограничений по количеству детей нет. Возраст детей от 2-х лет до 17 лет (включительно);
- Отсутствие ограничений по количеству поездок в год;
- До 2 лет авиакомпания не предоставляют детям отдельное место и не взимают оплату за их перелет;
- Снизится общий чек турпродукта и, соответственно, туроператоры будут получать большую выгоду. Таким образом, количество туроператоров не будет сокращаться;
- Путешествие по железнодорожным вокзалам занимает два-три дня, а авиаперелётом можно сократить время;
- Возможность проведения отпуска в далёкие районы Казахстана. Например, жители города Актау (Юго-Запад Казахстана) могут посетить любую точку Восточного Казахстана.

Недостатки программы «Kids Go Free»:

меры программы не действуют вне туров.

Далеко не все туроператоры участвуют в системе программы. Турист может обращаться только к тому к туроператору, кто задействован в этой системе. На 15 февраля 2022 года по Республике Казахстан в данной системе участвует всего 9 организаций.

Аннуляция заявки невозможна, а в случае отказа от тура будут предъявлены штрафные санкции. Тур оплачивается полностью турагентством, в том числе сумма за детский билет.

Поскольку отели в Казахстане довольно дорогие, проживание во время тура может обойтись в крупную сумму. Это не считая трансфера, питание, обязательных условий для проживания.

Но, несмотря на все отрицательные стороны программы, пользы от программы, очевидно, больше, чем недостатков. И именно по этим причинам, система «Kids Go Free» обязана быть активной программой на территории Республики Казахстан. Поскольку программа предлагает очень выгодные пути путешествий по Казахстану, большинство граждан станет более заинтересовано в пользовании услуг программы. Ещё система «Kids Go Free» улучшает репутацию местных компаний-перевозчиков, что позволяет гражданам предпочесть Казахстанские услуги и пользоваться ими с экономией, нежели пользование иностранными услугами. Это может способствовать росту экономических показателей, уровня востребованности отечественным перевозчиком и развитию изучения гражданами родной земли. Это поднимет рейтинг гражданской авиации и увеличится поток туристов в авиакомпаниях, что с экономической точки зрения поднимет большой доход внутреннего туризма. Так, родители будут возить своих детей на курортные зоны Казахстана, показывать её достопримечательности, а также вводить в краткий экскурс в историю своего родного края.

Список использованной литературы:

1. Kids Go Free – программа для семейного туризма в Казахстане. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://qaztourism.kz/press-center/all/381/>
2. Как бесплатно получить авиабилеты для детей по программе "Кидс гоу фри". [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://tengritravel.kz/my-country/besplatno-poluchit-aviabiletyi-detey-programme-kids-gou-fri-460976/> (дата обращения 03.02.2022г.)

3. "Кидс гоу фри" не для поездок к родственникам - Kazakh Tourism [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://tengritravel.kz/my-country/kids-gou-fri-ne-dlya-poezdok-k-rodstvennikam-Kazakh-Tourism-440308/> (дата обращения 15. 06.2021г.)

4. О мерах по субсидированию туристической отрасли рассказали в Минкультуры РК. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.inform.kz/ru/o-merah-po-subsidirovaniyu-turisticheskoy-otrasli-rasskazali-v-minkul-tury-rk_a3899812?utm_campaign=recommendation&utm_source=ainews

Проценко М.И., студент группы Тур-21-4с

Научный руководитель – к.и.н., ст.преп. Бедельбаева М.В.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

HISTORICAL MONUMENTS OF ULYTAU AS OBJECT OF COGNITIVE TOURISM

In August 2019, the International Tourism Forum was held in Ulytau, in which the Head of State Kassym-Jomart Tokayev took part. In his speech, he noted the historical significance and sacredness of the region for the Kazakh people, emphasizing that Ulytau has great potential for the development of ethnographic, pilgrimage and ecological tourism. On March 16, 2022, in his message, the President of Kazakhstan announced that a new Ulytau region would be formed on the territory of Central Kazakhstan: “The creation of an independent region in this region is an important decision not only from an economic point of view, but also spiritually: Ulytau, which is located in the center of our endless Kazakh steppe, occupies a special place in the history of our country. Great assemblies were held here, where the fate of the country was decided” [1].

The relevance of this is indisputable and the purpose of this article is to show the historical and cultural significance of the heritage of Ulytau and the cognitive significance of monuments for organizing tourism.

At present, the Ulytau nature reserve and the historical and cultural reserve-museum are located on the territory of this region, a visitor center has been built [2]. Ulytau land is a witness to the development of human history, because the monuments of the region cover a huge time period: these are sites and petroglyphs of the Stone, Bronze and Early Iron Ages; settlements and mausoleums of the Middle Ages; monuments, one of which refers to the exploits of ancestors in the Bulatin battle, and the other symbolizes the unity and friendship of the modern people of Kazakhstan.

In the history of Eurasian nomads, Ulytau has always occupied a special place as a kind of center of nomadic civilization and the cradle of the Kazakh nation. It was here that the khans were raised on a white felt mat, the courts of the Kazakh rulers were located, thousands of troops of three zhuzes flocked here. Jochi Khan, Alasha Khan, Tamerlane, Emir Edyge, Tokhtamysh Khan, Kenesary Khan, Shokan Valikhanov, Kanysh Satpaev, Alkey Margulan - all these names, which are of great importance for the history of Kazakhstan, are most directly connected with Ulytau.

But the Ulytau region is rich not only in architectural monuments. A large number of legends are also associated with these places, so pilgrims and all kinds of lovers of mysticism are frequent guests here. Many legends are associated with the names of Jochi Khan, Alash Khan, Dombaul. They are also united by the fact that it was in Ulytau that the mausoleums of their name were built. The Dombaul mausoleum, according to some of the most popular versions, was built during the reign of the Huns. And if this is so, then the version that mythical Dombaul, a warrior and court musician of Genghis Khan, rests in the mausoleum, disappears, because the years of the latter's life fell many centuries after the domination of the Huns. A similar situation with Alash Khan: the great ancestor of the peoples of Central Asia most likely did not exist at all. However, It is said that he lived in the first half of the 15th century, but the mausoleum of his name was built around the 10th-11th centuries. There is also such a point of view: the

mausoleum became the grave of Urus Khan, who ruled in the second half of the XIV century, whom some researchers consider the founder of the Kazakh Khanate.

Among the legendary characters of Ulytau, Timur (Tamerlane), the Great Emir of the Timurid Empire, a Central Asian commander and conqueror who played a significant role in the history of Eurasia, should be mentioned. What distinguishes Timur from Alash Khan and Dombaul is that he is also a real person. One of the many proofs of this is the monument left by him and carrying the memory of him through the centuries.

In the steppes of Ulytau, there is the Altynshoky hill with a stone mound on top and a very remarkable stone. Everyone who has the opportunity to visit these parts must visit this historical place. In 1388, Timur's vassal, Khan of the Golden Horde Tokhtamysh, rebelled against his overlord, which was the signal for an uprising in Khorezm. Timur invaded Khorezm for the fifth time, devastated it, destroyed the capital Urgench to the ground and even ordered to plow and sow barley on the place where he stood. Then Timur went on a campaign against Khan Tokhtamysh.

In this campaign, the so-called "Karsakpai inscription of Timur" appeared. Made in two languages (bilingual) - three lines in Arabic and eight lines in Chagatai - it was made by order of Emir Timur on a fragment of a large slab installed on the top of a mountain. Nizam-ad-Din Shami, a Persian chronicler, the author of the Zafarnama (Book of Victory), written in Farsi of the chronicle of Timur's reign, gives the exact date: the 23rd of the month of Jumadi I according to the Hijri (Muslim lunar calendar), i. e. April 28, 1391.

Sharaf ad-Din Ali Yazdi, in his book written in the first quarter of the 15th century, tells about this episode in the history of Timur's campaign in Desht-i-Kipchak as follows: "On Wednesday, the 21st (mentioned) month (April 15), they came to the mountain, known as Kichik-tag, and, having migrated from there, after 2 nights on Friday, they stopped in the Uluk-tag area. For a joyful view of that steppe, Timur ascended to the top of the mountain; the whole plain was completely green. He stayed there that day, (then) a high order went out for the soldiers to bring stones and put up a high sign in that place, like a lighthouse. Skillful masons inscribed on it the date of those days, so that a reminder would remain on the face of time" [3].

Back in 1706, it was already indicated on the "Map of Tartaria" published by the Frenchman Guillaume Delisle. The source of this information was probably the book of Francois Petit de la Croix "The History of Timur-Bec". In 1723, the former captive Swedish officer F. Strahlenberg returned to his homeland and wrote a book where he reported on the writings on the stone in the Edyge mountains [3].

Discovered and examined in August 1935 by a Kazakhstani geologist, academician K. I. Satpaev in the region of the Ulytau mountains during one of his expeditions, the stone was taken to Leningrad (now St. Petersburg, Russia) and is currently stored in the Hermitage. At present, at the top of the Altynshoky hill, there is a copy of the stone, installed in the early 90s of the 20th century.

Timur's stone is a message carved on a piece of rock. The message reads: "In the name of Allah, the gracious, the merciful! Lord of Existence, Sanctuary of Truth, Vigilant Protector, Almighty and All-Powerful! Wise Giver of Life and Death! Summer seven hundred and ninety-three, in the middle spring month of the year of the sheep Sultan of Turan Timur-Bey went up with three hundred thousand troops for Islam on the Bulgarian Khan Toktamys Khan. Reaching the area, he built this mound to have been a memorial. God willing, the Lord would execute justice! The Lord will have mercy to the people of the country! Yes, they will remember us with prayer!"[2].

It is noteworthy that all sources speak of Timur's two hundred thousandth army, when the number of three hundred thousand is indicated in the translations of the inscription. However, it is likely that in reality Timur's army was even smaller.

The purpose of the structure on which Timur's stone was placed was the subject of lengthy discussions. K. Satpaev, based on the fact that burnt stones and slags were found at the top of the Altynshoky hill, made an assumption that Emir Timur smelted metal here [4, p. 74-75].

This written evidence of Timur's campaign provided an opportunity for new interdisciplinary research at the current level of scientific development. Initiated by Karaganda historians and archaeologists, they were conducted by an international team, which included scientists from Kazakhstan, Uzbekistan, Lithuania, Hungary and the United States. A chemical analysis of the slag from the burial mound was carried out, radiocarbon dating was carried out, and the study of the natural landscape of the Altynshoky hill, in the space of which the military camp of Timur's troops was located, began. The slags were examined for the presence of metals, the result was negative. Moreover, the rock itself during firing turns into the same slag. The authors of the study put forward and substantiated the following conclusion: at the top of the Altynshoky hill, a structure was built to light a huge fire, which was used as a beacon-minaret, showing the way to believers. A reasonable assumption was made that the fire acted as a favorable "sign" of Timur's future victory over Tokhtamysh. Perhaps, by kindling the fire, Timur asked for forgiveness from the Almighty for having raised the sword against the descendants of Genghis Khan, whom he deeply respected. The construction of the mound symbolized the worship of the ancestral mountain - this is an element of the ancient Mongolian cult. [5]

In the 21st century, at the dawn of strengthening the independent people of Kazakhstan, the "Great Mountains" only acquire even greater historical, cultural and spiritual significance. And it is no coincidence that it was here, in Ulytau, that the Kazakhstani initiative community Nomad Explorer went on a three-day trip to the unique "Kokmaisai-2018" ethno-festival, which will be remembered by its participants for a long time. To get to Ulytau, travelers had to cover hundreds of kilometers by trains, planes and off-road vehicles from different parts of not only Kazakhstan, but all over the world: among the guests of the festival were three Americans who speak Kazakh fluently.

"At least once in a lifetime, every Kazakh should visit here. The nature here is very beautiful, Ulytau is a reserve of the Kazakh language, culture and traditions, because there was no virgin lands and industry," says the ideological inspirer of the project Margulan Seisembay. His initiative to create such a festival similar to the American Burning Man was made in order to have a place in Kazakhstan where fans of historical, cultural and active tourism come together. For several days the guests lived in "field" conditions in a yurt village. The authentic atmosphere united people with a common interest - to feel the spirit of the legendary ancestors. "Each yurt has become at the same time a museum, a meeting room, a hotel, and a restaurant. We made horse rides, rode on the altybakan swing, sang national songs, climbed high into the mountains", - these are the impressions of the participants. A visit to the Altynshoky hill, on which the great emir Timur stood more than six centuries ago, allows you to feel the involvement in the events of world history. [6]

In the Karaganda region, the tourist company "Nomadic Travel Kazakhstan," as well as the "Avalon" Historical and Geographical Society, are actively involved in organizing excursions to archaeological sites on a commercial basis. A tourist information center has been opened in Karaganda, offering a number of tours, including sightseeing of the monuments located in the Ulytau region. There is no doubt that this excursion route will soon become attractive not only for domestic tourists, but also for representatives of other states, since the name of Emir Timur is directly related to famous historical events in world history. According to scientists, the memory of this campaign, left on the Altynshoky hill in the Ulytau steppe far from Samarkand and preserved to this day, is a unique monument not only in Kazakhstan, but throughout Eurasia. This cultural and historical object is just one of the many that make up the spiritual wealth of Ulytau and keep many secrets related to history. The monuments of Ulytau are older than any chronicle, and therefore its history is eternal.

Список использованной литературы:

1.Послание Главы государства К. Токаева народу Казахстана.

URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953> (дата обращения: 26.03.2022)

2. Шуптар В.В. Улытау. Туристский путеводитель. Караганда: историко-географическое общество «Авалон». 2016. – 100 с.
3. Бедельбаева М. В. Сведения о надписи Тимура 1391 г. в картографических и исторических исследованиях первой половины XVIII в. *Oriental Studies*.2019; (3):367–377. DOI: 10.22162/2619-0990-2019-43-3-367–377.
4. Сатпаев К. И. Историко-археологические данные о Джезказганском регионе // Избранное. В 5-ти т. Т. 5. Шымкент: «Оңтүстік полиграфия», 2007. С. 69–75.
5. URL: <https://exk.kz/news/449/pamiatnik-ustanovliennyi-tamierlanom-v-ulytau-nakoniets-to-issliedovan-uchienymi> (дата обращения: 24.03.2022)
6. URL: <https://tengrinews.kz/fotoarchive/ulyitau-kak-minimum-v-jizni-kajdyiy-kazah-doljen-pobyivat-1064/> (дата обращения: 20.03.2022)

Сагадибекова А., студентка группы РД-18-3
Научный руководитель – к.э.н., доцент Кенжебеков Н.Д.
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Сущность понятий управления персоналом, так же имеющая синонимы как управление человеческими ресурсами, менеджмент персонала и экономика персонала. В глобальном смысле это систематизированный процесс, оформленного и планомерно связанного с социальными и экономическими механизмами управления, для общего воздействия на персонал для максимальной отдачи персонала и максимальной эффективности функционирования операционного процесса. Этот процесс подразумевает под собой несколько важных аспектов: образовательный, функциональный и не менее важный организационный [1-2].

Простым языком можно сказать, что подбор персонала, повышение квалификации, оплата труда, введение в работу и так далее можно отнести к управлению персоналом в функциональном отношении решения данных задач.

Если рассматривать управление персоналом в индустрии гостеприимства, то эти понятием можно охватить все лица предприятия и все службы предприятия, которые тем или иным способом несут ответственность за работу персонала. Достаточно часто можно встретить данную функцию, обозначающуюся как управление человеческими ресурсами, таким образом акцентируя внимание на том, что, это одно из стратегических направлений, которые направлены на обеспечение предприятия качественным персоналом, которое может выполнять возложенные на него обязанности, качественное управление персоналом является одним из ключевых систем управления организации.

От правильной работы персонала напрямую зависит уровень производительности труда. Большое количество исследований как отечественных, а также и зарубежных гласят, что одним из факторов высокого уровня конкурентоспособности выделяют ориентир на повышение производительности труда, посредством заботы о людях. Предприятия, в которых существует такая практика собственных сотрудников считают самым главным фактором их успеха.

Одним из необходимых условий поддержания такого отношения к сотрудникам и точных гарантий того, что работники четко выполняют свои задачи и что с ними ведется правильное общение является четкая формулировка кадровой политики организации. Она формирует крепкую и устойчивую базу для создания системы работы с персоналом, что также послужит отправной точкой для менеджеров во время принятия некоторых решений относительно той или иной ситуации.

Управление персоналом предприятия – это профессиональная деятельность, суть которой направлена на оптимизацию и максимизацию эффективности деятельности сотрудников на предприятии [3].

Эта деятельность включает в себя: планирование в потребности трудовых ресурсов, подбор персонала и его расстановку, планирование организация труда, а также необходимые меры по мотивации и стимулированию труда сотрудников.

В зависимости от вкладываемых затрат и инвестиций в создание необходимых условий труда зависит уровень использования персонала. В том числе важными факторами выступают материально-техническое оснащение труда, которое формируются относительно норм труда и техники безопасности. Организация рабочего места, так же рабочего пространства, организация отдыха и планирования трудовых ресурсов. При планировании работы персонала в организации учитываются несколько аспектов: численность персонала, специализация – вид деятельности, профессия доесть род деятельности, уровень квалификации, то есть степень специальной и общей профессиональной подготовки, категория персонала – занимаемая роль и место в организации трудового процесса.

Факторы внешней среды оказывают влияние на некоторые трудности в найме сотрудников. Возможен некоторый уровень потерь рабочего времени по причине прогулов, который отражает недостатки в процессе производства, недостатки в рабочей силе, они могут быть удовлетворены посредством рационального разделения и применения рабочей силы.

Процессы планирования сил на предприятии включает в себя составление кадрового бюджета. Необходимо не выходить за рамки бюджета, для этого на предприятии функционируют менеджера по управлению персоналом. Они своей работой обеспечивают обратную связь и информируют о ходе выполнения работ. Они должны понять для чего был разработан план работ, что благодаря его помощи можно достичь. Если менеджера выявляют то, что цена выполнения плана слишком высока или же есть какие-то другие непреодолимые аспекты. Задача менеджера незамедлительно об этом сообщить руководству.

Управление персоналом базируется на ведущих весомых базисных принципах [3-5]:

- Основы подбора персонала по личным качествам, а ещё также по деловым.
- Основы преемственности, преднамеренное слияние на предприятии искусных служащих и молодняка.
- Основы служебного подъема, основанного на базе применения нарочно сделанных критериев оценки работы, содействующего должностному и профессионального продвижению.
- Принцип должностного и профессионального продвижения сотрудников на базе применения обоснованных критериев оценки их работы и обеспечения критерий для неизменного служебного подъема.
- Основы сотворения критерий состязания, предприятие заинтересованное в отменно работе персонала, имеет возможность и надлежит поощрять дух состязания меж работниками, которые вполне вероятно претендуют на увеличение.
- Принцип доверия к работникам, хитросплетение доверия и исследование качества выполнения постановлений.
- Основы соотношения, работа, предоставленная работникам, обязана отвечать его опыту, квалификации и вероятностям.
- Основы увеличения квалификации служащих, неизменные тренинги, изучение и так далее.
- Основы правовой безопасности служащих, каждое заключение надлежит приниматься в согласовании с деятельными законами и правовыми актами.

Управление персоналом надлежит владеть системный нрав, то есть нужен скоординированный расклад ко всем направленностям формирования и регулировки

кадрового состава фирмы: набору персонала, расстановке руководящих сотрудников, подготовке и увеличению квалификации, отбору и трудоустройству

Управление персоналом должно иметь системный характер, то есть необходим скоординированный подход ко всем направлениям формирования и регулирования кадрового состава компании: набору персонала, расстановке руководящих кадров, подготовке и повышению квалификации, отбору и трудоустройству.

Существует два основных пункта характеристик управления персоналом.

Первый пункт. Долгосрочность, то есть стратегия, которая предполагает некоторую разработку и изменение психологической установки, мотивации, изменение руководящих кадров, повышение квалификации, и так далее не может быть реализовано за короткий срок.

Второй пункт. Прямая или очень близкая связь с глобальной, общей стратегией предприятия. Здесь должны учитываться факторы внутренней и внешней среды. Изменение условий внутренней среды обязательно включает в себя изменение и может быть даже изменено, если стратегия предприятия это требует. Должны производиться соответствующие изменения в составе сотрудников, в его квалификации и стиля работы.

Главная цель управления персоналом это поддержание актуальной информации о кадрах предприятия и предоставление этих данных руководству. В свою очередь это обеспечит постоянную внутреннюю коммуникацию внутри предприятия. Что в свою очередь приведет к бесперебойному сотрудничеству внутри компании. Администратор и его главной задачей является упрощение и бесперебойность всех внутренних процессов, которые хоть как-то касаются кадров.

Предоставление услуг питания, а также организация отдыха и развлечений являются главными функциями любого предприятия общественного питания (ПОП). Исходя из этого, уровень обслуживания в ПОП в зависимости от концепции должен обеспечиваться высококвалифицированными поварами, официантами, метрдотелями и сочетаться с организацией отдыха и развлечений.

Один из главных моментов при разработке концепции ПОП непосредственно касается самого персонала – это разработка стиля одежды, квалификационных требований к персоналу, уровня зарплаты. Требуется подсчитать уровень затрат на ресторанный персонал по всем специальностям [5].

Нужно изучить профессиональную подготовку, возможности повышения уровня квалификации. Выявить кадровые агентства, специализирующиеся на ресторанных кадрах и подбирающие персонал. Важно соблюдение некоторых регламентов: Разработка организационной структуры контактного отдела. Принципы организации сервиса и концепция обслуживания. Принципы рекрутинга. Создание корпоративных стандартов сервиса. Униформа персонала. Методика обучения персонала, согласно разработанным стандартам. Документооборот.

К организационно-экономическим особенностям производственно-торговой деятельности предприятий общественного питания следует отнести:

- необходимость выполнения нескольких функций: производства кулинарной продукции, ее реализации и организации потребления, в то время как, например, предприятия пищевой промышленности выполняют только функцию производства, а предприятия торговли - только функцию реализации продукции;

- ограниченные сроки реализации продукции, что обуславливает зависимость от текущего спроса на товар и скорость потребления блюд.

- жесткие требования к персоналу для предприятия сферы сервиса (необходимость строгого соблюдения санитарно-гигиенических требований);

- необходимость постоянного контроля качества обрабатываемого сырья, процессов приготовления и реализации готовых блюд.

Список использованной литературы:

1. Агамирова, Е. В. Управление персоналом в туризме и гостинично-ресторанном бизнесе / Е. В. Агамирова. М.: Дашков и К, 2007. 180 с.
2. Кабушкин, Н. И. Основы менеджмента. М.: Новое знание, 2002. 336 с.
3. Зайко Г. М. Организация производства и обслуживания на предприятиях общественного питания : учебно-практическое пособие / Г. М. Зайко – М.: МарТ, 2007. – 325 с.
5. Орлова П.И. Бизнес-планирование: Учебник для бакалавров /– М.: ИТК «Дашков и К0», 2016. – 288 с.
6. Пали Марциано. Справочник совершенного хозяина ресторана: 100 идей для достижения превосходства в конкурентной борьбе. М.: Современные ресторанные и розничные технологии, 2009. — 146 с.

Смақан А.Ә., Тур-19-1к тобының студенті

Ғылыми жетекшісі – магистр, оқытушы Жоламанова М.К.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕМДІК-САУЫҚТЫРУ ТУРИЗМІ

Әлемдік экономикадағы аса жылдам дамитын салалардың бірі туризм екені сөзсіз. БҰҰ-ның дүниежүзілік туристік ұйымы және Халықаралық валюта қорының мәліметтері бойынша, туризмнің табысы жылына 3,5 трлн. АҚШ долларын құрайтын көрінеді. Бұл әлемдік ЖІӨ-нің 10,9 пайызына, әлемдік инвестициялардың 7 пайызына парапар сома. Әлем елдерінің саяхаттау және туризм секторының бәсекелестігі жөніндегі рейтингінде Қазақстан 8-ші орынға ие.

Елдегі туризмді дамыту үшін ҚР Дүниежүзілік туристік ұйымға мүшелігі де маңызды. Қазақстан ЮНВТО-ға 1993 жылы БҰҰ Дүниежүзілік туристік ұйымының толық мүшесі ретінде кірді, оның құрамына 153 ел кіреді. 2007 жылдан бастап Қазақстан Республикасы Атқарушы Кеңестің — осы беделді халықаралық ұйымның басқарушы органының мүшесі болып табылады, әлемдік туристік саясатты әзірлеуге, саланың жаһандық мәселелері бойынша шешуші шешімдер қабылдауға белсенді қатысады. Қазақстанда демалыс түрлері өте көп. Олар:

Белсенді туризм-мұнда уақытты тиімді өткізу үшін экстремалды және спорттық тәсілдер енгізілген, қонақтарда тау және су туризмі, сондай-ақ жаяу жорықтар танымал.

Жағажай туризмі-еліміздің түкпір-түкпірінде демалып, шомылуға болады, бірақ ең дамыған сервис Қапшағай, Балқаш және Каспий жағалауы курорттарын ұсынады.

Ауыл және экологиялық туризм-оның танымалдығы сарқылмайтын табиғи байлықтарға және әдемі пейзаждарға негізделген, мұнда тауларды, далаларды, теңіздерді, сарқырамаларды, тіпті шөлдерді, ал солтүстікте Сібірдегідей қатал қысты көруге болады[1].

Емдеу-сауықтыру туризмі – оның дамуы Қазақстандағы емдік климатпен, бальнеологиялық құрамдастың болуымен, танымал курорттар-Сарыағаш, Бурабай, Рахман қайнарлары, Алакөл және т.б.

Мәдени-тарихи демалыс-көрнекті орындарды қарау, мұражайларға бару, этнографиялық туризм, Қазақстан халықтарының тарихын зерттеу кіреді.

Бұл елде отбасылық демалыс пен балалар-жасөспірімдер туризмі танымал, мысалы, құрдастары – оқушылар немесе студенттер топтары. Спорттық іс-шаралар, театрларға, мәдениет нысандарына бару, жаяу серуендеу және көлікті пайдалану арқылы экскурсиялар қажет.

Емдік сауықтыру туризмі туристік классификация ішінде өзіндік орны бар. Соған орай елімізде емдік сауықтыру рекреациялық ресурстарын зерттеу талдау мәселелері қолға алынуда. Адамдардың рекреациялық қызметі бірнеше аспектілерден тұрады: медико-биологиялық, әлеуметтік-мәдени, экономикалық болып. Рекреациялық қызметінің

ең негізгі аспектісі медико-биологиялық болып табылады. Оның құрамында - денсаулықты жақсарту, курортологиялық емдеу қажет ететін адамдарға көмек көрсету және аурудың алдын алу. Қазақстан халқының материалдық және мәдени өмірінің деңгейінің өсуі, өнеркәсіптің дамуы, Маңғышылақ түбегінің мұнай мен газ байлықтарының меңгерілуі, тың жерлерді игеріп, жаңа шаруашылықтардың құрылуы, сонымен қатар ауыл шаруашылықтың басқа салаларының дамуы, қайта құру кезеңіне дейін Қазақстан халқының санының ұдайы өсуіне әкеп соқты. Бірақ ол тек табиғи өсімнен ғана шектелмеді, Қазақстандағы басқа жерлерден халық қоныс аударды. Осының нәтижесінде курорттық-санаториялық емдеудің қажеттілігі өсті. Бірақ, егер біз емдеуге қажетті ғимараттардың салынуының және халықтың тұрмыс жағдайы қажет ететін ғимараттарды салудың нәтижесін Осы үстінде атап өткен елдегі туризм түрлерінің ішіндегі емдік-сауықтыру туризміне ерекше тоқталып өтсек. Өйткені "Сауықтыру туризмі бүгінгі таңда туристік салада маңызды орын алады. Біз маусымаралық турда туристерді алуға не айтамыз? Бүгін біздің азаматтарымыз демалу, сауығу үшін Еуропаның шипажайларын немесе арықтату үшін мыңдаған шақырымға шетелдік курорттарға барады. Бізде ол үшін ең үлкен алғышарттар бар: минералды көздер бізде де бар, емдік балшықтар да бар, яғни біздің жеріміз осы тұрғыдан бай ", - деп атап кеткен елбасымыздың сөздері емдік-сауықтыру еліміз үшін өте керекті және өзекті екенін айтқан болатын [2].

Ғылыми әдебиетте алғаш рет рекреация термині XIX ғасырдың 90-шы жылдарының соңында АҚШ-та пайда болды. АҚШ Ұлттық туризм саясатын зерттеу орталығының мамандары берген рекреацияның бірнеше ерекше анықтамасы бар. Демалыс деп бос уақытты құру және дербес пайдаланумен айналысатын адамдардың қызметі түсініледі. Рекреация тиісінше, бұл денені қалпына келтіру, емделу-сауықтыру және осы қызмет түрлерін пайдалану. Рекреация латын тілінен аударғанда демалыс, қалпына келтіру дегенді білдіреді.

Қазақстанда шипалы су шығатын әрі емдік балшығы бар табиғаты ғажап әдемі жерлер көп. Мұндай шипалы су, емдік балшығы бар, табиғаты көрікті жерлерде емдеу-сауықтыру, демалыс үйлері салынған.

Қазақстанда демалуға және денсаулықты түзетуге болатын көптеген шипажайлар мен емдеу орындары бар. Қазақстан санаторийлерінде емдеу табиғи емдік көздерді пайдалана отырып жүргізіледі, тиімділікке жету үшін ең заманауи жабдықтар да пайдаланылады[3].

Білікті медициналық көмек ала отырып, демалуға және бір уақытта денсаулығын түзеуге арзан – ұсыныс өте алдамшы. Бірақ бұл бүгінгі күні Қазақстанда іс жүзінде жүзеге асуда ма? Көбіне осы сұраққа ауап беруге қиналып қалулары мүмкін. Қазақстанда көптеген шипажайлардың болуы арқасында-мұның бәрі қолжетімді. Бізде Қазақстанда барлығы бар! Емдік балшықты ванналар, ыстық родонды көздер, емдік минералды сулар, пантымен емдеу, тұзды шахталар және т.б.

Кейбір шипажайлар бұрыннан жұмыс істеп келеді және қазақстандықтар арасында өте танымал, мысалы: "Сарыағаш", "Мойылды", "Рахман қайнарлары", "Жосалы" және т. б. шипажайлар бар. Қазақстан шипажайлары-басқа елдердегі қымбат емнің тамаша баламасы. Оның дамуы үшін елімізде бүгінде көп жұмыстар атқарылуда. Қазақстан тұрғындары мен қонақтарының қызметтеріне – ең жақсы шипажайлар мен емдеу орындары, пансионаттар және инфрақұрылымы дамыған заманауи курорттық-сауықтыру кешендері. Жоғарыда айтып өткен шипажайлардың халық және келушілер арасындағы танымал түрлеріне тоқталсақ.

"Жосалы" шипажайы өзінің химиялық құрамы бойынша бірегей минералды суларымен танымал. Бұл жерде балшық ванналарын, минералды суландыруды, физикалық және озонкеритті емшараларды қолдану арқылы созылмалы гинекологиялық ауруларды емдеуге көмектеседі.

"Рахман қайнары" шипажайы теңіз деңгейінен 1760 м биіктікте – тауларда, ұлттық парктің қорық аумағында және ботаникалық-минералогиялық қаумалда, Өскемен қаласынан 450 км қашықтықта орналасқан. Жергілікті көздердің емдік сулары жүйке жүйесін қалпына келтіреді, регенерация процесін тездетеді, зат алмасуын жақсартады. Минералды радонды сулармен емдеу жүрек және қан тамырлары, тірек-қимыл, тыныс алу, эндокриндік жүйе, несеп-жыныс жүйесі, АДЖ, тері, урология және гинекология ауруларында ұсынылады.

"Сарыағаш" емдеу-Оңалту кешені теңіз деңгейінен 450 м биіктікте - Шымкент қаласынан 130 км қашықтықта және Ташкент қаласынан 18 км қашықтықта орналасқан. Бұл Қазақстандағы ең көне емдеу орындарының бірі. Емдеудің негізгі құралы-асқазан, ішекте қабыну процестерін жоятын минералды су, асқазан, ішек жараларының тыртықтануына ықпал етеді, қандағы холестерин деңгейін төмендетеді, зат алмасуын жақсартады, қандағы қант деңгейін қалыпқа келтіреді, асқазан әсерінің қышқылдығын реттейтін күшті, несеп айдайтын, өт айдайтын қасиеттерге ие. Жүйке жүйесі мен ішкі секреция бездерінің функционалдық жағдайына қолайлы әсер етеді, иммунитеттің қалпына келуіне ықпал етеді, зат алмасуды жақсартады.

Аталып өтілген шипажайлар еліміздегі барлық шипажай емдік орталықтарының аз ғана түрі. Еліміздегі шипажайлардың халыққа және келушілерге қызмет көрсетуі өте жоғары деңгейде [4].

Қазақстанның химиялық құрамы әр алуан минералды бұлақ көздері, шипалы балшығы бар көлдері, тынығуға әдемі көрікті жерлері курорт-санаторий жүйелерін дамытуға өте қолайлы. Қазір Республикамызда 120-дан астам курорт, санаторий, демалыс үйлері бар.

Минералды сумен емдейтін санаторийлерге Түркісіб, Сарыағаш, Алма-Арасан, Барлық-Арасанды жатқызуға болады. Шипалы балшықпен емдейтін санаторийлерге Шортанды, Мойылды, Атырау, Жаңақорған санаторийлері жатады. Қазақстанның санаторий-курорттарында климатпен емдеудің бірнеше түрлері: гелиотерапия - күн сәулесімен емдеу, аэротерапия - ауамен емдеу, мезгіл-мезгіл таза ауада болу (терренкур), жаяу туризмге шығу т.б. емдеу әдістері қолданылады.

Шет елдердегі емдік-сауықтыру орталықтарымен бірдей деңгейге жету үшін мемлекет жағынан болсын, жеке кәсіпкерлік болса да өз үлестерімізді қосу басты міндетіміз. Жалпы біздің елдегі туризмнің қандай түрі болмасын даму қарқының сәл ақсап тұрғандығының әлсіз тұстарының болғандығында. Елдің табиғи, мәдени, әлеуметтік және экономикалық сипаттамалары:

Халық тығыздығының төмендігі – ішкі туризмнің дамуына, оның ішінде ел ішіндегі туристік өнімдерге деген сұраныстың төмен деңгейі арқылы кері әсерін тигізуі мүмкін.

Тарихи және мәдени ескерткіштерді туристік маршруттарға енгізудің жеткіліксіз деңгейі – мәдени, патриоттық тәрбиелеу, сондай-ақ жекелей алынған өңір экономикасын дамыту үшін олардың едәуір әлеуетін толық көлемде пайдаланбау, оның ішінде елдегі ірі тарихи және мәдени ескерткіштерге түсетін едәуір туристік жүктеме, аз танымал мәдени ескерткіштерді әлсіз ілгерілету.

Туризм саласындағы білікті кадрлардың жетіспеушілігі – оның ішінде білімнің академиялық сипаты, білім беру бағдарламаларының еңбек нарығының талаптарынан, өндіріс қажеттіліктерінен, жұмыс берушілер күтулерінен және т.б. біршама алшақ болуы.

Сыртқы қаржыландырудың жеткіліксіздігі: туризм саласына сыртқы (мемлекеттік, сол сияқты жеке) инвестициялардың жеткіліксіз саны.

Одан әрі жетілдіруді қажет ететін мемлекеттік қолдау құралдары, оның ішінде салықтық қолдау шараларын енгізу, кіру шарттылықтарын (визалық, көші-қон режимі) оңайлату, жер пайдалану режимін жетілдіру және т.б. арқылы саланың дамуын ынталандыру.

Туристік бизнестің дамуына ықтимал кедергілер, оның ішінде әкімшілік кедергілердің болуы, одан әрі жетілдіруді қажет ететін мемлекеттік қолдау құралдарының болуы.

Инфрақұрылымның (көлік, коммуналдық желілер, Мемлекеттік шекарадан өткізу пункттері, жолдардың жай-күйі, елді мекендер арасындағы едәуір арақашықтық және т.б. жеткіліксіз дамуы, оның ішінде туристік индустрияның көптеген объектілерінің елеулі физикалық және моральдық тозуы, туристік сыныптағы қонақ үйлердің жетіспеушілігі, туризм орындарында инженерлік, көліктік және әлеуметтік инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуы, туристік объектілерге қол жеткізудің қиындығы, туристер демалатын орындардағы қызмет көрсету деңгейінің төмендігі, жол маңындағы инфрақұрылым объектілерінің жеткіліксіз саны және сервис сапасының төмендігі.

Әуебилеттеріне жоғары бағалар, ұлттық аз бюджетті әуе тасымалдаушыларының жоқтығы, туристердің әлеуетті ағынын қамтамасыз ететін елдерден жаңа кіру әуе маршруттары, сондай-ақ Қазақстан Республикасында туризмді дамытудың кластерлік үлгісінде болып айқындалған басты туристік дестинациялар бағытындағы ішкі әуе маршруттар санының аздығы.

Туризмнің жұмыс істеуі, қызметтер көрсету мен даму:

Орналастыру орындарын айқындаудың, сондай-ақ белгілі бір орналастыру орындары түрлеріне қолданылатын стандарттардың болмауы бөлігінде, туризм индустриясын және қонақ үй бизнесін нормативтік реттеудің жеткіліксіз деңгейі, заңнамада қызметкерлер мен жұмыс берушілерге қатысты қолданылатын әлеуметтік туризмді реттеу қағидаларының болмауы (туристік ваучерлер/сертификаттар жүйелерінің болмауы), туристік саланы салықтық ынталандыру шаралары.

Туристік жобаларды дамытуға, сондай-ақ туристік дестинацияларды ілгерілету бөлігінде өңірлік және жергілікті билік тарапынан туризмді дамытуды қолдау жеткіліксіз.

Халықаралық нарықта Қазақстанның туристік әлеуеті туралы ақпараттың болмауы.

Туризм индустриясын және әріптестікті дамытуға мүдделі тұлғалар:

Мүдделі тұлғаларға қолжетімділіктің жеткіліксіздігі, дәлірек айтқанда мүдделі тұлғалардың ақпаратына шектеулі қолжетімділік.

Жұмылдырылған тараптардың, оның ішінде сабақтас салалар мемлекеттік органдарының, сондай-ақ туристік сала жеке секторының сектораралық ынтымақтастығының төмен деңгейі.

Халықаралық туризм нарығында қолданылатын тәжірибе мен практикалық білімдердің жеткіліксіздігі, туристік жобаларды дамытудағы ноу-хаудың болмауы.

Ынтымақтастық саласындағы төмен өнімділік.

Туристік инвестициялық жобаларды әзірлеу мен іске асыру процесінде кәсіпкерлердің төмен белсенділігі. «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты.

Бірақ бұларға қарамастан қазірде туристік жағдай қарқынды алға жылжып келе жатқандығын байқаймыз.[5]

Қорытындылай келетін болсақ, еліміз табиғат байлықтарына өте бай. Азия мен Еуропаның алтын көпірі болып отырған мемлекетіміз өзінің терең тарихы мен салт-дәстүрімен, керемет сұлу табиғатымен, қонақжай халқымен қазірде көптеген шетелдіктердің қызығушылығына ие болуда. Көз тартатын көркем табиғатымыздың тек қана сұлулығын қызықтап келмеген қонақтарымыз демалыпта, сауығыпта үлгереді. Шетел демалыс сауықтыру орындарынан кемде кем емес еліміздегі сауықтыру орындары ел игілігіне және елімізге келген қонақтарға жұмыс атқаруда. Елбасымыздың кемел саясатының арқасында қазірде алға көптеген жоспарлар мен тапсырмалар жасалынып жатыр. Дамыған 50 елдің қатарына кіру, экономикалық даму, елдегі азаматтар мен шет ел қонақтарына сапалы қызмет көрсету, жұмыс орындарының ашылуы, бұның барлығы еліміздің болашағы үшін ары қарай дамуы үшін өте үлкен факторлардың бірі. Туризм тек қана қызмет көрсету саласы ғана емес түгелімен елдің тарихын, табиғат байлықтарын

айқын көрсететін елдің бет бейнесі ретінде қалыптасу қажет. Қазіргі замандағы табиғи өнімдердің аздығы, халықтың көпшілігі мегаполистерде тұруы, үнемі жұмыс басты болуы, рухани да моральді түрде де ем алып таза ауада тынығу керектігін дәлелдеуде. Курорттық орындар, шипажалар дененің қалпына келуіне өзін табиғаттың бір бөлшегі ретінде сезінуді ықпал етеін бірден бір мүмкіндік. Басқа туризм турлеріне қарағанда осы емдік-сауықтыру туризм адамға беретін көмегі өте мол. Емделесін де, демаласы да, сауығып қалпыңа келіп жаңа белестерді бағындыруға дайын боласың. Қай сала болмасын ел игілігі үшін қызмет атқарады. Келешекте алдыңғы қатарлы елдердің қатарында болуға біздің мүмкіншіліктеріміз өте көп және соларды дұрыс пайдаланып елімізді бай қуатты мемлекеттер арасынан көреміз деген үлкен мақсатымыз бар.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. . Айдын С. Туризм саласының дамуындағы кездесетін мәселелері және оларды шешу жолдары// I түркі әлемі туризм құрылтай. –Түркістан, 2018. –129-133 б.
- 2.Курорты, санатории и лечебные местности Казахстана -Алматы.: Академия наук Казахской ССР,
3. <http://kk.wikipedia.org/wiki>
4. <http://shopomania.kz>
- 5.Ердаулетов С.Р. Туризм географиясы: Тарихы теориясы қолдану әдісі практикасы – А.: «Атамура»,2018.- 336б.

Туремуратова Э. Тур-19-1к тобының студенті
Ғылыми жетекші - аға оқытушы Аешова Н.Т.,

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ, Қазақстан республикасы

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ БОЛЖАМЫ

21 ғасырдан бастап туризм көптеген елдерде және әлем аймақтарында әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени қызметтің басты бағыты болып табылады.

Туризм тура немесе жанама 30 экономикалық салалармен тығыз байланысты.Оның табысты дамуы үшін нарықта инфрақұрылым, қонақ үйлер, тамақтану орындары қажет етіледі. Осының барлығы күрделі аймақтық мәселелерді шешуге, жұмыс орындарды ашуға мүмкіндік береді.Яғни, туризм- бұл тарихи-мәдени және табиғи мұраны сақтаудың тәсілі.

Халықаралық туризм нарығы түрлі елдерге ең басты саласы болып табылады. Туристік қызмет көрсетулер сұранысқа ие. Қазір бұл әлемдік экономикасында динамикалық секторыжәне ең табысты сала. Көбінесе бұл туристік бизнес ұйымына онша биік емес, ал пайданың өлшемі алатын фирмалар биік. Туризм саласы, келесі шаруашылық секторларына әсер етеді, көлік және байланыс, сауда, құрылыс және тағы басқалары, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының катализаторы және шетелдік валюта түсімінің бастауы болып табылады.

Экономикалық өсу шапшаңдығының азаюы, көп елдердің экспорт және импорт көрсеткіштерінің кемуіне қарамастан, туристік келулер 2017 жылдың қаңтарында 4.5%,4.7%-ға өсті. Халықаралық туризм нарығы осындай экономиканың әлсіз өсуі, макроэкономикалық кернеуліктер және көп елдердің жұмыссыздықтың биік деңгейіне қарамастан, соңғы жылда тиянақты орнын сақтай алды.

2017 жылда туризм саласы дамып, оның өсу көлемі әлемдік ЖІӨ-де (жалпы ішкі өнім) қаралды. Сонымен қатар, туризм қызметімен байланысты әлемде 4 млн астам жаңа жұмыс орны пайда болды.

Халықаралық туризм халықаралық экономикалық қатынастардың бір нысаны ретінде шетелдік туристердің кең көлемдегі рухани және мәдени қажеттіліктерін

қанағаттандыру мақсатындағы туристік қызметтің түрлерін ұсынуға бағытталған қызмет болып табылады.

Халықаралық туризм сыртқы экономикалық қатынастардың нысаны ретінде өзгеше белгімен ерекшеленеді. Олардың негізгілері, әлемдік нарықта сату-сатып алу құралдары ретінде тікелей сыртқы сауды айырбасына қабілеттілігі жоқ тауарлар мен қызметтер болып табылады.

Туризм дамуының негізгі экономикалық көрсеткіштерінің өзгерісін талдай келе, Қазақстандық туризмнің әлеуеті толық іске асырылмай отыр деген қорытындыға келуге болады, өйткені туристік саланың дамуы туристік қызметтегі қазақстандық және шетелдік азаматтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін көліктік-логистикалық жүйенің қажетті инфрақұрылымын, оның ішінде, Мемлекеттік шекарадан өткізу пункттерін (автомобильдік, авиациялық, теміржол) қайта жөндеуден өткізуді ескере отырып, кең мүмкіндікті қамтамасыз ете алатын қазіргі заманғы бәсекеге қабілетті туристік кешенді құруға тікелей байланысты. Туристік кешенді құру еліміздің экономикасының дамуына – бюджетке салықтық түсім есебінен едәуір үлес қосады, шетелдік валютаның құйылуы, жұмыс орындары санының артуы есебінен, сондай-ақ мәдени және табиғи мұраның сақталуын және оны тиімді пайдаланылуына бақылауды қамтамасыз етеді.

Қазіргі таңда Қазақстанның туризмі қалыптасу және даму үстінде. Бұлай дейтініміз, еліміздің туризмін дамытуға барлық нәрсе бар, әсем табиғатымыз, көшпелілердің бай тарихы, саяси тұрақтылық пен экономикалық даму. Дәл осы факторлар Қазақстан туризмін әлемдік деңгейге шығуына әсер ете алатын және табысқа жеткізетін негізгі шарттардың бірі.

Қарап отырсақ, елімізде туризмді дамытудың барлық бағыттар мен үлкен әлеуеті бар. Елімізде дем алу және көңіл көтеру зоналары мен өзара байланысқан заманауи магистралдар мен дамыған жол бойы инфрақұрылымдары толыққанды дамып көбейе түскенде ғана Қазақстанның туристік бренд атағына ие болатын туристік объектілердің тізімі де арта түседі.

Осы орайда, еліміздегі туристік саланы дамыту мақсатымен мемлекет тарапынан көптеген шаралар атқарылуда. Қазіргі таңда ерекше көңіл, елдің туристік имиджіне және ұлттық туристік өнімімізді әлемдік нарыққа шығаруға беріліп отыр.

Халықаралық туризм нарығы түрлі елдерге ең басты саласы болып табылады. Туристік қызмет көрсетулер сұранысқа ие. Қазір бұл әлемдік экономикасында динамикалық секторы және ең табысты сала. Көбінесе бұл туристік бизнес ұйымына онша биік емес, ал пайданың өлшемі алатын фирмалар биік. Туризм саласы, келесі шаруашылық секторларына әсер етеді, көлік және байланыс, сауда, құрылыс және тағы басқалары, елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының катализаторы және шетелдік валюта түсімінің бастауы болып табылады.

Қазақстанда Еуразияның қоғамдық және мәдениет орталығын жасау үшін конгрестік туризмді дамыту маңызды. Туризм саласында халықаралық ынтымақтастық жұмыстарын жүргізудің ЮНЕСКО және БЭСҰ -бағдарламаларына қатысу, екі сондай-ақ көп жақты шет елдік мемлекеттермен келісім жасау.

Туристік бет-бейнені қалыптастыру үшін туристік хабарлама орталықтарын ұйымдастыру, сондай-ақ шет елдердегі Қазақстан елшілігіндегі өкілетті тұлғаларды араластыру жұмыстарына көңіл бөлуі керек. Еліміздің туристік қуатын жарнамалауда ұлттық әуе қатынасын және басқа да транспорттық кәсіпорындарда пайдалана білу.

Шет елдерде Қазақстан туралы жоғары сапалы полиграфиялық ұнтаспаларды уағыздау жұмысына көңіл бөлуі.

Қазақстанның туристік бет-бейнесін көтеруде Республика территориясына келіп кету тәртібін жеңілдетуі, кедендік шараларды біртұтас компьютерлендіру жүйесін енгізу. Қазақстанға туристерді тартудың қызметін және елдердің халықаралық туристік нарыққа қатысуын қарастырып отыр. Қорыта айтқанда Қазақстан Республикасында туризмді дамыту мақсаты:

- туризмді экономиканың табысты салаларының біріне айналдыру.
- Республиканың туристік потенциалын дамыту.
- Мәдениет тарихын және табиғи байлықтарымызды сақтау және ұтымды пайдалану.
- Туристік ресурстарды барлық халықтық қол жеткізу мүмкіншілігіне көңіл бөлу, тұтынушыларды максималды қанағаттандыру.
- Халықты ынталандыру
- Мемлекеттік және жеке меншіктік туризм сферасының тиімділігін арттыру.
- Орта және шағын кәсіпкерлерді дамыту.

Қорытындылай келе, Қазақстандық туризмнің халықаралық деңгейге шығуына барлық әлеуеті бар, әрине оны халықаралық туризм нарығына таныстыру аз күншікті қажет етпейді, алайда еліміздің туризм саласын барлық өндірістік секторлардан басып озу үшін біз болашақ мамандар барлық күш жігерімізді салуымыз керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Значение туризма в мировой экономике. Мирсякова Венера Александровна
Рубрика: Спецвыпуск Опубликовано в Молодой учёный №5 (109) март-1 2016 г. Дата публикации: 11.03.2016

2. Барометр международного туризма ЮНВТО, Том 16 январь 2018 год –
Статистическое приложение

3. <http://tourlib.net/wto.htm>

Узахова Б.А. РД-20-1к тобының студенті

Ғылыми жетекшісі – магистр, оқытушы Жоламанова М.К.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҒАРЫШ ТУРИЗМІНІҢ МӘНІ МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Қазіргі туризмнің жаңа бағыты – ғарышта саяхат. Қалауыңыз бойынша жеке турды немесе топ құрамында таңдауға болады. Әрине, өз клиенттеріне осындай ерекше маршрутты ұсынуға дайын туроператорлар саны өте аз.

Бірақ олардың барлығы үшін мұндай қызметті ұсынуға стандартты тәсіл тән. Алдымен саяхатшы қажетті соманы енгізеді. Бұдан әрі болашақ ұшуға ұзақ дайындық жүреді, одан кейін ғарыш саяхаты керек.

"Ғарыштық туризм" деген термин адам немесе адамдар тобы үшін белгілі бір ақы үшін ғарыштық саяхатқа (тура және кері, әрине) бару мүмкіндігі болып табылады. Схема қарапайым: біз ақша төлейміз, дайындық курсынан өтіп, ұшуға барамыз. Қандай да бір жүз километр-міне, біздің планетамыз, оны көруге аз уақыт қалды.

Шын мәнінде алдамшы естіледі-адамзатқа жоғары қарау және нөлдік гравитация жағдайында болу. Бірақ мұны қалай жасау керек, және оның көмегімен – барлық әлемнің инженерлері мен ғалымдары бастарын сындыратын сұрақ. Мамандардың пікірінше, ғарыш туризмі болашақ ғарыш саласын дамытудың маңызды көзі болуы мүмкін.

Ғарыштық туризмнің алғашқы ескертулері. Адамзаттың "ғарыштық дәуірінің" басталуы 1957 жылдың 4 қазаны деп санауға болады. Бұл күні жер орбитасына тарихтағы алғашқы жасанды Жер серігі шығарылды. Ғарыш туризмі туралы алғашқы күрделі әңгіме 1961 жылы басталды, кеңес ғарышкері Юрий Гагарин ғарышқа алғашқы ұшуын және сол жерден сәтті қайтуын жасаған кезде. Дәл сол кезде, XX ғасырдың екінші жартысында ғарыш тақырыбы өте танымал болды, ал ғарыш туризмінің идеялары түрлі фантастикалық шығармаларда бекітіле бастады. Космоспен байланысты ашылымдар үшін Ғылыми фантастиканың мәнін атап өту маңызды. Ол XVII ғасырда пайда болды, бірақ өмірге енгізілген өнертабыстардың ең көп саны қазіргі уақытқа жақын жазушыларға тиесілі. XX ғасырдың футурист-жазушылары мен ғалымдарының ой-пікірлерінде алыс ғарыш кеңістігін игеру, сондай-ақ планеталарды отарландыру идеялары түйінді болды. [1]

Ғарыштық туризм бизнес ретінде. Ғарыштық туризмді пайдалы және шығынды болуы мүмкін кәсіпкерлік қызмет саласы ретінде қарастырайық.

Мамандардың пікірінше, Бизнес түрі ретінде ғарыштық туризмнің мүмкіндіктері әлдеқайда көп-мұнда орбиталық немесе суборбиталдық ұшулар аяқталмайды. Мысалы, бірнеше компания алдағы бірнеше жылда айға саяхат ұйымдастыру ниетін мәлімдеген болатын. Олардың ішінде Constellation Services International (CSI) және Lunar Express Space Transportation System жобасы бар. Оның бәсекелесі – компания Space Adventures Жердің серігін жақын арақаштықта көрсетуге дайын.\$100 млн көлемінің бағасында.

Бұдан басқа, ғарыш туризм саласында жұмыс істейтін агенттіктердің" мәзіріне " осындай қызметтер кіруі мүмкін:

- жеңілдіктің барлық артықшылықтары мен кемшіліктерін сезіну мүмкіндігі. Мысалы, АҚШ-та мұндай рахат таяудағы уақытқа дейін \$3500 көп болды (параболикалық траекториямен ұшақта ұшу);

- экстремалды биіктікте ұшақпен ұшу. Мысалдардың бірі-FoxHound компаниясының МиГ-25 немесе МиГ-31 кабинасынан 36 км биіктіктен \$24 000 үшін әлемге қарауға мүмкіндік беру.

Бүгін Space Adventures ғарышта 25 миллион долларға баруды ұсынады. Біреу үшін бұл сома астрономиялық, ал кейбіреулері үшін өте қолайлы болып көрінуі мүмкін.

Ғарыштық туризм бизнесін дамытудың перспективалы жобалары мен жоспарларына келетін болсақ, мұнда барлығы кәсіпкерлердің өнертапқыштығына байланысты. Схема қиын емес-идеяны, тіпті ақылсыз, жұмыс істеп, табыс әкелсін.

Ғарыш туризмі бизнестің көптеген жер түрлерін – маркетинг, сән, сәулет, технологиялардан бастап, кәдесыйлар жасау және ең эксцентриялы клиенттер үшін бірегей қызмет көрсетумен ұштастыруға мүмкіндік береді. [2]

Жердегі ғарыштық туризм

Ғарыш туризмі жерде де мүмкін. Байқоңыр ғарыш айлағында ғарышкерлерді даярлау орталығында немесе Канаверэл ойындағы НАСА ғарыш орталығында болу – бұл да ғарыш туризмі. Ең алдымен бұл нысандар үлкен ғылыми-танымдық қызығушылық тудырады. "Байқоңыр "ғарыш айлағы-бірегей ғылыми-техникалық және әлеуметтік кешен. Ғарыш айлағының қызметімен көптеген адамдар байланысты XX ғасырдың маңызды оқиғалары, кеңестік және ресейлік, ал 90-шы жылдардан бастап қазақстандық космонавтиканың даңқты тарихи кезеңдері.

Ғарыш туристеріне арналған қонақ үйлер

Ең салу идеясына ғарыш тұрғын үй бірнеше ондаған жыл. Өз уақытында бұл туралы Баррон Хилтонның өзі, XX ғасырдың "қонақ үй" патшасы ойлады. Өкінішке орай, бұл идея ешкімді шабыттандырмады. Дегенмен, бүгін бірнеше әзірлеуші компания жақын арада жерден тыс жерде қонақ үйлерді ашуға уәде береді, онда өзін ғарышкер ретінде сезініп қана қоймай, "экстремалды" демалуға да болады.

Ғарыш қонақ үйінде "Жер" қызметтері қарастырылған: жайлы нөмірлер, асхана, бар, ойын-сауық жиынтығы. Дегенмен, мұндай орындар туристерді ерекшеліктерімен қуантуы керек. Ең талап етілетін, мүмкін, жеңіл және иллюминатордан ерекше көрініс жағдайында өмір болады. Өтебір күні туристер скафандрда ашық ғарышта ғарыш серуендерін ұсынады. [2]

Ғарыш туризм проблемалары

Ғарыш туризмін дамытудың проблемасы бүгінгі күні ол қаржылық. Төңірегінде елеулі қаржылық мәселелер туындады. Тек Ресей ғана емес, сонымен қатар жобаға қатысуын қысқартатын Америка да қиындықтарға тап болып отыр. ғарышкер-бұл өте шығынды нәрсе, және ғарыштық зерттеулерден қандай да бір пайданы немесе қарапайым өзін-өзі ақтауды күту өте қиын.

Жеке ғарышкер коммерциялық және техникалық жағынан өте қауіпті. Қанатты ғарыш аппараттарында суборбиталды ұшу өте қауіпті. Олар коммерциялық пайдалануға көшпес бұрын 30-ға жуық сынақ ұшуларын жүзеге асыру қажет деп мәлімдейді.

Дамудың тағы бір маңызды проблемалары кейбір жобаларды іске асыру жолында тұр. Бір жағынан, туристік компаниялар миллиардтаған пайда мен орбитада ондаған мың жаңа жұмыс орындарын құру мүмкіндіктерін тарта алмайды, ал екінші жағынан Ресейде де, АҚШ - та да адамның ғарышты игеруіне мемлекеттік монополия бар, бұл осы салада жеке бастаманы шектейді.

Алдағы перспективалар

Қазіргі уақытта NASA "Арес" зымыран-тасығыштар отбасын жасақтауда. Мақсаты-айға түсу. Қысқа ұшулардың орнына бұл жолы Ай базасы салынуы тиіс. Осылайша, жаңа зерттеу бағыттары ашылады.

Ал 2030 жылдан кейін NASA адамдарды Марсқа жіберуді жоспарлап отыр. Бұл ретте миссияны ұйымдастырудың құны мен күрделілігі ай ұшуына қарағанда теңдесі жоқ болады. [3]

Тағы бір жаңа бағыт – ғарышты отарлау, жердің шегінен тыс жерлерде адамдардың өмір сүру тұжырымдамасы. Мұндай колониялар планеталар мен Айдың бетіне немесе астероидтардың тереңдігіне жетуі мүмкін. Сондай-ақ, ғарышта үлкен дөңгелекті немесе құбырды салуға болады, олардың айналуымен жасанды тартылыс күшін жасайды [4].

Жобаның мақсаты-суборбиталды туристік ғарыштық ұшуларды жасау үшін бірнеше рет ұшу аппаратын құру. АРС қанатсыз схема бойынша салынған. Aerospace Rally System – де үш орын бар: екеуі – жолаушылар үшін және біреуі-Пилот үшін. Ең қызығы, әзірлеушілер алдағы уақытта жолдамаларды рекордтық төмен бағамен – 50-60 мың доллар көлемінде сатуға уәде береді.

Қортындылай келе, ғарыш туризмінің пионерлеріне тап болған барлық қиындықтарға қарамастан, сала сенімді дамып келеді. Соңғы бірнеше жыл ішінде біз онжылдықтар күткен оқиғалардың куәсі болдық. Жақын арада бортта жолаушылары бар алғашқы суборбиталды ұшуларды күтуге болады және Virgin Galactic компаниясы осы жолда алғашқы жүруші болады.

Үлкен ғарыштық туризмге келетін болсақ, ХФС(халықаралық ғарыштық станция) алдағы уақытта да жылына бір туристен жіберілетін болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Лазовская М.А. Появление и развитие космического туризма. //КиберЛенинка:Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/poyavlenie-i-razvitie-kosmicheskogo-turizma>
2. Никитинский Е. Перспективы развития космического туризма. – //Журнал «Мир путешествий». Электронный ресурс: <http://mir.kz/rus/articles/8/172>
3. Информация о проекте Falcon 9 и сотрудничестве с NASA. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.spacex.com/falcon9>
4. Статья о МКС с официального сайта Роскосмоса. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.roscosmos.ru/202/>

Яковлева А.Т., студентка группы РД-19-3

Научный руководитель – магистр, преподаватель Сыздыкова Д.М.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ В ОБСЛУЖИВАНИИ ГОСТЕЙ РЕСТОРАНА

Диджитализация— это процесс трансформации бизнеса при помощи внедрения современных технологий и инструментов, которые помогают продвигать компанию, улучшать позиции на рынке, взаимодействовать с клиентами и автоматизировать многие процессы. Задача диджитализации— сделать компанию видимой в интернете, открывать новые источники трафика клиентов, расширять возможности. Целью диджитализации

является удовлетворение нужд потребителя, которые меняются вместе с развитием технологий, расширение географии влияния.

Диджитализация процессов имеет четкую цель: удовлетворять потребности клиентов и снимать возражения. Именно это необходимо в современном финансовом мире.

Помимо удовлетворения потребностей клиентов, диджитализация для бизнеса имеет и другие цели:

- 1) предоставление удобного взаимодействия между компанией и клиентом;
- 2) оперативное решение вопросов клиента, снятия возражений и стимуляция к покупке.
- 3) автоматизация внутренних рабочих процессов, усовершенствование коммуникации внутри компании.
- 4) улучшение качества обслуживания.
- 5) предоставление широкого набора инструментов для продажи товара или услуги.
- 6) улучшение качества продукта, модернизация услуг доставки, оплаты.

Диджитализации помогает вывести компанию на новый уровень, повысить лояльность клиентов к бренду и внедрять новые инструменты быстро и эффективно. Снижаются расходы на маркетинг, улучшается конверсия продаж, растёт уровень конкурентоспособности [1, с. 310-314].

Любые проекты, которые позиционируют себя в интернете, нуждаются в диджитализации. Создать сайт — недостаточно. Необходимо понимать, как он будет взаимодействовать с клиентом, какие инструменты должны использоваться и что нужно для повышения уровня обслуживания. Инструменты диджитализации позволяют комфортно и быстро коммуницировать с клиентами и снимать возражения. Ускоренная обработка заявок, работа в автоматическом режиме через различные формы позволяет клиенту получить желаемую информацию и добиться ответов на свои вопросы. При этом делает он все в удобной для него форме. Как следствие, коммуникация с клиентом улучшается, качество сервиса увеличивается, снижаются расходы на удержание постоянных клиентов.

Ресторанная индустрия традиционно медленно внедряла технологии и инновационные цифровые решения. Но в 2020 и 2021 годах пандемия COVID-19 изменила это положение и заставила магазины продуктов питания и напитков выйти за рамки традиционного. Многие рестораны за последние пару лет обратились к технологиям, пусть и неохотно, чтобы приспособиться к новой реальности. Тот, который включает в себя больше бесконтактных технологий, способы держать гостей отдельно от других гостей и множество дополнительных санитарных мер.

Технологии и инновации — это то, что помогло и даже спасло рестораны, поскольку они меняют методы своей работы, чтобы не просто выжить, но и процветать в эту новую эру подключений и бесконтактной связи. От онлайн-заказов, касс самообслуживания и бесконтактных платежей до доставки и самовывоза — индустрия питания и напитков больше не может позволить себе игнорировать тенденции, которые помогают компаниям заново изобретать себя, чтобы оставаться актуальными и конкурентоспособными.

Поскольку прогнозируется, что рост ресторанной индустрии будет полностью зависеть от потребления вне помещений, использование технологий означает не только улучшение операций и предоставления услуг, но и переосмысление ресторанов.

Итак, какие цифровые тенденции и инструменты должны быть в центре внимания в 2022 году, чтобы идти в ногу со временем и даже опережать конкурентов?

1. Системы онлайн-заказов и приложения для доставки. Поскольку рестораны остаются уязвимыми из-за введенных ограничений, строгих санитарных правил и даже закрытия, на помощь пришли онлайн-заказы еды и бесконтактная доставка на дом. И эта услуга сохранится, поскольку посетители привыкают получать пищу, которую они хотят, когда, где и как они хотят. Согласно статистике McKinsey, мировой рынок доставки еды в

настоящее время стоит более 150 миллиардов долларов, увеличившись более чем втрое с 2017 года, в основном из-за пандемии.

Сторонние приложения для доставки еды, такие как UberEats, Foodpanda или Door Dash, по-прежнему будут важным решением для тех, кто не может предлагать услуги по заказу и доставке на дому. Но поскольку многие посетители сообщают о том, что предпочитают заказывать напрямую из ресторанов, мы можем ожидать, что рестораны последуют примеру более крупных сетей быстрого питания и будут инвестировать в разработку собственных интегрированных онлайн-платформ и приложений. Несмотря на «расстояние», эта цифровая близость позволяет ресторанной индустрии оставаться на связи со своими клиентами.

2. Бесконтактная оплата. Бесконтактные технологии становятся мейнстримом, и речь идет не только о размещении заказа онлайн, но и об оплате смартфоном, смарт-часами или смарт-картой через приложение или бесконтактное устройство. Новые платежные технологии медленно набирают обороты в мировой ресторанной индустрии, но эта тенденция ускорилась с пандемией. По оценкам, к 2024 году количество бесконтактных платежей во всем мире утроится с 2 до 6 трлн долларов, и, как сообщается, наличие таких возможностей чрезвычайно важно для 34% клиентов. Без наличных денег не требуется никакого человеческого контакта — более гигиенично и безопасно — и это быстро, мгновенно и удобно. С точки зрения денежного потока это также более эффективно. Если рестораны не хотят остаться позади в следующем году, тем, кто еще этого не сделал, лучше инвестировать и планировать стратегию мобильных и цифровых платежей.

3. Система онлайн-бронирования столиков. Бронирование столика по телефону уходит в прошлое, поскольку технология онлайн-бронирования приобретает новое значение. Такие провайдеры, как Eat App, Tablein или OpenTable, дают клиентам возможность просматривать доступные слоты и делать собственные заказы на ходу. В свою очередь, используя технологические системы бронирования, рестораны могут управлять местами, списками ожидания, лояльностью клиентов и предпочтениями в питании, а также собирать важные данные о клиентах, будь то для отслеживания контактов или анализа рынка.

Концепция даже продвинулась дальше. В рамках своей инициативы Experiences компания OpenTable предлагает ресторанам возможность предлагать уникальные кулинарные мероприятия и гастрономические впечатления, выходящие за рамки стандартного бронирования. Будь то вечера рамэна в столовой знаменитого шеф-повара Хью Ачесона, «гарнир» из уроков линейных танцев или дегустационное меню с фиксированной ценой, гости могут легко забронировать свой следующий особый ужин напрямую и в зависимости от того, что щекочет их вкусовые рецепторы. Время проявить творческий подход!

4. Цифровые кухонные «доски». Больше не нужно хватать бумагу и ручку, беспокоиться о смазанных распечатанных билетах или бегать туда-сюда между кухней и парадной. Kitchen Display Systems (KDS) — это цифровая доска меню для кухонного персонала, помогающая ресторанам оптимизировать внутренние операции. Напрямую связанный с системой точек продаж (POS) ресторана, экран автоматически отображает заказы в соответствии с приоритетом и помечает любые специальные диетические запросы. Отслеживание времени доставки еды и мониторинг запасов, чтобы сигнализировать об отсутствии продукта на складе, это технологическое решение в конечном итоге обеспечивает лучшую коммуникацию, точность, более четкие рабочие процессы и, будучи на 100% цифровым, обещает более устойчивую работу кухни.

5. Программное обеспечение для автоматизированного управления запасами. Автоматизация управления запасами означает, что отслеживание запасов продуктов питания и напитков, прогнозирование количества и даже планирование повторных заказов больше не должны быть трудоемкими и утомительными задачами. Очень важно, что внедрение такого программного обеспечения в ваш рабочий процесс также может

сократить потери продуктов питания, которые, как сообщается, ежегодно обходятся индустрии гостеприимства в 100 миллиардов долларов. Благодаря передовым технологиям искусственного интеллекта (ИИ) такие компании, как Winnow, помогают владельцам и менеджерам ресторанов сокращать пищевые отходы и расходы, а также более эффективно и устойчиво вести свой бизнес. Партнерство с инновационными платформами, такими как Too Good to Go, также спасает рестораны от потери излишков еды, а вместо этого делает их доступными для пользователей, которые ищут еду по акции. Экономия времени и денег, помогая планете — звучит просто, поскольку устойчивость стоит на переднем крае глобальной повестки дня.

6. QR-коды. QR-коды уже стали основным продуктом в мобильных обществах, таких как Китай, и становятся глобальными и появляются в ресторанах по всему миру. В эту бесконтактную эпоху автоматическое сканирование штрих-кодов камерами смартфонов на плакатах, столах, подставках, дверях или веб-сайтах позволяет клиентам получать доступ к онлайн-меню, заказывать и оплачивать — без контакта, обеспечивая безопасность посетителей и сотрудников. Эта технология, которая не требует загрузки приложения, также сыграла важную роль в оказании помощи ресторанам с отслеживанием контактов, которое теперь является обязательным во многих частях мира для их повторного открытия во время этой пандемии. Предлагая ряд удобных преимуществ при относительно низких затратах для ресторанов, технология QR-кода была «обязательна» в 2021 году и остается в 2022 году.

7. Технология очистки воздуха. Когда посетители вернутся в рестораны, очень важно, чтобы они чувствовали себя в безопасности и комфортно. Модернизация систем санитарной обработки с помощью различных технологий очистки воздуха для продвижения «чистого воздуха» становится все более важным направлением для ресторанной индустрии.

Безвредные для человека технологии, такие как биполярная ионизация, которая очищает воздух и поверхности в помещениях за счет нейтрализации загрязняющих веществ, уже показывают многообещающие результаты и находят себе рынок. Как и системы, использующие ультрафиолетовый свет, известные как эффективные методы дезинфекции как воздуха, так и поверхностей. Хотя эти концепции и продукты, возможно, еще не получили широкого распространения, они быстро становятся наиболее важными ресторанными технологиями в мире, опасаемся вирусов [2].

Ускорение цифровизации в индустрии F&B. У каждого кризиса есть своя серебряная подкладка. Пандемия COVID-19, возможно, нарушила «обычный бизнес» и вызвала некоторые радикальные изменения в ресторанной индустрии, но это нарушение также пробудило многих профессионалов F&B к возможности ускорить технологические тренды, ускорить изменения и переосмыслить рестораны.

Технологии предлагают уникальные решения для ресторанов, чтобы выделиться, а владельцам — более эффективно управлять своим бизнесом. В свою очередь, это оставляет больше времени и энергии, чтобы сосредоточиться на том, чтобы порадовать гостей вкусной едой и новыми незабываемыми впечатлениями от ужина, будь то в доме или за его пределами.

Диджитализация бизнеса — это движущая сила, способствующая его продвижению. Ее основными преимуществами являются:

1) экономия времени повышение продуктивности — автоматизация производства и других внутренних процессов компании;

2) оптимизация и улучшение коммуникаций — как внутренних, так и внешних;

3) возможности кросс — продаж/ upsell-продаж — выход на новый уровень обслуживания клиентов и поощрения их к приобретению большего количества продуктов ;

4) конкурентные возможности за счет улучшения клиентского опыта и общей оптимизации рабочего процесса [3].

Через несколько лет digital— трансформация станет жизненной необходимостью для бизнеса, поэтому руководителям ресторанов нужно задуматься о переходе на диджитал уже сейчас.

Список литературы:

1. Климова Т.Б., Яковенко О.В. Цифровая трансформация в мейнстриме гостиничной индустрии // Управленческий конгресс: сборник статей. – Белгород: ИД «Белгород» НИУ «БелГУ», 2018. С. 310-314.
2. <https://hospitalityinsights.ehl.edu/restaurant-technology-trends>
3. <https://esquire.ru/life-style/183193-pochetnyy-gost-kak-iskusstvennyy-intellekt-i-didzhitalizaciya>

4 СЕКЦИЯ. ӘЛЕУМЕТТІҢ САЛА МАМАНДАРЫНЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІН ДАМУ ТРЕНДТЕРІ

СЕКЦИЯ 4. ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Аманжолова Ж.Е., СР-19-02 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – ә.ж.м., оқытушы Екпинбай А.Е.
Орталық Қазақстан Академиясы, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҚАРАУСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әлеуметтік жұмыстың тиімділігінің сандық және сапалық анықтамасы әлеуметтік мұқтаждық түсінігі болып келеді.

Қоғамда әлеуметтік педагогтармен әлеуметтік қызметкерлер көптеген мәселелермен қақтығысуға тура келеді, яғни қазіргі қоғамымыздағы басты мәселелердің бірі болып есептелетін жағдай ол панасыздармен, үйсіз - күйсіз қалғандармен әлеуметтік жұмыс.

Жастар арасында теріс мінез-құлық қалыптарының кеңінен тараған түрлеріне қараусыздық пен қанғыбастық жатады. Бірінші түсінік жастар ортасындағы жасы кіші балалар және жасөспірімдерге қолданылады екіншісі олардан ересекте жастағы жастар тобына қолданылады.

Балалар қараусыз және панасыз қалуы - қазіргі заманғы әлеуметтік экономикалық және рухани адамгершіліктік дағдарыс әсері ретінде тек Қазақстанда емес, сол сияқты әлемде әлеуметтік қорғалмаған отбасылардың болуы, олардың өмір сүру деңгейі төмендеуі, жасөспірімдердің қылмыстық деңгейінің өсуімен сипатталады. Балалар қараусыздығы балалар мен жасөспірімдерді бақылаудың болмауы немесе жеткіліксіздігін қалыптастыратын, ата-ананың тарапынан тәрбие әсерінің болмауы негізінде қалыптасатын әлеуметтік және педагогикалық құбылыс ретінде саналады. Қадағалаусыз қалу балалар отбасынан, балалар ұжымынан, бала тәрбиешісінен шет қалу арқылы көрініс береді. Көптеген елдерде балалар қадағалаусыз және панасыз қалуының ұлттық қатер төндіретін фактор ретінде бағалануы кездейсоқ емес. Осы әлеуметтік құбылыстардың таралуы, мемлекеттің қалыпты дамуына айқын қауіп туғызады, себебі, ол қылмыстың ұлғаюына ықпал етеді, нашақорлық және қоғамның адамгершілік негіздерінің бұзылысына әкеледі.

Панасыз және қараусыз балалар Қазақстанның болашағы үшін қауіпті, себебі, мемлекеттің даму перспективасы тікелей физикалық денсаулықпен, адамгершілік тәрбие және - ескелең ұрпақтың білімімен тығыз байланысты [5].

Қараусыз балалар категориясына келесілерді жатқызуға болады:

- заңды күші жоқ жағдайларға байланысты ата-анасыз қалған балалар.
- бейәлеуметті, жағдайы нашар отбасыларда тәрбиеленген балалар.
- әлеуметтік-психологиялық көмек пен қолдауды қажет ететін отбасы балалары.

Қараусыз балаларды зерттеудің қорытындысы көрсеткендей, олардың пайда болуына бірден - бір себепші болатын және жағымсыз жағдай туғызатын - отбасы және мектеп тәрбиесі. Оқушыны өмірге бейімдеуде мектеп мұғалімі мен ата-ананың орны бөлек. Қазіргі кезде әрбір ата-ананың, қоғам мен мемлекеттің шешуін таппай келе жатқан көкейкесті мәселелерінің бірі - қараусыз балаларды рухани адамгершілікке тәрбиелеу.

Қараусыз балалар - бұл балалар мен жасөспірімдердің әкімшілік жазалау шараларын қолдануға әкеп соғатын құқық бұзушылықтарды үнемі жасауы, оқудан, жұмыстан қасақана жалтаруы, отбасынан немесе балаларды оқыту-тәрбиелеу ұйымдарынан үнемі кетіп қалуы, сондай-ақ олардың қылмыстық жауаптылыққа жатпайтын қылмыс белгілері бар, қоғамға қауіпті әрекеттер жасауы.

Мінез-құлықтағы қиындық және қараусыз балалар ұғымы 1920-1930 жылдары пайда болды. Бұл ұғымды енгізген П.П. Блонский болатын, бастапқыда бұл ғылым саласында емес, күнделікті өмірде қолданылып жүрді. Қазірде бұл терминдер ғылыми сөздіктерде нақты орын алып отыр [1].

Балалар мен жасөспірімдердің ассоциалды мінез-құлық мәселесімен бірқатар қазақстандық педагог зерттеушілер жұмыс істеді. Мысалы, В.Г. Баженов, Р.А. Дебагян, А. Жұмабаев, К.А. Жүкенова, И.Ф. Назаров, А.М. Қарабаева, В.П. Шевченко. Бұл зерттеушілер қараусыз балалардың қырсықтық сияқты жағымсыз қасиеттерінің қалыптасуына әлеуметтік-педагогикалық факторлардың әсер ететіндігін зерттеді. Бастауыш мектеп оқушылары мен жасөспірімдердің ассоциалды мінез-құлықтарын, спорт, өзіндік және жеке жұмыстарды ұйымдастыру, мектепке деген ықпалды күшейту, отбасындағы белсенділікті арттыру, ұжымдағы әрекеттерге балаларды қатыстыру арқылы жеңудің әр түрлі жолдарын көрсетті.

Қараусыз бала тәртібінің профилактикасы-бұл әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық, педагогикалық және медициналық сипаттағы әлеуметтік ортаның индивидке кері әсері. Девиантты тәртіп профилактикасы жалпы және арнайы болып екіге бөлінеді. Жалпы профилактика-тұлғаның әлеуметтендіру процесіне арналған әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-педагогикалық және ықтималдылықты құруға бағытталған ескерту шараларының жиынтығы. Арнайы профилактика-нашақорлық профилактикасы, деликвентті тәртіп, көргенсіздік және бозбалалық жезөкшелік сияқты нақты тапсырмалардың шешіміне бағытталған шаралар жүйесі.

Бала тәрбиесінің ортақтастығына байланысты ата-аналар мен мұғалімдер арасында шынайы байланыс керек. Мәселен, көп жағдайда ата-аналар мен мұғалімдер арасында өзара түсінбеушіліктен «қиын оқушы» тағдыры қиындай түседі. Сондықтан ата-аналарға да, әлеуметтік педагогтарға да ұстамдылық танытып, қараусыз балалар тәрбиесіне қалай болса солай қарамай, тиісті міндетті абыроймен атқарған абзал.

Қиын баламен жұмыс істеу оңай емес. Бәріне де шыдамдылық қажет, білім мен біліктілік керек, олармен жұмыс жүргізгенде ең алдымен қараусыз балалардың жағымсыз мінез-құлықтары мен іс-әрекеттерін тізбектеп қана қоймай, жағымды істерін де ескертіп, марапаттаудың да тәрбиелік мәні бар.

Қараусыздық, қараусыз өткен балалық – кең тараған, күрделі қоғамдық апат. Қараусыз қалғандар – педагогикалық бақылау мен қамқорлықтан шет қалған, қоғамдық өмірлері денсаулықтарына зиянды жағдайларда өмір сүретін жасөспірімдер. Қараусыз қалғандар деп ата-анасынан (немесе қамқоршыларынан) және үйлерінен айырылғандарды ғана есептемеу керек. Егер ата-аналары (немесе қамқоршылары) балаларды тамақ бермей,

катал ұстап, өзі үлгі көрсетіп қылмыс жасауға итермелесе, мұндай ата-аналардың балалары да қараусыз қалған болып есептеледі [2;3].

Қараусыздық пен қаңғыбастық – баланың, жасөспірімнің, жас адамның жеке драмасы емес, ол әлеуметтік апат, әлеуметтік қауіп, ол мыналардан көрінеді:

- алғашқы қоғамдық ырғақтан (оқу, еңбек) үлкен адамдар тобы қысқартылады, қоғамның еңбек және білім беру әлеуеті азаяды: себебі қараусыз қалғандар мүлдем оқымайды, «бомждардың» көпшілігінің білімі орта және арнаулы-орта;

- қылмыс үшін және қосымша криминалдық факторға қолайлы орта қалыптасады: мамандардың ойынша, 85 % қараусыз қалғандар мен 35 % «бомждар» суық қаруға ие, олар көптеген төбелес, ұрлық, тонау, ауыр қылмыстардың қатысушылары;

- әлеуметтік «түпте жатқан» өкілдердің антисанитариялық жағдайларда өмір сүруінен олар көбіне әртүрлі аурулардың құрбандары, әрі тасушылары болып келеді: мемлекет қаңғыбастықтың санитарлық-гигиеналық аспектілерімен айналысуға мәжбүр болып отыр.

Жасөспірімдердің жағымсыз мінез - құлқының профилактикасының процесі көптеген әлеуметтік институттардың көмегімен жүзеге асады. Сол институттар: отбасы, мектептен тыс мекемелер. Мысалы, спорттық секциялар, клубтар және тағы басқалар. Олардың профилактикалық іс- әрекеті, бағыты балалар мен жасөспірімдерге бағытталған, олардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруға дер кезінде көмек көрсету, сонымен қатар, индивидтің өмірінің қиын жағдайына арнайы көмек көрсету. Тағы басқа әлеуметтік институттарға кәмілеттік жасқа толмағандармен жұмыс істейтін комиссия, уақытша бөлектеу, бейімдеу реабилитациялау орталықтары және әлеуметтік принеттер және тағы басқалары жатады. Бұл әлеуметтік институттар өмірдегі қиын жағдайларда өмір сүріп жатқан жастар мен балаларға көмек көрсетеді және оларды қолдауға көмектеседі. Сонымен қатар, бұзақы және басқа қиын балалар тобына көмек береді. Әлеуметтік институтқа жасөспірімнің комиссиясы, атқарушы орган бойынша әлеуметтік баспана және тағы басқа балалар жасөспірімдерді қолдау, сонымен қатар, отбасындағы болатын келеңсіз жағдайлар қатер тобындағы балаларға арналған көмек. Арнайы профилактикалық жұмысы жазаны орындау жүйесін қамтиды. (тәрбие- еңбек колониясы, арнайы мектеп және тағы басқалары) бұл функция жасөспірімдерді қайта тәрбиелеу екінші рет жасаған қылмысы үшін профилактиканы өткізу.

Қараусыз қалғандардың негізгі психофизикалық қасиеттері үйсіз өмірде қалыптасады, мазмұны көшедегі катал күрес пен үлкендердің тәрбиелік көмегі мен қалыпты балалардың ортасының болмауынан қалыптасты. Қараусыз қалғандардың өзін-өзі сақтау инстинкті өте жоға дамыған, оны өзімен жасты балалар мен жасөспірімдерден байқай алмайсыз. Эмоционалды қозушылық жақсы байқалады, оны көбіне жасанды қоздырғыштар- алкоголь, есірткі тұмыстық химия заттарын қолдану арқылы күшейтіп отырады. Жыныстық өмірдің сезімтал элементтерін қалыпты жастық физиологиялық нормадан бұрын жетіледі де, ол тәртіпсіз жыныстық қатынастарға бару, жезөкшелікке әкеп соғады.

Ең негізгі профилактика институтының жазалау жүйесінің негізгісі әлеуметтік-психологиялық реабилитациялау [4].

Қорыта келгенде, қараусыз балалардың айналасын қоршаған адамдармен және жеке өзіне деген қатынастар жүйесіне, оқуға, еңбекке ынта ықыластарын қызығушылық және сүйіспеншілік күйлеріне көңіл аударып отыру керек. Сонымен бірге, қиын балаға мінездеме бергенде олардың еңбекке қатысы туралы өзгешеліктеріне көңіл аудару керек.

Қараусыз балалармен әлеуметтік жұмыстың өткізілуі өте жауапты әрі күрделі іс.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің бір еңбегінде былай деген еді: «Біздің жас мемлекетіміз өсіп өркендеп келеді, біздің балаларымыз бен немерелеріміз де онымен бірге өсіп келеді. Олар жақсы білімді, тамаша денсаулықтары бар, өз ұрпағының жауапты және қажырлы өкілдері болады. Олар өздерінің бейбіт өмір

сүрген, гүлденген, жедел дамыған, бүкіл әлемге белгілі және құрметті елдің болашақ патриоттары болады».

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. А.Н. Агафонов, Қ.Н. Меңлібаев «Жастармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстар» – Астана 2005 ж.
2. «Социальная работа: теория и технология» Менлибаев, Туганбекова.
3. «Введение социальную работу» С.В. Тетерский.
4. «Әлеуметтік жұмыс» Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті -Алматы «Қазақ университеті» 2019ж.
5. Ж.Н Сәрсенова «Әлеуметтік жұмыс» - Алматы 2010 ж.

Ахтаева А.Ш. ученица 11 класса

Научный руководитель: Мейраханова Ж.О.

г. Караганда. Общеобразовательная школа им. Алихана Бокейхана

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ ПРОЕКТОВ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЫ

Метод проектов не является принципиально новым в мировой педагогике. Метод проектов возник еще в 20-е годы нынешнего столетия в США. Его называли также методом проблем и связывался он с идеями гуманистического направления в философии и образовании, разработанными американским философом и педагогом Дж.Дьюи, а также его учеником В.Х.Килпатриком. Дж.Дьюи предлагал строить обучение на активной основе, через целесообразную деятельность ученика, сообразуясь с его личным интересом именно в этом знании. Отсюда чрезвычайно важно было показать детям их личную заинтересованность в приобретаемых знаниях, которые могут и должны пригодиться им в жизни.

В основе метода проектов лежит развитие познавательных навыков учащихся, умений самостоятельно конструировать свои знания, умений ориентироваться в информационном пространстве, развитие критического мышления.

Метод проектов всегда ориентирован на самостоятельную деятельность учащихся - индивидуальную, парную, групповую, которую учащиеся выполняют в течение определенного отрезка времени. Этот подход органично сочетается с групповым (cooperative learning) подходом к обучению. Метод проектов всегда предполагает решение какой-то проблемы, предусматривающей, с одной стороны, использование разнообразных методов, средств обучения, а с другой, интегрирование знаний, умений из различных областей науки, техники, технологии, творческих областей. Результаты выполненных проектов должны быть, что называется, "осязаемыми", т.е. , если это теоретическая проблема, то конкретное ее решение, если практическая, конкретный результат, готовый к внедрению.

Умение пользоваться методом проектов, групповым обучением - показатель высокой квалификации преподавателя, его прогрессивной методики обучения и развития. Недаром эти технологии относят к технологиям XXI века, предусматривающие прежде всего умение адаптироваться к стремительно изменяющимся условиям жизни человека постиндустриального общества.

Основные требования к использованию метода проектов: Наличие значимой в исследовательском, творческом плане проблемы/задачи, требующей интегрированного знания, исследовательского поиска для ее решения (например, исследование демографической проблемы в разных регионах мира; создание серии репортажей из

разных концов земного шара по одной проблеме; проблема влияния кислотных дождей на окружающую среду, пр.). Практическая, теоретическая, познавательная значимость предполагаемых результатов (например, доклад в соответствующие службы о демографическом состоянии данного региона, факторах, влияющих на это состояние, тенденциях, прослеживающихся в развитии данной проблемы; совместный выпуск газеты, альманаха с репортажами с места событий; охрана леса в разных местностях, план мероприятий, пр.); Самостоятельная (индивидуальная, парная, групповая) деятельность учащихся. Структурирование содержательной части проекта (с указанием поэтапных результатов). Использование исследовательских методов: определение проблемы, вытекающих из нее задач исследования, выдвижение гипотезы их решения, обсуждение методов исследования, оформление конечных результатов, анализ полученных данных, подведение итогов, корректировка, выводы (использование в ходе совместного исследования метода "мозговой атаки", "круглого стола", статистических методов, творческих отчетов, просмотров, пр.).

Выбор тематики проектов в разных ситуациях может быть различным. В одних случаях эта тематика может формулироваться специалистами органов образования в рамках утвержденных программ. В других, выдвигаться учителями с учетом учебной ситуации по своему предмету, естественных профессиональных интересов, интересов и способностей учащихся. В-третьих, тематика проектов может предлагаться и самими учащимися, которые, естественно, ориентируются при этом на собственные интересы, не только чисто познавательные, но и творческие, прикладные.

Тематика проектов может касаться какого-то теоретического вопроса школьной программы с целью углубить знания отдельных учеников по этому вопросу, дифференцировать процесс обучения. Чаще, однако, темы проектов, особенно рекомендуемые органами образования, относятся к какому-то практическому вопросу, актуальному для практической жизни и вместе с тем, требующему привлечения знаний учащихся не по одному предмету, а из разных областей, их творческого мышления, исследовательских навыков.

Роль обучаемого в организации его образования становится более значительной, поскольку организованный учебный процесс все в большей степени превращается в процесс самообучения: ведь обучаемый сам выбирает образовательную траекторию в детально разработанной и умело организованной учебной среде. Работая в составе мини-бригады по созданию курсового проекта, обучающийся не только приобретает опыт социального взаимодействия в творческом коллективе единомышленников, формирует собственное представление о принципах сотрудничества и научной организации труда, но и использует полученные знания в своей деятельности, интериоризовав (присвоив) их, обозначив тем самым свое становление субъектом познания, развивая в совокупности все стороны личностного "само" в конкретной деятельности: осуществляет самостоятельно целеполагание, организацию собственной деятельности, ее самоконтроль и самоанализ. Это способствует саморазвитию обучающегося, повышению его статуса субъекта учебного процесса.

Данная форма организации обучения, позволяет повысить значительно эффективность обучения. Она обеспечивает систему действенных обратных связей, что способствует развитию личности, самореализации не только обучающихся, но и педагогов, принимающих участие в разработке курсового проекта. Им предоставляются новые возможности осмысления собственного опыта, совершенствования своего профессионального мастерства, дальнейшего углубления педагогического сотрудничества, направленного на укрепление межпредметных связей, выработку единства требований и т.д., что в конечном счете способствует оптимизации учебного процесса на основе его информатизации.

Список литературы:

1. Анисимов Н.М. Современные представления об изобретательской и инновационной деятельности / Н.М. Анисимов // Школьные технологии. 1998. - № 5. - С. 49 - 75.
2. Афанасьев В. Проектирование педтехнологий / В. Афанасьев // Высшее образование в России. 2001. - № 4. - С. 147 - 150.
3. Бадмаев Б.Ц. Психология в работе учителя: В 2-х кн./ Б.Ц. Бадмаев. -М.:ВЛАДОС, 2000. 380 с.
4. Блинов В., Сергеев И. Четыре года открытий. Проектная деятельность глазами практика / В. Блинов, И. Сергеев // Лицейской и гимназическое образование. 2002. - № 3. - С. 20- 28.

Ашет Ә.О. ПжП -23с тобы студенті

Ғылыми жетекші: Кенесбекова С.А.

Академик. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ: ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ҮРДІС

Білім беру жүйесіндегі психологиялық қызметтің теориясы мен тәжірибесін талқылау сұрақтары психологтардың еңбектерінде қарастырылып келеді. Қазақстандағы психологиялық қызмет жайлы зерттеулер республикалық баспасөзде және жеке туындыларда жарияланғанымен, дәл психологиялық кеңес беруді кеңінен қарастыру, әрі оны оқытуға енгізу өзекті болып тұр. Заман талабымен ілесіп, білім беру бағытында, білімнің әр саласында бәсекеге қабілетті жас мамандар даярлауда педагог-психолог кадр таптырмас қажеттілік тудыратыны сөзсіз.

Педагог-психолог мамандығының басты міндеті – әлемнің гуманитарлық бағыттағы кәсіби келбетін қалыптастыру болып саналады. Ол жалпы адамзаттық құндылықтардың тасымалдаушысы, өзінің өмірлік және кәсіби мағынасын тауып, жүзеге асыруға және оны өзгелердің жасауына көмектесетін педагог-психологтардың алғышарттарын болжайды. Мұндай маман иесі оқу пәнімен, оқушылардың алдында оны ашу тәсілдерімен айналысатын пән оқытушысы ғана емес, сондай-ақ ол зиялы ғалым, мәдениет бастауларына қайта оралушы философ, білім алушының ішкі сұхбатына белсенді араласып, өз даусын естуге көмектесетін өсиетті сөздің иесі. Білімнің гуманизациялануы мен гуманитаризациялануына, білімді іргелі, терең меңгеруіне бағытталған, кәсіби мамандығына қолайлы әсер ететін, адами мәдениеттегі барлық байлықтарын игеруіне, университеттегі білім берудің оңтайлы кәсіби мақсаты болашақ маманнан жан-жақты тұлға қалыптастыру.

Мұндай маман иесі оқу пәнімен, оқушылардың алдында оны ашу тәсілдерімен айналысатын пән оқытушысы ғана емес, сондай-ақ ол зиялы ғалым, мәдениет бастауларына қайта оралушы философ, білім алушының ішкі сұхбатына белсенді араласып, өз даусын естуге көмектесетін өсиетті сөздің иесі. Білімнің гуманизациялануы мен гуманитаризациялануына, білімді іргелі, терең меңгеруіне бағытталған, кәсіби мамандығына қолайлы әсер ететін, адами мәдениеттегі барлық байлықтарын игеруіне, университеттегі білім берудің оңтайлы кәсіби мақсаты болашақ маманнан жан-жақты тұлға қалыптастыру. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ті аясындағы “Педагог –психолог” мамандарын дайындау барысында оларды іргелі және кәсіби біліміне қарай, күнделікті

өзгеріске ұшырайтын еңбек нарығының жағдайына және мамандардың кәсіби деңгейінің талаптарына тез бейімделе алатындай етіп іріктеп алады.

«Педагогика және психология» мамандығының түлектері төмендегідей қызметтер атқара алады:

— әр түрлі оқу-тәрбие мекемелерінде (мектепке дейінгі оқыту мен тәрбиелеу, жалпы білім беретін орта мектеп, кәсіби мектеп, бейіндік мектептер: гимназия, лицей, колледж) педагог-психолог;

— білім беру жүйесінің ҒЗИ-да кіші ғылыми қызметкер;

— педагогика және психология оқытушысы;

— интернат, балалар үйі, түзету және коррекциялық мекемелерде әлеуметтік педагог;

— әкімшілік ұйымдардың маманы (білім және ғылым министрліктерінде, облыстық, аудандық, қалалық білімді басқару мекемелерінде);

— түрлі ұйымдарда кадр саласындағы менеджерлерді және кадрларды дайындау, қайта даярлау менеджері

Қорытындылай келетін болсақ, мектептегі психологиялық қызмет халық ағарту жүйесіндегі аса қажетті салалардың бірі. Психолог өзінің кәсіптік білімдеріне сүйене отырып, баланаң даму деңгейін белгілейді; түрлі психологиялық ауытқушыларды дер кезінде аңғарып, оны түзету жолдарын тығыйындайды; болуы мүмкін қиындықтардың алдын алу үшін психологиялық шаралар ұйымдастырылады. Мектеп ұжымына кездесіп қалатын психологиялық мәселелерге өтініштің түсуіне байланысты психологиялық (топтық және жеке) кеңестер береді, ата-аналармен психологиялық ағарту жұмыстарын өткізеді. Клиенттің тұлғалық қасиеттерін анықтау нәтижесінде психолог оның мүмкіндігі туралы құнды деректер алады. Ұжымдағы өзара қарым-қатынас типтерін реттейді, топтағы психологиялық ахуалды байқап бір қалыпты жағдайда ұстап отыруға мүмкіндік береді. Сонымен психологтың білім беру мекемелеріндегі алатын кәсіптік статусы түрлі жерде әр түрлі. Ол психологтың жұмысты ұйымдастыру тәсілдеріне байланысты, яғни жұмыс істейтін психолог маманданған, психологиялық білімі жоғары, адам жанын танушы болуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Т.Р.Нұрмұхамбетова «Тәжірибелік психология» III — бөлім
2. Сұлтанова Ғ.Т. «Мектеп психологының жұмыс кітабы» әдістемелік көмекші құрал
3. Е.И.Рогов Настольная книга практического психолога
4. А.Панова Әлеуметтік педагог қызметі: ұйымдастыру және жоспарлау

Әлмағанбетова А.Қ., Галимова А.,Е., ПиМО-21-1к топ студенттері

Ғылыми жетекші: аға оқытушы, магистр Жакишева Г.С.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҚҚАРУ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ

Аннотация. Осы мақала заманауи адамның денсаулығы және психологиялық тұрақтылық мәселелерін оқытуға арналған. Зерттеудің мақсаты ҚҚЭУ студенттерінің белсенді психологиялық тұрақтылығы болып табылады. Психологиялық денсаулық, адамның қоршаған ортадағы динамикалық тепе-теңдігінің сақтап қалуын және қоғамдық функциясын дамыту болып табылады. Одан шығатын, адамның қоршаған ортаға психологиялық тұрақтылығын бейімдеу және тиімді қолдану. Психологиялық тұрақтылық жалпы өзін-өзі дамыту, терминалогиялық және қолданбалы құндылықтарын және

адамдарға арналған субъективті жағдайларына байланысты. Психологиялық тұрақтылық жағдайлары адамдардың басқа адамдармен қарым-қатынасын анықтау, өмір мақсатының өмірі, өзін-өзі дамыту мүмкіндіктері, өзін-өзі түсінуге және қолдану болып табылады.

Түйінді сөздер: психологиялық денсаулық, психологиялық тұрақтылық, тұлғалық өсу, құзыреттілік, өзін-өзі қалыптастыру.

Психикалық денсаулықты сақтау және нығайту үшін тұрақтылыққа алаңдау қажет. Егер қанағаттану сезімі жоғалып кетсе, онда қысылу туындауы мүмкін, мінез-құлықтың реттелуі азаяды, бұл басқалармен қарым-қатынаста және өмірлік стратегияны дұрыс таңдауда көрініс табады. Әрі қарай компенсаторлық мүмкіндіктері төмендейді, организмде рестурстардың азаяды және әр түрлі бұзылыстар пайда болуы мүмкін. Психикалық денсаулыққа аса маңызды көңіл бөлу қажет. Тұлғаның денсаулығын тұрақтандыру үшін жеке феномен қалыптастыру қажет.

«Психологиялық тұрақтылық» термині анықталмайды. Осылайша, Н.Брэдбурн және Э.Динер бойынша ең алдымен психологиялық тұрақтылықты қалыптастыруда жағдымды және жағымсыз аффектілеріне көңіл бөлу, сонымен қатар адамның өзін-өзі бағалауындағы тұрақтылықты қалыптастыруына әсер етеді. Э.Динер психологиялық тұрақтылықты қалыптастыруда когнитивті және эмоционалдық аспектілері айта келе-адам өзінің өмірінде когнитивті және эмоционалдық талдауда «жақсы-жаман» деңгейлеріне бағалай білуі қажет дейді. Олардың пікірінше, психологиялық тұрақтылық – жеке тұлғаның субъективті критерилері негізінде өзін-өзі есепке алудан басқа нақты субъективті көрсеткіші болу қажет.

Э.Райан және Э.Диси өзіндікдетерминизм теориясы негізінде, психологиялық тұрақтылық тұлғалық қажеттіліктерді қамтамасыз етеді:

1) *автономиялық* – адамның конгруэентті ішкі құндылықтары және армандары өзінің мінез-құлқына әсері қоршаған ортаның қолдауы болмағандықтан әсер етеді;

2) *құзыреттілік* – өзі тұрып жатқан қоршаған ортаға және оның тиімді қызметіне бейімделу негізінде, адамның алдына қойған міндеттері кезінде кездесетін қиындықтарды оптималды түрде алға тарту және оған оң кері байланыс беру;

3) *басқалармен байланысы* – басқалардан жылулық пен қамқорлық негізінде қалыптасқан тығыз қарым-қатынасқа ұмтылу.

Психологиялық тұрақтылықты қалыптастыруда батыс психологиялық мектептерінің тәсілдерін талдай келе, Р.Райан келесі бағыттарды анықтайды:

1. Гедонистикалық – психологиялық тұрақтылық ең алдымен адам өз өміріне қанағаттану немесе қанағаттанбауымен байланысты.

2. Эвдемонистикалық – психологиялық тұрақтылық үшін самоактуализация жайлы түсінік, уақыт аралық перспективада болу, жеке басының өсуі болуы керек

Психологиялық тұрақтылық – өзекті және потенциалды (тамаша) болып көрінуі мүмкін. Ол ұмтылу, дамыту қажет тіршілік аспектілері мен тұрақтылық идеалы секілді адамның өз өміріне деген қарым-қатынасы мен оның өзін психологиялық дәулетті адам ретінде өмірін қалай бағалайтынын көрсетеді.

Осылайша психологиялық тұрақтылық – бұл қандай да бір психологиялық және физикалық аурулардың бар-жоғына тікелей тәуелді емес өзінше бағаланатын көрсеткіш немесе «сау тұлғаға» тән қасиет, сонымен бірге олардың болмысының жағымды не жағымсыз аспектілеріне назар аудару, адаммен маңызды немесе маңызды емес зат ретінде қабылдауы. Айқындалатын құбылыстардың арасындағы тартыстың күшіне байланысты мағынасы психологиялық тұрақтылыққа жақын мағыналы, бірақ ұқсас емес, олардың арасында психологиялық денсаулық та кіретін терминдердің оқшаулану тенденциясы пайда болды [1].

Сонымен қатар, қарама-қарсы тәсілде бар. Қазіргі уақытта «денсаулық» сөзін кең мағыналы «тұрақтылық» сөзімен тең қарастыруын есепке ала отырып, А.В.Воронина адамның өмір сүру барысында психофизиологиялық қызметтерінің сақталуы негізінде жинаған жүйелік қасиеттерінің көрінісінің психологиялық тұрақтылық ретінде

сипаттайды. Ішкі әлеуметтік көзделген мақсатта жету тәсілі ретінде толықтай өмірдің құндылықтары және құрлымдық жинақылыққа уайымы ретінде психологиялық тұрақтылық көрінеді. Осылайша, психологиялық тұрақтылықтың негізгі шарты ретінде жеке бастың қабілетімен потенциалды іске асыру мүмкіндіктері орындалады [2].

Адамның тұрмыстық кеңістігіндегі деңгейлік модельден бас тарта отырып А.В.Воронина психологиялық тұрақтылықтың келесі деңгейлерін ұсынды:

1. Тұрмыстық төменгі биологиялық деңгейге сәйкес келетін психосоматикалық денсаулық. Психофизиологиялық механизмдердің сақталуы, психиканың адекватты жұмыс жасауы, соматикаға психикалық бұзылыстардың ығыстырылуының болмауы.

2. Әлеуметтік бейімделудің тұрмыстық әлеуметтік-педагогикалық деңгейге сәйкестігі. Әлеуметтік қалыпты, әлеуметтік тәртіп дағдыларын меңгеру, қоршаған әлеуметтік ортаға бейімделу механизмдерін игеру.

3. Тұрмыстық әлеуметтік-мәдени деңгейіне сәйкес келетін психикалық денсаулық. Мәдени қалып аралығындағы адамның маңызды-құндылықты өзін-өзі анықтау.

4. Тұрмыстық рухани-тәжірибелік деңгейіне сәйкес келетін психологиялық денсаулық. Саналы мәдени қалып пен жеке-тұлғалық шектен шығу.

Воронинаның деңгейлік моделіндегі психологиялық тұрақтылық өзінің бағынушылығына қарасты жоғарыда көрсетілген денсаулық анықтамасына жататын толық интегралды көрсетеді. Әр жаңа тұрақтылық деңгейі өзі туралы ойды жаңартып отырады, осылайша өзінің потенциалын арттыру үшін жаңа мүмкіндіктер туғызады. Төмендегі деңгей бұзылған кезде жоғарғы деңгей қалыптаспайды, ал төменде тұрған үш деңгейдің бұзылысы ол сырқат ретінде қаралады, ал жеке немесе екі деңгейдің бұзылуы сырқаттың алдындағы жағдай ретінде қабылданады [2].

Сонымен бірге психологиялық денсаулықтың шыңына жетпей, толық психологиялық тұрақтылық туралы айту дұрыс емес, себебі ол өз кезегінше алдыңғы үш деңгей қалыптаспайынша, оның қалыптасуы мүмкін емес. Бұдан байқайтынымыз, психологиялық тұрақтылық ұғымын кейбір кезде психологиялық денсаулық ұғымымен ұқсастыруға болады, себебі оған жеткеннен кейін ғана психологиялық тұрақтылық қалыптасады.

Бұл тақырыптың өзектілігіне байланысты біз психологиялық зерттеу өткіздік, оның мақсаты КММУ студенттерінің психологиялық тұрақтылығының өзекті диагностикасын жүргізу. Біз 84 сұрақтан тұратын К. Риффтің (адаптация Шевеленкова-Фесенко бейімделуі) психологиялық тұрақтылық шкаласын қолдандық. Бұл әдістеме тұлғаның психологиялық тұрақтылығын бағалайтын алты шкаладан тұрады: 1. Қоршаған ортадағы адамдармен позитивті қарым-қатынас жасау. 2. Автономия. 3. Қоршаған ортаны басқару. 4. Жеке басының өсуі. 5. Өмірдегі мақсаты. 6. Өзін-өзі қабылдауы [3].

Зерттеуге 17-18 жас аралығындағы 50 студент қатысты.

Барлық алты шкала бойынша студенттердің алынған жауаптар санының басым бөлігі орта көрсеткішке сәйкес келеді. «Қоршаған адамдармен позитивті түрде қарым-қатынас жасау» шкаласы бойынша студенттердің 13% төмен көрсеткішті көрсетті, бұл көптеген студенттер сенімділік қарым-қатынастар құра алмайтындарын, қарым-қатынасқа ашық еместіктерін көрсетеді. Жауаптардың басым бөлігі орта деңгей - 84% құрайды, яғни бұл студенттер адамдармен бірге уайымдарын бөлісіп, позитивті қарым-қатынас құра алады.

«Автономия» критеріі бойынша басқа шкалалармен салыстырғанда бұл шкаланың теріс көрсеткіштері өте жоғары, ол 17% құрайды және студенттердің қоршаған ортаға тәуелді болатынын, олардың өзінің шешімдерін өз беттерінше шеше алмайтындарын көрсетеді. Бұны бірінші курс студенттердің оқу қызметіне, жаңа оқу тобына, жаңа өмір шартына бейімделуімен түсіндіреміз.

«Қоршаған ортаны басқару» шкаласы бойынша жоғарғы көрсеткіштер жоқ, бұл дегеніміз өзінің құзыреттілігін сезінуін болжайды, әр түрлі қызмет түрлерін меңгереді, керегіне жету қабілеттілігі және алдына қойылған мақсатқа жету үшін қандай да болсын

қиындықты жеңу қабілеттілігінің болуы. Берілген жас аралық 17-18 жас, бұл бірінші курс студенттерінің арасындағы кәсіби құзыреттіліктердің қалыптасу кезеңі, бұл берілген шкала бойынша көрсеткіштің төмен болуын түсіндіреді. «Жеке басының өсу» шкаласы - студенттердің орта көрсеткіші 93% құрайды және төменгі көрсеткіштер мүлдем жоқ, ол дегеніміз маңғаздану мен дамыуына деген ұмтылыс, жаңа өмірге деген ашықтығы өте жоғары.

Студенттердің арасында өздерінің істеріне қанағаттанбайтын студенттер бар, олар өздерінің жастарына байланысты таңдаған мамандықтарының дұрыстығына сенімсіздікпен қарайды.

«Өзін-өзі қабылдау» шкаласы бойынша жоғары деңгейді 12,5% студенттер, ортаңғы көрсеткіш 75%, төменгі көрсеткіш - 12,5% құрады. Толығымен студенттердің көбісінде өмірге және өздеріне деген көзқарастары, өзін және өмірді қабылдау, өзін және өзінің тәжірибесін бағалай позитивті түрде көрсетілген.

Осылайша, осы зерттеудегі интергративті фактор болып психологиялық тұрақтылықты анықтау табылады. Осы факторлар бойынша алынған нәтижелердің қосындысы жағымды болды, яғни 90% - і өздерінің өмірлерін психологиялық тұрақты деп санайды: басқа адамдармен ара-қатынастарын, өзіндік даму мүмкіндігін, өмірдің мәні мен мақсатын, өзін-өзі түсіну және өзін-өзі қабылдауын позитивті түрде бағалайды.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Шевеленкова, Т.Д. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования) / Т.Д. Шевеленкова, П.П. Фесенко // Психологическая диагностика. — 2005. — № 3. — С. 95—123.

2. Куликов, Л.В. Детерминанты удовлетворенности жизнью / Л.В.Куликов // Общество и политика; под. ред. В.Ю. Большакова. – 2000. –№3. - С. 476-510

3. Шевеленкова, Т.Д., Фесенко, П.П. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования) // Психологическая диагностика. - 2005. - № 3. - С. 95-129.

Бақытов Е.С. 10-сынып оқушысы

Ғылыми жетекші: Мейраханова Р.О.

«Ә.Бөкейхан атындағы жалпы білім беретін мектебі»

Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ

Ақынның шығармалары мен қарасөздері педагогикалық ой-пікірге, тәлім-тәрбиеге, даналыққа толы. Мектеп қабырғасында Абай шығармалары бастауыш сыныптан басталады. Абай туындыларын бастауыш сынып оқушыларына оқыту үлкен шеберлікті қажет ететіндігі анық, дегенімен осы жастан бастап баланың бойында ұлттық бірегейлік қалыптаса бастайды. Абай еңбектеріндегі тәлім-тәрбие ұлттық ерекшелік қасиеттерін қалыптастыруына әсер беретін алғашқы қайнар көзі. Ең алғашқы қара сөзінде алдағы өмірінде нені кәсіп қылып, қайтіп өткізетіні жайлы талқылап, жазған. Ел бағу, мал бағу, ғылым бағу, софылық қылып дін бағу, балаларды бағу - қажып, жер ортасы жасқа келгенде бұлардың ешбірін кәсіп қылғысы келмеді. Осы уақытқа дейін қылып жүрген істерінің байлаусызын, баянсызын, барлығының қоршылық екенін 1-ші қара сөзінде атап көрсетеді. Қорытындысында ойына келген нәрселерді қағазға жазып, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылуды жөн көреді: "Кімде-кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын,я оқысын,керегі жоқ десе , өз сөзім өзімдікі дедім де, ақыры осыған байладым, енді мұнан басқа ешбір жұмысым жоқ",- деп ойын түйіндейді [1].

Мектепте оқу-тәрбие үрдісінде Абай мұрасын қолдану өсіп келе жатқан ұрпақтың ақыл-парасаты биік болуына, мінез-құлқы, іс-әрекетіне ықпалы зор. Абайдың педагогикалық көзқарасындағы басты нысаны «Атаның баласы болма, адамның баласы бол» деп жас буынды елдің, халықтың қамын ойлайтын, адамгершілік қарым-қатынас атаға бөлуге байланысты болмау керектігін айта отырып адал қызмет ететін ұрпақ болуға шақырады [1].

Қазіргі уақытта Абайдың «Қара сөздері» рухы мықты ұрпақ тәрбиесіне үлесін қосуда. Абайдың қара сөздерінде басты құндылық ретінде Адам танылады. Адам бойындағы әділдік, жанашырлық сияқты жоғары адамгершілік құндылықтарды бірінші орынға қояды. Ақын өмірдің құндылығын айта отырып, уақытты бос өткізбей, мәнді, пайдалы іспен шұғылдануды ұсынады. Әр адам баласын қарасөздері дұрыс жолға салар асыл мұра [2].

Абайдың айтқан әрбір сөзі адамның көкірегіне ой сала отырып адамгершілікке жол ашады. Өсіп кележатқан ұрпақты тәрбиелеуде Абайдың 17-ші сөзі «үш-ақ нәрсе адамның қасиеті: ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек» адамның имандылыққа және адамдыққа бастайтын жол. Оның әрбір өлеңі балаға жан-жақты тәрбие беруді ойластырады. «Ғылым таппай мақтанба», «Сабырсыз, арсыз еріншек», «Әсемпаз болма әрнеге», «Бойы бұлғаң» өлеңдері балаларды ғылым-білім үйенуге шақырып, адам бойында кездесетін жақсы, жаман қасиеттердің жігін түсінуге жетелейді [2].

Тұлғаның өсіп жетілуіндегі тәрбиесіне де ерекше мән берген ақын. Оның дәлелі: «адам баласы туа сала есті болмайды. Естіп, көріп, ұстап татып – естілердің айтқандарын есте сақтап қана естілер қатарында болады. Естіген нәрсені есте сақтау, ғибрат алу ғана есті етеді» деген даналық ойы, яғни адам ақыл-ойының, есінің тәрбие арқылы ғана жетілетінін ғылыми түрде дәлелдеген. «Досыңа достық – қарыз іс» деп, дос болған соң, достық жасаудың жолдарын жақсы білуді уағыздайды. Шын дос болу – бақыт, жалған достық – жауыздық. Досқа атылатын оққа өз кеудесін тосып, досы үшін жанын құрбан еткен нағыз достар тарихта көп болған. Досқа сыйлық тарту, достың қалағанын беру, досқа сауға (араша) болу, достың көңілін сұрау, оған көңіл айту, т.б. халықтық жөн-жоралғылар салт болып қалыптасқан. Ұлы Абайдың «бірің қазақ, бірің дос, көрмесен істің бәрі бос» ежелден ынтымақты іргелі ел екендігімізді көрсетеді [3].

Тәрбие тал бесіктен бастау алып, шеберлікпен, бірізділікпен алтын - ұя мектепте ұштасып жатса келешек ұрпағымыз рухы күшті тұлға болы даусыз. Бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне Абай еңбектері баға жетпес ұлтымыздың қазнасы. Абайдың 19-шы қара сөзінде «Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы, жаманды таниды дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам білімді болады. Естілердің айтқан сөздерін ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады. Әрбір естілік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп, білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады» деп ақылестің тәрбие негізі екенің айқын айтады. Абайдың 37-ші қара сөзінде «Адамның мінезін өзгертуге болмайды – деп айтқан адамның тілін кесіп алар едім», – деген. Осы сөздеріне қарап адам мінезін тәрбие негізінде өзгертуге болатындығын көреміз [3].

Абай 15-ші қара сөзінде: «Егерде есті кісінің қатарында болғың келсе, күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасына бір, ең болмаса, айында бір, өзіңнен өзің есеп ал!» деген сөздерінен психологиялық ойларды көруге болады, замануи психологияда әр күнде алған білімін істеген әрекетін туралы есеп беру мақсатқа жетелейтін мотивация түсінігі деп тұжырымдайды ғылымда. Демек Абайдың әрбір сөзі тұнып тұрған психология сонымен қатар қазіргі дамып кележатқан психологиялық бағыттардың ішінде Абайдың сөздерін әрбір қағидасында қоруге болады. Ал 38 қара сөзінде: «Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар. Содан қашпақ керек. Әуелі–надандық, екінші-еріншектік, үшінші-залымдық»-дейді. Адам бойындағы ең жағымсыз қасиеттерден аулақ болуға үйрете отырып адам болып туғанан кейін надандықтан алыс болуды үйретеді [3].

Абайдың қай еңбегіне көз жүгіртсек сол жерде ұлттық тәлім-тәрбие психологиялық ойларын кездестіруге болады. Біздің ұрпақ берілген асыл қазынаны әр өсіп кележатқан нәрестеден яғни е балабақшадан бастап , мектеп табалдырығын атап оны тамандау кезіне дейін осы тағылымдармен тәрбиелейтін болсақ, иманды, білімді және мәдениеті тұлға болатындығы сөзсіз.

Қорытындылай келе, Абайдың қара сөздері , біздей өсіп келе жатқан ұрпақ ақыл-ой, адамгершілік, еңбек-кәсіптік тәрбиелеудің негіздерін ашып көрсетіп берді. «Асыл сөзді іздесең Абайды оқы, ерінбе!» деп Сұлтанмахмұт айтқандай, біз данышпандықтың бар асылын бір басына жинақтаған Абай өлеңдері мен қара сөздерінен рухани күш аларымыз сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай (Ибраһим) Құнанбайұлы. – Алматы, «Әдебиет әлемі», 2013.-500б.
2. Абай – мәңгілік поэзия. Егемен Қазақстан. №152 (29133) 10 тамыз 7-б.
3. Абай. Қара сөздері. – Алматы: Өнер, 2006. – 124 б.

Баянбаева Д. Ж., Арх-21-3 топ студенті,
Кагазбаева А.Ж.,ТТ-21-1 топ студенті.
Ғылыми жетекші – г. ғ.м., аға оқытушы Тілеуғабылова Қ.С.
Ә. Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

СТУДЕНТТЕРГЕ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ

Еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуы, білім жүйесінің, соның ішінде техникалық білімнің дамуына байланысты. Сондықтан да, жоғарғы техникалық білім беру жүйесінің басты мақсаты студенттерді кәсіптік патриотизмге тәрбиелеуге бағытталады.

Бұл пікірлер төмендегі құжаттарды көрініс тапты: Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіндегі мемлекеттік саясат тұжырымдамасы», «Білім беру заңы» [1].

Жоғарғы оқу орнының кәсіптік тәрбиесі зерттеу пәні ретінде келесі ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген: Н.М. Борытко, Н.Ф. Гейжан, Э.Ф. Зеер, А.М. Кузьмин, Л.М. Митин. Берілген зерттеу жұмыстарында кәсіптік тәрбие ең алдымен оқушылардың өзіндік көзқарастарының жағдайын жасау мақсатында қарастырылады [2].

Қазақстанның педагогика ғылымындағы кәсіптік тәрбиені жетілдіру мәселесі бойынша жан-жақты бағытта зор тәжірибе жиналған. Техникалық тәрбиеге келесі ғалымдардың еңбектері арналған: Б.А. Абдыкаримов, А.М. Абдыров, Т.Т Галиева, келесі ғалымдардың еңбектері жоғарғы мектептегі кәсіптік тәрбиені дамыту мәселесіне арналған, Г.З. Адильгазинов, В.В. Егоров, Н.А. Завалко, М. Курманов, М.С. Малибекова, Б.К. Момынбаев , Б.А. Мукушев, Г.К. Нуртаева, В.П. Русанов, М.Н. Сарыбаев, Э.Г. Скибицкий, О.Сыздықов, В.Г. Храпченкова [3].

Техникалық білім беру жүйесі Қазақстан Республикасының даму қажеттіліктеріне сай болуы керек. Сондықтан Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаев халыққа жолдауында «Қазақстанның әлемнің бәсекеге қабілетті дамыған елдер қатарына ену стратегиясын» ұсынды. Бұл мақсатқа жету үшін, жүзеге асуы осы мәселені шешу үшін жағдай жасайтын басты 7 даму бағыты анықталған. Осы ең басты бағыттардың бірі жаңа заманға сай білім беруді дамыту болып табылады.

Жоғары техникалық білімнің толық жетілуінің басты мақсаты – сапалы кәсіптік патриотизмге тәрбиелеу білімді толық жетілдірудің басты мақсатының бірі.

Бүгінгі таңда, әрбір студент өз тағдырына қожалық етіп, оның жеке басының қасиеттері өмір деңгейін анықтайтын жағдайда студенттердің өзін-өзі кәсіптік тұрғыда танудың маңызы зор. Міне осы жағдайда, тек қана бәсекеге қабілетті еңбек қоры бар тұлғаны ғана емес, сонымен қатар болашақ еңбек әлеуеті бар жеке тұлға тәрбиелеу керек. Тандалған мамандыққа деген қатынас, оны жан-жағына және өзін сол мамандықтың иесі ретінде көре білу студенттің қандай да бір сала маманы қалыптасуында үлкен роль атқарады. Тандалған мамандық тек материалдық шығындарды өтейтін қаражат қоры ғана саналмай, адам өмірінде маңызды орынға ие болып, өмірдің бөлігі ретінде саналса ғана, студенттің нағыз маман ретіне қалыптасуы турылы айтуға болады [4].

Теріс тандалған мамандық саласы көңілі қайтып қалу мүмкіндігіне әкеліп, адамның шығармашылық қабілетін дамыту мүмкіндігіне кері әсерін тигізеді. Оның басты себебі, мамандықты таңдау дұрыс анықталып, негізделмегендіктен болады.

«Жастар арасында кәсіби және өмірлік бағытты таңдау мәселесі жас шамасының ерекшелігіне байланысты болашақ мамандықтың қиындықтарын дұрыс түсінбейтін кезде» кездеседі» [4]. Жоғарғы оқу орындарында студенттердің кәсіби дамуы мамандыққа деген

таңдау қатынастарының бұрын көрсетілген формаларымен анықталады. Мамандық таңдау

қатынасының мұндай алғашқы белсенді формасы ретінде мектеп кезінде мамандық туралы

жоспарлардың қалыптасу үрдісі мен мектеп оқушыларының мамандық таңдау және оны таңдау себептері саналады. Мектеп оқушыларының кәсіптік жоспарларында саналы, нақты және резервті жобалардың болуы анықталды, мысалы: жоғарғы оқу орнына түсу, уақытша жұмысқа тұру. 50% мектеп түлектерінің арасында жоспарлау мен өзіндік мамандық таңдау мәселелерінің арасында айқын айырмашылық байқалады. Бұл - оларда кәсіптік өз мамандықтарын өздері таңдау мәселесі толық аяқталмағандығын білдіреді. Жоғарғы оқу орнындағы алғашқы оқу жылының аяғында-ақ, студенттердің көбісі бұрын тандалған мамандықтарын өзгертуге бейім болады. Міне осылайша, педагогикалық жоғарғы оқу орындарында мамандық өзгерткісі келетін студенттер саны - 75%, медициналық жоғарғы оқу орындарында - 63%, техникалық жоғарғы оқу орындарында - 54% құрайды [5].

Студенттердің болашақ мамандық туралы түсініктері, яғни олардың алдарына қойған мақсаттары курстан курсқа көшкен сайын жаңаша өзгеріп, оқу жылының соңында қалыптасу дәрежесіне жетеді. Әрине, студенттер өздерінің болашақ мамандықтары туралы түсініктерінің өзгеруіне байланысты оқыту құрылымы да өзгеріп отыруға тиіс. Студенттердің көбісі өздерінің болашаған негізінде тек практикалық салада қызмет атқарумен байланыстырады, ал кейбіреулері ғылыми іс-әрекетпен, кейбіреулері педагогикалық, әлеуметтік салада қызмет атқарумен байланыстыратынын ескеру керек.

Сондықтан, студенттердің мамандықтарына немесе мамандандыруға деген көзқарастары мамандықтары туралы түсініктерінің адекватты дәрежесіне ғана емес, оның әлеуметтік беделінің құндылығына байланысты болады деген қорытынды шығаруға болады. Әр курс студенттерінің оқу ынтасы туралы айтар болсақ, оның құрылымдық динамикасы оқу мақсатымен байланысты екенін аңғарамыз, яғни жоғары курстарда студенттердің оқу әрекеттерінің кәсіби ынталары рөлінің артуы байқалады. Студенттердің болашақ кәсіптеріне деген қатынастарын дұрыс көрсетулерінің басты формасы болып мамандық таңдау және осыған итермелейтін себептер саналады. В.И. Шкуркинаның зерттеулері бойынша, студенттердің оқу үлгерімдерін жақсарту үшін әлеуметтік-танымдық себептер, кәсіби, шығармашылық жетістіктерге жету және жеке бас беделі себептерінің маңызы зор. Білімге кеткен уақыт, оқудың қиып және оңай түсуі, мамандыққа деген қатынасы, академиялық үлгерім және студенттердің оқу жұмыстарының басқа да көрсеткіштері едәуір мөлшерде нақ осы мотивация түрлерінің көрсетілу дәрежесімен анықталады. Осыған ұқсас нәтижелер Н.В. Комусованың

зерттеулерінен де табылған. Н.М. Пейсаховтың ұсынған топтамасы негізінде, оқу себептерінің барлығы үлкен төрт топқа топтастырылады: кәсіби, танымдық, әлеуметтік теңестіру және пайда тұту мотивтері. Оқу мотивациясының динамикасын және құрылымын талдау мамандыққа толығымен көңіл толтырудың жалпы орташа көрсеткіші жалпы орташа индексіне сәйкес курстан курсқа төмендейтіндігін бекітуге мүмкіндік берді. Осыдан кәсіби бағыттылықтан жаңылу оқу ынтасының төмендеуіне әсерін тигізеді деген тұжырым шығаруға болады. Оқу мотивациясы құрылымындағы динамиканы талдау барысында барлық курстарда басты орында кәсіби мотивтердің, содан кейін танымдық мотивтердің, содан кейін әлеуметтік теңестіру және пайда тұту мотивтерінің тұратындығы аңғарылады [5].

Кәсіптік оқу барысында орындалуы қиынға соқса да, маңызыды міндеттердің бірі болып өзін-өзі кәсіби қалыптастыру саналады. Бұл міндетті практикалық тұрғыда жүзеге асыру үшін оны теориялық тұрғыдан ұғыну қажет, яғни бұл түсініктің педагогикалық мағынасын талдап, өзін-өзі кәсіби қалыптастыру принциптерін тудырып, бұл процестің себептік мәнін көрсету қажет.

Ғылым мен техниканың дамуы адам факторынын сенімділік және беріктігі мәселелерін алға қояды. Бұл байланыста сапалы дайындыққа деген және кәсіби іс-әрекеттің барлық салаларындағы мамандардың кәсіби беріктіктеріне деген талаптары арта түсті. Мұның барлығы студенттерді кәсіби дайындау мәселесіне басқаша көзқараспен қарау қажеттігін көрсетеді. Мамандық таңдауға дайындық жеке тұлғаның дамуының ажырамас бөлігі болып саналады және өз бетімен өмір сүруге аяқ басып келе жатқан әрбір жасөспірімнің алдында тұрған маңызды әлеуметтік мәселе ретінде қарастырылады. Өндірістік іс-әрекет саласы арқылы адам өзінің еңбекке деген қатынасын көрсетеді. Осы іс-әрекет арқылы оның қоғамдағы орны да анықталады. Мамандықты дұрыс таңдау көбінесе жеке тұлғаның ең маңызды және ең қажетті сапаларын қамтамасыз етеді. Жасөспірімдердің көбісі өздерінің психофизиологиялық қасиеттеріне қарай белгілі бір спектрдағы мамандықты меңгере алады. Сондықтан тәрбиелеудің ең маңызды мәселелерінің бірі - жеке тұлғаның негізгі кәсіби сана сезімі болып саналатын жасөспірімдердің құнды, кәсіби маңызы бар сапаларын көрсету және қалыптастыру. Оқытуды ынталандыру деңгейлері қалыптасып келе жатқан кәсіптік сана-сезім деңгейлерімен жеткілікті дәрежеде байланысып тұрады. Бірінші деңгей кәсіптік маңызы бар қасиеттер мен білімді саналы түрде меңгеру процесімен сипатталады. Бұл деңгейдің жағымды процесі оқыту ынтасының дамуымен тығыз байланысты. Екінші деңгей бұл белсенді түрде білім алу, кәсіби маңызы бар қасиеттерді және - кәсіптік біліктілікті қалыптастыру болып табылады. Олардың дамуының қанағаттану динамикасы өз кезегінде оқыту ынтасын белсенді түрде үшінші деңгейге дейін дамытады. Үшінші деңгей бұл кәсіби маңызы бар қасиеттердің даму тұжырымдамасы болып табылады. Кәсіптік оқытуға ынталандыруды дамыту деңгейінің көрінісі кәсіптік оқыту бағдарламасын педагогикалық тұрғыда негіздеп, осы негізде тәрбие процесін қалыптастыру үшін қажет. Бұл тұрғыда келесі мәселелерді тұжырымдап айтуға болады: Жалпы, жоғарғы мектептегі оқыту процесі тәрбие жұмысын нәтижелі етіп ұйымдастыруға мүмкіндік беретін студенттердің өздерінің кәсіби ынта-жігерін жүзеге асырудағы жоғары ынталандыру процесіне бағытталады. Жоғарғы оқу орындарының ең негізгі міндеттерінің бірі - студенттік ортада маңыздылығын, оның қажеттілігін, кәсіптік патриотизмге тәрбиелеу болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Білім беру жүйесіндегі мемлекеттік саясат тұжырымдамасы - Жоғарғы білім берудегі заңды құжаттар жинағы - Алматы, 1996.- 1 бөлім. - Б. 309-324.
2. Борытко Н.М. Субъектное становление специалиста как цель профессионального воспитания студента вуза // Воспитательная среда вуза как фактор профессионального

становления специалиста: материалы II межрегиональная научно-методическая конференция. - Воронеж, 2002. - С. 215-218.

3. Әбдікәрімов Б.А. Қазақстанда кәсіптік білім беруді жаңартудың кейбір мәселелері // ҚарМУ Хабаршысы: Педагогика сериясы, 2005.- № 3. - Б.5-11.

4. Момынбаев Б.К. Кәсіптік білім және уақыт талаптары // Егемен Қазақстан, 2005. - 10 наурыз (№48).

5. Тілеуғабылова Қ.С., Огольцова Е. Г. Гуманитарлық пәндер меңгерілетін техникалық білім - Қарағанды, 2015. - Б. 14.

Горбунова А.В., студентка группы СР-21-2
Научный руководитель – к.п.н., доцент Абдакимова М.К.
Карагандинский Университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Республика Казахстан

РОЛЬ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПРОФИЛАКТИКЕ СОЦИАЛЬНОГО СИРОТСВА

Фокус стратегии ЮНИСЕФ по защите детства направлен на предотвращение и профилактику социальных патологий.

ЮНИСЕФ тесно сотрудничает с партнерами для:

- признания и приоритизации роли семей и поддержки семей для предотвращения разлучения семьи и ребенка;
- защиты детей, оставшихся без попечения родителей, и обеспечения качественного и надлежащего альтернативного ухода;
- признания вреда, причиняемого учреждениями для детей,
- предотвращения и прекращения помещения детей в специализированные учреждения;
- укрепления систем и служб обеспечения благосостояния и защиты детей, в том числе путем обеспечения адекватных финансовых и человеческих ресурсов.

Конвенция ООН о правах ребёнка была ратифицирована Казахстаном ещё в 1994 году. Тем самым государство возложило на себя обязательства по защите данных прав, в числе которых выделяются права детей на обеспечение их нормальной семейной жизнью. Все ведомства должны руководствоваться наилучшими интересами ребёнка во всех аспектах. Дети, остающиеся по разным причинам без родителей, требуют особой защиты.

В 2021г. в Казахстане 23182 детей-сирот и детей оставшихся без попечения родителей, а в 2020г. эта цифра была равна 23 410. Количество детей сирот с каждым годом уменьшается. То, что у нас значительно снизилось количество детей в учреждениях, не должно нас расхолаживать. В противном случае получается следующее: дети из домов ребёнка переводятся в детские дома до 16-17 лет, оттуда в дома юношества – до 23 лет, оттуда в дома молодёжи – до 29 лет. Скоро создадим институт, где выросшие в государственной системе дети будут содержаться вплоть до домов престарелых?!

В центре поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, в течение календарного года специальные социальные услуги в виде: социально-бытовых, социально-медицинских, социально-психологических, социально-педагогических, социально-трудовых, социально-культурных, социально-экономических услуг получают в возрасте от трех до восемнадцати лет:

- 1) дети-сироты;
- 2) дети, которые остались без попечения единственного или обоих родителей в силу различных обстоятельств;
- 3) безнадзорные и беспризорные дети для установления родителей или иных законных представителей;

4) дети, находящиеся в трудной жизненной ситуации, вследствие жестокого обращения, приведшего к социальной дезадаптации и социальной депривации.

Общепризнанный международный опыт показывает, что оптимальным для развития ребенка методом его жизнеустройства является семья. Воспитание в государственном учреждении не удовлетворяет потребности ребенка в родительском тепле и заботе. Выпускники детских учреждений, как правило, совсем не подготовлены к жизни вне коллектива, у них не хватает необходимых знаний об устройстве общества, в котором им предстоит жить.

Встала необходимость активного задействования в решении проблем детей сирот ресурсы неправительственных организаций, которые обладают квалифицированными специалистами в области социальной работы, компетентны в применении кейс-менеджмента, семейного патроната.

Например, Корпоративный Фонд «SOS Детские Деревни Казахстана» совместно с государственными и негосударственными партнерами активно участвует в реализации национальной политики государства по де-институционализации и разукрупнению/закрытию детских домов в г.Темиртау, г.Алматы, г.Астаны.

SOS Детские Деревни Казахстана при планировании приемов детей из детского дома, разрабатывает различные формы устройства с учетом местных и международных требований и тенденций, а также в соответствии со стратегией развития организации до 2030 года. Поэтому анализируется, планируется и готовится возможность для интеграции самодостаточных (устойчивых) SOS-семей в город, расширяется спектр услуг на базе сообщества. Это позволяет SOS Детским Деревням Казахстана продолжить реализацию национальной политики де-институционализации в направлении превенции отказов и изъятий детей и реализации права каждого ребенка жить и воспитываться в семье.

С 1 августа 2017 года при поддержке генерального партнера Фонда развития социальных проектов SAMRUK-KAZYNA TRUST на базе «SOS Детские деревни Казахстана» реализуются 2 социальных проекта:

Проект «Центр поддержки детей и семьи» - (Нурсултан, Алматы, Темиртау)

Проект «Центр «Асар» для матери и ребенка, оказавшихся в трудной жизненной ситуации» (Алматы).

Проекты направлены на профилактику социального сиротства.

Центры поддержки детей и семьи SOS детских деревень Казахстана работают с такими целевыми группами, как:

1. Дети, находящиеся в трудной жизненной ситуации.
2. Биологические и замещающие семьи, находящиеся в риске изъятия детей.
3. Лица, лишённые родительских прав, но желающие восстановиться.
4. Кандидаты в замещающие родители.
5. Специалисты партнерских организаций, работающие в области защиты прав детей.

Центры поддержки детей и семьи призваны решать следующие задачи:

1. Предоставление специальных социальных услуг целевым группам согласно потребностям.
2. Содействие процессу возврата детей в биологические семьи, устройству детей в замещающие семьи.
3. Повышение компетенции у биологических и замещающих родителей.
4. Повышение профессиональной компетентности специалистов учреждений в области сопровождения приемных семей и профилактики социального сиротства.
5. Предоставление возможности временного размещения и обеспечение дальнейшего сопровождения женщин с детьми, находящихся в трудной жизненной ситуации (в кризисном центре).

Бенефициары в проекты принимаются по заявительному и выявительному принципу.

Первичная оценка семьи проводится в течении 7 дней. Первая встреча обычно

проходит на территории бенефициара. Рекомендуется проводить Первичную оценку 2-м специалистам. Чаще всего первичная оценка осуществляется в рамках рейдов, совместных выездов с инспекцией по делам несовершеннолетних, органами опеки, другими НПО.

Следующий этап - это проведение глубинной комплексной оценки, которая необходима для выявления сильных сторон, потребностей и рисков для развития семьи и ребенка. Глубинная оценка проводится в течении 3 недель. В ней принимают участие все члены семьи (иногда и расширенной семьи). К процедуре оценки привлекаются другие специалисты и организации. Это и сотрудники школ, поликлиник, органов опеки, ИДН и т.д.

Сбор информации ведется разными инструментами (наблюдение, интервью по опросникам (соответственно возрасту), изучение документов, генограмма, экокорта, направление запросов в специальные организации).

На основе выводов оценки составляется план развития семьи

В Центре поддержки детей и семьи были предоставлены комплексные услуги и интервенции для семей:

- педагогическая и реабилитационная помощь детям;
- психологические и психотерапевтические услуги;
- юридическая поддержка;
- материальная поддержка семей.

По направлению работы «Организация просвещения и общения» были созданы клубы, проведены тренинги, прочитан курс «Сильные родители-сильные дети». Проведено 30 встреч для 236 родителей в целях повышения компетенций родителей, использования методов, поддерживающих права ребенка, обмена опытом воспитания, получения в доступной форме полезной информации и др.

Благодаря слаженной работе команды специалистов Центра 44 ребенка из 29 семей воссоединились с биологическими семьями:

Алматы - 20 детей из 12 семей,

Нур-Султан – 15 детей из 11 семей,

Темиртау – 9 детей из 6 семей.

После возвращения ребенка семьи продолжают получать услуги по социальному сопровождению.

Для детей, которые не могут вернуться в свою семью или получить помощь, чтобы жить с членами их расширенной семьи, альтернативный уход в семье может быть вариантом. Найти альтернативные семьи для детей с ограниченными возможностями может быть непросто. Это может потребовать интенсивного участия в ближайшей и долгосрочной перспективе, чтобы убедиться, что ребенок в безопасности и о нем заботятся, а также чтобы семья была поддержана финансово и эмоционально.

Благодаря совместным усилиям и взаимодействию организацией получены на конец 2021г. следующие результаты:

- Сохранено 649 детей в семьях. Услугами социального сопровождения были охвачены: 289 семей (226 в ТЖС, 63 замещающих); 397 взрослых (296 из семей в ТЖС, 25 из замещающих семей); 651 ребенок (518 из семей в ТЖС, 133 из замещающих семей);

- 94 семьи из 114 (82%) вышли из Проекта по самодостаточности: Алматы - 33 семьи (из 41 вышедшего); Нур-Султан - 28 семей (из 33 вышедших); Темиртау – 33 (из 40 вышедших);

- 105 кандидатов (из 194) приняли детей в семьи. Из 194 кандидатов, прошедших обучение: 61 кандидат приняли детей в семью; 44 кандидата – в процессе оформления документов; 58 кандидатов (в процессе поиска); 31 кандидат (отказались принимать ребенка)

Выводы и предложения по повышению эффективности взаимодействия:

- Переход на координированность услуг, а в дальнейшем и на интеграционные услуги, что может способствовать эффективности, результативности услуг, раннему

выявлению неблагополучия, мониторингу и быстрому выводу семей на уровень самодостаточности.

- Картирование услуг - применение электронных карт и вариаций, где бенефициары могут сами выбирать и получать услуги. Разработки «билетов-направлений» от администратора для поставщиков услуг.

- Внедрение общей базы данных.

- Регулярное усиление потенциала партнеров для общего применения инструментов, позволяющих вести оценку, услуги и мониторинг, оказываемых услуг.

Список использованной литературы :

1. Социология пандемии. Проект коронаФОМ / Рук. авт. колл. А.А.Ослон. – М.: Институт Фонда Общественное Мнение (инФОМ), 2021. – 319 с.

2. https://stat.gov.kz/for_users/sustainable_development_goals/goal_04_quality_education

4. Типовые правила деятельности организаций образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Приложение 4 к приказу и.о. Министра образования и науки Республики Казахстан от 29 декабря 2021 года № 614 Приложение 8 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 30 октября 2018 года № 595 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100026280#z2097>

Интыкбаева Ф.М., студентка группы ПиМО-21-2

Научный руководитель – к.п.н., доцент Кенжебаева С.К.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ИССЛЕДОВАНИЕ ГРУППОВОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ

Молодежь представляет собой одну из активных социальных групп, потенциал которой в большей мере раскрывается в студенческой среде. Формирование личности будущего специалиста в полной мере зависит от образовательной среды вуза, организации учебно-профессиональной деятельности и опыта взаимодействия с участниками образовательного процесса.

Прежде всего, следует отметить, что студент входит не только в студенческую академическую группу, но и в другие молодежные группы или объединения.

Не вызывает сомнений у психологов, социологов, педагогов роль студенческого коллектива в становлении личности будущего специалиста. Студенческая группа, несмотря на то, что обладает общими, свойственными для любой социальной группы качествами, имеет специфические признаки. К ним относятся:

– «организованная общность людей,

– объединение людей на базе получения образования,

– наличие отношений сотрудничества, взаимопомощи и взаимной ответственности,

– наличие единых интересов,

– наличие общих (объединяющих) ценностных ориентаций, установок и норм поведения» [1, с.41].

В этой связи актуальным вопросом, требующим исследования и определения эффективных путей роста и развития личности в психологическом плане, является проблема групповой сплоченности студентов.

Исследованием групповой сплоченности занимались такие ученые, как Л. Фестингер, А.И. Донцов, Т. Ньюком, Я.Л. Морено, А.В. Петровский и другие. В своих работах они выделили следующие сплоченности: единство, психологическая

совместимость, общность мировоззрений, потребностей, целей, мотивов и установок на совместную деятельность.

Обобщая ряд определений, данных в психологической литературе понятию «групповая сплоченность», сформулируем общее представление о данном феномене: групповая сплоченность - это показатель прочности, единства и устойчивости межличностных взаимодействий и взаимоотношений в группе, характеризующийся взаимной эмоциональной притягательностью членов группы и удовлетворенностью группой [2, с.41].

Студенческая группа не является единственным объединением, куда входит будущий специалист. Ведь после учебы, как правило, общение с людьми продолжается в научном кружке, в спортивной команде, в комнате общежития, в кружке самодеятельности и т.д. Таким образом, студент одновременно входит в несколько групп. Та из них, которая оказывает более значимое воздействие на формирование убеждений, установок, ценностей личности, мнением и оценками которой более всего дорожит человек, обозначается как референтная группа.

Вместе с тем наблюдение свидетельствует о том, что студенты-первокурсники прежде всего адаптируются именно в студенческой (академической) группе. Это обусловлено ведущим типом деятельности – учебно-профессиональной. Все психические новообразования формируются и развиваются через познавательную деятельность, направленную на освоение профессии. Психические процессы: мышление, память, восприятие, воображение развиваются в совместной учебной деятельности с другими участниками образовательного процесса. При этом следует отметить роль организации групповых и коллективных форм обучения, творческих видов деятельности, в которых происходит сотрудничество и взаимодействие.

Сплоченность группы есть результат взаимодействия сил всех участников группы, создания благоприятных условий, стремления учитывать интересы и цели группы.

Когда группа сплочена, все ее участники проявляют активное желание поддерживать друг друга, защищать и гарантировать безопасность коллективу, его духовным источникам. Если же группа сплочена слабо, то она не развивается, что приводит к утрате исходных позиций и интереса к достижению поставленной групповой цели, участники не стремятся проявлять активность и достигать каких-либо результатов.

Групповое развитие обеспечивается за счет групповой мотивации, групповой активности, групповых норм. Эти и другие феномены определяют процессы изменения группы и обеспечивают внутреннее единство группы. Наибольший интерес для нас представляет групповая мотивация как социально-психологический компонент сплоченности студенческой группы.

Групповая мотивация проявляется в двух сферах жизнедеятельности группы, таких как совместная деятельность и общение. В совместной деятельности мотивация зависит от групповых норм и меры результативности выполняемой деятельности. Например, чем выше результативность, тем сильнее будет мотивация.

Мотивация в общении обусловлена развитием и поддержанием отношений в конструктивном ключе (например, обеспечение сплоченности и разрешение возникающих конфликтов) или, наоборот, деструктивном (выяснение отношений и провоцирование конфликтов).

Нами проведено небольшое исследование с целью выявить уровень групповой мотивации в студенческой группе. В исследовании приняли участие студенты академической группы Карагандинского университета Казпотребсоюза. Исследование проводилось в конце первого семестра (декабрь) с помощью методики И.Д. Ладанова «Диагностика групповой мотивации». Возрастной диапазон студентов составляет 17-18 лет.

Студентам предлагались 25 положительных и отрицательных факторов, позволяющих оценить степень сформированности групповой мотивации. Надо было

оценить эти факторы и выбрать соответствующий балл, который характеризует состояние мотивации в группе, членом которой они являются. Суть обработки результатов сводится к суммарному подсчету баллов по всем двадцати пяти утверждениям.

Согласно методике, уровням групповой мотивации соответствуют следующие показатели:

25-48 баллов - группа отрицательно мотивирована.

49-74 балла - группа слабо мотивирована.

75-125 баллов - группа недостаточно мотивирована на получение положительных результатов.

126-151 баллов - группа в достаточной степени мотивирована на достижение успеха в деятельности.

152–175 баллов - группа положительно мотивирована на успех в деятельности.

Обработка данных дала результат - группа в достаточной степени мотивирована на достижение успеха в деятельности. Интерпретируя результаты исследования следует отметить, что в студенческой группе относительно небольшой объем группы; отмечается сходство главных ценностных ориентаций членов группы; кооперативная взаимозависимость членов группы в процессе совместной деятельности; отсутствие конфликтующих между собой микрогрупп.

Вместе с тем, недостаточно ясны и определены групповые цели; значительный разброс в уровне образования; не в полной мере сформированы престиж и традиции группы.

Данное исследование необходимо продолжить после адаптации студентов и завершения академического периода (второго семестра) в направлении изучения групповой динамики, определить основные пути формирования групповой мотивации и групповой сплоченности в целом.

Список использованной литературы:

1. Рулев М.Н. Студенческая группа, как коллектив. // Национальная ассоциация ученых №63, 2021 г С.41-43.

2. Сундеева Л.А., Рахимова З.Ф. Понятие сплоченности коллектива в отечественной и зарубежной литературе. /Azimuth of Scientific Research: Pedagogy and Psychology. - Т. 7.- № 2(23). - 2018.– С.275-278.

Ким Д.Р., студентка группы 201 КСД
Научный руководитель – Мусабекова А.С..
Медицинский университет Караганды, г.Караганда, Республика Казахстан

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОДАРЕННОГО РЕБЕНКА

Одаренность - значительное по сравнению с возрастными нормами опережение в умственном развитии либо исключительное развитие специальных способностей (музыкальных, художественных и др.). [1, с. 78]

Одаренность детей может быть установлена и изучена только в процессе обучения и воспитания, в ходе выполнения ребенком той или иной содержательной деятельности. Проявления умственной одаренности у ребенка связаны чрезвычайными возможностями детских лет жизни. Нужно иметь в виду, что в ранние дошкольные годы стремительное умственное развитие происходит у всех детей, оказывая решающий вклад детских лет в становление интеллекта. [2, с. 14]

Основная трудность выявления в пору детства признаков одаренности и состоит в том, что в них непросто выделить собственно индивидуальное, относительно не

зависимое от возрастного. Так, наблюдаемая у ребенка высокая умственная активность, особая готовность к напряжению -- это внутреннее условие умственного роста. И не известно, окажется ли оно устойчивой особенностью и на последующих возрастных этапах. Творческие устремления ребенка, продуцирование им новых ходов мысли также могут быть отнесены к предвестникам одаренности, но это еще не факт, что они получают дальнейшее развитие. При этом ранние проявления одаренности еще не определяют будущих возможностей человека: чрезвычайно трудно предвидеть ход дальнейшего становления одаренности. [2, с. 24]

Все одаренные дети-представители мыслительного и художественного типов мышления – помимо черт, их разделяющих, имеют одну черту, в равной мере их объединяющую, - каждый из них остается ребенком, и как ребенок он обладает только ему присущей индивидуальностью и отношение к нему должно строиться на основании данного тезиса.

Очень распространено такое суждение об одаренном ребенке: «ему всего пять лет, но по своему развитию он ничем не отличается от восьмилетнего». Это значит, что ребенок должен получать творческую работу и условия для ее выполнения, необходимую для удовлетворения его повышенной потребности в интеллектуальной деятельности. В этом его не следует ущемлять и если ему, например, нечего делать в первом классе, то нет необходимости его там держать. Но искусственно подталкивать его умственное развитие, стремиться к «перепрыгиванию» через классы, обгоняя возраст, не следует, потому что развитие личности существенно осложняется противоречиями между неравномерно развивающимися ее сторонами.

Особенности личности высокоодаренного ребенка.

1. Внимательность, собранность, постоянная готовность к напряженной работе.
2. Неумная потребность трудиться без усталости, срока и отдыха.
3. Особенности мышления: быстрота мыслительных процессов, высокий уровень аналитико-синтетической деятельности, продуктивность умственной работы.
4. Широкий круг познавательных интересов, выступающих постоянным стимулом мыслительной активности ребенка.

В совокупности все эти особенности образуют структуру умственной одаренности, которые проявляются у подавляющего большинства ребят и отличаются лишь степенью выраженности каждой из этих способностей, взятой в отдельности.

Если же говорить о специфических различиях в одаренности, то они обнаруживаются, главным образом, в направленности интересов. Один после какого-то периода исканий погружается в математику, другой – в биологию, третий – в художественно-литературное творчество, четвертый – в историю и археологию. И дальнейшее развитие способностей каждого из этих детей происходит в конкретной деятельности, которая не может осуществляться без наличия данных способностей.

Предметом острых дискуссий остается вопрос о природе и предпосылках одаренности. Современные исследования в этой области направлены на то, чтобы с помощью электрофизиологических, психогенетических и других методов раскрыть соотношение биологического и социального в природе одаренности. [1, с. 78]

Одаренные дети, демонстрирующие выдающиеся способности в какой-то одной области, иногда ничем не отличаются от своих сверстников во всех прочих отношениях. Однако, как правило, одаренность охватывает широкий спектр индивидуально-психологических особенностей. Большинству одаренных детей присущи особые черты, отличающие их от большинства сверстников. [3, с. 24]

Одаренных детей, как правило, отличает высокая любознательность и исследовательская активность. Психофизиологические исследования показали, что у таких детей повышена биохимическая и электрическая активность мозга. [2, с. 79]

Недостаток информации, которую можно усвоить и переработать, одаренные дети воспринимают болезненно. Поэтому ограничение их активности чревато негативными

реакциями невротического характера. Одаренных детей в раннем возрасте отличает способность проследивать причинно-следственные связи и делать соответствующие выводы; они особенно увлекаются построением альтернативных моделей и систем. Для них характерна более быстрая передача нейронной информации, их внутримозговая система является более разветвленной, с большим числом нервных связей. Одаренные дети обычно обладают отличной памятью, которая основана на раннем овладении речью и абстрактным мышлением. Их отличает способность классифицировать и категоризировать информацию и опыт, умение широко пользоваться накопленными знаниями. [3, с. 27]

Чаще всего внимание к одаренным детям привлекает их большой словарный запас, сопровождающийся сложными синтаксическими конструкциями, а также умение ставить вопросы. Многие одаренные дети с удовольствием читают словари и энциклопедии, придумывают слова, должны, по их мнению, выражать их собственные понятия и воображаемые события, предпочитают игры, требующие активизации умственных способностей.

Одаренных детей также отличает повышенная концентрация внимания на чем-либо, упорство в достижении результата в той сфере, которая им интересна. Однако свойственное многим из них разнообразие интересов иногда приводит к тому, что они начинают несколько дел одновременно, а также берутся за слишком сложные задачи. У них также есть расположенность к четким схемам и классификациям. Например, они могут быть захвачены составлением каких-нибудь таблиц исторических фактов, дат, выписыванием в разной последовательности привлечших их внимание сведений. [2, с.13]

Очень важно своевременно уловить, не упустить черты относительного постоянства индивидуальности у детей, опережающих в умственном отношении свой возраст. Одаренные дети опережают других в количестве и силе восприятия окружающих событий и явлений: они больше улавливают и понимают. Они больше видят, слышат и чувствуют, чем другие в тех же условиях. Они могут следить одновременно за несколькими событиями. Из поля их восприятия не выпадают интонации, жесты, позы и модели поведения окружающих. Одаренного ребенка нередко сравнивают с губкой, впитывающую самую разнообразную информацию и ощущения. Но такая способность к восприятию идет бок о бок с уязвимостью, рождаемой повышенной чувствительностью. Их нормальный эгоцентризм приводит к тому, что они относят все происходящее на свой счет.

Родители должны с большой долей терпения и спокойствия воспринимать эмоциональные перепады одаренного ребенка. Таким детям требуется помочь разобраться в том, что не все обескураживающие замечания и комментарии относятся непосредственно к ним и что люди говорят и действуют иногда безумно, но без намерения причинить боль.

Список использованной литературы:

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2-х т. Т. II. - М., 1999.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. - М.: Прогресс, 1996. - 420с.
3. Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности. - М.: Международная педагогическая академия, 2000. - 212с.

Қуанова Ұ., 11 «А» сынып оқушысы
Ғылыми жетекші: Кусаинов Азамат Амангелдинович
Академик О.Жәутіков атындағы № 1 ЖББМ,
Қарқаралы қ. Қарағанды облысы, Қазақстан Республикасы

«ӨЗІН - ӨЗІ ТАҢУ» ПӘНІ – РУХАНИ ТӘРБИЕ КӨЗІ

Бүгінгі таңда жаһандану үрдісі адамзатты одан әрі біріктіре түсуде. Ортақ проблемалардың орын алуы ең алдымен рухтың тазалығын талап етеді. Әлемді шарпыған рухани дағдарыс бүгінгі таңда жаһандық мәселе болып, бүкіл әлемді алаңдатууда. Рухани-адамгершілік дағдарыс бүгін жаһандық мәселелердің бірі болып отыр. Себебі ол бір мемлекет деңгейінде емес, бүкіл әлемді шарпып отырған құбылыс. Қазіргі кезде бүкіл әлемде жалпыадамзаттық құндылықтар бойынша жаңа білім бағдарламаларын іздестіру үстінде. Жапонияның білім беру жүйесі негізіне жоғары адамгершілікті тұлға тәрбиелеуге бағытталған курс алынған. Францияда «өнер арқылы тәрбиелеу» тұжырымдамасы табысты жүзеге асырылуда. Литвада рухани-адамгершілік білім беру бойынша курс міндетті пән болып табылады. Финляндияда адамдар арасындағы қарым-қатынастар мен руханилықты дамыту, қоғамдық қарым-қатынастар мен азаматтық әдеп оқытылады. Ал біздің елімізде “Өзін-өзі тану” рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасы жүзеге асырылуда.

Рухани құндылықтардың мәнін ашу арқылы оқушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі мен білім деңгейін жетілдіруде «Өзін-өзі тану» пәнінің мәні мен маңыздылығы ерекше болып отыр. «Өзін-өзі тану» сабақтарында ұсынылып отырған ойындардың басым көпшілігі балаларды мейірімділікке, достыққа, сүйіспеншілікке, сыйластыққа үйретуді көздейді, яғни сабақтардағы ойындардың өздері бала бойына жалпыадамзаттық құндылықтарды сіңіруді көздейді.

«Өзін-өзі тану» пәні сабағында көзделген мақсат әрбір баланың өз бойындағы шығармашылық әлеуетін тани және аша білуге, өзінің эмоциялық көңіл күйі мен мінез-құлық мотивтерін ұғына білуге, бағалай білуге мүмкіндік туғызу. Мұғалім балалармен жеке тұлға ретінде қарым-қатынасқа түсе отырып баланы өзі туралы айтуға, баға бере білуге, өзінің сезімін, мінез-құлқын, әдет дағдысын бақылай және басқара білуге, сонымен бірге жанындағы адамдарды табиғи болмысымен қабылдау, ізгі ниет, ықылас таныта білуге үйретуді көздейді. «Жүректен-жүрекке» кезеңінде сабақ үстіндегі алған білімдерін, жаңа ақпараттарын қорытындылай келе ой бөлісіп, жылы тілектер жүректен – жүрекке ұштасып жатады.

Жалпы «Өзін-өзі тану» рухани адамгершілік білім мен тәрбие беру сабағының нәтижесінде оқушыларға ойлау, сөйлеу мәдениетін қалыптастырады:

- Рухани адамгершілік құндылықтар артады;
- Салауатты өмір сүруге баулиды;
- Шығармашылық қабілетін дамытады;
- Ғылымға бейімделеді;
- Әсемдікпен қаруланған ұлттық тәрбие нәрімен сусындайды;
- Халық игілігін жасаушы болашақ азаматты жан-жақты етіп тәрбиелейді.

Сонымен, бүгінгі таңда осындай тамаша идеяға сай нақтыланған «Өзін –өзі тану» барлық білім деңгейлерінде міндетті оқытылатын оқу пәні болып енгізіліп отыр. Алайда бұл жеткіліксіз. Рухани – адамгершілік жүйесі тек бір пәнмен шектелмей, бүкіл білім кеңістігі ізгілендіру құралына айналдыру – бүгінгі таңдағы өзекті мәселе. Өзін – өзі тану рухани – адамгершілік білімін ұйымдастыру кеңістігі

Рухани-адамгершілік тәрбие балалық шақтан бастау ала отырып, адам өмірінің әр кезеңдерінде жүйелі дами келе, тәрбие үрдісін дұрыс ұйымдастыру нәтижесінде рухани бай, дамыған жеке тұлғаны тәрбиелеуге өріс ашады.

Осы пән арқылы оқушы бойына мейірім мен рахымшылдықтың, адамгершіліктің, әділдіктің, шынайылықтың дәнін себуге болады. Болашақ ұрпақтың бойына рухани адамгершілік қайнарын сіңіріп, мінез-құлқын тәрбиелеуге, жалпы адамзаттық құндылықтарды, адамгершілік принциптер мен мұраттарды ғұмыр бойы басшылыққа алатын тұлға қалыптастыруға негізделген. Жас ұрпақтың қабілеті мен мүмкіншілігін жан-жақты ашып, адамгершіліктің биігіне көтеретін, ізгілік пен сұлулықтың шын мағынасын

түсінуге, шынайы мейірімділік пен ақиқатқа ұмтылуға, өз өмірін жоғары мәнмен өткізуге жетелейді.

Әр баланы керемет рухани күш иесі деп қарап, оның шетсіз шексіздікті үйренсем деген ұмтылысына уақытында көңіл бөліп, демеу жасасақ, қуаттандырсақ жүрегі нұрға толы, жан-жағына шуағын шашып тұрған мейірімді, адамгершілігі мол, үнемі талпынып тұратын, өз елін, жерін, тілін. отбасын сүйетін, еңбекқор, адал адам тәрбиелеп шығаратынымыз сөзсіз. Заман талабына сай білім беру жүйесі өзінің басым бағдарын жеке тұлғаның рухани адамгершілік тұрғыдан кемелденуіне назар аудара бастады. Демек, тұлғаның адамды адам ете түсетін қасиетін ашып көрсету, яғни руханилығын дамыту – заман талабы. Рухани құндылықтар мәңгілік және адамзаттық. Қай халықтың болмасын өзіне ғана дараланып тұратын ерекшелігінің бірі – рухани құндылықтар жүйесі.

Оқушы тұлға мен қоғамды қалыптастыратын мәдениетті түсіну және бағалай білу үшін адамдармен құндылық – саналы ынтымақтастық әрекет жасай алуы тиіс. Осы ұстанымды жүзеге асыру ізгіліктің тұжырымдамасына негізделген, мақсатты ұйымдастырылған, өзара байланысты әрекеттер және мұғалім мен оқушының арасында өзара ынтымақтастығы үдерісін қажет етеді. Педагогика мен тәжірибенің адамға, оны дамытуға, ізгілікті дәстүрді қайта жаңғыртуға бағытталуы-өмірлік мақсат ретінде танылады. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін педагогиканы патриотизммен байланыстыра оқыту керек сияқты.. Аталған адамзаттық және ұлттық құндылықтар адам өміріне қажетті рухани байлық болып табылады. Рухани байлыққа халқымыздың мәдени-мұралары, атабаба салт дәстүрлері, танымдағы және эстетикалық ләззаттағы қажеттіліктер жатады. Халық игілігі ретінде рухани асыл қазыналар ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, сабақтасып жатады. Елінің бүгіні мен ертеңін алыстан болжап, халық үшін еңбек еткен адамдардың өмірі де рухани байлық болып саналады. Бабалардан қалған қасиет пен құрмет, тіл мен діл, ел мен жер–бәріде біздің рухани байлығымыз. Рухани байлық – адамның өмірін, қоршаған орта, тіршілік аясымен тұтастыратын және оның бар мақсат мүддесін игі істермен ұштастыратын асыл арна. Рухани байлық адамның белгілі бір қажеттерін қанағаттандыратындықтан ол үнемі игілікке бағытталады. Қорыта келенде, жас ұрпақтың тағдырын рухани-адамгершілікпен сабақтастырған, болашақ ұрпақты ізгілік бесігіне бөлейтін, руханияттық жаңа, ізгі ілімді үйретуге қадам жасаған «Өзін-өзі тану» рухани адамгершілік білім-рухани өркендеудің түп тамыры, бастауы екені даусыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Самопознание. Kz журналы. – Дәуір баспасы, 2013 жыл
2. Абай шығармалары.– Алматы, 2002. – 1-2 том.
3. Жармұхамедов М. Шәкәрім шығармалары. – Алматы, 1988.

Оңғарбек А.Д., СР-21-1к тобының студенті

Ғылыми жетекші – аға оқытушы, магистр Жакишева Г.С.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

**ӘКЕСІЗ БАЛА ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАҒА ӘЛЕУМЕТТІК
КӨМЕК**

Қазіргі уақытта басты отбасылық проблемасына айналып отырған ең өзекті тақырыптың бірі ол-әкесіз бала тәрбиелеп отырған жалғызбасты аналарға әлеуметтік көмек мәселесі болып табылады. Негізгі көтерілетін үш мәселе ол:

1. Мемлекет тарапынан әлеуметтік көмек;
2. Баспана мәселесі;
3. Заңдық жинақтар.

Жалғызбасты ана деген тұжырымға келетін болсақ жалғызбасты ана деп заңды некеге тұрмай, дүниеге сәби әкелген әйелді айтады. Мұны толық емес отбасымен шатастырып жатады. Бүгінде Қазақстанда «жалғызбасты ана» деген заңды мәртебесі жоқ болып саналады. 1 мәселе: Атаулы әлеуметтік төлем алуға өтінім бере ала ма? Жалғызбасты ана толық емес отбасы ретінде атаулы әлеуметтік көмек алуы үшін өтініш бере алады. Бірақ бұл көмек отбасындағы әр адамның табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70%-ынан аспайтын азаматтарға беріледі. 2020-2021 жылы бұл сома 24 011 теңгені құрады. Мемлекет тарапынан қазіргі уақытта жалғызбасты анаға жәрдемақы беріле ме? Деген сұрақ мазалайды. Қазіргі таңда Қазақстан заңнамасында жалғызбасты аналарға арнайы жәрдемақы қарастырылмаған. Әлеуметтік төлем жұмыс істемейтін әйелдерге бала кезегіне қарай, декретке шыққанға дейін жұмыс істеген аналарға орташа жалақысына байланысты төленеді. Атап айтқанда, "Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы" заңның 2 бабы, 4-тармағы 2-тармақшасына сәйкес, құрамында еңбекке қабілетті адамдары жоқ немесе жалғыз еңбекке қабілетті мүшесі үш жасқа дейінгі балаға күтім жасап жүрген аз қамтылған отбасыларға ақшалай көмек берілуі тиіс. Атаулы әлеуметтік көмек ай сайын төленеді, ал оның көлемі әр тоқсанда бір рет белгіленеді. Жәрдемақы сомасы отбасының табысына және кедейлік шегіне байланысты. Соңғысы ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70 % пайызын құрайды. Айта кетерлігі, бұл көрсеткіш еліміздің әр өңірінде шамалы өзгешеленуі мүмкін. Тиісті төлемдерді есептеу үшін кедейлік шегін белгілейтін сомадан соңғы тоқсандағы отбасының әр мүшесіне шаққандағы орташа табысты алып тастау қажет. Біз қарастырып отырған жағдайда, ана мен оның балаларының табысын шегеру қажет. Шыққан соманы отбасы мүшелерінің санына көбейту керек. Мысалы, Қазақстанда 2020 жылға белгіленген ең төменгі күнкөріс деңгейі 31 183 теңгені құрайды. Оның 70 пайызы – 21 829 теңге. Мәселен, екі баласы бар жалғызбасты ананың ешқандай табысы жоқ делік. Құжаттарды рәсімдеп, табысы жоқ екенін растағаннан кейін аталған отбасыға ай сайын 65 485 теңге төленуі тиіс. Егер құрамында үш адамы бар отбасының айлық табысы 40 000 теңгені құраса, жанұяның әр мүшесіне шаққанда 13 334 теңге болады. 21 829-дан 13 334-ті алып тастасақ, атаулы әлеуметтік көмек әр адамға 8 495 теңге немесе бүкіл отбасына 25 485 теңгені құрайды. Егер отбасында үш жасқа дейінгі бала болып, анасы жұмыс істемесе, төмендегілер табыс ретінде есептеледі: Алименттер, бір жасқа толғанша бала күтіміне берілетін ай сайынғы төлемдер, көпбалалы отбасыларға арналған мемлекеттік жәрдемақы, жылжымайтын мүлікті жалға беруден түсетін табыс, мұрагерлік мүлі және бақа да табыстар. 2021 жылды қарастырып көрсек жұмыс істемейтін аналар үшін жөргекпұл сомасы бірінші балаға – 38 АЕК немесе 110 846 теңге. Жұмыс істейтін аналарға біржолғы әлеуметтік төлем мөлшері соңғы 12 айдағы орташа айлық табысына байланысты есептеледі. Сондай-ақ, бала бір жасқа толғанша оның күтімі үшін ай сайын мемлекеттік жәрдемақы беріледі. 2-ші мәселе: Жалғызбасты аналар "толық емес отбасы" санаты бойынша тұрғын үй кезегіне тұра алады.

Кезекке тұру үшін келесідей дай шарттар бар:

- 1) Есепке қою туралы өтініш;
- 2) Жеке басын куәландыратын құжат;
- 3) Үш жыл тұрғылықты мекенжайы бойынша тұрақты тіркеуде болу;
- 4) Соңғы бес жылда атында үйі болмау;
- 5) Баласы екеуі бір жерде тіркеуде тұру, бірақ баладан үш жыл талап етілмейді;
- 6) Баланың туу туралы куәлігі;
- 7) Жұмыс орнынан анықтама (жұмыс істейтіндерге);
- 8) Табыс мөлшері; бір әлеуметтік көмек алатын болса, зейнетақы төлеу жөніндегі

мемлекеттік орталықтан анықтама;

әке болуды анықтау туралы куәлік/ № 4 нысан (көшірмесі);

Бірақ қынжылтатын бір мәселе баспана санақ жоспарымен кезектік үдеріспен беріледі.

3-мәселе Әкесі деп танылған ер адам баладан бас тартса, алимент төлей ме? Мұндай ер адамды сот ата-ана құқығынан айыруы мүмкін. Бала әлі де оның мұрагері болып қала береді. Ер адам баладан бас тартып, ата-ана құқығынан айырылса да алимент төлеп тұруға міндетті.

Төлеген Н.Н., ПиМО-21-1к топ студенті
Ғылыми жетекші: Кусаинов Сунгат Каримович
Қарқаралы қаласы Академик О.Жәутіков атындағы № 1 ЖББМ мектеп директоры
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Қазіргі кезде республикамыздың егемендігі мен бейбітшілігін сақтауда тұлғаның патриоттық құндылықтарын дамыту арқылы Қазақстандық патриотизмді қалыптастыруға үлкен мән беріліп отырғандығы Қазақстан Республикасы Конституциясында, Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік «Білім» бағдарламасында, Қазақстан Республикасы Президентінің республика халқына жолдауларында, Қазақстан Республикасы тарихи сананы қалыптастыру, Қазақстан Республикасы мәдени-этникалық білім беру тұжырымдамаларында, «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында», «Бала құқығы туралы декларацияда» және үкіметтің құжаттарында, ғылыми-зерттеу жұмыстары мен ағымдағы басылым беттерінде айқын аңғарылады. Қазақстан Республикасы Мемлекеттік «Білім» бағдарламасында тәрбие жүйесін жетілдіруге байланысты алдына қойған негізгі мақсаты – «Қазақстандық патриотизм, азаматтық, ізгілік және жалпыадамзаттық құндылықтар идеяларының негізінде тәрбиеленушінің жеке тұлға ретіндегі сапалық қасиетін қалыптастыру» – деп бүгінгі ХХІ жаһандану ғасырында ұлттық мәдениет пен өркениетті өзара кіріктіре отырып, жеке тұлға қалыптастыру көзделіп отыр.

Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамдық құндылықтар негізінде тұлғаның кәсіби қалыптасуы мен дамуына қажетті жағдай жасау, жас ұрпаққа тәрбие мен білім беру, ана тілі мен мәдениетін, ұлттық болмысын қалыптастыруға, денсаулығын сақтауға бағытталған жұмыстар болып табылады. Оларды қалыптастыру мен дамыту Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесіндегі ең маңызды міндеттер.

Білім беру саласында тәрбие процесі жоғары қызмет атқарады. Тәрбиенің мақсаты – үздіксіз білім беру жүйесінде жас ұрпақтың жеке тұлға болып қалыптасуы, дамуы, әлеуметтік және кәсіби қабілетті Қазақстан азаматы, өз елінің патриоты ретінде қалыптастыру

Өсіп кележатқан ұрпақтың бойында ұлттық сана қалыптастыру мәселесі өзекті мәселелердің бірі. Осы бағытта мемлекет тарапынан көптеген жұмыстар жасалуда. Ю.Бромлейдің «Ұлттық сана – адамның өзінің осы ұлттың өкілі екендігін, ұлт мүддесі мен құндылықтарын және басқа ұлттарға көзқарасын сезініп, түсіну, бір сөзбен өзінің кешенді ұлттық ұғымын қалыптастыру» деген сөздерінде үлкен ой жатыр. «Патриотизм дегеніміз - Отанға деген сүйіспеншілік, жеке адамның аман-саулығының қоғамдық-мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланыстылығын сезіну, ал мемлекетті нығайту дегеніміз-жеке адамды күшейту екенін мойындау, қысқасын айтқанда, патриотизм мемлекет деген ұғымды жеке адаммен, яғни оның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен қарым-қатынасты білдіреді» .

Туған халқымыздың өткен тарихына көз жіберсек, отансүйгіштіктің керемет үлгілерін көреміз. Еліміздің дербес, толыққанды ел, егеменді мемлекет болуы, халқымыздың ертеден бергі еркіндік үшін, туған жері – Отаны үшін күресінің жемісі. Бүгінгі таңдағы еліміздің әлемдік өркениет шеңберінде өз орны мен статусын алуға

ұмтылысы заңды құбылыс. Өйткені, әр елдің, халықтың өзіндік болмысына тән мақсат – мұраты бар. Мұрат – алға жетелейтін, болашақтан қол бұлғап шақыратын, халықтың арманы, мақсаты. Ал мақсат немесе мұрат – ол, болашақта қол жеткізуге жетелейтін қоғамдық-рухани сананың көрсеткіші - идеал.

Тәрбиенің негізі, оның мақсаты, міндеті, мазмұны, түрі, құрылымы, әдісі, тәсілі, заңдылықтары, принциптері, құралдары бар. Сол сияқты қазақстандық патриотизмнің мақсат, міндеті, түрі, әдіс-тәсілі бар. Егер патриоттық тәлім-тәрбиемізде осы негіздер болмаса ол жәй сөз болып қалуы мүмкін. Өзін-өзі білмеген адам өзінің кім екенін түсінбейді.

Қазақстандық патриоттық тәрбие бүгінгі өмірден оқшауланбайды, қайта жаңа өмірмен қауышып ұлттық тәрбиеге жаңа мән береді. Ұлттық тәрбие дегеніміз ол оқшаулану емес, керісінше ұлттық тәрбие үлгілерімен әлемдік идеяларды қабылдап, ненің тозық, ненің озық екенін тани білу, өрісі, дүнитанымы кең азаматтарды тәрбиелеуге мүмкіндік болады деп түсіну қажет және солай да. Отансүйгіштікке тәрбиелеудің өзіндік мүдделері болады. Ол ең алдымен, отансүйгіштік заманның ақиқаты - наным - сенімінен туындайды. Еліміз егемендік алғаннан бері жас ұрпақ тәрбиесінің темірқазығы-қазақстандық патриотизм болды.

Қазақстандық патриотизм ұғымы біздің тәуелсіздігімізбен қоса туған жаңа сөз болып, еліміздегі саяси-әлеуметтік ахуалдың ерекшелігін көрсетеді. Елімізде жүзден аса ұлттар мен ұлыстардың өкілі өмір сүруде. Қазақстан олардың көпшілігінің туған отаны және бұдан былай да мәңгі тұрақтап қалар мекені болмақ. Сондықтан олардың әрқайсысы Қазақстанды ата-жұртым деп танып, оның тәуелсіздігін қорғауға және материалдық байлығын арттыруға еңбек етуі тиіс. Сол себепті қазақстандық патриотизм ұғымы күнделікті өмірде жиі қолданылып, кеңінен қалыптасып келеді.

Қазақстандық патриотизм, қазақстандық интернационализммен, яғни қазақстандық отансүйгіштік, қазақстандық ұлтаралық татулықпен байланысты деген ұғымды білдіреді. Оның түбінде ұлттық және мемлекеттік идеология жатыр. Біз осының бәрін қатар алып жүруіміз керек. Ұлттық идеология дегеніміз — Қазақстанда тұрып жатқан әр ұлттың мәдениеті, салт-дәстүрі, тілі, діні, тарихынан туындайтын көзқарас. Бірақ қазақтың ұлттық идеологиясы осының көшбастаушы болуы тиіс. Оған негізінен қазақ азаматтары атсалысуы, көш бастауы керек. Ал мемлекеттік идеологиямыз — ол Қазақстанда тұрып жатқан халықтардың мүддесінен туындаған мемлекет саясаты.

Патриоттық сезімнің объектісі мен қайнар көзі — Отан десек, оның мазмұны: туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы. Қасиетті сезім ананың сүтімен бірге өзінен-өзі келмейтін баланың бойында біртіндеп қалыптасатын күдіретті сезім. Бұл сезім әркімде әр кезеңде оянып, кейін кәмелетке келгенде біржола буыны қатып, тәжірибемен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, балабақша, отбасы, мектеп, жоғары оқу орындары, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар әсерімен қалыптасады.

Патриоттық сезім тұлғада тәрбие арқылы өсіп жетіліп, патриоттық сана түрінде қалыптасады. Сондай-ақ жеке адам өз ұлтының қасиеттерін бойына сіңіруі керек. Мектеп оқушыларын патриотизмге тәрбиелеу мәселелерін зерттеген ғалымдардың біразының ғылыми-педагогикалық, психологиялық, мектептегі іс-тәжірибелерін зерттеп бақылау нәтижесінде мектеп оқушыларын патриотизмге тәрбиелеудің бағыттары төмендегідей мәселелерді көздейді: педагогикалық практикадағы мүмкіндіктерді барынша толық қамтып біртұтас түрде оқушының жеке тұлғасына ықпал етудің жүйесін жасау; әр түрлі пәндерді оқытуда және тәрбиелік жұмыстарды ұйымдастыруда тірек болатындай сипатқа ие болу, бұл бағытта жас буынды патриотизмге тәрбиелеудің теориясы мен практикасына қатысты қазақстандық, ұлттық тәжірибелермен қоса шетелдік жаңа идеяларды үнемі

ашып іс жүзінде қолдану жолдарына көмектесуі керек. Демек, патриотизм — қоғамдық сананың бір формасы, ол қоғам дамуымен бірге дамып, жаңа мазмұнмен толыға түседі.

Профессор Р.Б.Әбсаттаровтың атап көрсеткеніндей, «қазақстандық патриотизм тәрбиесі — бұл адамға оның бойында белгілі бір патриоттық көзқарастарды, пікір-пайымдарды, нормалар мен принциптерді қалыптастыру, сондай-ақ оны сол көзқарастар мен принциптерге сәйкес іс-әрекетке бағыттау мақсатымен әсер ету жүйесі. Патриоттық ұстанымдардың беріктігі айқын мақсатқа жетелейді, қазақстандық азаматқа ұлттық өмірге тар өріс аясынан тыс ұстаным тұрғысынан қарауға және қарапайым адамды екіұдай күйге түсіретін қиындықтарды жеңуге мүмкіндік береді. Сондықтан бүгінгі таңда біздің бүкіл патриоттық тәрбие жұмысымыздың міндеті — қазақстандық патриотизмді әрбір азаматтың өмірлік серігіне айналдыру.

Жаһандану заманындағы патриоттық тәрбие дұрыс бағытта ұйымдастырылуы тиіс. Ол үшін педагогтің өзі саяси сауатты, ұлттық санасы қалыптасқан өз елінің патриоты болуы тиіс. Сонда ғана өскелең ұрпақты сапалы біліммен сусындатып, саналы тәрбие беруге қабілетті болмақ.

Әдебиеттер тізімі:

1. Иманбетов А.Н. Қазақ этнопедагогикасының негізінде студенттерге патриоттық тәрбие беру: П.ғ.к. . автореф. —Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2007. — 30 б.
2. Жарықбаев Қ., Қалиев С.Қ. Қазақ тәлім-тәрбие тарихынан. — Алматы: Санат, 1998. — 350 б.
3. Ұзақбаева С.А.Тамыры терең тәрбие. — Алматы: Білім, 2005. — 232 б.

Улкеева А.Т, Адамбекова А.А. ПиМО-21-1к тобының студенті

Ғылыми жетекші – аға оқытушы, магистр Исина С.С.

Қазтұтынуодағы Қарағанды Университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГ ТҮСІНІГІ

Бүгінгі күнде “тренинг” түсінігінің нақты бір анықтамасы жоқ, сондықтан бұл термин психологиялық практикада әр түрлі іс-әрекеттердің, әдіс-тәсілдер мен құралдардың ортақ термині ретінде кеңінен пайдаланылады.

“Тренинг” термині (ағылшынның train, training сөздерінен) оқыту, тәрбиелеу, жаттықтыру, үйрету сияқты бірқатар мағынаға ие. Мұндай көп мағыналық тренингтің ғылыми анықтамасына да тән. Жеке тұлғаның рухани өсуіне психологиялық-педагогикалық жағдай жасай отырып, өз ортасында және өзге ұжымда өзін еркін сезіне алуға тәрбиелеу, өзіне-өзі сенімді, жауапкершілік қасиетті сіңірген тұлға ретінде қалыптастыруда оның өзіндік ерекшеліктеріне мән беріп, топтағы өзара қарым-қатынастарының ықпалын арттырудың жолдарын нақты көрсетіп бағыт берудің маңызы зор. Осы жауапты қызметте оқушы үшін тиімді әрі оңтайлы әдіс-тәсілдерді шеберлікпен ұйымдастырылуы олардың оң әсерін тигізеді. Осыған байланысты белсенді әдістердің ішінде әлеуметтік-психологиялық тренингті өткізу-тәрбиенің маңызды тәсілі.

“Тренинг” – “жаттығу” деген ұғымды білдіреді. Тренингтің басты мақсаты - әрбір жеке тұлғаны өз ортасында, өзге ортада еркін сезіне алуға үйрету, өзге адамдармен қарым-қатынас орнатуда жаңа мүмкіндіктер табу. Психологиядағы тренинг түрлеріне объектінің бір-біріне әсер ету тәсілі деп түсіну қалыптасқан. Өзара әсер ету адамның шеберлігін, сапасын, қабілетін, бағытын анықтауға мүмкіндік береді.

Психологияда тренинг көптеген топтармен жұмыс жасауға бағытталған, сондықтан АҚШ-та К. Левиннің басқаруымен бұл топ “Т-топ” тұлғааралық қатынасқа кіріп отырған

мүшенің дамуын қамтамасыз ететін және қарым-қатынас жүйелерін қалыптастыратын өзара әрекет. Тренингтік топтың саны 15-тен 30-ға дейін болуы мүмкін. “Т-топтың” негізгі идеясы, оның мүшесіндегі адамдардың бір-біріне әсер етуі [1,Б.68-72].

Әлеуметтік-психологиялық тренингтің негізгі мақсаты – тұлғаның өз басын түсініп, анықтай отырып, өзгеге деген қатынасын жүйелеу.

Тренинг топтың ең оптималды жас кезеңі 16-дан 40 жасқа дейін. Әлеуметтік-психологиялық тренинг тобына жасөспірімдерді енгізуге болады, егер жүргізушіде тренинг жүргізгеннен кейін оларды бақылауға мүмкіндігі болса, олардың жүріс-тұрысын коррекциялауда және психологиялық көмек көрсету мақсатымен. Тәжірбиеші психолог ретіндегі педагог мұндай мүмкіндікке ие. Тренинг топ өте тиімді жұмыс істейді егер ол жабық, бұл дегеніміз қатысушылар ылғи бір құрамда болса [2].

Кімде-кім өзінің жеке тренингтің бастаса ең тиімдісі шағын топпен (10-12) жұмыс істеу.

Сонымен қатар әлеуметтік-психологиялық тренингтің негізгі мәселелерінің бірі-оқушыларды ұйымдастыру болып саналады. Ол қарым-қатынаста диалогтар арқылы жүзеге асады, оқушылар бір-бірінің пікірін құрметтеуге, жолдасына сеніммен қарауға бейімделеді. Тренингке қатысу барысында оқушылар бойындағы қорқыныш, өзіне-өзі сенбеушілік сезімдерін жоюға үйренеді.

Тренинг өткізуде оқушылардың жас ерекшеліктеріне мән беріле отыра, оларды сатылап, яғни бастауыш сынып, орта буын және жоғары сынып оқушыларына арналған тренинг түрлерін өткіземіз.

Тренинг арнайы жабдықталған бөлмеде, топ мүшелерінің өз еркімен жүргізіледі. Басты әрекет – алғашқы және кезекті жаттығуларды әрбір оқушыға әсер беретіндей етіп өткізу. Тренингті өткізуде даярлықты ескереміз.

Тренинг өткізілетін орынды белгілеу, тренингті әуенмен жабдықтау, мектеп құралдарымен қамтамасыз етілу. Әлеуметтік психологиялық тренингті ұйымдастырушы топтардың құрамына аса зор мән беру керек. Ол үшін топтағы қатысуға тілек білдіруші балаларды бірінші кезекте өз еріктерімен шығарудың тиімділігі - өзге топ мүшелерінің ішіндегі батылдары жетпей тұрған, ортадан шетте жүргенді ұнататын оқушылардың қызығушылықтарын ояту, жолдастарымен бірігіп шешім қабылдауға үйрету. Әр тренинг қалыптасқан жүйеде, белгілі тәртіп пен элементтерді қамтамасыз ете отырып жүргізіледі.

Сәлемдесу рәсімі, сергіту, кіріспе немесе хабарлама жасап отыру тренингке қатысушылардың көңіл-күйін айқындау, олармен санасу пікірлесу, алған әсерлерін тыңдау соңында қоштасу рәсімімен аяқталып отырады.

Әлеуметтік-психологиялық тренингті өткізуші, ұйымдастырушы мен жетекшінің, тренингтің түріне қарай дирижердің рөлін атқарады. Ол топ мүшелерінің қадір-қасиетін сақтай отырып, олардың жеке басына тиісті мәліметтерін жарияламауы керек. Әр топ мүшесіне ерекше назар аударылып, өз есімдерімен атай отырып, қолпаштау көрсету – тренингтің нәтижелі өтуін арттыра түседі. Тренингке қатысушылардың тапсырмаларды орындау кезіндегі белсенділік танытуы олардың қызығушылықтарын арттырады [3,Б.114-115].

Тренинг адам бойында қалыптасқан мінез-құлық пен іс-әрекеттерді басқару модельдерін қайтадан қалыптастыру тәсілі ретінде де қолданылады. Сондай-ақ тренингке ұйымның жоспарлы белсенділігін арттыра түсу үшін оның мүшелерінің кәсіби білімі мен қабілеттілігін көтеруге бағытталған немесе тренингті жеке тұлғаның әлеуметтік мінез-құлқын ұйымның мақсаты мен іс-әрекеттерінің талаптарымен сәйкес тәсілдерге сай өзгертудің бір бөлшегі деген анықтама да жат ұғым болмас.

Тренинг терминін ғылымда пайдалануды кезінде М.Форверг енгізген. Ол алғаш оқытудың бұл формасын ерлі-зайыптылар арасындағы қарым-қатынаста, балалар мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынасты коррекциялауда пайдаланған [4,Б.12-16].

Тренингтің тиімділігі жаттықтырушы жүргізген зерттеудің барабарлығына ғана емес, сонымен қатар, алдына қойған қандай да бір мақсатқа жету үшін қаншалықты құрал-жабдықтарымен жабдықталғанына да байланысты.

Құрал таңдаудағы мақсаттың шешіміндегі алғашқы қадам-бұл әдістемелік тәсілді таңдау. Жиі қолданылатын әдістер қатарына топтық пікірталастар, рөлдік ойындар, психодрама және оның өзгертулері, психогимнастика жатады.

Қандай да бір әдістемелік тәсілді, сондай-ақ осы тәсіл аясында нақты бір құралды таңдау төмендегі шарттармен айқындалады:

- тренингтің мазмұнымен;
- топтың ерекшелігімен;
- жағдайдың ерекшеліктерімен;
- жаттықтырушының мүмкіншіліктерімен.

Келесі сандарында психогимнастикалық жаттығулар және тренинг барысында таңдаған қандай да бір жаттығулармен тығыз байланысты шарттардың әр қайсысын жеке қарастыратын боламыз.

Тренингтік топтың жұмысы барысында әр уақытта екі жақ, екі жоспар: мазмұндылық пен жекешілдік көрініс тауып отырады. Мазмұндылық жоспар тренингтің негізгі мазмұндылық мақсатына сәйкес болады. Ол әсер ету нысанының ие болып келуіне: қабілеттіліктер, когнитивті құрылымдар, белгілеулерге - сондай-ақ тренингтің бағдарламасына қарай өзгеріп отырады, мысалы, мазмұны креативтік тренингте, әріптестік қатынас тренингінде немесе іскерлік келіссөздерді жүргізудің мазмұндары әр түрлі, бірақ әсер ету нысанының деңгейі бірдей, яғни белгілеулер мен қабілеттілік болмақ.

Жекешілдік жоспар-мазмұндық жоспардағы әрекеттер және топтың әр мүшесінің жағдайы жеке-жеке көрініс табатын жалпы топтық қалып (тренингтің кейбір түрлерінде мүшелерінің бұл жағдайы мен қарым-қатынасы топ жұмысының жалпы мазмұнына айналады).

Психогимнастикалық жаттығулардың нәтижесінде жалпы топта және оның әрбір мүшесінің жағдайында өзгерістер байқалуы мүмкін, сондай-ақ талқылау мен сезінуді қажет ететін деректер алуға болады, ол деректерді талқылау мазмұндылық жоспарды ілгерлетуге септігін тигізуі мүмкін.

Тренингті оқытудың бір формасы, әдісі деп қарастырғанда, оның тиімділігі бірлескен пікірлік, танымдық іс-әрекеттерінің қалыптасуымен анықталады. Әлеуметтік-психологиялық тренинг басқа адамдарды терең түсінуге көмектеседі; өз бейнесін басқалардың қалай көретіндігімен салыстыруға мүмкіндік береді; өз мүмкіндіктерін көруге, өзіндік санасын жетілдіруге жағдай жасайды

Қорыта келгенде әлеуметтік-психологиялық тренинг бағдарламасы өзара әрекет мақсаттарын талдайды: өзінің қарым-қатынас жағдайындағы қиындықтарды қабылдауда, шешуде түрлі өзгерістер болады және қарым-қатынастағы жаңа дағдыларды үйреніп, ондағы кездесетін сәтсіздіктерді түзетуге талпынады.

Тренинг – арнайы ұйымдастырылған қарым-қатынас формасын, онда психологиялық көмек және қолдау, араласушылық дағдыларының қалыптасуы, жеке тұлғаның дамуының ерекшеліктері жайлы сұрақтар шешіледі. Тренинг – қалыптасқан стереотиптерді және жекелей мәселелерді шешеді.

Әлеуметтік психологиялық тренинг – адамдық потенциалды ашады және ары қарай дамытады, өзінің эмоциялық және сезімдік қалпын вербальдық және вербальдық емес білдіру. Бұнда «тренинг» термині Ю.Н. Емельянованың ойынша, оқытудың әдістерін белгілеу үшін қолданылмауы керек, ал оқыту мен қабілеттіліктің даму әдістерін белгілейді немесе күрделі іс-әрекет түрін игеру, мысалы, оқыту.

ӨПТ тобының міндеті қатынасушылардың өзін-өзінің жекелей амалы арқылы көрсетуіне көмектесу, бұл үшін бірінші кезекте *өзін-өзі түсінуге* және *өзін-өзі қабылдауын* үйренуі қажет.

Тренингтің негізгі гуманистік идеясы – адамды қыстамау, зорлық-зомбылық көрсетпеу, оған өзімен-өзі болуына, өзін тауып және жақсы көру, қуанышты өмір сүруге кедергі жасайтын стереотиптерді жеңуге көмектесу.

Тренингтің мақсаты – жеке тұлғаны анықтау, жалғастырушы мақсаттары:

1. Қатысушылардың әлеуметтік-психологиялық компетенттігін көтеру және қоршағандармен қарым-қатынасын дамытуға жағдай жасау.
2. Қатынасшылардың белсенді әлеуметтік бағытын қалыптастыру және өмірін өзгерту қабілетін дамыту (өзінің және қоршағандардың).
3. Психологиялық мәдениетінің дәрежесін көтеру.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Марасанов Г.М. Социально-психологический тренинг. Моделирование и анализ в социально-психологическом тренинге.- М.: Наука, 2000.- 608б.
2. Практикум по социально-психологическому тренингу / Под ред. Б. Д. Парыгина.- М.: АСТ-Пресс, 2010.- 365б.
3. 7 Арнольд О.Р. Ролевой тренинг. Методическое пособие.- М.: Речь, 2005.-156б.
4. Прутченков А.С. Тренинг личностного роста.- М.: Смысл, 2007.-265б.

Хатшыбай А. СР-19-02 тобының студенті

Ғылыми жетекші – э.ғ.м. аға оқытушы Тамабаева М.К.

Орталық Қазақстан Академиясы, Қарағанды қ, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МИГРАНТТАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС

Халықтың Халықаралық көші-қоны бүгінде әлеуметтік дамудың барлық аспектілеріне әсер ететін көп қырлы құбылыс болып табылады. Бұл құбылысты реттеу әкімшілік-құқықтық, ұйымдастырушылық-экономикалық, ақпараттық және басқа шаралар негізінде жүзеге асырылатын мемлекеттік әлеуметтік саясаттың нақты бағытын білдіреді. Интеграциялық даму және жалпыға ортақ жаһандану барысында халықтың әлемдік ауқымдағы көші-қоны халықаралық қатынастар субъектілерінің өзара іс-қимылында маңызды рөл атқарады. Дегенмен, бақылаудың қолданыстағы тетіктері өсіп келе жатқан көші-қон ағындарына төтеп бере алмайды. Әлемдік қоғамдастықтың мүшесі ретінде және өзінің географиялық жағдайына байланысты біздің республика көші-қонға және онымен байланысты проблемаларды шешуге белсенді қатысады.

Республикадағы демографиялық ахуалдың қазіргі жайы туралы сөз қозғайтын болсақ, онда оның күрделі болып қалуы жалғасуда. Осы уақытқа дейін көші-қон процестері ең маңызды проблемалардың бірі болып қала береді. Көші-қон – бұл табиғи әлеуметтік және демографиялық процесс, әлеуметтану тұрғысынан "көлденең ұтқырлық". Қазақстанда ол халықтың "нәтижесі" нысанын қабылдады, оның себебі факторлардың күрделі тоғысуында [1;110]. Көші-қон – адамның ұтқырлығының табиғи көрінісі, оның өмір сүру жағдайларын жақсартуға, оның қажеттіліктерін толық және сенімді қанағаттандыруға деген ұмтылысымен негізделген. Көші-қон белгілі бір қауымдастықтың этникалық құрамын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және тіпті бүкіл мемлекеттердің тағдырын анықтай алады. Қазақстан Республикасы көші-қон үрдісін құқылық зерттеу және оларды бір жүйеге келтіру шетелдегі қазақ диаспорасымен байланысты қалыптастыру және жүзеге асыру шет мемлекеттердің конституцияларымен заңдарына халықаралық құқық нормаларына негізделген.

Егер біз әлеуметтік жұмысты іс-әрекеттің тұтас мазмұны ретінде, ал мигранттармен жұмысты ажырамас бөлік ретінде ұсынатын болсақ, онда осы бөліктің ерекшелігінің

нақты танылатын көрінісі жұмыстың белгілі бір формаларында көрінеді. Соңғы жылдары қазақстандық ғылым мен практикада "әлеуметтік жұмыс технологиясы", "Әлеуметтік технологиялар" ұғымдары жиі қолданылады. Екі сөздің – "әлеуметтік" және "технологияның" біршама жасанды қосылуына қарамастан, бұл комбинация жалпыға бірдей қабылданды және әлеуметтік жұмысты зерттеу үшін өте қолайлы болды. Бұл терминді мигранттармен әлеуметтік жұмысқа қатысты қолдануға болады. Бірақ бұл жағдайда біз келесі тұжырымға сүйене отырып, "форма" (түр) ұғымын қолданамыз. Әлеуметтік технология – бұл біртұтас, тұрақты және сонымен бірге операциялық сипатқа ие іс-шаралар кешені [2;13]. Мигранттармен әлеуметтік жұмыс үшін, шын мәнінде, оның қалыптасуының басында, технология туралы айту қиын. Мигранттармен жұмыс жасаудағы нақты әлеуметтік технологиялар – болашақтың мәселесі.

Әлеуметтік қызметкерлер үшін әлеуметтік қорғау, әлеуметтік қызмет көрсету және денсаулық сақтау қызметтерімен, әлеуметтік-эпидемиологиялық қызметтермен ынтымақтасатын көші-қон қызметтеріндегі жұмыс олардың кәсіби білімдерін қолдану объектісіне айналады. Мәжбүрлі мигранттарды уақытша орналастыру орталықтарындағы ең қиын жұмыс жағдайлары. Көшіп-қонушылар үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар қоныс аудару жинақы тұратын жерлерде жасалады. Мигранттардың әлеуметтік мәселелерін сәтті шешу осы санаттағы адамдарға әлеуметтік көмек көрсетудің негізгі қағидаларын сақтай отырып мүмкін болады.

Мигранттармен жұмыста жаңа жерде қалыптасқан ынтымақтастықтың алғышарттары мен сипатын, сондай-ақ аймақтағы жалпы атмосфераны және ескі жерде әлеуметтік интеграцияны, қоныс аудару себептерін, құндылықтардың ерекшеліктері мен жаңа жерде қайта бірігу тетіктерін қарастыру қажет. Жеке, отбасылық, топтық, әлеуметтік әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік әкімшілік жоспарлау біріктірілген. Білік органдарымен, бұқаралық ақпарат құралдарымен, түрлі сипаттағы әлеуметтік қызметтермен ынтымақтасу өте маңызды [3;27]. Бұл ретте әлеуметтік қызметкер кейбір мамандандырылған мемлекеттік және қоғамдық орталықтардың көмегіне сүйенеді. Олардың ішінде босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушыларға көмек көрсету жөніндегі үйлестіру кеңесі, білім беру жұмыстарын жүргізеді; мигранттарға көмек көрсету орталықтары "отандастар" жұмыс орындарын, кәсіпорындарды құруға көмектеседі; Халықаралық көші-қон ұйымы, сараптамалық және консультативтік көмек көрсетеді, құрал-саймандар мен машиналарға көмектесетін семинарлар ұйымдастырады; "мекендеу ортасы" ЭКО-орталығы мәжбүрлі мигранттар үшін олардың қатысуымен қоныстандыру және тұрғын үй салу жобаларын әзірлейді.

Мигранттармен әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру және жүзеге асыру кезінде адамдардың осы санаттарының қажеттіліктерін анықтайтын бірқатар жағдайларды ескеру қажет. Біріншіден, мигранттар "аумақтық тамырларын" жоғалту салдарынан белгілі бір дәрежеде маргинализация жағдайына түседі. Сонымен қатар, адам үшін әдеттегі табиғи және әлеуметтік өмір сүру ортасы бұзылады, оның этникалық сәйкестендіру құқығы, белгілі бір өмір сүру деңгейі, тұрғын үй, отбасы және т.б. сияқты маңызды табиғи және антропологиялық құқықтары бұзылады. Екіншіден, мигранттар – бұл психологиялық, мәдени және әлеуметтік бейімделу жағдайындағы адамдар, бұл көбінесе оларға қажетті әлеуметтік қолдау мен көмектің мазмұнын анықтайды.

Көшіп-қонушылармен әлеуметтік жұмыс мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

1. Еңбекке және кәсіптік бейімдеу. Қызметтің осы бағытын іске асыру көшіп-қонушылардың еңбек және кәсіби әлеуетін жаңа тұрғылықты жерде және жаңа жағдайларда пайдалануды көздейді. Бұл қызмет мигранттардың біліктілігі мен еңбек нарығының жаңа келген жеріндегі қажеттіліктерін ескере отырып, оларды жұмысқа орналастыру, мигранттарға ұсынылуы мүмкін жаңа жұмыс орындарын құру, өзін-өзі жұмыспен қамту жүйесін дамыту және мигранттарды кәсіби даярлау және қайта даярлау жүйесін ұйымдастыру сияқты элементтерді қамтуы мүмкін және қамтуы керек.

2. Мигранттар шеккен залалды материалдық өтеу мәселелерін шешу. Қызметтің бұл бағыты көшіп-қонушыларға қандай да бір тұрғын үй беру, қажетті медициналық көмек көрсету, оларға келтірілген зиянның мөлшерін белгілеу, заңда белгіленген жәрдемақыларды тағайындау және төлеу, кейіннен әлеуметтік-психологиялық және әлеуметтік-еңбектік бейімдеу мен оңалту үшін бастапқы жағдайлар жасау жөніндегі жұмысты көздейді.

3. Көшіп-қонушылардың жергілікті халықпен өзара қарым-қатынасының үйлесімді жүйесін қалыптастыру және одан әрі дамыту. Біздің еліміздің және әлемнің көптеген елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, бұл мигранттарды әлеуметтік қолдау бойынша жұмыстың ең қиын және ауыр бағыттарының бірі. Аймаққа мигранттардың күрт келуі онда тұратын адамдар үшін инфрақұрылымның шиеленісіне, еңбек нарығындағы бәсекелестіктің шиеленісуіне, әлеуметтік-мәдени қақтығыстардың пайда болуына және т. б. байланысты күрделі проблемалар туғызады. Алайда, егер бұл проблемалар уақтылы шешілмесе, онда мигранттар тұратын аймақтағы жағдай едәуір шиеленіседі. Сонымен бірге, қызметтің осы бағытын іске асыру жергілікті тұрғындар тарапынан жағымсыз реакцияны жеңу үшін мигранттардың өздері оған тән ережелер, дәстүрлер мен өмір салтын қабылдай отырып, айтарлықтай күш салуы керек деп болжайды.

4. Көшіп-қонушыларды құқықтық қорғау жүйесін қалыптастыру және дамыту, оларды кемсітудің барлық нысандарының жолын кесу және оларға жол бермеу. Сонымен қатар, бұл мәселені шешудің құқықтық жолдары мен тәсілдері басқалармен толықтырылуы керек: білім беру, білім беру, ақпараттық, әлеуметтік-мәдени және т. б.

5. Мигранттарды психологиялық бейімдеу және оңалту. Бұл жағдайда біз психологтар мен психотерапевтер, психиатрлар және психолог-кеңесшілер сияқты мамандардың кәсіби қызметі туралы айтып отырмыз. Бұл жұмыс адамды бұрынғы тұрғылықты жерінен кетуге, кейінгі, белсенді және толыққанды өмір сүруге жағдай мен мүмкіндіктер жасауға итермелейтін себептердің теріс психикалық және психологиялық салдарын жеңуге бағытталуы керек.

6. Көшіп-қонушылардың олар үшін жаңа қоғамға табысты кірігуі үшін қажетті жағдайлар жасау. Қызметтің бұл бағыты көшіп-қонушылар мен жергілікті халықтың нақты әлеуметтік теңдігіне қол жеткізу үшін шаралар қабылдауды, мәдениетаралық коммуникациялар жүйесін құруды, көшіп-қонушыларды жаңа әлеуметтік және мәдени ортаға қосу үшін қажетті көмек көрсетуді: білім беру қызметтерін, әлеуметтік қорғау жүйесін дамытуды, көшіп-қонушылардың тілі мен мәдениетін қолдауды және т. б. көздейді.

Қорытындылай келе, әлеуметтік қызметтерді ұйымдастыру және қоныс аударушыларды қоныстандыру аймақтарында әлеуметтік шиеленістің өсуін болдырмауға бағытталған әдістерді әзірлеу туралы мәселе өткір қойылып отыр. Қазақстан Республикасы көші-қон мәселесінде ұзақ жылдарға негізделген айқын, нақты бағыт-бағдар ұстануы қажет.

Десе де, мигрантпен жұмыс істеуге бағытталған әлеуметтік жұмыс әдістері мен технологиялары әлі де жеткіліксіз, топтық технологиялар әлі де басым. Сондықтан өте өзекті: бұрын пайдаланылған технологияларды қазіргі әлеуметтік жағдайларға, халықтың әртүрлі топтарының ерекшеліктерін ескере отырып, әлеуметтік жұмысты ұйымдастыру қажеттіліктеріне бейімдеу; жаңа технологияларды әзірлеу; әлеуметтік жұмыс технологияларын әлеуметтік өмірдің жаңа басымдықтарына бағдарлау: атаулылықты, отбасының мүдделерін қамтамасыз ету, адамның әлеуметтік мәселелерін шешу үшін жергілікті ресурстар мен мүмкіндіктерді барынша пайдалану.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Социальная работа с мигрантами и беженцами: Учебное пособие /отв. ред. П.Д.Павленок. – М.: ИНФА-М, 2008.-220с

2. Технологии социального обслуживания населения /под ред. В.Г. Попова, Е.И.Холостовой. - М., 2000. С. 43.

3. Габов Ю.А., Кист В.Э., Казкенов К.М. Миграционные потоки и межнациональный консенсус. - Караганда, 2005

СЕКЦИЯ 6. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ, ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

6.СЕКЦИЯ. ТАРИХИ-МӘДЕНИ, РУХАНИ МҰРА ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Алимова М.Р., студентка группы ВТ-21-2

Научный руководитель – к.ф.н., доцент Сейфуллина Г.Р.

Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

ЦЕННОСТИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ И МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Мир бытия современного человека представляет собой многообразие культур. Автор оригинальной концепции диалогии В. Библер определял культуру как особую форму общения и одновременного бытия людей прошлых, настоящих и будущих культур [1]. Существование культуры проистекает во встречи старого и нового, своего и чужого, так что невозможно представить ни одну самобытную культуру вне влияния иной самобытной культуры, вне прямой или опосредованной связи с остальным миром.

Объективное взаимодействие культур порождает стремление узнать друг друга, потребность народов в культурном взаимопонимании. Изучение проблем духовных связей и контактов, которые приобретают все расширяющийся и систематический характер стало предметом молодой современной науки межкультурной коммуникации. Термин «межкультурная коммуникация» был предложен американским антропологом Э. Холлом и Д. Трагером в книге «Культура как коммуникация» в 1954 году. Данная наука занята проблемами адекватного понимания других культур, их взаимопонимания, правильной интерпретации культурных знаков путём как личного контакта носителей культур, так и с помощью письменности и массовой коммуникации. Теория межкультурной коммуникации рассматривает коммуникацию не только в широком смысле как обмен информацией, но в то же время как смысловой аспект социального взаимодействия, т.к. каждое индивидуальное действие осуществляется в условиях прямых или косвенных отношений с другими людьми.

Сложный, многослойный процесс коммуникации культур порождает общезначимые ценности. Это утверждение актуально не только для современной эпохи, так еще в XI веке среднеазиатский ученый-энциклопедист Абу Рейхан Бируни критикуя представление тех народов, которые утверждали, что «земля – это их земля, люди – это представители только их народов, цари – только их правители, религия – только их вера, наука – только та, что у них имеется» [2], указывал, что не следует замыкать существующий мир на представлениях отдельно взятого этнического сообщества, что только многоликость его будет условием для их гармонического развития и расцвета. Каждое этническое сообщество воспринимает от другого такие ценности, которые близки и понятны ему, демонстрируют достаточное или значительное содержательно-смысловое сходство и в какой-то степени соответствуют их потребностям. Великий Бируни писал: «Обычай индейцев... схожи с обычаями христиан, ибо строятся на принципах добра и воздержания от зла» [3].

Под ценностью мы подразумеваем то, что для нас значимо. Внешне ценность является свойством предмета или явления, но полезность присуща не всегда в силу

внутренней структуры самого объекта, но и субъективными оценками определенных свойств, которые вовлечены в сферу общественного бытия человека. Ценностная система современного человека формируется в новом социальном пространстве, которое определяется глобализацией - процессом всемирной экономической, политической, культурной и религиозной интеграции и унификации. С глобализационными процессами, стимулирующими изменения, интенсификацию межкультурных контактов неизбежно связана трансформация всех сфер жизнедеятельности человека. У этого явления достаточно положительных сторон. Глобализация помогает объединить знания и возможности. И, в результате, поможет решить глобальные проблемы, спасти человечество от самоуничтожения, но компромисс может быть найден только при условии, что люди будут правильно понимать друг друга. К отрицательным сторонам относится проблема самосохранения культуры в процессе постоянного межэтнического контакта. Перуанский писатель Марио Варгас Льюса считал, что мир, в котором нам предстоит жить в наступившем столетии, будет менее ярким и в меньшей степени окрашенным местным колоритом, нежели тот мир, который остался в прошлом. Это действительно так, т.к. достаточной много обычаев, ритуалов, церемоний, которые в прошлом придавали этническое разнообразие, постепенно исчезают, в то время как общество усваивает новые, сходные формы жизни, соответствующие реалиям нашего времени.

Немецкий философ и экономист Карл Маркс, открыв объективные законы общественного развития и общественную сущность человека, утверждал, что свобода перемещения не только самих людей, но и товаров, капитала, артефактов вела не только к интернационализации производства, но и интернационализации культуры, прежде всего городской культуры. Сегодня все более расширяются возможные каналы и варианты межкультурного взаимодействия и взаимовлияния (туризм, спорт, учёба и т.д.), при этом важно также заметить, что и происходящие в наши дни акты насилия (терроризм, войны и т.п.) оказывают своё влияние на межкультурное взаимодействие.

Несмотря на процессы сближения, а порой и ассимиляции культур, у каждой культуры остаётся что-то особенное, что-то своё. Из-за разницы, например, в языке или одежде контакт между разными людьми может быть затруднён или даже невозможен. Более того, каждый из нас воспринимает чужую культуру через призму своей или, как говорил Холл через «культурные очки». Мы всегда сравниваем: а как у нас происходит тот или иной процесс, или как у нас выглядела бы реакция на то или иное событие. При неправильной трактовке незнакомых культурных знаков возникают конфликты и противостояния.

Для правильной интерпретации человеку нужно снять «культурные очки», а это поможет сделать эмпатия – неподдельное стремление понять другого человека, поставив себя на его место, учитывая внешние условия и события. Отсутствие этой способности у людей толкает на создание стереотипов. Ложные суждения, на удивление, легко принимаются за подлинные. Это есть самое страшное в этом явлении. Их не сложно опровергнуть, но сложно переубедить людей в обратном. Именно на стереотипах основаны такие явления, как расизм, сексизм и т.п.

«Нет народа, который познал бы все истины, - утверждает ученый и политический деятель Р. Абдулатипов, - нет народа, который достиг бы совершенства во всех сферах культуры и нравственности. Только сообща создается цивилизация. Каждый народ является носителем не только национальной, но и общечеловеческой культуры» [4]. Именно поэтому в вопросе межкультурной и межэтнической коммуникации выведение общечеловеческих ценностей как неоспоримого приоритета, определение их в качестве основополагающих ориентиров человека является сегодня актуальным и насущным требованием времени.

Список использованной литературы:

1. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры: два философских введения в XXI век. – М.: Политиздат, 1990. - С.292.
2. Бируни Абу Райхан. Индия. Избр. произв. Т.2. – Ташкент: АН Узбекской ССР, 1963. - С.67.
3. Бируни Абу Райхан. Индия. Избр. произв. Т.2. – Ташкент: АН Узбекской ССР, 1963. - С. 66.
4. Абдулатипов Р. Власть и совесть. Политики, люди- и народы в лабиринтах смутного времени. – М.: Славянский диалог, 1994. - С.269.
5. <https://www.grandars.ru/college/sociologiya/mezhkulturnaya-kommunikaciya.html>
6. https://iphras.ru/uplfile/rushist/marksistkaya_teoriya_cheloveka.pdf

Ахметова Д.А. ученица 9 «Б» класса
Учитель истории – Асаубаева З.Б.

КГУ «Общеобразовательная средняя школа пос.Сарышаган» Актогайского района
Карагандинской области

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ И ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ В КОНТЕКСТЕ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА: ПЕРЕЗАГРУЗКА ОБЩЕСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПО КОНЦЕПЦИИ ПОСТРОЕНИЯ НОВОГО КАЗАХСТАНА.

В современном мире, где научно-технический прогресс стремительно набирает обороты неизбежным становится тот факт, что историко-культурное и духовное наследие в представлении общества, особенно подрастающего поколения, становится не более чем памятником прошлого. В данных условиях современности упускается из внимания подрастающего поколения то, что историко-культурное и духовное наследие любого государства было и есть мерило выявления уровня развития общества и его достижения как цивилизации. Ведь оглядываясь в прошлое человечество может не только прогнозировать будущее, но и зачастую, прошлое выступает хорошим тренингом для выхода из многих кризисных ситуации, мотиватором в построении правильного алгоритма антикризисных мер.

Материальные и духовные ценности для нашего народа всегда имели важное значение для сохранения национальной самобытности и роль пластов истории, культуры и духовного наследия, сложившаяся на протяжении веков, в развитии степной цивилизации неопределима. Это связано с географическим расположением Центральной Азии и Казахстана, которое находилось на стыке различных культур и предопределило сложение уникального по своему характеру, степного мышления как составляющего мировой цивилизации. Как бы всесторонне не была пронизана вся сфера человеческой жизни инновационными технологиями, духовная жизнь человека и его внутренний мир будут определять тенденцию развития общества. И это при том, что достижения в научно-технической сфере невозможны без развитой образовательной среды. Исходя из этого можно сделать вывод, что высокие технологии отнюдь не могут быть показателем развитости общества. В связи с этим можно упомянуть работы известного мыслителя Аль-Фараби, которые посвящены истории, философии, музыке и тд, в которых философ часто говорит о внутреннем мире человека, об его нравственности и хорошем поведении. Прежде чем заниматься образованием, по мнению Аль-Фараби, человек должен быть воспитан, т.е человек образованный в понимании философа-это человек с высокими моральными качествами. «Тот, кто приступает к изучению наук, должен быть молодым и скромным, иметь хорошее здоровье, быть нравственным и воспитанным, принципиальным, далеким от хитрости и обмана и воздерживающимся от других поступков, с уважением относиться к людям науки и т.п.»[1] Такой же подход можно

увидеть и в трудах Абая, который говорит, что образованный человек это человек «умный со знанием, волей, совестливостью, хорошим нравом»[2, С. 32].

Исходя из данной постановки вопроса мы видим, что общечеловеческие ценности всегда во все времена будут являться критерием для определения уровня развития общества и моральные ценности общества должны быть основой для развития науки и культуры. А в свою очередь воспитание это процесс, который неразрывно связан с историко-культурным и духовным наследием любого народа. Стоит особо отметить, что без изучения своей истории и культуры мы никогда не сможем построить Новый Казахстан, основной концепцией которого является построение справедливого общества и реализация предложенной программы Президента Республики Казахстан требует участия в ней каждого из нас- каждый казахстанец добросовестно должен выполнять свой долг перед своей страной и приложить усилия для достижения целей концепции Нового Казахстана [3].

С обретение независимости мы получили возможность объективно воспринять свою историю и дать заслуженную оценку колоссальному материальному и духовному наследию степи. Об этом Ф.К. Кайырханова говорит, что настоящее время идет переосмысление творческого наследия казахского народа в свете закономерностей преемственности культуры прошлого[4]. По мнению Г.Х. Тулековой, популяризация творческого наследия является основой развития современного информационного общества и модернизация истории возрождает благородные качества молодежи. Автор анализирует работы ряда писателей, как А. Кунанбаева, Ш. Кудайбердиева М. Шаханова и тд., которые являются национальными символами. Мы соглашаемся с автором в том, что план будущей популяризации историко-культурного наследия Казахстана как в стране, так и за рубежом являются действенным способом укрепления национального духа в сердцах подрастающего поколения[5, С. 388].

Научно-технический прогресс без сомнения сыграло положительную роль в унификации и оптимизации процессов во всех сферах жизнедеятельности человека. Но вместе с тем, на наш взгляд, происходит техногенная трансформация человеческого сознания, которая влечет деградацию общества. Ведь ни для кого не секрет, что современная молодежь не читает и не интересуется чем-то таким, что дало бы им духовную пищу. Сегодня жизнь построена на сиюминутном и преходящем переживании, люди не находят времени для живого общения и мы становимся свидетелями таких поступков людей, которые не помещаются в миропонимание культурного, воспитанного и образованного человека. Это в первую очередь связано, на наш взгляд, с духовной нищетой и отсутствием общей национальной идеологии, которая в свою очередь, может быть создана широкомасштабными методами привития в сознание подрастающего поколения общечеловеческих ценностей путем популяризации материального и духовного наследия нашего народа. Именно историко- культурное и духовное наследие играет, по мнению Ж.А. Ермекбай, важную роль в воспитании народа Казахстана в духе уважения к друг другу, межнационального согласия и гордости за свою Родину[6, С.214]. Соглашаясь с ним, хотелось бы добавить то, что история, культура и духовность должна служить для казахстанцев той основой, которая бы объединила их под единой национальной идеей, независимо от национальности, религии, положения в обществе и тд.

Кроме того, именно сейчас в преддверии построения Нового Казахстана актуальность обращения к истокам имеет наиболее важное значение, так как большое значение имеет популяризация историко-культурного и духовного наследия нашего Казахстана путем использования новейших методов современности, в частности, таких методов, которые привлекли бы миллионную аудиторию молодежи(к примеру использование социальных сетей, адаптация культурного, литературного наследия к современным запросам общества и тд). А такое сегодня возможно только в интернет пространстве. Это прогрессивное явление является важным шагом в формировании национального сознания самобытности и исключительности нашей степной цивилизации,

имеющей свой неповторимый и колоритный характер, что несомненно послужит в перспективе созданию единой национальной идеологии. Ведь основной концепцией построения Нового Казахстана, является перезагрузка общественных ценностей.

Список использованной литературы:

1. Аль-Фараби. О том, что должно предшествовать изучению философии // Аль-Фараби. Философские трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1972.
2. Абай. Книга слов / пер. с каз. К. Серикбековой, Р. Сейсенбаева. - Алма-Ата: Жазушы, 1992. - 128 с.
3. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. Конструктивный общественный диалог-основа стабильности и процветания Казахстана. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana
4. Кайырханова Ф.К.. Историко-культурное наследие Казахстана: взаимодействие традиций и инноваций // Наука, образование и культура. 2017. №5 (20). Электронный ресурс. Режим доступа URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriko-kulturnoe-nasledie-kazahstana-vzaimodeystvie-traditsiy-i-innovatsiy> (дата обращения: 31.03.2022).
5. Тулекова Г.Х. Значение национальной культуры в развитии духовности.// Неофилология. 2019. Т. 5. № 19. С. 388-397.
6. Ермекбай Ж.А. Культурное наследие народа Казахстана в евразийском пространстве // Учёные записки (АГАКИ). 2017. №2 (12). Электронный ресурс. Режим доступа URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnoe-nasledie-naroda-kazahstana-v-evraziyskom-prostranstve> (дата обращения: 01.04.2022).

Берікбол М.С., 125 топтың студенті
Ғылыми жетекші – PhD доктор Н.М.Балпанов
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері
университеті

МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДАҒЫ PR

Соңғы уақытта PR-қызметінің көптеген салаларда қажеттілігі туындағанын байқауымызға болады. Әсіресе, мемлекеттік басқару жүйесінде қоғаммен байланыс ерекше орын алады. PR (public relations – көпшілікпен қарым-қатынас) – мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар мен әлеуметтік құрылымдар арасындағы қарым-қатынастар жүйесі.[2]

Мемлекеттік басқару жүйесіндегі PR – бұл билік органдарының, жеке сектордың, қоғам азаматтарының, әртүрлі әлеуметтік, кәсіби топтар, қоғамдық бірлестіктердің, халықтың немесе белгілі бір аумақ тұрғындарының ерік-жігерін ескере отырып, қоғамдық ресурстар мен тауарларды өндірудің, бөлудің және пайдаланудың жүйелі өзара әрекеттесуімен сипатталатын қызмет.[1, с.56]

Мемлекеттік басқару органдарындағы PR-дың жалпы мақсаттары:

1. мемлекеттік органның қызметі туралы азаматтарды хабардар ету;
2. мемлекеттік аппаратты қоғамдық пікірдің жай-күйі туралы хабардар ету;
3. азаматтарды мемлекеттік бағдарламаларға қатысуға шақыру (дауыс беру, қоршаған ортаны қорғау);
4. бизнес пен қоғамдық ұйымдарды мемлекеттік бағдарламаларды дайындауға және іске асыруға қатысуға шақыру;
5. қоғам мүддесі үшін мемлекеттік билік тармақтарының тиімді өзара іс-қимылын ақпараттық қолдау;

6. халықаралық қоғамдастық пен халықаралық ұйымдардың елге қатысты қолайлы қарым-қатынасы мен мінез-құлқын қамтамасыз ету.

Батыс елдерінде пиар мемлекеттік басқару жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде қалыптасқан. Өкінішке орай, біздің елімізде мемлекеттік құрылымда PR-дың шарықтау шегі тек сайлау науқандарында көрінетіні хақ. Дегенмен, қоғамдық қатынастарды орнату мемлекеттік ұйымдар мен жергілікті билік органдары үшін аса маңызды болып табылады. Мемлекеттік орган – қоғамның бір бөлігі. Сондықтан халық арасында сенімге ие болып, барынша шынайы ақпаратпен бөлісе отырып, халықтың мемлекеттік органдарға деген сенімін арттыру. Осы ретте PR – қызметінің мақсаты жұмыстың ашықтығына кепілдік беру, сондай-ақ оның шынайы болуын қамтамасыз ету, азаматтармен және олардың бірлестктерімен өзара қарым-қатынасты қамтамасыз ету, мемлекеттік құрылымдар мен азаматтардың мәселелері бойынша бірлескен шешім табу бағдарламасын әзірлеу болып табылады.

Халық қалауы бойынша мемлекеттік мәселелерді жоғары деңгейде орындау оңай іс деп айта алмаймыз. Осы сәтте мемлекет пен халық үшін тиімді шешім қабылдауға әсер ететін қоғам арасында көпір салу PR-мамандарының басты қызметтерінің бірі болып табылады. Мемлекет азаматтары арасында басқарушы органдарға деген көңіл толмаушылық, сенімсіздік үнемі кездеседі. Бұл мәселенің туындауына себеп болатын мәселелер жетерлік. Оның бірден-бір себебі мемлекеттік органдарға қойылған мақсаттар мен жасалатын жұмыстарды толыққанды халыққа жеткізе алмауы, түсіндіру жұмыстарының аздығы болып табылады. Осы кезде пиар мамандарының басты міндеттері: мемлекеттік органдар жұмысының жариялығын, айқындылығын қамтамасыз ету; демократияландыруға қатысу; қоғамды дамытуға жәрдемдесу; мемлекет азаматтарымен мәмлеге келуіне жәрдемдесу.

Ұйымдастырушылық функция PR қызметінің аса маңызды бөлігі болып табылады. Бұл БАҚ-пен нәтижелі қарым-қатынас орнатуда, ақпараттық субъекті мен объект арасындағы өзара түністік үшін жағдай жасау. Басқаша айтқанда, PR қызметкерлері түрлі баспасөз конференцияларын, сұхбаттар және т.б да кездесулерді ұйымдастырады.

Тұтастай алғанда, мемлекеттік органдардың имиджін қалыптастыру тетігі-бұл мемлекеттік билік, халық және БАҚ сияқты субъектілердің көп факторлы өзара әрекеті. Сонымен қатар, кейбір авторлар тәжірибеде тұрақты оң имиджге қол жеткізуге мүмкіндік беретін бірқатар коммуникациялық стратегияларды ажыратады, мысалы:

- 1) басқаларды қорлау аясында өзіңізді көтеру стратегиясы;
- 2) жобаларды, ниеттерді таныстыру стратегиялары;
- 3) өзінің қадір-қасиетін көрсететін өзін-өзі таныстыру стратегиялары [3, с. 4]

Дәл осы және басқа да қоғаммен байланыс технологияларының арқасында билік азаматтық қоғамды қалыптастырудың тұтқасы және оның ажырамас бөлігі болып табылады. Қоғаммен байланыс көмегімен басқару органдары мен халық өкілдерінің диалогы жүзеге асырылады. Билік пен қоғамның PR-коммуникациялары азаматтардың қоғамдық маңызы бар шешімдер қабылдау саласындағы конституциялық құқықтарын жүзеге асырады, бұл өз кезегінде демократия идеясын қолдайды.

Мемлекеттік органдардағы PR қызметінің мақсаттарының бірі-ақпараттық деректерді ұйымдастыру және құрылымдау. PR қызметі БАҚ-пен байланыс, баспасөз-конференцияларын ұйымдастыру, баспасөздерде мақалаларды жариялау әдістерін қолдану арқылы ақпараттың таралуын қамтамасыз етеді. Ресми мәлімдемелер жариялау мақсатында БАҚ өкілдерін шақыру қоғамның сенімділігін арттыруға септігін тигізеді.

Осылайша, мемлекеттік билік органдарындағы PR-қызметтер Мемлекеттік басқарудың маңызды құрамдас бөлігі, арнайы саяси және құқықтық институт болып табылады, ол саяси шешімдерді жүзеге асыруды жақсартуға бағытталған. Сонымен қатар, PR қызметі іс жүзінде билік пен саяси ықпалды жаулап алу және сақтау тетігі ретінде қызмет етеді.

PR саласында құрылымы жоқ билік органдары әкімшілік-командалық жүйе стилінде саяси шешімдер қабылдаудың түрлері мен сипатын инерциялық түрде жаңғыртады деп айта аламыз. Басқаша айтқанда, егер мұндай құрылымдар болса, билік көп жағдайда өзгеретін жағдайларға бейімделуді қолдайды.

Н. А. Бануляктың пікірінше, мемлекеттік билік органдарындағы PR-қызметтер жұмысының бірқатар негізгі бағыттары бар. Олардың арасында:

- 1) азаматтармен және ұйымдармен байланысты қалыптастыру және қолдау;
- 2) қабылданатын шешімдердің бар екендігі туралы нысаналы аудиторияны хабардар ету;
- 3) қоғамның лауазымды адамдар мен билік органдарының іс-әрекеттеріне реакциясын зерделеу;
- 4) әлеуметтік-саяси процесті болжау және т. б. [4, с. 167].

Қортындылай келе, Мемлекеттік органдардағы PR қызметінің басты алғышарттарының бірі халықпен мемлекет арасында үздіксіз жақсы қарым-қатынасты сақтап отыру болып табылады. Тиімді қарым-қатынас орнату үшін қолданылатын түрлі технологиялармен қоса, жұмыс ашықтығы туралы да жан-жақты мәлімет бере отыра, екі жаққа да тиімді жұмыс жасау. БАҚ-пен нәтижелі қарым-қатынас жасау, интервью, сұхбаттар ұйымдастыру арқылы мемлекет азаматтарымен тікелей байланыс жасау. Қоғаммен байланыс мамандарының мемлекет органдардағы басты қызметтерінің бірі белгілі бір аумақ тұрғындарының ерік-жігерін ескере отырып, қоғамдық ресурстар мен тауарларды өндірудің, бөлудің және пайдаланудың жүйелі өзара әрекеттесуімен сипатталатын қызмет жасау. PR-бұл қоғамдық қатынастардың бір бөлігін құрайтын ақпараттық ағындарды басқару өнері.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Доскова И. С. PublicRelations: Теория и практика-М.: Издательство «Альфа-Пресс», 2004. -с. 56
2. Алешина И.В. Паблик Рилейшнз для менеджеров. Учебник.- М.:ИКФ "ЭКМОС", 2002 г.
3. Молодов О. Б. Имидж региональных органов власти: теоретические основы и проблемы формирования // Вопросы территориального развития. – № 10 (20). – 2014. – С. 1–12
4. Бануляк Н. А. Службы по связям с общественностью в органах государственной власти // Социология власти. – 2011. – № 5. – С. 165–171

Байбакирова Д.С., 227 топтың студенті
Ғылыми жетекші – PhD доктор Н.М.Балпанов
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері
университеті

ЭЛЕКТРОНДЫҚ БИЗНЕС ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ РЕТІНДЕ

Тәуелсіздік алған жылдан бері еліміз дамыған елдердің қатарына қосылу үшін аянбай еңбек етіп келе жатыр. Мұндай жұмыстар еліміздің барлық саласында жүріп жатыр деуге болады. Оны еліміздің 30 жыл ішінде аз да болса да, жеткен жетістіктерінен байқауға болады. Әсіресе, заманауи технологиялардың Қазақстанда айтарлықтай дамып келе жатқаны анық.

Бүгінгі таңда заманауи технологиялар көптеген компаниялардың жұмысына талай өзгерістер енгізді. Бұл өзгерістер кәсіпорындарға, шағын, орта және ірі бизнеске де енгізілді. Ал компаниялар өздерінің тұтынушылары үшін күрес жүргізе бастады. Қазіргі уақытта, нарық кеңейіп, халықаралық деңгейге жетті. Сонымен қатар, «ақпарат кімдікі, әлем де соған тиесілі» деген ұғым пайда болды.

Заманауи технологиялардың кең таралуы бизнес саласында, яғни қазіргі уақытта «электрондық бизнес» саласында кең қолданысқа ие деп айта аламыз.

Электрондық бизнес деген не? Электрондық бизнес деп компьютерлі желілер арқылы жүргізілетін бизнестік қызметтің кез келген түрі. ЮНИДО-ның айтуы бойынша, бизнес маркетинг, өндіріс, сату және төлем сияқты заттарды қамтиды. Егер аталған заттардың екеуі немесе одан көбі электрондық жүйе арқылы жүргізілетін болса, онда бұл электрондық бизнес деп есептелінеді[1].

Жыл сайын электрондық коммерцияның адамдардың психикалық жағдайына әсер етуі артып келеді. Сол себепті кәсіпкерлер технологиялар мен маркетинг тенденцияларын қолдана отырып, электронды сауда платформаларын дамытуға тырысады. Қазіргі уақытта электрондық коммерция кез келген бизнестің кіріс көзі болып табылады.

Заманауи технологиялардың бизнес түрлеріне әсер еткенін қарастыратын болсақ, электрондық бизнестің 5 түрін атап көрсетуге болады:

1. Аукциондар. Классикалық аукциондар белгілі бір жерде белгілі бір топтың немесе адамдардың қатысуымен өткізіледі. Ал қазіргі уақытта бұл аукциондарды Интернет желісі арқылы да өткізіп жатыр. Электрондық бизнес технологиялардың арқасында аукцион пайдаланушылардың кең ауқымын тартуға және өз желісін кеңейтуге мүмкіндік береді. Артықшылығы – аукционға кіру үшін ақы төлеудің қажеті жоқ.

2. Сауда және әр түрлі қызметтерді ұсыну. Осы уақытқа дейін белгілі бір сауда-саттықты жүргізу үшін адам жалдап, тауар әкеліп және орын табу қажет болатын. Ал электрондық дүкендегі сауда-саттық жүргізу үшін бұлардың қажеті жоқ. Тек сапалы платформа құру қажет болады.

3. Интернет-банкинг. Арнайы банк қосымшаларының арқасында адамдар компьютерлерінде немесе ұялы телефондарында отырып-ақ, барлық қызметтермен қолдануға мүмкіндік алады. Сонымен қатар, сайттар мен қосымшаларда тез көмек көрсететін қызмет түрі бар.

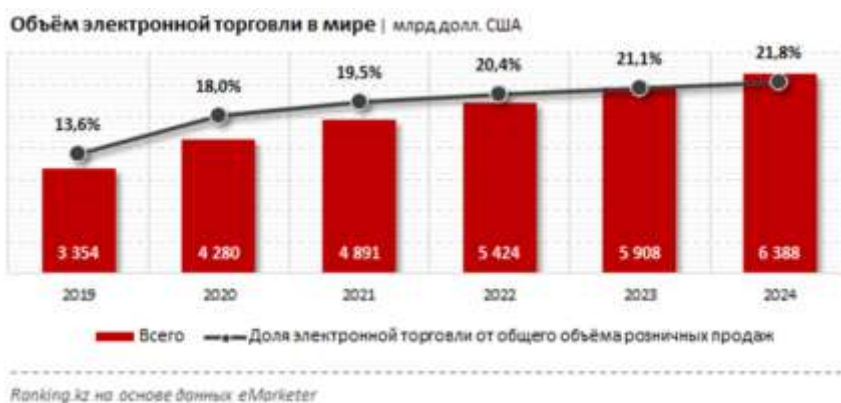
4. Интернет-тренинг. Бүгінгі күні кез келген адамның өзіне қажетті ақпаратты алуға мүмкіндігі бар. Интернет және әкелеметтік желілерде әртүрлі әртүрлі оқыту курстары жасалды. Олардың бағасы бірнеше мыңнан мың долларға дейін өзгереді.

5. Электрондық пошта. Электронды бизнестің бұл түрі почта қызметтері мен телекоммуникациялық компанияларға айтарлықтай қысым көрсетті. Енді Интернеттің көмегімен ақпаратты дереу жіберуге және алуға болады[2].

Электрондық бизнестің әлем бойынша алатын орны ерекше. Әсіресе, 2020 жылдан кейін бұл көрсеткіш артты. 2020 жылы әлемдегі электрондық сауда көлемі 4,3 трлн АҚШ долларын құрады. Бір жыл бұрынғы көрсеткішке қарағанда 27,6%-ға артық АҚШ долларын құрады (3,4 трлн. АҚШ доллары). Сонымен қатар, бөлшек сауданың жалпы сомасынан электрондық сауданың үлесі де өсуде: 2020 жылы көрсеткіш 18%-ға жетті (2019 жылы — 13,6%).

Emarketer-дің болжамы бойынша, таяудағы бірнеше жылда электрондық сауда секторында оң динамика сақталады. 2024 жылға қарай сарапшылар сатылымның 6,4 трлн долларға дейін өсуін болжайды. Бұл ретте үлес бүкіл әлемдік бөлшек сауданың 21,8% - ын құрайды.

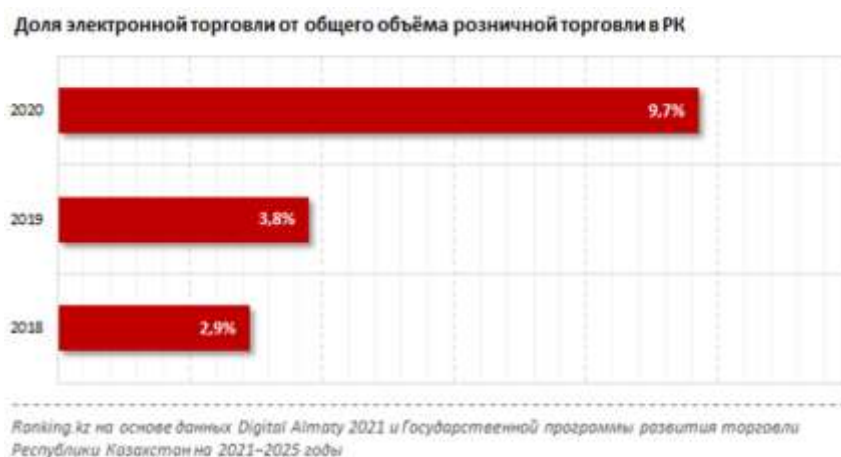
Елдер тұрғысынан электрондық сауданың неғұрлым дамыған жүйесі Қытайда, АҚШ-та, Ұлыбританияда, Жапонияда және Оңтүстік Кореяда байқалып отыр.

Қазақстанда электрондық сауда нарығы да қарқынды өсуде. Сонымен қатар, бұл бағыт елде жақында танымал болды. Соңғы үш жылда бөлшек сауданың жалпы көлеміндегі e-trading үлесі айтарлықтай өсті, ал COVID-19 пандемиясы процесті тездетті. Мәселен, егер 2018-2019 жылдары электрондық сауданың үлесі тиісінше 2,9% - ды және 3,8% - ды құраса, 2020 жылы ол 3 есе дерлік өсіп, 9,7% - ға жетті.

Әлеуметтік алыстау режимін енгізу, карантин және басқа да шектеу шаралары тауарларды онлайн сатып алуға және қызметтерді төлеуге жаһандық сұраныс құрылымында түбегейлі өзгеріске, цифрлық байланыс құралдарын пайдалану мен қашықтан тұтынудың өсуіне әкелді.

Қазақстандағы электрондық сауда ішкі және сыртқы сауданың, қолма-қол ақшасыз төлемдердің дамуы мен көлемінің ұлғаюына, бизнес шығындарын қысқартуға және көлеңкелі айналымды барынша азайтуға ықпал етеді. 2020 жылы қолма-қол ақшасыз төлемдер көлемі 2,4 есе, 35,3 трлн теңгеге дейін өсті. Ағымдағы жылы да өсу үрдісі байқалады: 2021 жылдың екі айында қолма-қол ақшасыз төлемдер көлемі өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 2 еседен астамға ұлғайып, 7,8 трлн теңгені құрады. Бұл ретте интернет және ұялы телефон арқылы жүргізілген онлайн-төлемдердің үлесі жалпы көлемнің 82% - ын құрады.

Электрондық сауда көлемінің айтарлықтай өсуі B2C сегментінде (business-to-consumers, тұтыну нарығы), сондай-ақ B2B сегментінде (business-to-business, корпоративтік нарық) байқалады. Бұл сауда POS-терминалдарының инфрақұрылымын ретке келтірумен, Apple Pay және Samsung Pay Қазақстан нарықтарына шығумен, банктердің клиенттерді бонустар мен кешбэктер арқылы ынталандырумен, сондай-ақ, қоғамдық көліктің барлық түрлерінде қолма-қол ақшасыз төлемдерді белсенді пайдаланумен байланысты. Қазір елімізде тауарлар мен қызметтерді қолма-қол ақшасыз төлеуге болатын 108 мыңнан астам сауда кәсіпорындары бар.

Шағын және орта бизнес қолма-қол ақшасыз төлем режиміне көшу үшін көптеген мүмкіндіктерге ие болды. Мысалы, MasterCard — tap on Phone халықаралық төлем жүйесінің сервисі-шағын және орта бизнес кәсіпорындарына смартфон арқылы терминал ретінде пайдалана отырып, жанасусыз төлемдер қабылдауға мүмкіндік береді. Осылайша, кәсіпкерлер POS-терминалды сатып алуға қаражатты үнемдейді, сондай-ақ клиенттік базаны айтарлықтай кеңейтеді. Қазіргі уақытта бұл қызмет фаст-фуд, бөлшек сауда дүкендері, гүл бутиктері, такси және т. б. арасында үлкен сұранысқа ие. Сервис жоғары қауіпсіздік деңгейімен ерекшеленеді — MasterCard сатушылар мен клиенттер үшін қауіпсіз төлемдерді жүзеге асыруда көшбасшы болып табылады.

Алайда, ҚР-да электрондық саудадағы В2В және В2С сегменттері әлі де нашар дамыған. Көбінесе В2В электрондық саудасының таралуы сатушылар мен өндірушілердің платформалардың болуы және олар үшін жұмыс істеу принциптері, сондай-ақ дистрибьюторлармен қарым-қатынас ерекшеліктері туралы білмеуімен баяулайды[3].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Электрондық бизнес анықтамасы. <https://kk.wikipedia.org>
- 2.Электрондық бизнес түрлері. <https://kk.unistica.com>
- 3.Ақпараттық портал Toppress.kz<https://toppress.kz/>

Жасуланова Н. Ж., ҚЯЛ-21-1оқу тобының студенті
 Ғылыми жетекшісі – г.ғ.м., аға оқытушы Нарымбаев Қ.Д.
 Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда қаласы, Қазақстан
 Республикасы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ УРБАНИЗАЦИЯ ҮРДІСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі таңда ауылдық тұрғындардың шамадан тыс қалалық мекенге көшу себебі нарықтық қоғамның қақтығысына байланысты әртүрлі мәселелерге алып келіп отыр. Яғни бұл тұрғындардың әлеуметтік экономикалық жағдайының біршама салыстырмалы деңгейін көрсетеді.

Урбанизация үрдісі қазіргі таңдағы жаһандық кең тараған құбылыстар қатарындағы қоғамдық құрылымның әлеуметтіктен мәдени құндылықты өзгерістерді туғызушы негізге жатады. Урбанизация үрдісі негізінен жастар категориясына әсері басқа топтарға қарағанда айтарлықтай, бұл ең алдымен модернизациялық дамуға орай олардың үлкен қалаларға жеке мақсаттарға байланысты (оқу, жұмыс т.б.) қоныс аударумен тығыз байланысты. Сол себепке байланысты жастар урбандалуда өзіндік жеке орны бар, одан бөлек, құндылықты өзгерістер тууда, бұл мәдени субмәдениеттің пайда болуы, нарықтық көзқарастар, жеке қарым-қатынастар, инфантилизм мен эгоизм, ауыл жастарының жаппай қалаға көшуі секіліді өзгерістерге алып келуде. Бұлардың барлығы мәдениеттанулық зерттеуді қажет етеді, тақырыптың мәдени-философиялық зерттеудің толық еместігі және универсалдығы жаңа сипаттар мен өзгерістер туғызуда. Жастар құндылықтарының өзгерістері бүгінгі жаһандану құбылыстарымен тығыз байланысты, бұл жаңа сипаттағы зерттеу жұмысының пайда болуына түрткі бола алады [1].

Соңғы жиырма жыл ішінде қазақ қоғамының мәдени, саяси және әлеуметтік құрылымы нарықтық түрлену жағдайына байланысты үлкен өзгерістерге ұшырады. Бұл өзгерістер қоғамның барлық саларын қамти отырып, біздің алдымызға көптеген шешуін талап ететін мәселелерді әкелді. Олардың бірі ретінде ХХІ ғасырдың ерекшеліктерінің бірі ретінде урбанизацияны айтуға болады. Урбанизация үрдісі қандай халықтың болмасын басынан ерте ме, кеш пе өтетін құбылыс. Урбанизация – адамзатты таратып орналасудағы қалалардың рөлі мен ара салмағына байланысты қалалық өмір салтын орнату сипатындағы тарихи процесс болып табылады. Бұл әлеуметтік стратификациялық қоғамда жаңа түрлену, экономикалық таптардың деңгейі анықталуда. Бұл өз кезегінде, Қазақстандағы бірден бір маңызды әлеуметтік теңсіздік параметр ретінде байқала бастады. *2021 жылғы 1 қаңтар еліміздегі халық саны 18877,1 мың адамды құрады, соның ішінде қалалықтар – 11149,7 мың немесе 59,1%, ауылдықтар – 7 727,4 мың немесе 41,9% адамды құрап отыр* [2].

Осыған орай урбанизация процесі кезінде ауылға немесе қалаға алып келер оң және теріс жақтарын қарастырған жөн.

Оң көзқарас ретінде урбанизация үрдісі экономика дамуына үлесін қосады. Егер ауылдан адамдар келсе қала тұрғындарының саны артады. Ал тұрғындар санының артуы елге түсер қаражаттың өсуіне алып келеді. Ауылдан келген адамдар қаланың көркейуіне үлес қосар болса, онда тек экономика емес қаланың технологиялық, мәдени және саяси әл-ауқатыда өсіп өркендейді. Мысал ретінде америкалық ғалым Адам Аланның айтуы бойынша ауылда тұратын тұрғындардың тез үйреніп алу қабілеті қалалық тұрғындарға қарағанда 3 есе жоғары кетеді. 2004 жылы жүргізілген қала мен ауыл адамдарынан тест алу барысында ауыл тұрғындарының 42,5% қабілетті болып шыққан ал қала тұрғындары 39% құраған [3]. Демек ауылдық адамдар жақсы дамыған, ол айтпасада белгілі ауылдық жерлерде таза ауа, егін шаруашылығы, керемет табиғат, ауылдың экологиясы қаланың экологиясына қарағанда бірнеше есе таза. Бұл көзқарсымды қорытып кетер болсам әрине білімді адамдар қазіргі таңда өте қажет, Әрине егер қала дамитын болса, онда біз ауылдық жерлерді дамыта аламыз.

Теріс көзқарас ретінде урбанизация үрдісінің адам өміріне алып келер кері әсерлерінде айта кеткен жөн. Яғни урбанизация экологияға зиян алып келеді. Урбанизация процесі кең ауқым алған жерлердің экологиялық жүйесі әлсірейді. Қала адамдарының саны артса адам әрекетінен шығатын антропогенді факторларда жылдам өседі. Демек экология ластанса адам денсаулығына алып келер әртүрлі зияны болады. Сонымен қатар жастар субмәдениетінің және қалалық ортаның әсері ауылдық жерде

шектеулі болғандықтан ауыл жатары арасында жаға ұрпақтан жаттану, аполистік, агрессивтілік секілді процестердің дамуына кедергі келтіреді.

Урбанизация үрдісі негізінен жастар категориясына әсері басқа топтарға қарағанда айтарлықтай, бұл ең алдымен модернизациялық дамуға орай олардың үлкен қалаларға жеке мақсаттарға байланысты (оқу, жұмыс т.б) қоныс аударумен тығыз байланысты. Елдегі тұрғындар нарықтық қозқалыстарға бейімделе алмауына байланысты және жұмысқа деген бәсекелестік секілді әр түрлі мәселелер орын алып отыр. Бұл мәселелерге сонымен қатар «монетизация» түріндегі әлеуметтік қызметтер; жұмыссыздық және қайыршылық деңгейдің өсуі; өмір сүру жағдайы және халықтық бөлінуі, әлеуметтік экономикалық инфрақұрылымының нашарлауы, ауылдық тұрғындар қалада жұмыс іздеу тапсырысының өсуі және басқада нарықтық қоғамда жарамсыз әрекеттер қосылды [4]. Сонымен қатар мемлекеттік қаржыдан және қолдаудан айрылған аграрлық сектордың қызметі және инвестиция едәуір төмен болды. Бұл факторлардың барлығы жұмыссыздық деңгейінің орын алуына және ауылдық тұрғындардың тұрмыс сапасының нашарлауына алып келді.

Қалалар көпшілігінде алуан этносты болып келсе, ауылда бір этносты басым болып келеді. Егер, ауылды жерде дәстүрлі ұлттық мәдениеттің белгілері басым болса, ал қалада сан алуан этностардың түрлі мәдениетінің нышандарын кездестіруге болады. Қалада жоғары оқу орындары, ғылыми мекемелер, театр, филармония, көрмелер және сол сияқты сан қилы мәдениетті құру және тарату құралдарының бай қоймасы шоғырланған болса, ал ауылды жерде бұл мүмкіншіліктер шектеулі. Қай заманда, қай қоғамда да тарихи дауылдардың, төңкерістер мен сілкіністердің ауыртпалығын ауыл тартты. Қазіргі өмір сүріп отырған қоғамымыздың – өзекті мәселелерінің бірі ауыл мен қала мәселесі. Осы ауыл мен қалаға қатысты негізгі мәселе қоғамымыздағы урбанизация негізгі процесі [5].

Урбанизация процесі адам өмірі жақсы жаққада жаман жаққада өзгерте алады тек ол адамдардың өз қолында. Барлық жағымсыз әсерлерді жою үшін көптеген жұмыстар жасалуы керек, бұларға кең ауқымды уақыт керек. Осы кезге дейін бұл урбанизация процесіне көңіл бөлінбей келді. Дамыған озық елдердің қатарына қосылу мақсатында әртүрлі жобаларды дайындап, тәжірибелік нәтиженің арқасында ауылдыда қаланыда дамытуымыз керек. Сонымен қатар барлық жерде барлық кезде балансты ортақ ұстау керек.

Қорыта айтқанда, қазіргі Қазақстан қоғамының дамуында урбанизация құбылысына үлкен мән беру керек. Урбандалудың қазіргі әсерінен елімізде үлкен – үлкен қалалық агломерация пайда бола бастады, ал кейбір ауылдар халықтан босап қалды. Бұл мәселеге мемлекетте араласып, реттеу тетіктерін іске қосқаны жөн болар еді. Қазақстан жері кең байтақ, ал онымен салыстыра қарағанда халқының саны аз. Мұның өзі халықтың қайта қоныстану үлгілерін жоспарлауды қажет етеді. Ауыл мен қаланың өзара байланысын жан-жақты зерттеу орынды. Әсіресе стихиялы түрде жүріп жатқан осы процесске мәдени-әлеуметтік, әлеуметтік-философиялық тұрғыдан талдау жасау алда тұрған маңызды шаралардың бірі. Қазақ қанша қалалық мәдениетті бойына сіңіргенімен оны өзінің менталитетіне сәйкестендіріп қабылдауы қажет. Ал дәстүрлі мәдениет ошағы – ауыл.

Пайдаланылған әдебиеттер.

- 1.Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2014 жылы 17 қаңтар.
- 2.Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі.
3. Харви Д. Урбанизация капиталы. /Пер.В.А. Вагина. D. Harvey The Urban Experience. – Oxford: Blackwell. 1989.
- 4.Аликбеков.Н.Б. Қазақстандағы урбанизация үрдісінің өзіндік ерекшеліктері // Философия тарихы : классика және қазіргі уақыт. Екінші Қасымжанов оқулары: Қожамқұлов Т.А., Мансуров З.А. Алматы 2005 – 325 - С. 25.

Клишина М.В., к.ф.н., профессор, Джабаева Г.Н., ст. преподаватель,
Шнайдер А. студент группы С 20-2, Абиев Д. студент группы ФКСМ-21-2
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г.Караганда, Республика Казахстан

БУЛЛИНГ И МОББИНГ КАК ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗИ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ И МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПОДРОСТКОВОМ И ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Проблема взаимодействия подростков, молодежи всегда привлекала внимание известных психологов и педагогов, среди которых можно назвать такие имена, как Г.А. Роков, В.П. Вахтерев, А.А. Реан, Я.Л. Коломинский, И.В. Дубровина, В.С. Мухина, Г. Крайк, М.В. Гамезо, Б.С. Волков и др. Большая часть исследователей высказывается в пользу того, что межличностное общение со сверстниками является одним из ведущих факторов в становлении и формировании личности подростков и молодых людей. Безусловно, взаимодействие в коллективе влияет и во многом предопределяет социальное и личностное развитие подростка и молодого человека. И с этим нельзя не согласиться. Почему и как это происходит?

У подростков и молодежи в результате взаимодействия в малой группе формируются навыки межличностного взаимодействия, закладываются нормы нравственного поведения, но в определенных условиях может формироваться агрессивное поведение [1]. Это связано с тем, что стремление к общению влияет на то, становится ли группа сверстников для школьника и студента ценной и привлекательной либо она проявляет враждебность в форме травли, нанесения оскорбления и даже совершения насилия? Значение такого фактора, как социометрический статус (положение ученика, студента в системе межличностного общения) довольно значительно, так как оно определяет направление развития личности школьника или студента в целом. Каждый подросток, каждый молодой человек стремится если не к лидерству, то по крайней мере, к паритетности в отношениях.

Проблема межличностного взаимодействия как процесса непосредственного и опосредованного воздействия субъектов деятельности друг на друга, порождающего их взаимную обусловленность и связь, способная сблизить или разъединить людей, основана на различных чувствах. Эти чувства являются основой межличностных отношений, они являются предметом изучения различных наук: философии, психологии, педагогики, генетики. Одни чувства: такие, как восхищение, восторг, радость, - объединяют. Другие же: как обида, гнев, зависть, - разъединяют людей и могут привести к агрессии. Причины, по которым люди совершают агрессивные поступки, остаются до сих пор, полностью не выясненными.

Понятие агрессия определяется чаще всего, в том числе в психологическом словаре, как целенаправленное деструктивное поведение, противоречащее нормам и правилам сосуществования людей в обществе. Агрессия наносит ущерб объектам нападения, причиняет физический вред людям, в том числе может вызывать негативные переживания, состояние напряженности. Агрессию надо понимать как модель поведения, а не как мотив или эмоцию: страх, подавленность и т.д.. Агрессивность - это безусловно стремление, готовность причинить другим моральный или физический вред.

Например, многие экстремистские лидеры, спекулируя на субъективных переживаниях тех, выступая против толерантности, единения, стремятся возбудить у своих жертв субъективное чувство реактивной враждебности к некоему врагу, борьба с которым якобы и есть борьба за справедливость. Манипулируя сознанием, распространяя

слухи, запугивая, унижая, подвергая социальной изоляции тех, кто подвержен их влиянию, экстремисты влияют на рост протестного, антигосударственного движения. Такое манипулирование приносит желаемый эффект в работе с теми, кто в младшем возрасте был агрессивен вследствие недостаточной произвольности поведения и несформированности моральных норм. В условиях некорректного воспитания эта особенность под воздействием определенных обстоятельств может закрепиться и перерасти в устойчивую черту поведения. В развитии детской агрессивности проявляется тот же закон, что и в развитии всех других форм отклоняющегося поведения. Нельзя забывать, что межличностные отношения являются формой проявления общественных отношений, а неблагоприятная образовательная среда может привести в процессе самоопределения как поиска своего места в жизни на подростковой стадии и в юности к готовности «смешать» свою идентичность с другим [2].

Насилие в образовательном учреждении может быть спланированным или спонтанным. Агрессивные действия могут происходить на территории образовательного учреждения, в его помещениях во время занятий, перемен, по пути в него и обратно, а также на мероприятиях, проводимых образовательным учреждением в другом месте (например, во время экскурсий, во время отдыха). Как не вспомнить 22 июля 2011 года, когда Брейвик цинично расстрелял 77 человек! При этом 34 убитых в возрасте между 14 и 17 годами. Участники насилия, испытавшие на себе агрессивность, но обладающие высоким чувством самодостаточности, скорее всего, будут использовать активные и утвердительные стили ответа на жестокое обращение и испытывать меньше отрицательных эффектов насилия, тогда как учащиеся с низким чувством самодостаточности будут отвечать на насилие пассивно и окажутся более травмированными в том числе и от осознания своей беспомощности. Кто же они, участники насилия, агрессоры, которые без видимых причин подобно Брейвику берут в руки оружие и убивают невинных? Какую ответственность они несут и должны нести?

Субъектами и объектами насилия в образовательном учреждении могут выступать педагоги, другие работники, учащиеся и их родители. Представитель любой из названных групп может оказаться инициатором насильственных действий, пострадавшей стороной или свидетелем.

Как мы должны воспитывать детей, подростков, молодых людей? Ударили по одной щеке – подставь другую? Ни в коем случае. Исследование Шарпа выявило, что главным защитным фактором в ответ на то, чтобы насилие не повторилось, является активная, а не пассивная позиция пострадавшего. Известно, что люди, которые уверены в том, что могут осуществить некоторый контроль над ситуацией, чувствуют себя сильными и продуктивными, испытывают психологическое, физическое и социальное превосходство. Дети, обладающие внутренним локусом контроля, уверенные в том, что они могут сами управлять событиями, чувствуют себя менее беспомощными, когда сталкиваются с травмирующей ситуацией, способны принимать более эффективные стратегии поведения. Эти дети могут бросить вызов ситуации насилия и стать ещё более сильными. Личностной чертой, в совокупности объединяющей активность, интернальный локус контроля, эффективные стратегии поведения и позволяющей справляться с жизненными трудностями, может стать жизнестойкость ребёнка.

Анализ результатов современных зарубежных и отечественных исследований показывает: субъектами и объектами насилия в образовательном учреждении могут выступать кто угодно: преподаватели, учащиеся, их родители. Мы рассматриваем то насилие, которое приобретает систематический характер и преследует своей целью закрепить власть и авторитет обидчика за счет унижения и обесценивания статуса пострадавшего в его собственных глазах и в глазах окружающих. Для обозначения этого вида насилия в отечественных и зарубежных исследованиях используется термин «буллинг», или «травля». Итак, буллинг – это систематическое, регулярно повторяющееся насилие. Кибер-буллинг (cyber-bullying), подростковый виртуальный террор, получил свое

название от английского слова bull — бык, с родственными значениями: агрессивно нападать, терроризировать, травить и т.п. Буллинг в образовательном учреждении — агрессивное преследование одного из членов коллектива школы или класса со стороны другого или всего коллектива. Травлю организует один (лидер), иногда с сообщниками, а большинство остаются свидетелями. Моббинг — частный случай буллинга, вид психологического давления, выраженный массовой травлей, обусловленного чаще всего завистью.

Из-за своей неопытности подростки и молодые люди особенно восприимчивы к традиционно принятым гендерным стереотипам. Они часто придерживаются мнения о том, что должны доминировать и поддерживать свою власть при помощи силы и жестокости. Это приводит к замешательству в момент принятия ответственного решения, им бывает трудно судить о том, какое поведение можно назвать нормальным, а какое — агрессивным, девиантным.

Что необходимо сделать для решения проблемы насилия в образовательной среде? Безусловно, лучший способ — профилактика. Профилактику необходимо начинать с первых дней учебного процесса, когда подросток только начинает учиться, чтобы адаптация к новым условиям обучения и проживания прошла более успешно. Как преодолеть влияние буллинга, кибербуллинга, моббинга, кибермоббинга, скулшутинга, основных направлений деструктивности и агрессивности в межличностном взаимодействии? Как не вспомнить знаменитые слова: не бойся врагов своих, в худшем случае, они могут убить тебя, не бойся друзей своих, в худшем случае, они могут предать тебя, бойся равнодушных, ибо именно при их безразличии враги убивают, а друзья предают. Одной из разновидностей буллинга является вербальный буллинг, где орудием служит голос, обидные жесты или действия, запугивание, изоляцию, вымогательство, повреждение и иные действия с имуществом

Школьный буллинг можно разделить на две основные формы:

1. Физический школьный буллинг - умышленные толчки, удары, пинки, побои нанесение иных телесных повреждений и др. (сексуальный буллинг является подвидом физического).

2. Психологический школьный буллинг - насилие, связанное с действием на психику, наносящее психологическую травму путём словесных оскорблений или угроз, преследование, запугивание, которыми умышленно причиняется эмоциональная неуверенность.

Что нужно знать родителям о собственных детях-подростках и как помочь ребенку пережить переходный период, чтобы избежать трагедии, подобной буллингу, скулшутингу? В первую очередь, родителям стоит научиться контролировать себя и свои эмоции. Необходимо проявить уважение к ребенку, к его праву быть самостоятельным. Необходимо помочь ребенку понять, что именно вызывает у него негативные эмоции.. Зная причину проблемы, легче найти ее решение.

В работе с первокурсниками в образовательных учреждениях можно прибегнуть к различным разноплановым внегрупповым мероприятиям. Это помогает вырабатывать такие качества, как обязательность, ответственность, дисциплинированность. Они на деле поймут, что успех любого дела зависит от четкой взаимосвязи участников мероприятия, от того, насколько они могут надеяться друг на друга, от командного духа. Работа с учащимися является важным этапом борьбы с насилием и жестоким обращением в учреждении образования разнообразна: беседы, лекции, тренинги, упражнения, игры с целью сплочения коллектива группы (педагог-психолог), диагностические исследования.

Список использованной литературы:

1. Фурманов И. А. Агрессия и насилие. Диагностика, профилактика и коррекция. — СПб.: Изд-во «Речь», 2007. 479с.

2. Андреева Г.М. К вопросу о кризисе идентичности в условиях социальных трансформаций [Электронный ресурс]. // Психологические исследования: электрон. Научн. Журн. 2011, №6 (20). URL: <http://psystudy.ru> (дата обращения: 11 час. 4.04. 2022). 0421100116/0060.

Құрақбай А., 228 топтың студенті
Ғылыми жетекші – PhD доктор Н.М.Балпанов
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы қаласы

АЙМАҚТАҒЫ ЖАРНАМА НАРЫҒЫ

Жарнамалық нарықты зерттеудің өзектілігі әлемдік экономикалық дамудың сапалы жаңа жағдайларында тауар өндірушілердің өсіп келе жатқан бәсекелестігіне байланысты. Бұл факторлар тауарлар мен қызметтерді нарықтарға жылжыту проблемасын өзекті етеді, сонымен бірге компаниялардың бәсекеге қабілетті орналасуы үшін жарнаманы пайдаланады. Бүгінгі таңда жалпы коммуникациялық саясат, сондай-ақ компаниялардың жарнамалық стратегияларын әзірлеу мәселелері олардың маркетингтік тұжырымдамаларында басты орындардың бірін алады. Бұл жарнамалық қызмет өзінің маңызды мазмұны бойынша компанияның маркетингтік саясатының маңызды бөлігі болып табылатындығымен түсіндіріледі. Ал ол болса, компанияның мақсатты нарықтардағы позициясына айтарлықтай әсер етеді. Қазақстан Республикасында жарнама қызметтерінің нарығы біраз уақыт дамудың жеткілікті төмен деңгейінде болды. Қызметтердің негізгі үлесін ағымдағы мәселелер бойынша жұмыс істеген және ұзақ мерзімді жоспарлау туралы ойламаған аймақтық компаниялар ұсынды. Қазір Қазақстанға жаңа медиакорпорациялар келіп жатыр, олар көбінесе ұсақ компанияларға қарағанда тиімдірек. Өндірушілер арасындағы бәсекелестік өте жоғары, нәтижесінде көптеген компаниялар өз өнімдерін жылжыту мәселелеріне аса мән береді. Тұтастай алғанда, Қазақстанның жарнама нарығы ТМД елдері аумағында көлемі бойынша Ресей мен Украинадан кейінгі үшінші болып табылады. Жарнамалық қызметтер нарығында ірі ойыншылардың пайда болуына байланысты танымал жарнама түрлерінің кеңейіп байқалады [1, 3 б.] Кең аудиторияны тез қамту мүмкіндігі, дизайнның технологиялық тәсіліне ие болу жарнаманы бүкіл өндіріс жүйесін өзгертетін маңызды факторға айналдырады. Мәдени ақпаратты тарату құралы ретінде ол адамның мәдени алмасудағы мәдени құндылықтарды игеруінде және оның нақты әлеуметтік типтік көріністерінде проективтік рөл атқарады. Жарнама ақпаратты, ал жанама түрде адам мен қоғамды жобалайды. Күнделікті мінез-құлық салаларына жүгінетін жарнама адамның қарым-қатынасы туралы түсінікті және стереотиптік идеяларды бекітеді, адамнан өзін жеңуге күш салуды талап етпейді, ол тұрақты өмір сүру жағдайлары ретінде жұмыс істейтін өмірлік бейнеқосылғыларға жүгінеді. [2, 100 б.] Жарнаманың қоғамға зор ықпалы бар екенін негізге ала отырып, қазақстандық жарнама нарығын одан әрі дамыту және кеңейту қажет. Психологиялық заңдылықтар мен механизмдерді ескере отырып, шығындарды арттырмай және оны өндіру технологиясын қиындатпай, жарнамалық коммуникацияның тиімділігіне айтарлықтай әсер етуге болады. Жарнама өнімдерін жасауға психологиялық тұрғыдан қарау: жарнама мен фирмалық атрибутиканың психологиялық сараптамасы тұтынушыға әсер ету механизмін жетілдіруге мүмкіндік береді. Дұрыс құрылған жарнама беру маркетингтің жүз пайыз сәттілігіне кепілдік бермейді, бірақ жарнаманың ұсынушы функциясы саласындағы психологиялық қателіктерден туындаған күтпеген сәтсіздіктерден аулақ болуға көмектеседі. [3, 130 б.]. Аймақтық нарық өндірушілер мен тұтынушылар арасындағы тауарларды сатып алу және сату, сұраныс пен ұсыныстың аумақтық бөліністегі ара-қатынасы және оған әсер ететін факторлар туралы қатынастардың жиынтығымен анықталады. Бұл нарық неғұрлым кең ұғым екенін және

оны сипаттау үшін нарықтың жұмыс істеу механизмін негіздейтін теориялық тұжырымдамадан бастау керек дегенді білдіреді. Демек, салауатты бәсекелестік ұлттық экономиканың, оның ішінде аймақтық экономиканың әлеуметтік-экономикалық дамуына жағдай жасады. Жарнама нарығы - аймақтық нарықтың жаңа сегменті. Көптеген зерттеулерде жарнама нарығы қызмет көрсету нарығының сегменті ретінде қарастырылады, сонымен бірге қызмет көрсету саласын дамыту бағыттарының бірі болып табылады. Бірақ ғылыми экономикалық әдебиеттерде жарнама нарығын дамытудың аймақтық ерекшеліктері туралы зерттеулер аз. Осыған байланысты жарнама нарығы сияқты нарық сегментін дамытудың аймақтық аспектілерін негізделеді. Нарық ұлттық деңгейде ғана емес, өңірлік деңгейде де айтарлықтай күрделі тетікке ие. Өңірлік деңгейде нарықтың даму ерекшеліктері ұлттық деңгейде кездеспейтін көптеген факторларға байланысты. Мұндай ерекшеліктерге мыналар жатады: аймақтың географиялық орналасуы, тұрғындардың менталитеті мен мінез-құлқы, осы аймақта бар дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар және басқалар.[4, 122 б.] Жарнамалық өнімдер нарығының өзіндік ерекшеліктері бар. Онда жарнама берушілер мен жарнама өнімдерін шығаратын субъектілер басты ойыншылар ретінде әрекет етеді. Олардың "ойын ережелеріне" байланысты тек аймақтық жарнама нарығының ғана емес, сонымен қатар - тауарлар мен қызметтер нарығының дамуы. Күн сайын жарнама өнімдері субъектілерінен БАҚ және Интернет желісі арқылы тұтынушыларды қызықтырмайтын жарнама алуға болады. Теледидарды, радионы немесе компьютерді қосып, көрерменге ешқандай әсер етпейтін бірдей жарнаманы ондаған рет естуге немесе көруге болады. Осыдан екі қорытынды шығады: біріншіден, жарнама берушілер жарнамалық өндіріс субъектілерінен жарнамалық өнімнің бағасын анықтауда маңызды болмайтын жеткілікті үлкен тиражды талап етеді. Екіншіден, жарнама өндірісінің субъектілері үшін жарнаманы көрсету немесе жүзеге асыру маңызды табыс көзі болып табылады. Офлайн және интернеттегі заманауи жарнама нарығын талдауға арналған материалдардың негізгі бөлігі елордадағы және басқа да ірі қалалардағы қызмет нәтижелеріне бағытталған. Сондықтан, ұсынылған ақпаратты кейде ел аймақтарындағы жалпы жағдайға сәйкес келмеу тұрғысынан мүлдем маңызды емес деп санауға болады. Қазіргі уақытта жарнама саласының өңірлік деңгейде даму қарқынының артуына қарамастан, бірқатар проблемалар әлі де шешілмеген күйінде қалып отыр. Ұзақ уақыт бойы аймақтардағы жарнаманың өркендеуіне кедергі келтіретін негізгі параметрдің бірі білікті кадрлардың болмауы деп аталды. Тиісті дайындық еліміздің ірі қалаларында шоғырланған бірқатар оқу орындарында ғана жүргізілді. Уақыт өте келе білім беру бағдарламалары жүзеге асырылды, бұл тіпті елдің ең кішкентай оқу орындарына жарнама, маркетинг және т.б. саласында мамандандырылған кадрларды даярлауға мүмкіндік берді. Бұл жолы мәселе мамандардың тапшылығында емес.. ХХІ ғасырдың ерекше серпінімен және қозғалысымен ерекшеленетініне қарамастан, тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді ілгерілету үшін тиімді шешімдердің басым бөлігі ұзақ мерзімді перспективаларға бағдарланған. Басқаша айтқанда, жарнамаға ірі инвестициялар бірден өтелмейді. Мұның айқын дәлелі іздеу жүйесін оңтайландыру болады. Оның әсері науқан басталғаннан кейін 3-4 айдан кейін ғана байқалады. Дәл сол вирустық маркетинг бір аптадан кейін жұмыс істей алады немесе бірнеше ай ішінде нақты нәтиже бермеуі мүмкін. Жарнама көлемін ұлғайту есебінен және меншікті жарнама кеңістігі құнының өсуі есебінен нарықты дамыту, өсіп келе жатқан көлемде жарнаманы алудың, сақтаудың және пайдаланудың технологиялық мүмкіндіктерін ұлғайту, экономикада, саясатта, мәдениетте жарнаманы пайдаланудың өсу мүмкіндіктерін жасау, жарнама нарығындағы жетекші көшбасшылардың бюджетін ұлғайту, сондай-ақ орта және кіші брендтердің жылжуына мүмкіндік беру қажет жарнама берушілер, ол үшін жарнамалық қызметтердің бағасын төмендету қажет. Жарнама берушілер жарнамалық жобаны клиентпен жұмыс істеуге икемді бола отырып, кәсіби түрде дамытуы керек. Жарнама агенттіктерінің жұмысына жоғары білікті қызметкерлерді тарту және өз қызметкерлерін дамыған жүйелі оқытуды пайдалану, тиімді стратегиялық жоспарлау тәжірибесін қабылдау, жарнама нарығында

өнімді жылжыту мүмкіндіктерін кеңейту, клиенттермен қарым-қатынасты барлық деңгейлерде құруды үйрену қажет.

Осылайша, келесі қорытынды жасауға болады:

Ең көп сұранысқа ие теледидар, медиа-нарық құрылды, көптеген әмбебап және мақсатты аудитория бойынша сегменттелген БАҚ бар.

Интернет-жарнама көлемінің және желіде ұсынылған кәсіпорындар санының белсенді өсуі байқалады. Қазақстанда баспа БАҚ-дар көбейе түсуде, бірақ олардың жалпы таралымы дерлік өсіп отырған жоқ. Баспа БАҚ аудиториясы өсіп қана қоймай, тіпті азайып келеді және көптеген жарнама берушілер өз бюджеттерін теледидардың пайдасына қайта бөледі.

Қазақстандық жарнаманың салалық құрылымы көбіне Батысқа ұқсас. Біздің нарықта әлеуметтік жарнамасы бар мемлекет және қаржы секторы (ең алдымен банктер) сияқты Батыс үшін дәстүрлі жарнама берушілер өз қызметін бастайды.

Қазақстандық жарнама нарығын кеңейту және дамыту үшін ірі өнеркәсіп салаларына көбірек көңіл бөлу, орта және шағын жарнама берушілердің брендтерін жылжыту, жарнама агенттіктері қызметкерлерінің кәсіби сапасын арттыру ұсынылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Антонов Л.В. Развитие рекламного рынка: международный аспект // Социально-экономические явления и процессы. - 2012. - № 12(046). - С. 36-40.
2. Шохоров А.В. Исследование особенностей рынка рекламы в России // Вестник Псковского государственного университета. Серия: Экономика, право и управление. 2015. - № 1. - С.92-100.
3. Банковский статистический бюллетень за 2015 год. Выпуск 12 (245). - 130 с.
4. Банковский статистический бюллетень за 2020 год. Выпуск 12 (305). - 122 с.

Қырғызбай А.Д. 10 Ә сынып оқушысы
Ғылыми жетекшісі – Бакмаганбетова А.А.

Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданы «Сарышаған кентіндегі жалпы орта білім беретін мектеп» КММ

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ЗАМАНАУИ ӨЗГЕРІСТЕРГЕ БЕЙІМДЕУ МӘСЕЛЕСІ

Бүгінгі күні біздің өміріміз он жыл бұрынғыдан адам танымас дәрежеге дейін өзгеріп кеткеніне барлығымыз куәміз. Салыстырмалы түрде алсақ, біздер мектеп қабырғасында жүрген заманда қазіргі заманауи технологиядан қалай алыс болсақ, қазіргі өсіп келе жатқан ұрпақ үшін халқымыздың тарихи, мәдени және рухани мұрасы сондай алшақ десек, өкінішке орай, асырып айтқан болмаймыз. Осыған дәлел ретінде жаңа уақыттың жазушылары былай қойғанда, қазақ әдебиетінің Абай, Шәкәрім, Мұхтар сынды алып тұлғалардың шығармаларын танымайтын, оқымайтын ұрпақ келуі әбден мүмкін екенін айта кету керек. Бұл мәселе тек біздің ғана басымызға төнген бұлт емес, бүгінде барлық жер бетінде белең алып келе жатқан үрдістің түпкі тамыры мынау заманда қарқынды дамып жатқан ғылыми-техникалық прогресспен сабақтас екені белгілі. Шын мәнінде, бұл құбылыс болашақта өзімізді ұлт, тіпті, мемлекет ретінде жоғалту қауіпін тудыратын өте залалды өзгеріс екеніне ешкімнің таласы жоқ шығар. Қазіргі заман жағдайында кез келген мемлекеттің тарихи, мәдени және рухани мұрасы қоғамның даму деңгейін және оның өркениет ретіндегі жетістіктерін айқындайтын өлшем екені қоғамның, әсіресе, жастардың назарынан тыс қалып келеді. Ал тарихқа көз жүгіртсек, өткенді адамзат әрқашанда өзіне сабақ еткенін, болашақты болжап қана қоймай, көптеген дағдарыстық жағдайлардан шығу, дағдарысқа қарсы шаралардың дұрыс алгоритмін құруға

ынталандырушы ретінде қолдана білген. Қазіргі заманауи талапқа сай жастар арасында үлкен белең алған мотивация, аффирмация, сананы өзгерту тақырыбында, заманауи тілмен атағанда трендтегі нон-фикшн жанрындағы әдебиет өте кең таралып кетті. Қазіргі қоғам еш нәрсемен шектелмей өмір сүруге дағдыланғандықтан, түштеп келгенде, оның физикалық қажеттіліктері руханилықтан жоғары тұрады, бұл адамды сөзсіз тығырыққа тірейді. Егер тән саулығы адамның не жеп-ішкеніне байланысты болса, оның рухани саулығы қандай әдебиет оқығанына байланысты.

Біздің еліміз тәуелсіздікке ие болғаннан кейін нарықтық қарым-қатынас дамып, өмірдің жан-жағын қамтығанына байланысты, қоғамның әдеби қызығушылығы нарық жағдайда практикалық қолдануға бағытталған шет ел әдебиетіне қарай бет бұрды.

Мысал ретінде американдық журналист Наполеон Хиллдің «Ойлан және бай бол» кітабын алайық. Бұл кітап бай болудың сынақтан өткен жоспарын ұсынып, қалай әрекет ету керектігін, адамға өмір бойы алға ұмтылуға, бақытын реттеуге және байлықты арттыруға көмектеседі деп алдыңғы сөзде айтылады. Бұл кітапта, біреуге күш пен қуат беріп, басқаларды енжар қалдыратын не екенін, неліктен кейбіреулер тағдырдың қатал соққыларына немқұрайлы қарамай, болашақты қиыншылықтардың шиеленісінде көріп және көздеген арманына қол жеткізетіні, ал басқалары үмітсіз күш-жігер жұмсаса да, шексіз қателіктер жіберіп, ешқашан ештеңеге қолы жете бермейтіні туралы және осы жәйіттердің себебі адамның өзінде екені жазылған. Көптеген жылдар бұрын Наполеон Хилл планетадағы ең бай адамдардың бірі Эндрю Карнегимен әңгімесінде осы сұрақтардың жауабын тапқан сыңайлы. Карнеги Хиллге бүкіл әлемге үлгі болатын табысқа жету формуласын әзірлеуге кеңес берген. Сонымен бұл кітап табыстың құпиясын ашады және әрекет жоспарын ұсынады, ол сізге барлық кедергілерді жеңудің, барлық мақсаттарыңызға жетудің және табысты бизнесмен болудың бірден-бір адастырмайтын жолын көрсетеді дейді автор. Бұл кітап сізді өмірді өзгерту энергиясымен тербетіп, біраз уақыттан кейін сіз өзіңізге сенімді адамдар неліктен үлкен байлыққа ие болып, бақытты болатынын түсінесіз - өйткені сіз өзіңіз де солай боласыз деп кепіл береді автор.

Н. Хилл жиырма бес жасынан бастап әйгілі адамдардың сәтті мансабы туралы мақалалар сериясын жазумен айналысады, олардың біріншісі Эндрю Карнеги болды. Хилл Карнегидің тапсырмасы бойынша бес жүз ең табысты американдықтардан егжей-тегжейлі сұхбат алып адамдарға қолайлы табыстың әмбебап формуласын әзірлеуі керек еді. 1928 жылы Карнегимен маңызды әңгімеден кейін тура жиырма жыл өткен соң Хилл өзінің жеке табыс философиясының нұсқасын жариялады. Біраз уақыттан кейін ол өзінің жиырма жылдық «Ойлан және бай бол» жобасын жүйелеу және жетілдірумен айналысуды шешті. Қысқаша кітап мазмұнына келетін болсақ, Н.Хилл адамның ойы материалды екенін, бастаған әрекетті тастамай алға жүру керектігін айтады. Сонымен қатар, адам бар жан дүниесімен алдына қойған мақсатына жетуді аңсау керектігін, ол үшін жоспар құруды, сенім мен сананы бекітуді, білім алуды, қиял мен ойды жүзеге асыруды тәптіштеп үйретеді[1].

Ал осы кітаптағы адам өмірін өзгерту бағдарламасы өзіміздің ұлттық санамызда ғасырлар бойы жазылған ақиқат екенін біз қазақ халқының дана сөздерінен, шарифат дәстүрінен көруге болатынын, күллі дала философиясы тұнып тұрған мотивация мен аффирмация жиынтығы екеніне көзімізді жеткізетін белгілі абайтанушы О. Жәлелдің «Харекет» кітабы деп айтуға болады. Бұл монографияда Абайдың «Адам бол – мал тап» концепциясына негізделген, жоғарыда айтылған Н.Хиллдың ұсынған бағдарламасына ұқсас Абайдың, Мәшһүр Жүсіптің, Шәкәрімнің тағы да басқа ұлы дала ғұламаларының шығармаларындағы «адам болу» үгіт-насихатын бүгінгі күнде керемет мотиваторлық материал ретінде О. Жәлел өз оқырманына ұсынады[2].

Осы орайда Абайдың қара сөздеріне бір сәт көңіл бөлейікші. Осы қара сөздерден бүгінгі күннің мал табудан бастап уайым-қайғыдан шығу туралы психологиялық консультация (қазір тренд болған депрессия мен стресске қарсы), бала тәрбиесі, өзін тәрбиелеу тағы да басқа сол секілді заманауи актуалды сұрақтарға жауап табуға

болады[3]. Ия болмаса, Мәшһүр Жүсіптен кедейліктің үш ағайынды рух кемшіліктерінің кежірлік

(мен неге әрекет етуім керек деген адам бойындағы қырысықтық мінез), жалқаулық және ұйқының себептері туралы және онымен күресу жолын көреміз. «Әңгіме», «Бәрі қысқа, еркін дүниеге келеді екен», «Кедейлікке үш қырсық оралады», «Күн шықпай ерте тұрып», «Білмейді ел өнерлісін, аулақ болар» өлеңдерінде жастарды еңбекке, өнер-білімге, егін салуға, сауда істеуге шақырады. Ал, ел ішінде бос тентіреп кәсіпсіз жүрген кейбір желбуаз бозбаланы сынап мінейді: Өзінің малын күтіп баға алмайды, Бір тиын қолдан кетсе таба алмайды. Бір саңлау оймен іздеп табары жоқ, Біреудің айтқан тілін тағы алмайды [4, 222 б.]. Адамның сағы сынып, бір жолы болмай сәтсіздікке ұшырағанда М. Мақатаевтың «Шыда, шыда» өлеңінің төмендегі жолдары өмірге деген көзқарасыңды өзгертуге күш-жігер беріп, құлшынысыңды арттыратын мотиваторлық өлең деуге болады:

Шыда, шыда
Шыдай түс, шыда тағы
Шыдамдыны мына өмір ұнатады
Үміттің Құлан иек құла таңы,
Әйтеуір бір атады, бір атады...
Өкінбе, өкпелеме, бүгініңе,
Өмір, өмір!
Болмайды түңілуге,
Мәңгі сені жазбаған сүрінуге,
Қайта тұрып, қақың бар жүгіруге[5]...

Қортындылай келе, қазақ халқының әдеби мұрасын бүгінгі күннің заманауи сұранысына бейімдеуге потенциалы мол екендігін жеткізіп жатқан жайымыз бар және ол мүмкіншілікті жүзеге асыру үшін сіз бен біз болып әдеби байлығымызды кешенді түрде жүйелеу жұмыстарын атқарсақ, оның қарымтасы көп күткізбей саналы да білімді ұрпақпен қайтарылатынына кәміл сенеміз. Бұл жерде қозғап отырған тақырып, әрине, бір мақала көлеміне сыя кететін дүние емес, бірақ әдебиет саласындағы мамандарға құлаққағыс ретінде және қазіргі жастар арасына қазақ әдебиетімізді кең таратуды осындай жолмен дәріптейік деген біздің ойымыз ғана.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Хилл Н. Ойлан және бай бол. Электрондық ресурс URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=9064&p=1 (анықтама күні 02.04.2022)
2. Жәлелұлы О. Харекет. Монография.Зерттеу мақалалары. Алматы.: 2018.Samga. - 400 б.
3. Абайдың қара сөздері. Электрондық ресурс URL: <https://abai.kz/post/6> (анықтама күні 02.04.2022)
4. Мәшһүр Жүсіп Көпеев / Құрастырушылар: С.Е. Нұрмұратов, Б.М. Сатершинов, А.Д. Шағырбаев. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2013. – 359 б.
5. Мақатаев М. Шыда,шыда. Өлең. Электрондық ресурс URL: <https://bilim-all.kz/olen/1129> (анықтама күні 02.04.2022)

Мухаметқали Р.Н. 10 «А» сынып оқушысы
КММ №135 «Жалпы білім беру мектебі» Алматы қаласы.
Ғылыми жетекші – PhD доктор Н.М.Балпанов

ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ

Аңдатпа. Мақалада мәдениетаралық өзара коммуникация мен оның толеранттылықпен байланысы қарастырылады. Толеранттылық мақалада мәдениетаралық

коммуникацияны дамытудың қажетті шарты ретінде ұсынылған. Толеранттылық - мәдениетаралық коммуникацияның әмбебап адамгершілік қағидасы, мәдениетаралық қатынастарды тиімді етудің қажетті шарты, мәдениетаралық қарама-қайшылықтар мен дау-дамайларды шешу түрі ретінде орын алады.

Тірек сөздер: Мәдениетаралық коммуникация, қарым-қатынас, толеранттылық, төзбеушілік, тәрбие, ұлт, шыдамдылық, сабырлық, мәдени ерекшеліктері, мәдениетаралық өзара іс-әрекет, адамгершілік қағидасы, дәстүрлер, құндылықтар, медиакеністік.

Мақаланың мақсаты: толеранттылық пен мәдениетаралық қарым-қатынастың ара байланысын айқындау, толеранттылық пен мәдениетаралық қарым-қатынас мәселелеріндегі жоғары білім берудің рөлін анықтау.

Біздің ойымызша, көп ұлтты Қазақстан мемлекеті үшін аса маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Толеранттылық және мәдениетаралық коммуникация қатынастары ерекше мәнге ие, себебі бұл жедел дамып келе жатқан ақпараттық әлемдегі жаһандану процестерінің күшеюінен туындап отыр.

Бір жағынан, бұл ұлттық бірегейлікті сақтау үшін мәдениеттерді оқшаулауға ұмтылу, екінші жағынан, әртүрлі мәдениеттердің өкілдері арасында тең қатынастардың шұғыл қажеттілігі туындап отыр, олардың негізі толеранттылық пен мәдениаралық коммуникация болып табылады.

Біздің ойымызша, әртүрлі мәдениеттер өкілдерінің толеранттылығы мен мәдениетаралық байланысы қоғамдағы бейбітшілік пен тепе-теңдікті қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Толеранттылық – адам құқығы мен бостандығы. Ол қарапайым тұрмыста көршінің көршіге деген төзімділігінен бастап, кең ауқымда мәдениеттер арасындағы, діни конфессиялар арасындағы, ұлттар, ұлыстар, тілдер арасындағы өзара төзімділікті білдіреді. Толеранттылық түрлі халықтардың, ұлттардың және діндердің ерекшеліктеріне қатысты қажет болатын қасиет. Толерантты болу - өзгелердің құндылықтарын бөліп - жармау арқылы танып білу, құрметтеу дегенді білдіреді. Жаһандану жағдайында толеранттылық жеке басын қуәландыру мәселесі ретінде қарастырылады.

1996 ж. ЮНЕСКО орта мерзімді стратегиялар шеңберіндегі «Бейбітшілік-құрылысы стратегиясына қосқан үлесі үшін» 1996 - 2001 жылдары жарияланды және «Бейбітшілік мәдениетіне арналған пәнаралық жоба қабылданды». Жобаның негізгі тезисі: «Адамдар санасына бейбітшілікті орнату». [1].

Қазіргі Қазақстан көпұлтты халық болғандықтан мәдениетаралық қарым-қатынастың толеранттылық принципін қалыптастыру мәселесі өте маңызды. Осы ретте, тиімді қарым - қатынас жасау үшін төзімділік мәдениетті дамыту, бір - бірінің ұлттық ерекшеліктеріне деген өзара сыйластық мәдениетті дамыту өте қажетті болып отыр. Мұндай өзара сыйластық қарым - қатынастың болмауынан, көбінесе этникалық және діни аралық қақтығыстар, шиеліністер, дау - дамайлар туындап отыр.

Толеранттылық (лат. *tolerantia* — төзімділік, көнбістік) — басқа ойға, көзқарасқа, наным-сенімге, іс-әрекетке, әдет-ғұрыпқа, сезім-күйге, идеяларға төзімділік, жұмсақтық көрсете білу қасиеті. Толеранттылық — адам құқығы мен бостандығы, плюрализммен қатар негізі демократиялық принциптердің бірі болып есептеледі. Толеранттылық — қоғамның жалпы және саяси мәдениетінің деңгейінің көрсеткіші [2,б.416].

Толеранттылық - мультимәдени саясатының құрамдас бөлігі - түрлі мәдениет жақтаушылардың бірлесе тұра алуының үрдісін қолдау.

Біздің, яғни қазіргі қоғамның мақсаты - барлық халықтармен, діндермен бейбітшілікте өмір сүру, өзгелерді қудаламай бір - бірімен татуластыру, сенімдерін өшірмей нығайту, арандатушылыққа жол бермеу, келеңсіз жағдайларды болдырмау, өзге дін ұстанушылардың сезімдеріне тіл тигізбеу, қорламау, тайталаспай әулетті болу. Біз халықтар арасындағы бейбітшілік пен шынайы достық қарым - қатынас орнатуға өз

үлестерімізді қоса аламыз. Ол үшін ең бастысы жас ұрпаққа дұрыс тәлім - тәрбие беруіміз керек, адасқандарды оң жолға бағыттауымыз керек, қылмыс жасаудың алдын алуымыз қажет. Осы ретте, толеранттылық - екі жақтың өз дұрыстығын келтіре отырып бір - бірін тыңдай алады және диалог орнатуға мүмкіндік береді. Диалогтың негізі - толеранттылық, өзара ой ашықтығы, «бөтенді» өзім деп қабылдап, ынтымақтастықта болу. Толеранттылық пен диалог тұлға аралық қарым - қатынасты ізгілендіре отырып, бір - бірін түсінуге діни ұйымдармен ынтымақтастықта болуға, ортақ өзекті мәселелерді талқылау арқылы шешу жолдарын қарастыруға мүмкіндік береді. Сол себепті, тұрақты мәдениетаралық диалогты қамтамасыз ету мен ұлтаралық келісімді нығайтуда қолдау көрсету керек. Егерде толеранттылық болмаса, өзге мәдениеттерді, құндылықтар мен наным - сенімдерді дұрыс қабылдау және өркениетті қоғам құру мүмкін болмас еді. Бүкіл әлемде толеранттылық теңдікті құрметтеу, адамзат мәдениетінің, наным-сенімінің көптүрлілігін мойындау және басымдықтар мен зорлық-зомбылықтан бас тарту ретінде қарастырылады.

Толеранттылық екі өзара байланысты ерекшеліктерді қамтиды: өз позициясы мен басқа адам позициясы немесе бөтен адамдар тобы позициясы арасындағы айырмашылықтарды анықтау мүмкіндігі; субъекті позициясын салыстыра қарағанда басқа позициямен айналысатын адамдар тобы мен жеке тұлғаларды құрметтей білу қабілеті [3, б. 411].

Мәдени әртүрлілік пен мәдени айырмашылықтарды түсіну, қабылдау мәдениетаралық коммуникацияның дамуына ықпал етеді.

Қазіргі Қазақстан көпұлтты мемлекет болғандықтан, толеранттылық пен мәдениаралық қарым-қатынас мәселесі егжей-тегжейлі зерттеуді қажет ететін негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Қазақстандық қоғамның көпұлттығы арқасында мәдениеттердің жақындасуы, олардың өзара әсер етуі орын алатынын біз жоққа шығара алмаймыз.

Ал, коммуникация үрдісінде мәдени сәйкессіздікке практикалық талдау жүргізу үшін іргелі теориялық негіз болып табылатын базалық терминологиялық аппаратын қарастырып көрсек. Ең алдымен коммуникация ұғымының өзіне тоқталайық. Коммуникация сөзі латынның *communico* – ортақ етемін, байланыстырамын, араласамын [4, б.207] сөзінен шыққан. Адамдар қоғамында коммуникация (орыс тілінен басқаларында тәрізді) араласуды, ой, білім, сезім, мінез – құлық әдебімен және басқаларымен бөлісуді білдіреді [4, б.341]. Араласу бірге өмір сүру қажеттілігі тудырған субъектілердің араласып, құраласуы ретінде көрінеді. Араласу үрдісінде қызметтің түрлерімен және нәтижелерімен, идеяларымен, сезімдерімен, ұстанымдарымен және сол сияқтылармен алмасу жүреді. Араласудың өзі социумды ұйымдастырып, адамның өз мінез-құлқын басқалардың іс-әрекетімен, мінезімен үйлестіріп, өмір сүріп, дамуына мүмкіндік береді. Алайда «коммуникация» мен «араласу» барабар ұғым емес, олардың ортақ, сонымен қоса айырықша нышандары бар. Ақпарат алмасу мен беру үрдістеріне қатыстылығы мен ақпарат беру құралы ретінде тілмен байланыс олар үшін ортақ болып табылады. Айрықша нышандары сол ұғымдардың түрлі көлемдері мен мазмұнында. Араласу – серіктестердің өзіне және бірлескен қызметіне қатынасының әрқилы түрлері қалыптасып дамиды.

Коммуникация - өзара түсінікті мақсат етіп қойған және түрлі құралдардың көмегі арқылы берілетін түрлі сипаттағы және мазмұндағы ақпарат алмасудың әлеуметтік шартты үрдісі [5, б.36].

Коммуникация – ой алмасу, «кейбір ой - мазмұнды тілдің көмегімен хабарлау немесе беру» [5, б.200].

Жеке тұлғаның бойында осы аталған аспектілердің барлығының жинақталатынына қарамастан мәдениетаралық коммуникация деңгейіндегі әрекеттің де өз ерекшеліктері болады. Ол мәдениетаралық деңгейдегі сұхбаттасушыдан тек қана сол сәттегі қатысым құралына айналып отырған тілді білуді ғана емес, сонымен бірге сол елдің мәдени деректерінен де хабардар болуды талап етеді. Ондай деректер сол халықтың адамгершілік туралы, діні туралы көзқарастары мен ділінен, мәдени құндылықтарынан мәлімет береді.

Екі жақты немесе көп жақты мәдениеттер сұхбаттастығын үйлестіру – тек қана бір-бірінің мәдениетіне түсіністікпен және құрметпен қарағанда ғана мүмкін болатыны дәлелденген құбылыс.

Төзімділік жеке адамның әлеуметтік және мәдени өмірінің күрделі құрылымы ретінде әлеуметтік және мәдениаралық коммуникация процесінің ажырамас құрамдас бөлігі, қарым-қатынаста жетістікке жетудің кепілі мен механизмі болып табылады. Мәдениетаралық коммуникация, өз кезегінде, әртүрлі халықтардың байланыстырушы буыны ретінде маңызды рөл атқарады, бір қарағанда әртүрлі мәдениеттердің біртұтастығын қамтамасыз етеді. Мәдениетаралық коммуникация, өзара іс-қимыл өзара толеранттылық, өзара жауапкершілік, қақтығыстарды, оның ішінде этникалық мәселелерді шешудің өзара қолайлы жолдарының басымдылығы арқылы қамтамасыз етіледі.

Мәдениетаралық коммуникациядағы толеранттылық тәсілі жеке адамның немесе топтың белгілі бір мәдени ерекшеліктерін білдіреді, бұл көптеген ерекшеліктердің кейбіреулері ғана, және олар басқаларды бағындыра алмайды, және айырмашылықтарды сақтау үшін әрекет етеді. Адамның сезімдері оны түсінуді ынталандырады немесе оған кедергі жасайды, оның шекарасын белгілейді. Осы салыстыру барысында өзге мәдениет әлеміне бейімделу орын алады.

Мәдениетаралық өзара түсіністікке, шыдамдылыққа, төзімділікке, татуласуға үйрету керек және жоғары оқу орындарының міндеттерінің бірі - оқу материалының мазмұнын жақсарту және толеранттық білім беруді ұйымдастыру.

Мәдениетаралық коммуникацияның мақсаты - әртүрлі мәдениеттердің өкілдері арасында төзімділік қағидаттарына негізделген сындарлы диалогты дамыту үшін жағдай жасау.

Осыған байланысты университеттерде бірқатар міндеттерді шешу қажет: студенттердің мәдени ерекшеліктеріне байланысты туындайтын мәдени барьерді жеңу; мәдениеттер диалогын оқыту; белгілі бір мәдениеттің мәдени реалийін зерттеудің, танудың және қабылдаудың тиімді жолдарын іздеу.

Толеранттылық дегеніміз адамның туа біткен қасиеті емес, мәдениетаралық коммуникация процесінде дамиды, ол дегеніміз диалогқа үнемі дайын болуды, өзара әрекеттесетін тараптардың тең дәрежеде болуын, өзгенің пікірін қабылдауын білдіреді.

Өзге мәдениетке деген толеранттылық қатынастың принципі бірнеше кезеңдерді қамтиды.

1. Кез келген елдің мәдениетімен танысу;
2. Өзге және өз мәдениетінің ерекшеліктерін білу, бұл табысты коммуникацияға әсер етеді;
3. Өзара әрекеттесудің және мәдени айырмашылықтарды сезіну үшін, үйреншікті ортада мәдениетаралық өзара әрекеттесу тәжірибесіне қол жеткізу мүмкіндіктерін іздеу.

Толеранттылық қазіргі кезде өте қажет. Біз экономиканың жаһандану дәуірі кезінде, коммуникацияның, интеграцияның және өзара тәуелділіктің қарқынды дамуы кезінде, ірі масштабта өтіп жатқан көші-қон мен урбанизация заманында өмір сүріп жатырмыз. Ал, мәдениетаралық коммуникацияның негізі – бұл толеранттылық. Мәдениетаралық өзара іс-әрекет кезінде толеранттылық мәдениетаралық қатынастарды оңтайландырудың қажетті шарты ретінде, мәдениетаралық қайшылықтар мен қақтығыстарды шешудің формалары әрекет етеді. Толеранттылық адамгершілік қағидасы ретінде ақылға қонымды икемділікті, өзара әрекеттесетін тараптардың теңдігін, үнемі диалогқа түсуге дайындығын білдіреді. Осының негізінде сенім атмосферасы, тең құқылық пен төзімділік пайда болады, бұл тиімді мәдениетаралық коммуникацияны қамтамасыз етеді.

Толеранттылық принципі ғасырлар бойы сақталып келген позитивті мәдениетаралық коммуникацияның жүйелі элементі ретінде көпұлтты Қазақстанда бейбітшілікті, жақсы қатынастарды қамтамасыз етуге және қолдауға мүмкіндік берді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Диклорация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 года. Преамбула. Париж, 1995 // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc.shtml
2. Мәдениеттану: жоғарғы оқу орнындары мен колледж студенттеріне арналған оқулық. Алматы: Раритет, 2005.- 416 бет.
3. Хокинс Дж.М. Новый словарь английского языка Oxford / По ред. Дж. М. Хокинс, Э. Делахантти. – М.: ООО «Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 480с.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного // М.: Рус. яз., 1990. – 246 с.
5. Терминологический словарь современного образования (гlossарий). Учителям, студентам, школьникам, родителям. - Красноярск: РИО КГПУ, 2001.- 100с.

Орынбай А.М., Ю-21-1 к тобының студенті

Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы Исабекова А.С.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ-ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ

Қазақстан әртүрлі ұлттар мен діни көзқарастар өкілдері арасындағы өзара сенім мен төзімділікке негізделген көпұлтты, көпконфессиялды мемлекет. Қазақ халқының тарихы тереңде, әлемдік өркениет қазынасына енген мәдени құндылықтардың иесі. Ескерткіштердің саны мен түрлілігі жағынан шет мемлекеттерден кем түспейді және өзіндік ерекшелігі бар. Мемлекетіміздің тарихи-мәдени құндылықтарының бірі саны 25 мыңнан асатын жылжымайтын тарих, археология, сәулет және монументалды өнер ескерткіштері. Сондай-ақ, 3465 мемлекеттік кітапхана, 66 миллион 840 мыңнан астам том кітап, сирек қолжазбалар мен басылымдар сақтаулы. Ежелден қазақ жерінің кең байтақ жері Еуразия кеңістігінің мәдени бесігі болған. Ертеде Қазақстан даласы арқылы Шығыс пен Батысты байланыстыратын Ұлы Жібек жолы өткен. Керуен жолдарында көптеген мәдениеттер, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер біздің елімізге келіп жетті. Сол дәуірдің мұрасы-көптеген тарих пен мәдениет ескерткіштері. Бұл ежелгі, ортағасырлық, шығыс сәулет өнерімен мәдениетінің нағыз інжу маржандары. Мұндай 218 нысан Қазақстанның тарих және мәдениет ескерткіштерінің көпшілігі ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мұра нысандары ретінде танылған. Елімізде әдеби құндылықтарда бар. Соның бірі қазақтың ең танымал лиро-эпостық поэмаларының бірі «Қыз Жібек» Қазіргі таңда Қазақстанда 130 дан астам ұлт өкілдері мен бірнеше діндер қатар өмір сүреді. Біздің мемлекетімізде дінге ұлтына нәсіліне бөліп, қудалау жоқ. Біз бәріміз әртүрлі болсақ та бір бірімізбен үйлесімді өмір сүріп жатырмыз. Қазақстанның толеранттығы басқа елдерге әрқашан үлгі болып келуде. Еліміздің тәуелсіздік алған жылдарындағы ең басты жетістіктерінің бірі-халықтар арасындағы достық пен бірлікті сақтауы деп есептеймін. Қазақтар арасындағы толеранттылықтың бастауы сонау көне заманнан бастау алып, қазақтың қонаққа қатысты әдеп-ғұрыптарымен тығыз байланысты деп ойлаймын. Қазақтар сан ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлі «қонақжайлығымен» ерекшеленеді. Қонақ әрқашан үй иесінің қамқорлығында болды. Бейтаныс адам киіз үйде тоналудан немесе өлтірілуінен қорықпай тыныш ұйықтайтын. Көшпелілердің қонақ-асы салты болған, ол бойынша әрбір қазақ кез келген қонаққа тегін тамақ пен түнетуге міндетті болған. «Ауыз тию» салты қазақ халқының ертеден келе жатқан салты болды. Үйге, киіз үйге кім келсе қожайындары дәмнен дәм татқанша жібермеген. Қазақ халқының көшпелі өмір сүру салты сақталып қалып, тек физикалық тұрғыда жойылды. Ал қазақ халқының

толеранттылығы қазіргі кезге дейін сақталып келеді. Б. Киястяковскийдің сөзінде мемлекеттің негізгі мақсаты қандай деген сұраққа халыққа құнды дүниелерді жасау және мемлекеттің өзі адамдар арасындағы ынтымақтастықтың құруға және дамытуға алып келеді деп жауап беріп кеткен болатын. Құқықтық мемлекет құруда жеке тұлғаның мүддесі бірінші орынға шығады. Осыған байланысты демократиялық, құқықтық және әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы қоғамның барлық салаларындағы қайта құруларды қамтиды деп айтуға болады. Басқаша айтқанда, бұл үдерісті әлеуметтік саясаттағы түбегейлі өзгерістермен байланыстырмай, құқықтық мемлекеттің қалыптасуын қарастыру мүмкін емес. Қазақстанды әлеуметтік мемлекет ретінде сипаттау Конституцияда кепілдік берілген білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, жұмыспен қамту, еңбекті қорғау, әлеуметтік қамсыздандыру және халықтың аз қамтылған топтарына атаулы қолдау көрсетуді білдіреді. Әлеуметтік мемлекет кең әлеуметтік негізге сүйенетін және халықтың өмір сүру деңгейін көтеруге, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға және жүзеге асыруға, соңғы жетістіктермен қамтылған денсаулық сақтау, білім беру жүйелерін құруға, әлеуметтік әлсіз топтарға қолдау көрсетуге, әлеуметтік қатығыстардың алдын алуға, бейбіт реттеуге бағытталған белсенді әрі мықты әлеуметтік саясат жүргізетін демократиялық мемлекет. Қазақстанның тәуелсіздігіне осы жылы 30 жыл толып отыр. Тұңғыш президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев осы кезеңде ауқымды жұмыс атқарып, көптеген табыстарға қол жетізді. 2012 жылы желтоқсанда Тұңғыш Президентіміз ел халқына Жолдауында Қазақстан Республикасының 2050 жылға дейінгі даму стратегиясы таныстырылып өтті. Бұл жобаның мақсаты-мықты мемлекеттің, дамыған экономикасының және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру. Қазақстанның әлемнің дамыған 30 елдің қатарында болу. Қазақстан Республикасының 2050 жылғы даму стратегиясы ұзақ мерзімді даму стратегиясы болса, 2025 жылғы даму стратегиясы орта мерзімді кезеңге арналған мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаты болып табылады. 2025 жылға дейінгі стратегияның негізгі мақсаты адамдардың әл ауқатын экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы елдерінің деңгейіне көтеруге алып келетін экономинаның сапалы әрі тұрақты дамуына қол жеткізу. Осы стратегия бойынша қазіргі кезге дейін ауқымды жұмыстар атқарылып келе жатыр. Қазақстан Республикасының президенті Қасым Жомарт Тоқаев 2022 жылы 16 наурызда өзінің кезекті жолдауында «Жаңа Қазақстан» Жаңару мен жаңғыру атты жолдауын жасады. Осы жолдауда мемлекет басшысы қайғылы қаңтар оқиғасына баға берді. Біз білетіндей мемлекеттің даму жолы құлау мен көтерілуден тұрады. Мемлекет басшысы өз сөзінде береке бірлігімізді сақтамасақ, жетістіктеріміздің бәрінен айырылып қалуымыз мүмкін деп қаңтар оқиғасының салдарынан елімізге төнген қауіп қатерлі ашып көрсетті. Неміс әлеуметтанушысы М.Вебердің ойынша саясат-билік, оны басып алу, ұстау және қолдану деп есептейді. Одан әрі М.Вебер кез келген мемлекет кейбір адамдардың басқаларға үстемдік ету қатынастары негізінен құралады дейді. Оған қоса бұл үстемдік заңды түрде орын алуы керек, халық билік басындағыларды оның басқару құқығын мойындауы керек. Қаңтар оқиғасы халықтың мемлекетке деген сенімсіздігінен, мемлекеттің халыққа деген қарым-қатынасы салдарынан болды деп есептеймін. Президент жуық арада жүзеге асырылатын ауқымды саяси жобалар мен бірқатар әлеуметтік-экономикалық шараларды жариялады. Жолдауда әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге мән бере отырып, дағдарысқа қарсы жедел жүзеге асырылатын шараларға арнайы тоқталды. Соның ішінде ұлттық валютаның тұрақтылығын қамтамасыз етуге, мемлекеттің үлесі бар компаниялардың валюталық табысының экспорттық сатылымын ұлғайтуға, мемлекеттік аппараттың қызметіндегі бюрократияны жоюға да баса мән берілді. Сонымен қатар бірнеше саяси реформалар жасалатыны туралы айтып өтілді. Соның ішінде президенттің өкілеттілігін қайта құру, сайлау жүйесін жетілдіру мен партия жүйесін кеңейту мәселелері қарастырылды. Бұл жолдауда айтылған мәселелер мен жуық арада болтын өзгерістер Қазақ елінің одан әрі дамуына, Жаңа Қазақстанды өз

қолымызбен жасауымызға себеп болар деп сенемін. Сонау ғасырлардан бері келе жатқан, қазақ халқының мәдениеті, тарихы қашанда ерекше. Тарихи өлшеммен қарағанда 30 жыл тым көп уақыт емес. Осы 30 жыл бойы Қазақстан жоғары деңгейде дамыды деп есептеймін. Өзінің сан ғасырлық тарихы мен мәдениетін жоғалтпаған қазақ халқы қазіргі кезге дейін даму жолын ұстанып келеді. Қазақстан тәуелсіздік алған жылдар ішінде саясат, экономика, әлеуметтік сала, мәдениет және спорт сияқты түрлі салаларда толағай табыстарға қол жеткізді. Осының бәрі бірігіп, елімізді бүкіл әлемге танытты. Қазақ халқының ең үлкен жетістігі мен байлығының бірі – елімізде тату-тәтті өмір сүріп жатқан барлық этностардың бірлігі. Аз ғана жылдың ішінде Қазақстан барлық жағынан қалыспай әлеуметтік, құқықтық мемлекет құра алды десекте болады.

Пайдаланылған әдебиттер тізімі:

- 1.Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы Қ.Х Сәтбаева.
- 2.Қасым Жомарт Тоқаев 2022 жылғы 16 наурыз жолдауынан <https://www.akorda.kz>
- 3.Қазақстан «2050» Стратегиясы <https://www.akorda.kz>
- 4.М. Вебер. Харизматическое господство. <https://knigogid.ru/books/1778817-harizmaticheskoe-gospodstvo/tore>

Рақымжан А. Н., студентка группы 2-001, ОЗ
Научный руководитель - ассистент-профессор Бекбалакова Н. А.
НАО Медицинский университет Караганды, г. Караганда
Республика Казахстан

«СЛОВА-НАЗИДАНИЯ» АБАЯ – УНИКАЛЬНАЯ ПРОГРАММА УМСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

Абай Кунанбаев - великий поэт казахского народа, философ - гуманист, композитор, литературное наследие которого поражает нас глубиной и многогранностью.

Особое значение в воспитании молодежи Абай придавал семейному воспитанию. Первые и самые главные воспитатели, учителя, по мысли Абая, — это родители. Истоки дарования поэта – в генетической системе. Закономерность рождения любого человека в определённой местности, в определённой генетической системе, в определённое историческое время – это аксиома, доказанная «Вторым Человеком Земли» - Аль-Фараби.

Семья ага-султана Кунанбая целенаправленно занялась воспитанием Абая. Отец, бабушка Зере, мать Улжан, прекрасно знавшие литературное наследие казахов, сами сказители, акыны, исполнители, пробудили в нём трепетное чувство слова. К четырнадцати годам Абай владел арабским, русским языками. Знание теологии, литературы Востока и Запада, поэтического слова степи породило алмаз необычайной красоты, свежести и новизны.

Абай свято верил, что время, полное невежества и темноты, уйдет, и его сменит светлый мир, который будет построен молодыми.

Поэт восстал против отсталости и рутины в общественной жизни, всей душой радостно приветствовал то новое, чему сам был свидетелем. Он призывал молодежь к учению, к овладению русской наукой, различными новыми ремеслами, советовал трудиться честно на благо народа.

Из богатого наследия Абая для нас самыми ценными являются его прогрессивные идеи, устремлённые в будущее и неустанно призывающие народ к знаниям. Эти идеи вылились в уникальную программу умственного воспитания молодого поколения. Абай стремился создать идеал человека разумного и просвещённого, трудолюбивого и неравнодушного к чаяниям народа. Поэтому поэт провозглашает: «Лишь знаньем жив

человек. Лишь знанием движется век! Лишь знание – светоч сердец!» Поэт с нескрываемой горечью говорит о том, что невежество делает человека слабым и недалёким, утверждает мысль о том, что просвещение, знания совершенствуют личность. «Знание человека – это мерило человечности», - писал Абай.

Ещё в детские годы Абай из уст народных мудрецов слышал много сказок и исторических песен, а в зрелые годы глубоко их изучал. Он хорошо знал казахский фольклор. И нет сомнения, что отдельные его образцы оказали большое воздействие на мировоззрение великого поэта (Коркыт ата, Асан кайгы). На формирование идейного и художественного мировоззрения Абая большое влияние оказали казахская народная культура, народные поэты и композиторы, казахская прогрессивная интеллигенция.

«Слова назидания» Абая обретают особое звучание и актуальность в наши дни, когда Казахстан переживает переломный момент. Мы вновь пытаемся понять все богатство духовной культуры, оставленной нам в наследие нашими предками, проанализированное в небольшом по объёму, но глубоком по содержанию, произведении Абая. Эта книга отличается глубокими философскими идеями, нравственными поучениями, гуманистическими принципами, программой духовно-нравственного совершенствования человека, размышлениями о его познавательных способностях и ментальности. В ней казахский мыслитель и поэт рассмотрел духовно-нравственный облик и образ жизни своего народа, оказавшегося на перепутье времени. И потому это творение с полным основанием можно назвать «критической совестью» эпохи. «Книга слов» представляет неповторимый и уникальный мир самого автора, направленная на постижение не только бытия окружающего мира, но и на осмысление внутреннего мира человека. Она представляет диалог Абая с самим собой и с нами, его читателями. В ней органически соединились философские размышления и религиозный опыт, художественное слово и нравственное наставление, глубина знания и неисчерпаемость чувств, мудрость мыслителя и предвидение пророка.

Абай ищет смысл своей жизни на старости лет, перебирая варианты как правление, умножение стада, наука, богослужение, воспитание детей и внуков. Все, кроме последнего кажется Абаю бессмысленным и неподходящим, поэтому он решает писать, которые в итоге и станут Словами Назидания.

Абай не ставил целью поучать читателя: «Если найдётся человек, который увидит здесь нужное для него слово, то пусть выпишет слово и сделает его делом; если же никому не нужны мои слова, то пусть они останутся моими словами». Абай правильно замечает, что сознание не является врождённым и не от рождения человек бывает сознательным. Разум, сознание возникают и развиваются в практической деятельности человека. Чтобы быть разумным, он должен слышать, видеть, отличать хорошее от плохого, накопить необходимые знания. Абай говорит, что одной из отличительных особенностей разума является стремление к знаниям, жизнь, прожитая без знаний, пуста и бессмысленна. Абай с возмущением отмечает, что у многих людей нет стремления к знаниям.

Абай подчёркивает, что основой всего на земле, в том числе и для науки, является человеколюбие, нравственность и гуманность. Они составляют духовную сущность человека. Великий гуманист раскрывает связь умственного воспитания с нравственным становлением личности молодого человека. «Качества духовные – вот, что главное в человеческой жизни», - писал Абай. Самыми лучшими человеческими качествами поэт считает любовь и преданность к своему народу, к своей родине, вера в человека, в любовь, в доброту, стремление к знаниям, любовь к труду. Обращаясь к подрастающему поколению, Абай призывал: «Сила человека заключается в его разуме и знаниях. Справедливость – мать всех благодетелей. Понятия совесть и честь исходят от справедливости. Стремление к благотворительности порождается умением довольствоваться малым. Не теряйте чувства справедливости, не уставайте творить добро. Без справедливости нет ни веры, ни человечности. Искусство – вот подлинное,

неиссякаемое богатство, учиться ему- самое благородное дело. Знания должны служить справедливости. Человек обязан быть благодетельным и не только восхищаться благотворительностью других, но и самому неустанно творить добро». Свой высший этический идеал Абай выразил в нравственной формуле: «Адам бол! – Будь человеком!», с которой он обращается к молодёжи, подчёркивая важность роли назначения человека в жизни. В понимании Абая человек должен быть разумным и гуманным, образованным и трудолюбивым. Особое значение в воспитании молодёжи Абай придавал семейному воспитанию. Придавая первостепенное значение роли воспитания в становлении человека и борясь против тех, кто пытался пороки людей объяснить предписанием рока, судьбы, Абай говорил, что человек не от природы получает нравственные качества, он становится нравственным или безнравственным лишь в процессе воспитания. Кто же является воспитателем ребёнка? Конечно же, это прежде всего люди, которые его окружают.

В современном Казахстане в контексте глобализации мира актуально звучит призыв великого Абая учиться у всех народов, сохраняя при этом свое собственное лицо, национальное и человеческое достоинство, умножая число друзей, укрепляя дружбу со всем миром. Абай понимал человека как целостную личность, наделенную душой и разумом. Человек для Абая – центр мироздания. Духовность – определяющее начало в человеке, которое впитывается посредством книг и народной мудрости, искусства и духовного опыта.

Таким образом, поэтическое наследие Абая Кунанбаева наполнено глубоким нравственным смыслом. Ещё более века назад он задумывался над общечеловеческими идеалами, такими как просвещение, труд, духовное единство народа. Поэтому воспитательное и образовательное значение его произведений представляют особую ценность.

Список использованной литературы:

1. Абай Кунанбаев. Избранное. Серия «Мудрость веков». – М.: Русский раритет, – 426 с. 3, Құнанбаев А. Книга слов / Пер. с каз. Р. Сейсенбаева. – Семипалатинск, 2001. – 218 с.
2. Орынбеков М.С. Философские воззрения Абая. – Алматы: Гылым, – 334 с.
3. Мамырбекова А.С. Нравственный оптимизм Абая // Мысль. – 2007. – № 8. – 116 с.
4. Тажибаев Т.Т. Философские, психологические, педагогические взгляды Абая Кунанбаева. — Алма-Ата: Казгосиздат, 1957.
5. Жарикбаев К.Б. Казахские просветители о воспитании молодежи. Алма-Ата: Знание, 1985.

Сағатова І.Е., ученица 11 «Ә» класса

Научный руководитель учитель русского языка и литературы Ахметова Л.Б.

«Комплекс «школа – ясли-сад имени Б.Момышұлы»,

г. Караганда, Республика Казахстан

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИКЕ ЖУСУПБЕКА АЙМАУЫТОВА

Всему казахскому обществу Жусупбек Аймауытов известен своими писательскими, поэтическими, переводческими, публицистическими трудами. Наряду с этим Ж.Аймауытов является автором первых учебников и научных статей, посвященных проблемам педагогики и психологии.

Ученый высоко оценивал роль воспитания в жизни человека.

Педагогические взгляды Жусупбека Аймауытова начинаются с доверия к человеку и возможности его воспитания. В своей статье «Воспитание», говоря об отличии человека от животных, он делает вывод о том, что все отрицательные стороны в поведении человека происходит от недостаточности воспитания. По его мнению, человек должен быть рабом воспитания, а не природы. Глубоко осознавая необходимость повышения проблемы воспитания до государственного уровня, Ж.Аймауытов отмечал: «Воспитателю можно доверить будущее страны, потому что, если в результате воспитания станет больше разумных людей – это и есть защита, оплот Родины».

Он также пристальное внимание уделял передовым достижениям, необходимости ведения им процесса обучения с учетом особенностей поведения, традиции и обычаев того народа.

Ученый особо рассматривал вежливость – как один из психолого-педагогических проблем воспитания. Давая краткие сведения по отдельным отраслям воспитания (обычай и традиции, распорядок и т.д.), говоря об их положительных проявлениях (толерантность, чувство удовлетворения, смелость и т.д.), доказывал на примере знаменитых людей, что «привычки – вторая натура человека».

Свои педагогические взгляды изложил в статье «Тәрбие». Он считал, что результативность общественного труда человека зависит от воспитания. Воспитание должно воспитать в человеке положительные черты, выработать характер. Огромное значение ученый придавал физическому и духовному воспитанию. Он утверждал, что сила воспитательного воздействия зависит от ряда условий и факторов: школа, воспитатель, среда, окружение ребенка. Придавая большое значение роли семейного воспитания, Аймауытов говорил: «Главное воспитательное средство – это пример родителей. Прежде чем воспитывать ребенка воспитатель должен быть воспитанным».

Вместе с тем он подчеркивал первостепенное значение обычаев и традиций родного народа в воспитании ребенка. Определяя цели и задачи воспитания, он говорил: «Основная цель воспитания – выработать характер, служение человечности, трудолюбие». Он высоко оценивал роль учителя. Учитель должен быть не только преподавателем, но и воспитателем, любить свою профессию, быть образованным, обладать мастерством, знать психологию. Большое внимание уделял изучению родного языка. Родной язык – это зеркало духовной жизни народа. В языке одухотворяется весь народ и вся его история. Родной язык есть самая живая и прочная связь, соединяющая отжившее и будущее народа. В своих педагогических высказываниях дает ряд указаний: с какого класса необходимо изучать историю и какую историю в школах должны первоначально изучать. В соответствии со своими взглядами он рекомендовал изучать историю родного края, затем историю двух народностей и всеобщую историю. Высказывал много ценных мыслей о методике преподавания истории, литературы, географии. Ж. Аймауытов приходит к совершенно справедливому мнению о том, что воспитание - ведущий фактор формирования личности человека и прежде всего ее нравственного совершенствования: «Человек, казалось бы, во всем достиг совершенства: летает как птица, плавает как рыба, приближает далекие расстояния и проясняет туманные загадки природы. И в то же время не расстается со звериной злобой, убивает друг друга. Почему? Дело в том, что человек до сих пор не стал рабом воспитания, а все еще остается рабом природы, т.е. своих диких инстинктов. В таком случае, как им будет руководить ясный ум и как все общество, все люди станут воспитанными».

Весьма ценными, на наш взгляд, в работе «Воспитание» Ж. Аймауытова являются его рассуждения о цели и задачах, содержании воспитания, в процессе которых ученый приходит к следующим неоспоримым выводам: 1. «Национально ограниченный человек может, не задумываясь, причинить насилие, пролить кровь, лишь бы это касалось интересов его нации. И как последствие национализма - соперничество, раздоры, резня. Это уже эгоистическое себялюбие. Эгоистический человек не может быть широким душой, а если может быть широким, то

чаще бывает злоумышленником, вредителем. Жизнь не дает народам замыкаться в себе. И быть националистом бесчеловечно».

2. «Жизнь - это труд, но в труде бывают различные цели. Значит, чтобы прожить подобающую Человеку жизнь, надо совершить подобающие Человеку дела. А чтобы совершать подобающие Человеку дела, надо иметь соответствующую цель. И в сути этой цели должно быть добро. Это доброе и хорошее должно быть не где-то в фантазии, а в реальном воплощении, и не для одного человека, а в общем, для всех окружающих».

Задача воспитания, по мнению Ж. Аймауытова, заключается в том, чтобы «выявлять и развивать положительные качества и устранять отрицательные».

Таким образом, отвечая на вопрос, каким должен быть Человек, Ж. Аймауытов говорит об общечеловеческих нравственных ценностях:

«Целью воспитания должно быть формирование свободного человека, отзывчивого к нуждам других, не причиняющего зла окружающим, живущего с другими, как дети одного отца».

В своем труде «Воспитание» Ж. Аймауытов утверждает, что необходимо уделять очень серьезное внимание науке о воспитании, так как ее объектом является «душа» и «разум» человека: и, если возрастет число сознательных и воспитанных людей, то будет больше сознательных защитников Родины.

В работе «О законе Адата» Ж. Аймауытов говорит о роли привычек в нравственном формировании человека: «Учитель должен хорошо различать и понимать роль привычек. Ведь вся жизнь состоит из них. Привычки есть хорошие и плохие. Они проявляются и в поступках, и в мышлении, и в работе». Очень важно ребенку с детства прививать именно полезные привычки и предостерегать его от вредных, так как «насколько легче, не задумываясь, делает человек привычное дело, настолько больше в нем непринужденности и свободы ума. У не выработавшего в себе уверенности человека половина жизни уходит на сомнения и колебания».

Ж. Аймауытов говорит о том, насколько нелегко сформировать человеку привычки, ведь одного желания и стремления их выработать недостаточно, они должны постоянно проявляться в поступках, действиях и деятельности человека, для их проявления необходимы его стойкость и упорство: «Сила человека заключается в том, чтобы в любой сложной ситуации проявить решительность и негибкую твердость, настойчиво стремиться к действию. А если же мы сдерживаем хорошее намерение, и оно не выражается в поступке и деле, то, не говоря уже о том, что впустую утраченное время, это хорошее намерение не осуществляется и в будущем».

Ж. Аймауытов раскрывает условия формирования полезных привычек, но в то же время говорит о значении полезных привычек в становлении человека как личности: "Никакое доброе дело не дается само собою в руки. Мужество, сила и устремленность должны проявляться не только в большом деле, но и в ежедневных мелких делах и поступках, причем не из-за пользы, а из-за трудности и в силу привычки. К тому же такой человек застрахован от ошибок и верхоглядства в большом и серьезном деле... Необходимо обратить внимание на то, что человек деятельной натуры, активный, привыкший вкладывать душу даже в незначительные дела, застрахован в своем будущем...".

Таким образом, в своих работах Ж. Аймауытов серьезное внимание уделяет проблемам воспитания школьников, раскрывая цель, задачи, содержание и средства формирования морального облика детей. Положительные качества человека обязательно должны проявляться в его поведении, поступках, деятельности.

Тусупова Н. Ұ.

Ю21НП тобының ғылыми-педагогикалық бағыт магистранты(2 курс)

Ғылыми жетекші: PhD доктор Тутинова Н.Е.

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

**М. ЖҰМАБАЕВТЫҢ «ПЕДАГОГИКА» ЕҢБЕГІ
БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ КІЛТІ
ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ИДЕЯСЫ РЕТІНДЕ**

Қазақ педагогика ғылымы тарихында ұлт тәрбиесін ұлағаттаған ұлы тұлға оқу ағарту ісінің біртуары М. Жұмабаевтың «Педагогика» атты еңбегі алғаш рет 1922 жылы Орынбор қаласында жарық көрген. Көптеген практик мұғалімдердің сынынан өткен еңбегі туралы М.Жұмабаев былай дейді:

«Тәрбие ғалымдарының пікірлерін таңдап алуға ұмтылдым. Шамам келгенше қазақ жанына қабыстыруға тырыстым бірге оқысқан, бірге оқытысқан, жылдарымыз бір, жолымыз бір қазақ мұғалімдері!

Қолымнан келген осы еңбегімді сендерге тарту қылам. Ниетімнің тазалығы үшін тартуымды қабыл көріп алыңыздар» [1].

Аталған еңбекті зерделей келе түйген ойым, ғалым ұлттық болмысымызбен сана-сезімімізге тамыры жақын этнопедагогика, тарихы терең ұлттық психология ерекшеліктерін, текіден тараған тәрбие принциптерін негізге ала отырып бүгінгі білім беру жүйесін жетілдіруге бағытталған теңдесі жоқ педагогикалық әдістің қаңқасын қалдырғанын дәлелдеуді мақсат тұттым.

XX ғасырдың 20-шы жылдарының педагогикалық-психологиялық трактатынан бүгінгі тәуелсіз мемлекетіміздің білім жүйесіндегі Рухани жаңғыру идеясын, ұлттық код кілтін тапқандаймын. Ұлттық қағидаларды оқу-тәрбие ісіне терең кіргізе отырып, оны әлемдік алдыңғы қатарлы өркениетті инновациялық-цифрлық идеялармен, мемлекеттік білім беру саласындағы реформаларымен, бағдарламаларымен қабыстыру қажет. Ұлттық педагогика саясатын өзге ұлт, мемлекет емес, өзіміз жасап, қалыптастыруымыз орынды болмақ.

Мағжан Жұмабаев - Ұлттық педагогиканың іргетасын қалаушы, Қазақстан педагогика тарихындағы алғашқы оқулық авторы дей келе теңдесі жоқ еңбектің мектеп, колледж, ЖОО-дағы педагогикалық мамандықтарда дәріс алушылардың типтік оқу бағдарламаларында көрініс табу типтері, мысалдары, формалары, идеялары баяндалады. Болашақ ұстаздарды қазақ шәкірттерінің жан дүниесі мүлде есепке алынбаған орысша оқулықтардың аудармасымен оқытпай, Мағжан Педагогикасындағы ойлармен нәрлендіретін кез келді.

Қазақтың қаны бір, жаны бір жолбасшысы – мұғалімі.

Еліміздің азғана жылдық ояну дәуіріне баға беру үшін алты алаштың баласы бас қосса, қадірлі орын-мұғалімдердікі».

Мағжан Жұмабаев

Ол біртуар тұлға, ол табиғатынан талант, тар заманның тауқыметіне тайсалмай талайды тамсандырған талапшыл да турашыл... Сонау зар заманда замандастарымен қатарлас қайраткерлердің ішінде табанды тұжырымдарымен турашыл туындылары үшін дәл Мағжандай тағдыры тәлкекке түсіп зардап шеккен кемде кем.. Қайраткер ақынның бастан кешкен ғұмыры мыңдаған тағдырдың таразысына тартса да жетпес. Алаштың жұлдызы қазақтың шолпанының тағдырынан тағылым ғибрат алуымыз міндет.

Омбыдағы оқытушылар семинары ұйымдастырылады. Қазақ мектептеріне арналған оқулықтар қалыптастыратын комиссияның мүшесі болып жалын оттай жалындаған жиырма бес жастағы ұшқыройлы интелегент, эстет Мағжан сайланып, педагогика оқулығын жазып шығару міндеті жүктеледі.

Тұңғыш педагог егеменді елдің егемен мектебі болуын қалаған. Кешегі уақытта біз шын мәнінде тек бір халықты – кеңес халқын құрамыз деген уақытта орыстан басқа халықтардың тәрбие жүйесін тіпті есепке де алған жоқпыз, мектептерде қазақтың халықтың тәрбиесі деген атауды мүлде кездестірмедік. Мұның өзі біздің тәрбиедегі қолға

ұстар негізгі қазығымыздан айрылуға әкеліп соқты, қазақ деген аты болмаса заты мүлдем бөлек, шұбарланған ұрпақ өсіп шықты, мазмұны социалистік болғанмен түрі ұлттық болған жоқ. Соның нәтижесінде көптеген халықтармен ұлттар жойылып, тарихи сахнадан шығып қалды, сөйтіп, адам баласының тарихы мен мәдениетіне өлшеусіз зиян келтірді, тәрбие тек империяның мүддесін көздейді, ұлы державалық шовинистік мүддені нығайту үшін қызмет істелді. Кеңес өкіметі жылдарында осындай жолмен 75 ұлыстар мен халықтар жоғалып кетті, 1934 жылы ел бойынша мектептердегі оқу 104 тілде жүргізілсе, 1988 жылы балалар КСРО-да не бәрі 39 тілде ғана білім алды. Мектеп іс жүзінде ұлтсыз мектеп болды.

Демек, тәрбиеде ұлттық ерекшеліктер мүлде сақталмады, ұлттық тәрбие деп айтуға батылымыз бармады.

Мағжанның данышпандығы сонда, ол осыны көріп – білгендей ғасырдың басында, қазақ мектебі құрылып жатқан кездің өзінде осыны көрегендікпен болжай білді.[2] Сол кезде жазған бір мақаласында: «Қазақтың тағдыры, келешегі, ел болуы да – мектептің қандай негізде құрылуына барып тіреледі. Мектебімізді, берік һәм өз жанымызға қабысатын, үйлесетін негізде құра білсек, келешегімізге тайынбай-ақ серттесуге болады. Сондай негізде құра алмасақ, келешегіміз күңгірт»[1] – деп жазды.

Шәкіртті ұлттық рухта тәрбиелеп шығару тек ұлт мектебінің және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген ұстаздың ғана қолынан келеді. Оған арнайы жүйелі бағдарлама концепциясы, форматы бұғауланбаған кешенді оқу-тәрбие жұмыстары, педагогтерге арналған әдістемелік оқыту қажет.

«Ұлт тәрбиесі баяғыдан бері сыналып келе жатқан тақпақ жол болғандықтан, әрбір тәрбиеші сөз жоқ, ұлт тәрбиесімен таныс болуға тиіс. Сол ұлт тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті»[1],- дей келіп, Мағжан тәрбиешінің педагогикалық шеберлігін ұштау мәселелеріне ден қояды.

Көбіне мұғалімдердің айтатыны «балалар оқымайды, ауыздарын ашпайды, әбден жалқауланып алды» деген сөздер біріншіден әрине оқытушының теориялық кәсіби дағдыларын тәжірбие жүзінде қолдана алмауы (проблемалық оқыту әдістерін меңгермегендіктері, психологиялық сауаттылықтарының жоқтығы) себеп дегенімен де ұстаздың ырқынан тыс қоғамда глобалды мәселелер жетерлік. Дүйім жұрттың назарын зейінін баурап бұрып байлап отырған ақпарат саласының ұлттық тәрбиеге қарама қайшы үгіт-насихатының нәтижесі. Ұлттық кодтың ашылуын мақсат етсек, ақпарат саласын ұлттық трендке бағынышты қызметін талап етуіміз қажет.

Мағжан өзінің «Жазылашақ оқу құралдары һәм мектебіміз» деген еңбегінде: «...біздің дағдарып тұрған мектебімізді бастап алып кететін даңғыл жол жоқ... Сондықтан оқу құралын жазып жатқан азаматтар бұл оқу құралы қандай мінезді мектепке арналады – сол туралы ой жүргіртсе игі болар еді... Кең қазақ мектебіне негіз іздегенде, таза пәк көзінен, яғни мектеп құрылысының қазақ жанына қабысу жағынан келуі дұрыс болар еді» – деп жазады.[5] Мағжан Жұмабаевтың бұл ойы қазіргі күнде де өткір, өзекті.

Себебі оқулық мектеп үшін де, оқушы үшін де, қоғам үшін де ең басты құрал. Өкінішке орай бүгінгі оқулықтар көңіл көншітпейді. Мектепті жөндейміз деп соқыр еліктеуден аулақ болу керектігін де Мағжан кезінде көрегендікпен ескертіп кеткен-ді.: «Мектебімізге негіз саламыз дегенде ескертетін іс-соңғы кезде соқыр еліктеу ауруы біздің жанымызға сіңіп барады. Міне осыдан сақтану керек».

Мағжан оқулығына келетін болсам, өзінің осы педагогикасын 14 ірі бөлімнен құрып, оның өзін бірнеше шағын бөлімдерге бөле отырып, ұқыпты түрде талдау жасап, түсініктеме береді. Сөз басына М.Жұмабаев «Тәрбиені» қояды. Шынында да оның өзіндік сыры да бар. Баланы өмірге келген бірінші минутынан бастап оқытпайды. Оны тәрбиелейді, тәрбие тал бесіктен. Сондықтан да болар, «баланы жастан» деп қазақ тегін айтпаса керек. Оқу құралының бірінші бөлімі педагогиканың жалпы мәселелеріне арналған. Оның пікірінше, тәрбие саласы төртке бөлінеді. Олар: дене, жан, ақыл тәрбиесі, сұлулық пен әдеп-құлық тәрбиесі. Автор олардың бір-бірімен табиғи тамырластығын

тәптіштей түсіндіре келіп, былай дейді: «Егер адам баласына осы төрт тәрбие тегіс берілсе, оның тәрбиесі түгел болғаны. Егер де ол ыстық, суық, аштық, жалаңаштық сықылды тұрмыста жиі ұшырайтын күштерді елемейтін мықты, берік денелі болса, түзу ойлайтын, дұрыс шешетін, дәл табатын ақылды болса, сұлу көз, сиқырлы әуен, әдемі түрден ләззат алып, жан толқындырарлық болса, жамандықтан жаны жиреніп, жақсылықты жаны тілеп тұратын құлықты болса ғана адам баласының дұрыс тәрбие алып, шын адам болғандағы. Балам адам болсын деген ата-ана осы төрт тәрбиені дұрыс орындасын...». «Баланы тәрбиешінің дәл өзіндей қылып шығару емес, келешек заманына лайық қып шығару», - деу арқылы М.Жұмабаев тәрбие мақсатын келер күн талабымен ұштастырғысы келеді.[3] Тағы бір ерекшелік Мағжан дене тәрбиесін бірінші орынға қойған. Дене тәрбиесінің өзін 19 бөлімге бөліп, осы әр бөлімге жеке-жеке тоқтап, түсініктеме беріп педагог ретінде нақтылы дәлелдермен бекітеді.

Адамның дені сау, мықты болып өсуі үшін дене тәрбиесінің алатын орны шын мәнінде ерекше. «Бала аурулы болса, зағып болса, баладан емес, тәрбиешіден», - дейді педагог ақын.

Кезекте, тәрбиеден мақсұт адам сипатталады. Тәрбиеден мақсұт дегеніміз- адам деген атты құр жала қылып жапсырмай, шын мағынасымен адам қылып шығару. Яғни мақсұт-мақсаттылық деп пайымдаймын.

Екінші бөлімге Мағжан жалпы педагогика ғылымын қояды. Педагогикасының қандай пән екенін сипаттай келе, онымен етене таныс болу керектігін айтады. Мағжан педагогиканың өзін тәрбие пәні деп пайымдайды. Оған дәлел пәннің аты дейді.

Педагогика пәнін М.Жұмабаев 5-ке бөледі: 1. Жалпы педагогика дейді де, бұған тадамнан дене, жан күштерін тәрбие қылу жолдарын көрсетеді. 2. Дидактика. 3. Методика. 4. Мектепті басқару. 5. Педагогика тарихы. Әлемдік педагогиканы меңзей отырып, Мағжан халықтық педагогиканы есінен бір сәт шығармайды. Оны жалпы педагогиканың ең негізі етіп қояды. Бала тәрбиесінде ұлттық педагогиканың, тәрбиенің алатын орны ерекше екендігін мысалдар келтіре отырып дәлелдейді.[6] Ұлттық тәрбиенің құнды жақтарын пайымдап аша отырып, оның кем-кетіктері, жаман жақтарынан безуге шақырады. Осыған орай педагог М.Жұмабаевтың «Әр тәрбиешінің қолданатын жолы – ұлт тәрбиесі» тұжырымын қолдаймын.

Жұмабаевтың көшпелі қазақ тұрмысындағы тәлім-тәрбиеге байланысты көзқарасында да ұлттық бояу байқалады. «...Киіз үйдің ішінде баланы ұстай білуде. Шын таза ауа сол киіз үйде болмағанда қайда болады? Тегінде жаратылыспен бауырласып құшақтасқан, алдындағы малымен бірге жүріп, бірге өскен қазақ баласын аса нәзік қылып, үлбіретіп тәрбие қылмағаны дұрыс болар еді... Қазақ баласының тәрбиесі қазақ тұрмысына қабысуы мақұл», - деп жазады Жұмабаев.[4] Менің де тұжырымым педагогпен егіз, демек бүгінгі таңда заманауи тәрбие көрген баладан, ұлттық тәрбие көрген бала оқу процессінде де, үлгерім қабілетімен де ерекшеленеді.

Адам баласымен бірге жасасып, бірге өмір сүріп келе жатқан қоғамның қажетті және тұрақты функциясының бірі – тәрбие болып табылады. Әр түрлі тарихи-экономикалық формацияда, әр елде тәрбиенің мақсаты мен міндеттері сол елдің нақты талаптарына сай кейбір өзгеріске ұшырағанымен тәрбиенің негізгі мақсаты – жас ұрпақты өмірге дайындау, оған өз халқының ғасырлар бойы жасап, қалыптастырған әлеуметтік тәжірибелерін үйрету негізінен сақталып келеді.

Олай болса тәрбие – мәңгілік категория. Соған қарамастан тәрбие әрдайым толықтырып, жаңартып отыруды, тіпті басқа халықтардың тәрбиелік тәжірибелерін де үйренуді, меңгеруді талап етеді. Ал оны ұлттық шеңберде қалып қоймай озық тәжірибеге, ғылымға сүйеніп құру, жетілдіру – маңызды міндеттердің бірі. Міне, осы міндетті қазақ қоғамында алғашқылардың бірі болып түсінген, тек түсініп қана қоймай оны іске асыруға баға жетпес үлес қосқан Мағжан Жұмабаев болып табылады. «Педагогикадағы» қиын, күрделі мәселелердің бірі тәрбиенің мақсатын анықтау болып табылады. Әрине, ол өзінен-өзі пайда болмайды, ол қоғамдық өмірдің талабынан, объективті қажеттіліктен туады.[9]

«Педагогика» екінші бір үлкен тармағы «Психология» бөлімі. Мағжанның үлкен сыршыл психолог екендігін осы бөлімнен анық көруге болады. Жалпы біреулер Мағжанды «атеист» десе, енді біреулері «діншіл» дейді. Шындығында Мағжан дінді, оның тарихын жақсы білген, жақсы-жаман жақтарымен етене таныс болған. Оған осы бөлімдегі «Жан» туралы пайымдаулары мен басқа еңбектеріндегі дін туралы пікірлері дәлел. «Жанды ешкім көрмесе де, жанның барлығына дау жоқ» деп жазады Мағжан.[4]

Алайда діндарлыққа салынып, «жанды» әлдебір құдыреттің, құдайдың ісі деп қараудан аулақ. Керісінше, жанның пайда болуын, оның бар-жоқтығын материалистік, ғылыми тұрғыдан дәлелдеуге тырысады. Осыған байланысты үш түрлі көзқарасқа Мағжан өзінше тоқталып, өз ойларын білдіреді. «Алайда, - деп жазады Мағжан Жұмабаев, - баланың жанын жақсы тәрбие қылу үшін, жанды көзбен көріп, қолмен ұстамай-ақ оның істерін, көріністерін жақсы тексеру жетеді. Психология пәні, міне, осы үшін қажет». Жан тәрбиесін 11-бөлім бойынша талдап жазып, 11-ші бөлімнің өзін тағы да шағын екі бөлімге бөліп, түсініктемелер береді. Соңғы бөлімін «Әсерленуді» «Жалпы сезім яки дене әсерленулері» дейді де оның өзін бес түрге бөліп, жеке-жеке сипаттайды. Сыртқы сезім әсерленулерін сипаттағанда оны алты бөлікке бөледі. Адам анатомиясының заңына сүйене отырып, осы алты сезімді Мағжан қарапайым, түсінікті сипаттайды. өзінің педагогикасында «Абайға», яғни, топшылау сезіміне де ереше көңіл бөліп қарастырады.[7]

«Педагогика» кітабындағы үлкен бөлімнің бірі «Суреттеу» деп аталады. Оны Мағжан алты түрге бөледі де ассоциацияларға біріктіреді. Суреттеулерді бет алдына бір-бірімен байлай беруге болмайды. Оның белгілі жолдары бар дей келіп, оның екі жолын көрсетіп береді. Олар – жақындық және тұқымдастық ассоциациясы. Жақындық ассоциацияның өзін көршілестік, замандастық ассоциациясы деп, тағы екі түрге бөледі. «Балаға берілетін кітап үлкен харіппен басылуы керек. Әсіресе жағрапия оқығанда балаға көршілестік ассоциациясы көп көмек көрсетеді. Картадан бала бір жерді атаса, соның жанындағы екінші жер алдына елестей қалады» деп жазады. Дидактикада Мағжан Жұмабаев сол кез үшінде, бүгін де құнын жоймаған оқытудың принциптеріне ерекше көңіл бөледі. Белгілі бір тақырыпты түсіндіргенде өткен тақырыппен байланысты салыстырмалы оқытудың берері молдығын дәлелдейді.

«Бір нәрсені балаға ашық ұқтырмақшы болсаң, сол нәрсенің қарама-қарсысын алып кел. Мысалы, балаға жер ортасының ыстықтығын түсіндірмекші болсаң, солтүстіктің суығымен салыстыр» деп жазады.[10] Қоршаған ортамен, өмірмен, бүгінгі күнмен, әр түрлі жаңалықтырмен байланыстыра оқыту бүгінгі дидактикадан да талап етіледі.[8]

Жұмабаев – орыс педагогикасының атасы К.Д. Ушинский сияқты педагогиканы психологиямен атастыра байланыстырған тұңғыш қазақ ойшылы. Ол диалектиканың психологиясыз, әсіресе шәкірттердің жан жүйесі (зәйін, ес, қиял, ойлау, сөйлеу т.б.) ерекшеліктерін ескермейінше, оқу-тәрбие процесінің теориялық қисындарын баяндайтын педагогиканың дәрменсіз болатындығын көрсетеді. Педагогика адамды жан-жақты терең зерттеу қажеттігіне нұсқаған ұлы Ушинскийдің пікірімен Мағжан ойлары да ұласып жатыр.

Мағжанның санқырлы дарынын дос сымағы да жанашырлары да мойындаған. Ол туралы:

Мағжан не жазса да сырлы, көркем, сәнді жазады. Оқушының жүрегіне әсер ете алмайтын құрғақ өлеңді, жабайы жырды Мағжаннан таба алмаймыз. Ол табиғатты суреттей ме, әйелді жаза ма, тарихи адамдарды ала ма, ертегі айта ма, ұран сала ма – бәрінде де ақынның ойлағаны, сезгені, жүрегінің қайғыруы, жанының күйзелуі, көңілінің кірбеңі көрініп тұрады... Олай болса, ақындық жүзінде Абайдан соңғы әдебиетке жаңа түр кіргізіп, соңына шәкірт ерткен, мектеп ашқан күшті ақын Мағжан екенінде дау жоқ. Абайдан соң өлең өлшеулерін түрлендірген тағы да Мағжан» – Жүсіпбек Аймауытов.

«Қазақ жазушыларынан, әрине, Абайды сүйемін... бұдан соң Мағжанды сүйемін. Европалығын, жарқыраған әшекейін сүйемін. Мағжан культурасы зор ақын. Сыртқы

кестенің келісімі мен күйшілдігіне қарағанда бұл бір заманның шегінен асқандай. Сезімі жетілмеген қазақ қауымынан ертерек шыққандай. Бірақ түбінде әдебиет таратушылары газетпен қосақталып, күндегі өмірінің тереңін терген – ақын болмайды. Заманынан баса озып, ілгерілеп кеткен – ақын болады. Сондықтан, бүгінгі күннің бар жазушысының ішінен келешекке бой ұрып, артқы күнге алып қалатын сөз – Мағжанның сөзі. Одан басқамыздың бәріміздікі күмәнді, өте сенімсіз деп білемін» – деп жазыпты Мұхтар Әуезов.

Қорытындылай келе түйінсөзім және ұсынысым:

Бүгінгі таңда ғылыми педагогикалық бағытта білім тәлім алып жатқан магистрант ретінде білім беруде ұлттық педагогикалық әдістердің маңызын осы мақаламда дәйектедім деп үміттенемін. Оқытушылар біліктілігін арттыруға бағытталған курстық бағдарламаларда, колледж, ЖОО пән мұғалімдері ,докторантура, магистратура оқыту бағдарламасына «М.Жұмабаевтың Педагогика методикасы» курсы енгізуді ұсынамын.

Тұңғыш елбасы Н.Назарбаев өзінің «Қазақстан 2030» жолдауында:

«...Оқушыларды қазақстандық патриотизм мен шығармашылық жағынан дамыған жеке тұлға ретінде тәрбиелеу аса қажетті, бүгіннен бастап ұлттық мінез-құлық, биік талғампаздық, тәкәппарлық, тектілік, білімділік, биік талғам, ұлттық намыс қасиеттерін сіңіріп қалыптастыруымыз керек» – деген болатын. Президентіміздің бұл сөзі мұғалімдер үшін негізгі бағыт, бағдарлама болуға тиісті.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Жұмабаев М.Педагогика. Алматы. 1992
2. Әбиев. Педагогика. Алматы. 2004
3. Қоянбаев.Педагогика. Алматы.
4. С.Сеңкібаев. М.Жұмабаевтың тәрбиелік ілімі – ғасырлар тоғысында // Изденіс. 2002. №4
5. С.Сеңкібаев. Мағжанның тәрбиелік идеялары – тәуелсіз ел мектебінің негізі // Ұлт тағылымы. 2001. №6
6. Б.Байменова. М.Жұмабайұлының педагогикалық мұрасы // Ұлт тағылымы. 2001. №6
7. М.Бағыбаева. М.Жұмабаевтың психологиялық мұрасы // Ұлағат. 2003. №2
8. М.Бағыбаева. М.Жұмабаев және ұлттық тәлім-тәрбие // Ұлағат. 2004. №5
9. С.Сеңкібаев. Мағжанның ұстаздық-тәлімгерлік идеялары және олардың дамуы // Білім. 2001. №3
10. Б.Дәрімбетов. Мағжанның бір мақаласы // Қазақстан мектебі. 1993

1 СЕКЦИЯ. ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 1.ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРАВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Ақпар Т.Е ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ АТҚАРУШЫ БИЛІК ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНЕ ҚАТЫСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	3
Амиржанова С.Н ӨЗІН-ӨЗІ ӨЛТІРУГЕ ДЕЙІН ЖЕТКІЗУДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ	5
Асылханова А КРИМИНАЛИСТИКАЛЫҚ СӘЙКЕСТЕНДІРУ ОБЪЕКТІЛЕРІ, ТҮРЛЕРІ, СУБЪЕКТІЛЕРІ МЕН НЫСАНДАРЫ	7

Ақпанбаев Д ВИНДИКАЦИЯЛЫҚ ТАЛАП ҚОЮДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	10
Акишева З.М ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ПРОБЛЕМ СООТНОШЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО И НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА	14
А.М.Алибеков ЕВРАЗИЙСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ - ВАЖНЕЙШИЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАШИХ СТРАН	17
Ақчекенов Қ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ.	19
Балташева Д.Т ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФРАНЧАЙЗИНГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	20
Белошенко П МЕЖДУНАРОДНЫЙ ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС	22
Борисов А.А РЕГУЛИРОВАНИЕ КРИПТОВАЛЮТНОГО РЫНКА: НОВЫЙ ВЕКТОР РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ЭПОХУ ГЛОБАЛЬНОЙ ЦИФРОВИЗАЦИИ	26
Бекмурзин Т РЕОРГАНИЗАЦИЯ И ЛИКВИДАЦИЯ ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА	28
ГАЙВОРОНСКАЯ И.В АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА В СВЕТЕ НОВОЙ КОНЦЕПЦИИ ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ	32
ҒАБДУЛЛИН Б.С. ИНОСТРАННЫЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ЛИЦА КАК СУБЪЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА И НАЦИОНАЛЬНОГО	35
Джунусов Т.К КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ КАК УГРОЗА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	37
Дулатқызы Б ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ	43
Есенова А.Д ИССЛЕДОВАНИЕ УМСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ	46
Ердуллаева А.Б ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХЫНДАҒЫ БИЛЕР СОТЫ	48
Жумабаева А КРИМИНАЛИСТИКАНЫҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	53
Иванов Н. К. ПРАВОВАЯ БАЗА ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В ЛУГАНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕЁ РАЗВИТИЯ	56
Калиев А.Н О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОХРАНЫ ТРУДА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	59
Когтева А.Е. ОСОБЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	62
Костина Е. А ДОЛЖНАЯ ОСМОТРИТЕЛЬНОСТЬ НАЛОГОПЛАТЕЛЬЩИКА ПРИ	64

ОЦЕНКЕ ОБОСНОВАННОСТИ НАЛОГОВОЙ ВЫГОДЫ	
Куаныш А МЕДИАЦИЯ КАК ДЕЙСТВЕННЫЙ ИНСТРУМЕНТ ПРИМИРИТЕЛЬНЫХ ПРАВОВЫХ ПРОЦЕДУР	67
Кадебек Ж ҚОҒАМДЫҚ ЖҰМЫС-ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІК РЕТІНДЕ	60
Кунан А.К ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ АРЕНДНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	76
Калиева А.Н СПОСОБОМ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ	79
KENESOVA M.A THE VALIDITY PERIOD OF THE AUTHORSHIP RIGHT AND THE AUTHOR'S RIGHT TO THE NAME	82
Қасқан Е ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАҒЫ ҚАТЫСТЫ ӨЗЕКТІ ОЙЛАР	85
Мажитова Ж., АЗАМАТТЫҚ СОТ ӨНДІРІСІНЕ АДВОКАТТЫҢ ҚАТЫСУЫ	87
Меркулова Я ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНОЕ ЗВЕНО В ИСПОЛНЕНИИ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ	91
Мұқанова Н ШЕТЕЛ АЗАМАТТАРЫ МЕН АЗАМАТТЫҒЫ ЖОҚ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ	93
Нурмуханова А. МҰРАҒЕРЛІК ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША ӨНДІРІС	95
Рысмендиева М ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СУБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ТАНУ ТӘРТІБІ	98
Сатбаева А.К КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ КІШІ САЛАСЫ РЕТІНДЕГІ ПАРЛАМЕНТТІК ҚҰҚЫҚ	102
Теміртай Н. КОНСТИТУЦИЯ – МЕМЛЕКЕТТІҢ НЕГІЗГІ ЗАҢЫ: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ	104
Тұлеуова А.А., СВЕДЕНИЯ О ЛИЧНОСТИ ВЕРОЯТНОГО ПРЕСТУПНИКА ПО ДЕЛАМ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ	107
Толепбергенов М.Е ПРЕДМЕТ ПРЕСТУПНОГО ПОСЯГАТЕЛЬНОСТИ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ УГОЛОВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ	109
Хожамердиев Е.С., ТИПИЧНЫЕ МАТЕРИАЛЬНЫЕ СЛЕДЫ И ВЕРОЯТНЫЕ МЕСТА ИХ НАХОЖДЕНИЯ ПО ДЕЛАМ ОБ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЯХ	112

Хамитова Қ БАСҚАРУ НЫСАНЫ	115
Цечоев К.С. СИТУАТИВНЫЙ ПОДХОД ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ	117
Шамсутдинова А.Р ЛИЧНОСТЬ КАК СУБЪЕКТ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ	120
Шалгинбаева Б.А ПРАВОВОЙ РЕЖИМ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	122
Шваб М ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ И ПСИХОТРОПНЫХ ВЕЩЕСТВ	123

**СЕКЦИЯ 2. ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР:
ТӘЖІРБИЕ ЖӘНЕ ЖАҢАШЫЛДЫҚ**

**2. СЕКЦИЯ. ТЕХНИЧЕСКИЕ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ: ОПЫТ
НОВАТОРСТВА**

Аблаева А.А. ТАСПАЛЫ КОНВЕЙЕРДІҢ БАРАБАН ЖҰМЫСЫН ЗЕРТТЕУ	125
Айдабол Т. СҮТ ЖӘНЕ СҮТ ӨНІМДЕРІН ӨНДІРУДІҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯСЫ	128
Баймырза А.М. ПЛОМБИР БАЛМҰЗДАҒЫНЫҢ САПА КӨРСЕТКІШІНЕ САХАРОЗАНЫ ГЛЮКОЗА-ФРУКТОЗА СИРОПЫНА АЛМАСТЫРУДАҒЫ ӨСЕРІ	131
Джолдаспаев А.А. ОБЗОР РЫНКА ПРОГРАММНЫХ СРЕДСТВ ПО АВТОМАТИЗАЦИИ ЗАДАЧ ПРОЕКТИРУЕМОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ	136
Duysenbek A. A. ON THE MOTION OF A SEMI-BOUNDED ROD IN THE PRESENCE OF AN EXTERNAL FORCE	138
Иванова Е., Петрова В., Романова А. РОЛЬ И МЕСТО РОССИИ НА МИРОВОМ РЫНКЕ УСЛУГ	142
Иванова Е., Петрова В., Романова А. БАРЬЕРЫ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ УСЛУГАМИ	144
Имамбаева Ж.Н. СҮТ ТАУАРЛАРЫН БҰРМАЛАУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ	148
Көшербаева І.Ж. КӘСПОРЫНДА ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САПАСЫН БАСҚАРУ АРҚЫЛЫ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІКТІ АРТТЫРУ	150
Қанағат Р.Н. НАН САПАСЫН ЖАҚСARTУ БОЙЫНША ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЕНГІЗУ, ОНЫҢ ҚОРЕКТІК ҚАСИЕТТЕРІ	153
Malikova T.T. INVESTIGATION OF NATURAL VIBRATIONS OF THIN-WALLED STRUCTURES	155

Мусаева М.М. НАН ЖӘНЕ НАН ӨНІМДЕРІНІҢ ҚЫШҚЫЛДЫҒЫН АНЫҚТАУ	158
Саидова М. ТЕХНОЛОГИЯ ПРИГОТОВЛЕНИЯ СЛИВОЧНОГО МАСЛА	161
Сатыбалды Т., Закирова Н.А. АЗЫҚ–ТҮЛІК НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН КЕЛЕШЕКТЕ ДАМУЫ	163
Сахилаева Д. ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА СФЕРУ СТАНДАРТИЗАЦИЮ И СЕРТИФИКАЦИЮ	167
Сембеков Е.М. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В РК	170
Серикова М. ҰН ҚАСИЕТІН ЖАҚСARTU ЖОЛДАРЫ	172

3 СЕКЦИЯ. БІЛІМ, ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ТУРИЗМ: ӘСЕР ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ

СЕКЦИЯ 3. ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И ТУРИЗМ: ПРОБЛЕМЫ И МЕХАНИЗМЫ ВОЗДЕЙСТВИЯ

Айтқазы Ж.Н. ҚАЗАҚСТАНДА ТУРИЗМДІ ДАМУЫ МҮМКІНДІКТЕРІ	175
Благодарных Т.О ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ИНТЕГРАЦИИ СИСТЕМ БРОНИРОВАНИЯ В ИНДУСТРИЮ ГОСТЕПРИИМСТВА	178
Ботова В.А. ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА И ГОСТЕПРИИМСТВА	179
Елубай Б.Д. ИВЕНТ-МЕНЕДЖМЕНТ ПЕН БИЗНЕС ТУРИЗМІНІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ	183
Ербатырова Д.М. ҚАЗАҚСТАНДА ЭТНОТУРИЗМДІ ДАМУЫ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	185
Задорожная Е.В. ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЕСТОРАННОГО МАРКЕТИНГА	187
Карлова М.К. ТУРИЗМ ДАМУЫДАҒЫ РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІНІҢ КӨРСЕТКІШТЕРІ	190
Кишкентаева Т.С. ЗНАЧИМОСТЬ ИСТОРИКО-БИОГРАФИЧЕСКИХ ЭКСКУРСИЙ В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ	193

Кожамберлина А.Т. МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІНДЕ БЕДЕЛ ЖӘНЕ ІСКЕРЛІК БЕДЕЛ ЭЛЕМЕНТІ РЕТІНДЕ ТҰТЫНУШЫЛАР МЕН ОЛАРДЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ СИПАТТАМАСЫ	196
Мазанкова А.Е. ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЛОВЫХ ВСТРЕЧ В ТУРИЗМЕ	198
Мурат Л.Т. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕРСОНАЛА В НЕФТЕГАЗОВОЙ СФЕРЕ	200
Нельде Д.Д. РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННЕГО И ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ	205
Нуртазин М.К. АВИАПЕРЕЛЕТ ПО ПРИНЦИПУ KIDS GO FREE. ОСОБЕННОСТИ. ПЕРСПЕКТИВЫ И НЕДОСТАТКИ	208
Проценко М.И. HISTORICAL MONUMENTS OF ULYTAU AS OBJECT OF COGNITIVE TOURISM	211
Сагадибекова А.Е. ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА	214
Смақан А.Ә. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕМДІК-САУЫҚТЫРУ ТУРИЗМІ	217
Туремуратова Э.Б. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТУРИЗМ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ БОЛЖАМЫ	221
Узахова Б.А. ҒАРЫШ ТУРИЗМІНІҢ МӘНІ МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	223
Яковлева А.Т. ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ В ОБСЛУЖИВАНИИ ГОСТЕЙ РЕСТОРАНА	225

**4 СЕКЦИЯ. ӘЛЕУМЕТТІҢ САЛА МАМАНДАРЫНЫҢ КӘСІБИ ҚЫЗМЕТІН
ДАМУ ТРЕНДТЕРІ
СЕКЦИЯ 4. ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ**

Аманжолова Ж.Е. ҚАРАУСЫЗ ҚАЛҒАН БАЛАЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	229
Ахтаева А.Ш. ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДОВ ПРОЕКТОВ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЫ	232
Ашет А.О. БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ: ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ҮРДІС	234
Әлмағанбетова А.Қ., Галимова А.Е. ҚҚАРУ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН ЗЕРТТЕУ	235

Бақытов Е.С. АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ ҚАРА СӨЗДЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МӘНІ МЕН МАҢЫЗЫ	238
Баянбаева Д.Ж., Кагазбаева А.Ж. СТУДЕНТТЕРГЕ КӘСІБИ БІЛІМ БЕРУ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ	240
Горбунова А.В. РОЛЬ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПРОФИЛАКТИКЕ СОЦИАЛЬНОГО СИРОТСТВА	243
Интыкбаева Ф.М. ИССЛЕДОВАНИЕ ГРУППОВОЙ МОТИВАЦИИ СТУДЕНТОВ	246
Ким Д.Р. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОДАРЕННОГО РЕБЕНКА	248
Қуанова Ұ. ӨЗІН - ӨЗІ ТАҢУ» ПӘНІ – РУХАНИ ТӘРБИЕ КӨЗІ	250
Оңғарбек А.Д. ӘКЕСІЗ БАЛА ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН ЖАЛҒЫЗБАСТЫ АНАҒА ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕК	252
Төлеген Н.Н. ҰЛТТЫҚ ПАТРИОТИЗМДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ	254
Үлкеева А.Т., Адамбекова А.А. ӘЛЕУМЕТТІК ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТРЕНИНГ ТҮСІНІГІ	256
Хатшыбай А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МИГРАНТТАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС	259

**СЕКЦИЯ 5. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ, ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ
СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА**

Алимова М.Р ЦЕННОСТИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ И МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ	266
Ахметова Д.А. ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ И ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ В КОНТЕКСТЕ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА: ПЕРЕЗАГРУЗКА ОБЩЕСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ПО КОНЦЕПЦИИ ПОСТРОЕНИЯ НОВОГО КАЗАХСТАНА.	264
Берікбол М.С. МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДАҒЫ PR	266
Байбакирова Д.С. ЭЛЕКТРОНДЫҚ БИЗНЕС ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯСЫ РЕТІНДЕ	268
Жасуланова Н. Ж. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ УРБАНИЗАЦИЯ ҮРДСІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	271
Клишина М.В., Джабаева Г.Н., Шнайдер А., Абиев Д. БУЛЛИНГ И МОББИНГ КАК ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ВЗАИМОСВЯЗ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ И МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПОДРОСТКОВОМ И ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ	274
Құрақбай А. АЙМАҚТАҒЫ ЖАРНАМА НАРЫҒЫ	277
Қырғызбай А.Д. ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ҚАЗІРГІ УАҚЫТТАҒЫ ЗАМАНАУИ ӨЗГЕРІСТЕРГЕ БЕЙІМДЕУ МӘСЕЛЕСІ	279

Мухаметқали Р.Н. ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ КОММУНИКАЦИЯ	281
Орынбай А. ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЖАСТАРЫНЫҢ МӘДЕНИ-ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒЫТТАРЫ	285
Рақымжан А. Н. «СЛОВА-НАЗИДАНИЯ» АБАЯ – УНИКАЛЬНАЯ ПРОГРАММА УМСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ	287
Сағатова І.Е. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИКЕ ЖУСУПБЕКА АЙМАУЫТОВА	289
Тусупова Н. Ү. М .ЖҰМАБАЕВТЫҢ «ПЕДАГОГИКА» ЕҢБЕГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ КІЛТІ ЖӘНЕ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ ИДЕЯСЫ РЕТІНДЕ	291